MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 1

MALUNARMÓT

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 2

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 3

MALUNAR-MÓT

HEIÐURSRIT TIL MALUNA MARNERSDÓTTUR

Ritstjórn:
Eyðun Andreassen, Malan Johannesen,
Anfinnur Johansen og Turið Sigurðardóttir

FRÓÐSKAPUR 2012

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 4

Malunarmót – *Heiðursrit til Maluna Marnersdóttur*
© Forlagið og høvundarnir
Ritstjórn: Eyðun Andreassen, Malan Johannesen, Anfinnur Johansen og Turið Sigurðardóttir
Kápulayout: Astri Luihn
Kápuidé: Privat listaverk á veggjum hjá Maluni Marnersdóttur
Listafólkini á kápuni eru: Marianna Mørkøre, Poul Horsdal, Hansina Iversen, Ingálvur av Reyni, Tommy Arge, Edward Fuglø og Astri Luihn
Prentumsiting, umbróting og prentgerð: Gramar Spf. | www.gramar.fo
Prent: Pf. Føroyaprent | www.foroyaprent.fo
Útgevari: Faroe University Press
Tórshavn 2012

ISBN 978-99918-65-39-3

NORÐURLENDSKT UMHVØRVISMERKI
Svanamerktur prentlutur 541 705

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 5

Innihald

Formæli 9

Tabula gratulatoria 11

Eyðun Andreassen
Ein undarlig søga – Metaforur og symbol í einum ævintýri ... 15

Petra Broomans
Ett litet och bortglömt land i skymningen – Nederländska bilder av Färöarna 25

Kirsten Brix
Gomul søga – Motivgreining 42

Dagný Kristjánsdóttir
Translating Childhood – On Translations of the books on Pippi Longstocking and Emil of Lönneberga by Astrid Lindgren in Iceland 54

Janet Garton
Amalie Skram and Henrik Ibsen: a missing link 65

Bergur Djurhuus Hansen
Orðdeyvur Goethetróndur 77

Hans Hauge
Fiktion i en retssal – Om PPDAs Fragments d'une femme perdue 86

Martina Huhtamäki
Súrligar nætur í Keypmannahavn – En färöisk visa i Köpenhamn 98

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 6

Elin Súsanna Jacobsen
Føroyingar og skriftmentan í 18. øld 111

Jógvan í Lon Jacobsen
Hví tosa vit viðhvørt – og snakka viðhvørt? – um málvariatión í føroyskum 124

Edit Bugge og Beinta í Jákupsstovu
Manningin av sjúkrarøktarfrøðingum 143

Jóan Pauli Joensen
Niðagrísurin, kópakonan og lemparin 168

Leyvoy Joensen
Faroese Novel Roots 182

Anfinnur Johansen
Okkurt smávegis um faðirsnøvn 204

Hanus Kamban
Bleikreyð rósa – Hans Andrias Djurhuus og Astrid Skaalum 214

Peter Kirkegaard
Det der hviskes om – omkring Arne Dahls nye kriminalroman Hviskeleg 232

Kristján J. Jónsson
Staða Íslands í Skandinavíu, einkum með tilliti til bókmennta 255

Karen Langgård
Forholdet til kulturarven i de sidste års grønlandske litteratur 272

Per Erik Ljung
En liten svensk romankanon 300

Kristin M. Magnussen
Gøtunøvn sum minnisvarðar 312

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 7

Bergur Rønne Moberg
Det litterære færøske felt – Forestillinger om nordlighed og ikke-metropol kultur hos J.H.O. Djurhuus, William Heinesen og Jørgen-Frantz Jacobsen 326

Lena Nolsøe
Niður á háskúla – um føroyskar kvinnur á háskúla í Danmark 1875-1899..... 347

Nils Ohrt
Fra Firenze til Færøerne – Ingálvur av Reyni og Paolo Ucello 356

Karin Sanders
Cold Art – Melting Time..... 371

Lotte Rahbek Schou
Demokratiets plads i skolen? 383

Turið Sigurðardóttir
Løtan loftað. Yrkjarin Hjørdis Djurhuus 398

Anne-Kari Skarðhamar
Analyse av Sólrún Michelsens Tema við slankum (2007) 410

Soffía Auður Birgisdóttir
The Master and the Apprentice: Identity formation and inculcation – The case of Grandpa Sobbeggi and Little Hegga in Þórbergur Þórðarson's autobiographical novel The Hymn of the Flower 427

Idar Stegane
Olav H. Hauge på færøysk..... 440

Verena Stössinger
Eine alte, alte Geschichte..... 450

Kirsten Thisted
Grønland i Hverdag og Fest – Kolonialisme, nationalisme og folkelig oplysning i mellemkrigstidens Danmark. 460

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 8

Peter Widell
Hvad er tekstfiktion? 479

Else Knuth-Winterfeldt
Realismens masker – Om Herman Bangs impressionisme i Branden 511

Skrá yvir skrivligu avrik Malunar 528

Formæli

Malan Marnersdóttir man vera ídnasti og mest produktivi bókmentagranskari í Føroyum og hevur skrivað eina røð av bókmentavísindaligum bókum og ótaldar greinir í vísindaligum tíðarritum her heima og uttanlands. Hon hevur í mong ár javnan ummælt bókmentir og list í bløðum og útvarpi, gjørt útvarpssendingar og sjónvarpssendingar og tikið lut í almenna kjakinum um bókmentir og list.

Bókmentir og bókmentagransking eru høvuðsáhugin í lívinum hjá Maluni. Millum høvuðstræðrirnar innan hetta stóra og víttfevnda granskingarøki hevur hon arbeitt við kvinnubókmentaligum sjónarhornum, samtekstagreining og postkolonialismu. Hon hevur tikið fram ókendar og hálvgloymdar kvinnuligar høvundar og lýst teirra verk og virki. Fýra av hennara vísindaligu bókum snúgva seg um kvinnuligar rithøvundar og yrkjarar. Eitt annað virkisøki hjá henni er bókmentasøgan – hitt stóra og breiða yvirlitið yvir føroyskar skriftmentir frá fyrstu íkoming til dagin í dag, og saman við starvsfelaga sínum Turið Sigurðardóttur gav hon fyrr í ár út fyrsta bind av ein ætlaðum stórverki um føroyska bókmentasøgu í tilsaman trimum bindum.

Malan Marnersdóttir hevur eitt vakið eyga út um landoddarnar, har hon íðin umboðar føroyskar bókmentir og føroyska mentan við fyrilestrum og íkastum á altjóða ráðstevnum, eins og bókmentalistin ber greið boð um. Eisini hevur hon verið gestalærari á útlendskum universitetum.

Malan kom í starv á Føroyamálsdeildini í 1983, var fyrst adjunktur, síðani lektari og frá 2004 professari í føroyskum bókmentum. Í tveimum umførum hevur hon røkt starvið sum fyrst deildarleiðari og seinni dekanur á deildini. Hon var vararektari á Fróðskaparsetri Føroya árini 1992-95 og rektari setursins í seks ár, frá 1998 til 2004.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 10

Uttan fyri Fróðskaparsetrið hevur hon røkt álitisstørv og nevndarsessir. Hon hevur verið limur í nevndini fyri mentanarvirðisløn M. A. Jacobsens og limur í nevndini, ið innstillar rithøvundar til bókmentaheiðursløn Norðurlandaráðs.

Umframt bókmentir hevur myndlist sera stóran áhuga hjá Maluni. Í mong, mong ár hevur hon verið nevndarlimur og eisini forkona í Listafelag Føroya. Hon ummælir, skipar fyri tiltøkum um list og hevur skrivað bøkur um føroysk listafólk.

Malan er eitt víðfevnt fólk og ein íðin og ábyrgdarfullur granskari.

Ritstjórnin leggur fram hetta greinasavn henni til heiðurs á seksti ára degnum. Í tí eru 33 vísindaligar greinir eftir føroyskar og útlendskar høvundar, ið á henda hátt vilja gleða og heiðra ein vin og starvsfelaga. Um savnið sjálvt er at siga, at tað er skipað í bókstavarað eftir høvundarnavni.

Vit vilja takka Herlufi Hansen, bókavørði á Fróðskaparsetrinum fyri hansara arbeiði við yvirlitinum yvir skrivligu avrik Malunar.

Vit takka eisini listakvinnuni Astri Luihn, ið eigur hugskotið til og hevur gjørt layout til kápuna út frá sjey málningum, ið Malan eigur og hevur hangandi heima hjá sær, tí teir hava týdning fyri hana. Somuleiðis takka vit listafólkunum fyri loyvi at brúka myndirnar. Tey eru: Marianna Mørkøre, Poul Horsdal, Hansina Iversen, Ingálvur av Reyni, Tommy Arge, Edward Fuglø og Astri Luihn.

Vit lata hetta greinasavn upp í hendur lesarans við tryggari vón um, at tað verður móttikið í sama góða anda, sum tað er ritstjórnað og skrivað.

Á henda hátt ynskja vit Maluni til lukku, nú hon pálsmessudag fyllir 60 ár.

Tórshavn á malunarmessu 2011

Ritstjórnin

Tabula gratulatoria

Petter Aaslestad
Trondheim

Hanna S. Absalonsen
Tórshavn

Gunhild Agger
Ålborg

Per Thomas Andersen
og Elisabeth Oxfeldt
Olso

Eyðun Andreassen
Tórshavn

Sigrid Arge
Tórshavn

Tóta Árnadóttir
Tórshavn

Kerstin Bergman
Lund

Birta Biskopstø og
Jógvan E. W. Poulsen
Argjum

Kirsten Brix
Tórshavn

Petra Broomans
Groningen

Edit Bugge
Bergen

Per Bäckström
Karlstad

Jógvan Bærentsen
Tórshavn

Dagný Kristjánsdóttir
Reykjavík

Árni Dahl
Tórshavn

Jórun í Dali
Tórshavn

Páll Dalsgaard og Laura
Joensen
Skálavík

John Dalsgarð og
Erla Olsen
Tórshavn

Valbjørn Dalsgarð
Argjum

Dorete Bloch Danielsen
Velbastað

Súsanna M. Danielsen
Tórshavn

Jórunn Dánialsdóttir
Tórshavn

Lydia Didriksen
Argjum

Hjarnar Djurhuus
Tórshavn

Kirstin Eliasen
Nyborg

Ása Højgaard Ellefsen og
Halgir Winther Poulsen
Hoyvík

Helena Forsås-Scott
London

Eyðbjørg og Helgi
Fossádal
Tórshavn

Edward Fuglø
Klaksvík

Paula Gaard
Leirvík

Janet Garton
Norwich

Andras og Ingeborg
Godtfred
Argir

Bogi Godtfred
Tórshavn

Selma Godtfred
Tórshavn

Turið Dam Godtfred og
Bergur Godtfred
Tórshavn

Katrin í Gongini
Tórshavn

Sigrun Gunnarsdóttir og
Tordur Niclasen
Eiði

Poul Guttesen
Tórshavn

Rolf Guttesen
København

Gunnvør Gørgens
Næstved

Bergur Djurhuus Hansen
Hoyvík

Herluf Hansen
Tórshavn

Jógvan D. Hansen
Svínáum

Zakaris Svabo Hansen og
Vár í Ólavsstovu
Tórshavn

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 12

Hans Hauge
Århus

Elin Brimheim Heinesen
Tórshavn

Kára Heinesen
Tórshavn

Ebba Hentze
Tórshavn

Turið Holm
Hoyvík

Roger Holmström
Åbo

Katrin í Horni
Tórshavn

Martina Huhtamäki
Helsinki

Ester Husgaard og
Jógvan Dahl Niclasen
Tórshavn

Erling Isholm
Tórshavn

Elin Súsanna Jacobsen
Tórshavn

Jógvan í Lon Jacobsen
Hoyvík

Per Jacobsen
Klaksvík

Beinta í Jákupsstovu og
Rolf Bugge
Molde

Sigurð í Jákupsstovu
Argjum

Árni Joensen
Tórshavn

Brynhild Gard Joensen
Argjum

Dagny Joensen
Tórshavn

Elinborg Joensen
Hoyvík

Hergerð Joensen
Tórshavn

Hóraldur Joensen
Norðragøtu

Jóan Pauli Joensen
Tórshavn

Leyvoy Joensen
Pittsburgh

Sára Joensen
Tórshavn

Ása Johannesen
Leeds

Malan Johannesen
Tórshavn

Anfinnur Johansen
Hoyvík

Kirsten Justesen
København

Torkil Juul
København

Katrin Jørgensen
Miðvági

Brynhild Kamban
Tórshavn

Hanus Kamban
Tórshavn

Peter Kirkegaard
Ålborg

Turið Kjølbro
Velbastað

Julianna Klett
Tórshavn

Óluva Klettskarð
Klaksvík

Else Knuth-Wintherfeldt
Ålborg

Kjartan Kristiansen
Tórshavn

Kristján J. Jónsson
Reykjavík

Eyðgerð Mørkøre Kruse
Hósvík

Karen Langgård
Nuuk

Per Erik Ljung
Lund

Astri Luihn
Tórshavn

Maria Eyðunsdóttir
Luihn
Oslo

Roland Lysell
Stockholm

Jørgen Lützen
Tórshavn

Kristin Magnussen
Hoyvík

Jóna Malunardóttir við
familju
Læsø

Karolina Matras
Fuglafirði

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 13

Bergur Rønne Moberg
København

Hanna Mortensen
Tórshavn

Lis og Andras Mortensen
Hoyvík

Oda og Jørgin Mørkøre
Tórshavn

Lena Nolsøe
Tórshavn

Niels Ohrt
Tórshavn

Grethe Olsen
Glyvrum

Brynhild Næs Petersen
Fuglafirði

Hjalmar P. Petersen
Sandavági

Jenny C. Petersen
Velbastað

Arne Poulsen
Hoyvík

Guðrið S. R. Poulsen
Miðvági

Jóhan Hendrik W.
Poulsen og Birna
Patursson
Kirkjubø

Oddmar Poulsen
Risskov
Sedea Poulsen
Hoyvík

Petur Prent
Tórshavn

Winny í Pætursastovu
Tórshavn

Jóna Rasmussen
Tórshavn

Katrin Reinert
Tórshavn

Árni av Reyni
Hoyvík

Elsa av Reyni
Tórshavn

Eyðun av Reyni
Tórshavn

Martin Ringmar
Lund

Kári á Rógvi
Tórshavn

Bjørt Samuelsen og
Peter Østergård
Hoyvík

Karin Sanders
Berkley

Lotte Rahbek Schou
Århus

Maria Sibinska
Gdansk

Turið Sigurðardóttir
Tórshavn

Johan Sigurðsson
Svínáum

Anna Simonsen
Tórshavn

Anne-Kari Skarðhamar
Oslo

Súsan og Símun
av Skarði
Sandi

Soffía Auður Birgisdóttir
Reykjavík

Marius Staksberg
Tórshavn

Idar Stegane
Bergen

Verena Stössinger
Basel

Astrid Surmats
Amsterdam

Annika og Hans Andrias
Sølvará
Tórshavn

Súsanna Sørensen og Ári
Rasmussen
Argjum

Kirsten Thisted
København

Anna Thomsen og
Andras Dahl Niclasen
Klaksvík

Margrit og Kári
Thomsen
Sumba

Rógvi Thomsen
Tórshavn

Elisabeth Thorsteinsson
Sørvági

Jógvan Tróndarson
Hoyvík

Eileen Vang
Tórshavn

Sólva Vang
Tórshavn

Kai Vágfjall
Tórshavn

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 14

Tita og Súni Vinther
Tórshavn

Elisa og Einar Waag
Klaksvík

Óluva og Eyðun
Waagstein
Tórshavn

Peder Widell
Århus

Clas Zilliacus
Åbo

Listasavn Føroya,
University of the Faroe
Islands.

Listafelagið

Bókadeild Føroya
Lærarafelags

Department of
Comparative Literature
at Åbo Akademi in
Finland

Føroya Landsbókasavn

Føroya Landsskjalasavn

Føroyamálsdeildin,
Fróðskaparsetur Føroya

Føroyska málnevndin

Læraraskúlin,
Fróðskaparsetur Føroya

Náttúruvísindadeildin,
Fróðskaparsetur Føroya

Setursskrivstovan,
Fróðskaparsetur Føroya

Sjúkrarøktarfrøðiskúlin,
Fróðskaparsetur Føroya

Søgu- og
samfelagsdeildin,
Fróðskaparsetur Føroya

Mentamálaráðið

Ein undarlig søga

Metaforur og symbol í einum ævintýri

Eyðun Andreassen

Abstract

Jakob Jakobsen has recorded two versons of the fairy tale Undarligi (ATU 708), once from a female and once from a male informant. In his edition of Faroese Folk Tales and Legends (1898-1901) he publishes the female version. The other remains in his notebooks. Seemingly the two versions are much alike in all basic features except one motif that is missing in the male version. A closer study of metaphores and symbols, however, reveals fundamental differences between the two versions in their understanding of the meaning of the tale. These differences quite clearly derive from the gender of the informants.

Í bókmentagransking síni er kyn ein høvuðssjónarstaður hjá Maluni Marnersdóttir. Av kanska sjálvsøgdum grundum, so hvørt sum kvinnur hava tikið orðið bæði sum rithøvundar og granskarar, hevur hesin sjónarstaður leingi verið tað sama sum kvinnubókmentir og kvinnugransking. Hvat ein kynssjónarstaður er, sigur Malan sjálv heilt einfalt soleiðis: "Kvinnubókmentagransking granskar sambandið millum bókmentir, serliga skaldskap, og konufólk. Hon granskar t.d., hvussu konufólk eru lýst og hvørjar leiklutir tey hava í skaldskapi eftir mannfólk. Hon fæst við ta støðuna, sum verður tillutað kvennhøvundum og konufólkaritverkum í bókmentasøguni. Spurningurin um konufólk lesa øðrvísi enn mannfólk ella lesa á serligan hátt er eitt annað granskingarøki. Skaldskapur eftir konufólk er eitt av høvuðsevnunum í kvennbókmentagranskingini." (2009:80).

Eg skal taka aftur í endan á hesum seinasta tráðnum og lýsa hann við einum dømi, har eitt konufólk og eitt mannfólk siga frá

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 16

ævintýrinum Undarligi. Hin einfaldi spurningurin er: ber ævintýrið dám av kyninum hjá tí, ið sigur frá, og hvussu kemur ein munur fram, um hann er har?

Jákup Jakobsen hevur skrivað Undarliga upp tvær ferðir, á Syðradali í Kalsoy og á Kirkju. Frásøgufólk á Syðradali er Erika Katrina Johannesen og á Kirkju Jóhan Hendrik Matras. Søgan hjá Eriku Katrinu er prentað í Færøske Folkesagn og Æventyr. Hon hevur nummar 43 og stendur á s. 415 til 417 í fyrstu útgávuni, sum kom út í árunum 1898 til 1901. Í seinastu útgávuni (2009) stendur hon á s. 402-404. Søguna hjá Jóhan Hendrik Matras hevur hann ikki latið prentað. Grundin man vera, at í henni eru ósamanhangandi drøg, ið standast av, at Jóhan Hendrik sigur hetta ævintýrið um eina gentu, sum er tað um ein drong. Ævintýrið ørkymlar hann, hann fatar ikki, hvat tað snýr seg um og endar eitt sindur í óføri.

Í dag er Erika Katrina í Lykkirshúsi kámað burtur í minninum hjá fólki. Einasta farveg eftir hana finna vit í fólkatalslistum og øðrum almennum skrásetingum, har øll fólk standa. Har sæst, at hon var fødd 26. oktober 1843 og doyði 16. august 1894. Hon giftist ikki og átti eingi børn og hevði ongar beinleiðis eftirkomarar at minnast seg og siga frá eini raskari, arbeiðssamari, gávuríkari og eftir øllum at døma klókari konu.

Var ikki Jákup Jakobsen komin at vitja hana í 1892 ella 1893, stutt fyri at hon doyði, hevði eingin vitað nakað petti um hana longur at siga. Jákup ferðaðist í Føroyum hesi bæði árini og savnaði sagnir og ævintýr. Hann hevur hoyrt hana tiltikna fyri at duga væl at siga frá og í Færøske Folkesagn og Æventyr finnast 13 ævintýr av hennara munni.

Teir eftirkomarar í síðugrein, eg havi tosað við, vita um hana, men lítið annað enn, hvør hon var. Åsa Nyman, ið hevur granskað meiri enn nakar annar í føroyskum ævintýrum, var í Føroyum fyri eini 50 árum síðani og fekk tá nakað meira at vita um Eriku Katrinu. Hon var framúr góður kvøðari og dansari og var tikin úr leikum at siga frá. Nyman nevnir eisini, at hon gjørdi alt vanligt arbeiði í einum húsi tá sum at spinna, arbeiða korn og binda og serliga, at hon bant skipstroyggjur fyri ein bónda, ið æt Hanus (1964 s. 70). Barnaheim hennara var Lykkirshús á Syðradali, og har búði hon alt lívið. Í fólkateljingunum sæst, at í 1850 búgva 8 fólk í Lykkirshúsi ella Norð í Stovu, sum húsini eisini verða nevnd: Erika Katrina og beiggin

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 17

Jóhannus, ið eru 8 og 11 ára gomul, foreldur hennara Jacob og Anna Malena, ið var av Strond, trý vaksin faðirsystkin og abbin, Jóhannus, ið tá er einkjumaður. 10 ár seinni eru foreldur hennara einsamøll í húsi við sínum trimum børnum og eini arbeiðskonu. Hetta árið doyr mamman, og í 1870 er Erika Katrina nevnd "husholderske" í fólkateljingini, og her býr hon restina av lívinum, eisini eftir at beiggin Jóhannus giftist inn. (Har verður hon skrivað Olsen og Jakobsen hvørt um annað (Hansen 1971). Jákup Jakobsen skrivar hana Johannesen. Hetta er áðrenn fólk høvdu føst eftirnøvn, men skrivaðust við fornavninum hjá pápa sínum. Pápi Eriku Katrinu skrivaðist Jákup Johannesen, og Jákup Jakobsen hevur so givið henni hansara eftirnavn).

Um Jóhan Hendrik Matras á Kirkju er eisini lítið at vita í dag. Hann var ættaður av Viðareiði. 35 ára gamal kom hann til Fugloyar og giftist har við hálvsysturdóttur síni Malenu Elisabeth Joensdatter á Reyni á Kirkju. Her búði hann til sín doyggjandi dag. (Hansen 1971:72) Åsa Nyman veit frá heimildarfólkum at siga um hann, at hann var framúr góður kvøðari og skipari, at hann var upplýstur maður við serligum áhuga fyri íslendskum ættarsøgum og fornaldarsøgum. Hann hevur eisini roynt seg sum kvæðayrkjara. Hon veit eisini at siga, at hann segðist at duga bæði lestrarbókina hjá Brochmand og sálmabókina hjá Kingo uttanat. Alt hetta hóskar væl til tað, sum fólk enn vita at siga á Kirkju, at nógvar bøkur vóru í húsinum á Reyni. Í 1870 búgva átta fólk á Reyni: Jóhan Hendrik og Malena Elisabeth, teirra trý børn, drongur og tvær gentur, vermóðir Jóhan Hendriks, ið er hálvsystir hansara, ein arbeiðskona og ein uppgávukona. Einki av børnunum giftist. Tey búðu í barnaheiminum alt lívið og doyðu í 1950-árunum, øll trý avgomul. Við teimum doyði húsið út. (Hansen 1971:72). Jákup Jakobsen hevur skrivað ikki færri enn 21 ævintýr upp eftir Jóhan Hendrik og nevnir hann eisini millum heimildarfólk síni til sagnir.

Temað í ævintýrinum Undarliga er svik og saknur, og hvussu skaðin av slíkum ringum atburði bøtist. Tráðurin í høvuðshendingunum fylgist hjá báðum frásøgufólkunum: Ein einkjumaður við eini dóttur giftist uppaftur við eini gandakelling. Tey eiga eina gentu saman. Stjúkmóðirin ger stjúkdóttrini alt ilt og síni egnu dóttur alt gott. Hjá Eriku Katrinu fær gentan biðil, men stjúkmóðirin gandar hana til at tusna so upp, "at eingin barsilkona er so tjúkk," og fríggj-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 18

arin narrar hana. Eftir tað koyrir stjúkmóðirin hana út. Hjá Jóhan Hendriki giftist hon við biðlinum og verður við barn. Tá koyrir stjúkmóðirin hana út og sigur, "...at hatta barnið, hon gekk við, skuldi ongum líkjast, hvørki dýri ella fugli ella fiski, men hava nakað av øllum."

Í báðum frásagnunum føða genturnar nú Undarliga. Her eru týðandi munir, so hetta brotið skal verða endurgivið, sum Jákup Jakobsen endurgevur tað. Hjá Eriku Katrinu á prenti (endaliga ritstjórnað) og hjá Jóhan Hendriki eftir uppskriftini.

Erika Katrina sigur soleiðis:

> "Sum hon gongur og melur og kemur at einari á um miðja nátt, føðir hon eitt bøllut og svart, sum líkist hvørki fólki ella djóri. Hetta fer rullandi og rópar: »Ræðst ikki, mamma!«
>
> »Jesus náði meg, sum hetta er undarligt,« rópar hon.
>
> »Ja, Undarliga hevur tú kallað meg, og Undarligi skal eg eita,« svarar hetta.
>
> So fer tað burtur á skóg til at drepa bjarnir og flettir bjarnahúðirnar til mommu sína at hava uttan um seg til verju. Tað fær so nógvar húðir, at tað fær gjørt eina smáttu av teimum til mommu sína at liggja inni undir. Altíð liggur hetta burturi og er ímillum bjarnirnar at drepa; tað er nú stríðið hjá tí."

Jóhan Hendrik sigur søguna annarleiðis:

> So hon at ganga – kom at eini stórari á – kundi ikki sleppa tvørturum – gekk oman og niðan. Átti barnið við ánna. "Á Jesus náði meg, sum hetta er undarligt," sigur hon. "Ja, Undarligi hevur tú kallað meg, og Undarligi skal eg eita," svarar hetta.
>
> So flýgur hetta dreingjabarn upp í luftina – sigur við hana – bað hana rópa seg, tá ið hon var í neyð – so skuldi hann koma.
>
> Hon í tænastu har og har – vánaliga gekk henni – tá ið henni vantaði okkurt, rópti hon Undarliga. Undarligi kom flúgvandi til og frá – mest fleyg hann."

Erika Katrina sigur so frá, at stjúkmóðirin hevur fingið biðilin hjá stjúkdóttrini at biðla til sína dóttur. Ein dagin sum hann skal vitja hana, endar hann í einum bjarnaflokki. Har er Undarligi ímillum. Hann noyðir biðilin at lova mammu síni giftarmál, um hann skal sleppa leysur frá bjarnunum. Biðilin noyðist so pent at játta, men hann sleppur ikki at síggja mammu Undarliga fyrr enn í kirkjuni.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 19

Í søguni hjá Jóhan Hendriki villist ein prinsur á veiðiferð. Undarligi lovar at vísa honum veg, men bert um hann vil giftast við mammu síni. Tað lovar hann.

So giftist mamma Undarliga. Hjá Eriku Katrinu við biðilinum og hjá Jóhan Hendriki við tí vilsta prinsinum.

Endin á ævintýrinum er dramatiskur. Erika Katrina sigur soleiðis:

> "Sjúkmóðirin og dóttirin eru báðar bodnar í brúdleypið; Undarligi situr undir liðini á mommu sínari beint yvir av teimum.
>
> Meðan Undarligi situr og etur, kveitir hann so títt yvir á sjúkmommu sína, og endin er tann, at hann loypir upp tvørtur um borðið, tekur í herðarnar á henni, fettir hana aftur á, so hon dettur á gólvið, skræðir bróstið upp á henni, rívur hjartað út úr, drekkur blóðið og etur hjartað. Nú stendur hann umskapaður til ein so frálíka vakran drong og sigur brúðgóminum frá, hvussu sjúkmamman hevur farið við mommuni.
> Hin gamla og dótturin vórðu báðar brendar: men hjúnini og Undarligi livdu lukkuliga alla teirra ævi."

Hjá Jóhan Hendriki er endin heldur óskilligur:

> "Undarligi sat hjá mammu síni, við aðra lið á henni, og tá bar so til at stjúkmamman og dóttir hennara sótu beint áraka tey hinumegini borðið. Meðni Undarligi etur, situr hann so títt og kveitir yvir um til stjúkommu sína, og endin er, at hann loypur upp, tvørtur um borðið, tekur í herðarnar á henni, fettur hana afturá, so hon datt á gólvið – rívur bróstið upp á henni – tekur hjartað út út og etur – drekkur hjartablóðið. Tá umskaptist hann til ein so deiligan drong og fortaldi prinsinum, hvussu tey høvdu gjørt við mammu sína og um heksaríðið móti honum. Prinsurin beyð, at bæði skuldu brennast, mamma og dóttur. So bleiv mamma Undarliga drottning, og hann bleiv prinsur. Livdu lukkuliga."

Hvør er Undarligi? Hvat er hann? Hvat ger hann?

Hjá Jóhan Hendriki er hann hin gátuføri hjálparin, vit kenna úr nærum øllum ævintýrum um ein drong, ið finnur, bjargar og giftist við eini burturfluttari prinsessu og verður kongur eftir pápa hennara. Millum granskarar verður hesin hjálparin umrøddur við heitinum *donor*, ið russiski granskarin Vladimir Propp gav honum. (Propp 1958). Gátuføru hjálpararnir, ið gera alt fyri drongin, verða lýstir í nógvum ymiskum líki, ofta djóralíki. Hjálparar í djóralíki í føroyskum ævintýrum eru eitt nú hundur (JJ nr. 35, 42), grátt esil (JJ 41) og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 20

síl(JJ 18), men eisini í øðrum líki sum eitt nú risi (JJ 38), illimaður (JJ 25) ella bert ein ókendur maður (JJ 16, 28, 37). Hjálpararnir umboða mansliga styrki, snildleika, gerðamegi, vit og gátuføran kunnleika og eru metaforar fyri eginleikar, ið krevjast til at útinna brøgd og óvanligar gerðir.

Ein metaforur er ein málslig myndgerð, ið sigur frá onkrum ítøkiligum við kendari samanbering. At ein seymur hevur høvd, er ein so vanligur metaforur, at eingin hugsar um hann, sum tað. Aðrir kendir metaforar eru heiti á ymiskum skapum í berginum eitt nú nøs, eyga, enni, skortur, bein og brúgv, ið minna um kropspartar, ið øll sjálvsagt kenna. Í ævintýrunum eru hestur, hundur, esil, risi og síl metaforiskar lýsingar av ynskiligum mannligum eginleikum sum styrki (hesturin), skjótleika (hestur, hundur), treiskni (esil), trúfesti, styrki, óvanligum evnum (gandur) (risi) og duldari vitan (síl).

Bengt Holbek (1987) leggur dent á tað ítøkiliga við metaforinum sum málmynd, og at tey, ið gera metaforiskar myndir í munnbornum skaldskapi eru medvitin um sammetingarnar: "To our way of thinking, metaphors in folklore are colourful and effective ways of saying, what might have been expressed directly; the metaphors serve to enhance the message, to veil it a little so as not to give offence etc, or to play – words are the most beloved playthings off all in traditional communities. There can hardly be any doubt, however, that the tought behind the metaphor is always conciously present. (S:409).

Eftir hesum døma veit Jóhan Hendrik, hvat hann vil, tá hann velur ein metafor fyri avkomið hjá gentuni. Undarligi líkist ongum, sigur hann, hvørki dýri ella fugli ella fiski, men skal hava nakað av øllum, letur hann stjúkmóðrina siga. Hetta eru vanligar metaforiskar samanberingar í føroyskum talumáli, ið øll kenna og eru von at hoyra og siga. At fólk líkist ongum sipar bæði til útsjónd, sinnalag og verumáta: Tað líkist ongum, sum hatta sær út, ella: Tað líkist ongum, sum hatta ber seg at. Eins væl kann sigast um eitt fólk, at tað líkist hvørki fugli ella fiski, tá vit vilja bera fram neiligar metingar um útsjónd. Seinasta samanberingin hjá Jóhan Hendriki kunna vit eisini hoyra sagda:..hatta ber seg at sum eitt kríatúr (dýr), og tá verður sipað til atburð og verumáta.

Jóhan Hendrik sigur, at Undarligi er dreingjabarn, men kemur óvanlig evni við at hava nakað av fugli, fiski og djóri. Millum annað

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 21

dugir hann at flúgva. Tað løgna er kortini, at hann brúkar ikki hesi evnini. Í ongum ítøkiligum føri hjálpir hann mammu síni við nøkrum uttan í tí dramatiska endanum. Hetta er sjáldsamt, tí í ævintýrum um dreingir eru søgupartarnir við hjálparunum teir longstu, mest spennandi, mest undirhaldandi og mest fantasieggjandi. Hesir partarnir gera í roynd og veru ævintýrini til ævintýr. Hví er so ongin slíkur partur í ævintýrinum hjá Jóhan Hendriki?

Grundin er, at Undarligi er ikki eitt ævintýr um ein drong við hjálpara, ið leitar eftir tí burturfluttu prinsessuni. Tað er um eina gentu, ið stríðist við óndu stjúkmóður sína, og gentur í ævintýrum av hesum slag hava ikki gátuførar hjálparar. Kalsdóttir (JJ 19) (Øskufía), Snjóhvíta, Tornarósa, gentan við teimum sjey brøðrunum, ið stjúkmóðirin gandaði til svanir (JJ 44), Vakurleikin, ið giftist við beistinum (JJ 48), gentan, ið datt í brunnin (JJ 19), Vetilskona (JJ 47), Giljanna (JJ 2) og mangar aðrar loysa altíð sínar trupulleikar sjálvar og einsamallar uttan gátuførar hjálparar at greiða sær gøturnar, bert við onkrum góðum ráðum á vegnum, vanliga fingin á púra ódramatiskan hátt.

Jóhan Hendrik Matras hevur ikki skilt, at Undarligi í lutinum sum hjálpari ikki hoyrir til í ævintýrum sum hesum. Hann sigur sítt ævintýr, sum er tað um ein drong

Í søguni hjá Eriku Katrinu er Undarligi ikki metaforur. Hon samanlíknar ikki sín Undarliga við nakað kent, tvørturímóti, sipar ikki til nakað, ið hann líkist, so einki er at samanlíkna við. Hon sigur einki um, hvussu hann sær út, uttan hann er svartur og bøllutur og dugir ikki at ganga. Hon sigur *hetta* um hann, og hann verður eisini annars nevndur í hvørkikyni. Hin vegin sigur hon, hvat hann ger: "So fer tað burtur á skóg til at drepa bjarnir og flettir bjarnahúðirnar til mommu sína at hava uttan um seg til verju. Tað fær so nógvar húðir, at tað fær gjørt eina smáttu av teimum til mommu sína at liggja inni undir. Altíð liggur hetta burturi og er ímillum bjarnirnar at drepa; tað er nú stríðið hjá tí."

Bjørnin er størsta og sterkasta rovdýr í okkara parti av heiminum, men hon vil helst halda seg burtur frá fólki. Tá einki leikar á, vil hon vera í friði og fyri seg sjálva og livir mest av berjum og tílíkum. Um heystið leitar hon sær trygga vetrarvist og fer í dvala á onkrum fjaldum stað. Har leggur hon hvølpar sínar og kemur ikki fram aftur fyrr enn út á várið. Hon er heimkær, umsorganarfull og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 22

góðskufull ungamamma og umboðar sostatt fyrimyndarligar kvinnuligar eginleikar. Kennir bjørnin seg sperda og í neyð, ella tá hon er hungrað, kann hon hinvegin væl leggja eftir fæ og fólki við øði og villskapi, ið fáur ella eingin stendur seg ímóti. Í hesum symboliserar hon velduga megi og aggressivt sinnalag, eginleikar ið plaga at verða settir í samband við hitt maskulina. Ongar bjarnir liva í Føroyum, men ókendar eru og vóru tær ikki. Erika Katrina var tiltikin kvøðari og hevur tí kent bjarnamyndina úr kvæðunum, har bardagi við bjarnir er manndómsroynd hjá einum ungum kappa.

Erika Katrina nýtir bjarnirnar sum symbol fyri tað, hon vil hava fram við Undarliga, og harvið verður hann sjálvur eitt symbol. Um symbol í ævintýrum sigur Bengt Holbek: "Symbols (…) seem to conway feelings rather than thoughts. To mention an example: it may not be very clear to us what or whom the wolf in *Little Red Cap* represents, but we have no doubt as to our feelings. The wolf is dangerous and terrifying. We believe that this is how the symbols of fairy tales function: they conway vivid emotional impressions. But these impressions refer to beings, events and phenomena of the real world. Our task is to establish those references." (1987:409).

Sum í øðrum ævintýrum um gentur og óndar stjúkmøður er stjúkdóttirin eisini í Undarliga púra einsamøll í síni neyð. Í staðin fyri at tiga og tola, sum helst væntað av eini gentu eftir siðbundnum hugsunarhátti, mutar hon ímóti og reagerar opið. Herviligi ágangurin, henni er fyri, elvir so stóra vreiði í henni, at hon fær kropsligar fylgjur: "Gentan tusnar so upp við tað sama, at eingin barsilkona er so tjúkk." Erika Katrina nýtir her ein metafor við ítøkiligari sammeting. Ikki tí gentan er við barn (hon hevur ikki verið saman við nøkrum manni enn), men fyri at siga frá, at hennara atburður er líka so atfinningarverdur, sum tann hjá eini ógiftari gentu, ið verður við barn. Tílíka gentu flættast ikki við, hon missir síni kvinnuligu eyðkenni, lýst við tí kropsliga metaforinum, og verður óverðug sum kvinna. Ein barnakona átti av røttum at umboða hitt ítasta av kvinnuligleika, men nettupp tí hon jú ikki er við barn, snúgvivendist myndburðurin. Hesa gentu vil biðilin einki hava við at gera, eingin annar heldur, og hon verður útistongd úr menniskjans heimi at liva í villari náttúru. Her úti nørist úr vreiðini og avmaktini tann gerðarmegi, sum gentuni krevst at vinna á illgerðarfólkunum á tann hátt, sum logikkurin í ævintýrunum krevur.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 23

Tann harðliga, blóðuga fyribeiningin av stjúkmøðgunum í endanum á ævintýrinum er eftir siðbundnari hugsan mansverk at útinna og fellur í lutin hjá kallinum Undarliga. Erika Katrina er heilt klár í symbolbrúkinum her. Undarligi kemur ikki uttaníframá. Hann kemur innan úr henni, hon føðir hann, men hevur ikki verið saman við manni. Hann er tí fult og heilt ein partur av henni og einki annað. Saman umboða tey eitt heilt fólk við bæði kropsligari styrki og gerðarmegi – eginleikar, ið áhoyrararnir hjá Eriku Katrinu og mentanarliga umhvørvið av vana assosierar við manndómsmegi og kallkyn – og við empatiskari umsorgan og móðurkærleika – ítastu kvinnuligu eginleikum. Eitt heilt fólk, men eitt óvanligt fólk.

Í tráð við fatanina hjá Holbek av symbolum í munnligum skaldskapi, vekir søgan um Undarliga, sum Erika Katrina í Lykkirshúsi sigur hana, hugmyndir ella dreymar um størri møguleikar og fríari ræsur hjá fólki í tilveruni, um tey kunna vaksa upp undir umstøðum, ið geva øllum menniskjans íløgdu møguleikum høvi at koma fyri seg undir búning í uppvøkstrinum óheft av siðbundnari vanahugsan. Prísurin hjá stjúkdóttrini fyri ikki at góðtaka siðbundnar fyrimyndir um rættan atburð og eftirgevandi sinnalag hjá eini gentu er høgur, men hon vinnur í endanum, hóast tær síður í sínum persónleika, hon sýtir at skúgva burtur, eru so grimar, sum Undarligi er lýstur. Hin hægsta prísin rindar hálvsystirin, kellingardóttirin, ið bara er fitt og viðeirilig, sum mamman vil hava hana, men sum aldrin verður til annað enn ein viðfáning av einum menniskja og til endan gongur til grundar saman við mammuni.

Erika Katrina í Lykkirshúsi er kvinna og sigur frá einum gentuævintýri. Við sínum symbolbrúki vil hon skapa medvit hjá sínum áhoyrarum um treytirnar í kvinnulívum undir tyngjandi siðvenju og vanahugsan, men eisini vekja hugmyndir og dreymar um, hvat lívið kanska kundi verið.

Jóhan Hendrik Matras skilir einki petti av søguni. Bjarnirnar siga honum einki, so tær leggur hann burtur úr. Næstan. Hann sigur frá, at tá stjúkdóttirin kemur í kirkjuna, er hon klødd í bjarnahúðir, sum hon letur seg úr. Tá síggja øll, hvussu vøkur hon er. Tað var jú nettupp ikki meiningin við motivinum. Gentan og Undarligi eru ein persónur, og eingin kann lata seg úr helvtini av sær sjálvum. Hann hevur einans nakrar ítøkiligar og í samanhangininum týdningarleysar

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 24

metaforar um evnini hjá Undarliga, ið hesin ongantíð brúkar, tí hann hevur einki at brúka teir til.

Bera so tær báðar frásagnirnar av hesum ævintýri dám av kyninum á frásøgufólkunum? Ja, sanniliga! Og einki undarligt er í tí.

Bókmentir

Hansen, J. Símun 1971. *Tey byggja land, 1. partur. Fugloyar sókn.* Klaksvík.

Hansen, J. Símun 1978. *Tey byggja land, 5. partur. Húsa- og Mikladals sóknir.* Klaksvík.

Holbek, Bengt 1987. *Interpretation of Fairy Tales.* København.

Jakobsen, Jakob 1898-1901. *Færøske Folkesagn og Æventyr.* København. (Fleiri seinni útgávur, seinast Tórshavn 2009) (= JJ).

Nyman, Åsa 1964. Färöiska sagoberättare. *Fróðskaparrit.* Tórshavn. S: 62.77.

Eyðun Andreassen, dr. phil. er professari í munnligum skaldskapi á Føroyamálsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya.
V. U. Hammershaimbs gøta 16, FO-100 Tórshavn.
Teldupostur: eyduna@setur.fo

Eyðun Andreassen, dr. phil, professor of oral literature at the University of the Faroe Islands,
V. U. Hammershaimbs gøta 16, FO-100 Tórshavn.
Email: eyduna@setur.fo

Ett litet och bortglömt land i skymningen

Nederländska bilder av Färöarna

Petra Broomans

Abstract

In his book *Bergtoppen in de oceaan. Land en volk van de Faer-öer* (Mountains in the Sea. The Nation and People of the Faroe Islands, 1958) Jan Piebenga provides an outline of Faroese history, society, culture and literature. Piebenga was the first to publish a general study of the Faroe Islands in the Netherlands. What image of the islands does he create? I have followed Piebenga's real and imaginary 'footsteps' in 1958 and also examined older texts concerning the Faroe Islands. In addition, I investigated the image of the Faroe Islands in the Netherlands in the twentieth and twenty-first centuries, focusing on culture, translated literature and cultural identity. As a starting point for my analysis I studied national identity, cultural transfer and imagology. This study reveals that the texts provide a 'hetero-image' and that the impression of the Faroe Islands has not greatly changed over the years. Being so distant, both geographically and psychologically, they remain islands you can only dream of – islands that have to be discovered again and again.

'Fairy tales and other stories about the far, far away Faroe islands" skulle bli rubriken till en artikel skriven speciellt till Malan Marnersdóttir och det skulle således bli en artikel på engelska. Den skulle illustrera hur bilden av ett litet och fjärran land blev skapad i Nederländerna, ett litet land på den europeiska kontinenten. Motsatserna 'öarna' och 'länderna' återspeglas i detta fall även i det geografiska utseendet. Nederländerna är ett platt och till största delen under havsytan liggande land vid Norra havet och Färöarna består av en

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 26

grupp ödsliga öar med höga klippar mitt i Norra Atlanten. Det som länderna har gemensamt är vatten, mycket vatten. Jag tänkte på de imponerande klipporna i Norra Atlanten som jag såg under en båtutflykt på Färöarna sommaren 1998 och jag tänkte på dikena, kanalerna och floderna jag ser varje gång jag återvänder till mitt hemland med flyg och planet förbereder sig för att landa på Schiphol Airport. Dessa visuella bilder förde mig sedan till det auditiva. Färöiska och nederländska är små språk som befinner sig mitt i en globaliserad värld. Enligt Tom Nauerby har skapandet av en färöisk nationell identitet skett i en ständig växelverkan med omvärlden (Nauerby 1996: 172.). Ett av redskapen i denna process var ett återupplivande av det färöiska språket. Och plötsligt mindes jag diskussionen på ett möte på IASS-kongressen 2010 i Lund om språkfrågan. Skulle kongresserna av *The International Association of Scandinavian Studies* [sic] förbli en kongress där föredrag skulle hållas på ett av de nordiska språken med kanske enstaka bidrag på engelska eller skulle engelskan alltmera bli huvudspråk i sessionerna? Och så blev detta bidrag i alla fall på svenska, späckat med danska, engelska, nederländska och tyska citat, så att det blir en en riktig hybrid artikel. Malan Marnersdóttir påpekar i sitt bidrag 'Towards a Monolingual Canon – Faroese and Danish on the Faroe Islands' att det finns en trend av hybrid litteratur med en motstridig engelsk intertextualitet i nutida färöisk litteratur.[1] Å ena sidan kan man tolka användingen av engelska element som ett slags öppenhet för andra kulturer, å andra sidan som ett slags protest mot globalisering och anglisering.

I Nederländerna är Färöarna en tämligen okänd ögrupp i Norra Atlanten. Autodidakten, läraren, litteraturhistorikern, redaktören, journalisten och resenären Jan Tjittes Piebenga (1910-1965) skriver 1958 i inledningen till sin bok om Färöarna:

> Een verantwoorde, voor een groot publiek bestemde beschrijving van land en volk van de Faer-öer bestaat er in het Nederlands niet; wel in het Noors, Deens, Engels en Duits. Nu evenwel Jan Brander een degelijk boek aan Jan Mayen-eiland gewijd, en Jan P. Strijbos zijn liefde voor Spitsbergen in een bijzonder mooi geïllustreerd werk neergeschreven heeft, nu lijkt het een historische plicht dat de Faer-öer niet

---

1 Bidraget kommer att publiceras i 'Battles and Borders. Perspectives on Cultural Transmission and Literature in Minor Language Areas' (red. Petra Broomans et al).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 27

> vergeten worden. Een Nederlander behoort er wel iets meer van te weten dan dat er nogal eens ruzie over de visserijgrenzen is, of dat er indertijd in een vissersplaats zoveel te doen is geweest om het ontslag aan een dokter. (Piebenga, 1958: s. 8)[2]
>
> [Det finns ingen gedigen beskrivning av Färöarna och dess folk på nederländska för en allmän publik; det finns dock på norska, danska, engelska och tyska. Nu emellertid Jan Brander har ägnat en dylik bok till Jan Mayen, och Jan P. Strijbos har nedteckat hans kärlek för Svalbard i en särskilt vackert illustrerat verk, verkar det som en historisk plikt att inte glömma Färöarna. En holländare bör veta mer än att det finns ganska ofta strider om fiskerigränser, eller att det på den tiden fördes så mycket oväsen i ett fiskeläge om en läkares uppsägning.]

Att upplysa den nederländska publiken om Färöarna var alltså Piebengas syfte med boken *Bergtoppen in de oceaan. Land en volk van de Faer-öer* (Klippor i oceanen. Nation och folk på Färöarna). Boken ger en översikt över Färöarnas historia, samhälle, kultur och litteratur. Piebenga var den förste som publicerade en allmän studie om Färöarna. Han hade fördjupat sig i de isländska sagorna och hade rest till Färöarna, Island och Norge. Vilken bild av Färöarna skapar han? Och vilken bild av Färöarna finns det nu på 1990- och 2000-talen i Nederländerna? Jag fokuserar bilden av kultur, (översatt) litteratur och kulturell identitet. För min analys tar jag studier i nationell identitet, kulturförmedling och imagologi som utgångspunkt.

Texter om ett annat lands litteratur och kultur innehåller ofta explicita och implicita värderingar. I de bilder man skapar av en annan kultur, av ett annat land, i till exempel reselitteratur, artiklar, essäer och recensioner kan man finna 'hetero-images' och 'auto-images'. En hetero-image är en bild som författaren eller kulturförmedlaren skapar av 'det andra/den andra', medan en auto-image återspeglar bilden man har av sig själv, den egna kulturen och det egna landet. För att kunna skapa en bild av det andra, behöver man även ha en bild av det egna (Beller and Leerssen: 2007). I Piebengas fall är 'det egna' både nederländsk och frisisk. Piebenga kom från Friesland, en provins i Norra Nederländerna, som har ett eget språk

---

2 Ordet Färöarna har stavats på olika sätt i Nederländerna: Faer-öer, Faer Oer, Faeröer och Faerøer med flera. När man betjänar sig av nederländska sökmotorer ska man alltså söka på alla varianter.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 28

och kulturell identitet. Piebengas studie, skriven på nederländska, är min utgångspunkt. *Bergtoppen in de oceaan* fick ingen efterföljare och det kan betraktas som ett slags milstolpe i förmedlingen av bilden av Färöarna i Nederländerna. Jag kommer att följa i Piebengas reella och imaginära 'fotspår' 1958, men jag kommer också att blicka tillbaka och framåt. Piebenga har dokumenterat sig grundligt men missade kanske några källor. Jag kommer då alltså följa några sidospår, men kommer i alla fall återvända till *Bergtoppen in de oceaan*. Och sedan berättar jag om vad som skrevs om Färöarna i Nederländerna efter 1958.

'Förlorat ur sikte', 'Land i skymning', 'Språket är hela folket' och 'Reservat av en folklig kultur' är några av rubrikerna i Piebengas studie. Det finns så litet kännedom om Färöarna att man kan kalla det ett bortglömt land, ett land som man har förlorat ur sikte. Piebenga nämner Jørgen Falk Rønne (1865-1939), en dansk präst som bodde i sex år på Färöarna, och hans romaner som blev översatta från danska till nederländska och som utspelar sig på Färöarna. Annan litteratur han nämner är romanen *Barbara* av Jørgen-Frantz Jacobsen (1900-1938) som har anser vara mycket lyckad. Romanen blev översatt till tyska, engelska och nederländska. I sin genomgång är han explicit i sin åsikt om böckerna han nämner. Grete Gravesens (1903-1985) självbiografi *Doktersvrouw op de Faer-öer* (Lægekone på Færøerne i 5 år, 1941) är mycket ledig och mycket feminin i klang och stil, men var egentligen inte värd en översättning (Piebenga, 1958, s. 8). Hennes självbiografi innehåller bilder och hon återger i alla fall atmosfären på Färöarna, så tycker Piebenga. Andra romaner som utspelar sig på Färöarna är 'Högni'('Høgni'), översatt från danska till nederländska 1955, av Heðin Brú (1901-1987)[3] och '*Het slechte' meisje* (orig. titel) av Eilif Mortansson (1916-1989) från danska i nederländsk översättning 1956. Dessa romaner uppskattar Piebenga, men de ger den som vill veta något av Färöarna inte så mycket. Den tyska barnboksförfattaren Barbara Bartos-Höppners (1923-2006) tonåringsroman 'Dochters van het eiland' (*Die Töchter*

[3] Roald van Elswijk skriver i sin artikel 'Creating is everything. A new biography of Heðin Brú' (*Scandinavian Newsletter. A Literary and Cultural Magazine*, 2008, nr. 12, s. 30-31) att det egentligen gällde en översättning av två romaner i ett band av Brú. *Lognbrá* (1930) och *Fastatøkur* (1935). Enligt informationen på baksidestexten var Heðin Brú en kvinnlig svensk författare (sic).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 29

des Königsbauern, 1956), situerad på Mykines, som blev översatt från tyska till nederländska, får underkänd av Piebenga. 'De romantische omgeving moet hier kennelijk vergoeden wat het verhaal aan inhoud tekort komt" [Den romantiska omgivningen kompenserar nog vad berättelsen saknar när det gäller innehåll.] (Piebenga 1958: 8). Piebenga inkluderar alltså även romaner av utländska författare som var tillgängliga för nederländska läsare och som utspelas på Färöarna. Piebenga konstaterar att det blev mycket lite färöisk litteratur översatt från danska till nederländska och att kännedom om Färöarna inte sträcker längre än strider om fiskerigränser.

Sidospår före 1958

Piebenga hade kunnat hänvisa till en artikel av Hulda Garborg (1862-1934) i *Scandia. Maandblad voor Scandinavische Taal en Letteren* (1904: 4, 49-54) om Färöarna eller till *Studiën over Færösche balladen* (Studier i färöiska ballader, 1915), en avhandling av Jan de Vries (1890-1964).

Garborg börjar i 'De Færöer eilanden' med att sätta den norska flaggan på Färöarnas historia och kulturell identitet. Färöarna var en bortglömd del av Norge och även om de blev styrda av danska kungar och byråkrater blev de aldrig danska. 'De Færöers zijn Noorsch in taal en zeden en gewoonten, en zingend en sprekend noemen ze nog altijd Noorwegen hun oud geboorteland' [Färöingarna är norska i språk och seder, och sjungande och talande kallar de fortfarande Norge som sitt gamla fosterland'] (Garborg 2004: 49). Roald van Elswijk har med rätta påpekat att Garborgs karakterisering av färoiska i sina dagböcker ur ett språkvetenskapligt perspektiv är motstridig. Å ena sidan kallar hon färöiska ett slags norska, å andra sidan kallar hon det som landets eget språk (Van Elswijk 2010: 26). I den nederländska artikeln kallar hon färöiska en form av fornnorska, men Venceslaus Ulricus Hammershaimbs (1819–1909) ortografi från 1854 liknar mera på isländska (Garborg: 50). Garborg använder i sin beskrivning av färöiska sånger och dansballader ord som 'enkla', 'kraftiga', 'naiva' och som motsättning 'ljuvlig' och 'poetisk' (Garborg: 51).

Jan de Vries undersöker med utgångspunkt i Hammershaimbs utgåva, till vilka grad de färöiska balladerna, *Sjúrðarkvæði*, bestående av *Regin Smiður*, *Brynhildar táttur* och *Høgna táttur*, har anknytning till andra nordiska sagor och till vilken grad de har en nära anknytning

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 30

till danska visor. Några av hans slutsatser är att *Høgna táttur* är direkt diktad på bas av Þiðrekssagan och att anknytningen till danska varianter är sekundär. En annan slutsats är att Brynhildar táttur när det gäller första delen är baserade på Völsungasaga och andra delen på Þiðrekssagan.

Men Piebenga nämner varken Garborg eller De Vries. Att han inte nämner De Vries är kanske inte så underligt, för Piebenga var motståndsman under andra världskriget (D.A. Tamminga 1968: 112-114). De Vries hade nazi-sympatier och fick efter kriget ett publiceringsförbud i Nederländerna (Van der Hoeven 1985).

Ett annat mycket givande sidospår är digitala databaser som 'Historische kranten' (Historiska tidningar) och 'LexisNexis'. Vid en närmare granskning under 1900-talet får man faktiskt väldigt många träffar när man söker efter Färöarna, men det handlar framför allt om korta notiser med väderleksrapporter, information om fiskeri, hur rik fångsten var, fiskeristrider, autonomisträvandet och folkomröstningen 1946 och de senaste decennierna även mycket om fotboll.

Några litterära inslag i materialet i dessa digitala databaser under första hälften på 1900-talet var 'Een Pastorie op de Faröer' av Jørgen Falk Rønne som följetong i *Het Nieuws van de Dag* 1901. Det är oklart vad som är titelns original, möjligen *Færøerne, Landet og dets Beboere, Fra det daglige Liv* (1900) eller några avsnitt ur det danska originalet? Romanen Piebenga förmodligen hänvisar till är *Onder het dak der pastorie* (1926), en holländsk översättning av Under Præstegaardens Tag (1925). I *Het Vaderland* (30-11-1923) finns en recension av Falk Rønnes roman En de Noordzee bruist, en översättning av *Mens Nordhavet bruser, en Roman fra Færøerne* (1920). Recensenten lovordar naturskildringarna, men anser att romanen inte är något för 'moderna' människor. I boken skildras ett hårt arbetsamt och kraftigt liv. Romanens huvudperson är en ung präst som levde på Färöarna på 1600-talet, en tid då enligt recensenten Färöarna ännu var helt isolerade. Några decennier senare finns i *Het Vaderland* (19-12-1940) en recension av romanen *Barbara* av Jørgen-Frantz Jacobsen, också nämnd av Piebenga. I recensionens början hänvisar recensenten med signaturen N.O. till Falk Rønnes romaner.

> Wie aan de Faer Oër denkt, denkt aan de Deensche romans van Rönne, die hier indertijd veel werden gelezen en door hun sfeer,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 31

> stemming en teederen humor zeer in den smaak vielen. Zij gaven een indruk van het leven, vooral ook van het predikantsleven op die eenzame, door den Oceaan ombruiste rotsachtige eilanden, die volkomen overeenstemde met den levensernst, de vroomheid, de zuiverheid en ingetogenheid, welke men in zulk een klimaat en afzondering meende te mogen verwachten.
>
> [Vem som tänker på Färöarna, tänker på Rönnes danska romaner, som på den tiden lästes mycket här och som uppskattades högt eftersom de innehöll atmosfär, stämning och kärleksfull humor. De gav uttryck åt vardagslivet, i synnerhet även av prästlivet på dessa ensliga, av Oceanen omfamnade klippiga öar, som överensstämde helt och hållet med livets allvar, fromhet, renhet och stillsamhet, som man kunde vänta sig i sådan klimat och avskildhet.]

Recensenten anser att J.-Fr. Jacobsen har skildrat i Barbara en universell kvinnotyp, det eviga 'kvinnliga', fast det är i en 'ovanlig' miljö, på Färöarna.

Andra färöiska litterära fotspår i nederländska tidningar på 1940-talet finns i *Het Vaderland* (26-02-1941) och *De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad* (02-03-1941). Det handlar om en notis om årligt underhåll för danska författare, bland andra 'diktaren Djurhuus' från Färöarna. Eftersom tidningarna inte ger ett förnamn är det lite svårt att veta vilka av de talrika diktare Djurhuus det gällde, men det var förmodligen Janus Djurhuus (Jens Hendrik Oliver Djurhuus, 1881-1948) eller hans bror Hans A. Djurhuus (1883-1951).

Miniatyrfolk

Enligt Piebenga var kännedomen om Färöarna mycket större i det förflutna. Falkenerare på väg till Island, valfångare och smugglare i de stora upptäcksresornas tid, och naturligtvis fiskare på väg till Norra Atlanten och Island besökte Färöarna. Piebenga går också in på mer eller mindre sannolika förbindelser mellan Färöarna och Friesland. Det skulle ha funnits en koloni hedniska Friser i Akrabyrgi som motsatte sig biskopen. Piebenga tror inte på det men många andra friser gjorde det. Sagan finns till exempel att läsa i (*Nieuwe*) *Friesche Volks-almanak* i en artikel av T.R. Dijkstra (Dijkstra 1861: 27-33).

I hans historiska genomgång av Färöarnas historia urskiljer Piebenga utvecklingar som senare forskare i nationalism och natio-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 32

nell identitet som M. Hroch (1985) och E.J. Hobsbawm (1990) har beskrivit i studier som i synnerhet beskriver små nationernas utveckling. Hobsbawm myntade begreppet etnolinguistisk nationalism och Hroch utpekade olika faser i små nationernas nationella utveckling. Piebenga lägger som Hobsbawm tonvikt på språket som ett viktigt redskap för nationsbyggandet och han verkar tydligt ha sett samma faser som Hroch har utpekat. I första fasen (A) är det framför allt intellektuella som verkar och propagerar en egen nationell identitet, ofta med att (re)konstruera det egna språket, i andra fasen (B) äger en mobilisering av en större grupp (folket) rum och i tredje fasen (C) når utvecklingen det politiska målet, en egen stat (Hroch 1985: 22-24).

Piebenga beskriver hur färöiska blev ett förtryckt språk. Men 1800-talet blev århundradet då små folk vaknade, folkspråken återuppstod och striden för bevarandet av folkets kultur uppstod (Piebenga: 31). För Färöarna resulterade det i ett återinförandet av lagtinget 1852 som var afskaffat 1814. Piebenga betraktar Hammershaimb, som var språkvetare och präst, som den som initierade ett slags nationell rörelse på Färöarna (Piebenga: 31). Hammershaimb kan betraktas som en första fasens intellektuell. Första fasen gestaltades av språkstrid, kultur- och folkuppfostran. Här kan man urskilja en andra fas där folket mobiliserades. Enligt Piebenga fick utvecklingen efter 1900 alltmera en politisk karaktär, men den tredje fasen utmynnade inte i en egen stat.

Första fasen med språkstriden behandlas utförligt av Piebenga i kapitlet 'De taal is gans het volk...' (Språket är hela folket). Han placerar färöingarnas språkstrid, som han kallar för 'ett miniatyrfolk' mot bakgrunden av en stor europeisk kulturströmning (Piebenga: 56). Han undrar om det är realistiskt att vilja eftersträva en egen litteratur. Europas enhet gynnas inte av en 'forcerad differentiering'. Om färöingarna inte vill ha danska som huvudspråk, varför övertar de inte engelskan som man inte kan vara utan i fiskeriet och när man vill bedriva handel? (Piebenga: 56). Hade inte den lärde färöingen J.C. Svabo (1746-1824) på slutet av 1700-talet sagt att färöiska var ett orent och ett dödsdömt språk? (Piebenga: 57). Piebenga föreställer möjligen Svabos idéer lite onyanserat. I *Dansk biografisk Lexikon* står att Svabo vid sidan av sitt vetenskapliga arbete skrev en ansats till en färöisk ordbok.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 33

> [Han] udarbejdede paa samme Tid et Udkast til sin senere betydelig udvidede og oftere omskrevne Ordbog over det hidtil uskrevne færøske Sprog, hvoraf flere Redaktioner i Haandskrift bevares i vore offentlige Bibliotheker. [...] I Aarene 1781-82 berejste han efter kongelig Befaling sine elskede Fædreøer for at tilvejebringe Oplysninger om deres naturlige Hjælpekilder og økonomiske Vilkaar og samle Stof til en fysisk og økonomisk Beskrivelse af Landet. [...] Det mærkeligste Udbytte af Rejsen var S.s Opdagelse af Færøernes Folkesange, hvoraf han fik indsamlet og optegnet over 50. Hans Afskrift af Samlingen – 3 pyntelige Kvartbind – blev efter Bestilling overrakt Kronprins Frederik, der skjænkede den til det store kongl. Bibliothek, medens S. for sin kostelige Viseskat modtog 50 Rdl. (2 # pr. Ark!). (http://runeberg.org /dbl/ 16/0597.html)

Men efter sina invändningar ger Piebenga en utförlig språk- och litteraturhistorisk översikt. Som om han vill visa vad Färöarna har att erbjuda Europa. Ett exempel är kvæði, dansballaderna. Dessa dikt- och dansformer fanns även i andra europeiska länder, men där har de utdött. På Färöarna, 'i denna isolerade värld' kunde de bevaras och bli en levande dikt- och dansform (Piebenga:57). I kapitlet jämför Piebenga den färöiska situationen med den i Finland, Flandern och Friesland. Romantiken var av betydelse för återupplivandet av den egna folkliga identiteten och Hammershaimbs skrifter bevisade enligt Piebega att det vanvördade språket skulle kunna bli ett kultur- och litteraturspråk på nytt. Denna språkrörelse utvecklade sig till en politisk rörelse såsom det hände i Irland, Wales och Flandern (Piebenga: 59). Piebenga påpekar även litteraturens och litteraturhistoriens roll i utvecklingen. Han hävdar att inget språk kan existera utan litteratur och att litteratur alltid skulle vara grundad på tradition. Han konstaterar dock att det finns en cesur i färöisk litteraturhistoria. 1800-talets nya färoiska författare, pionjärna, byggde inte på de gamla balladerna, eftersom denna genre bildade en redan avslutad linje. De nya författarna var stolta över det, men de skrev tidstypisk litteratur: nationalistisk och from litteratur. Det fanns dock diktare som ville placera den färöiska litteraturen i en internationell kontext: Janus Djurhuus som inspirerades av Georg Brandes 'moderna skola' och som även översatte världslitteratur till färöiska och brodern Hans [Andrias] Djurhuus som skrev i olika genrer, bland andra barnlyrik (Piebenga: 65). Andra färöiska diktare valde att skriva på danska. Även här kontextualiserar Piebenga detta

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 34

språkval. Flamländska och frisiska författare befann sig i samma position, skulle de skriva på nederländska eller franska, på nederländska eller frisiska? Dessutom kan ett språkval vara av betydelse för en författares framgång. Hade Heinesen kunnat bli berömd när han hade skrivit på färöiska? Å andra sidan översattes Heðin Brú som skrev på färöiska till olika språk, bland andra till spanska och nederländska. Piebenga avslutar kapitlet med att berömma Färöarna med vad det har åstadkommit på hundra år på det litterära området.

I kapitlet 'Reservaat van volkscultuur' (Reservat av en folklig kultur) går han närmare in på det som han tycker är typiskt för färöisk kultur och det är framför allt balladerna. Även om sång och dans inte passar ihop med färöingarnas fromhet och stillsamhet, syns folkets karaktär tydligast i dansandet och sjungandet (Piebenga: 74). Balladdansen på Färöarna är något unikt, även om den inte uppstod isolerade och man bör placera den i en nordisk kontext. I de andra nordiska länderna försvann genren, men på Färöarna finns dansballaderna kvar i sin ursprungliga form och melodi (Piebenga: 75). Den färoiska runddansen härstammar från Frankrike och den franska runddansen dansades i nästan hela Europa, men försvann. Piebenga kallar den färöiska runddansen som en spontan yttring av folklynet och 'ett stycke europeisk kulturhistoria' (Piebenga: 77).

I 'Friezen, die heidense zeerovers...' (Friserna, dessa hedniska fribytarna) beskriver Piebenga historien om de hedniska friserna i Akrabyrgi. Det är ett mysteri och det enda man vet är att det berättas sagor om friser och att det finns en 'Frísa visa'. Piebenga skriver att mycket är osäkert, men att forskare hävdar att det nog finns en kärna av sannhet i dessa historier. Han hänvisar sedan till Hans [Andrias] Djurhuus som skrev 1938 i ett förord till en tysk översättning av en bok om Färöarna: 'Von dort, aus Friesland, bekamen die Färinger einmal im frühen Mittelalter ihren wertvollen Einschlag frisischen Blutes' (citerat efter Piebenga, s. 88). Djurhuus övertar här 'flitigt Tredje rikets jargon' (Piebenga: 88). Piebengas utlåtande bör nog ses mot bakgrunden av hans egen politiska förflutna. Han är ganska försiktig med att hävda att historien om friserna är sann, för det finns även en 'Frísa visa' på Island, men å andra sidan var det en tid då nederländska sjömän, fiskare och upptäcksresenärer reste mycket oftare i norra Atlanten än man gjorde under de senaste århundradena (Piebenga: 89).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 35

Piebenga avslutar sin studie med hänvisningar till andra böcker om Färöarna på danska, tyska och engelska. Den färöiska nationalsången 'Tú alfagra land mítt' finns med på färöiska med en översättning till nederländska, förmodligen av Piebenga själv (Piebenga: 115-116).

Måsar och vindfjärilar

Det finns inga recensioner av Piebengas bok. Den första hänvisningen som jag hittade är från 1996 i en artikel om Färöarna med rubriken 'Land in de schemer' (Land i skymingen) av Gerrit Jan Zwier. Blev det ingenting annat skrivet mellan 1958 och 1996?

Det verkar som om det bara handlar om notiser om fiskeri och väderleksrapporter i perioden 1958-1996. En novellsamling med noveller av William Heinesen, som utkom 1990 fick inga recensioner. En annan novell av Heinesen som publicerades i antologin *De Witte Dame* (Den vita damen 1992), fick inte heller uppmärksamhet i den nederländska pressen. Jag hittade bara ett ställe där det anmärktes att det fanns en novell av Heinesen i *De Witte Dame* (Trouw 7-01-1993).

Gerrit Jan Zwiers artikel är den första artikeln som ger en bild av Färöarna sedan Piebengas bok. Hans bild kan inte sägas bringa någonting nytt. Zwier skriver om blåsiga öar, branta klippor och små färgrika byar. Enligt Zwier associerar nederländerna namnet Färöarna inte med 'får' utan med 'fjärran öar'. Adjektivet 'små' förekommer tämligen ofta: 'små båtar', 'små hamnar', 'små öar'. Zwier träffar förresten en man som visar sig vara en son till Apol. Fadern till denne Apol visade sig vara den samme som Jan Piebenga tackade i dedikationen i *Bergtoppen in de oceaan*.

Andra journalister följde Zwier. De skrev egentligen liknande artiklar.[4] Man kan kalla dessa artiklar för korta reseskildringar med bildrikt språk. De hade ofta ett turistiskt syfte, att locka resenärer till Färöarna. Rubrikerna är ganska talande. Den första efter Zwier heter 'Rotsen, meeuwen en drank' (Klippor, måsar och sprit) av Jaap Bloembergen (NRC Handelsblad 04-11-1999). I Bloembergens artikel ges några kommentarer beträffande språket: färöingarna talar sitt eget språk, 'en blandning av skotska och isländska'. En

[4] Artiklarna publicerades ofta i andra, för det meste regionala tidningar. Jag har valt att anföra första publiceringen.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 36

annan artikel 'Klein Duimpje heft vuist tegen Deense reus' (Tummeliten höjer nävarna mot dansk jätte) av Wendy Kester stod i olika regionala tidningar, blant annat i *Zwolse Courant* (02-07-2005) och handlade om den politiska situationen på Färöarna. I Rotterdams Dagblad (20-08-2005) följde av samma journalist 'Mysterieus groen aan het einde van de wereld' (Mystisk grön vid världens ände). Här är det de branta klipporna som fascinerar och det nära sambandet mellan natur och kultur: nästan varje klippa är förknippad med en historia om sammandrabbningar mellan helgon och troll. Färöingarna karakteriseras som berättare, vars språk härstammar från Vikingatiden och var förbjudet av danskarna till 1938. Det var därför att balladerna bara fanns i en muntlig tradition, enligt Wendy Kester...

Precis 50 år efter Piebengas bok (och 500 år efter Nicoló Zenos sjökarta med ön 'Fríslanda' som en av Färöarna!) kom en första diktsamling med färöisk poesi på nederländska, *Windvlinders. Poëzie van de Faerøer* (Vindfjärilar. Färöisk lyrik, 2008) i ett urval av Roald van Elswijk som översatte alla dikter direkt från färöiska. Det gäller den första översättningen direkt från färöiska till nederländska. Malan Marnersdóttir skrev efterordet. I den tvåspråkiga (färöiska och nederländska) diktsamlingen presenteras åtta färöiska diktare: Sigri M. Gaïni, Guðrið Helmsdal, Sigga-Maria Hjalmarsdóttir Højgaard, Carl Jóhan Jensen, Astrid Joensen, Jóanes Nielsen, Tóroddur Poulsen och Kim Simonsen. Aldrig förr fanns det en sådan stor litterär offensiv från Färöarna. Diktsamlingen fick i motsättning till tidigare översättningar recensioner i nederländsk press.

Maarten Poll skrev en recension i *Het Parool* (10-12-2008) med rubriken: 'Poëzie van de Færøer: Nationalistische dichter Jóanes Nielsen is een ontdekking' (Färöisk lyrik: nationalistisk diktare Jóanes Nielsen är en stor upptäckt). Vilka argumenter har Poll för sitt utlåtande? Det som är påfallande är att han påpekar att färöingar är stolta över sitt språk. Poll placerar Nielsen just i denna kontext: Nielsen är diktaren som stannar nära jorden och språket och det gillar Poll. Poll nämner i synnerhet dikterna 'Eg eri ein føroyskur nasjonalistur'och 'Tá tú missir teg sjálvan burtur'.

Den kända biologen och journalisten Guus Middag skrev en överraskande essä om *Windvlinders* i en av Nederländernas största tidning *NRC Handelsblad* (16-01-2009) med rubriken 'Een zomer op

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 37

Nólsoy'(En sommar på Nólsoy). Middag skriver om nio överraskningar han fick då han läste *Windvlinders*. Första överraskningen var att de färöiska diktarna ganska ofta diktade om New York, Paris, de var alltså internationellt orienterade och höll sig inte bara till det egna. Andra överraskningen var att diktarna kämpar med språket. En av de andra överraskningar är Jóanes Nielsen, som Middag kallas för en 'nordisk cowboy'. Middag gillar samma dikt som Poll: om den färöiska nationalisten, och dikten om 'fittan' (Upp í lógvan av halleluja). Astrid Joensens dikt om en sommarkväll på Nólsoy öppnar hans ögon. Middag börjar tvivla på sina romantiska fantasier om att bli lycklig på ett ställe som Färöarna och han lägger boken åt sidan. Han bestämmer sig för att resa dit.

Den tredje recensionen skrevs av Peter Swanborn i *De Volkskrant* (13-02-2009). I 'Geheim gemurmel met Faerøerse eidereenden' (Hemligt porlande med färöriska ejdrar) kommenterar han att naturen spelar en stor roll,' som var väntat'. Lyriker som han uppmärksammar är Astrid Joensen, Guðrið Helmsdal och Jóanes Nielsen. Som Poll uppmärksammar han Nielsens dikt där ordet 'fitta' spelar en stor roll. I motsättning till Poll anser han Tóroddur Poulsen som en bättre poet, speciellt dennes dikt 'Gotiskur morgun'.

En annan 'spin off' av *Windvlinders* är publikationen av 'Morguntváttur úti í Trød', en dikt av Guðrið Helmsdal i *De canon van de Europese poëzie* (Den europeiska lyrikcanon, 2008) redigerad av Ilja Leonard Pfeijffer och Gert Jan de Vries.

När man jämför de manliga recensenternas presentation av Nielsens dikter (och fixering på 'fitta' dikten) med det som Malan Marnersdóttir skriver i efterordet till *Windvlinders* är det påfallande att dikten 'Eg eri ein føroyskur nasjonalistur' får en utförlig och mycket djupgående interpretation av Marnersdóttir. I dikten beskrivs ett barns födelse. Marnersdóttir tolkar det som en metafor; en 'romantisk-organisk bild av nationsbyggande' (Marnersdóttir 2008:244.

Ändrade färöriska bilder?

Det skulle föra för långt att hävda att det finns en 'från from till fitta'-utveckling i bilden av färöisk diktkonst i Nederländerna. Det är en för platt slutsats och det finns dessutom för lite material att basera sig på. Ändå tror jag att det finns några intressanta återkommande linjer.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 38

Färöarna ligger, det kan man inte annat än erkänna, lika långt från Nederländerna som i Jan Piebengas eller Hulda Garborgs tid. Påfallande är också att det finns stora intervaller i Färöarnas historia i Nederländerna. Det finns inget stabilt informationsflöde om Färöarna i Nederländerna. Garborgs och de Vries verk nådde bara en liten, specialpublik. Piebengas bok hade en större publik som målgrupp, men det fanns inga anvisningar till vilken grad han lyckade nå läsarna. Möjligen en liten grupp 'Nordensvärmare'. Det skulle kunna vara en grund till att Färöarna bara finns i det kulturella och litterära medvetande av en liten grupp. På 1990 och 2000-talet nådde artiklarna en större publik, de hade ett turistiskt syfte, men det kom ingen stor ström nederländska turister till Färöarna.

Diktsamlingar som *Windvlinders* behövs i detta hänseende. Men då ska det finnas personer som kan detta språk. Tyvärr finns färöiska som biämne sedan länge inte längre kvar på Groningens universitet.[5] Färöiska kan bli ett lämpligt studieföremål för det växande intresset för minoritetsspråk, kultur och litteratur. Piebenga behandlar språket utförligt i sin bok och fascinationen för färöiska som språk fanns även i recensionera av *Windvlinders*.

Vilka andra oföränderliga bilder kan man hitta? När man betraktar Garborgs (1904) och Zwiers artikel (1996) då finns det slående överenskommelser. Adjektiva som 'enkla', 'kraftiga', 'naiva' och 'ljuvlig' och 'poetisk' som Garborg använder, återklingar i Zwiers 'branta' klippor och 'färglika' byar.

I artiklarna finns framför allt en 'hetero-image', Färöarna ligger så långt borta, både geografiskt och psykiskt att Färöarna blir som öar man bara kan drömma om (Middag). Öar som man måste upptäcka gång på gång.

Betyder detta att Piebengas mål är misslyckat? I vilken kontext ska vi placera Piebenga och hans bok? Piebenga kallades i en minnesruna för en 'frisisk kämpe'. Hans intresse för litteraturhistoria och Norden yttrade sig i en frisisk litteraturhistoria i fickformat som han publicerade 1939 och i att han fördjupade sig i de isländska sagorna samt hans resor till Norden.

---

[5] Jan Piebengas dotter, docenten Gryte Piebenga, var den som svarade för biämnet. Efter hennes pensionering fanns möjligheten att lära sig färöiska inte längre.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 39

> Als publicist en als spreker neemt hij een vooraanstaande plaats in temidden van het Fries-culturele leven, op velerlei fronten ijverend voor een cultureel bewoonbaarder Friesland (Tamminga 1969: 113-114).
>
> [Som skribent och som föredragshållare, intar han en framstående plats bland det frisiska kulturella livet, på alla fronter ivrande för en kulturellt levande Friesland]
>
> Door Jan Piebenga's te vroege dood is aan Frieslands strijd voor een eigen cultureel imago een kernfiguur ontvallen' (Tamminga 1969: 114)
>
> [Genom Jan Piebengas för tidiga död, förlorade man i Friesland i striden för en egen kulturell imago en central person]

Jan Piebenga kan betraktas som en kulturförmedlare med en mission. Han har estetiska och politisk-kulturella utgångspunkter för sin kulturförmedling, vissa författare förtjänar av estetiska skäl att bli introducerade och översatt, andra inte (se Broomans 2009). Den estetiska missionen ser man i hans värderingar av Falk Rönne och Gravesen. Det politisk-kulturella motivet ser man tydligt i hans återkommande jämförelser med den frisiska situationen. På så sätt framkommer en tydlig 'auto-image' som möjliggör en respektfull 'hetero-image'.

Med tack till Roald van Elswijk för kommentar och tips.

Bibliografi

Beller, M. and J. Leerssen (eds.). 2007. *Imagology. The cultural Construction and literary representation of national characters. A critical survey*, Studia Imagologica. Amsterdam Studies on Cultural Identity 13, Amsterdam-New York, Rodopi.

Bloembergen, J. 1999. Rotsen, meeuwen en drank, in: *NRC Handelsblad*, 04-11.

Broomans, P. 2009. Women as Transmitters of Ideas. Introduction. In: Broomans, P., *From Darwin to Weil. Women as Transmitters of Ideas*, ed., vol 1 in the series Studies on Cultural Transfer and transmission (CTaT), Barkhuis Publishing, Groningen: 1-20.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 40

Dijkstra, T.R. 1861. De Friezen op de Færöen. *(Nieuwe) Friesche Volks-almanak*: 27-33.

Duijn, H. van. 1993. De witte dame. Van oude mensen en hun zinnen', ... *Trouw*. 07-01.

Elswijk, R. van. 2008. *Windvlinders. Poëzie van de Faerøer*, Groningen: Wilde aardbeien.

Elswijk, R. Van. 2010, "Spread the word". Arne and Hulda Garborg as cultural transmitters of Nynorsk. In: Broomans, P. & M. Ronne (eds.), *In the Vanguard of Cultural Transfer. Cultural Transmitters and Authors in Peripheral Literary Fields*, Groningen: Barkhuis:19-31.

Garborg, H. 2004. De Færöer eilanden. *Scandia. Maandblad voor Scandinavische Taal en Letteren* 4: 49-54.

Hobsbawm, E.J. 1990. *Nations and Nationalism since 1780. Programme, Myth, Reality*, Cambridge. Cambridge University Press.

Hoeven, H. Van der. 1985. *Biografisch Woordenboek van Nederland* 2. Den Haag. Se även: http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BWN/lemmata/bwn2/vriesjpml

Hroch, M. 1985. *Social preconditions of national revival in Europe, a comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*. Cambridge. Cambridge University Press.

Kester, K. 2005. Klein Duimpje heft vuist tegen Deense reus. *Zwolse Courant*. 02-07.

Kester, K. 2005. Mysterieus groen aan het einde van de wereld. *Rotterdams Dagblad*, 20-08.

Marnersdóttir, M. 2008. Nawoord. In: R. van Elswijk. 2008. *Windvlinders. Poëzie van de Faerøer*, Groningen: Wilde aardbeien: 241-250.

Middag, G. 2009. Een zomer op Nólsoy. *NRC Handelsblad*. 16-01.

Nauerby, T. 1996 *No Nation is an Island. Language, Culture, and National Identity in the Faroe Islands*, Aarhus. Aarhus University Press.

N.N.1923. En de Noordzee bruist. Een roman van de Faeroër, door Jørgen Falk Rönne uit het Deensch vertaald door A. en L. Huber. Amsterdam. Uitg. Mij. Elsevier. *Het Vaderland*: 30-11.

N.N.1941. Jaargelden voor Deensche schrijvers. *Het Vaderland:* 26-02.

N.N. 1941. Deensche schrijvers krijgen jaargelden. *De Tijd, godsdienstig-staatkundig dagblad*: 02-03.

N.O. 1940. Een onverbeterlijke zondares der Faer Oër. Luchthartigheid op ongenaakbare eilanden Barbara door Jörgen Frants Jacobsen. *Het Vaderland*: 19-12.

Pfeijffer, I.L. en G. J. de Vries (red.). 2008. *De canon van de Europese poëzie*, Amsterdam: Meulenhoff.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 41

Piebenga, J. 1958. *Bergtoppen in de oceaan. Land en volk van de Faer-öer.* Hilversum.

Poll, M. 2008. Poëzie van de Færøer: Nationalistische dichter Jóanes Nielsen is een ontdekking. *Het Parool*: 10-12.

Swanborn, P. 2009. Geheim gemurmel met Faerøerse eidereenden. *De Volkskrant*: 13-02.

D.A. Tamminga, D.A. 1969. Jan Tjittes Piebenga (Franeker, 4 april 1910-Leeuwarden, 3 december 1965). *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde te Leiden*, 1967-1968. Leiden. E.J. Brill: 112-114. Se även: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003196801_01/_jaa003196801_01_0031.php

Vries, J. de. 1915 *Studiën over Færösche balladen*, Haarlem. H.D. Tjeenk Willink & Zoon.

Zwier, G.J. 1996. Land in de schemer. *Algemeen Dagblad*: 18-05.

Internetkällor:

http://academic.lexisnexis.nl.proxy-ub.rug.nl/uvt/

http://kranten.kb.nl/

http://runeberg.org/dbl/16/0597.html

Petra Broomans, professari í norðurlendskum við universitetið í Groninga og gestaprofessari við universitetið í Ghent.
Bústaður: Petra Broomans, Scandinavian Languages and Cultures, University of Groningen, Box 716, 9700 AS Groningen, The Netherlands. p.broomans@rug.nl

Petra Broomans, associate professor Scandinavian Languages and Cultures (University of Groningen) / visiting professor Scandinavian Studies (Ghent University).
Adress: Petra Broomans, Scandinavian Languages and Cultures, University of Groningen, Box 716, 9700 AS Groningen, The Netherlands. p.broomans@rug.nl

Gomul søga

Motivgreining

Kirsten Brix

Abstract

The article is an attempt at interpreting "Gomul søga" by Johanna Maria Skylv Hansen, taking analysis of motif as its point of departure. The story s dominant motif is "the woman without a shadow". The shadow motif is wellknown and is to be found in oral as well as written literature. The variant which concerns us here is about losing one s shadow and, in return, being allowed to avoid bearing children. Ideologically, the story depicts a medieval social structure. For the woman protagonist to take a decision in defiance of the patriarchal system is not only a crime, but a sin, hence her punishment is being carried out in church. In consequence, at the end of the story the woman dies. She has deprived three children of the prospect of life, including one who might have become a priest of high rank. Being told this her husband who is himself a priest flies into a rage and informs the woman that no sooner shall it be possible for her to be pardoned than for roses and lilies to grow out of her shoes. She then dies, but out of her shoes grow roses and lilies.

By way of comparison, three folktales are made part of the analysis.

"Eingin metir einbýli tað, ið tað er vert." (GG III:124)

Henda greinin er ein viðgerð av tí stutta tekstinum "Gomul søga" eftir Johonnu Mariu Skylv Hansen (1877-1974), sum var ein virkin kvinna í sínum langa lívi. Maður hennara arbeiddi við vitaverkið, og tey búðu tí á fjarskotnum plássum, í Akrabergi, á Borðuni, í Mykinesi, við sínum átta børnum, einari dóttur og sjey synum. Hon bleiv einkja í 1959, hon og maðurin búðu tá í Tórshavn, har hon varð

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 43

verandi, til hon andaðist. Ritverk hennara, *Gamlar gøtur I-IV*, fevnir um siðsøguligt tilfar, skaldskap av manna munni, søgur og yrkingar. Talan er um bæði upprunatilfar og týðingar. "Nógv, eg havi skrivað um, er eisini frá barnaárunum, og so er annað, sum ikki er ein søga, men eitt brot úr einum og eitt annað úr øðrum, sum eg havi upplivað og sett saman til søgu." (GG III:125f).

Tekstslag

Á bandasavninum á Føroyamálsdeildini er ein upptøka frá 1964, har Johanna Maria Skylv Hansen fortelur søguna "Konan, sum ikki tordi at eiga barn". Hon byrjar frásøgnina soleiðis: "Omma plagdi at siga: "Minnist til gentuna, ið mól kvørnina øvutan veg. Illa varð henni úr." Og so kom søgan um prestin, sum hevði fingið sær gentu. /.../" (Klintberg:196).

Johanna Maria var høgt í metum sum frásøgufólk, og sambært Åsu Nyman segði hon fegin frá um øll siðsøgulig evni, men tað var trupult at fáa hana at fortelja ævintýr, "telling stories was part of the women's sphere, and they would usually stop if any men were nearby." At enda eydnaðist tað kortini Nyman at sleppa at hoyra nøkur fá dømi, og tað fór fram á ein sermerktan hátt. Eitt kvøldið, hon hevði verið at vitja, fylgdi Johanna Maria henni til hús, og tá ið tær so, tværeinar, fóru til gongu, bar til at siga frá (Nyman:317). Um grundina til tann serstaka atburðin hevur Bengt af Klintberg hesa meting:

> "När man tar del av de tre sagorna /"Konan, sum ikki tordi at eiga barn" og tvær skemtisøgur/, so förstår man varför Johanna Maria inte ville berätta dem medan mannen hörde på. De båda skämtsagorna är bitvis rätt drastiska historier om otrogna hustrur som tar emot älskare när de tror att mannen är borta /.../, och hennes version av legendsagan om prästfrun är unik i hela det nordiska variantmaterialet genom sin betoning av manlig brutalitet och kvinnligt lidande." (Klintberg:195).

Nyman sigur, at Johanna Maria Skylv Hansen ikki metti ævintýr vera part av gamlari føroyskari hevd, men at tey vóru influtt av tænastufólkum úr Danmark. Klintberg vil vera við, at einki ævintýr er tikið við í "Gamlar gøtur I-IV" (Klintberg:193), men tað er ikki beint. Heitið er har "Gomul søga", men talan er um ævintýrið um konuna, sum ikki tordi at eiga barn.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 44

Stílistiskt eru frábrigdini ymisk á tann hátt, at tann prentaða útgávan hevur eitt stramt, bókmentaligt snið, meðan tann bandaða útgávan er eitt sindur orðaríkari og hevur munnlig eyðkenni sum t.d. einfaldan syntaks við "og", "og so". Bygnaðarliga og motiviskt er tó eingin munur. Grundarlagið undir viðgerðini í hesi greinini er tann prentaða útgávan.

Nær Johanna Maria hevur givið "Gomul søga" sítt endaliga snið, er mær ikki greitt. Rikard Long sigur í inngangínum til bind II: "Innihaldssundurbýtingin er soleiðis, at í deild I eru smásøgurnar mest skipaðar í tíðarraðfylgju frá 1936 og frameftir." (GG II, Um innihaldið). Søgan stendur sum tann fjórðseinasta, og eftir tí má hon roknast sum nakað av tí seinasta, Johanna Maria hevur skrivað.

Samandráttur

"Gomul søga" snýr seg um eina unga kvinnu, sum aftrar seg við at játta at giftast við sínum trúlovaða, sum er prestur, tí hon stúrir fyri at eiga børn. Frá eini gamlari konu fær hon tey ráðini, at hon skal snara kvørnini tríggjar ferðir øvugtan veg. Talið av brestum, hon tá hoyrir, sigur frá, hvussu nógv børn hon sleppur undan at eiga. Tey bæði giftast so "og vóru so glað, sum tað kann vera ungum hjúnum lagað." (GG II:123). Men tey fáa eingi børn.

So ein dagin varnast presturin, at kona hansara ongan skugga hevur og krevur at fáa at vita, hvørja synd hon hevur gjørt. Hon veit seg einki skeivt hava gjørt, men sigur honum frá um kvørnina. Sum revsing fyri hatta skal hon sita einsamøll í kirkjuni tríggjar nætur, eina fyri hvørt barnið, og einki orð tala, fyrr enn bótin er liðug. Fyrstu nátt kemur ein stórur, hvítur veðrur og ger seg inn á hana, stútar hana og sigur, at hann skuldi verið ein stórur maður í dag. Aðru náttina kemur ein svartur veðrur við hvítum helsi og fer við henni á sama hátt. Triðju nátt kemur ein krypilsgenta. Hon kínir prestafrúuni og sigur, at hon var blivin eitt ólukkudýr, og tí skal hon ikki angra nakað.

Táið presturin hoyrir hennara frásøgn um krypilsgentuna og tann hvíta veðrin, verður hann "harmur og illur" (GG II:124). Men tá ið hon sigur honum frá um tann svarta veðrin við hvítum helsi, verður hann frá sær sjálvum: "Ikki heldur enn har vaksa rósur og liljur upp úr skóm tínum, fært tú náði." (s.s.) Hann fer út og klamsar

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 45

hurðina eftir sær. Tá ið hann seinni kemur aftur, er konan deyð, men upp úr skóm hennara vaksa rósur og liljur.

Motiv

Eitt kjarnumotiv í søguni er 'kvinnan við ongum skugga'. Tað er søgn, at hevur eitt fólk ongan skugga, hevur tað selt sína sál til djevulin. Skuggamotivið er kent bæði úr skaldskapi av manna munni og úr bókmentum annars. Tað frábrigdið, sum verður viðgjørt her, snýr seg um, at kvinnan hevur mist skuggan aftur fyri at sleppa undan at eiga børn. Til at greina motivið verða til samanberingar tikin trý ævintýr av manna munni uppí, "Synd og nåde" í uppskrift eftir Svend Grundtvig, "Prestakonan", sum er eitt frábrigdi av sama ævintýri í uppskrift efter Jakob Jakobsen og "Præstefruens synd" úr savni eftir Evald Tang Kristensen. Um motivið verður í *Eventyrleksikon* sagt, at "symbolikken i legendeeventyret "Synd og nåde" er ... dunkel..." (Høeg:330). Hendan greinin er ein roynd at greina myndamálið í teimum nevndu tekstunum og við støði í tí at nærkast eini tulking av útsøgnini í "Gomul søga".

Barnsburður

Hvat er tað, sum fær ta ungu kvinnuna at leita til so avgjørda fyribyrging sum gand, kunnu vit spyrja. Hon vil fegin giftast, hon er hjartagóð, hon vísir móðurligar kenslur fyri teimum óhjálpnu. Sum søgan lýsir hana, hevur hon allar fyritreytir fyri at verða ein góða mamma. Kann tað vera pínan, hon ræðist? Kanska, í ævintýrinum "Præstekonens synd" verður tann grundgevingin beinleiðis úttalað. Men tað, sum hendir seinni í "Gomul søga", sigur einki um tað. Eitt annað vandamál fyrr var tað høga deyðatalið í sambandi við barnsburð, bæði fyri mammu og barn. Men heldur ikki til hetta eru tilsipingar í tekstinum.

Í søguni "Markatal – Gudstal" (GG I:106ff) verður sipað til somu hyggjuráð sum í "Gomul søga". Arbeiðskonan Malan harmast um, at barn nummar trý er komið í húsunum og harvið hevur brotið siðvenjuna, at bara tvey børn skuldu vera, so ognin ikki fór at verða ov smábýtt. Hon hevur hetta á orði við Katrina, matmóðurina, sum svarar:

> "Íðan, so gerst einki annað, enn at tú fert sjálv at mala kvørnini tríggjar ferðir øvutan veg fyri yngru matmóður tína; tó illa varð henni úr, ið tað

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 46

> gjørdi, sum søgan er um." – "Gud forláti tær, sum tú tvætlar; o nei, eg eri nú so gomul, meg harrin hevur gjørt, ongar slíkar gandagerðir havi eg fingist við mínar dagar." (GG I:107)

Eisini prestakonan í søguni "Prestakonan" melur kvørnini tríggjar ferðir øvugtan veg, so eftir øllum at døma hevur tað at royna henda útvegin ikki verið ókent. Men tað er eisini greitt, at talan er um gand, og gandur var synd og revsingin hørð.

Í tí miðaldarligu samfelagsskipanini, sum "Gomul søga" hugmyndafrøðiliga umboðar, vóru ikki nógvir møguleikar hjá kvinnum, sum kundu hugsa sær eitt øðrvísi lív enn tað, ættin og siðvenjan kravdu. Vóru tær nóg múgvandi, var tó kleysturtilveran ein útvegur. Sum sagt verður um Maritu í vísuni *Flóvint Bænadiktsson*:

> Hon gav seg í nunnukloystur
> við so góða trú
> onga tíð á ævini
> livir hon sum nú.

Í kleystrinum høvdu hesar kvinnur eitt nú atgongd til at lesa og skriva, og tær sluppu undan vandamiklum barnsburðum. Men prísurin var harafturímóti, at tær ikki fingu nakað vanligt familjulív ella sosialt lív.

Móðurskapur

Móðurskapurin er heilagur í kristnari siðmenning, ímyndaður í móðurskapinum hjá Mariu moy. Hugmyndafrøðiliga hevur Móðirin eina serliga tignarstøðu. Samfelagsliga eru viðurskiftini øðrvísi, tá ið henda søgan fer fram. Tað, sum í átrúnaðarligum samanhangi verður lýst sum eitt undur, ein lívsjáttan, verður heilag *skylda*. Ikki móti kvinnuni sjálvari, tí hon hevði ikki sjálv ræðisrætt yvir børnunum, eftir at hon hevði sett tey í verðina, men móti manninum. Søgan vísir eisini, at presturin fatar tað, hon hevur gjørt, sum brotsgerð móti sær.

Sjónirnar

Søgan gevur ikki nakað beinleiðis svar uppá, hví tann unga kvinnan ger, sum hon ger. Men hyggja vit eftir myndamálinum, finna vit kanska nakrar ábendingar.

Allar tríggjar næturnar, hon situr í kirkjuni, fær hon vitjan.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 47

Fyrstu og aðru náttina koma stórir veðrar, sum fara illa við henni og brigsla henni, at hon hevur forðað teimum í at gerast máttmiklir menn, tann fyrri er stórur og hvítur, tann seinni svartur við hvítum helsi. Triðju náttina kemur ein krypilsgenta, sum uggar hana. Var hon komin í verðina, sigur hon, hevði hon livað sum ólukkudýr, og tí skal prestakonan ikki iðra seg um hana.

Tað, sum fer fram, kunnu vit skilja soleiðis, at tey trý børnini, sum prestakonan slapp undan at eiga, høvdu verið tveir synir og ein dóttir. Synirnir høvdu fingið valdsmikil embæti, gentan harafturímóti hevði fingið eitt lív í armóð. Tað er helst soleiðis presturin fatar hennara frágreiðing. Hann verður sum nevnt "ógvuliga harmur og illur", tá ið hon fortelur um krypilsgentuna og tann hvíta veðrin. Men tá ið hon sigur frá um tann svarta veðrin við hvítum kraga, dømir hann hana fyri aðru ferð. At hon hevur noktað einum "høvuðspresti" lív, er so stór synd, at hon ongantíð fær náði. Tað merkir, at hon fær tvífalda revsing, í fyrra umfari tí hon hevur brúkt gand fyri at sleppa undan at eiga børn, og í seinna tí hon hevur forðað einum presti í at fáa eitt lív.

Flyta vit nú sjónarhornið frá prestinum til ta ungu kvinnuna, t.e. prestakonuna, áðrenn hon verður gift, so hevur hon tá tikið ta óvikandi avgerðina ikki at vilja eiga børn. Kjarnin í tí, sum fer fram í kirkjuni, er kanska, at sjónirnar heldur enn at lýsa eina møguliga framtíð, lýsa tann veruleikan, hon livir í. Maðurin hevur valdið og tolir onga uppílegging. Ein partur av revsingini, presturin legði á hana, var, at hon skuldi ikki tala, fyrr enn øll revsingartíðin var av, og tær tríggjar næturnar vóru ikki hvør eftir aðra.

Bengt af Klintberg ger vart við, at einki annað norðurlendskt frábrigdi av hesum ævintýrinum letur børnini vísa seg í djóraskapi í kirkjuni.

> "Att de här visar sig som vädurar kan inte förklaras med hänvisning til något slags folktro; det er ett sagomotiv som vunnit insteg i sagan därför att det på ett symboliskt plan gestaltar en outtalad, känslomässig attityd til de ofödda sönerna og därmed indirekt til prästen, eftersom det är hans egenskaper som projiceras på sönerna. Jag uppfattar de aggressiva, behornede vädurna som symboler för djurisk manlighet och egoistisk, hänsynslös driftsutlevelse. (Klintberg:200f)

Halgisøgu-ævintýr

Í halgisøgu-ævintýrinum "Synd og nåde" í uppskrift eftir Svend

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 48

Grundtvig eru ráðini, tann unga kvinnan fær frá eini gamlari konu, at hon skal taka sjey smáar steinar og jólaaftan fara út til brunnin, venda ryggin til og blaka teir, ein fyri og annan eftir, aftur um vinstru øksl og samstundis siga nøkur gandaorð. Eisini hon verður hart revsað, tá ið maður hennara sær, at hon ongan skugga hevur. Hon fer út í verðina í sjey ár, gongur gjøgnum nógv lond, til prestar, próstar og bispar at skrifta sína synd, men eingin vil átaka sær at geva henni fyrigeving. Til seinast verður hon víst til ein gamlan prest, og sum í "Gomul søga" skal eisini henda konan bøta við at sita í kirkjuni eina nátt fyri hvørt barnið, hon ikki hevur átt, í hesum føri sjey. Hon fer tá aftaná aftur til prestagarðin, har maður hennara býr.

Áðrenn hann sendi hana burtur á sinni, hevði hann sligið hondina í grótborðið í urtagarðinum og sagt, "din synd kan ikke forlades, så lidt som der kan gro roser op af denne sten." (Grundtvig:3). Nú sær hann hvítar rósur vaksa upp úr hesum sama grótborði og veit, at hon hevur fingið fyrigeving, men tá ið hann kemur fram á hana, har hon hevur sovið um náttina, er hon deyð. Tá ið presturin kennir konu sína aftur og sær vígsluringin, fær hann hjartatilburð og doyr, og tey verða bæði jarðað í somu grøv. Í hesum ævintýrinum ásannar presturin, at dómur hansara er ógildaður, kona hansara hevur fingið fyrigeving úr hægri stað. Hann bøtir við lívinum, og tey sameinast í deyðanum.

Í ævintýrinum "Prestakonan" í savninum eftir Jakob Jakobsen er frásagnarstílurin knappari, men gongdin annars tann sama. Tríggjar nætur á rað situr prestakonan á kórsgáttini í kirkjuni við eini heilagari bók í hondunum og verður pískað av m.ø. trimum óføddum børnum, fyrstu nátt og aðru nátt av dreingjum og triðju nátt av einari gentu. Ein gamal prestur, sum hevur álagt henni revsingina, sigur tá, at hon nú hevur fingið náði og kann fara, hvagar hon vil. Hon fer so aftur í prestagarðin. Áðrenn presturin rendi hana út, hevði hann sagt: "Så umuligt som urter kunne vokse op af gulvet, så umuligt kan hun blive salig." (J.J.:567) Nú droymir hann somu nátt, at urtir vaksa í kamari hansara. Hann skilir tá, at kona hansara hevur fingið náði, men hon verður funnin deyð, og hann missir vitið.

Patriarkat

Sum vit síggja, eru allar søgurnar samdar um at áleggja kvinnunum harða revsing fyri at nokta at eiga børn. Tað hevur samband við, at tá

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 49

ið ein kvinna tekur slíka støðu, ger hon seg inn á sjálvan grundvøllin í patriarkatinum. Fær maðurin ikki arvingar, er eingin at taka við ognum og valdi eftir hann. Brotsgerðin er ikki ein vanlig brotsgerð, men ein synd, tí fer revsingin fram í kirkjuni, og bara kirkjan kann veita fyrigeving.

Hvat viðvíkir kvinnuni sjálvari, so var tað fyrr soleiðis, at tá ið ein kvinna hevði átt, hendi nakað løgið við støðuni hjá henni. Frá, í átrúnaðarligari merking, at vera heilag varð hon órein og kundi ikki fara út aftur millum fólk, fyrr enn hon hevði *gingið í kirkju*. Talan var um eitt slag av reinsan, sum kirkjan skipaði fyri. Prestur førdi súmbolskt kvinnuna úr tí óreinu støðu, hon sum songarkona var í, við at leiða hana inn um kirkjugáttina. Henda siðvenjan hevur sín uppruna í jødadóminum (3. Mós, kap. 12) og varð nýtt í miðøldini, men so við og við avtikin, í Keypmannahavn í 1600-talinum, úti um landið var broytingarhugurin tó munandi trekari. Har varð *gingið í kirkju* til fyrst í 20. øld, og tað var eisini galdandi í Føroyum. Rasmus Rasmussen sigur soleiðis um fyribrigdið í *Sær er siður á landi*:

> Tann skikkur, at kona *gekk í kirkju* aftan á barnferð, stóð tá við makt, so hann tordi eingin at bróta. Ikki mátti hon ganga um annanmanns gátt, ja helst ikki stíga út um sína egnu gátt, áðrenn hon hevði gingið í kirkju. (S. 150)

Eftir barnsburð varð kvinnan í roynd og veru útihýst úr samkomuni og avskorin frá tí sosiala lívinum, til presturin hevði lovað henni inn aftur. Tann patriarkalska skipanin setti við øðrum orðum treytirnar fyri, um og nær ein kvinna slapp upp í tað sosiala lívið, bæði um hon átti børn, og um hon ikki gjørdi.

Tulka vit sjónirnar, sum prestakonan hevði í kirkjuni, sum lýsingar av ávikavist mans- og kvinnulívi, so vísa tær, at mansvaldið verður útint við harðskapi, um okkurt gongur tí ímóti.

Útlitini hjá gentuni í søguni eru døpur. Vit kunnu lesa tekstin bókstaviliga: gentan er krypil, og tá í tíðini hevði eitt slíkt menniskja ongar møguleikar at fáa eitt líkinda lív. Ein onnur kend lýsing av hesum, at fruktin av barnsburði kann vera eitt óeydnusamt lív, er "Søgan um eina mammu" eftir H.C. Andersen. Men ein tulking av lýsingini í "Gomul søga" kundi eisini verið, at hon avmyndar siðbundið kvinnulív yvirhøvur.

Klintberg vísir á, at gentan hevur menniskjaskap í mótsetningi til

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 50

brøðurnar, ið verða lýstir sum veðrar. Hóast gentan er krypil, er hon menniskjanslig, teir harafturímóti eru dýr.

> Genom att hon /gentan/ skulle ha föts till flicka, had hon varit bestämd till ett liv i lidande och underkastelse; hennes fysiske invaliditet gestaltar det sociala tvång som skulle ha brutit ner henne. Men hennes medkänsla med modern skapar ett slags samförstand mellan dem. Johanna Marias version kan tolkas som en berättelse om manligt förtryck och kvinnlig solidaritet. (Klintberg:201)

Bera vit saman við "Præstekonens synd", fáa vit somu ábending um kynið sum lagnu. Kvinnan í hesari søguni varð so skelkað av tí, hon var vitni til, tá ið systir hennara átti, at hon setti sær fyri ikki at eiga børn sjálv. Men tá ið hon er yvir hálvtrýss, giftist hon við einum eldri presti. Heldur ikki hon hevur nakran skugga. Tá ið maður hennara varnast hetta, tráspyr hann hana um, hvat ilt hon hevur gjørt. Hon veit seg ikki hava gjørt nakað, men tá ið hann spyr hana, um hon ongantíð hevur sett sær nakað fyri, sum hon fór at tvíhalda um, sigur hon honum frá um avgerðina. Hann svarar: "Ja,/.../ det er alt nok, for det er da just at friste både Gud og mennesker." (Tang Kristensen II:107). Í hesari søguni verður einki sagt um gandaráð, brotsgerðin hjá kvinnuni er, at hon hevur ein vilja, og at hon megnar at seta hann ígjøgnum. Fata vit nú krypilsgentuna í "Gomul søga" ímyndarliga, kundi ein tulking verið, at hon lýsir kvinnutilveruna undir patriarkatinum: er kvinnan ikki manninum til vildar, ger hon ímóti Guds vilja og verður ikki góðtikin í samfelagnum.

Áhugavert í hesum ævintýrinum er eisini tað, at konan, tá ið hon hevur sitið í kirkjuni tær tríggjar næturnar, fær sín skugga aftur. Sum longu nevnt var tað søgn, at hevði eitt fólk ongan skugga, var tað prógv um, at tað hevði selt sína sál til djevulin. Men sambært hesum ævintýrinum ber altso til at ógilda sáttmálan aftur, um ein aktar patriarkatsins lógir og ásetingar.

Mótævintýr

Felags fyri tey trý ævintýrini og "Gomul søga" er, at tey mótmæla niðurstøðuni hjá prestunum. Í "Prestakonan" vaksa urtir upp úr gólvinum í prestakamarinum og í "Synd og Nåde" vaksa hvítar rósur upp úr grótborðinum. Á myndaflónni verða prestakonurnar náðaðar, annar presturin missir vitið, og hin doyr.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 51

Presturin í "Præstekonens synd" er ikki so eirindaleysur í sínum dómi, at hann vísir konu síni burtur, hann leiðir hana inn í kirkjuna, og tá ið revsingin er av, kemur hann eftir henni aftur. Tá ið tey kvøldið eftir fara út at ganga túr, hevur hon fingið skuggan aftur: "... og de gik hjem og takkede Vorherre, fordi hun var blevet løst fra den straf." (Tang Kristensen II:109)

Ein sovorðin harmonisering, sum her í "Præstekonens synd" og eisini í "Synd og nåde" við tað, at hjúnini verða jarðað í somu grøv, finst ikki í "Gomul søga". Á myndaflónni fær konan her, á sama hátt sum í "Prestakonan", tað seinasta orðið. Tá ið presturin sigur, at tað er líka so ógjørligt, at hon verður náðað, sum at rósur og liljur vaksa upp úr skóm hennara, merkir tað, at tað er ímóti náttúruni og tí móti Guds vilja. Men hann verður tikin av ræði. Søgan gevur honum ikki viðhald.

"Rósur og liljur" er ein sera útbreidd tropa í bæði átrúnaðarligum og verðsligum skaldskapi, t.d. kenna vit hana úr niðurlagnum til riddarakvæðið "Harra Pætur og Elinborg": "Meðan rósur og liljur tær grógva væl". Rósan er fleirtýtt súmbol. Hon er m.a. blóman hjá Venus, t.e. ímyndar kærleika, sensualitet og vakurleika, men eisini Jesus ("Hin vænasta rósan"). Liljan er emblem hjá Mariu moy, hon ímyndar eitt nú reinleika og sakloysi.

Tá ið rósur og liljur vaksa upp úr skónum hjá prestakonuni, kann ein tulking vera, at hon umboðar bæði eros og agape. Hon livir í hjúnabandi við manni sínum, og hon tekur ábyrgd av sínum næsta við at vísa fátækum umsorgan. At eingi børn koma burtur úr hjúnalagnum, er eingin synd úr hennara sjónarhorni, og søgan gevur henni viðhald.

Tað, at søgan endar, sum hon ger, letur upp fyri at lesa hana sum mótsøgn móti tí hugmyndafrøðiliga hugburðinum í t.d. "Synd og nåde", sum hon annars motiviskt er bólkað saman við. "Gomul søga" hevur eitt sterkari subversivt potentiali. Dómurin hjá prestinum verður gjørdur til einkis við, at tað, sum konan umboðar, verður veruleiki, fær lív. Og eingin sameining fer fram.

Utopi

Malan Marnersdóttir viðger í *Bylgjurnar leika í trá* (s. 137f) tveir utopiskar tekstir eftir Johonnu Mariu Skylv Hansen. Í yrkingini "Hvørvisjón" (GG II:141ff) snýr tað seg um eina friðarvisjón og í framtíðar-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 52

søguni "Lærarinnan mikla" (GG I:172ff) um eina sosiala visjón umboðaða av tí ógiftu lærarinnuni. Taka vit nú søguna "Gomul søga" uppí, leggur rithøvundurin her eitt evni afturat, nevniliga møguleikan hjá kvinnum sjálvar at gera av, hvussu tær vilja skipa sítt lív.

Sum longu nevnt átti Johanna Maria átta børn, ikki óvanligt tá í tíðini, og av einum brævi til Mariu Mikkelsen frá 1912 sæst, at hon kanska hevði lagað tað øðrvísi, hevði hon kunnað: "Vælsigna veri tú lat meg fáa eitt langt bræv frá tær eg biði ikki tí eg veit at tú hevur almiki at skriva og starvast við men mann og sex børn sjøtt sjey (her ímillum okkum sagt) tað hevur tú ikki, eg eri so spinnandi arg, men so segði gjentan tað er so komi tað má so vera (...) eitt gott stríð er eg kan tó siga sum David segði "Snarene faldt for mig paa de liflige steder." (MS, 1992:177)

Við einum sovorðnum húsarhaldi hava ikki verið nógvar stundir til annað arbeiði, og hon fór ikki undir at skriva, fyrr enn børnini vóru flutt heimaníframá (GG III:124). Men tað hevur ikki bara verið av vantandi tíð og umstøðum. Tað at fáast við skrivligt arbeiði var lítið umhildið, helst hjá konufólki, tí sum hon sigur: "Eg sat ikki og skrivaði fyri fólkaeygum, eg skrivaði um kvøldið. /.../ (GG III:124).

Orðatakið, eg havi sett sum motto fyri greinina, leiðir tankan yvir á ritroyndina "A Room of One's Own" (1929) eftir Virginiu Woolf. Tað lýsir tørvin og longsulin hjá tí, sum hevur gávur og hug at fáast við annað enn gerandislívsins krøv. Við tí veri ikki sagt, at Johanna Maria Skylv Hansen var ónøgd við tað lívið, sum varð hennara, men hon hevur ivaleyst ynskt at havt betri umstøður til bókmentaligt arbeiði, sum hon týðiliga hevði bæði hug og gávur til.

Bókmentaskrá

Andersen, H.C. 2005. Søgan um eina mammu. H.C.A.: *Ævintýr*. Bókadeild Føroya Lærarafelags. Tórshavn.

Brix, Kirsten 2002. *Dialog i Babelstårnet*. Supplementum XXXIV. Tórshavn.

Dahl, Árni 1981. *Bókmentasøga II*. Forlagið Fannir. Tórshavn.

FMD BS 3 (Johanna Maria Skylv Hansen sigur søguna "Konan, sum ikki tordi at eiga barn" fyri Jóhan Hendrik Winther Poulsen, 1964).

Svend Grundtvig. Synd og nåde. *Danske Folkeeventyr*, bd. 2. København 1878. (AT 755). [www.estrup.org - ID: T296 - TS: 2007-02-04 11:30].

Hammershaimb, V. U. 1969 (1891). *Færøsk Anthologi*.. Tórshavn.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 53

Høeg, Carsten 2002. *Eventyrleksikon.* Rosinante. København.

Jacobsen, Elin Súsanna 1982. "Kirkjugangskona". *Kvinnutíðindi.* Tórshavn.

Jakobsen, Jakob 2009 (1898-1901). Prestakonan. J.J.: *Færøske Folkesagn og Æventyr,* nr. 76, s. 567. Tórshavn.

Skylv Hansen, Johanna Maria 1950, 1967, 1970, 1973. *Gamlar gøtur 1-IV.* Tórshavn (Stytt GG).

Klintberg, Bengt af 1995. "En manlig och kvinnlig version av sagan om kvinnan som inte ville ha barn (AT 755). *Sagorna finns överallt. Perspektiv på folksagan i samhället.* Red. Gun Herranen. NIF Publications No. 28. Stockholm.

Tang Kristensen, Evald 1998. *Eventyr fra Jylland I-II.* Ritstj. Vibeke Arndal. Odense Universitetsforlag. Odense.

Marnersdóttir, Malan 1996. Johanna Maria Skylv Hansens folkelivsbilleder. Elisabeth Møller Jensen (red.): *Vide verden. Nordisk Kvindelitteraturhistorie III.* Rosinante. København.

Nyman, Åsa 1984. Faroese Folktale Tradition. *The Northern and Western Isles in the Viking World. Survival, Continuity and Change.* Ed. Alexander Fenton and Hermann Pálsson. Edinburgh.

Rasmussen, Rasmus 1985. *Sær er siður á landi.* (1949) Tórshavn.

Simonsen (Marnersdóttir), Malan 1979. *En undersøgelse af Johonnu Mariu Skylv Hansens forfatterskab.* Speciale, upubliceret.

Simonsen (Marnersdóttir), Malan 1992. *Bylgjurnar leika í trá.* Føroya Skúlabókagrunnur. Tórshavn.

Sigurðardóttir, Turið 2009. *Hugtøk í bókmentafrøði.* Ungu Føroyar. Tórshavn.

Woolf, Virginia 1973. *Eget værelse.* Samleren 1973.

Kirsten Brix Ph.D. er lektari á Føroya Studentaskúla og HF-skeiði. Hevur skrivað greinir um føroyskar bókmentir og granskað í ritverkinum hjá Regini í Líð.
Bústaður: Fjalsgøta 22, 100 Tórshavn

Kirsten Brix Ph.D., lecturer. She writes articles on literature and has especially studied the author Regin í Líð. She wrote her doctoral theses on his novel Bábelstornið and his short stories.
Address: Fjalsgøta 22, 100 Tórshavn

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 54

Translating Childhood

On Translations of the books on Pippi Longstocking and Emil of Lönneberga by Astrid Lindgren in Iceland

Dagný Kristjánsdóttir

Úrtak

Tað er ein royndur lutur í týðingarsøguni, at týðarar ofta hava sýnt lyndi til at laga bøkur, ið eru skrivaðar fyri børn, eftir egnum hugmyndum um børn, hvat børn eru, hvat er best fyri børn og hvat stuttleikar teimum. Astrid Lindgren hevur í áratíggju verið ein hin mest dámdi barnabókahøvundur í Íslandi. Í greinini viðgeri eg týðingar av bókum hennara um Pippi Langsokk og Emil í Lønnebergi. Íslendsk børn hava elskað hesar bøkurnar og tær eru týddar fleiri ferðir. Fyrstu týðingarnar eru lagaðar eftir moralsku og uppalingarligu uppfatanunum hjá týðaranum um børn og barnabøkur. Í nýggjastu týðingunum evnar týðarin at endurskapa hin serstaka stílin hjá høvundinum, ið minnir um fornsøgustílin millum hin skrivliga og munnliga máldámin.

A popular radio programme in Iceland, *Bergson and Blöndal*, asked their audience to send in a list of ten of their favorite children's books.[1] Not surprisingly Astrid Lindgren proved to be immensely popular among the Icelandic listeners. Children's culture and children's literature are highly international phenomena. Kids couldn't care less who wrote or illustrated the books they like or what nationality the author was. Translations of classic children's books have

[1] Bergson og Blöndal, RÚV, Rás tvö (Channel Two), April 4th, 2011.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 55

been accepted into the national canon of children's books in every country, yet the same thing is unthinkable in the canon of adult literature, which tends to circle the wagons around national literature, excluding translations. Even-Zohar maintains that translations only become a shaping force in a literary polysystem when a (given) literature is: (a) "young", i. e. in the process of being established; (b) when a literature is either "peripheral" (within a large group of correlated literatures) or "weak", or both; and (c) when there are turning points, crises or literary vacuums in a literature."[2] Children's literature has been marginalized and it is peripheral in every culture but nevertheless it is a special and significant subsystem in every literary system. But even though international children's literature is not excluded from the children's literary canon, its inclusion can turn into another form of exclusion as the translations often tend to domesticate the texts, translate names and adapt the source text in several ways in order to reduce its otherness and then incorporate in the canon as national literature.[3] This will be discussed later on.

Translators' attitude towards children and childhood

Children and young adults make up the target audience for translations of children's literature. The translator's attitude towards these age groups often has an impact on the translations in a way that is rare in translations of adult literature. For a long time both publishers and translators thought it only natural that the translators changed the text according to what they thought was for the best for the child reader which often reflected the translator's own views on how children and childhood should or shouldn't be.[4] These changes and adaptations concern the abbreviations and mollifications of adult books to suit children, such as *Gulliver's Travels* and *Robinson Crusoe* – classic and canonized children's books originally written for adults but adapted to children's tastes. One example of this is

---

2 Even Zohar. 2000. The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem, Lawrence Venuti (ed.). *The Translation Studies Reader.* London and New York. Routledge: 194.

3 Zohar Shavit. 2006. Translation of Children's Literature. Gillian Lathey (ed.). *The Translation of Children's Literature. A Reader.* Clevedon. Buffolo, Toronto: Multilingual Matters: 26.

4 Ibid.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 56

Norwegian author of children's literature, Torbjørn Egner's translation/retelling of part of Halldór Laxness' novel *Salka Valka* for the primary school level in Norway. In this bowdlerized version of *Salka*, Egner removes everything he considers inappropriate for children and more specifically rude or coarse language, socialist politics, everything concerning love, abuse and violence, leaving a prettified story of a little girl who wants to become a sailor.[5]

Translators frequently change the text in children's books because they believe that the child will not understand what's being said or might misunderstand it. Astrid Lindgren specialist Astrid Surmatz has examined the history of Lindgren translations in her Ph.D thesis in which she argues that most Scandinavian translations of Lindgren's works from 1946 follow the original without major changes, except that the Norwegian translator did not wish for Norwegian children to see Pippi Longstocking getting away with refusing to drink cod liver oil. Instead the narrator says on the first page of the Norwegian translation, that being orphaned - nobody could force Pippi to eat liver paté – "leverpostej" - when she really wanted to eat sweets.[6] Jakob Ó Pétursson translated Pippi into Icelandic as early as 1948. On the front page it says that he "dressed the story in Icelandic costume" (*færði í íslenzkan búning*), and on the first page of his translation you can read that nobody could "force her [Pippi] to eat liver pate when she really wanted sweets."[7] This makes it quite obvious that Jakob translates the Norwegian version, rather than the Swedish original. In a new translation by Sigrún Árnadóttir from 1992 this and several other flaws are fixed.[8] In the first German translation Pippi's revolt against authority is weakened and the nonsensical parts of the text are edited out. The book was translated into German as early as 1949, and that translation has

---

5 Utdrag av *Salka Valka* av Halldór Kiljan Laxness. *Verdens Mestere*. For åttende skoleår. Små glimt fra verdenslitteraturen. 1965. Torbjørn Egner (ed) Oslo. J.W. Cappelens forlag.

6 Astrid Surmatz. 2005. *Pippi Långstrump als Paradigma. Die deutsche Rezeption Astrid Lindgrens und ihr internationaler Kontext*. Tübingen:Francke: 293, 386-387.

7 Astrid Lindgren. 1948, *Lína langsokkur*. Jakob Ó Pétursson færði í íslenzkan búning. Akureyri. Félagsprentsmiðjan: 5.

8 Astrid Lindgren. 1992. *Lína langsokkur*, Sigrún Árnadóttir þýddi. Reykjavík. Mál og menning.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 57

been revised, edited and improved time and again. The biggest changes to Pippi were wrought in, however. There she could not lift a horse but was welcome to lift a pony instead.[9]

In the newer translations and revisions concerns about Astrid Lindgren's lack of political correctness start emerging. For example, Pippi tells anyone who wants to know that her dad has fallen overboard and has become a Negro king, and that she herself dreams of becoming a Negro princess. This was criticized as early as the sixties and both in the British and American translations the Negro king was changed into a cannibal king and Pippi into a cannibal princess (which would be adding insult to injury – if you ask me), or as Astrid Surmatz says: "This strategy of avoiding racial questions and replacing them with a topic from adventure literature is not only employed in the American and British translations but also in others derived from these, like the Welsh, Spanish, Katalan, Basque, Brazilian Portuguese, Seychellois Creole, Afrikaans, Arabic and other translations like the new French (1995), so there seem to be cannibals all over the place."[10]

Skaz?

The narrator in books on Pippi Longstocking is interesting and it has been pointed out that the prominent narrator in the books about Emil of Lönneberga constantly draws readers attention to himself and his role as a narrator by directly addressing them.

One interpreter goes so far as to say that Emil of Lönneberga is a "skaz" narrative. That concept comes from Russian narratology and points to the narrator placing himself centrally in the story, as was the case in the old verbal narrative tradition, never pretending to be anything but the centre of the story himself, using the persons as puppets or machines to portray the story and his opinion of the story.[11] This has been contradicted and it has been maintained that the narrator s main project in the Emil trilogy is to convey national

---

9 Astrid Surmatz. 2005: 401.

10 Astrid Surmatz. 2007. *Barnboken.* Tidskrift för barnlitteraturforskning 1-2: 34.

11 Vivi Edström. 1992. *Astrid Lindgren – Vildtorning och lägereld*, Stockholm. Rabén & Sjögren: 157-159.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 58

knowledge and common culture in Småland at the tail end of the nineteenth century when Astrid Lindgren's father, the model for Emil of Lönneberga was growing up there. I can agree with this because Emil himself is no puppet on a string but a main character and the one whom the whole narration and attention revolves around, the reader's as well as the narrator's.[12]

Now and then Astrid Lindgren deploys the dialect of Småland to identify Emil and show where he lives in the language. The narrator says:

> Och så talade han småländska, det lilla livet, fast det kunde han inte hjälpa. Det gör man i Småland. När han ville ha sin mössa, då sa han inte som du: "Jag vill ha min mössa." Han sa så här: "Jag vill ha mi mysse!"[13]

> And then he spoke Småland, the little tyke, but he couldn't help it. That's what you do in Småland. When he wanted his cap he didn't say like you would: "I want my cap." Instead he said like this: "I won' me' ce'p!"[14]

Jónína Steinþórsdóttir, the first Icelandic translator of Emil of Lönneberga offers up this variation:

> And then he spoke Småland but he couldn't help it. That's the way they talk in Småland. When he wanted his cap he didn't say like other Swedes: "I want my cap!" He said: "I want my shirt!"[15]

This unfortunate translation removes the compassionate "the little tyke". The next change is worse because the earnest and intimate address to the child, "he didn't say like you would" is replaced by the formal and distant "like other Swedes". Between "you" and Emil now are not only the people of Småland but also all Swedes and the carefully constructed connection is long lost. Icelandic has no dialects to display geographic differences in language and instead of trying

---

12 Ibid.

13 Astrid Lindgren. 1975. *Emil i Lönneberga*, Stockholm. Raben och Sjögren: 5-6.

14 Translated by Snorri Hergill Kristjánsson. 2010.

15 *Emil í Kattholti.* 1965. Jónína Steinþórsdóttir íslenzkaði. Reykjavík. Fróði: 5-6.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 59

somehow to modify the same word the translator changes words so that instead of wanting his cap Emil all of a sudden (like other people of Småland) wants his shirt or tunic. The second translator of Emil of Lönneberga to Icelandic was the poet Vilborg Dagbjartsdóttir. She translates:

> And then he spoke Småland, the poor little thing, but there was nothing he could do about that. That's how people in Småland talk. When he wanted his cap he didn't say like you would: "I want my cap." He'd say like this: "I want my flattie!" [16]

Here Vilborg uses a synonym for cap i.e. flat-cap, abbreviated as "flattie" as is customary in the East part of Iceland where she came from. This way she manages to create the impression of idiosyncratic, localized diction. The intimacy and eagerness of the narrator is similarly recreated but the more important thing is that style effects are used to emphasize the previously mentioned double address of the text with a humorous appeal to both children and a grown-up audience.

Mundus inversus

A substantial amount has been written about the contentious relationship between father and son in Lönneberget and their oedipal struggles. Emil's father Anton usually looses to his son.[17] The reason why Emil has the upper hand in his struggles with the father is simply that even though his father is a good man he is stingy, vain and rash and often behaves in a more childish way than Emil. The roles of father and son are then flipped like in the "mundus inversus" or the twisted world of fantasy and nonsense literature, and this twist obviously casts a critical light on the presumed sensible world of the adults.

---

16 Astrid Lindgren. 1978. *Emil í Kattholti*. Vilborg Dagbjartsdóttir þýddi: 10. Translated to English by Snorri Hergill Kristjánsson.

17 Emil even succeeds in reversing his father's punishments, i.e. confinement in the outhouse, by refusing to come out when he has served his time and is supposed to come out. Once he has disappeared from the outhouse when people come to release him and is found in a nearby outhouse, stuffed and happy and fast asleep!

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 60

The narrator tells us time and again that Emil loves his father and that the affection is mutual. This isn't even Emil misbehaving and even less in the sense that someone is willfully playing a prank on someone else. Not at all. Or is it?

The reader can never be quite sure what Emil's motives are because the text is ambiguous on the subject. The narrator reassures us that Emil is not a bad boy and that he always wants the best for everyone, but the excuses can turn into their opposites as testified to by the French saying „Qui s excuse s accuse". Emil's ethical self is in fact not all that developed, as can be seen in his conversation with Alfred:

> "Do you know what I am going to do tomorrow?" he said. "No," Alfred said. "It's not a prank, is it?" Emil raised the flute to his lips again and started playing. He walked around playing and considered.
> "I don't know," he said finally. "I never know until afterwards."[18]

As a literary character Emil is connected to legends and adventures, even though his story is neither a legend nor an adventure. Emil is only five years old in the first book, but even then he is "strong as a bull calf". Vivi Edström mentions that many things are similar with him and other strong children such as Hercules and "Egil Skallagrimsson – the latter had an easy match with his father Skallagrim."[19]

The grown-ups in Lönneberga are invited to a party but Emil is not invited with them. He does not follow his parents to the party like three year old Egill Skallagrímsson did in the same situation but when they intend to go to the market without him he saddles a mare and rides to the market after the household has left. He follows his people to Holtagerðisvellir where he gets all the entertainment he bargained for – and "lever loppan". Many things about the relationship between Emil and his father remind one not only of Egill Skallagrímsson but of another hero in the Sagas namely young Grettir Ásmundarson. Grettir's father once sat warming his back by the fire and asked his 10 year old son to rub his back. He promptly wielded big and coarse wool combs and scraped his father's back with them as hard as he could. According to the story this incident

---

18 Astrid Lindgren.1979. *Ný skammarstrik Emils í Kattholti.* Vilborg Dagbjartsdóttir þýddi. Reykjavík. Mál og menning:168.

19 Vivi Edström. 199:131.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 61

did neither increase fatherly love nor "improve the father-son relationship."[20]

A legend emerges

If coarse and possibly childish humor dominates the first book about Emil, the second book shows growing seriousness in the middle of all the pranks. All of Emil's exploits have a tendency to work both ways and turn in his hands. It is undoubtedly a good deed and an ethical endeavor when Emil invites all the old, poor and starving people from the poorhouse to a Christmas feast and allows them to eat everything they can find. However it is not his food to give and furthermore he is ruining the Christmas party his mother has planned for the following day.

In the third book the story of Emil elevates to a heroic or legendary level because here the little boy acts heroically when he ignores his father's wishes, travelling through heavy snow and a winter storm too on a sled to save his friend Alfred from dying of blood poisoning. He is literally ready to give his life for his friend, and his relationship with Alfred is very loving and caring. Between Emil and Lina the maid, who also competes for Alfred's love there is mutual suspicion and jealousy.

Like Pippi Longstocking Emil constantly challenges the laws of nature, and David Rudd says of Pippi:

> Pippi Longstocking, though, bestrides more categories than most, whether of nature/culture, animal/human, male/female, civilised/wild, white/black, or order/disorder. She is, in the more theoretical use of the term, monstrous. [21]

Some of this applies to Emil as well. He has an impressive knack with animals, especially horses, there is an invisible bond between him and them and sometimes the borders even become blurred. In many ways Emil reminds of the trickster Loki in Norse mythology, who is the source of all evil. Everything that goes awry with the gods, every spot of bother is Loki's fault. Loki never seems to anticipate the con-

---

[20] *Grettir the Strong*. An Icelandic Saga by Unknown. Hypertext Meanings and Commentaries, from the Encyclopedia of the Self by Mark Zimmerman. http://emotionalliteracyeducation.com/classic_books_online/grttr10.htm

[21] David Rudd. 2007. Barnboken 1-2: 41.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 62

sequences of his actions, any more than Emil. However both Loki and Emil create knowledge with their endeavors, mainly for themselves, but they also display the weak sides and limitations of society by repeatedly breaking the rules. Nevertheless Emil elevates himself above his own interests when he saves Alfred's life, it is a religious and ethical act that shows us Emil will be saved while we know that Loki will perish. And it is worth mentioning that Astrid's father, August Samuel, died when she was about to start writing the third book about Emil and perhaps that book constitutes her own personal father's legend.

The links to the Icelandic sagas that have been shown here are not imposed on Astrid Lindgren's text but are an important part of her text. She does not only go back in time by building up a verbal tradition to describe days gone by. She also uses the style of the Sagas to build a prominent and settled frame around the story of Emil and inverses subject and predicate in sentences in order to create that effect. Emil of Lönneberga opens with these words:

> Emil i Lönneberga hette en pojke som bodde i Lönneberga. det var en liten vild och envis unge, inte så där snäll som du.[22]

> Emil from Lönneberga was named a boy who lived in Lönneberga. He was a little wild and headstrong child, not at all as kind as you.[23]

Jonína Steinþórsdóttir translates:

> Emil was the name of the little brat, who lived in Lönneberga. This was a naughty and stubborn little fellow, not as good as you and the likes of you.[24]

This translation puts the subject first, as you do/one is supposed to do in compliance with grammar rules of modern Icelandic and the adjectives chosen for Emil are far more negative than in Lindgren's text. Vilborg Dagbjartsdóttir on the other hand recreates the style of the sagas in her translations which goes like this:

---

22 Astrid Lindgren. 1975. *Emil i Lönneberga.* Stockholm. Raben och Sjögren: 5.

23 Word by word translation by Snorri Hergill Kristjánsson. 2010.

24 *Emil í Kattholti.* 1965. Jónína Steinþórsdóttir íslenzkaði: 5.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 63

> Emil hét strákur sem átti heima í Kattholti. Hann var lítill og þrár óþekktarormur, ekki svona þægur eins og þú.[25]
>
> Emil was the name of a boy who lived in Lönneberga. He was a tiny and stubborn rascal, not as well behaved as you.[26]

Proverbs are also used like in medieval texts, often parodying themselves considering that they are used by a five year old child telling us that he's hungry:

> Fast hö äter jag inte i första taget, sa Emil.[27]
> But hay I shall not eat as of yet, said Emil.

Or that he has had a good time:

> Mycket roligt har jag haft I mina dar men aldrig maken.[28]
> Many times I have been entertained, but never in my life so well.

Astrid Lindgren had obviously chosen her narrative style carefully when she decided to write about the Småland of her father's. Writing Emil of Lönneberga Lindgren fuses regional literature of Småland, a historical novel, a picaresque, coming of age story, a heroic epic and a legend as well, adapting all these genres to her purpose – mixing styles and framing her story in the style of the Icelandic Sagas.

The story of Emil of Lönneberga has been translated into many languages, and in quite a lot of places the translators have decided to soften Emil's worst pranks and struggles with his father. But not in Iceland. A long-standing and strong literary tradition of stories about wild and rebellious boys exists in Iceland, and no translator would find it appropriate to soften or circumscribe Lingren's novels about this fine little prankster.

The first translation of Emil neither abbreviates nor adapts Lindgren's story, but the translator has no sense of the different styles or nuances of the texts, flattening it out. It bears mentioning that the translation is done in 1965, towards the end of the Cold

---

25 *Emil í Kattholti.* 1978. Vilborg Dagbjartsdóttir þýddi: 9.

26 Translated by Snorri Hergill Kristjánsson: 2010.

27 Astrid Lindgen. 1975: 103.

28 Astrid Lindgren. 1975: 113.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 64

War, by a translator from the old school who doesn't seem to like the character of Emil. Thirteen years later in 1978, the children of the hippies were growing up, the rights of children as a minority group were up for debate and a completely different view towards "child power" was emerging.

In Astrid Lindgren's books children have in spite of everything a safer sense of moral and social justice than the grown-ups. The latter translator, the poet Vilborg Dagbjartsdóttir, recreates both the joy and the melancholia in Lindgren's text, thus translating the dual address of the text and the references to children and adults from the original text to the target language. The Småland that Astrid Lindgren writes about is first and foremost the lost land of childhood which is not a country, geographically speaking, but a "state of mind" or an initial innocence if you will. Translating childhood is - all things considered – about not losing sight of that "milk of human kindness".

Dagný Kristjánsdóttir er professari í íslendskum nútíðarbókmentum við Háskóla Íslands. Hon hevur skrivað bøkur og nøgd av greinum um kynjafrøði og bókmentir, barnabøkur og bókmentasøgu.

Dagný Kristjánsdóttir is professor of Modern Icelandic Literature at the University of Iceland. She has written books and numerous articles on gender studies and literature, children's literature and literary history.

Amalie Skram and Henrik Ibsen: a missing link

Janet Garton

Úrtak

Ongar heimildir eru um, at norsku rithøvundarnir Amalie Skram og Henrik Ibsen, ið livdu um somu tíð, vóru kenningar. Amalie Skram hevði tó klárar metingar av sjónleikunum hjá Ibsen, ið hon bar fram bæði í umrøðu í greinum og í brøvum. Hon skrivar hugtikin um *Et Dukkehjem* og *Gengangere*, ið hon heldur vera meistaraverk, men leikirnar frá *Vildanden* og teir, ið komu eftir, kveistrar hon til viks sum vøs. Í 1892 háðar hon Ibsen í einum óprentaðum handriti sum falskan profet, ið sigur frá meiningsleysum søgum. Hetta hóskar illa við lýsingar í hennara egnu skaldsøgum av kvinnum, ið stríðast við at finna sær fótafesti, og hennara egnu royndir við ikki-naturalistiskari skriving í 1890-unum. Allir hennara leikir, serstakliga hin vælumtókti Agnete, vóru realistiskir problemleikir, og sum bókmentametari var hon íðin forsprákari fyri realismu á pallinum. Hetta kann vera orsøk til hennara neiligu metingar av rákinum burtur frá sosialrealismu í verkum Ibsens frá búnu árum hansara.

The Dano-Norwegian cultural world of the 1880s and 1890s was a small one; to a considerable degree, everyone knew everyone. This was certainly the case in the radical circles of the two capital cities, Kristiania and Copenhagen. Amalie Skram was no exception to this rule. From her native Norway she knew and corresponded with Bjørnstjerne Bjørnson, Alexander Kielland, Jonas Lie, Arne Garborg; in her adopted Copenhagen after 1884 she was in regular contact with Georg and Edvard Brandes, Herman Bang, Holger

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 66

Drachmann and others.[1] Yet there was hardly any contact, either personal or epistolary, between Amalie Skram and Henrik Ibsen.

The lack of personal acquaintance may be easily explained. Ibsen had moved abroad long before Amalie Müller, as she then was, moved to Kristiania from the Bergen area in 1878, after her divorce from ship's captain August Müller. And by the time he returned home to settle in 1892, she had been living for many years in Copenhagen. The only recorded meeting between the two was on the occasion of Ibsen's seventieth birthday celebrations in the spring of 1898, when he was the guest of honour at a dinner in Copenhagen and was seated next to Amalie Skram. Apparently he did not address a single word to her all evening (Ibsen 2010, Vol. 15k, p. 435).

The fact that they never wrote to each other is more surprising. Skram had a habit of writing letters to authors whose works inspired her; her extensive correspondence with both Bjørnson and Georg Brandes was initiated by her writing anonymously to both, in 1878 and 1881 respectively, in order to express a somewhat breathless admiration for their writings. And she *was* inspired by Ibsen. Her enthusiasm for his plays at the time when she was beginning her own literary career is clear both from her letters and from her published criticism.

On 19 January 1881 an article appeared in the newspaper *Dagbladet* with the modest title "En Betragtning over *Et Dukkehjem*" over the byline "ie" – Amalie Müller's pseudonym (Skram A. 1993, Vol. 7, pp. 300-313). It was a glowing account of the development of the play, concentrating on the central conflict between Nora and Helmer, and concluding: "det er et Mesterværk af højeste Fuldkommenhed, og hvad den psykologiske Behandling af Personerene angaar, da maa det ligeledes bekjendes, at den er uovertræffelig." When the Noras of this world wake to full consciousness of the wrong that has been done to them throughout the centuries, they will cast off all bonds, break down all the walls that society and authority have erected around them. The article is clearly infused with the writer's own indignation after her painful struggle to escape from what she regarded as a degrading marriage.

---

1 For the correspondence with Bjørnson, see Anker and Beyer, 1982. For the correspondence with Lie, Garborg, Bang, Georg and Edvard Brandes, see Garton, 2005.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 67

Two years later, in April 1882, another article on Ibsen appeared in *Dagbladet* over the byline "ie". This one was headed, again modestly, "Mere om *Gengangere*", and was an equally passionate apologia for the play (*ibid.*, pp. 352-59). Ibsen's exposure of society's rottenness was the most vital duty of an author, and the one which had always attracted most opprobrium. "Det er som vi hører et tusindtunget Skrig, der løfter sig fra Alnaturen, og farer jamrende gjennem Luften, efterfulgt af selve Dødens forstenede Stilhed. Synet af denne Moder og denne Søn er uudholdeligt, især fordi det ikke er en Scene fra Syndflodens, eller fra Sodomas og Gomorahs Ødelæggelse [...] Dette kan vi ikke skyve fra os; thi vi ved, at det er taget ud af vor egen Tid." This was a bold stand to make only a few months after the play had been returned to the bookshops by the majority of its scandalized readers, and this by a woman who was already regarded as no better than she ought to be – a divorcée who voiced radical opinions and associated with left-wing writers. But Amalie Müller was never one for choosing the easy path, and the play, with its attack on the misery covered up by society's urge to preserve appearances, had struck a chord.

It was, however, not only their links with her own experience which drew Amalie Müller's attention to these plays. They announced some of the central themes of the Modern Breakthrough, themes which are at the core of her own writing. In 1882 she was at the beginning of her career as a writer of fiction. Her first short story, "Madam Høiers leiefolk", was published that year, and she had already begun work on her first novel, *Constance Ring*, which was published in 1885, after her move to Copenhagen and marriage to Erik Skram. The portrayal of a marriage in which the wife is treated as an inferior, a possession or an object for display, but never really seen for who she is by her unenlightened husband, is central in differing ways to many of her novels. *Constance Ring* and *Forraadt* (1892) focus on young girls who are married off to men they do not love with no attempt to prepare them for life as a responsible adult. *Fru Inés* (1891) also portrays a woman trapped in a loveless marriage, this time to a dissipated roué far worse than Captain Alving. *Lucie* (1888) shows a husband's attempts to 'form' his lively young wife

---

2 See Amalie Skram: "Prosa-arbejder". Det kongelig Bibliotek, NKS 3823 4°, II.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 68

into a suitably chastened partner – though he is dealing with more recalcitrant material than Helmer. And Skram's most successful play, *Agnete* (1893), has been called a depiction of what might have been Nora's fate after the end of *Et Dukkehjem*, with a central character who is a penniless divorcée struggling to preserve a respectable lifestyle with no visible means of support.

The subject matter of *Gengangere* might seem somewhat more distant from Skram's own writing. In fact she was preoccupied with the theme of inherited syphilis at precisely the same time as was Ibsen. In a letter to Erik Skram dated 16 February 1883, she explained that a short story she had recently sent him had coincidentally been written in the same year as Ibsen's play: "Den anden fortælling heder 'Bureauchef Kroghs', og den må du vide jeg ikke anede omhandlede samme emne som Gengangere, før mindst et halvt år efter at Gengangere var kommen ud. Jeg skrev mit om sommeren nede på landet i Fr.hald, og Ibsens kom ved juletider bagefter; men det faldt mig ikke dengang ind, så utroligt det lyder at stoffet var ensartet." (Garton 2002, Vol. I, pp. 333-34.) Her story was actually based on real events, on a family from Bergen whose children died mysteriously one after the other, without anyone but the doctor making the connection between the deaths of the children and the husband's youthful indiscretions. But to publish this story in 1883 was not feasible even for the outspoken fru Müller; so it remained unpublished until it was finally included in the 1993 edition of Amalie Skram's *Samlede Verker* (Skram A. 1993, Vol.7, p. 7-24).

After 1882 there were to be no more articles on Ibsen's work. Skram did write appreciably fewer articles once she had started to be published as a writer herself, but she still put pen to paper when a book really mattered to her, such as Garborg's *Bondestudentar* or Bjørnson's *Over Ævne*. About Ibsen, however, she expressed no more opinions in official publications. Why was she silent on the subject, and what did she think of Ibsen's later works?

There is one piece from Skram's hand which in less direct fashion expresses her reactions to the later plays. It is a short handwritten sketch which is to be found amongst her manuscripts at the Royal Library in Copenhagen, and bears the title "Fabler".[2] It is written in an old-fashioned high-flown style, and begins: "I et afsides lille Land

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 69

levede der en Mand, som fortalte Historier." This man became more and more famous, declaring that all the books and all the wise men in the world were worthless, and that he alone could reveal the truth. He was made into a god-king, and people travelled from far and wide to fall down and worship him. One day a man shouted that what he was saying was rubbish – but he was stoned. There came more people who said the same, but they were also stoned. One day his elderly daughter ventured to suggest to him that there was no sense in his stories any more: "Da bredte der sig et forklaret Smil over den hvidhaarede Konges fede Ansigt og med en olympisk klukkende Latter svarede han: Mening mit Barn? – Mening? – I Kongers og Guders Tale behøver der ikke at være Mening."

There is nothing in this sketch itself which links it directly to Ibsen. The clue is to be found in a letter from Skram to Peter Nansen dated 22 December 1892, in which she explained why she had not sent any response to his request for a short article for the Christmas edition of *Politiken*: "De bad om noget til Politiken og jeg har også skrevet noget. 'To Fabler' heder det. Men nu ser jeg idag en 'himmelhoch' lovsang over bygmesteren, dette, efter min ringe mening kjedelige og forskruede stykke, og så kan mit ikke komme bagefter. For mit er nemlig en høist ugudelig blasfemi over Ibsen i form af – ja, af en fabel altså. Han er ikke nævnt, men det er dog tydeligt nok. Altså, dette er grunden." (Garton 2010, p. 128.)

There is a considerable difference between Skram's earlier declaration that Ibsen's plays were masterpieces, and this "blasphemous" mockery only ten years later of his meaningless messages from on high, together with the characterization of *Bygmester Solness* as a boring and crazy play. Was this just a momentary outpouring of spleen, or does it represent Skram's considered opinion about the later plays?

Skram's private letters make frequent reference to Ibsen's plays. As far as she was concerned he was part of the common cultural frame of reference, in a similar fashion to the great nineteenth-century Russian and French novelists. In her letters to Erik Skram during the eighteen months between their first meeting and their wedding, quotations from Ibsen's plays often served as an illustration of her feelings. When trying to explain the nature of her friendship with

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 70

Arne Garborg, she quoted from a play: "Han 'stammer direkte fra bønder' som fogden siger i *Folkefienden*" (Garton 2002, Vol. I, p. 210). This was before she had seen the play, which had its Norwegian premiere in January 1883. Skram attended one of the first performances, and confided in Erik that although Arnoldus Reimers was superb as Stockmann, she did not think much of the play otherwise: "naturligvis vil stykket snart blive kjedeligt. Nu er der jo en jubel uden ende, men allerede næste vinter vil det ikke kunne gives mere." (*ibid.*, p. 287.) When she was describing how she had not even contemplated any practical consequences of her relationship with Erik, such as a possible marriage, she used Ibsen as a shorthand: "Det stod altid for mig sådan uklart og 'bøiagtig' (du husker udtrykket fra Peer Gynt)" (*ibid.*, p. 328). A little later she expressed her urgent need to be together with Erik and share her thoughts with him with an Ibsenian reference: "siden du ikke er her til at tage imod det, og give mig dit svar tilbage i 'beslægtet sang' – så er det, som fører jeg kun en halv tilværelse" (*ibid.*, Vol. II, p. 99). This time the play in question was *Kjærlighedens komedie*, and the quotation from a scene where Stråmand tries to explain to the poet Falk what a home is. (Some months later Erik used the same play to warn his future bride of the challenges ahead and the tolerance they would both have to display, in an approximation of Falk's words to Svanhild: "Det Glimt af Sol bag Tågen at bevare, det er det Livsens Krav en Mand skal klare" (*ibid.*, p. 211).) And in explaining to Erik why she had decided not to bring her Norwegian maid Josefine with her to Copenhagen, Amalie wrote how her son Jacob had compared the maid to Regine Engstrand from *Gengangere*: "Jakob sa i aften: 'Josefine er Regine Engstrand op ad dage, har du ikke set det?' Og det slog mig hvor sandt det var. Akurat hende. Så usigelig kold beregnende og så rasende pengegrisk, og ingen følelse, ingen medmenneskelig godhed ..." (*ibid.*, p. 356).

The ubiquitous influence of *Et Dukkehjem* is clear from these same letters, where Skram at times went so far as to identify herself with Nora. When Erik suddenly left Kristiania without warning after a long and harmonious summer together, partly because he despaired of a future for them and partly because he realised that his position as journalist on the Danish *Morgenbladet* was becoming precarious, Amalie wrote to tell him how she had got through the

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 71

evening's dinner party: "Det var for sent at sende afbud, - jeg måtte ta'e imod dem. Jeg drak noget stærkt for at døve mig, eller for at få kræfter, og var så hele aftenen Nora, der danser tarantella med døden i hjærtet." (*ibid.*, Vol. I, p. 498.) When she was justifying her decision to leave behind her two teenage sons in Norway and move to Denmark to live with Erik, it was again Nora who provided the template: "jeg er ikke i tvil om at det er ret gjort af mig. Jeg siger som 'Nora', rigtignok i en hel anden forstand og ud fra andre forudsætninger: 'jeg tror at jeg er først og fremst et menneske' – og dernæst mor for mine gutter. Jeg har i så mange år levet bare med dem, og med min livsplan lagt udelukkende på dem, – nu er tiden kommen at jeg skal få leve lidt for mig selv, det vil sige for dig, som jeg elsker." (*ibid.*, Vol. II, p. 22.)

Until her marriage in April 1884, then, Skram's comments about Ibsen's plays were (with some reservations about *En Folkefiende*) generally approving, even laudatory. Ibsen was exposing social hypocrisy and calling for reform in a way which chimed with her own sentiments and informed her own fiction. The stage performances also impressed her. In June 1883, for example, she saw Betty Hennings as Nora, and commented to Erik: "som Nora var hun deilig. Hvad hun gav synes mig for de to første akters vedkommende at være alt hvad man kunde sidde og ønske sig. I tredie akt slår hun absolut ikke til, men hun ødelægger intet." (*ibid.*, Vol. I, p. 478.)

After 1884, however, it is a different story. Ibsen's play from that year, *Vildanden*, left Skram distinctly unimpressed. She wrote to Arne Garborg about it in January 1885 in no uncertain terms: "Skal du ikke skrive om *Vildanden* i *Nyt Tidsskrift*? Det stykke burde ordentligt døjves, og jeg ved ingen anden end dig, som rigtig kan. Det er et elendigt arbeide, – alting er skrevet for at få sagt denne ene replik om at vi bør sige løgne istedetfor idealer. At sætte så meget apparat i bevægelse for at vise den gamle, fortærskede, halvsande livserfaring at menneskene er som svin, der trives bedst i sine egne grisebol, at de sparker og grynter til den der kommer for at feje rent under dem, og driver dem ud, og intet andet vil end komme ind igjen i grisebolet, er dog altfor ynkeligt. Han er færdig den fyren! Og det er hans golde, ondskabsfulde, hovmodige, onde, sind som har gjort det af med ham. Fy for al ulykke, for en elendig bok han har skrevet. Den efterlader intetsomhelst indtryk! Det siger alle, hvis ord man

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 72

gider høre på. Og så de to sørgelige, første akter, - det er det reneste, skjæreste novellekram." (Garton 2005, p. 121-22.)

Quite why Skram should suddenly decide that not only Ibsen's play, but also the man himself, was so reprehensible, is rather puzzling. Did it have something to do with her move to Copenhagen and her new circle of acquaintances? But Ibsen was widely admired amongst radical thinkers in Denmark as he was in Norway. Was it connected with her own ambitions to become a writer, and her increasingly critical view of the achievement of other writers? Whatever the reason, as regards Skram's view of Ibsen and his plays it was from now on downhill all the way.

In her report to her friend and colleague, the Danish novelist Sophus Schandorph, then living in France, about all the cultural activity in Copenhagen in December 1887, Skram was equally uncomplimentary about Ibsen's next play, *Rosmersholm*. Neither book nor stage performance came up to scratch: "Så har Lindberg spillet *u*stykket Rosmersholm af *U*digteren Ibsen – det blev om muligt endnu mere latterligt end ved læsningen" (*ibid.*, p. 291).

Six years later Skram expressed her opinion about *Bygmester Solness* to her mentor and sparring partner Bjørnson. This time it was a positive tirade; neither the play nor the man escaped her withering scorn: "[...] et kjedsommeligt og ganske betydningsløst arbejde som Bygmester Solness! Ja enten må jeg være gal eller så er *andre* det. Nu har jeg læst stykket 3 gange igjennem med andagt og beredvillighed, og jeg kan, kan ikke få andet end ævle vævle og gammelmandsprat ud af det. Naturligvis er der fikse småting spredt her og der og enkelte steder er også replikerne gode. Men det er også alt. Symboliken og allegorien som folk 'råber med', gir jeg ikke en døit for. Jeg holder min forstand for god til at slide den på 'Solness'. Hvis det ikke var dette at Skram finder så meget dejligt i stykket, skulde jeg såvist ikke gjort mig slig ihærdig flid for at like det. Men S. og jeg plejer *altid* at ha nøjagtig samme mening om bøger, og derfor foruroligede dette mig. At se det opført var forresten 1000 gange værre. Vi *døde* af kjedsomhed. Det gjorde S også. Men tror Du han gav sig alligevel? Nej da, det var spillets skyld! Den arme Emil Poulsen! Om gud fader og hans hellige engle steg ned fra sin himmel for at spille de roller – stykket *kunde* ikke reddes. Men naturligvis – for *den* mand ligger Europa på knæ, så må det jo være mester-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 73

værker han skriver. Efter min mening er hans sidste gode arbejde: Vildanden." (Anker and Beyer 1982, pp. 67-68.)

Clearly Skram found this play so terrible that even the earlier despised *Vildanden* seemed well written in comparison.

After this, Skram's comments about Ibsen are sporadic. But that he did not rise in her estimation at the end of his career is demonstrated in a letter she wrote to Bjørn Bjørnson, at that time director of Nationaltheatret in Kristiania, in February 1900. She wrote to ask whether Bjørn might consider putting on one of her plays at the theatre. She was as poor as a church mouse, and worse plays than hers were frequently performed: "Hva siger Du f.eks. om 'De daue, som vågner'? Har Du i dit liv læst eller set sligt nonsens? [...] Jeg synes gamle Ibsen må le i sit skjæg, fordi det lykkes ham at gjøre så hårreisende nar af folk."[3] Ibsen's later plays had no redeeming features in her eyes.

Skram always expressed her opinions forthrightly; she was as extravagant in her praise of works she admired as she was in her ridicule of those she considered inferior. She was not alone in finding Ibsen's later works less appealing than his earlier ones. Audiences and critics alike were often mystified by the plays in which social realism had been replaced by a more figurative, less direct dialogue. But Skram's reaction is so extreme that it seems there is more behind it than just disappointment at the change.

It was also unusual, as Skram pointed out in her letter to Bjørnson about *Bygmester Solness*, that her opinion about a literary work should differ so radically from her husband's. Normally they agreed about what was good literature, but on this occasion his judgement of the play was clearly much more positive. Erik Skram wrote drama criticism for *Illustreret Tidende*, and survey articles of recent publications in *Tilskueren*. His article in the latter about *Rosmersholm* was not uncritical – the play was disappointing, a regression to the ideas of *Brand* and *Peer Gynt* and not a piece for modern times – but it was worth serious critical attention (Skram E. 1887, pp. 70-73). And in a later article he maintained that *Fruen fra Havet*, although it had considerable technical problems, was a play which would occupy a cen-

[3] Unprinted letter dated 11/2/1900. Nasjonalbiblioteket, Oslo, Brevs. nr. 252.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 74

tral position in any literature; the characters were admirably strongly drawn (Skram E. 1889, pp. 183-85, 194-97).

Given her own struggles as a woman writer in a male-dominated literary world, and the sympathy her works reveal with women from all walks of life whose potential is limited by social, political and economic restrictions, one might expect Skram to applaud Hedda's rebellion against domesticity, Ellida's appeal for the right to self-determination, Irene's accusation of Rubek for exploiting and abandoning her. But not a bit of it.

So why did Ibsen forfeit Amalie Skram's good opinion in his later works? There is no hint in her letters of any personal upset or quarrel which might have turned her against him. From the scattered comments she made on the plays, and the unpublished sketch from 1892, it seems more likely that it was the change in Ibsen's way of writing from the "realist" to the "symbolic" plays which made her revise her judgement. Not that Skram was a stranger to less naturalistic writing herself. Although she has a reputation, based mainly on her tetralogy *Hellemyrsfolket* (1887-98), as Norway's most naturalistic writer, and although she declared roundly in a letter to Edvard Brandes in 1891: "Jeg *hader* symboler!" (Garton 2005, p. 222), she did nevertheless move away from realism to some extent in her works from the 1890s. In *Professor Hieronimus* (1895), which is set in the mental ward of a Copenhagen hospital, the central character's dreams and hallucinations are as real as her interviews with the doctor. The short story collection *Sommer* (1899) dwells on the interior dream-life of the characters, and has grotesque, almost kafkaesque incidents of unexplained horror. Skram also admired writers like Hans Kinck; she wrote lyrically about Arne Garborg's *Haugtussa* (1895) (ibid., pp. 173-74), and translated his *Den burtkomne Faderen* (1899) into Danish.

When it came to writing for the stage, however, it was a different matter. Skram herself wrote several plays, most of which were not performed or published, but all of which were in the realist mode. The two which were performed were *Fjældmennesker* (1889), a rather slight and light-hearted romantic comedy she wrote together with Erik Skram, and her only really successful drama, *Agnete* (1893). Despite the fact that it was written in the 1890s, Agnete is a realistic problem play very much in the mould of Ibsen's *Et Dukkehjem* or

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 75

Gengangere. The central character dreams of finding a man who can accept and love her despite all her faults (which include stealing from friends to make ends meet), but has to accept that the man she loves is not capable of stepping outside social convention and making such a leap of faith.

It seems, then, that Skram's enthusiasm for Ibsen's direct attacks on the rottenness in the state of Norway waned as those attacks became more muted and as Ibsen became more interested in the individual subconscious. The theatre was for her first and foremost a platform for debate rather than an occasion for introspection. With Bjørnson too it was plays like *Det ny System* (1879) and *En Hanske* (1883) which won her approval; the later *Laboremus* (1901) she criticized as "en Operatekst", glorious poetry, which yet did not work as a drama about people and people's lives (Skram A. 1993, Vol. 7, pp. 423-24). Although she could appreciate non-naturalistic writing in other genres, on stage she wanted to see real-life conflict realistically portrayed. Ibsen, she felt, had betrayed his calling as a dramatist.

It would have been interesting to know how Ibsen might have reacted to Skram's writings; but if he expressed any opinion it is, unfortunately, not documented. Both Georg Brandes and Bjørnstjerne Bjørnson eventually acknowledged that she was a major writer, but Ibsen remained aloof. Had he been more aware of the achievements of his dinner partner at that famous dinner party in April 1898, they might have had a stimulating and fruitful conversation.

Bibliography

Anker, Øyvind og Edvard Beyer (ed.): *"Og nu vil jeg tale ut" – "Men nu vil jeg også tale ud". Brevvekslingen mellom Bjørnstjerne Bjørnson og Amalie Skram 1878-1904*. Gyldendal, Oslo 1982.

Garton, Janet (ed.): *Elskede Amalie. Amalie og Erik Skrams brevveksling 1882-1899*. Vols. I-III. Gyldendal norsk forlag, Oslo 2002.

- - (ed.): *Amalie Skram. Brevveksling med andre nordiske forfattere*. C.A. Reitzel, Copenhagen 2005.

- - (ed.): *Amalie Skram. Brevveksling med forlæggere*. Det danske Sprog- og Litteraturselskab/Syddansk forlag, Copenhagen 2010.

Ibsen, Henrik: *Henrik Ibsens skrifter*. Vol. 15k. Aschehoug, Oslo 2010.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 76

Skram, Amalie: *Samlede Verker*. Vols. 1-7. Gyldendal, Oslo 1993.
Skram, Erik: "Den nye Literatur IV". *Tilskueren* 1887, pp. 53-73.
—: "Moderne Forfattere". *Tilskueren* 1889, pp. 183-97.

Professor Janet Garton, MBE, MA, PhD.
Emeritus Professor of European Literature at the University of East Anglia, Norwich.

Address for correspondence:
School of Literature and Creative Writing
University of East Anglia
Norwich NR4 7TJ
England

E-mail: j.garton@uea.ac.uk

Orðdeyvur Goethetróndur

Bergur Djurhuus Hansen

Abstract

The article analyzes and discusses the way three Faroese poets from different generations – Janus Djurhuus, Regin Dahl and Tóroddur Poulsen – have made use of the same classic romantic poem by Goethe; "Ein Gleiches" (better known as "Wandrers Nachtlied"). The poems are used to describe a trend towards greater and greater cultural disintegration and *entropy*.

To answer the initial question in the article – whether *entropy* applies to our scholarly work with classic, frequently used texts – the poems are referred to as regenerators of precisely such a classic text, i.e. Goethe's poem that otherwise seemed almost depleted by history and ongoing frequent analysis and interpretation.

Í stuttari viðgerð av trimum ættskildum føroyskum yrkingum tekur henda grein upp hugtakið *entropi*, sum eg eitt sindur drálandi havi latið meg tølað av. Hugtakið hoyrir upprunaliga ikki heima í bókmentaligari viðgerð, men tað hevur – av og á – verið at sæð í mentanar- og bókmentasøguligum útleggingum seinastu uml. 30 árini.

Í alisfrøði verður hugtakið *entropi* brúkt, tá t.d. hiti í einum afturlatnum rúmi javnast út. Stundum verður hetta nevnt orkutap (hóast orkan ikki hvørvur, men bara verður torførari at gagnnýta), og í kunningarástøði verður hugtakið brúkt, tá kunnleiki í boðum verður burtur. Freud brúkar hugtakið, tá hann í *Jenseits des Lustprinzips* (1920) greiðir frá deyðslongslinum, t.e. longslinum hjá eg'num eftir upploysn og útjavning. Við støði í freudianskum skilmarkingum hevur hugtakið tí í ávísan mun verið brúkt í bókmentaligum greiningum og tulkingum.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 78

Men í bókmentafrøði er *entropi* ikki neyvt skilmarkað hugtak, tað verður brúkt leysliga, og í flestu bókmentafrøðiligu orðalistum ber ikki til at sláa tað upp, einstakir orðalistar vísa tó til, at tað er eitt hugtak lænt úr alisfrøði. Meiri alment og yvirskipað verður *entropi* við hvørt brúkt um ta mentanarligu syndran og virðiskreppu, sum rakti londini í Vesturheiminum við endan á nítjandu øld og kanska serliga eftir fyrra heimskríggj (ein útjavning, upploysn). Fleiri av modernistisku verkunum úr hesi tíð lýsa – bæði innihaldsliga og í stíli – eina menniskjaliga og mentanarliga *entropi*, mest eyðsýnt kanska í stóru skaldsøgunum *Die Schlafwandler* (1932) eftir Hermann Broch og *Der Mann ohne Eigenschaften* (1930-33) eftir Robert Musil.

Í 1960 vísir amerikanski rithøvundurin Thomas Pynchon beinleiðis til hugtakið í søguni *Entropy*, og fleiri rithøvundar hava síðani brúkt hugtakið í skaldsøgum, stuttsøgum og yrkingum. Í *World Postmodern Fiction* skrivar Cristopher Nash, at entropi er "a rich associated motif borrowed from thermodynamics". Meiri enn eitt hugtak er entropi í bókmentum og bókmentafrøði sostatt ein myndburður fyri upploysn og spjaðing – eitt nýtt fatanarstøði. Myndburðurin savnar fløktar og spjaddar hugsanir um mentanarliga og menniskjaliga niðurbróting og máttloysi.

Spurningurin er, hvussu og um *entropi* eisini kann vísa seg í viðgerð av skaldskapi, t.v.s. um *entropi* í okkara mentanarliga ovurfyltu, upplýsingarhugaðu tíð kann gera seg galdandi á einum øðrum stigi? Kann hugsast, at ávísir nógv lisnir og viðgjørdir tekstir, t.d. *Hamlet*, *Faust, Ulysses* ella *Barbara* verða so nógv viðgjørdir, at teir tømast fyri týdning og megi, at einki munagott verður eftir at siga um teir – bara einkisligar viðmerkingar og uppískoyti? Og hvussu kunnu tekstirnir tá løðast upp aftur til nýggja viðgerð?

Náttarsongur

Ein tekstur, sum kundi hugsast at fingið slíka lagnu, og sum fleiri føroyskir yrkjarar hava víst áhuga, er yrkingin *Ein Gleiches*, vanliga nevnd *Wandrers Nachtlied*, eftir Goethe. Yrkingin er viðgjørd óteljandi ferðir, í bókum og tíðarritum, í undirvísing og á ráðstevnum (tað verða fleiri bøkur skrivaðar um Goethe hvørt ár, enn nakað menniskja er fært fyri at lesa), og søgan um, hvussu yrkingin bleiv til, er næstan líka kend sum yrkingin sjálv: í september 1780 gekk Goethe túr á fjallinum Gickelhahn nærhendis Ilmenau, og komin inn í

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 79

smáttuna, har hann helt til, skrivaði hann við blýanti eina yrking á veggin. Helst hevur hann skrivað hana onkra aðrastaðni eisini – ella hann hevur goymt hana væl í minni – tí yrkingin kom ikki á prent fyrr enn í 1815. Í dag verður yrkingin mangan drigin fram sum dømi um, hvussu ein fullkomin yrking eigur at vera:

Über allen Gipflen
Ist Ruh,
In allen Wipflen
Spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

Reglurnar 1-6 eru ein náttúrulýsing, meðan reglurnar 7-8 lýsa sinnisstøðuna og lívstreytirnar hjá yrkjaranum. Regla 6 er munandi longri enn hinar og er tekin um skifti frá náttúru til menniskja. Í fyrstu reglu verður víst til "Gipfeln" (stein), í triðju reglu til "Wipfeln" (vøkstur), í sættu reglu til "Vogelein" (djór), og at enda vendir yrkjarin sær til menniskjað og sín sjálvs. Yrkingin sýnir týðiliga ta universalromantisku hugsan, ið Schelling seinni orðaði um eina alfevnandi ond ("Weltseele"), sum durvar í steinunum, droymir í øllum vøkstri, vaknar í djórunum og verður tilvitað um seg sjálva í menniskjunum.

Evnisliga snýr yrkingin seg í fyrra lagi um hvíld, í øðrum lagi um deyða. Adorno skrivar í røðu síni um yrkingar og samfelag í 1958, at í regluni "warte nur balde" verður alt mannalívið drigið saman í eitt andarhald. Men undir býr ein kensla av at hoyra til og at vera í samljóð við náttúruna ("Ruh"), menniskjað er partur av einum størri samanhangi, sum tað kann óra og vita av, men ikki til fulnar fáa innlit í.

Burtur í blundi

Janus Djurhuus týddi *Wandrers Nachtlied* í 1923 og gav yrkingini heitið *Náttarfriður*:

Yvir hvørjum tindi
er ró,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 80

av nøkrum vindi
valla ljóð
villist um vøll.
Blikurin blundar á sundi –
burtur í blundi
berast vit øll.

Janus Djurhuus varðveitir í týðing síni huglagið í upprunaligu týsku yrkingini, men myndirnar eru úr føroysku náttúruni, t.e. í staðin fyri skógir eru "sund", í staðin fyri smáfuglar "Blikurin". Janus Djurhuus brúkar harumframt fleiri stavrím (*v* í reglu 3-4-5, *b* í reglu 6-7-8), men hann varðveitir endarímini og myrku sjálvljóðini (t.d. 5 ferðir *u* í reglu 6-7), og regla 6 er eins og í upprunaligu yrkingini longri enn hinar og leggur upp til ein steðg, áðrenn endaliga staðfestingin um menniskjans lut kemur í reglu 7-8. Turið Sigurðardóttir skrivar um týðingina í greinini "Tríggjar týðingar Janusar" m.a., at navnið "á blikinum sipar sjálvsagt til kláru svørtu, hvítu og grønu litir hansara; sama rót er í sagnorðinum, "blika", sum vit nýta um vatn ella sjógv, ið glampar ella skyggir í stillum veðri; vit kunnu siga, at fuglurin við hesum navni er serliga væl valdur til ta kvirru kvøldlýsingina".

Buchenwald

Eftir kríggið hvurvu seinastu romantisku hugmyndirnar um menniskja og náttúru í flestu evropeisku londum – smátt um smátt eisini í Føroyum. Hugsanin um menniskja, mentan og list broyttist eisini munandi orsakað av nazismuni og jødatýningini. Í greinini "Kulturkritik und Gesellschaft" staðfesti Adorno í 1949: "Nach Auschwitz ein Gedicht zu schreiben, ist barbarisch". Adorno meinti ikki, at yrkingar ikki skuldu skrivast longur, men at yrkingar skuldu geva líðingini rødd, skuldu vera avbjóðandi og fragmentariskar, ikki friðsælar og avrundaðar. Í *Minima Moralia* (1951) víðkaði hann hesa hugsan: "Der Gedanke, dass nach diesem Krieg das Leben "normal" weitergehen oder gar die Kultur "wiederaufgebaut" werden könnte....ist idiotisch". Skilt á tann hátt var siðbundna yrkingin (t.d. *Wandrers Nachtlied*) ikki hóskandi, men hoyrdi eini farnari tíð til, og sambært dialektisku hugsan Adornos var tað tí – eftir kríggið og jødatýningina – barbariskt at skriva eina slíka. Tað vakra úr týskari romantikk hevði fingið ein dapran skugga.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 81

Regin Dahl sipar til hesa samanrenning av tí vakra og tí óunniliga, tá hann í *Smámunum*, í 2000, umyrkir *Wandrers Nachtlied*:

> Über allen Gipfeln ist Ruh.
> Von Buchenwalde spürest Du
> kaum einen Hauch,
> kaum einen Rauch.
> Warte nur, warte nur,
> balde
> ruhest Du auch

Við "Buchenwalde" sipar Regin Dahl til nazismuna og ta avlagan av týskari romantikk, sum sást aftur í nazistiskari ideologi. Afturat "Hauch" er komið "Rauch". KZ-legan Buchenwald, sum ikki var týningarlega, men arbeiðslega, lá nærhendis Weimar, ið var heimstaður Goethe, og nazistarnir heiðraðu Goethe sum "Die Verkörperung des deutschen Geistes". Í umyrkingini hjá Regini Dahl sæst tað ófrættakenda aftur í endurtøkuni "warte nur, warte nur". Í staðin fyri hvíld og samljóð er fjáltur og ótti. Myrku sjálvljóðini virka eisini á ein øðrvísi hátt enn í upprunaligu yrkingini, og heitið á yrkingini hjá Regini Dahl er rætt og slætt *Weimar*, vakri mentanarbýurin úr romantikkini er vorðin tekin um illvild og apokalypsu. Guðrun Gaard skrivar í ritgerð síni um skaldskapin eftir Regin Dahl, at í yrkingum hansara "um kríggj og haturslyndi, órættvís mannakor....er hugsanin óttasligin og stúrin". Umyrkingin av *Wandrers Nachtlied* er gott dømi um hesa hugsan og umboðar yvirhøvur væl ta svartskygdu søguligu tilvitan, sum eyðkendi ættarliðið av yrkjarum beint eftir seinna kríggj. Álitið á listina sum uppalandi og upplýsandi megi var horvið, og at týða og/ella endurgeva *Wandrers Nachtlied* – eins og einki var hent – bar als ikki til.

Á sløttum

Í 2002 gav Tóroddur Poulsen út savnið *Røyggj*. Á bls. 14 í savninum er ein yrking, sum byggir á *Wandrers Nachtlied*. Yrkingin hevur einki heiti:

> At sita niðri á sløttum og spæla orðdeyvur Goethetróndur
> er als ikki upprunaligt

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 82

ikki sannheit hann sjálvur við tí fyrrverandi hestahalanum
inni í tí skókremsflekkuta speglinum
tú sært kanska ikki tað tú sært
ella tann tú særir
tá tú sært at alt er svart
Men
á øllum tindum
- gjørdum sum ógjørdum -
og rundan um er ein helvitis gangur
av fuglum og
ikki minst
av dummstoltum fjallaklintrarum ið ikki vilja sova
tí fyri hvønn millimetur teir vinna niðan á
mugu teir skriða sær í skeggjunum
og hyggja niður um seg
tí ansast má eftir
at ikki onkur nývaskað líkhárshøka ætlar sær somu leið sum teir
og so má rópast og skrálast og geylast og ýlast og skríggjast
út í rúmið sum ikki er

(Vársýning)

Yrkingin er í tveimum, og eins í upprunaligu týsku yrkingini vendir yrkjarin sær beinleiðis til eitt "tú" (er í dialogi við seg sjálvan), men í aðramáta er alt vent við, og byrjað verður "niðri á sløttum". Staðfest verður, at tað ikki nyttar at "spæla" Goethe, ei heldur um tað er í leiklutinum "Goethetróndur", t.v.s. sum tjóðar- og málmennandi hetja, tí yrkjarin er "orðdeyvur", hevur ikki fult tamarhald á orðum sínum, skilir ikki til fulnar týdning teirra og avleiðingarnar, tey kunnu hava ("tú sært kanska ikki tað tú sært"). Spegilin í reglu 4 kundi bent á sjálvrannsakan, men er "skókremsflekkutur", gevur ikki eina greiða, reina mynd, og uppgerðin, sum yrkjarin vil hava við seg sjálvan, kann tí ikki fremjast, yrkjarin fær ikki innlit, sær ikki.

Annar partur byrjar við "Men". Víst verður á, at hóast treytirnar noyðist yrkjarin at yrkja, men tindarnir eru heldur ikki sum fyrr, tað upprunaliga er burtur, tindar kunnu nú bæði verða gjørdir og ógjørdir, og kvirran finst heldur ikki. Í yrkjarans nútíð er alt "ein helvitis gangur", og einsemi er torført at finna, allastaðni troka onnur seg fram, ein rúgva av øðrum yrkjarum vilja halda somu leið, og tí

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 83

ræður um at skrála og geyla fyri at rudda sær sjálvum slóð, serliga má ansast eftir nýkomnum epigonum ("nývaskað líkhárshøka"). At "rúmið", sum "rópast og skrálast" má út í, ikki er til, bendir á, at tað felags almenna rúmið, sum yrkjarar og rithøvundar fyrr skrivaðu í, ikki finst longur, tað er í streyminum av tíðindum, upplýsingum, rákum og mótrákum syndrað í eina ørgrynnu av smáum – ovurfyltum – rúmum.

Undir yrkingini stendur í klombrum "Vársýning". Nógvar yrkingar eftir Tórodd Poulsen sipa til okkara evni at síggja, t.d. eita tær "Sjónir", "Varsjón" ella "Og sært tú", og søvnini hava heiti sum *Eygnamørk* og *Útsýni*. Tóroddur Poulsen hevur eisini yrkt fleiri ekfrasur, t.v.s. yrkingar sum lýsa myndlist, t.d. tekningar ella standmyndir, og hann hevur skapað listaverk, sum bæði eru tekstur og mynd (sonevnd *cross-overs*). At yrkja er sambært Tóroddi Poulsen at síggja heimin, helst á ein øðrvísi og nýggjan hátt, og tað snýr seg tískil eisini um læra seg sjálvan at kenna. Dupulti týdningurin í orðinum "sýning", bæði at vísa fram (sum í framsýning) og at skoða, kanna (sum í bil- ella seyðasýning), bendir á reglu 4 og tískil yrkjaran framman fyri "skókremsflekkuta speglinum".

Ein ørgrynna av týdningum kunnu sjálvsagt liggja í orðinum "Vár", m.a. at talan er um eina nýggja byrjan – og eina æviga endurtøku – men harumframt býr í orðinum ein speisk tilsiping til regluligu framsýningina hjá felagnum Føroysk Myndlistafólk, "Várframsýningina", sum er ein sonevnd dømd framsýning, t.v.s. við strongum krøvum til listarliga dygd, og tískil ein framsýning verd at stremba eftir hjá ungum listafólkum, sum eru framsøkin ("fjallaklintrarar") og vilja gera vart við seg.

Royggj

Yrkingin hjá Tóroddi Poulsen er í ætt við ta hugsan, sum Yeates orðaði í *The Second Coming* í 1919: "Things fall apart; the centre cannot hold". Yrkingin lýsir eina uppliving av bæði menniskjaligari og mentanarliga syndran, eitt slag av *entropi*. Eisini í bygnaðinum sæst hetta aftur, orðaval og setningar eru øðrvísi enn í upprunaligu yrkingini, smáu hjáorðini hava við sær ein leysari bygnað, t.v.s. tættleikin, nærleikin er burtur. Yrkingin er samstundis óhátíðarlig, tað einsamalla og tignarliga "du" (og "tú" hjá Janusi Djurhuus) er blivið eitt – bæði knarrut og humoristisk – "ikki sannheit hann sjálvur". Og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 84

treytirnar verða bara staðfestar, ongin orsøk er til øsing ella uppreistur – hvønn mun skuldi tað gjørt? Eins og í upprunaligu týsku yrkingini er ein vilji til at geva seg undir lívsins treytir, men nú er eingin friður, einki samljóð, einki tykist hanga saman. Heitið á yrkingasavninum, *Royggj*, bendir á tað sama. Royggj er grovt, hávaksið gras. Yrkingar verða ikki longur fataðar sum "blómur", ikki sum vakrar og tignarligar, men sum óundansleppandi illgras. "Royggj" hóskar á tann hátt væl til orðingarnar hjá Adorno eftir kríggið: at skriva vakrar yrkingar við tí endamáli at geva lesaranum frið og sálarhvíld er "barbarisch". Men tað slagið av tilveruligum "laissez-faire", sum yrkingin í sínum huglagi bendir á, hoyrir eini seinni tíð til – Adorno má flættast við Lyotard og kanska serliga hugsanirnar hjá Baudrillard um, at floymurin av "teknum" (súmbolum, tulkingum o.s.fr.) í okkara tíð hevur elvt til eina oyðing av veruleikanum ("á øllum tindum – gjørdum sum ógjørdum").

Endurnýggjan

Tekstir, sum drúgt og upp í saman verða viðgjørdir, verða ikki í sær sjálvum verri, men teir verða minni brúkiligir til bókmentaliga viðgerð, missa løðing og sprækni, í so máta ger eitt slag av *entropi* seg galdandi. Tekstirnir kunnu tó løðast upp til nýggja viðgerð við at verða brúktir av øðrum, bronglaðir og endurskrivaðir. Bæði *Hamlet*, *Faust*, *Ulysses* og *Barbara* eru dømi um tekstir, sum hava endurnýggjað eldri søgur. Sum illi andin í hugsaðu royndini hjá Maxwell (illi andin vendi gongdini móti *entropi*) kunnu yrkjarar og rithøvundar sostatt arbeiða ímóti einari entropi, ikki bara í skaldskapinum sjálvum, men eisini – og kanska serliga – í arbeiðinum hjá øðrum við skaldskapi.

Yrkingarnar, sum eru umrøddar omanfyri, avdúka eitt áhugavert samskifti millum føroyskar og útlendskar bókmentir gjøgnum trý ættarlið, men ikki einans tað, tær avdúka eisini eina heimsmynd í upploysn, t.e. ein vaksandi mentanarligan og tilveruligan *entropi* – og tvær av teimum vísa samstundis, hvussu ein slík gongd kann vendast og viðgerast í skaldskapi.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 85

Bókmentir

Adorno, Theodor W. 1997: *Gesammelte Schriften*, Band 1, 4, 10. Suhrkamp. Frankfurt am Main.

Dahl, Regin 2002: *Smámunir*. Orð og løg. Tórshavn.

Djurhuus, Janus 1988: *Yrkingar 1898-1948*. Mentunargrunnur Studentafelagsins.

Gaard, Guðrun 2004*: Far fram á torg*. Ritgerð. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.

Nash, Cristopher 1994: *World Postmodern Fiction. A guide*. Longman. London-New York.

Norton Anthology of English Literature, Vol. 2, 1986. Norton & Company. New York.

Poulsen, Tóroddur 2002: *Royggj*. Mentunargrunnur Studentafelagsins.

Rifkin, Jeremy 1983: *Entropi – en nyt verdensbillede*. Borgen. København.

Sigurðardóttir, Turið 2004: *Bókmentasøgur. Greinasavn*. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.

Øhrgaard, Per 1999 : *Goethe*. Gyldendal. København.

Bergur Djurhuus Hansen er ph.d.-studentur á Føroyamálsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya. Hann er útbúgvin cand. mag. í bókmentafrøði og søgu á Aarhus Universitet.

Bergur Djurhuus Hansen holds a Cand. Mag. degree in Comparative Literary History and History from the University of Aarhus. He is currently a Ph.D.-student at the Department of Faroese at the University of the Faroe Islands (Fróðskaparsetur Føroya).

Fiktion i en retssal

Om PPDAs *Fragments d'une femme perdue*

Hans Hauge

Abstract

People are now protesting against being represented as fictional characters in novels. Trials have recently been conducted against two French novels. In one case against Patrick Poivre d'Arvor's novel *Fragments d'une femme perdue,* which is about an affair between an older man and a youngish woman. Agathe Borne now claims she was that women and has taken PPDA to court and she has won.

Another case concerns a novel by Tristane Banon. She claims that a man who attempted to rape her in the novel, is in real life the politician Dominique Strauss-Kahn. He denies. She lost although the court said the episode was true. Today a judge has to decide whether a novel is fiction or not.

Typisk fransk

PPDA, fjernsynsstjernen og forfatteren, med navnet Patrick Poivre d'Arvor, udgav i 2009 romanen *Fragments d'une femme perdue.* En vis Agathe Borne lagde sag an mod den. Hun anklagede ham for at krænke privatlivets fred (*violation de la vie privée*), og hun påstod, at der var "*similitudes flagrantes*" mellem en affære, som de to havde haft, og romanen. Havde hun ikke sagt det, ville vi have kunnet læse romanen som en fiktion. Nu er den *affiktionaliseret.* Vi har her at gøre med et tilfælde, hvor faktiske personer protesterer mod at blive gjort til fiktive personer. De repræsenterede gør modstand mod at

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 87

blive repræsenteret. Og det er nu op til en dommer eller retssystemet at afgøre, om en roman er fiktion eller ej. Der er en anden mulighed. Forfatteren kan spørge personerne om lov til at repræsentere dem i en roman.

Mit andet eksempel er Tristane Banons roman *Trapéziste*. Det er hende, der nu har anklaget DSK, Dominique Strauss-Kahn, for forsøg på voldtægt. I romanens kapitel 13 opsøger forfatterjeget en kendt politiker for at lave et interview. Han forsøger at tiltvinge sig sex. Han har ikke et navn. Nu erklærer Tristane Banon, at dette kapitel er sandt. Hun har altså affiktionaliseret det. Igen bliver det op til en dommer at afgøre, om kapitel 13 er fiktion eller ej. PPDA er med i Banons roman, der endog er dediceret til ham. Han har endog været indkaldt som vidne i sagen mod DSK.

'Roman' kan være løfte om at være en fiktion. Forfatteren mener dermed, at han eller hun på forhånd er frikendt, fordi han eller hun indrømmer, at teksten er fiktion, og at den derfor ikke kan lyve. Vi kender det også fra det, der altid står foran teksten: denne tekst er fiktion, og al lighed med virkelige personer er utilsigtet eller lignende.

Men ikke alle tror på, at fiktioner er fiktioner. Især ikke dem der er med i dem. Og fiktioner kan af forfatteren afsløres, og han eller hun kan erklære, at det fiktive ikke er fiktion. Romanforfattere kan også spørge, om de mennesker, der bliver til romanpersoner, er indforstået med, at de er med i en roman. Sådan gør Emmanuel Carrère.[1] Det samme gør også Karl Ove Knausgård. Men når forfattere som Carrère og Knausgård siger, at deres romaner er uden fiktion, så tror vi dem heller ikke. Vi læsere lider af paranoia. Hvis en roman er fiktion, tror vi, at den dækker over noget sandt, og hvis en roman er fiktionsfri, tror vi, at den dækker over en fiktion.

Romaner handler ofte om affærer, og affærer er roman-agtige; de hedder jo romancer, og de kan være asymmetriske. Der er en vis lighed mellem forfatteren, der gør en faktisk person til en fiktiv og

---

[1] Carrères sidste roman, *Andre liv end mit*, er netop kommet i dansk oversættelse. En af hovedpersonerne vidste, at han skulle være med i romanen, mens den anden, Juliette, vidste det ikke. Den handler om hendes kræftsygdom og død. Det gør naturligvis en forskel at læse om hende, som har eksisteret, og så om en fiktiv person, der dør af kræft.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 88

forføreren, der benytter sig af sin position i et hierarki til at forføre. PPDA fremstilles tit som netop det: en forfører. Forfattere har magt over de repræsenterede. Magtfulde mænd kan have magt over de forførte.

DSK

Mens dette skrives foregår og ændres historien om Dominique Strauss-Kahn, DSK, hele tiden. Han beskrives også som forfører og i et nummer af *Le Point* (27/11) som en "tragisk vaudeville". Nu er der en affære om prostitution i Lille.

Socialistlederen og FMI-chefen DSK blev under stor mediebevågenhed anklaget for voldtægt af en stuepige foretaget på Sofitels værelse 2806 – og den 28/06 skulle socialistpartiet have haft kongres. Den slags sætter fantasien i gang. Det hele er som en roman. Han var det bedste bud på den næste franske præsident.

DSK optrådte allerede som forfører i Deloire og Dubois's epokegørende bog om franske politikere og sex: *Sexus Politicus*. Også den var en bog, der brød tavshedens lov. Offentligheden kender til DSKs tidligere affærer, blandt andet en i 2008 med en ungarsk kvinde, Piroska Nagy, ansat i IMF Affæren var i sig selv ikke noget særligt, men problemet opstod, fordi der var den asymmetri, der består i, at manden har mere magt end kvinden. Denne affære beskrives i Philip Taufmanns biografi om DSK, der meget betegnende hedder *Roman vrai.*[2] I begge bøger nævnes også sagen om Tristane Banon. Pigen i sagen mod DSK var en 32 årig muslim, indvandrer fra Guinea, ved navn Nafissatou Diallo.[3] Vidneudsagnet fra hende er måske en fiktion. 60 procent af franskmændene troede ikke på Nafissatou og både Jack Lang og BHL (Bernard Henri-Lévy) har forsvaret DSK. Senere viser det sig, at hun næppe er helt uskyldig i sagen. Sidst i august erklærede dommer Michael J. Obus, at sagen er henlagt, og DSK er fri, men derefter kom sagen med Tristane Banon. Hele forløbet er beskrevet i David Revault d'Allonnes og Fabrice Rousselot's *Le Choc: New York-Solférino, le feuilleton DSK.*[4]

---

[2] Se Michel Taubmann, *Le roman vrai de Dominique Strauss-Kahn*, Paris, 2011, s. 288 ff. Philippe Sollers's memoirer hedder *Un vrai roman.*

[3] Der også er navnet på en forfatter fra Guinea.

[4] Editions Robert Laffont, 2011, Paris.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 89

Og affærerne har genoplivet nogle fordomme, myter eller stereotype billeder af og om franske mænd med magt og deres forhold til kvinder og dermed i sidste instans om det franske som noget særligt. Der tales om en slags typisk fransk sexisme.[5] Da Bill Clinton havde sin affære med Monica Lewinski henviste de amerikanske, liberale, frankofile aviser til fransk frisind og tog afstand fra amerikansk puritanisme. Det er vist ved at vende med DSK-sagen. *Sexus politicus* bidrog også til at fremhæve denne særlige franske alliance mellem politik og sex. Forfatterne til bogen har en forklaring på, hvorfor det er sådan. De går ud fra, at Frankrig endnu er som før revolutionen: et monarki. Politikere opfører sig som *ancien régimes* konger. Republikanere frygter altid at falde tilbage til monarkiet. Det gælder også i USA. Republikanisme er ren ideologi.

Der er nye sager kommet til efter, at *Sexus politicus* udkom.[6] Viceminister Georges Tron er i maj 2010 trådt tilbage efter anklage for sexchikane. Der er også anklager rettet mod Nicolas Sarkozys støtte og nære ven Patrick Balkany.[7] De kommer fra den tidligere guldvinder i judo, Marie-Claire Restoux, der siger, at hun har afvist hans tilnærmelser utallige gange. Sportsminister Chantal Jouanno har måttet opgive at møde op i kjole, for at undgå frække bemærkninger.[8]
Vi husker også virakken om filosoffen og Kierkegaard-eksperten Sylviane Agacinskis søn Daniel, der måske har Jacques Derrida som fader[9]. Det kom frem i medierne i valgkampen 2002, idet hun jo er gift med Lionel Jospin. Agacinski udgav i forbindelse med valgkam-

---

[5] Se Birthe H. Pedersen, "Franske kvinder vågner op", *KD*, 11.6.2011.

[6] Den er faktisk sober. Fx nævnes den kvindes navn ikke, som Jacques Chirac havde en kærlighedsaffære med.

[7] Ex-championne de judo charentaise Marie-Claire Restoux révèle que le député-maire Patrick Balkany lui a fait de nombreuses avances en 2001 et 2007. Balkany og Sarkozy er næsten som brødre. De er begge af ungarsk oprindelse. Se fx Bruno Jeudy og Ludovic Vigogne, *Nicolas Sarkozy: De Neuilly à l'Élysée*, 2007, s. 147ff.

[8] Hvis man googler hendes billede, vil man se, at hun oftest optræder i lange bukser. Hun har også været på forsiden af *Playboy*.

[9] Vi vidste godt, at Hegel havde en søn uden for ægteskabet, men det er ikke noget, man læser om i filosofihistorier.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 90

pen sine åbenhjertige dagbøger eller notater.[10] Affæren belyses diskret i Benoît Peeters' Derrida-biografi (2010). Intet kan holdes hemmeligt. PPDA fik også et barn med journalisten og tv-værten Claire Chazal. Det skrev han om i en bog med den sigende titel *Confessions*.

Privat og offentlig samt politik og litteratur blandes mere og mere sammen. Dramatikeren Yasmina Reza fulgte med på Nicolas Sarkozys valgturne og skrev efterfølgende en slags blanding mellem roman, drama[11] og reportage: *L'aube le soir ou la nuit*.[12] Jeg nævner også Rezas tekst, fordi den er dediceret til en vis G. Spekulationerne om, hvem denne G er, er mange. Jeg kan afsløre, at det sandsynligvis er: Dominique Strauss-Kahn. Hvem ellers?

At sjæle fra livet

PPDA er en kontroversiel figur i fransk offentlighed. Han har netop udsendt en bog om Ernest Hemingway med undertitel: *la vie jusqu'à l'excès*. Nu har det så vist sig, at bogen er delvis et plagiat. PPDA går herefter også under navnet Patrick Plagiat d'Arvor.

Han lavede også engang et fup-interview med Fidel Castro. I den sidste roman har han så, kunne man sige, plagieret livet. Det rejser et spørgsmål: Har virkeligheden copyright? Må man ikke efterligne virkeligheden, eller er man nødt til at nøjes med at finde på noget, der ikke er virkeligt? Er forfattere tvunget til at fiktionalisere? PPDAs roman handler om en indviklet affære mellem en ældre mand, Alexis, og en ung kvinde, Violette. Det kom hurtigt frem, at det lignede affæren mellem PPDA og Agathe Borne, ligesom affæren mellem Alexandre Dumas d.y. og Marie Duplessis lignede den i *Kameliadamen*,[13] (vi kender historien fra Verdis *La Traviata*). PPDAs roman genskriver Dumas's. Det er en (virkelig) historien om den lykkelige luder.

---

[10] Sylviane Agacinski, *Journal interrompu 24 janvier.-25 mai 2002*, Seuil, Paris, 2002. Det er en meget spændende dagbog, der både handler om politik og filosofi. Hun kritiserer et sted Derrida voldsomt, fordi han udtalte, at han ikke havde stemt ved præsidentvalget (Chirac/Le Pen).

[11] Dele af teksten er skrevet som dialoger ligesom i et skuespil. Jeg kan have overset det, men jeg mener ikke, at DSK selv er nævnt i selve teksten.

[12] Flammarion, Paris, 2007.

[13] *La dame aux camellia*, 1848. Et citat fra denne roman er brugt som motto.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 91

Den er en ud af mange forskellige manifestationer af, at vi lever i en biografisk kultur præget af radikal gennemsigtighed. Forfattere bruger selvfølgelig altid noget fra enten deres eget liv eller fra andre romaner. PPDA gør det særdeles meget. Det er der ikke noget nyt i. Kunst er jo *mimesis*. Det nye er, at de portrætterede ikke længere holder sig tilbage eller forbliver tavse. Laura Kieler kunne eller turde ikke protestere mod at blive udleveret af Henrik Ibsen i *Et Dukkehjem*. Det ville hun have gjort i dag. Han stjal hendes historie. Ibsen erklærede hele tiden, at han altid brugte modeller, ligesom malere gør. Og vi ved efterhånden, hvem modellerne er.

På den måde minder romanen om andre lignende: Chris Kraus's *I Love Dick* om Kraus's affære med medieforskeren Dick Hebdige. Om Synnøve Søes *Fars*.[14] Om Carina Rydbergs og mange andre svenske kvinders[15] romaner om deres elskere, hvor de nævner de rigtige navne.[16] Om Camilla Danildas incestroman, hvor faderen har lagt sag an mod datteren[17] eller Silvia Henriksdottirs *Sig at du lyver* og endelig Maxim Billers *Esra*, om hans forhold til en tysk-tyrkisk kvinde, der også lagde sag an og vandt, så bogen er i dag forbudt. De svenske romaner kaldes vendattaromaner. Kvinderne vil hævne sig på de mænd, som de har haft affærer med. PPDA siges at ville hævne sig på Agathe Borne, da hun efter affæren, der strakte sig fra 2006 til 2008, vendte tilbage til sin mand. Tristane Banons afsløring kan også tolkes som en slags hævn.

Agathe Borne har som sagt lagt sag an og vil have romanen forbudt, og hun vil have en erstatning på 133.000 euro. Hvad går forsvaret ud på? PPDAs forsvarer siger, at der er tale om en fiktion. Det her viser så anskueligt, at fiktion er en juridisk kategori, der skal beskytte forfattere og evt. romanpersoner. Fiktioner skjuler virkeligheden.

Kan man i en retssal bevise, at en tekst er fiktion, kan forfatteren ikke dømmes. Lykkes det altså med juridiske argumenter at få gjort

---

[14] En tak til Anna Libak der gjorde mig opmærksom på denne roman.

[15] Unni Drouge, Åsa Mattsson, Maja Lundgreen.

[16] Jeg vil mene, at Camilla Collett er den første til at skrive en novelle, hvor hun bruger de rigtige navne, nemlig hendes eget og Ida Kjerulfs. Ida var forelsket i Camillas gamle kæreste, J.C. Welhaven. Novellen hedder "En natlig Scene en Miil fra Christiania".

[17] Romanen, hvis det er en sådan, hedder *Att leva med sanningen*. Faderen er en kendt forlagsmand.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 92

Fragments til fiktion, da vil PPDA blive frikendt. Hvis dommeren bestemmer det ikke er en fiktion, vil Agathe Borne få erstatning.

Jeg kan også nævne en anden sag, der ligner lidt den med PPDA og Agathe Borne. En canadisk lyriker, Koré LaGrenade, havde på et tidspunkt en affære med den mest berømte Quebec-forfatter, Hubert Aquin. Hun bliver spurgt, om hun er model for kvinden K i Aquins første roman, *Prochain épisode* (1965). Det siger hun ja til. "Hubert used our relationship – he even used my letters to him and my conversations with him – in that book…Yet at the same time I acknowledge that that's what artists do – they steal from life. I do it too."[18]

Agathe Borne fik erstatning. Det er altså ikke i dette tilfælde tilladt at stjæle fra livet. Hun fik 33.000 euro. Romanen var ikke en fiktion.

Jura og fiktion

Det vil altså være en domstol eller juraen, der afgør, om en roman, som den her omtalte, er en fiktion eller ej. Fiktion har her intet med epistemologi at gøre. Det nye er altså, at personer nægter at være personer i fiktioner. Eller de vil give tilladelse, sådan som Carrère gør det, men som han ikke altid har gjort. I al fald opfinder han ikke historier. Han skriver uden fiktion.

I første omgang anklages PPDA for *mimesis*, ja, endog for mere end det, nemlig for en slags *collage*, hvor virkelige tekster, som han ikke har forfattet, sættes ind i teksten. Breve fra Agathe til ham. De er jo indekser og ikke symboler. Hvis de altså er breve fra hende.
Må man det? Dumas brugte sin affære som romanmateriale. Må PPDA bruge brevene? Dommeren sagde nej.

Teologen Solveig Østrem skrev i 2005 i tidsskriftet *Samtiden* en artikel med titlen "Helvetes tekopp! Om kommunikasjon, levd liv og litteratur". Hun mente, at forfatteren Hanne Ørstavik havde brugt deres veninde liv sammen som råmateriale i to romaner. Må man det? Hanne Ørstavik forsvarede sig med, at der var tale om fiktion. Østrem skrev bl.a.: " Jeg fikk en følelse av at Ørstaviks bøker manglet det filteret som må være til stede hvis man ikke skal opptre hensyns-

[18] Gordon Sheppard, *HA! Self-Murder Mystery*, McGill-Queen's University Press, Montreal, 2003, s. 460

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 93

løst overfor faktiske personer som man velger å omgjøre til litterære fiksjoner."

Østrem peger på noget væsentligt ved fiktion. Fiktion er et filter, der er der for at beskytte faktiske personer. Marcel Proust måtte af hensyn til den offentlige moral skjule sin elsker bag navnet Albertine. Paul Claudel måtte skjule affæren med Rosalie Vetch. Det er hende, der hedder Ysé i hans mest kendte skuespil, *Partage de Midi* (1905).[19]

Jeg tror, at det i sagen med Østrem er en af de første gange, at et menneske har protesteret mod at blive gjort til en romanperson, men det er ikke sidste gang.

Romancen

Hovedpersonen i *Fragments* hedder Alexis. Det navn er i andre romaner PPDAs fiktive jeg. PPDA er kendt for at offentliggør det private. Han skrev en slags brevroman, da datteren, den 16-årige, Solenn Poivre, var indlagt med anoreksi på et hospital, Le Kremlin-Bicêtre. Forældrene måtte ikke besøge hende. PPDA skrev så teksten (brevromanen) *Lettres à l'absente* (1993).[20] To år senere begår hun selvmord, og PPDA skriver endnu en tekst om hende. Den hedder *Elle n'etait pas d'ici.* Uden på bogen er der et fotografi en yndig ung pige, der står med ryggen til læseren. Et billede som man næppe ville forvente på en bog om et selvmord.

Jeg kender ikke den sande historie om forholdet mellem PPDA og Agathe Borne. Jeg kan finde billeder af dem sammen på nettet. Også den anoreksiramte datter findes let. Det læsende publikum er dermed vant til, at PPDA skriver om virkelige personer. Solenn og den anden datter Morgane nævnes med deres rigtige navne. I disse romaner om datteren giver det ingen mening at tale om en biografisk kontrakt eller pagt, men vi kan jo også diskutere, om der er tale om romaner, som om det var interessant.

---

[19] Så vidt jeg ved, kom denne affære først frem for ikke så mange år siden. Paul Claudel selv hedder i stykket Mesa. Han fik i 1905 at vide, at hun havde født hans barn. Stykket blev først opført i 1948.

[20] Romanen indeholder en beskrivelse af et ophold i København.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 94

Alle i Frankrig kender PPDA. Allerede i 2005 kom en biografi om ham.[21] Han skriver ofte selvbiografisk.[22]

Der er mange, der må have kendt hans affære med Agathe Borne. Den var i alle sladderbladene. Hans forhold til Claire Chazal er der også skrevet meget om.[23] For det andet vil de fleste læsere af romanen derfor straks gætte sig til, at romanen i virkeligheden handler om de to, selvom PPDA har lavet en fiktion og gjort affæren litterær. Det viser så, som jeg skrev, at fiktion er en form for censur eller beskyttelse dels af forfatter og dels af de personer, som er med i fiktionen. Forfatteren kan altid sige: Dette er en fiktion. Sådan kunne Proust sige om Albertine og Claudel om Ysé.

Romanen indledes med, at pigen forlader faderen, som hun naturligvis har et dårligt forhold til. Hun forsvinder og dukker op i New York, hvor hun sidder på en café og ser godt ud og tiltrækker alle mænd, mens hun læser Virginia Woolf. En dag tilbyder en mand hende 5000 dollars for at gå med ham. Det eneste, hun skal, er at klæde sig af. Det gør hun, mens han onanerer. Hvad hun ikke havde regnet med. Dernæst bliver hun tilbudt et job som en slags luksusluder i en natklub. Hun bliver også gift. Ti år senere møder hun så Alexis i Paris i forbindelse med en tenniskamp. Resten af romanen handler om denne umulige forbindelse. Der er ikke megen handling i den. De elsker hinanden, og gør det ikke alligevel. Det går frem og tilbage og til sidst kun tilbage. En tragisk kærlighedshistorie med andre ord.

Hvis Agathe Borne ikke var stået frem, ville de fleste læse romanen som endnu en variation over La Traviata-temaet. Ganske vist ville mange, der læser fx *Paris-Match* og lignende kende til affæren mellem PPDA og Agathe Borne. De fleste ville nok også antage, at der var tale om en roman om en virkelig historie med virkelige per-

---

[21] Bernard Violet, *PPDA*, Flammarion, Paris: 2005. Den er, som det hedder "uautoriseret". Den er så skrevet før affæren med Agathe Borne. Hans farfar var i øvrigt forfatter og hed Jean-Baptiste Jeuge. Han ændrede navn til d'Arvor. Der er en gade opkaldt efter ham i Reims: Rue Jean d'Arvor 1883-1970. Poète.

[22] Jeg skal her sige, at jeg på ingen måde er en kender af hans forfatterskab.

[23] Le 29 avril 1995Claire Chazal donne naissance à un enfant prénommé François, né d'une liaison niée au public et à la presse pendant dix ans avec PPDA. Ce dernier reconnaît l'enfant pour la première fois en 2005 dans son livre *Confessions*.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 95

soner, fordi PPDA allerede var berømt for bl.a. bogen om sin anden affære og om sin datters død. De fleste ville altså læse bogen som en nøgleroman.

'Violette er ikke Agathe, og Alexis er ikke mig'. Sådan siger forfattere. Flaubert sagde, at Madame Bovary 'det er mig', men det tror vi ikke på.

Sådan siger blot ikke Agathe. 'Jeg er Violette', siger hun. Det er anklagen. Og Violette siger i øvrigt et sted i romanen: Jeg er ikke Madame Bovary. Det kunne vi ellers godt få indtryk af. I begyndelsen læser hun Virginia Woolf hele tiden, og lever i en slags Woolfs drømmeverden, men da hun bliver ældre bliver hendes foretrukne Henry Miller.

Fragments er i det hele taget en meget litterær og velskrevet roman og nærmest en brevroman. Den består af korte kapitler med overskrifter som "Elle", "Lui" og "Eux". Synspunktet skifter konstant. Dernæst er der en hel del breve, hvor overskriften er enten Alexis eller Violette. Som allerede nævnt bygger den på Alexandre Dumas fils' *Kameliadamen*. Dernæst er der referencer til Virginia Woolf og Henry Miller. Dernæst minder romanen om Choderlos de Laclos' *Les liasons dangereuses*. Der er endog et af brevene mellem de to, hvor de hedder Valmont og Madame de Merteuil. Der er referencer til Madame Bovary. Og romanen slutter på denne måde. Alexis forsvinder til slut i Brasilien. På hans rum finder man en roman, der er slået op på side 375. Der kommer et citat. Andet står der ikke. Det stammer fra Marcel Prousts *Vejen til Swann* (*Du côté de chez Swann*). Det vil sige, at Alexis iscenesætter affæren som den med Odette hos Proust. Alexis er en slags mandlig bovarist; Violette er det ikke. Proust-citatet lyder: "Tænke sig, at jeg har spildt år af min tilværelse, at jeg har ønsket at dø, at jeg har følt mit livs største kærlighed – alt sammen for en kvinde, som ikke faldt i min smag, slet ikke var min type."[24] Det er Agathe Borne nok også blevet sur over.

DSK, PPDA og Tristane Banon

Der er lidt realityshow over det her. Solveig Østrem fik et navn og blev lidt kendt efter anklagen mod Hanne Ørstavik. Verden kender nu Nafissatou Diallo og Agathe Borne. Vil Tristane Banon skade

[24] Marcel Proust, *Vejen til Swann*, oversat af Chr. Rimestad, Munksgaard/Rosinante, 1994, s. 395

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 96

eller gavne sig selv med sagsanlægget mod DSK? *Trapéziste* (2006) er Tristane Banons anden roman. Den leger med forholdet mellem fiktion og virkelighed bl.a. i sit motto: "Intet er opfundet, men alt er falskt". Den er en slags blanding af Helen Fieldings *Bridget Jones's Diary* og Helene Hegemanns *Axolotl Roadkill*. Den er morsom som Fieldings, men ikke helt så barsk som Hegemanns.

Romanens hovedperson er en ung kvinde, freelance journalist, Flore, og hendes forhold til mænd, forfattere og kendte mediefolk i Paris. Den er skrevet i dagbogsform. Banons debutroman handlede om barnemishandling, *J'ai oubli de la tuer* (2004). Den blev anset for selvbiografisk, og hovedpersonen deri hedder også Flore.

Flore bliver, som jeg indledte med at skrive, bedt om at lave et interview med en berømt politiker. Hun indfinder sig i en lejlighed, der er næsten tom. Han forsøger med det samme at tage på hende. Det lykkes hende at flygte. Der er ikke tale om voldtægt, men vel nok forsøg på det, eller det er måske "sexual harassment". Hun beskriver manden som syg. I næste kapitel fortæller hun, at hun ikke vil gøre mere ud af episoden.

Der er tale om kapitel 13 i romanen. I dag siger Tristane Banon, at dette kapitel er en fiktiv udgave af DSKs forsøg på at få sex med hende. Jeg er Flore, siger hun. Hun genfortæller i en tv-samtale næsten ordret det, der står i romanen. PPDA optræder som sagt under eget navn i romanen, men der er også en anden episode i den, hvor Flore elsker med en meget ældre og kendt tv-vært. Da jeg læste den første gang, var min første tanke. Det er da PPDA – men skjult bag fiktionens filter. Han ville dog næppe lægge sag an mod Tristane Banon. Måske er han smigret over at blive fremstillet som en fantastisk elsker. Sagen er jo pikant og godt stof for ugebladene. Det viser sig, at Tristanes moder – socialistisk politiker - også har haft en affære med DSK. Hun hedder Anne Mansouret.[25]

Nu er så dette kapitel i en roman et vidneudsagn, som en dommer kan vælge at læse som en rapport om en hændelse, der er sket, mens DSK – den fiktive person i romanen – vil forsvare sig med, at der er tale om fiktion. Sagen er nu lukket. DSK er frikendt. Romanen er en fiktion, eller den kan ikke bruges som vidneudsagn i dette tilfælde. Dog skal det med, at DSK erkender, at han har forsøgt

[25] Og er veninde med DSKs anden kone Brigitte Guillement.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 97

at indlede et forhold til Banon. Romanen er altså sand, men DSK havde naturligvis ikke regnet med at skulle være med i den.

Ikke alle vil være med i romaner og blive lavet om til "karakterer". Ikke alle vil fiktionaliseres. Det er derfor, at Knausgård og Carrère spørger først om en person vil være med i en fiktion. De gør jo i virkeligheden det, at de overholder billedforbuddet.

Hans Hauge er lektari, dr. phil. Institut for æstetik og kommunikation, Arts, Aarhus Universitet. Arbeiðir við tjóðskapi og list.
Teldupostur: norhh@hum.au.dk

Hans Hauge, lecturer, dr. phil. Institute for aesthetics and communication, Arts. Aarhus University. Subjects: nationality and art.
Email: norhh@hum.au.dk

Súrligar nætur í Keypmannahavn –

En färöisk visa i Köpenhamn

Martina Huhtamäki

Abstract

Súrligar nætur í Keypmannahavn (approx. 'Acidulous nights in Copenhagen', 1979) is a popular song by the Faroese singer-songwriter Kári P. (Kári Leivsson). The article includes a linguistic analysis as well as an analysis of the song as a literary and post-colonial work. The song connects with the Faroese national poetry that was written both in Copenhagen and in the Faroe islands during the last decades of the 19th century and the first decades of the 20th century. However, Kári P's song expresses a more complex relationship between the Faroese and the Danish than the traditional national poetry does. The Faroese language is not exclusively Faroese in the lyrics, but partly Danish. The lyrics include Danish loan words and the scene is Copenhagen. The direction is also the opposite, as Danish is transformed into Faroese. This is done by the use of Faroese forms of Danish place names and the dream of a traditional Faroese village in the big city of Copenhagen. The lyrics of the song are a kind of hybrid of Faroese and Danish. It shows that it is impossible to separate the Faroese from the Danish. But the Danish is here experienced in a special Faroese way.

Súrligar nætur í Keypmannahavn (1979) (ung. 'Syrliga nätter i Köpenhamn') är en populär visa av den färöiske artisten Kári P. Sången är skriven på färöiska men utspelar sig i Köpenhamn. Förhållandet mellan det danska och det färöiska är ett framträdande drag i sångtexten. Det kommer fram på många nivåer i sångtexten – i valet av färöiska som sångspråk, i de danska lånorden, de färöiska ortnamnen och i återgivningen av miljöerna. Dessutom anknyter visan till

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 99

den färöiska traditionen av fosterlandssånger från slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Till skillnad från många traditionella fosterlandssånger är det färöiska ändå i denna visa något komplext som också kan omfatta det danska.

Det är enligt den färöiska litteraturvetaren Malan Marnersdóttir (2007:154) vanligt att färöisk litteratur behandlar förhållandet till Danmark och dansk kultur. Det beror enligt henne på att Färöarna liksom andra kolonier och tidigare kolonier måste definiera sitt förhållande till moderlandet för att bli synliga för omvärlden. Detta är en vanlig postkolonial hållning. Färöarna befolkades av nybyggare och kom först därefter under annan överhöghet, och har därför inte varit en koloni i typisk bemärkelse (Marnersdóttir 2002:349). Det finns ändå drag i den färöiska historien och kulturen som är karakteristiska för kolonier, såsom att historieskrivningen och litteraturen under 1900-talet i hög grad handlat om antikolonialism och nationsbyggande (Marnersdóttir 2002:350). Det postkoloniala perspektivet är relevant när man analyserar Kári P:s visa.

Sången *Súrligar nætur í Keypmannahavn* kom ut på Kári P:s skiva Vælferðarvísur (1979). Musiken är en variation på *Jesu bleibet meine Freude* av J.S. Bach. Kári P. är artistnamn för psykologen Kári Leivsson, som har gett ut två skivor med egna sånger på färöiska. Han har också spelat in ett par färöiska ep-skivor tillsammans med Edvard Nyholm Debess. Kári P:s sånger har varit populära bland färöingar och han har fått flera färöiska litteraturpris för sina texter. (Rithøvundafelag Føroya.) Sångtexten till *Súrligar nætur í Keypmannahavn* med översättning finns som bilaga. Översättningen syftar till att återge det färöiska innehållet ganska ordagrant, inte att vara en sångbar och poetisk översättning.

Jag har i analysen lyssnat vad sångtexten säger om färöiskt och danskt, om förhållandet mellan Färöarna och Danmark. I analysen beaktar jag dels språkliga drag, dels litterära och postkoloniala drag i sångtexten. I artikeln behandlas först sångtiteln och framträdande drag i sångtexten, sedan jämförs visan med färöiska fosterlandssånger och därefter tas det färöiska och det danska i sångtexten upp.

Súrligar nætur í Keypmannahavn är en mångtydig titel. Den färöiska ordboken Føroysk orðabók (1998) förklarar súrligur som "heldur súrur, í ringum lag, illhýrdur, súrur og grenjutur", det vill säga 'ganska sur', 'på dåligt humör' eller 'sur och knarrig'. I sångtexten

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 100

kan ordet tänkas syfta på syrliga drycker, regniga nätter eller i vidare bemärkelse gråt och ensamhet. Det står i plural, vilket pekar på en upprepning av det ordet står för. Man kunde ha översatt *súrligar nætur* till 'våta nätter' på svenska, men då hade man låst tolkningen för mycket vid festande. För att behålla det mångtydiga har jag valt att översätta titeln till *syrliga nätter* (se bilagan). Den andra delen av titeln, *í Keypmannahavn* 'i Köpenhamn', placerar sången i en viss stad. Sången avspeglar troligen en färöisk studentverklighet i Köpenhamn. På andra sidan Langebro, som nämns i texten, ligger det stora studentboendet *Øresundskollegiet*, allmänt kallat *Oyrasundskollegiið* på färöiska. Att ett ortnamn ingår i titeln pekar på att platsen spelar en stor roll i sången – både den verkliga danska stadsmiljö som personerna befinner sig i och den föreställda färöiska landsbygden.

I sångtexten berättas en liten historia om två personer i Köpenhamn som just har träffats. Medan staden håller på att vakna är de på väg hem till den ena av dem. Det är ett idealiserat möte, där man visserligen kan spåra en viss osäkerhet i tystnaden och blickarna som utväxlas, men där finns inte något motstånd, inga svartsjukekänslor och ingen som slocknar för tidigt.

Framträdande drag i sångtexten är att den byggs upp kring motsatser, mellan danskt och färöiskt, stad och landsbygd, natt och dag. Ett typiskt drag i sångtexten är också att detaljer används för att avspegla helheten. Till exempel står *húsafasadur* (husfasader) och *Langabrúgv* (Langebro) för stadsmiljön och Köpenhamn, medan *dalar og fjøll* (dalar och fjäll), *angandi bø* (doftande äng) och *mjúkar sátur* (mjuka hövolmar) står för landsbygden och Färöarna.

Ett annat påfallande drag är de många pronomina, *vit* (vi) samt olika former av *tú* (du) och *eg* (jag). Dessa avspeglar att texten handlar om ett möte. Den svenska rocktextforskaren Hillevi Ganetz (1997:76) har påpekat att användningen av pronomen i stället för personnamn ger dem som lyssnar på eller sjunger sången möjlighet att placera in sig själva i texten. De fyra raderna i varje sångvers rimmar parvis aa, bb. Sångaren framhäver slutrimmen när han sjunger. Dessutom finns det mycket allitteration, exempelvis "**n**ú **n**áttin", "**t**ómligu **t**øgnini", "**s**ova **s**ær", "**L**angabrúgv **l**ongist av **l**ongsli" och "**e**r **ei a**v **í** dag". Sammanfattningsvis kan man säga att sångtexten är skriven på ett sådant sätt att den klingar väl och skapar tydliga bilder

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 101

hos lyssnaren. De olika dragen bildar dessutom till en väl sammanhållen helhet.

Som litterärt verk anknyter Kári P:s visa till den traditionella färöiska fosterlandsdiktningen som började på 1870-talet. Det skedde också i Köpenhamn bland färöiska studenter (t.ex. Sigurðardóttir 1987:85; Marnersdóttir 2009:140). Litteraturvetaren Turið Sigurðardóttir (1987:74, 83–85, 133) har visat att utlandsvistelsen bidrog till att fosterlandsrörelsen uppstod. Först när dessa färöingar befann sig långt borta hemifrån kunde de enligt Sigurðardóttir se sig som en nationell enhet och inte i första hand som representanter för sitt lokalsamhälle. De måste alltså "rejse ud for at komme hjem" som titeln på Sigurðardóttirs avhandling heter. Det nationella uppvaknandet ledde till att en färöisk förening grundades år 1876 på studenthemmet Regensen. Småningom, år 1889, bildades också en fosterländsk förening på Färöarna (Marnersdóttir 2001:11). I samband med föreningsmötena tog diktningen av fosterländska sånger fart och år 1892 kom det ut en sångbok med färöiska visor, *Føriskar vysur*.

Fosterlandsdiktningen innebar ett nytt sätt att skriva på färöiska (Marnersdóttir 2007:153). Det var den första färöiska litteraturen som beskrev önskningar och känslor hos ett diktjag (Marnersdóttir 2001:11; Marnersdóttir 2007:153). Fosterlandsdiktningen skiljer sig därför från den tidigare litteraturen, kvädena, som bygger på fasta vändningar och stereotypa beskrivningar (Marnersdóttir 2001:11; Sigurðardóttir 1987:128). De fosterländska sångerna i Føriskar vysur handlar enligt Sigurðardóttir (1987) i stor utsträckning om hemlängtan, om det färöiska språket, den färöiska naturen och Färöarnas historia.

Beskrivningarna av naturen utgår enligt Sigurðardóttir (1987: 127) i allmänhet från konkreta sinnesintryck och är generaliserade, så att de inte handlar om någon viss plats. Sången *Eg oyggjar veit* (Jag öar vet) är enligt Malan Marnersdóttir (2001:10) ett exempel på en sång där författaren identifierar sig med naturen. Sången inleds med en allmän beskrivning av det färöiska landskapet: "Eg oyggjar veit, sum hava fjøll og grøna líð" (Jag öar vet, som har fjäll och gröna sluttningar). Den är skriven av Fríðrikur Petersen 1877 och var en tid Färöarnas nationalsång. Många sånger upphöjer det traditionella livet i det gamla bondesamhället (Sigurðardóttir 1987:110, 112, 114–115).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 102

Fosterlandssångerna innehåller bara försiktig kritik av Danmark, vilket kan hänga samman med att författarna befann sig i Danmark för att utbilda sig (Sigurðardóttir 1987:121–122). Inspirationen till diktningen fick författarna från de nordiska fosterlandssånger som redan skrivits i ett halvt sekel, och även melodierna hämtades ofta från nordiska sånger (Sigurðardóttir 1987:49, 74–83). De flesta författarna var män, och män och manlighet upphöjs i sångerna (Sigurðardóttir 1987:116, 119). Det kvinnliga kommer fram indirekt, exempelvis i orden *móðurmál* (modersmål) och *móðurland* (ordagrant "moderland", dvs. 'fosterland'), och kvinnan kan fungera som traditionsbärare (Sigurðardóttir 1987:114, 116, 119). En del fosterlandssånger har en religiös ton (t.ex. Sigurðardóttir 1987:77).

Fosterlandsdiktningen var aktivast under slutet av 1800-talet och första hälften av 1900-talet. År 1948 fick Färöarna politiskt självstyre och fosterlandsdiktningen avtog. Under de sista decennierna av 1900-talet började musiker igen ta upp det fosterländska temat. Trubaduren Kári P. var en av de första av dem. Under 1980-talet bildades bland annat rockgruppen *Frændur* för vilken fosterlandet var ett viktigt tema, vid sidan om kärlek och social rättvisa (Huhtamäki 2005). I dag finns till exempel vikingarockarna *Týr* som återanvänder gamla kväden och *200* som använder punkens stilmedel för att föra fram sitt fosterländska budskap.

Kári P:s visa *Súrligar nætur í Keypmannahavn* uppvisar flera likheter, men också skillnader, jämfört med de traditionella fosterlandssångerna. I visan används liksom i fosterlandssångerna konkreta detaljer och sinnesintryck för att måla upp en bild av Färöarna: *dalar og fjøll* (dalar och fjäll), *angandi bø* (doftande äng), *mjúkar sátur* (mjuka hövålmar) och *spælandi børn* (lekande barn). Författaren tar alltså även i denna sång fasta på naturen i beskrivningen av Färöarna. Den färöiska naturen i sångtexten är ospecifik, till skillnad från den danska stadsmiljön, där platserna *Keypmannahavn* (Köpenhamn) och *Langabrúgv* (Langebro) nämns. Även om ordet Färöarna eller färöisk inte nämns är det högst troligt att naturbeskrivningen syftar på Färöarna.

En annan likhet med fosterlandssångerna är upphöjandet av bondekulturen. Naturen som beskrivs är en idealiserad färöisk landsbygd, placerad i en obestämd dåtid med jordbruksarbete såsom

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 103

höskörd. Tillsammans drömmer sig jaget och duet bort från nuet i Köpenhamn till tidlösa sommardagar på Färöarna. Liksom i fosterlandssångerna utgör kvinnan en bro till det färöiska ursprunget. I likhet med de traditionella fosterlandssångerna uttrycks heller inte någon direkt kritik mot Danmark, men man kan kanske se det som indirekt kritik att jagpersonen drömmer om Färöarna under kärleksstunden.

Ytterligare en likhet med fosterlandssångerna är den religiösa ton som finns i Súrligar nætur í Keypmannahavn. I den fysiska föreningen med duet upplever jaget en närmast religiös förening med fosterlandet. Personerna i sången rör sig ut ur stadsmiljön och in i sin egen värld. En annan religiös anspelning är duets uttalande "mítt ríki er ei av í dag", som är en variation av Jesus yttrande "ríki mítt er ikki av hesum heimi" ('mitt rike är inte av denna världen', Joh. 18:36). Anspelningen används dock för att visa att personen ser sig mer som nattens barn än dagens.

En skillnad jämfört med de traditionella fosterlandsdikterna är den tydliga erotiken. Detaljerna fjäll, dalar, doftande ängar och hövålmar är erotiskt färgade och för tankarna till en kvinna. Ytterligare en skillnad är att Kári P:s visa i första hand utspelar sig i Köpenhamn, i stället för att enbart beskriva Färöarna som de flesta fosterlandssångerna gör. Genom att *Súrligar nætur í Keypmannahavn* på så många sätt liknar färöiska fosterlandssånger kan den färöiske lyssnaren koppla ihop visan med traditionen och förstå visan mot den bakgrunden.

Nu går jag in på de färöiska och de danska dragen i sångtexten, som finns på flera nivåer i sångtexten. Det färöiska i sångtexten syns helt uppenbart i att den är skriven på färöiska. Valet av färöiska som sångspråk, och inte till exempel danska eller engelska, innebär att visan i första hand är riktad till färöingar. Vidare beskriver visan Köpenhamn sett med färöiska ögon. Att Köpenhamnsmiljön är bekant för färöingar ser man på att beskrivningarna av staden bygger på synekdoke, att detaljerna avspeglar helheten.

När det gäller språket används dessutom färöiska former av två danska ortnamn. Köpenhamn omtalas som *Keypmannahavn* och Langebro kallas *Langabrúgv*. *Keypmannahavn* är det färöiska namnet på Danmarks huvudstad och det är inte markerat att använda det. *Keypmannahavn* står i Føroysk orðabók (1998), vilket däremot inte

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 104

Langabrúgv gör. Att använda ett färöiskt namn på en bro i Köpenhamn visar att staden är mycket bekant och att perspektivet är färöiskt. Det bidrar också till att göra den danska huvudstaden till färöisk egendom.

Det danska syns i sångtexten på flera sätt. När det gäller val av miljö utspelar sig sången i Köpenhamn, vilket sägs explicit i titeln och implicit i texten genom att en viss bro namnges och det är en stadsmiljö som beskrivs. När det gäller språket kan man se att det förekommer flera danska lånord i texten. Dessa är *húsafasadur* (husfasader), *lunkaði rundstykkir* (ljumma småfranska) och *brillur* (glasögon, brillor). Jag har diskuterat orden med den färöiske språkvetaren Jógvan í Lon Jacobsen (2011) och kontrollerat dem i den dansk-färöiska ordboken Donsk-føroysk orðabók (1998) och i den färöiska ordboken Føroysk orðabók (1998), som båda är ordböcker som förhåller sig rätt puristiskt till lånord (Jacobsen 2004:94–95; Thomsen 2002). Dessutom har jag gjort internetsökningar för att kontrollera hur allmänna orden är i dagens färöiska.

Enligt Jógvan í Lon Jacobsen (2011) är *húsafasadur* (da. husfacade; 'husfasad') det enda av lånorden som sticker ut som icke-färöiskt. *Fasada* används enligt honom ändå i fackspråk av arkitekter, målare och byggnadsarbetare. Det sammansatta substantivet *húsafasadur* finns varken i Føroysk orðabók eller i Donsk-føroysk orðabók, inte heller som det enkla ordet *fasada*. En sökning på internet visar att *húsafasadur* inte är något allmänt ord; det finns endast två träffar som inte har med sångtexten att göra. *Fasada* och *fasadur* ger fler träffar, men inte heller så många, sammanlagt ungefär 130 på sidor som har slutadressen *.fo*.

Adjektivet *lunkaður* (da. lunken; 'ljummen') står i Donsk-føroysk orðabók men finns inte i Føroysk orðabók. Man kunde ha tänkt sig den färöiska motsvarigheten *flógvur* här, men den är inte vanlig i talat språk (Jacobsen 2011). En sökning på *lunkaður* och *lunkað* ger över 2 000 träffar på nätet, vilket visar att det är ett vanligt ord.

För substantivet *rundstykkir* (da. *rundstykke*; 'småfranska') finns det ingen färöisk motsvarighet, och det känns inte alls främmande i sången enligt Jógvan í Lon Jacobsen (2011). Ordet finns i båda ordböckerna, och förklaringen i den färöiska ordboken lyder "slag av

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 105

hveitibolla" (ett slags vetebulle). *Rundstykkir* och *rundstykki* ger cirka 1 400 träffar på nätet, så man kan sluta sig till att det är ett allmänt använt ord.

För substantivet *brillur* (da. *briller*, 'glasögon, brillor') gäller enligt Jógvan í Lon Jacobsen (2011) samma sak som för *rundstykkir*. Det finns ingen färöisk motsvarighet som används och ordet verkar inte främmande i en färöisk sång. Ordet finns i båda de färöiska ordböckerna. Føroysk orðabók ger synonymerna *eygnagløs*, *glareygu* och Donsk-føroysk orðabók anger enbart *eygnagløs*. Ordet *brillur* ger över 4 000 träffar på sidor med adressen *.fo*, så det är det allra vanligaste av dessa ord.

De danska lånorden kan fungera som en hänvisning till den danska miljö sången utspelar sig i, men de är också naturliga inslag i en färöisk sångtext. Enligt Jógvan í Lon Jacobsen (2011) är det till och med så att lånorden ger sångtexten en äkta klang. Lånorden hör till sådana danska ord som färöingar i allmänhet använder, åtminstone i talat språk, trots att de inte alltid finns i ordboken. De avspeglar en färöisk verklighet som också inbegriper danska företeelser. Dansk kultur är närvarande på Färöarna genom till exempel tv, veckotidningar, litteratur och skolböcker (Jacobsen 2004:71). Detta syns i att färöiskan innehåller en mängd danska lånord (Jacobsen 2004:71). Färöiskan förhåller sig enligt språkvetaren Johnny Thomsen (2002:114) öppet till danska ord, eftersom det danska ordförrådet är bekant och alltid kan användas som källa till lån. Speciellt syns detta i talad färöiska, där en hel del danska ord används. Dessa är lätta att förstå för färöingar, eftersom de känner till den danska utgångspunkten. (Thomsen 2002:114.)

Danska ord är ändå inte helt accepterade i färöiskan. Den färöiska språkvården har hela tiden kännetecknats av lexikal purism (Jacobsen 2004:71). Den färöiska purismen bygger på en uppfattning om ett välavgränsat språk och en välavgränsad folkgrupp (Thomsen 2002:114). Purismen har främst handlat om att avgränsa färöiskan från danskan och från det färöiska talspråket (Thomsen 2002:108). Det har bland annat skett genom skapande av nya färöiska ord (Jacobsen 2004:75–80). Vidare har färöiska ordböcker traditionellt sett främjat språklig purism genom att utesluta vissa vanliga men oönskade ord och ta med ovanliga nybildningar (Thomsen

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 106

2002:116). Texten till *Súrligar nætur í Keypmannahavn* visar att verkligt färöiskt språk ofta skiljer sig från ordböckernas, och ändå kan uppfattas som naturligt och korrekt.

Man kan också beskriva språket i *Súrligar nætur í Keypmannahavn* som en *hybrid* av färöiska och danska. Litteraturvetaren Leyvoy Joensen (2000) lyfter i en artikel fram den språkliga hybriditeten i de färöiska författarna Jørgen-Frantz Jacobsens och William Heinesens verk. Hybriditeten innebär i deras böcker en danska med en smak av färöiska (Joensen 2000:66–67). Jacobsen och Heinesen var båda färöiska författare som skrev på danska, och deras danska innehåller bland annat färöismer (Joensen 2000:71–75). Till exempel används den fördanskade varianten *lakke* av det färöiska verbet *lækka* (att sjunka; om vinden att svänga mot syd) i uttrycket "Den lakker, den lakker stadig" i Jørgen-Frantz Jacobsens roman Barbara från 1939. Hybriditeten ger uttryck för en annan hållning än språkkampens antingen/eller – antingen autentisk färöiska eller parasitisk danska (Joensen 2000:67). Läsare reagerar olika beroende på i vilken riktning språkpåverkan går, vilket visar hur makten är fördelad (Joensen 2000:76). Det betyder enligt Joensen (2000:76) att hybriditeten enbart uppfattas som något positivt när det är fråga om färöiskpåverkad danska. Danskt inflytande i färöiskan uppfattas däremot som något som i puristisk anda måste rensas bort.

I sången *Súrligar nætur í Keypmannahavn* går hybriditeten andra vägen, eftersom sångtexten är skriven på en färöiska som har danska inslag. Jag har ovan försökt visa att det är helt naturligt att Kári P. använder danska lånord, liksom William Heinesen och Jørgen-Frantz Jacobsen skrev på en danska som innehöll färöiska ord. De danska lånorden gör färöiskan i sångtexten levande och naturlig, och visar en öppen attityd till danskt inflytande. Språksituationen och den politiska situationen var när Kári P. skrev sin visa en annan än när Jacobsen och Heinesen skrev sina romaner. Detta kan bidra till att hybriditeten uppfattas annorlunda.

Också den färöiska litteraturen har i hög grad handlat om att avgränsa det färöiska från det danska. Fosterlandssångerna är bara ett exempel på hur man avgränsade det färöiska genom att bland annat beskriva Färöarnas läge och natur. I verkligheten är det en omöjlig uppgift, eftersom det inte går att urskilja något som rent färöiskt. Malan Marnersdóttir (2009:137) beskriver idén om det färöiska som

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 107

en konstruktion sammansatt av både färöiskt och danskt material. Hon hänvisar till Färöarnas och Danmarks långa gemensamma historia:

> Det mere end femhundrede år lange afhængighedsforhold mellem Færøerne og Danmark har præget samfundsstrukturen, kulturen og mentaliteten på Færøerne i den grad, at det i dag er umuligt at udskille noget oprindeligt færøsk, som er væsensforskelligt fra dét færøske, som er præget af dansk, norsk, islandsk, europæisk eller amerikansk.
>
> (Malan Marnersdóttir 2009:139)

Författarna kan enligt Malan Marnersdóttir (2007:154) förhålla sig på två sätt till det danska, med motstånd eller acceptans. I Kári P:s visa kan man finna tecken på både motstånd mot och acceptans av det danska. Som acceptans av det danska tolkar jag det faktum att författaren använder danska lånord och placerar sången i Köpenhamn. Tecken på motstånd ser jag i att sångförfattaren använder det färöiska namnet på en plats i centrum av riket, sjunger om dess huvudstad på färöiska och låter sin jagperson drömma sig bort till Färöarna.

För att sammanfatta analysen: *Súrligar nætur í Keypmannahavn* gestaltar en upplevelse av att det färöiska också består av dansk kultur. Detta syns på många nivåer av texten. Visan som anspelar på de färöiska fosterlandssångerna utspelar sig i Köpenhamn och innehåller danska lånord. Ändå är det tydligt att det är en färöisk upplevelse av det danska. Det danska görs till något färöiskt genom färöiska former av danska ortnamn och drömmen om färöisk landsbygd mitt i riksgemenskapens huvudstad. Sången kan också sägas skildra en typisk färöisk upplevelse av Köpenhamn, som många färöingar delar med varandra, men inte med danskar. Sångtexten uttrycker en mer komplex uppfattning om det färöiska än de traditionella fosterlandssångerna i allmänhet gör. Det färöiska är inte rent färöiskt, utan där ingår också det danska.

För den färöiska minoriteten i riksgemenskapen finns det färöiska i det danska och det danska i det färöiska. För den danska majoritetsbefolkningen är det däremot inte lika viktigt att beakta det färöiska. Danskheten behöver inte det färöiska. En dansk sång med fosterländska drag skulle knappast handla om Tórshavn och den berömda gränden *Gongin*.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 108

Källor

Undersökningsmaterial

Kári P. (1979) Súrligar nætur í Keypmannahavn. På LP-skivan Vælferðarvísur.

Övriga källor

Bibeln (2000) Bibelkommissionens översättning. Svenska Bibelsällskapet och Bokförlaget Libris, Örebro.

Bíblia (1961). Det danske Bibelselskab, Keypmannahavn [1979].

Skála, Anfinnur í, Jacobsen, Hanne, Mikkelsen, Jonhard og Wang, Zakarias 1998. *Donsk-føroysk orðabók.* Stiðin. Tórshavn.

Poulsen, Jóhan Hendrik W., Simonsen, Marjun, Jacobsen, Jógvan í Lon, Johansen, Anfinnur og Hansen, Zakaris Svabo 1998. *Føroysk orðabók.* Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn

Ganetz, Hillevi 1997. *Hennes röster.* Rocktexter av Turid Lundqvist, Eva Dahlgren och Kajsa Grytt. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm.

Huhtamäki, Martina 2005. *baksa við frælsum veingjum.* Sånger med fosterländska teman av den färöiska rockgruppen Frændur. Otryckt avhandling pro gradu från Helsingfors universitet. Kan läsas på <http://www.helsinki.fi/nordica/pdf/huhtam_gradu.pdf>

Joensen, Leyvoy 2000. Barbara and the Dano-Faroese Moment. *M. Marnersdóttir & T. Sigurðardóttir (red.) Úthavsdagar – Oceaniske dage.* Annales Societatis Scientiarum Færoensis Supplementum XXIX. Tórshavn. S. 64–87.

Jacobsen, Jógvan í Lon 2004. Den officielle normering af færøsk (ca. 1850–2000). *H. Sandøy & J.-O. Östman (red.) "Det främmande" i nordisk språkpolitik. Om normering av utländska ord. Moderne importord i språka i Norden II.* Oslo. Novus forlag. S. 71–106.

Jacobsen, Jógvan í Lon. Personligt e-brev 14.6.2011.

Marnersdóttir, Malan 2001. *Analyser af færøsk litteratur.* Udvalgt og redigeret af Jens Cramer. Forlaget Modtryk. Århus.

Marnersdóttir, Malan 2002 Kolonial og postkolonial kortlægning. En skitse til belysning af færøsk litteratur i post-kolonialt perspektiv. *J. Cramer (red.) Mod og kvindehjerte. Festskrift til Mette Kunøe. Forlaget* Modtryk. Århus.

Marnersdóttir, Malan 2007. Construction and Deconstruction of the Faroese Nation. *Scandinavian Studies* Vol. 79. P. 151–166.

Marnersdóttir, Malan 2009. Genskrivning, efterligning og modstand i færøsk historie og litteratur. *TijdSchrift voor Skandinavistiek* Vol. 30, nr. 2. S. 137–164.

Rithøvundafelag Føroya. Hämtat 20.5.2011 från http://www.rit.fo/members_blogg/default.asp?menuitem=profile

Sigurðardóttir, Turið 1987. *At rejse ud for at komme hjem. Den færøske sangdigtning i 1876–1892 som del av og udtryk for færøsk nationalidentitet i støbeskeen.* Otryckt magisteravhandling vid Köpenhamns universitet.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 109

Thomsen, Johnny 2002. Præskription og deskription i nyere færøsk leksikografi. *Lexico Nordica* 9. Oslo: Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språkråd. S. 107–118.

Bilaga. Sångtexten.

Súrligar nætur í Keypmannahavn

Vaknandi húsafasadur nú náttin er deyð
spyrja hvønn annan hvar fáa vit nú morgunbreyð
morgunin legði sín perlandi døgg á tín kinn
vit turkaðu brillurnar væl áðrenn vit fóru inn

í tómligu tøgnini hittast av og á eygnabrá
lunkaði rundstykkir hvat skal tú hava uppá
ein lítlan til tín ein til mín ja tað riggar so væl
tá man skal biðja teg lova sær at sova sær hjá tær

og Langabrúgv leingist av longsli har yvir man skal
á tínum kamari kunnu vit helst sova væl
ein byrjandi býur bjóðar tær ein góðan dag
tú svarar takk fyri meg men mítt ríki er ei av ídag

eg elski teg tak mína seinastu rest í tín favn
so gloyma vit súrligar nætur í Keypmannahavn
og meðan tú elskar meg hómi eg dalar og fjøll
hómi angandi bø mjúkar sátur og spælandi børn
ja meðan tú elskar meg hómi eg dalar og fjøll
hómi angandi bø mjúkar sátur og spælandi børn

Text: *Kári P.* 1979

Syrliga nätter i Köpenhamn

Vaknande husfasader nu är natten död
frågar varandra var får vi nu morgonbröd
morgonen lade sin pärlande dagg på din kind
vi torkade glasögonen noggrant innan vi gick in

i den tomma tystnaden möts blickarna då och då
ljumma småfranska vad ska du ha ovanpå
en liten (sup) till dig en till mig ja det passar så bra
då man ska be dig om lov att få sova hos dig

och Langebro trängtar av längtan där över ska man
på ditt rum kan vi säkert sova gott
en började stad önskar dig en god dag
du svarar tack för mig men mitt rike är ej av i dag

jag älskar dig ta sista spillran av mig i din famn
så glömmer vi syrliga nätter i Köpenhamn
och medan du älskar mig anar jag dalar och fjäll
anar doftande äng mjuka hövålmar och lekande barn

Översättning: *M. Huhtamäki* 2011

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 110

Martina Huhtamäki, MA, er ph.d.-studentur í norðurlendskum málum við Helsingfors universitet. Hon arbeiðir við eini ritgerð um prosodi í svenskum samrøðumáli í Finnlandi. Magistararitgerð hennara er um føðilandstemu í sangum hjá Frændum.
Bústaður: Finska, finskugriska och nordiska institutionen, PB 24, FI - 00014 Helsingfors universitet, Finland.

Martina Huhtamäki, MA, Ph.D.-student in Scandinavian languages at the University of Helsinki. Her subject is prosody in Swedish conversations in Finland. She wrote her MA thesis on national themes in the lyrics of the Faroese rock group Frændur.

Address: Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies, PB 24, FI - 00014 University of Helsinki, Finland.

Føroyingar og skriftmentan í 18. øld

Elin Súsanna Jacobsen

Abstract

This article explores the development of literacy in the Faroe Islands in the 18th century, especially following the introduction of confirmation in the 1730s. Its educational importance consisted in the fact that beside fundamental knowledge of the Christian faith, book reading was required before presenting oneself to confirmation. This period also saw a mass literacy campaign in all Nordic countries. Local communities in all parts of the Danish-Norwegian kingdom were encouraged to set up schools, alternatively to engage ambulant teachers. Neither arrangement proved practiceable in the Faroe Islands. Primary schools were not introduced untill well into the 19th century, and popular education in Catechism knowledge and reading was based mainly on home instruction under the supervision of the vicar. In 1759 the church authorities ordered to keep the socalled *soul registers*. The vicars were to keep a register containing the names of all unmarried persons between the age af 6 and 30 in their district and to note the results of their examination in reading ability and Catechism knowledge. When the dean visited the parish church, he would examine the young people and compare the vicar's recordings with his own evaluation of each individual's knowledge.

The soul registers give the impression that in the latter half of the 18th century reading had become a widespread skill to most of the younger population. However, because of the uneven quality of the registers it is different to judge how many reached a level above the elementary form of reading skills, and to what extent they were motivated to further develop their reading ability. Education was conducted in the Danish, which was not the spoken language. Only few books were available, and the number of Danish-speaking people living in the islands restricted to a few officials and their families. Nevertheless, at the turn of the 19th century a contemporary well-informed writer

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 112

> noted a genuine interest in book reading. – It is difficult to generalize about the cultural implications of literacy, but it is hardly likely that it had considerable impact on traditional modes of cultural transmission of that time.

Dugdu føroyingar at lesa, áðrenn skúlar komu í 19. øld? Ja, vissuliga vóru tey, ið dugdu bæði at lesa og skriva. Nøkur høvdu kanska lært tað í latínskúlanum ella í danska skúlanum í Havn, onnur høvdu lært tað í heimbygdini. Hvussu vanligt tað var at duga at lesa, hava vit onga fullgóða mynd av. Lucas Debes skrivaði í 1682, at føroyingar vóru ógvuliga stinnir í kristnikunnleika og lósu dúgliga í andligum bókum. At teir dugdu nógvar sálmar uttanat, og flestu menn høvdu sálmabók við í kirkju. Hann vissaði um, at 10-12ára gomul børn dugdu bæði Luthers katekismus og frágreiðingar uttanat, og hartil Brockmans Sentenser (Debes 1963:146). Vit kunnu ivast í, hvussu eftirfarandi henda generaliserandi lýsing av lesiførleika hjá Lucas Debes er; kanska vildi hann við hesum vísa, at føroyingar vóru rætt-trúgvandi kristnir, og prestarnir góðir sálarhirðar.

Síðan trúbótina hevði tann lutherska trúarlæran lagt dent á, at hvør einstakur hevði rætt og skyldu at kenna og skilja ta heilagu skriftina. Tí varð móðurmálið sett í staðin fyri latín sum kirkjumál, Bíblia og aðrir átrúnaðarligir tekstir vórðu umsettir, soleiðis at fólk sjálv kundu lesa andligar tekstir. Í kirkjuordinansinum frá 1539 og Norsku lóg frá 1687 (í gildi í Føroyum frá 1688) stóð, hvat fólkið skuldi læra av kristnikunnleika, meðan einki beinleiðis stóð um kravdan lesiførleika. Ta fyrstu tiðina eftir trúbótina var ikki hildið neyðugt, at øll lærdu at lesa; tað var nóg mikið, um ein tilkomin í hvørjum húsi, t.d húsbóndin, sum hevði ábyrgd av tí kristiligu uppalingini hjá húsfólkinum, dugdi at lesa upp úr teksti, sum áhoyrararnir kendu meira ella minni (Guttormsson 1981:140).

Í Norðurlondum var tað ikki fyrr enn í 18. øld, at tað gjørdist eitt mál, at øll skuldu læra at lesa, og talan var um sannar herferðir fyri útbreiðslu av lesiførleika. Tað verður hildið prógvað, at hesin politikkur bar frukt. Í Svøriki og Noreg verður roknað við, at seinast í 1700-árunum dugdu minst 80% at lesa (Jarrick 1990:202; Lindmark 2003:200; Fet 1995), og íslendingar stóðu ikki aftanfyri (Guttormson 1981:124).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 113

Reglur og fyriskipanir

Við pietistisku vekingarrørsluni, sum kom úr Týsklandi til Danmarkar í seinnu helvt av 1600-árunum, kom tankin um miðvísari og meira einsháttaðari kristnari uppaling av ungdóminum, og um at stovna skúlar allastaðni í danska-norska ríkinum. 1730-árini verða stundum nevnd "annað siðaskiftið" (Horstbøll 2003). Árið 1736 varð lýst sum fagnaðarár í Danmark og Noreg til minnis um siðaskiftið fyri 200 árum síðan. Fagnaðarárið gjørdist eisini byrjanin til fleiri nýskipanir. Kirkjan hevði høvuðsábyrgd av at læra fólkið at lesa, men í 1700-talinum styðjar statsvaldið meira miðvíst hesa ætlan og ger lógir o.a. til at skunda undir alfabetiseringsroyndirnar. Sjónskastu dømi um hetta eru lógirnar frá 1730-unum um at stovna skúlar um alt danska-norska ríkið og um konfirmatión.

Sambært *Forordning om Skolerne paa Landet i Danmark* frá 1739 var málið at fáa skúlar, soleiðis at øll ungfólk, bæði rík og fátæk, í bygd og bý, kundu læra rættan kristindóm; harumframt skuldu tey læra at lesa, skriva og rokna, "som saadanne Videnskaber, der ere alle, af hvad Stand og Vilkaar de end ere, nyttige og fornødne." Endamálið við skúlunum var sostatt bæði at búgva ungdómin til gerast góð kristin og til lýdnar og nyttugar samfelagsborgarar. Vegna mótstøðu varð nøkur ár seinni slakað upp á krøvini, soleiðis at skriving og rokning ikki skuldu verða kravd, men bert um foreldrini vildu tað og rindaðu fyri undirvísingina.

Frá Sælands bispi komu í 1737 boð um at kanna møguleikarnar fyri at stovna skúlar í Føroyum; men hóast vælvild frá prestum og øðrum kom einki burturúr, og í 1741 varð ætlanin slept (Petersen 1994:40pp). Sama ár fingu fingu allir prestar í Føroyum boð frá próstinum: "Jeg lader Dem herved vide, at det er … Biskoppens Villie, at al Ungdom tilholdes at læse i Bog, saa og at de forarbejde paa især at skaffe sig den nye Catechismi Forklaring, kaldet "Salighed til Gudfrygtighed", og tilholde deres Tilhørere at lære samme, saa kan de være forsikrede at blive befriede fra de Besværinger, som danske Skolers Oprettelse paa Færøe kan føre med sig." (Degn 1945:223).

Fyriskipanin um konfirmatión er frá 1736 og fyrisetti, at øll áttu at verða konfirmerað. Treyt fyri at verða konfirmeraður var at hava lært tað mest grundleggjandi í kristnilæruni, antin í skúla ella á annan hátt, og hetta skuldi presturin vissa seg um við yvirhoyring av teim ungu.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 114

Tað var einki nýtt, at øll skuldu læra barnalærdómin, tað hevði áður verið treyt fyri at sleppa til altars. Men við konfirmatiónini varð eftirlitið við ungdómsins kristnikunnleika styrkt. Í fyriskipanini um konfirmatión stóð einki beinleiðis um kravdan lesiførleika; men sum víst omanfyri, vóru boðini í 1741 frá Sælands bispi til Føroya prót, at prestarnir skulu ansa eftir, at eingin varð konfirmeraður, sum ikki dugdi væl at lesa. Ein nýggj bók, "Sandhed til Gudfrygtighed" eftir Erik Pontoppidan skuldi vera einasta góðkenda lærubók at nýta í sambandi við fyrireiking til konfirmatión (Horstbøll 2003, 83-84). Konfirmatiónin kann sigast at vera ein próvtøka i kristni og lesiførleika, og prestur kundi nokta at konfirmera tey, ið ikki dugdu nóg væl. At vera konfirmeraður gjørdist treyt fyri ymsum borgararættindum, t.d. at ganga í hjúnalag, standa faddur, vitna í rættinum o.a.

Ein av teimum prestum, sum høvdu serligan áhuga fyri skúlaskapi, var Michel Andersen Ahrreboe (1689-1757) sóknarprestur í Sandoyar prestagjaldi 1720-57 og próstur 1747-57. Hann royndi í tveimum umførum at fáa skúla í lag í Sandoy, men úrslitaleyst.

Ein frágreiðing frá hansara hond er til skjals frá umferð, hann gjørdi á sumri 1750. Hann var í 9 bygdum í Sandoy, Skúvoy og Suðuroy, har hann yvirhoyrdi tilsamans 243 børn og ung. Einki verður sagt um aldur hjá teim yvirhoyrdu annað enn at tað eru "børn og ung". Eingi nøvn eru tilskilað, og einki verður sagt um, at øll børn og ung í bygdini vóru møtt til yvirhoyring. Øll tey møttu dugdu katekismus og at svara spurningum, ið hóskaðu til aldurin. Frágreiðingin vísir, at børnini lærdu at lesa. Av teimum 243 dugdu 162 at lesa, 66 stavaðu ella dugdu bókstavirnar, 15 dugdu einki at lesa; hetta kann hava verið smærri børn, men einki verður sagt um tað.

Eitt petti úr frágreiðing hansara var soljóðandi: "Den 20. Junii paa en Lørdag er holdt Visitats i Schuøe, hvor ald Menigheden var i Kirken. 21 Personer af Børn og unge Folk kom til Overhørelse, som læste Catechismum vel, og svarede vel til Spørgsmaal, hver efter sin Alders Maade. 16 af dem læste i Bog, 4 stavede, og 1 kunde Bogstaver. 2 af dem vare gaaet til Guds bord, før end Confirmationen kom i Brug, 11 vare baade confirmerede og gaaet til Guds bord. Deres forhold var upaaklaget ...". Frágreiðingin vísir eisini, at konfirmatiónin var ikki einasta og seinasta "próvtøkan" í kristnikunnleika og lesing, við tað at her eru upproknað bæði ikki-konfirmerað og konfirmerað (116 konfirmerað, 127 ikki-konfirmerað).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 115

Sálnatal frá 1759

Gott og væl 20 ár eftir, at konfirmatión var innførd í Føroyum, kom ein nýggj skipan, sum skuldi geva betri mynd av kunnleikastøðinum í kristni og lesing. Prestarnir skuldu nú skráseta øll ungfólk í sóknini og kunnleikastøði teirra. Skrásetingarnar høvdu fleiri ymisk heiti í samtíðini; her velja vit at nýta eitt teirra: sálnatøl (á donskum 'sjæleregister' úr týskum 'Seelenbeschreibung'). Skipanin við sálnatølum kom ikki við lóg, men sum áheitan frá Sælands bispi til Føroya próst í 1757 (Nørr & Thomassen 2007:29).

Eftirlit við sálnatølunum hevði prósturin, sum á visitatsferðum sínum – vanliga triðja hvørt ár – stevndi øllum 6 til 30 ára gomlum ógiftum at møta til yvirhoyring í kirkjuni (Nørr & Thomassen 2007:31). Prósturin viðmerkti við átekning á sálnatalslistarnar, um samsvar var millum tað, sum prestur hevði skrivað, og tað sum yvirhoyring hansara vísti. Sálnatølini vórðu síðan send Sælands bispi. Tey eru varðveitt á Landsarkivet for Sjælland, avrit eru á Føroya Landsskjalasavni fyri tíðarskeiðið 1759 til 1781, fyri nøkur prestagjøld upp til 1810.

Tað tykist ikki, sum at prestarnir hava havt serligt oyðiblað ella greiðar reglur um, hvussu teir skuldu føra sálnatølini, og misjavnt er, hvussu gjølla tey eru førd. Allir listar hava í minsta lagi upplýsingar um navn, aldur, konfirmerað ella ikki konfirmerað, men sera ójavnt er, hvussu prestarnir hava skrásett kunnleikar. Tey fullkomnastu sálnatølini hava teigar, har tilskilað er, hvussu væl tey duga at 1) lesa, 2) Luthers katekismus, 3) Pontoppidans lærubók og sumstaðni Dávids sálmar; harumframt eru viðmerkingar um atburð ella umstøður, t.d. um tey skikka sær væl og kristiliga, um tey eru ágrýtin ella løt, ella kanska tornom ella fákunnug. Aðrir prestar skriva als einki um atburð.

Sálnatal kundi vera sum dømið niðanfyri vísir. Aðrir prestar býta ikki sundur í lesing, katekismus og Pontoppidan, men hava hetta undir einum: "Profect" ella "Forfremmelse"; ei heldur er altíð ein teigur til viðmerkingar um atburð/umstøður.

Viðvíkjandi lesiførleika nýta nakrir prestar einhvønn stiga, t.d. "kenna bókstavir", "stava", "lesa í ABC-bók", "byrjað at lesa katekismus", og hvussu væl tey duga at lesa – t.d. *lidet, noget, nogenlunde, mådeligt, skikkeligt, vel, ganske vel, optima.* Ikki allir prestar nýttu somu heiti fyri lesiførleika, og eisini mettu teir lesiførleika eftir aldri –

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 116

Navn	Alder	(Bog)læsning	Catechismus	Pontoppidan	Confirmeret
Isak Pedersen	6	nogenlunde	5 parter udenad	1. del indeni	0
Ellen Olesdatter	24	maadelig	alt	noget	C
Anna Thomæd.	13	staver	5 parter	0	0
Sigga Joensd	27	vel	vel	vel	C
Sunneva Berntd	8	0	Fader vor	Hvo har skabt hende etc	0

lakari krøv til smábørn enn til vaksin. Hóast tað hevur verið meiningin at tilskila, hvussu langt tey ungu vóru komin við lesingini, kann vera torført at vita, hvørji krøv hvør prestur sær hevur sett til lesiførleika, og tað sæst ikki, at prósturin hevur givið teimum serliga greiðar reglur hesum viðvíkjandi. Taka vit árið 1759 sum dømi, er tað bert í Eysturoy og Streymoy, at prestar hava gjølligar viðmerkingar um lesiførleika. Í Sandoy, Suðuroy og Vágum skriva teir einki uttan "*kan (noget) læse i bog*", "*læser Katekismus indeni*" ella tílíkt – ella als einki.

Í teiginum "Stand (ella Levned) og Forhold" kundi t.d. standa *skikkelig, godt nemme, lærvillig, from, dydig, gudfrygtig*, ella minni rósandi *egenraadig, stivsindet, vanartig, synlig fetuitas, uden fornuft, onde forældre.*

Tá ið boð komu um at skriva sálnatøl, var Christen Djurhuus (1708-75) Føroya próstur. Hann varð í 1737 settur sum hjálparprestur og frá 1742 sum sóknarprestur í Eysturoyar prestagjaldi og var próstur frá august 1758 til hann doyði í 1775.

Christen Djurhuus var sera hugaður fyri skúlaskapi og skrivaði fleiri ferðir til Sælands bisp um at fáa betri skil á latínskúlan og danska skúlan í Havn. Eftir hvat hann sjálvur skrivaði, helt hann fyrstu konfirmatión, ið hildin var í Føroyum, á Eiði í 1737 (Diurhuus 1759).

Á visitatsferðum sínum skuldi C. Djurhuus yvirhoyra ungdómin og samanbera við sálnatølini, og hesa uppgávu tykist hann hava tikið í størsta álvara. Yvirhoyringin fór vanliga fram í kirkjuni, og tað varð væntað av allari meinigheitini at møta upp, tá ið tey ungu skuldu yvirhoyrast. Nógvastaðni var uppmøtingin vánalig; tað harmaði Djur-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 117

huus, og tá ið hann formanaði tey til betri uppmøting, høvdu tey alskyns umberingar, t.d. at tey ikki áttu hampilig klæðir at fara í.

Ofta skrivaði hann nágreiniligar viðmerkingar, eftir at hava yvirhoyrt tey ungu – serliga tey fyrstu árini hann var próstur. Hann kundi staðfesta stóran mun á, hvussu stóð til við kunnleikunum í teimum ymsu prestagjøldunum. Ein uppgerð av lesiførleika hjá ungfólki í Eysturoy og Streymoy sambært sálnatølum 1759 vísir hetta úrslit:

Aldur	Lesa væl	Lesa minni væl	Duga ikki at lesa	N =
15-19 ár	49%	48%	3%	143
20-30 ár	68%	31%	1%	178

Í 1759 var hann serliga væl nøgdur við ungdómin í Vágum. Við tað at í Vágum vóru bert nøvnini á teimum konfirmeraðu førd á listan, sum øll "lósu í bók", men einki nærri upplýst um, hvussu væl tey dugdu at lesa, ber ikki til at flokka tey soleiðis, sum gjørt er omanfyri um ungdómin í Eysturoy og Streymoy. Um tey ókonfirmeraðu varð undir einum sagt, at tey dugdu meira ella minni av katekismus og Pontoppidan, og at í nøkrum av bygdunum dugdu øll ókonfirmerað at lesa(!). Orsakir metti hann vera, at bæði prestur (Hans C. Svabo) og foreldur høvdu lagt sær nær við undirvísingini.

Í Norðuroyggjum stóð minni væl til; hetta staðfesti Djurhuus við 2-3 ára millumbili í 1760- og 1770-árunum. Í Suðuroy var munur millum bygdirnar. Í 1769 heitti hann á kirkjuverjan í Sumba um at yvirhoyra ungdómin eftir hvørja gudstænastu, men hesin hevði gramt seg um, at "nogle ere saa stolte og trodsige, at de ej vil komme til ham".

Í 1759 stóð yvirhøvur illa til við kunnleikunum hjá havnarbørnum – nógv verri enn tað, sum prestur hevði ført í sálnatalið. Prósturin setti sær tí fyri at hava yvirhoyring í Havn hvørt ár í staðin fyri triðja hvørt ár, sum annars var vanligt. Tey næstu árini helt hann seg kunna síggja smá, men ikki nøktandi framstig. Ein annar trupulleiki var, at ikki øll møttu til yvirhoyring, serliga tey fátæku. Í 1762 varð gjørt eitt yvirlit yvir øll 6-30 ára gomul; tey vóru 170 í tali, men bert 53 møttu upp. Summi teirra fingu álagt at gjalda sekt, men við tað at tey flestu vóru fátæk, hjálpti tað ikki stórt. Hetta er einasta dømi, har tað er nevnt at sekta fyri ikki at møta upp til yvirhoyring. Vanligari

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 118

var, at Djurhuus talaði til hvønn einstakan um at gera sær størri ómak, t.d. sum hann hevði sagt við ein nólsoying, ið einki dugdi at lesa: "Jeg sagde til denne samme: lær den endnu, dog du er 24 aar gammel; thi ingen er for gammel godt at lære etc."

Djurhuus gramdi seg um, at nógv av embætisfólkunum vóru ov stolt at lata børnini yvirhoyra. Hann rósti kommandantinum Morrath, sum trúliga møtti við øllum húsfólkinum, hóast børn hansara ikki skuldu konfirmerast her, men í týsku kirkjuni í Keypmannahavn.

Prósturin skuldi eisini hava yvirhoyring á danska skúlanum í Havn, har næmingatalið tá var 5-10 dreingir og gentur. Hann átalaði, at har bert varð undirvíst í kristni og lesing, men ikki skriving og rokning. Skúlin var tá reiðiliga niðurundirkomin og varð niðurlagdur í 1780.

Heimaundirvísing – hvussu varð undirvíst?

Um hvussu farið varð fram við at læra børn at lesa í 18. øld, vita vit lítið. Men kanska var ikki so nógv øðrvísi enn soleiðis, sum Rasmus Rasmussen (1871-1962) hevur greitt frá í bókini "Sær er siður á landi": byrjað varð at læra tey uttanat efter Luthers katekismus: Faðirvár, trúarorðini og boðini, langt áðrenn tey dugdu at lesa innan í bók. Harumframt vóru tríggir spurningar, sum javnliga vórðu settir fram fyri børn bæði av foreldrum og øðrum, so brátt tey dugdu at tosa skilliga, teir vóru hesir: "Hvør hevur skapt teg?" Svarað skuldi so verða "Gud Fader!" – "Hvør hevur genloyst teg?" Svar "Gudssøn!" – "Hvør hevur heiliggjørt teg?" Svar "Gud den Helligånd!". Um lesiundirvísingina skrivar Rasmus, at tá ið barnið hevði fylt 4 ár, varð tað *latið út at lesa*, t.v.s. at kenna bókstav, sum tað varð nevnt, og síðan at leggja saman og lesa innan í bók (Rasmussen 1949:146p).

Rasmus Rasmussen nevnir eina eldri konu, sum flest børn í bygdini gingu til at lesa, og eisini í 18. øld eru nevnd fólk, sum fyri samsýning tóku sær av at lesa við børnum. Eitt nú í Vágum, har Peder D. Arrheboe, eftir at hann var frákoyrdur sum prestur í 1718, tók sær av at lesa við børnum og afturfyri fekk kjøt, ull, fisk og torv frá foreldrunum (Petersen 1994:42). Í Klaksvík var í 1737 nevndur ein Hans Michalsen, sum tá í fleiri ár hevði lisið við børnum, og sum presturin á Viðareiði viðmælti at seta sum fastan skúlahaldara (Tilmæli frá viðareiðispresti í sambandi við skúlaætlanir. Hansen

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 119

1980, 8). Í 1806 gjørdi varaprósturin J. Begtrup eina roynd at skipa fyri skúlagongd í Havn. Hann bjóðaði havnarfólki at senda børnini í skúlan, men tað var frívillugt, tí har vóru fleiri gamlar konur, sum plagdu at lesa við børnum, og hann nenti sær ikki taka hesa fortjenastu frá teimum (Begtrup 1809:88).

Raðfylgjan, fyrst at læra uttanat og síðan at lesa innaní, samsvarar væl við tað, sum varð fört í sálnatølini. Har eru mong dømi um, at børn duga meira ella minni av Luthers katekismus uttanat – og kanska eisini partar av Pontoppidan, men enn vóru komin lítið á leið við at læra at lesa. Nøkur dømi kunnu nevnast: Í 1759 ein 10-ára gomul genta: Lesing: "læser ey", katekismus: "alt", Pontoppidan: "til 8. bud". Ein 14-ára gamal: Lesing "nogenlunde", Katekismus "halv", Pontoppidan "til 9. bud". Í 1764 7-ára gomul genta: Lesing: "vel inden i bog", Katekismus "vel udenad". Ein 10-ára gamal drongur "læser ey", katekismus "vel". Fleiri 8-9 ára gomul børn fáa hetta árið skotsmál at lesa væl í bók, duga katekismus væl uttanat, og nakað av Pontoppidan. Somuleiðis eru mong dømi um, at ungfólk, sum eru konfirmerað, lítið og einki duga at lesa, men lúka krøvini til kristnikunnleika. Hetta kemur fyri í øllum prestadømum. Dømini eru ov mong til at halda, at prestur ikki hevur verið nóg nágreiniligur ella hevur skrivað skeivt. Um so var, kundi hugsast, at tað var átalað í viðmerkingum próstsins í sambandi við yvirhoyringina. Tað bendir á, at størri dentur hevur verið lagdur á kravið um grundleggjandi kristnikunnleikar enn lesiførleika fyri at lata tey ungu fáa prestsins hond á høvdið.

Hvat er at duga at lesa?

Í okkara tíð taka vit tað sum givið, at fyri at kunna ogna sær kunnleikar út frá skrivaðum teksti, má ein fyrst læra at lesa. Men so hevur ikki altíð verið. Sum m.a. R. Darnton hevur víst á, varð í eldri tíðum farið øvugt fram – fyrst lærdu tey ein tekst uttanat, og síðan at lesa. At læra at lesa var at kenna tekstin aftur á skrift (Darnton 1998:154) – í "okkara føri" katekismus og síðan Pontoppidan, og tey vórðu ikki biðin at lesa ókendar tekstir. Lesiførleiki var fyri at styðja minnið, og markið millum at lesa innaní og lesa uttanat var rættiliga flótandi.

Tað tykist sum at prestar, tá ið teir mettu tey ungu at vera nóg køn til at verða konfirmerað, hava sum minstamark kravt, at tey

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 120

dugdu Luthers katekismus uttanat. Ofta sæst, at tey, sum eru konfirmerað, ikki fáa gott skotsmál í lesing, men duga (meginpartin av) katekismus. Ikki kann útilokast, at prestar í summum førum hava givið ov gott skotsmál fyri lesing. Próstsins viðmerkingar í samband við eftirlit hansara á visitatsferðum eru ikki altíð so nágreiniligar, ofta bert ein heildarmeting av kunnleikastøðinum í lesing og katekismus undir einum. Stundum varð viðmerkt, at tey ungu skjótt gloymdu sín lærdóm, eftir at tey høvdu fingið prestsins hond á høvdið, men um tá varð hugsað um lesi- ella um kristnikunnleikar, er ógreitt.

Niðurstøða - Lærdu føroyingar at lesa í 18. øld?

Eftir at Christin Djurhuus hevði gjørt sína visitatsferð í 1759, skrivaði hann eina samanfatandi frágreiðing, "Underretning ang. Guds Kirke paa Færøe-land" til Sælands bisp. Hann fegnaðist um, at konfirmatiónin var komin í lag. Føroyingar høvdu fyrr dugað katekismus og ein hóp av sálmum uttanat. Nú á døgum dugdu tey harumframt væl at lesa, tey lósu og skiltu Pontoppidans "Sandhed til Gudfrygtighed"; summi lósu í Bíbliuni og øðrum kristiligum bókum. Tó legði hann afturat: "jeg taler kun om de gode og begavede". Serliga fegnaðist hann um, at ungfólk skuldu konfirmerast, áðrenn tey fyltu 20 ár, tí harvið var vón um, at foreldur fóru fyrr í gongd við at læra børnini at lesa. Fólk flest høvdu ta fatan, at tað var verri at læra at lesa innaní enn at læra uttanat, og høvdu lyndi til at útseta lesiundirvísingina sum longst.

Ein mansaldur seinni skrivaði Jørgen Landt, sum var prestur í Norðstreymoyar prestagjaldi 1791-99, um kunnleikar hjá føroyingum: "... Naar jeg aleene undtager meget faa med dette Seklum næsten jævnaldrende, hvilke ikke kunne eller har kunnet læse i Bog, ere Færøeboerne ret vel oplyste i deres Kristendom ...". Og: "Indbyggerne have og megen Læse-Lyst, hvilket giver Præsterne en herlig Anledning til ved Udlaan af gode Almuesbøger at udbrede almeennyttige Kundskaber. ..." (Landt 1965:251-252). Eftir hesum at døma skuldi framgongd hava verið – bert tey elstu tálivandi høvdu ikki lært at lesa.

Sum fyrr nevnt í hesi grein, varð sagt frá fólki, sum longu tíðliga í 1700 lósu við børnum. Hóast tað út frá teimum keldum vit hava, er ilt at meta um, hvussu stórur partur av føroyingum dugdu at lesa, má haldast, at konfirmatiónin og tann fyrireiking, ið kravdist fyri at

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 121

verða konfirmeraður, hevur gjørt sítt til, at fleiri lærdu at lesa í 18. øld. Sálnatølini vísa greitt, at tað var kravt, at øll skuldu duga at lesa, men tey kunnu ikki geva nakra álítandi mynd av, hvussu stórur partur av føroyingum dugdu at lesa í 18. øld; hartil er tilfarið ov ójavnt, og skotsmálini, ið tey ungu fingu fyri lesing, bygdu ikki á standardiserað "próvtal". Sálnatølini umfata bert børn og ógift upp til 30 ára aldur, og ikki sum í Noreg og Íslandi alla meinigheitina.

Ein annar spurningur er, um tey skiltu nakað av tí tey lósu, og um tað fekk nakran týdning fyri fólk flest at læra at lesa.

Í frágreiðingini til Sælands bisp 1759 skrivaði Christen Djurhuus, at fólk hildu tað torførari at lesa innaní enn uttanat. Hann skilti væl, at so var, tí "deres tale- og læsesprog er temmelig hinanden uligt." Christen Djurhuus var sostatt varur við, at tað danska málið var ein forðing, men gjørdi annars minni burturúr, um tey ungu skiltu nakað av tekstunum, tey vórðu sett at lesa innaní ella uttanat.

Tó kunnu vit rokna við, at nakað hava tey skilt av innihaldinum í tí, tey vórðu sett at lesa, hóast tað var á donskum, og bert tey fæstu nakrantíð høvdu høvi at hoyra danskt talað. Teir somu tekstirnir vórðu lisnir umaftur og umaftur, og tey, sum hava lisið við teim ungu (ella prestur) kunnu hava hjálpt teimum at skilja tekstirnar. Tær kravdu kristnu bøkurnar vóru ikki teir einastu donsku tekstirnir, sum fjøld av fólki lærdu seg, og sum tey dugdu uttanat; tað vóru umframt sálmar bæði danskar og norskar vísur og kvæði, sum eingin hevði noytt tey at læra.

Tann almenna lesiundirvísingin kom við trýsti frá myndugleikunum. Eitt minstamark av lesikunnleika kravdist fyri at verða konfirmeraður, sum aftur var treyt fyri fullum borgararættindum. Spurningurin er, hvør ið hevði hug og umstøður at halda kunnleikunum viðlíka. Bøkur vóru at kalla ikki til keyps í landinum uttan tær, sum vórðu nýttar í konfirmatiónsundirvísingini. Ein kanning av búskiftum kundi óivað vísst, hvør ið átti bøkur, og hvat slag av bókum umframt sálmabøkur, lestrarbøkur og aðrar kristiligar bøkur. – J. Landt skrivaði í framhaldi av tí, sum omanfyri er endurgivið, at føroyingar høvdu góðan hug at lesa, og prestarnir læntu teimum fegin góðar almúgubøkur. Summi løgdu seg eftir at skriva og høvdu góða hondskrift, og fleiri dugdu væl at rokna í høvdinum.

Men enn sum áður munnu tey flestu hava lært tað mesta av tí, tey dugdu av sálmum, vísum, søgum o.ø. gjøgnum oyrað. Lýsingar av

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 122

kvøldsetum í 19. øld siga einki um, at tað var siður at lesa upp úr bókum. Men um so hevði verið, hevði tað ikki gjørt tann stóra munin, um tað varð lisið upp ella sagt frá við egnum orðum. Upplestur úr bókum var eins og sangur, kvøðing og frásagnir ein felags uppliving, á sama hátt sum lestur heima ella í kirkju. Meira sjáldsamt var, at fólk lósu tigandi í eini bók. Sum R. Darnton ger vart við, er skiftið frá upplestri til tigandi lestur eitt størri lop enn skiftið frá frásøgn til upplestur úr prentaðum teksti (Darnton 1998:160).

Bókmentir

Begtrup, J. 1809. *Oplysninger til nærmere Kundskab om Færøerne fornemmelig med Hensyn til nuværende Tider, med Forslag til en dansk Skole i Thorshavn.* Kjøbenhavn.

Darnton, Robert 1998. History of Reading. *New Perspectives on Historical Writing.* P. Burke (ed.). Pennsylvania State University Press. S:140-167

Debes, Lucas 1963. *Færoæ & Færoa Reserata.* Útg. Einars Prent og Forlag. Tórshavn.

Degn, A. 1945. *Færøske Kongsbønder 1584-1884.* Tórshavn.

Diurhuus, Christen: *Catalogus over de færøiske Præster, Rectores og Landprovster siden den lutherske Religions velsignede Begyndelse paa Færøerne anno 1538 indtil vor allernaadigste Kong Frederici Guburtstag den 31 Martii 1759* (Óprentað)

Fet, Jostein 1995. *Lesande bønder. Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840.* Oslo.

Guttormsson, Loftur 1981. Island. Læsefærdighed og folkeuddannelse 1540-1800. *Läskunnighet och Folkbindning före folkskoleväsendet. XVIII Nordiska Historikermötet.* Jyväskynlä.

Guttormsson, Loftur 1990. The Development of Popular Religious Literacy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. *Scandinavian Journal of History* s. 7-35.

Hansen, J. Símun 1980. *Tey byggja land.* 6. partur. Klaksvíks sókn. Klaksvík.

Horstbøll, Henrik 2003. Læsning til salighed, oplysning og velfærd. Om Pontoppidan, pietisme og lærebøger i Danmark og Norge i 17- og 18-tallet. *Fortid og Nutid*, juni. S. 83-108

Landt, J. 1965. *Forsøg til en Beskrivelse over Færøerne.* Einars Prent og forlag. Tórshavn.

Lindmark, Daniel 2003. Reading Cultures, Christianization, and Secularization: Universalism and Particularism in the Swedish History of Literacy. *Interchange* Vol. 34, 2/3 s. 197-217.

Nørr, Erik & Thomassen, Jesper 2007. *Nordatlanten og troperne. Forvaltningshistoriske kilder fra Færøerne, Grønland, Island og tropeøerne.* Selskabet til Udgivelse af Kilder til Dansk Historie. København.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 123

Petersen, Ludvig 1994. *Skole på Færøerne i 1000 år.* En skolehistorisk håndbog. Tórshavn/Hellerup.

Rasmussen, Rasmus 1949. *Sær er siður á landi.* Tórshavn.

Øssursson, Janus 1963. *Føroya biskupa, prósta og prestatal.* Tórshavn.

Føroya Landsskjalasavn

Sálnatøl 1759-1785.

Sjællands Bispearkiv. Landsarkivet for Sjælland

"Underretning angaaende Guds Kirke paa Færøe-land", dagf. Præstegaarden Næs den 14. sept. 1759, Christen Djurhuus. Indkomne Sager vedr. Færøerne 1773-82. (Jákup Reinert Hansen sóknarprestur latið mær eintak.)

Elin Súsanna Jacobsen, ph.d., Tórsbyrgi 13, Tórshavn. elinsj@mail.fo

Hví tosa vit viðhvørt – og snakka viðhvørt?

– um málvariatión í føroyskum

Jógvan í Lon Jacobsen

Abstract

The topic of this article is a sociolinguistic study of language variation in Faroese. The title refers to variation in everyday speech, where people use different words with the same meaning in different social situations. The purpuse of my contribution is to demonstrate that in the spoken language of Faroese this variation is not arbitrary, on the contrary it is connected to some social and social psychological conditions. Actually a kind of *systematic synonymi*, because the variation is in one way or another systematic. The empirical material is picked out from interviews made to my doctoral thesis (2008) and from two radio transmissions on Faroese Radio, one of them from 2002 concerning skateboarding and the other from 2011 concerning use of pacemakers. For *skateboard* there are at least three Faroese neologisms (*rullifjøl*, *rullibretti*, *rennifjøl*), and the Faroese substitute for *pacemaker* is *kvikil*. In the theoretical part I relate the material to three different theories: 1) The theory of linguistic market economy; 2) The accomodation theory; and 3) The theory on overt and covert norms.

Endamál

Henda greinin snýr seg um variatión í føroyskum talumáli og roynir at lýsa, hvussu variatiónin kemur til sjóndar í ítøkiligum samskifti millum føroyingar. Roynt verður at vísa á, at talumálslig variatión ikki er tilvildarlig, men er knýtt at nøkrum felagsligum (sosialum) og felagssálarfrøðiligum viðurskiftum. Heitið sipar til, at í talumáli kann sama fólk skifta ímillum ymisk orð við somu tilvísing. Nær gera fólk tað og hví? Henda grein er ein roynd at nærkast einum svari til henda spurning.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 125

Tað er ikki nógv granskað í føroyskum talumáli, men tað merkir ikki, at talumálið ikki er áhugavert. Tað er heldur eitt tekin um vantandi virðing fyri føroyskum talumáli.[1] Í málvariatión hevur hugtakið *stílur* (enskt *style*) týdning og kann lýsast við orðunum hjá Nikolas Coupland: "Style refers to ways of speaking – how speakers use the resource of language variation to make meaning in social encounters". Soleiðis tekur Coupland saman um hugtakið *style* í bakpermutekstinum (Coupland 2009). Tað merkir, at tað liggja nakrir møguleikar í málinum, sum kunnu gagnnýtast sum tilfeingi, tá ið fólk halda seg hava brúk fyri tí. Hetta tilfeingið er sostatt tøkt í málinum og kemur til sjóndar sum málvariatión.

Tilfar, háttalag og ástøði

Greinin byggir á tilfar, eg sjálvur havi savnað, t.e. samrøður, sum eg hevði við nøkur útvald heimildarfólk í 2002 í sambandi við innsavning av tilfari til doktararitgerð mína.[2] Tað merkir, at samrøðutilfarið, sum er grundarlag undir hesi grein, er innsavnað í øðrum samanhangi, men er endurnýtt her. M.a. spurdi eg heimildarfólkini, um tað hevði týdning fyri teirra málnýtslu, hvønn tey tosaðu við og hvat tey tosaðu um. Eg fekk heimildarfólkini at tosa medvitað um hetta evnið, og tað er áhugavert í sjálvum sær. Nøkur av hesum brotunum verða endurgivin í greinini. Eg havi eisini dømi um eitt heimildarfólk, sum ómedvitað valdi orðið *tosa* heldur enn *snakka*, eftir øllum at døma tí hon ikki helt, at orðið *snakka* var hóskandi í samrøðuni við meg. Tað brotið verður eisini greinað her. Umframt samrøðurnar greini eg tvær sendingar í Útvarpi Føroya, onnur frá 2002 og snúði seg um at aka á rullibretti, og hin frá 2011 og snúði seg um føroyingar, sum hava kvikil.

Í tí ástøðiliga partinum knýti eg tilfarið at trimum ástøðum, sum hvørt í sínum lagi varpa ljós á málvariatión. Í fyrsta lagi snýr tað seg

---

[1] Sbr. t.d *Orðafar* nr. 4 (1987), harið *-sa*-endingin verður viðgjørd: "Barnsliga og óformliga hvørsfalsendingin -sa, sum í Jákupsa, mammusa, ommusa, hóskar ikki í øllum stíli, sum t.d. tá ið onkur segði "í Bresjnevsa tíð" í staðin fyri "í Bresjnevs tíð", sum er væl bæriligari bæði í skrift og talu". Sbr. annars greinina *Sa-possessiv* eftir Marius Staksberg (Staksberg 1996).

[2] Úrvalið av heimildarfólkum í samrøðunum byggir á eitt ástøði um lívsstílar. Heimildarfólkini vóru 48 í tali, 28 kvinnur og 20 menn í aldrinum frá uml. 20 til 50 ár. Av tí at brigdilin 'øki' ikki hevði týdning í hesum sambandi, vóru tey flestu heimildarfólkini úr Havn (Jacobsen 2008).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 126

um ástøðið um málsligan marknaðarbúskap, ið lýsir málnýtslu sum vørur, ið kunnu hava ymisk virði á ymsum marknaðarplássum (Bourdieu 1991). Í øðrum lagi havi eg valt at greina variatión við støði í tí sonevnda atlagingarástøðinum, sum sigur, at fólk hava eina innbygda mekanismu í sær, sum ger, at tey í størri ella minni mun atlaga sína talu eftir honum ella henni, tey tosa við (Giles og Coupland 1991). Á tann hátt kann atlagingarástøðið siga nakað um, *hví* marknaðarvirði á málsligum vørum eru ymisk. Í triðja lagi knýti eg málvariatión at tí tvíbýtta normhugtakinum, nevniliga opnum og fjaldum normum (Trudgill 1974/1983). Hesir normar, sum hava hvør sítt virkisøki, hava týdning fyri variatiónina á tann hátt, at summi samheiti verða hildin at vera hóskandi í summum felagsligum umstøðum, meðan onnur samheiti verða hildin at hóska betur í øðrum umstøðum. Eg haldi, at hesi trý ástøðini til samans kunnu lýsa ymsar síður av málvariatión, og saman kunnu tey geva eina fjølbroyttari og vónandi betri mynd av variatiónini enn eitt einstakt ástøði ger.

Málsligur marknaðarbúskapur

Tey seinnu árini hevur stórur dentur verið lagdur á marknaleiðina millum mál og samfelag, ásannandi, at samskifti og málnýtsla í stóran mun eru treytað av (sam)felagsligum viðurskiftum. Tað merkir, at bæði málfrøðingar, samfelagsfrøðingar og aðrir frøðingar vísa hesi marknaleið stóran ans. Ein teirra, ið hevur granskað á markinum millum mál og samfelag, er tann franski samfelagsfrøðingurin, mannfrøðingurin og heimspekingurin Pierre Bourdieu (1930-2002). Í bókini *Language and Symbolic Power* (Bourdieu 1991) sigur hann, at málfrøðingar koma ongan veg bert við at kanna mál og málsligar bygnaðir, tí málnýtsla er altíð partur av einum størri (sam)felagsligum samanhangi, og skilja vit ikki tann samanhangin, skilja vit heldur ikki málnýtsluna, tí tað snýr seg um "the relation between linguistic habitus and the markets on which they [t.e. málnýtararnir] offer their products" (Bourdieu 1991: 38).

Bourdieu nýtir búskaparligar metaforar, t.d. marknaðarpláss og virði á vørum, og tað eru marknaðarkreftirnar, ið gera av, hvørji virði tær ymsu málsligu vørurnar fáa. Bourdieu sigur, at málfrøðingar leita í blindum, um teir ikki granska mál í (sam)felagsligum ljósi, og so leingi teir ikki eru medvitaðir um tað, leita teir "desperately in language for something that is actually inscribed in the social rela-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 127

tions“ (Bourdieu 1991: 38). Henda grein hevur hesa áskoðan sum grundarlag.

Í hesum frymlinum er tann málsligi samteksturin marknaðurin, og vørurnar eru málsligar eindir. Úr einum slíkum sjónarhorni verður mál uppfatað sum eitt felagsligt tekn- ella ímyndanarkervi, t.e. sum ein semiotisk skipan, har ið málsligar støddir innan fyri ein felagsligan felagsskap verða indekseraðar við felagsmentanarligari merking. Ymiskar málsligar kodur umboða soleiðis tann ímyndanarliga kapitalin, sum er til taks á tí málsliga marknaðinum.

Orðini í yvirskriftini (*tosa* og *snakka*) sipa til tað sama fyribrigdið (tað at opna munnin og bera fram nøkur ljóð við ávísum innihaldi), men orðini hava heilt ymiskar hjámerkingar við ymiskum felagsligum virðum; v.ø.o. hava *tosa* og *snakka* ymiskt marknaðarvirði. Sambært Pierre Bourdieu kann málið gagnnýtast sum mentanarligur kapitalur (Prieur 2006: 38 og frameftir). Hann sigur, at fólk kapitalisera málið til tess at fáa onnur at hava álit á sær og royna soleiðis at vísa, hvar tey standa mentanarliga og felagsliga. Tey vilja vísa, hvat marknaðarvirði tey hava, og tað merkir, at málsligar eindir fáa eitt felagsligt virði, sum tann einstaki kann gagnnýta til at geva sær sjálvum ein samleika “eller ein verdi på den sosiale marknaden”, sum Helge Sandøy orðar tað. Um hetta sigur Sandøy (Sandøy 2000: 76): “I bestemte samfunnsfunksjonar må ein vise fram den kulturelle kapitalen for å oppnå tiltru”.

Tá ið Bourdieu tosar um mentanarligan kapital, hugsar hann um mentanarligar íløgur, sum kunnu geva vinning á tí felagsliga økinum. Hann sigur, at hjá teimum vælútbúnu gevur mentanarligur kapitalur samstundis ímyndanarligan kapital. Tað merkir, sigur Bourdieu, at málnýtsla kann tulkast sum eitt slag av ímyndanarligum kapitali. Um vit nú seta orðaparið *tosa/snakka* inn í hesa rammuna, kunnu vit siga, at *tosa* hevur høgt marknaðarvirði á tí almenna opna marknaðinum, meðan virðið á *snakka* liggur væl lægri á hesum sama marknaði. Hinvegin hevur orðið *snakka* hægri marknaðarvirði á øðrum meira privatum og persónligum marknaðarplássum. Og Bourdieu meinar, at jagstranin eftir ímyndanarligum kapitali kann greiða frá nógvum av tí, sum vit gera. Tað merkir sambært Bourdieu, at grundin til at fólk medvitað velja orð sum t.d. *tosa* heldur enn *snakka* í summum umstøðum er jagstranin eftir ímyndanarligum kapitali.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 128

Tann málsligi marknaðarbúskapurin er bundin at normum, og normar hava nakað við vald at gera sambært Bourdieu (samanber heitið á bókini *Language and Symbolic Power*). Laurén o.a. siga um tað ímyndanarliga valdið, at: "Gjennom kulturell definisjonsmakt over 'den gode smaken' byggjer samfundseliten opp eit normsystem som bestemmer kva som er 'godt' og 'dårleg'" (Laurén o.a. 2008: 188).

Atlaging[3]

Í brotinum omanfyri var tann felagsmentanarliga indekseringin stýrd av marknaðarkreftum. Hinvegin er sambært atlagingarástøðinum málnýtsla eitt beinleiðis úrslit av felagssálarfrøðiligum viðurskiftum, har ið *symbolic power* (sí omanfyri) eisini hevur alstóran týdning. Hetta ástøðið, sum Howard Giles og hansara felagar mentu, er væl kent millum samfelagsmálfrøðingar og felagssálarfrøðingar (sosialpsykologar). Ástøðið er kent undir navninum *The Accommodation Theory* (sí t.d. Giles og Coupland 1991). Grundarlagið undir atlagingarástøðinum eru ástøði og meginreglur innan felagssálarfrøði um, hvussu samskifti millum tveir ella fleiri partar verður ávirkað av felagsligum og sálarfrøðiligum viðurskiftum.

Hetta ástøðið, sum her verður kallað atlaging, sigur, at málnýtslan hjá tí einstaka verður ávirkað av tí ella teimum, viðkomandi tosar við. Úrslitið av atlaging er, at annar parturin í samskiftinum nærkast hinum, og endamálið við atlagingini er, at fólk vilja virka fitt og vinarlig, tey vilja tekkjast hinum partinum, tey vilja geva eina jaliga sjálvsmynd o.s.fr. Henda strategi hevur eittans endamál, nevniliga at fáa samrøðupartnaran at dáma okkum betur. Atlagingin er sostatt ein roynd at fáa viðurkenning frá samtalupartnaranum (sí t.d. Chrystal 2003: 6; Hudson 1999: 164). Tá ið Coupland spurdi: "Do we speak differently to different people?" (her endurgivið úr Hudson 1999: 164), var svarið eitt rungandi ja, tað gera vit: Vit laga okkara talu at honum ella henni, vit tosa við. Í nógvum førum er talan um eina ómedvitaða atlaging. Hann ella hon, sum atlagar sína talu at hinum partinum, ger tað ofta ómedvitað.

Í mínum samfelagsmálvísindaligu kanningum havi eg dømi um, at heimildarfólk atlaga sína talu at mær. Í samrøðunum var eg sjálvur

[3] Hjalmar P. Petersen nýtir orðið *athall* um tað, sum eg her kalli *atlaging* (Petersen 2006).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 129

við sum annar parturin (spyrjari), og tað tykist hava ávirkað heimildarfólkini á einhvønn hátt. Eitt úrslit av hesi asymmetrisku samrøðustøðuni millum "ofrið" og meg sum málserfrøðing er uttan iva, at tey í størri ella minni mun góvu politiskt røtt svør, sum tey hildu hóvaði mær at hoyra og sum tey hildu mundi gleða mítt málfrøðiliga hjarta.

Opnir og fjaldir normar

Tað triðja ástøðið, sum eg havi valt at knýta at tulkingini, snýr seg um sjálvt normhugtakið. Í samfelagsmálvísindum verður ofta skilt millum sonevndar opnar og fjaldar normar (Trudgill 1974/1983). Tað sipar til, at normar verða býttir sundur í tveir partar. Annar er tann opni almenni normurin við høgari almennari tign. Tað merkir m.a., at tá ið fólk samskifta formliga, velja tey orð og orðaformar, sum tann almenni málmyndugleikin mælir til at nýta. Hinvegin velja fólk onnur orð, tá ið tey samskifta óformliga, tí at umstøðurnar tá eru øðrvísi. Orð, ið hoyra til tann fjalda normin, eru vanliga talumálsformar, formar, sum eru partar av einum felagsligum bólki, og sum málnýtarin kennir seg sum ein part av. Sum vit skulu síggja seinni í hesi grein, hoyrir orðið *kvikil* til tann opna, almenna normin, meðan tøkuorðið *peysmeykari* hoyrir til tann fjalda normin, sum hevur eitt ávíst ímyndanarligt virði fyri málnýtaran og sum hevur við samleika, samhaldsfesti og fakligan stoltleika at gera.

Tað vísir seg mangan, at fólk ikki sjálv nýta tey orðini, sum tey siga eiga at verða nýtt. Mín hugburðskanning (Jacobsen 2008) vísir, at nógv av teimum, sum halda, at tey føroysku orðini eiga at verða nýtt, sjálv nýta ensk orð. Hetta fyribrigdið kann greinast sum málsligur og felagsligur ójavni.[4] Hetta byggir á hugmyndina um, at summir formar verður hildnir at vera betri og hava hægri tign enn aðrir. Í samfeløgum við málsligum ójavna halda fólk, at tey áttu at nýtt onnur orð, enn tey, sum tey í roynd og veru nýta, tí tey orðini eru hægri í metum. Nógv fólk halda, at tey tosa eitt vánaligt mál, hóast tey tosa sum øll hini í lokalsamfelagnum. Um tey halda tað, hví broyta tey so ikki málburð? Tí við at broyta málburð seta tey sín felagsliga samleika í váða. Hudson (1999: 240) lýsir hetta soleiðis:

> Some linguistic forms have overt prestige because of the high social status of their speakers in the social-class hierarchy. Furthermore, these

[4] Sí Hudson 1999: 203-27: "Linguistic and social inequality".

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 130

> same forms may have extra prestige from their association with professions that have official power – doctors, teachers, publishers, managers, judges and so on.

Tað er ein sannroynd, at fólk halda, at hugsanirnar hjá teimum felagsliga ráðandi eru tær bestu. Hetta er tað, Bourdieu kallar ímyndanarligt vald; tey, sum kunnu fremja ímyndanarligt vald, eru tey, ið hava ímyndanarligan kapital. Ímyndanarligt vald síggja vit í svørunum til spurningar um hugburð til mál: Sumt mál verður hildið at vera betri enn annað, og tey, ið ikki nýta tað 'góða' málið, halda, at tað áttu tey at gjørt. Tey undirmeta sín egna málburð, tí tað 'góða' málið hevur hægri ímyndanarligt virði.

Overt prestige merkir, at orð eru høgt í metum, av tí at tey eru í samsvari við teir normarnar, sum týðandi bólkar og stovnar mæla til at nýta, t.d. tann almenni málmyndugleikin. Summi orð eru nettupp *overt*, av tí at tey opið og alment eru viðurkend sum tey bestu. Hinvegin hava vit orð við *covert prestige*, har gerandislig orð úr bygdarmálinum verða høgt mett, tí við at nýta tey leggur ein dent á lokalt samhaldsfesti og samleika við heimaumhvørvið o.tíl. Niðanfyri royni eg at tulka tilfarið við støði í hesum trimum ástøðunum.

Brot úr samrøðunum

Tað fyrsta dømið er úr eini samrøðu við Carinu.[5] Vit sita og tosa um hugburð til nýggjyrði og tøkuorð, tá ið hon av sínum eintingum nevnir orðini *airbag* og *stoytkoddi*. Hon sigur:

> (1) Asso airbag, asso stoytkoddi ljóðar forferdiligt [látur] stoytikoddi har brúka øll airbag, sum eg havi sn... tosað við.

Eg tulki tað avbrotna orðið, sum byrjar við *sn...* sum orðið *snakka*, men hon brýtur seg sjálva av og sigur *tosað* í staðin. Í samrøðuni við meg velur hon orðið *tosa* heldur enn *snakka*, men tað er lítið at ivast í, at hon brúkar *snakka* í sínum dagliga gerandismáli, tí annars hevði *snakka* ikki verið tað fyrsta orðið, ið rann henni til hugs. Um vit nú nýta ástøðið hjá Bourdieu, kunnu vit siga, at hesi orðini hava í hennara huga ymiskt marknaðarvirði. Tað er eingin ivi um, at tað, sum Carina ger í samrøðuni, hóskar væl til ástøðið hjá Bourdieu. Hon kýtir seg at vísa mær, at hon kennir marknaðarvirðini hjá hesum báðum orðum, men avdúkar seg sjálva við at velja *snakka* fyrst.

---

[5] Øll nøvnini, sum verða nýtt í greinini, eru uppfunnin.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 131

Hon gagnnýtir møguleikarnar í málinum til at vísa fram tann mentanarliga kapitalin, fyri at eg skal hava álit á henni.

Vit kunnu eisini tulka hetta sum eina atlagingarroynd, tí hon veit, at *tosa* er "rættari", og hon vil vera kurteislig og roynir á henda hátt at vísa mær eina dámliga mynd av sær sjálvari. At hon er ómedvitað um atlagingina er helst lítið at ivast í, tí tá eg spyrji hana, um hon atlagar sína talu eftir, hvønn hon tosar við ella hvat hon tosar um, sigur hon nei. Men hon avdúkar seg sjálva í samrøðuni. Og tað veit hon als ikki av. Hon kennir tann opna, almenna normin og roynir av øllum alvi at málbera seg samsvarandi honum. Men hon verður fangað í tí, sum Johnny Thomsen kallar "systematic synonymi" (Thomsen 1992: 618).

Ein av mínum heimildarmonnum, sum eg kalli Baldur, tekur eisini orðini *tosa* og *snakka* sum dømi. Og tað ger hann av sínum eintingum. Vit sita og tosa um nýggjyrði og tøkuorð, tá ið hann sigur:

(2) Bara sum eg siti og tosi við teg nú, nú sigi eg orðið *tosi*; eg royni at brúka nøkur føroysk orð, men so viðhvørt, tá eg ikki hugsi meg um, so sigi eg *snakki*.

Tað var júst tað, sum Carina gjørdi – ómedvitað. Baldur heldur, at orðið *tosa* er meira hóskandi í samrøðuni við meg. Samanborið við Carinu er hann medvitaður um orðavalið og greiðir frá, hvussu hann skilur munin millum hesi bæði orðini.

Tað er eingin ivi um, at orðini *tosa* og *snakka* hava ymiskt virði á marknaðinum og kunnu tí illa nýtast hvørt um annað. *Tosa* er tað "rætta", tað alment góðtikna orðið, sum hevur almenna virðing og tign. Hetta er hábrigdið (en. *overt prestige*), meðan *snakka* hinvegin er lágbrigdið, sum verður nýtt í gerandisligum óformligum talumáli (*en. covert prestige*), tí við at nýta tað orðið, verður dentur lagdur á onnur virði, t.d. bólkasamhaldsfesti og samleika við tað felagsliga heimaumhvørvið. Mín fatan er, at ein stórur partur av heimildarfólkunum hevur lyndi til at nýta hábrigdis-formar (*overt prestige-formar*) í samrøðuni við meg.

Í hugaheimi Baldurs umboði eg ta almennu málhugsjónina, og tí vil hann nýta hóskandi hábrigdisformar í samrøðu við meg. Hann hevur eina stereotypa uppfatan av einum føroyskum málfrøðingi, tá ið hann sigur:

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 132

(3) Tí tú [t.e. spyrjarin] tosar væl føroyskt (...), tá royni eg eisini at tosa væl føroyskt. Meðan hevði eg tosað við onkran annan inni her, sum ikki var [látur] so stinnur, so hevði eg nokk ikki gjørt mær líka stóran ómak.

Tá ið hann tosar við sínar arbeiðsfelagar, nýtir hann sambært egnum orðum ein annan norm (sum vit kunnu tulka sum ein lágbrigdisform). Í hansara gerandisliga talumáli á arbeiðsplássinum eru onnur málslig krøv. Tá ið Baldur tosar við sínar starvsfelagar, eru tað onnur orð, sum hava *prestisju*. Balduri er greitt, at orð hava ymiskt marknaðarvirði, og samstundis atlagar hann sína talu at mær. Í hesum føri er talan um medvitaða hugburðsframseting. Og tað er tað eisini í samrøðuni við Barbaru og Bjørn (sí niðanfyri). Barbara er medvitað um málvariatión og greiðir frá, hvussu hon upplivir slíkar støður. Hon sigur soleiðis um henda spurning:

(4) T.d. nú ringir onkur úr Vinnumálastýrinum, so tosi eg slett ikki líka sum [látur] sum eg tosi við eg veit ikki <xxx>[6] ella fyri tann skyld fólk á Kósini í Klaksvík.

Fyri Barbaru umboðar Vinnumálaráðið høga felagsliga støðu (nakað tignarligt) og býður tí til ein hábrigdisform, meðan fólkini á Kósini umboða tað kenda felagsliga heimaumhvørvið, og tá verða onnur krøv sett til samskiftið, og tá eru lágbrigdisformar meira hóskandi. Bjørn sigur tað eisini beinleiðis:

(5) Við fólk, sum leggja seg nógv eftir føroyskum orðum, so kanska eg royni at brúka meira føroysk enn eg annars hevði gjørt.

Í tí næsta brotinum (6) síggja vit, at variatión ikki bara er treytað av formleikastigi, tí vit kunnu eisini broyta leiklutirnar og vera persónlig. Støðan er dynamisk. Bera sigur soleiðis:

(6) Tað avhongur eisini við tann mótpartin, sum mann tosar við, ha, tí viss hann tosar við nógvum útlendskum orðum, so ger mann tað sjálvur eisini, ha.

Tað fyribrigdið, sum er umrøtt omanfyri, kallar Johnny Thomsen fyri "systematic synonymi" (Thomsen 1992: 618 og Thomsen 1993: 11). Hetta er í roynd og veru ein heppin orðing, tí at talan er um eitt val, sum fylgir nøkrum yvirskipaðum reglum. Bjørn Hagström (2005) vísir á trý ymisk stílløg í føroyskum talumáli: "(i) formal speech, (ii)

[6] Óskillig tala á upptøkuni.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 133

colloquial standard speech and (iii) informal speech".[7] Valið er treytað av, hvussu formligt ella óformligt samskiftið er.

Samanumtøka av samrøðubrotunum

Øll brotini (1)-(6) vísa, at málnýtsla er í stóran mun treytað av uttanmálsligum viðurskiftum. (1) er dømi um, hvat kann henda, tá ið málnýtarin ikki er varugur við, hvat hann hevur sagt, fyrr enn ov seint er. Hann fær rættað tað, men tá er tað ov seint. (2)-(6) eru dømi um, at fólk medvitað tosa um málvariatión, og dømini vísa týðiliga, at tær felagsligu umstøðurnar hava týdning fyri, hvussu fólk orða seg.

Vit kunnu siga, at hesi trý ástøðini, sum nevnd eru omanfyri, á onkun hátt hanga saman. Eitt sindur einfaldað kunnu vit kanska siga sum so, at atlaging er tað ítøkiliga úrslitið bæði av teimum marknaðarbúskaparligu mekanismunum og av tí tvíbýtta normhugtakinum. Men her mugu vit kortini hava í huga, at hesi ástøðini er ment á trimum ymiskum vísindaøkjum og hava tí einki við hvørt annað at gera upprunaliga: Atlagingarástøðið er ment innan felagssálarfrøði, marknaðarbúskaparmetaforurin er uppfunnin innan samfelagsfrøði, meðan tað at skilja ímillum opnar og fjaldar normar byggir á eina samfelagsmálvísindaliga tulking.

Hevur samrøðustøðan týdning fyri orðavalið?

Í kanning míni spurdi eg heimildarfólkini beinleiðis, um málnýtsla teirra var treytað av, *hvønn* tey tosaðu við ella *hvat* tey tosaðu um. Við øðrum orðum, um samrøðustøðan hevði týdning fyri, um eitt føroyskt ella enskt orð varð valt. Talvan niðanfyri vísir avkrossingarnar

Hvørji orð brúkar tú sjálv/ur?

		Tal	%
Møguleiki 1	Tað veldst um, hvønn eg tosi við	3	6,3
Møguleiki 2	Tað veldst um, hvat eg tosi um	18	37,5
Møguleiki 3	Tað veldst bæði um, hvønn eg tosi við og hvat eg tosi um	16	33,3
Møguleiki 4	Annað	6	12,5
Møguleiki 5	Veit ikki/ikki upplýst	5	10,4
Til samans		48	100,0

[7] Sí Petersen 2010: 47, har ið hann vísir dømi um hesi trý stílløgini.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 134

hjá teimum 48 heimildarfólkunum og hvussu stóran týdning samrøðustøðan hevur fyri orðavalið.[8]

Talvan hevði fimm avkrossingarmøguleikar, og hon skal lesast soleiðis, at t.d. 6,3 % søgdu, at orðavalið var treytað av, hvønn tey tosaðu við. Teir størstu bólkarnir vóru tey, ið krossaðu av fyri møguleika 2 og 3. Her er sjálvandi talan um frágreiddan hugburð, og hann hevur altíð nakrar óvissur innbygdar, men kortini fáa vit eina ábending her, vil eg halda.

Eg haldi, tað er nokk so sjálvsagt at tulka hesi svør sum atlagingartøl á tann hátt, at 19 fólk (16 + 3), sum svarar til umleið 40 %, siga seg atlaga sína talu eftir honum/henni, tey tosa við. Vit mugu tó hava í huga, at fólk síla svørini gjøgnum sína egnu sjálvsmynd. Vit kunnu siga sum so, at 77,1 % av teimum spurdu halda, at samrøðustøðan hevur týdning fyri, um eitt føroyskt ella eitt samsvarandi enskt orð verður valt.[9]

Kvikil[10]

Tann 10. februar 2011 var ein tíðindastubbi í Útvarpi Føroya, sum snúði seg um, at fólk nú kunnu fáa kvikil skiftan í Føroyum. Orðið *kvikil* er ein nýgerð fyri tað fremmanda orðið *pacemaker*, sum er eitt tól, ið stimbrar hjartasláttin. Fyrst hevur útvarpsmaðurin ein inngang, og síðan hevur hann eina samrøðu við ein yvirlækna. Tíðindastubbin endar við, at útvarpsmaðurin aftur hevur orðið. Inngangurin ljóðaði soleiðis:

> Fyri fyrstu ferð hava fólk fingið kvikil ella peysmeykara skiftan í Føroyum. Tað hendi á Landssjúkrahúsinum týsdagin. Talan er um eitt stórt framstig bæði fyri tey, sum hava kvikil og fyri sjúkrahúsverkið, tí nú sleppa fólk undan at fara til Danmarkar, eitt nú tá ið battaríið skal skiftast. Tað sigur Bjarni á Steig leiðandi yvirlækni á medisinska deplinum á Landssjúkrahúsinum.

---

[8] Her hevur tað týdning at vísa á, at talan er um frásagdan (sjálvrapporteraðan) atburð og ikki um roynsluligan (empiriskan) atburð hjá tí spurda. Tá royna tey spurdu ofta at geva eina so positiva sjálvsmynd sum gjørligt.

[9] Spurningurin hevði hesa orðing á spurnablaðnum: "Hvørji orð brúkar tú sjálv(ur), tey ensku, tey føroysku ella tey donsku? Svarmøguleikarnir á spurnablaðnum vóru hesir: (1) Í nøkrum førum tey føroysku, í øðrum førum tey donsku, og í øðrum førum tey ensku, tað veldst um, hvønn eg tosi við. (2) Í nøkrum førum tey føroysku, í øðrum førum tey donsku, og í øðrum førum tey ensku, tað veldst um, hvat eg tosi um.

[10] Meira kann lesast um orðið *kvikil* í Poulsen 2004: 156-157 og 387-388.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 135

Síðani kemur ein samrøða við yvirlæknan. Og her verða nøkur brot úr samrøðuni endurgivin. Tað, sum er áhugavert, er, at yvirlæknin og útvarpsmaðurin nýta hvør sítt orð um henda lutin. Læknin nýtir bara orðið *peysmeykari*, meðan útvarpsmaðurin skiftir ímillum. Læknin sigur:

> og har eru so nakrir yvirlæknar, sum ferðast til Føroyar tríggjar-fýra ferðir árliga, og í hesi syftu var tað peysmeykarafólkið, sum sá seg føran fyri at kunna skifta peysmeykara...tað merkir tað, at m.a. fólk, sum áður høvdu ringt við at fara av landinum einsamøll, tey kunnu fáa nú eina peysmeykaraskift ella kvikil, sum tað eitur, og ... battaríið, sum er í peysmeykaran, tað var soleiðis, at tað skuldi skiftast innan fyri nærmastu framtíð, og so hevði mann sett tey upp til... á operatiónsgongini til at fáa skift peysmeykaran ... og so var tað skift, og fólkið kundi fara heim aftur við peysmeykara.

Tað, sum nú hendir í samrøðuni – nú samrøðan er komin umleið í helvt – er, at útvarpsmaðurin skiftir frá at nýta orðið *kvikil* til at siga *peysmeykari*. Útvarpsmaðurin spyr: "Hvat merkir tað kanska upp á longri sikt, at fleiri føroyingar, sum kanska hava peysmeykara, at tey kunnu fáa hann skiftan og kanska eftirhugdan í Føroyum"? Læknin svarar:

> Í fyrstu atløgu er tað teir peysmeykararnir, sum eru lagdir á Ríkishospitalinum sum so, tá ið battaríið er um at vera uppi, verða skiftir .... tað er so sanniliga lættari fyri fólk, sum hava peysmeykara [at kunna skifta hann í Føroyum].

Tá ið samrøðan er liðug, endar útvarpsmaðurin tíðindastubban við hesum orðum: "Tað var yvirlæknin Regitze Videbæk, sum saman við einum bioanalytikara var í Føroyum og skifti kviklarnar".

Vit síggja eitt mynstur í málvariatiónini, tí tá ið útvarpsmaðurin so at siga vendir sær til Føroya fólk (í innganginum og í endanum), nýtir hann nýggjyrðið *kvikil*, og tá ið hann tosar við yvirlæknan, sum er serfrøðingur, leggur hann seg eftir at nýta sama orð sum yvirlæknin, nevniliga *peysmeykari*. Læknin heldur upp á *peysmeykara* og útvarpsmaðurin upp á *kvikil*. Ein slík samskiftisstøða kann tulkast sum dømi um málsligan ójavna.[11] Tað er sostatt útvarpsmaðurin, ið lagar

[11] Hvat útvarpsmaðurin heldur um orðið *kvikil* er ikki so áhugavert í hesum sambandi, tí at útvarpsmaðurin umboðar ikki seg sjálvan, men ein almennan stovn, sum hevur fingið álagt nakrar leiðreglur um málburð.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 136

seg at yvirlæknanum, og endamálið við atlagingini hjá útvarpsmanninum man vera at fáa samrøðuna at ganga so væl sum gjørligt. Yvirlæknin hevði kunnað lagað seg at útvarpsmanninum, men tað hendi ikki. Og tað var ikki so óvæntað, tí at partarnir í samrøðuni eru ikki á jøvnum føti. Yvirlæknin, sum er serfrøðingurin, hevur hægri støðu ella tign í samrøðuni enn útvarpsmaðurin, og tí verður tað hann, ið hevur "definitiónsrættin". Yvirlæknin heldur fast við *sítt* orð og letur seg ikki ávirka av útvarpsmanninum. Men tað áhugaverda er, at læknin fekk tó í einum innskotnum setningi víst á, at hann kendi tað føroyska orðið ("tey kunnu fáa nú eina peysmeykaraskift ella kvikil, sum tað eitur"). Læknin sigur beinleiðis, at tað almenna orðið er *kvikil*, men hví nýtir hann so ikki *tað* orðið, tá tað er tað rætta? Uttan iva tí, at læknin – eins og onnur fólk – nýtir málið til at siga frá síni felagsligu støðu og at gera vart við sín mentanarliga kapital. Á hansara læknamáli *eitur* tað eftir øllum at døma *peysmeykari*, og við at nýta tað orðið vísir hann, hvør hann er og hvørji virði hann hevur. Vísandi til Hudson (1999: 207) kunnu vit siga, at valdi læknin orðið *kvikil* sum *sítt* orð, kundi hann í ringasta føri sett sín samleika og samhaldsfesti við læknastættina í váða. Við at nevna tað føroyska orðið vísir læknin hinvegin, at hann kennir tann opna, almenna føroyska normin og sendir á tann hátt eitt signal út um, at hann kennir marknaðarvirðini á hesum báðum orðum og kanska serliga munin á marknaðarvirðunum. Tað, sum hendir her, er, at læknin leggur sín mentanarliga kapital fram fyri at skapa álit (Sandøy 2000: 76). Orðingina: "...ella kvikil, sum tað eitur" tulki eg soleiðis: "Eg kenni tann opna almenna normin, og tað vil eg bara siga tær, so tú veitst, hvar tú hevur meg".

Raðfylgjan í innganginum hjá útvarpsmanninum, har ið hann fyrst nevnir orðið *kvikil* og síðan *peysmeykara* ("Fyri fyrstu ferð hava fólk fingið kvikil ella peysmeykara skiftan í Føroyum"), er ikki tilvildarlig. Hóast *kvikil* man vera minni kent orð enn *peysmeykari*, so nevnir útvarpsmaðurin nýgerðina fyrst og síðan tøkuorðið. Og henda raðfylgja skal nettupp vísa ta stigskipanina, at *kvikil* er partur av tí opna, almenna norminum og er tað orðið, ið miðlarnir eiga at nýta, meðan tøkuorðið hoyrir til tann fjalda normin, sum hevur eitt ávíst ímyndanarligt virði fyri yvirlæknan, sum hevur við samleika og fakligan stoltleika at gera.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 137

Rullibretti, skateboard ella ...?

Tað seinasta dømið um variatión er úr eini samrøðu í Útvarpi Føroya tann 26. september 2002, og hon snúði seg um at standa á rullibretti. Útvarpsmaðurin hevði fýra fólk í útvarpsstovuni til at práta um tað at aka á rullibretti. Har vóru tveir ungir brettkoyrarar, formaðurin fyri Ráðnum fyri ferðslutrygd og mamman at øðrum brettkoyraranum. Byrjanin á samrøðuni er ikki við á teirri fløguni, sum útvarpið gav mær. Fløgan byrjar við, at annar brettkoyrarin svarar einum spurning frá útvarpsmanninum og nýtir tá orðið *skateboard*. Útvarpsmaðurin sigur so: "Tað sigst, at tað er ein sportur at leggja seg niður á skateboardini eisini. Er tað nakað, sum tit kenna til?" Brettkoyrararnir svara uttan at nevna lutin við navni. Síðan vendir útvarpsmaðurin sær til formannin fyri Ráðið fyri ferðslutrygd um vandan við rullifjølum: "Ja, tað eru tit á Ráðnum fyri ferðslutrygd, (...) ið gera vart við vandan orsakað av teimum mongu rullifjalunum, sum komnar eru á vegirnar. Er er vandin so stórur, sum tit vilja vera við?" Formaðurin svarar:

> Ja, heilt avgjørt. Eg havi sjálvur sæð nógv børn verið á rullibretti ella skateboard ella hvat vit kalla tað (...) í veruleikanum skulu rullibretti slett ikki vera á vegnum. Tá tú ert á rullibretti, tað er ikki ein súkkla (...) viss mann fekk umstøður til hatta har, til rullibretti ...

Útvarpsmaðurin velur *rullifjøl* í sínum spurningi til formannin fyri Ráðið fyri ferðslutrygd, men tað skuldi vísa seg at vera eitt skeivt val. Útvarpsmaðurin kemur nú inn ímillum og spyr, um tað átti at verið bannað at selt rullibretti í Føroyum, tí tey eru til ampa fyri fólk, sum eru til gongu. Nú veit útvarpsmaðurin, hvat orð hann skal brúka, og nú spyr hann formannin fyri Ráðið fyri ferðslutrygd: "Halda tit á Ráðnum fyri ferðslutrygd, at tað skuldi verið forbjóðað at havt ella selt rullibretti í Føroyum?" Formaðurin svarar: "Tá ið børn hava eini eini eitt rullibretti, so mugu tey [foreldrini] fylgja við, at tað ikki hendir, at tey fara á vegin". Nú vendir útvarpsmaðurin sær til mammu annan av teimum ungu: "Tú ert mamma Høgna, hvussu hevur tú tað, tá hann er úti við rennifjølini...?" Nú vendir útvarpsmaðurin aftur til *rennifjølina*, sum miseydnaðist í áðni. Mamman sigur, at hesi ungu, sum hava hetta ítrivið, verða rikin burtur allastaðni og hava einki stað at íðka hesa ítrótt. Hon tekur samanum og sigur ógvuliga snubbut: "Tað ber altso ikki til at hava *skateboard* í Føroyum". Orðavalið hjá mammuni avdúkar uttan iva ein samhuga við

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 138

brettkoyrarunum, men samstundis frálagar hon seg útvarpsmanninum. Nú vendir útvarpsmaðurin sær aftur til teir ungu og spyr, hvat teir halda um støðuna hjá teimum, ið íðka hetta ítrivið: "Men hvat halda tit báðir mann skal gera, fyri at tit kunnu sleppa at standa á *skateboard* í framtíðini eisini...?" Nú leggur útvarpsmaðurin seg aftur á *skateboard*. Eftir hetta spyr útvarpsmaðurin formannin, hvat er tað besta at gera: "Hvussu ætla tit at hantera henda trupulleikan, sum *rennifjølin* er vorðin til í ferðsluni"? Hóast *rennifjølin* var eitt skeivt val beint frammanundan, roynir hann seg aftur við tí orðinum, men heldur ikki hesa ferð fær útvarpsmaðurin undirtøku fyri tí orðinum. Formaðurin svarar, at ráðið er ofta við, tá ið lógir verða gjørdar viðvíkjandi ferðsluni "og har stendur so, at – tað sum eg nevndi í áðni – at at *rullibretti* hava einki at gera á vegnum". Formaðurin heldur fast um orðið *rullibretti*. Nú spyr útvarpsmaðurin teir ungu, um hesin trupulleikin eisini er kendur uttan fyri Havnina: "Vita tit báðir kanska um onkran, sum eisini stendur á *skateboard* uttan fyri Havnina..."? At enda spyr útvarpsmaðurin teir ungu, hvussu teir verja seg, tá ið teir koyra: "Hvussu hvussu verja tit báðir tykkum, tá tit eru á á *skateboard*"? Og so fær hann eitt svar, sum sigur, at teir hvørki brúka knæ- ella álbogaverju.

Samanumtøka fyri útvarpssamrøðurnar

Í útvarpssamrøðuni verða fýra orð nýtt um *skateboard*, umframt tøkuorðið, tær føroysku nýgerðirnar *rennifjøl*, *rullifjøl* og *rullibretti*. Tá ið útvarpsmaðurin vendir sær til mammuna og formannin, nýtir hann orðið *rennifjøl*. Tá ið formaðurin svarar spurninginum frá útvarpsmanninum, brúkar hann orðið *rullibretti*. Tað endar so við, at útvarpsmaðurin lagar sína orðanýtslu at formanninum og velur orðið *rullibretti*. Tað merkir, at málnýtslan hjá honum, sum er hægst á tignarstiganum (formaðurin fyri Ráðnum fyri ferðslutrygd), hevur ávirkan á, hvat orð útvarpsmaðurin velur (sbr. umrøðuna av *peysmeykaranum* omanfyri). Hinvegin hevur málnýtslan hjá brettkoyrarunum eisini ávirkan á málnýtsluna hjá útvarpsmanninum. Dreingirnir nýta bara orðið *skateboard*, og tað ber við sær, at útvarpsmaðurin nýtir tøkuorðið, tá ið hann vendir sær til brettkoyrararnar. Hetta fløkta mynstrið er partur av tí málsliga førleikanum hjá luttakarunum í útvarpssamrøðuni. Útvarpsmaðurin royndi seg við *rennifjøl*, men tað var eitt skeivt val, tí at formaðurin brúkti *rullibretti*, og so atlagaði út-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 139

varpsmaðurin sína talu og fór at brúka *rullibretti*, sum tað mest tignarliga orðið. Hinvegin vilja brettkoyrararnir vísa, hvat orð hevur tign í teirra hugaheimi, og tað er *skateboard*. Orðið er eftir øllum at døma ein stórur partur av samleikanum hjá teimum, ið íðka hetta ítrivið. Brettkoyring er ein partsmentan hjá einum ungdómsbólki við nøkrum virðum. Eitt av virðunum í hesi partsmentan er ein ávísur málburður, sum er ein týðandi partur av teirra samleika og bólkasamhaldsfesti. Tað er eingin ivi um, at *skateboard* er partur av tí fjalda norminum, men tað er als ikki ókent, at fjaldir normar ofta vinna á teimum opnu, almennu nornunum, t.d. í yrkismáli og í ymsum sløgum av bólkamáli (Sæbøe, 1996: 263-72). Orsøkin er, at bólkamálið fremur samanhald og samleika millum limirnar, og við at varðveita eina serliga málnýtslu verður bólkasamleikin varðveittur og kanska styrktur. Málnýtslan avdúkar, hvør er innanfyri og hvør er uttanfyri. Við at halda fast við *skateboard* vísa brettkoyrararnir, hvussu stóran týdning tann felagsliga og ímyndanarliga síðan av málinum hevur. Tað merkir, at tann málsliga tilvísingin hevur minni týdning enn tann felagsliga og ímyndanarliga funktiónin, tí at bólkasamleikin hevur størri týdning enn tilvísingin í hesi støðuni

Her er týðiliga talan um "systematic synonymi". Stór, men skipað variatión er í málnýtsluni, og tað er eingin ivi um, at fyri tey fólk, sum eru drigin inn í hesi samskifti, hava orðini ikki bara ymiskt marknaðarvirði og hoyra til ymsar normar, men eru samstundis dømi um, hvussu atlagingarmekanisman virkar í verki. Fólk við myndugleika og sum t.d. umboða ein almennan stovn, hava ávirkan á, hvussu hin parturin í samrøðuni háttar sær, men hinvegin hava brettkoyrararnir eisini ávirkan á málnýtsluna hjá útvarpsmanninum, tí teir fáa útvarpsmannin at velja tað orðið, sum teir sjálvir nýta. Brettkoyrararnir hava ikki ta somu opnu almennu tignina, sum ferðslutrygdarformaðurin hevur. Hinvegin umboða teir ein norm, har ið onnur orð geva tign. Við at nýta orðið *skateboard* vísa teir, at teir hoyra til eina partsmentan, har ið samhaldsfesti við aðrar brettkoyrarar og samleiki hevur stóran týdning. Og ein partur av hesum samleika og stoltleika er ein ávís málnýtsa. Vit *skateboardarar* kalla *skateboard* fyri *skateboard*, og so leggja vit einki í, hvat onnur kalla tað, tykjast teir at halda. Um útvarpsmaðurin hevði valt orðið *rullibretti*, tá ið hann tosaði við dreingirnar, høvdu teir ivaleyst frálagað seg útvarpsmanninum og kortini nýtt *skateboard*, og útvarpsmaðurin ger tað einasta rætta: hann

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 140

velur tað orðið, sum hann veit dreingirnir brúka, og á tann hátt væntar hann at fáa eitt gott samskifti við teir.

Niðurstøða

Brotini, sum eru greinað omanfyri, vísa týðiliga og greitt, at nýtslan av tøkuorðum og tilsvarandi nýggjyrðum, ikki er tilvildarlig. Í greinini havi eg valt at knýta málvariatión at trimum ástøðum, sum hvørt í sínum lagi kunnu varpa ljós á hetta sera áhugaverda fyribrigdið, sum Johnny Thomsen kallar "systematic synonymi". Tað "systematiska" er, at málnýtsla er partur av einum felagsligum og felagssálarfrøðiligum kervi, har ið nýtslan er nær knýtt at uttanmálsligum viðurskiftum, sum t.d. hvønn ein tosar við og hvat ein tosar um.

Samrøðubrotini (2)-(6) omanfyri vísa, at fólk er medvitað um málvariatión og á hvønn hátt umstøðunrar kunnu hava týdning fyri málnýtsluna hjá tí einstaka. Hinvegin eru útvarpssamrøðurnar livandi dømi um, hvussu stóran týdning málið hevur sum "bólkalím", tí at málið er við til at halda bólkinum saman og at varðveita hann óskalaðan. Prátið um kvikilin vísir, at fakmaðurin, t.e. læknin, hevur "definitiónsrættin". Tað sama kunnu vit siga um formannin fyri Ráðið fyri ferðslutrygd. Hinvegin hava brettkoyrararnir "definitiónsrættin", tá ið tað snýr seg um "fakorðið" hjá brettkoyrarunum sjálvum. Bæði hjá kvikilsserfrøðinginum (læknanum) og brettkoyrarunum vinnur tøkuorðið á føroysku nýgerðunum sum tað orðið, ið verður nýtt í fakinum. Hinvegin ger yvirlæknin vart við, at hann kennir tann opna, almenna normin og nevnir hann, tí hann veit, at hesin normur nettupp hevur eina hægri almenna tign, enn tann normur, sum hann í samrøðuni ger seg til talsmann fyri. Og við at gera tað, ger hann vart við sítt marknaðarvirði. Tað sama síggja vit ikki í samrøðuni við brettkoyrararnar, teir siga ongantíð beinleiðis, at teir kenna tær føroysku nýgerðirnar. Hjá teimum hevur tað ongan týdning at gera vart við, um teir kenna tær ella ikki kenna tær, tí hjá teimum ræður meira um at vísa samhaldsfesti við aðrar brettkoyrarar enn at gera ein roynd at nærkast útvarpsmanninum málsliga, og sum harumframt er nógv eldri enn teir. Teir vinna onga virðing við at gera tað. Hjá brettkoyrarunum snýr tað seg meira um at vísa, at teir eru limir í eini partsmentan (ungdómsmentan) við nøkrum virðum og normum, og millum virðini í hesi partsmentan er ein ávísur málburður.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 141

Bókmentir:

Bourdieu, P. 1991. *Language and Symbolic Power.* Polity Press. Cambridge: Basil Blackwell.

Coupland, N. 2009. *Style. Language Variation and Identity.* Cambridge: Cambridge University Press.

Chrystal, D. 2003. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics.* Malden, Oxford, Melbourne, Berlin: Blackwell Publishing.

Giles, H., Coupland, N. og Coupland, J. 1991. Accommodation Theory: Communication, context and concequence. Í: Giles, H, Coupland, N og Coupland, J. (ritstj.) *Contexts of Accomodation.* Cambridge: Cambridge University Press, s. 1-68.

Hagström, B. 2005. Written language and forms of speech in Faroese in the 20th Century. Í: Bandle, O. o.o. (ritstj.*) The Nordic Languages: An international handbook of the history of the Northern languages* . Vol 2. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 1750-1759.

Hudson, R.A. 1999. *Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Jacobsen, J. í L. 2008. *Álvaratos, who cares. Ein samfelagsmálvísindalig kanning av hugburði og nýtslu av tøkuorðum og nýggjum orðum í føroyskum.* Dr. Philos.-ritgerð. Vard við universitetið i Bergen 2008. Óprentað.

Laurén, C., Myking, J. og Picht, H. 2008. *Insikter om insikt.* Nordiska teser om fackkommunikation. Oslo: Novus. Forlag.

Orðafar nr. 4, juni 1987, 1. árgangur. www.fmn.fo/orðafar

Petersen, H.P. Føroyskt-danskt málsamband: athall, tillaging, eingangs-tillaging og málbygging. *Fróðskaparrit* 54: 8-20.

Petersen, H. P. 2010. *The Dynamics of Faroese-Danish Language Contact.* Heidelberg: Universitätverlag Winter.

Poulsen, J.H.W. 2004. *Mál í mæti. Greinasavn eftir Jóhan Hendrik W. Poulsen, útgivið í sambandi við sjeyti ára føðingardag hansara 20. juni 2004.* Tórshavn: Fróðskapur, s. 151-160 og 383-392.

Prieur, A. 2006. En teori om praksis. Í: Prieur, A. & Sestoft, C. *Pierre Bourdieu. En introduktion.* Keypmannahavn: Hans Reizels Forlag, s. 23-69.

Sandøy, H. 2000. Språkleg klimavariasjon med anglo-amerikanske vinddrag. Í: Lindgren, B., Holmberg, H., Sommerdahl, E., Kristinsson, A.P. og Nestor, S. (ritstj.) *Språk i Norden* 2000. Oslo: Novus forlag, s. 72-95.

Staksberg, M. 1996. Sa-possesiv. *Málting* nr. 18. Tórshavn: Málting, s. 28-34.

Sæbøe, R. 1996. Fagspråk, sosial funksjon og sosial mening. Noen vitenskapsfilosofiske betraktninger om språksituasjonen i norsk petroleumsvirksomhet. Í: Myking, J., Sæbøe, R. og Toft, B. (ritstj.) *Terminologi – system og kontekst.* Nordisk minisymposium. 1996. KULTs skriftserie nr. 71, s. 263-72

Thomsen, J. 1992. Problems of Faroese lexicography. Í: Louis-Jensen, J. og Poulsen, J.H.W. (ritstj.*) The Nordic Languages and Modern Linguistics* 7. Vol.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 142

II. Proceedings of the Seventh International Conference of Nordisc and General Linguistics in Tórshavn, 7-11 August 1989. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag. Annales Societatis Scientiarum Færoensis XVIII, s. 615-624.

Thomsen, J. 1993. Eitt sindur um orðabókagerð. *Málting* 7. Tórshavn: Málting, s. 2-13.

Trudgill, P. 1974/1983. Sociolinguistics, 2nd edition. Harmondsworth: Penguin.

Jógvan í Lon Jacobsen, dr. philos., lektari á Føroyamálsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya. Mag.art. í norrønari málfrøði frá universitetinum í Keypmannahavn 1991. Hevur serliga arbeitt við samfelagsmálvísindum tey seinastu árini.
Millum Gilja 171, FO-188 Hoyvík.
Teldupostadressa: jogvanlj@setur.fo

Jógvan í Lon Jacobsen, dr. philos. Lecturer at Faroese Institute, University of the Faroe Islands. MA in Nordic philology 1991. His main interest in recent for the time being is sociolinguistics.
Address: Millum Gilja 171, FO-188 Hoyvík
Email: jogvanlj@setur.fo

Manningin av sjúkrarøktarfrøðingum

Edit Bugge og Beinta í Jákupsstovu[1]

Abstract

This article discusses the change of the Faroese term for 'nurse', which, following a democratic decision at the Faroese Nurses' Union in 2002, was altered from the term *sjúkrasystir* (lit. "sick-sister" (f)), to the term *sjúkrarøktarfrøðingur* (lit. "sick-care-expert" (m)). *Sjúkrasystir* was an established work title, and the terminological change caused debate. *Sjúkrarøktarfrøðingur* is not only a longer term counting seven syllables, but the change in grammatical gender also causes grammatical consequences in the reference to Faroese nurses. Despite some popular dissatisfaction with the new term, *sjúkrarøktarfrøðingur* has been accepted in Faroese management and literary language. The purpose of the article is to display how the change of this particular professional term could be viewed as a result of different ideological currents in Faroese terminological elaboration: linguistic purism, women empowerment and profesionalization.

Etter vedtak på årsmøtet i det færøyske sjukepleierforbundet i 2002 skiftet forbundet navn fra *Sjúkrasystrafelag Føroya* til *Felagið Føroyskir Sjúkrarøktarfrøðingar*. Ved navneskiftet ble også den færøyske yrkestittelen endret fra *sjúkrasystir* til *sjúkrarøktarfrøðingur*. Yrkestittelendringa fra sjúkrasystir til sjúkrarøktarfrøðingur har skapt debatt, og ulike debattanter har sett ulike motiv for termskiftet. *Sjúkrarøktarfrøðingur* er likevel blitt akseptert som den politisk korrekte termen,

[1] Takk til Hildur við Høgadalsá, Annemi Joensen, Katrin í Horni, Johan Myking, Helge Sandøy, Gunnstein Akselberg, Svavar Sigmundsson og Margunn Rauset for kommentarer på ulike stadier i arbeidet med denne artikkelen. Innhold og framstilling tar artikkelforfatterne ansvar for.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 144

og blir i dag brukt i høgfærøysk skrift og tale.[2] Hovedmålet med denne artikkelen er å vise hvordan yrkestittelendringa fra *sjúkrasystir* til *sjúkrarøktarfrøðingur* kan tolkes som et resultat av ulike strømninger i det færøyske samfunnet og i færøysk terminologisk utbygging: språkpolitisk purisme, kvinnekamp og yrkesprofesjonalisering.

Ulike tradisjoner innen språk- og samfunnsforskning har rettet søkelyset mot sammenhenger mellom språk og samfunn. I blant har idéen om at språk både påvirker tenkning og reflekterer verdier også framprovosert politisk handling, og språklige begrep er blitt endret i et forsøk på å endre samfunnsforhold. Språkvitenskaplige og folkelige forståelser av forholdet mellom språk og tanke, har fått innflytelse for moderne språkrøkt, særlig for *politisk korrekt* språkbruk. Her er språkrøkt et redskap for samfunnsingeniører, der tanken er at innføring av nye titler for undertrykte grupper kan bidra til å endre hierarkiske strukturer i samfunnet.

I et språkrelativistisk[3] lys kunne vi forestille oss ulike konsekvenser av termendringa fra *sjúkrasystir* til *sjúkrarøktarfrøðingur*, særlig dersom termen sjúkrarøktarfrøðingur også skulle fått gjennomslag i andre færøyske stilnivå enn det høgfærøyske. En av intensjonene bak termskiftet har nok vært å framheve sjukepleiernes status som arbeidstakere med høyere utdanning. Denne terminologiske endringa kan selvsagt tenkes å få konsekvenser for språkbrukernes oppfatning av sjukepleieryrket. På samme måte kunne vi, i et språkrelativistisk lys, forestille oss konsekvenser av termendringa, dersom grammatisk kjønn i yrkestitler *ikke* er løsrevet fra mentale assosiasjoner om biologisk kjønn. I et kjønnsperspektiv er det færøyske termskiftet til *sjúkrarøktarfrøðingur* interessant, for selv om en sjukepleier *kan* være enten kvinne eller mann, er de aller fleste færøyske sjukepleiere fortsatt kvinner. Med dette termskiftet får vi altså oftere misforfold mellom grammatisk og biologisk kjønn i omtalen av færøyske sjukepleiere.

---

2 Med høgfærøysk mener vi her et høyere stilnivå i færøysk språk, motsatt alm. talespråk (Brunstad 2001: 280).

3 Den språkrelativistiske hypotesen antar at det finnes en sammenheng mellom språklig og mental kategorisering, der strukturelle ulikheter mellom språk kan bidra til at mennesker med ulike morsmål både beskriver, organiserer og oppfatter verden på ulike, morsmålsspesifikke måter (Lucy 1997; Gentner og Goldin-Meadow 2003:7)

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 145

1. Mál og metode

Artikkelen bygger på et grunnlagsmateriale fra fire tidsperioder mellom 1915 og 2011. *Lagtingstidende/ Løgtingstíðindi* 1915–1931 gir indikasjoner om når tittelen *sjúkrasystir* blir tatt i bruk. Den andre perioden vi undersøker er 1960-tallet, med etableringa av helsesøstervirksomhet på Færøyene, der vi undersøker omtalen av sjukepleiere og helsesøstre i arkivet til *Tórshavnar býráð*. For å undersøke omtalen og tituleringa av sjukepleier rett før termskiftet, har vi brukt *Føroyskt TekstaSavn*, som bygger på færøyske tekster fra 1998. For perioden 2003–2011 har vi gått gjennom et utvalg av lagtingsreferat, rapporter, læreplaner, avisartikler og offisielle nettsider som omhandler færøyske sjukepleiere (rundt 170 tekstsider). I denne artikkelen vil vi også trekke fram eksempel fra debatten om termskiftet *sjúkrasystir/ sjúkrarøktarfrøðingur* fra uformelle debattforum på nettsidene til *kvinna.fo*.

2. Yrkestittelendringa i et puristisk perspektiv

I diskusjonsforumet på sidene til *kvinna.fo* tar en debattant under pseudonymet "Hugagóður" til orde for at yrkestittelendringa fra *sjúkrasystir* til sjúkrarøktarfrøðingur først og fremst er puristisk motivert, som et uttrykk for *danofobi*:

> Satt at siga so er hatta navnið sjúkrarøktarfrøðingur lívshættisligt. Hugsa tær til, um onkur eldri ella onkur sum ikki fylgir so væl við liggur á deyðastrá, og so í deyðsótta skal rópa á sjúkrasystrina, hitt orðið hvørki minnist hann ella kemur í hug – ja so kemur eingin hjálp. Hetta nærkast aktivari deyðshjálp, íspunnið av onkrum ørvitisknokki við danofobi. ("Hugagóður", innlegg 29-12-2004 kl. 17:39)

Purismen har spilt ei viktig rolle både i færøysk normering og i færøysk utbygging av terminologi og stilistikk, og for språklig domenevekst for færøysk (Kamban 2005). Endre Brunstad forklarer purisme i en språkpolitisk sammenheng som "ein normeringsideologi prega av tanken om det reine språket: Visse framande språkinnslag bør haldast ute, av di dei gjer språket ureint. Denne oppatninga er gjerne kombinert med aktiv innsats for å avløyse språklån med heimleg språkstruktur" (Brunstad 2001: 1). Hammershaimbs færøyske rettskrivingsnormal bygde på etymologisk grunn. Med tanken

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 146

om at hver nasjon hadde sin egenartede *Volkgeist* som ga rett til selvstyre, kom utbygging, røkt og vern av nasjonalspråk til å bli viktige element i nasjonsbyggingsprosessene.[4] Det historisk-filologiske fundamentet og de puristiske rammene preger utviklinga av færøysk skriftspråk i politikk og forvaltning.

Sammenligna med de skandinaviske landa har det vært relativt stor oppslutning om purismen på Færøyene. Mange gode nyord har slått gjennom, også som erstatninger for etablerte lånord (Poulsen 2004). *Frøði* for vitenskap og *frøðingur* for yrkesutøver med høyere utdanning, er eksempel på nyord som har fått gjennomslag i allmennspråket. Yrkestittelendringa til *sjúkrarøktarfrøðingur* er likevel fortsatt et debattema. De dramatiske og tragiske konsekvensene ved yrkestittelendringa i tankeeksperimentet til "Hugagóður", gjenspeiler et argument vi finner i den færøyske purismekritikken, der purismen blir anklaga for å være et uttrykk for en færøysk elitekultur. Nyord som erstatning for etablerte lånord blir i denne argumentasjonen blant anna sett som et hinder for demokratisk deltaking, ved at det breie (og eldre) lag av befolkninga ikke opplever å ha tilgang til det språket som brukes i det offentlige rom (Jacobsen 2008a:158; se også Clausén 1978). Slik blir terminologisk konservatisme gjerne framholdt som den beste løsninga. Med sine sju stavelser er nyordet *sjúkrarøktarfrøðingur* et tungt og langt ord, som står lagelig til for hogg for den som ønsker å latterliggjøre uvørden terminologisk radikalisme.

I færøysk talespråk blir også færøyske former av det danske sygeplejerske brukt. I talespråket går det greit å si *sjúkrapleyirskan*, hjá *sjúkrapleyirskuni* og *sjúkrapleyirskurnar*, men da man gikk over fra å skrive dansk til å skrive færøysk i aviser og offentlig saksbehandling, ble det vanskelig å innpasse dette ordet i normalfærøysk rettskriving. Dansk *pleje* svarer til de færøyske *røkta, passa, at vera um ein, ansa eftir*, og femininum-endelsen *-irska* er fremmed i færøysk.

Ei sentral kilde for færøysk forvaltningsspråk er årbøkene fra Lagtingets virksomhet *Lagtingstidende / Løgtingstíðindi*. I amtstiden fra 1852 til 1948 var det meste av Lagtingets saksbehandling på dansk. I

---

[4] Nasjonale språk fikk en praktisk-politisk betydning ved at man dermed kunne bestemme statens grenser. Det at Færøyene var uten skriftspråk da folkestyre ble innført, bidro til at Færøyene ikke ble ikke anset som modent for nasjonal representasjon under grunnlovsarbeidet i Danmark (Thorsteinsson 1990).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 147

1928 kom startskuddet for en færøysk sentralforvaltning med oppretting av et permanent lagtingsutvalg *landsnevndin*. I 1928 skiftet da også *Lagtingstidende* navn til *Løgtingstíðindi* og har siden vært redigert på færøysk, men særlig i den første tida var tekstene oftest danske. I *Lagtingstidende / Løgtingstíðindi* er det trykt skriftlig materiale fra lagtingsbehandlinga gjeldende år (saksframlegg, utredninger m.v.). Unntaket er 1918 og 1919 da også debatten ble gjengitt, Sverri Patursson stenograferte (Løgtingstíðindi 1918: 197). Allerede under 1. verdenskrig finner vi de første færøyske tekstene i *Lagtingstidende*. I begynnelsen var man svært forsiktig. *Lagtingstidende* 1915, Bilag 12 er et framlegg på færøysk fra seks representanter, men vedlagt en "Oversættelse foretaget af Docent, Dr. phil. J. Jakobsen". Året etter er det flere små tekster på færøysk, men fra nå av står de uten danske oversettinger. Også den refererte debatten 1918–1919 er en blanding av færøyske og danske tekster. Det er her vi finner de første forsøkene på å finne færøyske varianter til det danske ordet "sygeplejerske", da N. Debess bruker termen *sjúkarøktarskur* (13. aug. 1919, Bind A, s. 122).

Første gang vi ser termen *sjúkrasystir*, er i *Løgtingstíðindi* for 1929, s. 136, i det sammensatte ordet *tuberklasjúkrasystir*. Yrkestittelen står i overskriften til et saksframlegg som er skrevet på dansk, og der det vises til *sygeplejerske*. I *Løgtingstíðindi* for 1931, s. 112 blir ordet *sjúkrasystir* brukt i ei saksutgreiing skrevet på færøysk.

Vi vet ikke om tittelen *sjúkrasystir* allerede ble brukt i muntlig språk, eller om det ble laget til formålet, men mye tyder på at det siste er tilfellet. Ei nylaging kan ha vært et oversettelseslån, på grunnlag av det danske *sygesøster*, og kanskje med støtte i det norske *sykesøster/sjukesøster* og det svenske *sjuksyster*. Men *sjúkrasystir* kan også ha vært en nydannelse på heimlig grunn, med eksisterende færøyske ledd. De første utdannede sjukepleierne kom til Færøyene i 1897. De var diakonisser, utsendt fra Diakonissestiftelsen i København (Petersen 1998), og ble derfor titulert søster. I en periode hadde søster-begrepet tre ulike former i færøysk talespråk: /sɪstir/ om familiemedlemmer, /sœstər/ om sjukepleiere, og hybridforma /sʏstə/, som ble brukt i tituleringa av de katolske nonnene ved *Sankta Frans skúli* i Tórshavn. I færøysk *skriftspråk* brukes samme stavemåte, *systir*, om både nonner, diakonisser og kvinnelige medlemmer av en søskenflokk, men i muntlig språk skiller fortsatt mange mellom de tre for-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 148

mene. Yrkestitlene *sjúkrasystir* og *heilsusystir* gled derimot godt inn i talespråket.

Ordet *pleyirska* gikk likevel ikke ut av talespråket. Da politikere i Tórshavn i 1962 begynte å arbeide for å få en helsesøsterordning etter dansk forbilde, brukte de benevnelsen "sunnheitspleijirska" (med hermetegn)[5] og *sunnheitspleyirska* (med og uten hermetegn).[6] Når saken blir tatt opp igjen i 1968, blir først den danske stavemåten brukt,[7] men nå blir også ordet *heilsusystir* lansert.[8] Etter et par års dvale dukker saken opp igjen, og nå brukes først ordet *pinkubarna-heilsusjúkrasystir*, [9] men dette ordet levde ikke lenge. Fra mai 1971 var yrkestittelen *heilsusystir* [10] fram til termen ble endret til *heilsufrøðingur.*[11] *Heilsusystraskipanin* har nå fått navnet *Gigni.*[12]

Både *sjúkrasystir* og *heilsusystir* kan se ut til å være oversettingslån i færøysk, men de er eksemplarisk konstruerte med heimlige ledd. I

---

[5] Gerðabókin hjá barnaverndarnevndini, fundur 4. mai 1962; Gerðabókin hjá sosialu nevndini 24.okt.1962

[6] Framlegg fra Kj.Mohr, býráðslimur, til Tórshavnar býráð (sunnheitspleyirska uten hermetegn); brev fra byrådet til landslegen 21.nov. 1962 (med hermetegn).

[7] Gerðabókin hjá kassanevndini 2.des. 1968: "sundhedsplejerske".

[8] Brev fra byrådet til Riksombudsmannen 6.des. 1968. – I Norge brukes tittelen *helsesøster*, og helsesøstervirksomheten har sin hovedbase i helsestasjonen. På Island har ikke sjukepleiere innen helseforebyggende arbeid for spebarn, en egen tittel. De omtales som *hjúkrunarfræðingar* som arbeider med *ungbarnavernd* i *heilsugæslan.*

[9] Gerðabókin hjá kassanevndini 9.nov. 1970; brev fra byrådet til riksombudet og landslegen 23.april 1971.

[10] Gerðabókin hjá kassanevndini, 3.mai 1971.

[11] "Heitið heilsufrøðingur verður nú brúkt heldur enn heilsusystir. Ein heilsufrøðingur er útbúgvin sjúkrarøktarfrøðingur, sum umframt drúgvar starvsroyndir hevur nomið sær víðari útbúgving á CVU í Danmark, við servitan um heilsu hjá børnum og ungum." www.gigni.fo 24.06.2009.

[12] På hjemmesiden til helsesøstertjenesten, som i 2009 fikk navnet *Gigni – heilsufrøði fyri børn & ung*, ny logo og ny hjemmeside, begrunnes navnet Gigni slik: "Orðið "gigni" er gamalt føroyskt orð, sum merkir tað at vera einhvørjum at gagni, avleitt av sagnorðinum: at gagna. Navnið er valt við støði í virkseminum hjá stovninum, sum júst er at virka til gagns fyri heilsu og trivnaði hjá børnum og ungum í Føroyum." www.gigni.fo 24.06.2009.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 149

motsetning til "Hugagóður", kan vi ikke se at purisme skal være hoveddrivkrafta bak yrkestittelendringa fra *sjúkrasystir* til *sjúkrarøktarfrøðingur*.

3. Sjukepleieren: omsorgsperson og/eller akademiker?

Endring av navn for yrkesgrupper har sammenheng med en endring i den faglige forankringa for yrkesutdanninga. Historisk har sjukepleien på Færøyene hatt flere slike sprang. Det første kom med introduksjonen av utdannede sjukepleiere rundt forrige århundreskifte. Fram til da hadde ufaglærte *vakikonur* stått for pasientstellet, men nå fikk unge kvinner mulighet til å bli sjukepleieelever ved sjukehuset; læretida ble supplert med studieopphold i Danmark. Først i 1960 ble *Sjúkrasystraskúli Føroya* opprettet. Fortsatt var opplæringa en naturlig del av virksomheten på færøyske sjukehus. Den tredje store reformen skjedde da skolen ble flyttet fra helseministeriet (*Almanna- og heilsumálastýrið*) til undervisningsministeriet (*Undirvísingar- og mentamálastýrið*). Sjukepleieutdanninga skulle endres fra en yrkesfaglig utdanning til en *bachelorutdanning*, og dørene åpnet seg for å kunne kvalifisere seg for en forskningskarriere. Profesjonsutøverne opplevde akademiseringa som en spennende utfordring: "Vit eru greið yvir, at vit skulu seta okkum inn í ta serligu mentanina, sum er galdandi í undirvísingarverkinum, tó uttan at missa okkum sjálvi burtur." (Høgadalsá 2000).

Sjukepleieforbundet valgte å markere endringa ved å endre yrkestittel. Termvalget *sjúkrarøktarfrøðingur* blir forsvart av *Felagið Føroyskir Sjúkrarøktarfrøðingar* med at det er et resultat av en demokratisk prosess, der målet har vært å få presisert at dette er vitenskapsbasert kunnskap (*frøði*) om sjukepleie (*sjúkrarøkt*) som blir praktisert av både kvinner og menn. Tittelen *sjúkrarøktarfrøðingur* gir et inntak til å forstå hvordan dagens yrkesutøvere tenker om sitt arbeid med sjuke mennesker, og hvordan de ønsker å posisjonere seg i forhold til andre som har til arbeid å gjøre folk friske, eller i all fall lindre deres smerter. De færøyske sjukepleierne ønsket nå å bli sett i rollen som profesjonelle vitenskapsbaserte yrkesutøvere, som *-frøðingar* (Jacobsen 2008b: 7). Som de islandske og de skandinaviske hadde gjort før dem, ble formelle organisasjonsendringer brukt som

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 150

en anledning til å distansere seg fra *søster*-tittelen, en tittel som gir konnotasjoner til et religiøst fundert *kall* (Melby 1990).

Valget av tittelen *sjúkrarøktarfrøðingur* skjedde ikke uten debatt. Ett av problemene som man sto overfor, var at flere av de mulige alternative konstruksjonene allerede ble, eller hadde vært brukt om andre grupper i helsevesenet:

1. *Heilsufrøðingur* – er den nye termen for *heilsusystir* (helsesøster, sundhedsplejerske)
2. *Sjúkrarøktari* – var den færøyske tittelen for dansk *plejer*, oftest menn som arbeidet innen psykiatrien
3. *Heilsurøktari* – en ny utdanning som dekker tidligere *sjúkrarøktari, sjúkrahjálpari* og de som var ítrívisvegleiðari
4. *Heilsuhjálpari* – før *heimahjálp*, har utdanning på lavere nivå. (Høgadalsá, 20.06.2011).

Når det har vært vanskelig å finne nye færøyske betegnelser, har man ofte tydd til islandsk. Ordet *sjúkrarøktarfrøðingur* er lengre, men ikke så ulikt det islandske *hjúkrunarfræðingur*. På Island har man ikke i samme grad som i færøysk helsevesen brukt ulike titler for ulike grupper yrkesutøvere. For eksempel kalles også en *heilsufrøðingur* (helsesøster) for *hjúkrunarfræðingur*. Den tradisjonelle tittelen på sjukepleiere var *hjúkrunarkona* (og Íslendzk–dönsk orðabók fra 1976 viser også til alternativet *hjúkrunarmaður*). I 1973 ble sjukepleie universitetsfag på Island, og fagtittelen *hjúkrunarfræði*, og yrkestittelen *hjúkrunarfræðingur* ble lovfestet i 1975, men kun for de som hadde fått universitetsutdanning i faget. I færøysk gir etterleddet *-frøðingur* sjukepleiere mulighet til å skape nye benevnelser for deres spesialiseringer med ytterligere avstand til søstertittelen. Eksempelvis er tittelen for den (mannlige) hygienesjukepleier ved *Landssjúkrahúsið smittuverjufrøðingur* (www.lsh.fo).

Fortsatt er likevel mannlige sjukepleiere svært sjeldne på Færøyene, kun fire har fått utdanning på skolen siden den ble opprettet i 1960, og kun én færøysk mann med utdanning fra Danmark arbeider i landet (Høgadalsá og Joensen, 20.06.2011). Det tette forholdet mellom yrke og kjønn påvirker valg av yrkestittel, her som andre steder. I Norge har *sykepleievitenskap* vokst fram som fag, men man bruker fortsatt tittelen sjukepleier. Det var en ny lov om offentlig

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 151

godkjenning i 1948 som førte til den kjønnsnøytrale yrkesbetegnelsen *sykepleier*. Da begynte også noen sjukepleieskoler at ta opp mannlige elever (Melby 1990:176). Men i norske talemål brukes fortsatt (syke-/) sjukesøster eller (*syke-/*) *sjukepleierske*. På samme måte er både *sjúkrasystir* og *sjúkrapleyirska* fortsatt vanlige i færøysk dagligtale.

Hvorfor har sjukepleiere brukt så mye krefter på å bli kvitt søster-tittelen? Dette har historiske grunner, og ikke minst må det forstås ut fra de store endringene som har skjedd i synet på kvinner og kvinners roller i samfunnet som kom med kvinnebevegelsen i de siste tiåra av 1900-tallet. I sin tid ga *søster*-tittelen autorietet. Det var noe man forbandt med faglig kompetente og selvstendige kvinner. Historien til moderne sjukepleie fører tilbake til middelalderens katolske klostre, og ikke minst til de nye kvinnelige sjukepleieordener og legbevegelser som oppsto på 1600-tallet i Frankrike, blant dem *Sankt Joseph Søstrene* fra 1646 og *Barmhjertige Søstre* fra 1633 (Malchau 2008: 50–51). Ei anna grein fører tilbake til diakonissesjukepleien som spredte seg i protestantiske miljøer fra midten av 1800-tallet, med utgangspunkt i Kaiserwerth i Tyskland (Ilkjær og Kolsum 2008); Martinsen og Wærness 1979: 11). Ei tredje grein, som har fått særlig stor betydning, er Florence Nightingales *verdslige* sjukepleie (Martinsen og Wærness: 20).

De som legger vekt på framveksten av sjukepleieyrket som en emansipasjonsprosess, viser til at for middelalderens kvinner (og menn) var klostrene et fristed som var mer ordnet og forutsibart enn livet som gifte eller ugifte omsorgsutøvere i familiene. Også diakonissenes liv kom til å likne nonnenes. Dette var en mulighet for borgerskapets kvinner som ikke ønsket å gifte seg eller å gå som ugifte i familien, til å skape sin egen tilværelse; men fullstendig frigjorte ble de ikke. De ble fri for mannlig dominans, men måtte etterleve krav om et dydigt liv. "Med diakonissedragten forsøgte man bevidst at neutralisere søstrene som kønsobjekter, så de i deres synlighed blev et symbol på hjælp til de syge og nødlidende" (Ilkjær og Kolsum 2008:39). Samtidig ønsket de ikke å underkaste seg mannlige autoriteter, noe som kom til syne da danske diakonisser deltok i tog for kvinnelig stemmerett. *Søster*-tittelen innebar sjukepleie og forkynnelse, men også kvinnesolidaritet.

Florence Nightengales (1820–1910) arbeid for modernisering av sjukepleieyrket skjedde før og under den medisinske revolusjonen,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 152

med oppdagelsen av bakterier og ny forståelse av sjukdom og sjukdomsbekjempelse. Hennes utvikling av sjukepleiefaget var basert dels på klassisk medisinsk kunnskap om kost og hygiene, dels på at hun tok i bruk moderne vitenskapelige metoder som statistiske analyser. Fra *De Barmhjertige Søstre* erfarte hun betydninga av sjukepleiernes væremåte og søstrenes begrep om "smittende ro" (Elstad 2008: 79).

Sjukepleieorganisasjonen *British Nurses' Association* ble etablert i 1887 med det formål å gjøre sjukepleien til en profesjon (Elstad 2008: 83). Nightingale selv var skeptisk til utviklinga mot en profesjon i stedet for et kall. Kallet, slik det er utformet i det Florence Nightingale-løftet som også danske sjukepleiere ga, forpliktet dem til å "føre et rent Liv", å "bistaa Lægen i hans Gerning", og å "ofre mig for deres Vel, som ere betroede i min Omsorg" (Petersen 1998:8). Nightingales krav til sjukepleiernes livsførsel har møtt kritikk som til tider har overdøvet hennes bidrag til profesjonalisering av sjukepleieyrket, et yrke som i Storbritannia fikk den kjønns- og kallsfrie yrkestittelen *nurse*.

Den religiøse sjukepleien i "søsterordningene" skrumpet inn fra omkring 1940, da rekrutteringa til både katolske ordner og til diakonissehusene rundt om i Europa ble rammet av den såkalte "kaldskrisen" (Malchau 2008:59). Økt etterspørsel etter sjukepleiere i takt med oppbygning av velferdsstaten ble nå dekket av såkalte "verdslige" sjukepleiere. Også disse sjukepleierne, og ikke minst sjukepleieelevene, måtte innordne seg tradisjonelle moralske krav til yrkesrollen. Sjukesøstrene hadde ansvar for sosialiseringa av sjukepleieelevene. "Sjúkrasystrarnar høvdu ábyrgd at læra tær upp og at tær skikkaðu sær væl – eisini í frítíðini" (Jacobsen 2011: 66). De måtte bo på hospitalet, klar til utrykning når det måtte kreves av dem. Som elever hadde de heller ikke rett til å gifte seg eller få barn. Så sent som på 1960-tallet var det et krav på *Sjúkrasystraskúli Føroya* at elevene måtte bo på internat på sjukehusområdet – også de som hadde familie i Tórshavn. Men med student-, ungdoms- og kvinneopprørsbølgen på 1970-tallet, kom også sjukepleieelevenes motforestillinger til tradisjonsbundne rammer for opplæringa (Jacobsen 2011: 68).

Sjukepleierne har gjennom sine fagorganisasjoner ført en kamp mot umyndiggjøring, overarbeid og utnytting. Allerede på 1930-tallet ble spørsmålet om sjukepleie var "kald eller erhverv"[13] dis-

[13] Hjort-Lorenzen (1934) *Sygepleje – 'kald' eller erhverv*. Her: Holen 2008:222.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 153

kutert i Danmark. Sjukepleierne har etter hvert oppnådd å få arbeidsvilkår som ikke atskiller seg vesentlig fra andre arbeidstakeres gjennom å distansere seg fra kallet og de verdier som *søstrene* representerte. I stedet har man søkt å gi sjukepleieyrket økt prestisje gjennom vitenskapeliggjøring av sjukepleiefaget. Avstanden som markeres til søstrene vises bl.a. i påstander om at deres uensartete og tilfeldige utdanning førte til en praksis som ikke var i pakt med moderne medisin: "De religiøse sykepleierne på denne tid var ikke så opptatt av hygiene. De skulle jo først og fremst være kirkens tjenere og forkynne evangeliet gjennom sin praktiske gjerning" (Martinsen og Wærness 1979:20).

De "verdslige" sjukepleiernes mål har gjennom hele 1900-tallet vært å få en ensartet utdanning som ga autorisasjon til yrket. "Profesjonaliseringen av sykepleieryrket ser vi som en del av kvinners arbeid for å oppnå større likestilling og større anerkjennelse på det etablerte mannssamfunnets premisser. På denne måten har sjukepleierne forsøkt, og til dels lykkes i, å få større innflytelse og bedre lønns- og arbeidsforhold." (Martinsen og Wærness 1979:97). Sjukepleierne har ønsket å være likeverdige medlemmer i et team med leger. Historien om framveksten av moderne medisin er også ei historie om maktposisjonering mellom leger og sjukepleiere, der legene har sett sjukepleierne som sine assistenter, mens sjukepleierne har ønsket anerkjennelse for sjukepleien som selvstendig disiplin. Sjukepleiernes ønske om å frigjøre seg fra den tradisjonelle *søster*-rollen har etterhvert gitt en arbeidsdeling og spesialisering. Helsevesenet har også fått nytt underordnet assistentpersonell med kortere utdanning til å ta seg av "ta-hånd-om" omsorg (Martinsen og Wærness 1979: 109).

Jógvan í Lon Jacobsen har brukt sjukepleiernes yrkestittelendring som et eksempel på hvordan ei (yrkes-)gruppe bruker yrkestittelendring som strategi for å vinne seg en ny og mer attraktiv plass i det sosiale rommet:

> Hví valdu t.d. sjúkrasystrarnar at broyta sítt starvsheiti til sjúkrarøktarfrøðingar? Spurdu vit Bourdieu, hví tær funnu upp á hetta, hevði hann svarað, at tað er ein liður í eini strategi fyri at vinna sær eitt nýtt pláss í tí felagsliga rúminum. Grundin til at massørarnir í síni tíð broyttu starvsheiti til fysioterapeutar var nettupp fyri at vinna sær eina nýggja og betri støðu í tí felagsliga rúminum, sigur hann. Grundin til, at sjúkrasystrarnar valdu at broyta sítt starvsheiti til sjúkrarøktarfrøðingar

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 154

> kann soleiðis tulkast á tann hátt, at orðið sjúkrasystir var lækkað í virði á tí málsliga marknaðinum, tað var devaluerað, inflatión var komin í. Tí var neyðugt at skifta orðið út við okkurt annað. Og tað bleiv so sjúkrarøktarfrøðingur. (Jacobsen 2010:16)

Yrkestittelen *sjúkrarøktarfrøðingur* har slått gjennom i færøysk offentlig språkbruk. At termskiftet var initiert av sjukepleierne selv, har nok bidratt til å sikre ordets suksess:

> Når sygeplejerskeforeningen udbassunerer, at sygeplejerskerne nu hedder sjúkrarøktarfrøðingar, så har det den ønskede virkning i og med at det er sygeplejerskerne, der siger det. (...) Sygeplejerskerne har bevist, at de har den nødvendige symbolske magt til at ændre sprogbrugen inden for deres fag, dvs. at de har magt til at etablere og implementere en ny sproglig praksis (i dag er det politisk ukorrekt at anvende ordet sjúkrasystir, selv om sjúkrarøktarfrøðingur er et yderst ufunktionelt ord i kraft af sin længde). Det, som sygeplejerskerne har gjort, kan sammenlignes med den magt, som præsten udøver, når han giver en nyfødt navn. Mens Austin ville kalde det for en talehandling defineret som 'saying is doing', ville Bourdieu have sagt, at personen demonstrerer sin legitime magt til at gøre det, dvs. 'doing is saying' (Jacobsen 2008c: 12, 22)

Termvalget *sjúkrarøktarfrøðingur* kan sees som et uttrykk for profesjonaliseringa av sjukepleieyrket og -faget. I følge Jacobsen understreker de færøyske sjukepleierne også sin egen sosiale status ved at de demonstrerer at de har makt til å definere språkbruken i eget fagfelt, og til å endre andres omtale av egen gruppe.

4. Yrkestittelendringa som kjønnskamp

De siste tiåra av 1900-tallet opplevde man en økt oppslutning om en tanke om at språket både avspeiler og konserverer sosiale maktstrukturer. Denne forståelsen av forholdet mellom språk og samfunn er fundert på en svak versjon av den språkrelativistiske hypotesen om forholdet mellom språk og virkelighet, der en tenker seg at språkspesifikke strukturer og kategorier er med på å styre vår oppfatning og fortolkning av verden rundt oss. En av disse språkspesifikke kategoriene, som vi kan tenke oss bidrar til å påvirke folks kategorisering av verden, er grammatisk kjønn. Boroditsky, Schmidt og Phillips gir ei oppsummering av studier som peker i retning av at

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 155

grammatisk kjønn har betydning for "people's descriptions of [inanimate] objects, their assessments of similarity between pictures of objects, and their ability to remember proper names for objects" (Boroditsky, Schmidt og Phillips 2003: 77).[14]

Et startskudd i den anglo-amerikanske debatten om språk, kjønn og makt var Robin Lakoffs *Language and Woman's Place* (Lakoff 1973; 2004 [1975]). Tidlige og viktige bidrag den norske debatten var Rolv Mikkel Blakars *Språk er makt,*[15] Else Ryens *Språk og kjønn* (1976) og Jo Kleivens *Språk og Samfunn* (Kleiven 1979). I likhet med lignende manifest i andre land, traff bøkene en nerve i samtidas Norge. Et tidlig bidrag i den færøyske debatten var Kirstin Didriksens *Færøerne: Sprog og køn* (Didriksen 1986).[16] Søkelyset på språklig undertrykking var ikke nytt, men det ga ny kraft til blant anna kvinnebevegelsens kamp for en mer kvinneinkluderende språkbruk i samfunnet. I tiåra som fulgte kan vi spore en gradvis språklig og terminologisk endring i en rekke ulike språk i retning av mer kjønnsbalansert språkbruk. Endringene har delvis vært initiert fra offentlige organer og språkråd (toppstyrt), men de har også tatt form av generelle og uregulerte språkendringer i språksamfunna, i takt med sosiale og kulturelle endringer i samfunna ellers (grasrot-styrt). Etter hvert kom også internasjonale retningslinjer for kjønnsbalansert språk, som i UNESCOs *Guidelines for gender-neutral langugage* (1999).

4. 1 Sammensatte ledd: er -menn også kvinner?

Ett eksempel på disse endringene finnes i den gradvise endringa av yrkestitler i ulike språk. I Skandinavia har endringene fulgt en nøytraliseringsstrategi, blant anna ved å gå bort fra yrkestitler med etterledd som *-mann, -dame, -kone, -gutt* og *-jente*. Eksempel fra Norge er overgangen fra *stortingsmann* til *stortingsrepresentant*, *ombudsmann* til *ombud*,[17] *formann* til *leder*, *vaskedame/vaskekone* til *rengjøringspersonale* og *lærerinne* til *lærer*.

---

[14] Men språkrelativistene er selvsagt ikke aleine i verden. Denne typen tester er blitt kritisert som både "banal and unimportant" (Gentner og Goldin-Meadow 2003).

[15] *Språk er makt* er så langt kommet i seks utgaver (Blakar 1973, 1975, 1981, 1989, 1996, 2006).

[16] På Færøyene skrev Randi Jacobsen også en rekke artikler om emnet, i 1978 i *14. september* og i 1980 og 1983 i *Kvinnutíðindi* (Didriksen 1986:46).

[17] Merk: *likestillingsombud* og *barneombud*, men fortsatt *sivilombudsmann*.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 156

I Norge og Sverige har det vært et til dels stort engasjement for å finne gode erstatninger for tittelen *sjukepleierske* og *sjukesøster*. Også på Færøyene har ønsket om at yrkestittelen skal kunne brukes både om kvinner og menn hatt betydning for termendring:

> Eg skilji menn ið velja útbúgvingina frá, vegna navnið: sjúkrasystir! Tað er ordiliga fitt, men eisini sera diddeligt ;) (Fra debattinnlegg på kvinna.fo, underskrevet m.a., 29.12.2004)

Kontrasten er stor til Danmark der manglende kjønnsnøytralitet i yrkestittelen ikke ser ut til å bli problematisert. Der bruker man fortsatt benevnelsen *sygeplejerske*, både for kvinner og for menn som går inn i yrket, så vel som *sygeplejerskeuddanning* som er åpen for begge kjønn.[18]

Der skandinaviske språk har valgt en nøytraliseringsstrategi, har romanske språk valgt en *synliggjøringsstrategi* mot målet om kvinneinkluderende språkbruk.[19] Synliggjøringsstrategien ser vi blant anna i konstruksjonen av dobbeltformer av yrkestitler, oftest med nylaga feminine former av maskuline titler (Burr 2003). I den fransktalende verden har Canada gått lengst i nylagning av feminine former av maskuline yrkestitler, som her skal omfatte alle yrkestitler, etter vedtak fra *L'Office de la langue française* i Québec (Iváñez 1996). Dette er gjort ved å bruke hunkjønnsartikkel til hankjønnsord, som i *une membre, une chef, une ministre*, og ved legge femininsendinger til yrkestitler med maskuline suffiks, som i *une professeure* (i Frankrike fortsatt: une professeur), *une docteure* (Frankrike: *une docteur*) og *une analyste financière* (Iváñez 1996).

I færøysk finner vi begge strategier i bruk i endringene av yrkestitler. Etterledda *-maður* og *-kona* er i en rekke færøyske yrkestitler blitt erstattet av mer nøytrale etterledd, som i *fólkatingsmaður* til *fólkatingsumboð* og *byráðsmaður* til *byráðslimur*. Samtidig finner vi en utstrakt bruk av dobbeltformer, i praksis oftest gjennom en *féminisation des titres*, som i for-*kvinna* og landsstýris-*kona*.

---

18 Se intervju med sjukepleier som er "en af tre mandlige sygeplejersker på sin afdeling"http://www.jegvilværesygeplejerske.dk/lasse/index.htm

19 Den norske sosialpsykologen og politikeren Berit Aas har argumentert mot en nøytraliseringsstrategi og for en synliggjøringsstrategi i norsk. Hun viser at når vi erstatter feminine former som *forfatterinne* med det antatt nøytrale *forfatter,* er resultatet ofte *mindre nøytrale* formuleringer, som når forfatterinnene blir *kvinnelige forfattere* (Tusvik 2004).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 157

Endringene har ikke skjedd uten debatt (Ryen 1976; NTB 22.5. 2009; Henriksen 2010). Argumentene for bruk av *mann / maður* med universell referanse er oftest tuftet på historisk-filologisk grunn (for færøysk, se f.eks. Henriksen 2010). Norrønt *maðr* kunne ha den kjønnsnøytrale betydninga 'menneske', og i *Føroysk Orðabók* (1998) finner vi den kjønnsnøytrale betydninga "3. menniskja, fólk", etter "1. vaksið fólk av kallkyni" og "2. giftur maður, ektamaður, maki". I Norge forsvarte Finn-Erik Vinje i si tid også bruken av yrkestitler med etterleddet -*mann*, ikke ved å hevde at 'mann' har ei kjønnsnøytral betydning i norsk i dag, men at ordet *ville* få et kjønnsnøytralt innhold når andelen kvinnelige -*menn* øker (Ryen 1976:75).

Det historisk-filologiske argumentet har særlig vært møtt med argument i synkron språkbruk (for færøysk, se Hansen 2003; Didriksen 1986), men forestillinga om den kjønnsnøytrale mannen er også blitt kritisert på historisk grunn. Ei sentral kilde i den danske debatten har vært Lis Jacobsens *Kvinde og Mand: en Sprogstudie fra dansk Middelalder*, der hun viser at den kjønnsnøytrale betydninga av *mann* var i ferd med å gå ut av dansk allerede på 1500-tallet (Jacobsen 1912; i Hageberg 1993).

4.2 Grammatisk og naturlig kjønn

De færreste substantiva våre refererer til noe med naturlig kjønn, og i de fleste tilfeller har altså genus som grammatisk kategori ikke noe å gjøre med seksus: *stoler, votter* og *armer* er ikke maskuline i biologisk forstand, like lite som *senger, hender* og *ermer* er biologisk feminine.

Genus som grammatisk kategori er ei utfordring i språkvitenskapen. I teorier om genustilordning kan vi skille mellom to ytterpunkt, der genustilordninga i den ene enden antas å være mer eller mindre arbitrær, og i den andre enden antas å være regelstyrt. Dersom genustilordninga er systematisk og regelstyrt, kan den være basert på semantiske, morfologiske og fonologiske tilordningssystem. Hjalmar P. Petersens hevder at genustilordninga i færøysk er regelstyrt, og at den i hovedsak følger et morfologisk tilordningssystem (Petersen 2009; se også omtale ved Conzett 2010). I tilordningssystemet er det likevel "always a semantic core, as when sex-differentiable nouns with the feature [human] get gender according to their biological sex, that is *maður* -m. 'man', *kona* -f. 'woman' and *barn* -n. 'child'."(Petersen 2009:35).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 158

Petersen finner 26 semantiske tilordningsregler for færøysk. Av disse gjelder ni tilordningsregler personnevninger:[20]

SAR1	Nouns denoting male, persons = m. (*maður* -m. 'man').
SAR3	Nouns denoting persons = m. (*sjúkrarøktarfrøðingur* -m. 'nurse').
SAR8	Nouns denoting female, human = f. (*kona* -f. 'woman').
SAR11	Human beings of both sexes = n. (*barn* -n. 'child').
SAR12a	Nouns denoting young or small, human animate, female = n. (*sprund* -n. 'young girl, babe').
SAR12b	Nouns denoting upgraded, young females = n. (*sprund* -n. 'young girl, babe').
SAR13	Downgraded nouns denoting persons = f. (*løra* -f. 'wimp').
SAR14	Downgraded females = n. (*flagd* -n. 'battleaxe').
SAR15	Terms of abuse denoting a person = n. (*klístur* -n. 'big, fat person').

(Petersen 2009: 117)

I tabellen over er det altså bare to tilordningsregler som kan gi personnevninger med grammatisk femininum i færøysk: enten må det dreie seg om et menneske av biologisk hunnkjønn (SAR8), eller det må dreie seg om en negativ personbenevnelse (SAR13).

I forlengelsen av Petersens tilordningssystem kan vi spørre om regelsettet også gjelder for språkbrukernes fortolkninger av genus. Vil for eksempel feminine yrkestitler oppfattes som degraderende for menn, som i *modell* (f)?:

(1) "Oliver Bjerrehuus (m), sum er ein kend (f) donsk (f) modell (f), kemur til Føroya um vikuskiftið." (Planet.fo/Holm 12. april 2011).

4.3 Referansetyper: Er *han* en *hunn* og er *hun* en *hann*? Og når er de det?

Det er vanlig å skille mellom to pragmatiske hovedfunksjoner for

[20] De resterende 17 er ulike tilordningsregler for dyr, fugler, fisker, trær, musikkinstrument, kardinaltall, vær og naturfenomen, årstider, kjemiske stoffer, drikkevarer, måltider, land og latinsk grammatisk terminologi.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 159

pronomen: deiksis og anafori. Når pronomenet har en deiktisk funksjon er betydninga av pronomenet knyttet til ytringssituasjonen.[21] Når pronomenet har en anaforisk funksjon viser det til noe (eller noen) som tidligere er omtalt:

(2) "*Tó vil felagið vísa á, at tað valdar ótryggleiki millum* ***sjúkrarøktarfrøðingar*** *(m.pl.) á Suðuroyar Sjúkrahúsi.* ***Teir*** (m.pl.) *kenna framtíðina ótrygga* (…)" (Suðuroyarportalurin/ Gong 2009)

Når det ikke er samsvar mellom grammatisk og naturlig kjønn i omtale av personer, har Språkrådet i Norge anbefalt å bryte med grammatisk kjønn ved anaforisk referanse:

> Når vi snakkar om eit bestemt menneske, bruker vi vanlegvis pronomen i samsvar med det naturlege kjønnet. Då kan det bli motsetning mellom det naturlege og det grammatiske kjønnet: *Har du sett postbodet? Ja, ho kom for ein halvtime sidan. Statsministeren sa at han ville sjå nærare på saka. Nattevakta sa at han hadde gått runden. Fylkesmannen, kvar reiser ho i dag?*
>
> Når det er opplagt at ein berre snakkar om det eine kjønnet, retter òg pronomenet seg etter naturleg kjønn, ikkje etter grammatisk kjønn: *Fødsel gir en arbeidstaker rett til tjenestefri med full lønn i 42 uker (eventuelt 80 % lønn i 52 uker) ved nedkomst, dersom hun har tjeneste 6 av de siste 10 måneder. (Hovedtariffavtale i staten 1996—98. Fellesbestemmelsene § 19 pkt. 1)* (Kompetansesenter for likestilling og Norsk språkråd. 1997. Kjønn, språk, likestilling).

Denne praksisen varierer likevel i norsk. Det kan se ut til at norske språkbrukere har lettere for å bryte med grammatisk kjønn til fordel for naturlig kjønn, når den anaforiske referansen går på tvers av setninger:

(3) *Har du sett* ***postbodet*** (n)? *Ja,* ***ho*** (f) *kom for ein halvtime sidan.*

Når pronomenet og substantivet det refererer til ligger nærmere hverandre i tekst eller tale, er det vanligere å følge grammatisk enn naturlig kjønn ved anaforisk referanse:

(4) ***Kjempa*** (f), ***ho*** (f) *kasta børa si ned*

---

[21] det vil si til "the location of persons, objects, events, processes and activities being talked about, or referred to, in relation to the spatiotemporal context created and substained by the act of utterance and the participation in it, typically, of a single speaker and at least one addressee" (Lyons 1986:637).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 160

4.4 Generisk maskulinum

Et mer problematisk spørsmål knytter seg til bruken av maskulinum i allmenn tilvisning. Petersen bruker *sjúkrarøktarfrøðingur* som et eksempel på den semantiske tilordningsregelen (SAR3) i færøysk: personer er maskulinum. Regelen 'personer er maskulinum' finnes i følge Petersen også igjen i generisk maskulinum, som i følgende eksempel (med kvinnelig taler): "tú hevur 3 børn at taka tær av, og tú ert noyddur at hanga í, sjálvt um mann er móður" (Petersen 2009:123). Regelen forklarer i følge Petersen at *hann* og *teir* kan ha generisk referanse i færøysk, det vil si, at *hann* også kan være en *hunn*, så lenge *hun* er en person (Petersen 2009:123–125; se også Henriksen 2010).

I Norge åpnet Språkrådet for bruk av generisk *femininum* i januar 1989, men vedtaket skjedde ikke uten debatt (Wiggen 1997; se også Hageberg 1993). Sammenlignet med de andre skandinaviske språksamfunna, har det tatt lang tid før kritikken mot generiske maskulinum ble tatt alvorlig på Færøyene, i alle fall i den færøyske *Málnevndin* (Hansen 2003: 301). Søkelyset på de problematiske sidene ved generisk maskulinum er særlig satt av Kirstin Didriksen/Kirsti Dee Hansen. I Hansens doktoravhandling fra 2003 undersøker hun bruken og forståelsen av maskulinum i færøysk, og konkluderer med at maskulinumformen i færøysk er "langt fra nøytral" (Hansen 2003: 376).

Hansens kritikk av den generiske bruken av maskulinum i færøysk gjenspeiler en internasjonal debatt om språk og kjønn. I engelsk er den språklige og juridiske flertydigheten ved bruken av grammatisk maskulinum blitt grundig problematisert i ulike historiske perioder (Mossman 1995). Etter en langvarig juridisk og språkvitenskaplig debatt om forholdet mellom grammatisk og naturlig kjønn i engelsk, ble det i 1850 slått fast at den engelske *he* også var ei *she*, gjennom *Lord Broughams Act*. Grammatisk maskulinum i lovtekster skulle nå i utgangspunktet fortolkes som generisk maskulinum, og juridiske formuleringer om *men* skulle også gjelde for kvinner (Mossman 1995). I tillegg til den juridiske flertydigheten, peker flere empiriske studier mot at bruken av generisk maskulinum kan virke kvinneekskluderende, både ved at "the use of the generic masculine tends to conjure up male imagery", og ved at "females have difficulties in imagening themselves in generic roles when the

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 161

pronoun *he* is used." (Prögler-Rössler 1997: 34). Mot slutten av 1900-tallet ser vi en jevn nedgang i bruken av pronomenet *he* med generisk referanse i engelsk, og særlig kan vi spore endringa i tekst- og talekorpus fra USA. Nedgangen er sterkest i det talespråket, der det ofte er blitt erstattet med flertallsforma *they* (Holmes 1998; Prögler-Rössler 1997; Trudgill 1976). Dette gjelder også for konstruksjoner der *they* fortsatt regnes som ugrammatiske i skrift, som i: "everybody's got their own style" (Holmes 1998:5).[22]

I færøysk er det ikke mulig å bruke flertallsforma som nøytralform, i flertall må det fortsatt velges mellom *teir* (m), *tær* (f) eller tey (n). Et alternativ i færøysk har vært å bruke formuleringa "hann ella hon", ei formulering som ikke faller i god jord hos alle. Jeffrei Henriksen skriver at "Til at leggja dent á, at tað skal hava størri týdning, at summi eru konufólk, enn at vit øll eru menniskju, hava summi í seinastuni tikið sær fyri at nýta orðingina "hann ella hon"" (Henriksen 2010:125). Konsekvensene av en slik strategi, skal i følge Henriksen være så store at "Hetta skuldi verið nóg mikið til at ásanna, at nú er tíð til frið at venda og ikki blanda samfelagsspurningar upp í málsliga bygnaðin." (op.cit.).

4.5 Sjúkrarøktarfrøðingurin

Sjukepleie er et kvinnedominert yrke og fag. Når pronomenformene *hann* og *teir* brukes som referanse til færøyske sjukepleiere, vil det etter termendringa i langt de fleste tilfeller være motsetning mellom naturlige kjønn og grammatisk kjønn. I det følgende avsnittet vil vi trekke fram noen eksempel på språklig praksis fra Føroyskt TekstaSavn og fra et materiale fra perioden 2003–2011.

I korpuset Føroyskt TekstaSavn[23] finner vi ingen treff på *sjúkrarøktarfrøðingur*. På *sjúkrasystir*[24] får vi 104 treff. I samsvar med substantivet sjúkrasystir brukes feminine former av adjektiv og pronomen. Dette gjelder også der det ikke er samsvar mellom naturlig og grammatisk kjønn:

---

[22] Bruken av *they* med entallsbetydning skal også ha vært vanlig i engelsk fram til 1800-tallet (Hageberg 1993: 196).

[23] Føroyskt TekstaSavn ble bygd opp av Kirsti Dee Hansen i arbeidet med phd-avhandlinga hennes, og bygger på tekster fra 1998.

[24] 54 treff på sjúkrasystir, 11 på sjúkrasystur, 32 på sjúkrasystrar, 7 på sjúkrasystrum.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 162

(5) **Fyrsta** (f) **mannliga** (f) **føroyska** (f) **sjúkrasystir** (f).
(mik:10-28:KJ:05 merkir dagfesting:1998-10-28)

I anaforisk referanse til *sjúkrasystir* brukes utelukkende pronomenformene *hon, tær* og *tey*. I (6) brukes imidlertid hinir (m) for å vise til *(sjúkrasystra-)næmingar*:

(6) *Lestrartíðin til sjúkrasystur er útvið 4 ár og leiðslan metir seg bert at hava skyldu at veita teimum* ***næmingum*** *(m.pl.) bústað, sum eru innanfyri seks teir fyrstu mánaðirnar av lestrartíðini.* ***Hinir*** *(m.pl.) mugu sjálvir syrgja fyri at finna sær nýggjan bústað,*
(mik:02-11:MJ:03:1998-02-11)

2003–2011: For perioden 2003–2011 har vi gått gjennom et utvalg av lagtingsreferat, rapporter, læreplaner, avisartikler og offisielle nettsider som har omhandlet færøyske sjukepleiere. Materialet representerer et bruksområde for færøysk der benevnelsen *sjúkrarøktarfrøðingur* ser ut til å ha slått gjennom, til fordel for *sjúkrasystir*. Til *sjúkrarøktarfrøðingur* brukes maskuline former, både i samsvarsbøying og pronomenformer, selv i generell omtale og i anaforisk referanse på tvers av setninger:

(7) *Aðaluppgávurnar hjá* ***sjúkrarøktarfrøðinginum*** *(m) eru at arbeiða heilsufremjandi og fyribyrgjandi. Hetta ger* ***hann*** (m) *við at hava umsorgan, stuðla og læra brúkaran/sjúklingin, tey avvarðandi ella samfelagið.*
(Knudsen og Mýri 2006: 29)

(8) *Á praktikkstaðnum hevur tú ein* ***vegleiðara*** (m)*, sum er* ***sjúkrarøktarfrøðingur*** (m)*. Saman við tær hevur hann* (m) *ábyrgdina av at (..)*
(Lestrarætlan, útbúgving til sjúkrarøktarfrøðing, Fróðskaparsetur Føroya, 9/3-11).

Vi har ikke funnet eksempel på at pronomenbruk følger naturlig kjønn heller enn grammatisk kjønn. Etter det vi kan se, skiller den færøyske praksisen seg fra den norske, eller i det minste fra Norsk Språkråds råd om pronomenbruk.

I omtalen av sjukepleiere finner vi ingen eksempel på at *tær* brukes som anaforisk referent til *sjúkrarøktarfrøðingur*. I eksempel 9 ser vi imidlertid en overgang til pronomenet tey i tredje setning, kanskje med utgangspunkt i et underliggende *fólk*:

(9) 48% av **sjúkrarøktarfrøðingum** (m.pl.), sum hava sera stóra ávirkan, vænta at arbeiða, til **teir** (m.pl.) eru 62 ár ella meira. Hetta

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 163

sama er galdandi fyri 53% av teimum, sum hava stóra ávirkan. Harafturímóti eru tað 41% av teimum við miðal ella lítlari ávirkan, sum vænta at arbeiða til 62 ára aldur ella longur. Fyri **tey** (n.pl.) við ongari ávirkan er hetta bert galdandi fyri 13%.
(Felagið Føroyskir Sjúkrarøktarfrøðingar, tíðindi 3/9.11)

Mens yrkestittelen til sjukepleierne er kjønnsnøytralisert, eller kanskje også *avfeminisert*, er språkbruken knyttet til lederstillingene i *Felagið Føroyskir Sjúkrarøktarfrøðingar* i større grad kvinneinkluderende:

(10) stk 13. Tann sum verður vald til **forkvinnu** í felagnum, hevur altíð rætt til farloyvi frá sínum egna starvi uttan løn. Tá **formanstíðin** er av (…)
(vedtekter *Felagið Føroyskir Sjúkrarøktarfrøðingar*)

5. Avslutning

Yrkestittelen *sjúkrarøktarfrøðingur* har slått gjennom i færøysk offentlig språkbruk. At termskiftet var initiert av sjukepleierne selv, har nok bidratt til å sikre ordets suksess. Sjukepleierne har ønsket at den nye tittelen skal avspeile yrkets "kjerne", med en vitenskapsbasert kunnskap (*frøði*) om sjukepleie (*sjúkrarøkt*) som blir praktisert av både kvinner og menn.

I denne artikkelen har vi belyst tre mulige motiv for den færøyske yrkestittelendringa fra *sjúkrasystir* til *sjúkrarøktarfrøðingur*. For det første diskuterte vi en påstand om at termskiftet var et uttrykk for puristiske strømninger i færøysk språkpolitikk. Introduksjonen til termen *sjúkrasystir* fant vi i *Løgtingstíðindi* for 1929. *Sjúkrasystir* var helst et oversettingslån i færøysk, men eksemplarisk konstruert med heimlige ledd, og yrkestittelendringa fra *sjúkrasystir* til *sjúkrarøktarfrøðingur* i 2001 kan neppe sees som et reint puristisk motivert termskifte.

For det andre diskuterte vi om endringa var motivert av et ønske om å framheve sjukepleieren som faglært spesialist. Vi viste hvordan historia om sjukepleierne i Europa og på Færøyene er ei historie om profesjonskamp og profesjonalisering. Endringa fra etterleddet *-systir* til *-frøðingur* kan slik reflektere sjukepleiens oppgjør med kallsideologien, der sjukepleierne nå krever å bli behandlet som fagspesialister og som arbeidstakere med vanlige arbeidstakerrettigheter.

For det tredje diskuterte vi om yrkestittelendringa reflekterte et ønske om en mer kjønnsnøytral yrkestittel for sjukepleieyrket og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 164

sjukeplejefaget. Samfunnsendringer og et økt fokus på forholdet mellom språk, makt og kjønnspolitikk, har bidratt til en gradvis språklig og terminologisk endring i en rekke ulike språk i retning av mer kjønnsbalansert språkbruk. I færøysk kan denne utviklinga særlig spores i den gradvise endringa av yrkestitler. Valget av en tittel med grammatisk hankjønn kan tolkes som et utslag av en språklig nøytraliseringsstrategi, der grammatisk maskulinum kan fungere som referanse til personer av begge kjønn.

I andre språk som norsk har behovet for et mer kjønnsnøytralt språk også fått konsekvenser for pronomenbruk. I norsk har vi også sett at brudd med grammatisk kjønn i pronomen ved anaforisk referanse og innføring av generisk femininum, har vært ledd i en strategi for kjønnsnøytral eller kvinneinkluderende språkbruk. I færøysk finner vi ikke den samme oppmjukninga av pronomenbruk ved anaforisk referanse, og i datamaterialet vårt ser vi at pronomenreferanser til *sjúkrarøktarfrøðingur* følger grammatisk kjønn heller enn biologisk kjønn.

I et kjønnsperspektiv mener vi derfor at det kan være grunn til å spørre om valget av en tittel med grammatisk maskulinum kan få konsekvenser for språkbrukernes forståelse av den kjønnsdelte virkeligheten i arbeidslivet. Et grunnleggende spørsmål her vil være om den mentale prototypen av en *sjúkrarøktarfrøðingur* er en annen enn for sjúkrasystir. Kan formuleringer som "manningin av sjúkrarøktarfrøðingum[25] tenkes å gjøre yrkestittelen mindre kvinnefokusert? Kan slike formuleringer også bidra til en maskulinisering av det mentale bildet av den typiske arbeidstakeren i dette tradisjonelle kvinneyrket? Risikerer vi at endringa fra en yrkestittel med grammatisk hunnkjønn til en yrkestittel med grammatisk hannkjønn, som i eksempelet *sjúkrarøktarfrøðingur*, kan bidra til å usynliggjøre eller kamuflere de kjønnspolitiske og kjønnshistoriske realitetene i det fortsatt kvinnedominerte sjukepleieryrket?

---

25 "mannskapet av sjukepleiere". Formulering fra innlegg ved Hans Pauli Støm, landsstýrismaður, á tingfundi 6. april 2005.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 165

Kilder

Blakar, Rolv Mikkel. 1973. *Språk er makt.* Pax. Oslo.

Boroditsky, Lera, Lauren A. Schmidt og Webb Phillips. 2003. Sex, Syntax, and Semantics. *Language in Mind*, redigert av D. Gentner og S. Goldin-Meadow. Bradford. Cambridge. Massachusetts.

Brunstad, Endre. 2001. *Det reine språket: om purisme i dansk, svensk, færøysk og norsk*, dr.art. avhandling, Universitetet i Bergen.

Burr, Elisabeth. 2003. Gender and language politics in France. *Gender across Languages III. The de/construction of gender through language variation and change*, redigert av M. Hellinger og H. Bussmann. Benjamins. Amsterdam.

Clausén, Ulla. 1978. *Nyord i färöiskan.* Almquist&Wiksell International. Lund.

Conzett, Philipp. 2010. Omtale av Hjalmar P. Petersen: Gender Assignment in Modern Faroese. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* (28):335–351.

Didriksen, Kirstin. 1986. *Færøerne: Sprog og køn.* Husets Forlag. Århus.

Elstad, Ingunn. 2008. Florence Nightingale og sygeplejen. *Sygepleje i fortid og nutid - historisk indblik,* redigert av Glasdam, S. og J. Bydam. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København.

Gentner, Dedre og Susan Goldin-Meadow. 2003. Whither Whorf. *Language in Mind*, redigert av D. Gentner og S. Goldin-Meadow. Bradford. Cambridge, Massachusetts.

Gong, Vár í. 2009. Ótryggleiki á Suðuroyar Sjúkrahúsi. *Suðuroyarportalurin.*

Hageberg, Arnbjørg. 1993. "Fylkesmannen, ka gjørr hu?" Noko om han og ho – før og no. *Maal og Minne* 3–4: 189–121.

Hansen, Kirsti Dee. 2003. *Brugen af maskulinum i færøsk*, Institutionen för svenska språket. Göteborgs Universitet.

Henriksen, Jeffrei. 2010. Hann ella hon. *Málsligar rannsóknir, greinir og hugleiðingar.* Sprotin. Tórshavn.

——— 2010. 'Maður' ella 'menniskja' o.a. *Málsligar rannsóknir, greinir og Hugleiðingar.* Sprotin. Tórshavn.

——— 2010. Maður, Skaldmaður. *Málsligar rannsóknir, greinir og hugleiðingar.* Sprotin. Tórshavn.

Holen, Mari. 2008. Forestillinger om kvinden i sygeplejefaget. I *Sygepleje i fortid og nutid - historisk indblik,* redigert av Glasdam, S. og J. Bydam. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck.

Holm, Barbara. 12. april 2011. Kend modell til Føroya. *www.portal.fo.*

Holmes, Janet. 1998. Generic pronouns in the Wellington corpus of spoken New Zealand English. *Kōtare: New Zealand notes and queries* 1 (1).

Høgadalsá, Hildur við. 2000. Góðu nýklaktu sjúkrasystrar og góða samkoma. *Vøka* nr. 3.

Ilkjær, Ingeborg og Arne Kolsum. 2008. Diakonissernes betydning for sygeplejen i Danmark. *Sygepleje i fortid og nutid - historisk indblik,* redigert av Glasdam, S. og J. Bydam. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 166

Iváñez, Montserrat Planelles. 1996. L'influence de la planification linguistique dans la féminisation des titres en France et au Québec : deux résultats différents en ce qui a trait à l'usage. *Revue québécoise de linguistique* 24 (2): 71–106.

Jacobsen, Elin Súsanna. 2011. Sjálvsmyndir og aðrar myndir. *Konubrot*. Fróðskapur.

Jacobsen, Jógvan í Lon. 2008a. *Álvaratos who cares? Ein samfelagsmálvísindalig kanning av hugburði og nýtslu av tøkuorðum og nýggjum orðum i føroyskum*, dr.philos. avhandling, Universitetet i Bergen. Bergen.

——— 2008b. Markedsøkonomi og afsmittende påvirkning af det talte og skrevne sprog. Fyrilestur hildin í sambandi við ráðstevnu, sum Sjúkrarøktaretiska ráðið í Føroyum skipaði fyri 27. september 2008 á Sjúkrarøktarfrøðiskúla Føroya.

——— 2008c. Sproglig markedsøkonomi på Færøerne. Prøveforelesning for dr.philos-graden, Universitetet i Bergen, 27. november 2008.

——— 2010. *Málmaðurin í útvarpinum. Veturin 2008–2009 - og so nøkur innkøst.* Forlagið Sprotin. Tórshavn.

Jacobsen, Lis. 1912. *Kvinde og Mand: en Sprogstudie fra dansk Middelalder*. Gyldendal. Kristiania.

Kamban, Hanus. 2005. Aspekter af færøsk språkpolitik. *Nordica Bergensia* 32: 17–38.

Kleiven, Jo 1979. *Språk og samfunn: bidrag til en norsk sosiolingvistikk*. Pax. Oslo.

Knudsen, Karin Jóhanna L. og Martha H. Mýri 2006. *Sjúkrarøktarfrøðingur í 2006 – ein trivnaðarkanning.* ARBEIDSRIT NR. 12. : Granskingardepilin fyri Økismenning.

Lakoff, Robin Tolmach. 1973. Language and Woman's Place. *Language in Society* 2: 45–79.

——— 2004 [1975]. *Language and Woman's Place*. Oxford University Press. New York.

Lucy, John A. 1997. Linguistic relativity. *Annual Review of Anthropology* 26: 291–312.

Lyons, John. 1986. *Semantics*. Cambridge University Press. Cambridge.

Malchau, Susanne. 2008. Katolske sygeplejeordners grundlæggelse og virke. *Sygepleje i fortid og nutid – historisk indblik,* redigert av Glasdam, S. og J. Bydam. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København.

Martinsen, Kari og Kari Wærness. 1979. *Pleie uten omsorg?* Pax. Oslo.

Melby, Kari. 1990. *Kall og kamp*. Cappelen. Oslo.

Mossman, Mary Jane. 1995. Use of Non-Discriminatory Language in Law. *International Legal Practioner* 20: 8–14.

NTB. 22.5.2009. Farvel til formann Jensen. *Aftenposten*. Oslo.

Petersen, Hjalmar P. 2009. *Gender assignment in Modern Faroese*. Verlag Dr. Kova . Hamburg.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 167

Petersen, Wanja. 1998. *Frá diakonissuni til sjúkrasystrina.* Sjúkrasystrafelag Føroya.

Poulsen, Jóhan Hendrik Winther. 2004. Det gode avløysarordet. *Mál í mæti.* Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn.

Prögler-Rössler, Karin. 1997. Sexism in Language. A study on pronoun usage in generic context. *Vienna English Working Papers* 6 (1): 34–47.

Ryen, Else. 1976. Det kvinnelige fravær. *Språk og Kjønn*, redigert av E. Ryen. Novus. Oslo.

Thorsteinsson, Jákup. 1990. *Et Færø som et Færø : Studier i Færøernes forfatningsmæssige stilling i forhold til Danmark 1834–1852.* Aaurhus University Press. Århus.

Trudgill, Peter. 1976. Språk og kjønn i det engelske språket. *Språk og Kjønn*, redigert av E. Ryen. Novus. Oslo.

Tusvik, Sigrid Bonde. 2004. En kirurg kan aldri være en kvinne. *NRK.*

Wiggen, Geirr. 1997. Norsk språkråd 1972–97: arbeidsoppgaver og tiltak. *Språknytt* 2.

Edit Bugge er stipendiatur í norðurlendskari málfrøði við Universitetet i Bergen. Hon tók MA-prógv har í 2007. Hennara granskingaráhugi er innan sosiolingvistik, málsosiologi og fólkamálfrøði.

Edit Bugge holds a scholarship in Nordic linguistics at University of Bergen, where she took her MA-degree in 2007. Her research interestes fall within sociolinguistics, sociology of language and folk linguistics.

Beinta í Jákupsstovu er 1. manuensis í stjórnmálafrøði við Høgskolen i Molde, og er eisini knýtt at Søgu- og samfelagsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya. Hun gjørdist cand.polit. i 1982 ved Universitetet i Bergen, og vann sær doktaraheiti har í 2003. Hennara granskingaráhugi er serliga innan fólkaræði, politiska luttøku og vælferðarpolitikk.

Dr. Beinta í Jákupsstovu, associate professor at Molde University College in Norway and at the Department of History and Social Science at The University of the Faroe Islands. Her research interests are mainly within democratic participation and welfare policy and politics.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 168

Niðagrísurin, kópakonan og lemparin

Jóan Pauli Joensen

Abstract

The paper is a short overview of the history of supranormal tradition in The Faroe Islands collected over about 300 years. The University of the Faroe Islands (founded in 1965) put emphasis on folkloristic and ethnological investigations and collected new material, which is now in the archives of the university. The phenomenology of the tradition has changed over the investigated period. Old forms of supranormal tradition has disappeared a new forms of tradition has been adapted to new cultural environments. The supernormal tradition has changed several time, first from supranormal phenomenon representing the peasant society, than to phenomenon which were representative the changed fishing society, and today most of the supernormal tradition is a kind of communication with those, who are on their way or already crossed over to "the other side" or staying in a limbo on the border between "the other side" and this world. The frame of reference has generally a supranormal communicative function, giving almost the same information as modern communication equipment does today.

Í hesi grein fari eg at avmarka meg til tað, sum hevur við yvirnatúrligt samband millum fólk, og samband, sum fólk hava við tað, sum er hinumegin og okkara heim. Tann lærdi Jens Christian Svabo (1959, 163) helt longu umleið 1780 lítið um huldufólk og aðrar yvirnatúrligar verur og um pátrúgv yvirhøvur. Tað var ikki fyrr enn væl seinni, at V. U. Hammershaimb og Jakob Jakobsen, báðir børn av síni tíð, fara at sýna slíkum fyribrigdum áhuga.[1] Hetta var í eini tíð, tá ið lærd fólk í øllum Evropa sóu virði í teirri mentan, sum hekk uppi við tí

[1] Eitt nú hevði V. U. Hammershaimb samband við svenska fólkaminnisfrøðingin Hylten-Cavallius, sum var ein av teimum stóru innsavnarunum í Svøríki (Joensen 1985).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 169

vanliga fólkinum og teimum søgum, sum tey søgdu (Svensson 1969, Bringéus 1986). Henda greinin er eitt lítið íkast við traditiónssøguligum hugleiðingum um tað yvirnatúrliga í Føroyum Maluni Marnersdóttur til heiðurs á 60-ára degi hennara.

Bøkurnar *Færøsk Anthologi* (Hammershaimb 1891) og *Færøske Folkesagn og Æventyr* (Jakobsen 1998-1902) hoyra til klassikararnar í føroyskum bókmentum, men eisini presturin P. A. Holm (1887) kom við einum áhugaverdum íkasti. Kortini var tað, sum um áhugin fyri søgnum og ævintýrum steðgaði á eina tíð, tá ið so nógv annað var áhugavert í teirri spírandi tjóðskaparrørsluni. Í flestum førum vóru kvæðini tað, sum hevði størst áhuga, men tey skulu vit ikki viðgera her. Ikki tí, øskukalt varð tað ongantíð. Eitt nú savnaði Andrias Weihe ikki bert fornminni, men hevði eisini stóran áhuga fyri tjóðminnum ella fólkaminnum (1933, 1938). Christian Matras skrivaði eisini um gamlar siðir og gamla trúgv (1924) og Adolf Dahl (1931) hevur skrivað um gamla trúgv í Dali.

Undir seinna heimsbardaga fingu fólk annað at hugsa um, men so við og við vaks áhugin fyri fólkaminnunum aftur. Eitt nú fekk Åse Nymann stóran áhuga fyri føroyskum ævintýrum og tí, sum eyðkendi tey og kanska serliga ævintýrum, sum eru skrivaði upp eftir 1950 (Nymann 1964, 1970 og 1981). Mortan Nolsøe, sum hevði lisið fólkaminnisfrøði í Oslo, byrjaði nú eisini at savna søgur um siðir og pátrúgv til ritgerð sína um trúgv og siðir í sambandi við útróður í 1964. Hon varð givin út sum bók í 1997 (Nolsøe 1997).

Fróðskaparsetur Føroya varð sett á stovn í 1965. Sama summar, sum Setrið varð stovnað, varð skipað fyri *Víkingaráðstevnu* í Føroyum. Hon varð hildin í Studentaskúlanum í Hoydølum. Við á hesi stevnu var írski professarin Seámus O'Duilearga, sum av øllum alvi royndi at vekja áhuga fyri innsavning hjá teimum, sum tá stóðu á odda fyri tí nýstovnaða Fróðskaparsetrinum og hjá Sverra Dahl landsantikvari. Sjálvur hevði Seámus O'Duilearga staðið á odda fyri líknandi innsavning í Írlandi (Joensen 1990A, 36, 2004).

Longu í 1967 fór Setrið undir at skipa fyri miðvísari innsavning av bæði andaligari og verkligari mentan. At standa fyri innsavningini var sett *Innsavningsarnevnd Fróðskaparsetursins*. Nevndin samstarvaði við *Meginfelag Føroyskra Studenta*, sum hjálpti nevndini at finna áhugaðar føroyskar studentar, sum vildu átaka sær innsavningararbeiðið, ið byrjaði summarið 1967 (Joensen 1990A, 36, 2004). Áhugin mill-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 170

um føroyskar studentar fyri føroyskari fólkamenning kom eisini til sjóndar á tann hátt, at Føroyska Studentafelagið í Keypmannahavn í 1968 gav út eina áhugaverda lítla bók um føroyska fólkamenning (Rasmussen 1968).

Innsavningarnevndin stóð fyri innsavningararbeiðinum árini 1967 og 1968, men í 1969 var eingin innsavning, men longu í 1970 var *Tjóðlívsnevndin* sett á stovn, sum skipaði fyri innsavning til 1973 (Joensen 1990A, 2004). Síðani tá hava Fróðskaparsetrið og Fornminnissavnið í samstarvi, meira ella minni regluliga, tikið sær av fólkalívsfrøðiligum og fólkaminnisfrøðiligum innsavningararbeiði. Viðvirkandi til hetta var, at fólkaminnisfrøðingur kom í starv á Fróðskaparsetrinum í 1973.

Fólkatrúarligu heimildirnar

Hammershaimb og Dr. Jakobsen hava uttan iva snøggað søgurnar ella sagnirnar til, áðrenn tær komu upp á prent. Nýtíðargranskarar eru meira keldukritiskir og eru varnir við at gera søgurnar meira bókmentaligari enn neyðugt. Teir býta upp tað frásagnarliga heimildargrundarlagið í flokkar. Kendi finski religiónsvísindamaðurin og folkloristurin Lauri Honko (1973, 56) nýtir tríggjar traditiónsmorfologiskar flokkar: *trúarútsøgn, memorat* og *søgn. Trúarútsøgnin* er tann mest einfaldi flokkurin og kann hon verða ógvuliga stutt, ofta bert ein setningur, sum t.d. at "Sagt er, at ein niðagrísur heldur til í Akursmørk". *Memorat* er ein nágreiniligari frásøgn, beinleiðis frá fólki, sum sjálvt hevur havt eitt yvirnatúrligt upplivilsi, ella í minsta lagi skal tann, ið sigur frá, hava frásøgnina beinleiðis frá einum fólki, sum sjálvt hevur havt upplivingina. Formurin á memoratinum er autentiskur, men vanliga ikki so episkt fullkomin. Memoratið ber brá av tí individuellu og persónligu upplivingini hjá einstaklingi. Formurin á *søgnini* er meira fullkomin, alt óneyðugt frásagnarligt órudd er horvið, og fleiri fólk duga at siga frá somu søgnini, sum er vorðin almannaogn. So leingi tað sagda ikki varð skrivað upp, broyttist og tillagaðist tað, og ofta var tað ikki fyrr enn frásøgnin var prentað, at hon fekk ein fastari form. Eyðun Andreassen hevur skrivað um, hvat sagnir eru og tillagingar frá munnligum til skrivligan form (Andreassen 1986) og lýst, hvussu Dr. Jakobsen arbeiddi við teimum frásagnunum, hann skrivaði upp, til hann hevði ein form, ið hann helt kundi setast á prent (Andreassen 2010).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 171

Tá ið tað kemur til yvirnatúrligar upplivingar, vil onkur sjálvandi spyrja, um fólk veruliga hava upplivað tað yvirnatúrliga, sum tey siga seg hava upplivað, følt, sað ella hoyrt. Eins og Svabo eru tað fólk, sum halda, at alt kann forklárast rationelt, men vit vita um fólk, eisini í Føroyum, sum hava betri evni enn onnur at uppliva tað yvirnatúrliga. Lauri Honko (1973) brúkar heitið *homo religiosus* um hesi fólk. Talan er um fólk, sum síggja yvir seg, eru *framsíggin* og hava lætt at uppliva tað, sum er yvirnatúrligt. Hetta skal liggja til ávísar ættir. Religiónsvísindini vísa á, at slík fólk við serligum evnum at koma inn á tað yvirnatúrliga eru at finna um allan heim, men fyri at kunna seta navn á innihaldið í upplivingunum, so tað ber til at tulka tær og tosa um tær, er neyðugt at hava ein felags tilvísingarkarm ella -førning fyri at kunna samskifta á sama máli bæði um persónligar yvirnatúrligar upplivingar og um tað, sum er sagt frá í søgnum og søgum (Honko 1973, 22).

Í tí gamla bygdarsamfelagnum høvdu øll fólk meira ella minni sama tilvísingarkarm, sum tey kundu rætta til og endurnýggja, tí har vóru fleiri høvi at siga frá og lurta eftir tí, sum onnur søgdu. Eisini bar til at samskifta í yrkadegnum, tá ið fólk settust saman at práta og siga søgur ikki minst umborð á sluppunum, og tað hevði týdning fyri tað yvirnatúrliga umborð. Hetta er tað, sum Eyðun Andreassen (1992) nevnir *fólksliga almennið*. Prátið og samskiftið var partur av lívsins skúla, sum sjóðaði saman fortíð og nútíð og skapti ein felags grundvøll fyri søgum um yvirnatúrligar upplivingar. Hesin førningur var ein partur av siðaarvinum, sum tey eldru lótu frá sær til tey, ið yngri vóru. Tað var so søk teirra ungu, um tey vildu lurta eftir og bera tað víðari, ella um tey hildu eins og Jens Christian Svabo, at søgur um tað yvirnatúrliga var tvætl.

Yvirnatúrligar verur skifta, bæði tá ið tað kemur til heiti og til skap frá einum landi til annað, og her skal bert tað, sum hoyrir Føroyum til, verða umrøtt. Tá tosað verður um *tey fornisku*, so er tað um huldufólk, dvørgar, vættrar og tær verur, sum vit kenna til frá søgnunum, ið verður brúkt sum eitt felags heiti, og sum her skal verða greitt nærri frá.

Trøll og *risar* eru ikki ólík. Eitt trøll er ein stór og sterk og andskræmiliga ljót mannlík vera við hala, vandamikil, men býtt og ofta góðvarin, og tað sama kann sigast um risar. Risi er kanska størri í

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 172

vavi og býr í fjøllum, men tað vóru eisini *fjørutrøll*, sum búðu niðri í fjøruni. *Huldufólk* eru forninskar mannverur, sum búðu í heyggjum og steinum. Tey síggjast vanliga ikki við mannaeygum, men av og á komu fólk og huldufólk í samband við hvørt annað og kundu eisini leggja ástir saman. *Huldufólk* vóru bæði menn og kvinnur. Huldufólkini høvdu tað fyri at fjala lutir fyri fólki, so tey ikki funnu tað aftur, sum tey leitaðu eftir. Søgur eru eisini um smábørn, sum vórðu burtur og funnin aftur seinni, uttan sjónligt mein. Huldufólk høvdu eisini *hulduneyt*, ið vanliga ikki vóru sjónlig fyri mannaeygum. *Dvørgar* eru smávaksnar sera hegningar mannalíkar verur. Dvørgarnir búgva í klettum, heyggjum ella í dvørgaholum.[2] *Vættrar* eru lítlar manngóðar verur, sum halda til nærhendis menniskjum eitt nú í íbygdum steinum. Tær eru hjálpsamar, um farið verður væl við teimum.Tí søgdu fólk altíð frá, um tey stoyttu út løg og søgdu "Eg stoyti heitt", so vættrarnar høvdu møguleika at sleppa til viks.

Tað vóru tær yvirnatúrligu verur, sum hildu til við vøtn, áir og sjógv. Eitt nú vóru sæneyt neyt, sum tey hildu liva á sjónum. *Marmennil* var skapningur, sum búði í sjónum, ein sævarmaður ella havmaður, sum líktist manni oman beltið, men fiski niðan beltið. *Havfrúgv* var í skapi lík marmenlinum, kvinna í erva og fiskur í neðra. Soleiðis er hon kend víða um. *Sjódregil* er eitt sindur meira óítøkiligur, partvís mannlíkur og partvís djór. Hann livdi í havinum ella við sjóvarmálan. Sjódregil var eisini nevndur *Símun á Tanga*.

Nykur, sum livdi í áum og vøtnum, var skapningur, sum líktist rossi, men nykurin kundi eisini umskapa seg til at líkjast øðrum djórum – og eisini fólki. Hann var sera sterkur.

Fólk hava til alla tíð hildið tað vera eitt serligt samband millum fólk og kóp, tí sagt varð, at um kópurin kastaði hamin av sær, hevði hann sama likam sum fólk. Tað dupulta í kópaveruni hevur gjørt kópin sera áhugaverdan. Hildið varð, at *kópakona* ella kópagenta kundi koma upp á land á trettandunátt, lata seg úr kópahaminum og verða sum eitt vanligt konufólk eina løtu. Fleiri søgur eru tí um menn, sum hava tikið sær eina vakra kópagentu til konu, læst hamin niður og hava fingið børn við teimum. Søgnin úr Mikladali, sum Hammershaimb (1852, 1891) hevur skrivað upp og sum stendur í

---

2 Eitt nú er ein dvørghola í Stóránni í Sørvági ikki langt frá Djúphyli, og tað var sagt ommum og abbum okkara sum smábørn, at dvørgar búðu í Dvørgholuni, so vit vóru eitt sindur ansin, tá ið vit nærkaðust Dvørgholuni sum smábørn.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 173

anthologi hansara, er tann best kenda søgnin um kópakonu, men tað eru eisini sagnir av sama slag aðrastaðni úr Føroyum, uttan at hava tann ógvisliga endan, sum vit kenna úr Mikladali.

Niðagrísur hevði tað fyri at koma fyri føturnar á fólki, sum gingu úti, so tey kundu detta um hann. Fyribrigdið *niðagrísur* er eisini eitt fyribrigdi fyri seg. Niðagrísur er ein vera, sum gongur aftur, eitt spøkilsi av barni, ofta leysingabarni, sum var fyribeint ódoypt og tí gekk aftur, er at finna á markinum millum lívið og deyðan, í einum *limbo*, sum tað eisini verður nevnt. Frásagnir um niðagrís undir øðrum nøvnum eitt nú utburður á íslendskum og myling á svenskum eru kendar um øll Norðurlond (Pentikäinen 1968). Hans Andrias Djurhuus hevur í Varðanum 1938 við íblástri frá søgn yrkt eina yrking um ringu støðuna hjá niðagrísinum.[3]

Nýggjari innsavning

Eftir at Fróðskaparsetrið varð stovnað í 1965, er rættiliga nógvar frásagnir av manna munni tiknar upp á ljóðband. Fornminnissavnið hevði eisini gjørt vart við seg á savningarøkinum, hóast tað í mong ár mest fekst við útgrevstur í jørðini og ikki í høvdinum á fólki. Megin-

---

[3] **Niðagrísurin kvøður**

Mín móðir ber gull,
eg dansi í ull,
eg dansi í hosuleggald` Písla.

Hon vermdi meg ei,
men gróv meg í teig,
og reiv mítt var hosuleggald` Písla.

Og ræ mítt og hold
eta makkar í mold,
og teir skríða á hosuleggald`Písla.

Her dansar tú glað,
sum bar meg av stað
og bar meg í hosuleggald`Písla.

Men skír meg, títt barn,
títt uppskrýdda skarn,
so eg sleppi úr hosuleggald`Písla.

H. A. Djurhuus í Varðanum 18. bind, Tórshavn 1938, bls. 215.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 174

parturin av hesum stóra tilfari er enn óviðgjørt, so tað ber ikki til á hesum sinni at koma við einum yvirliti yvir alt hetta tilfar, tað verður bert okkurt meira hissini, sum verður tikið fram. Onkrar søgur eru um trøll og huldufólk í Gásadali, eitt nú søgan um huldumannin, sum Siggu-Pætur javnan møtti í Lírabergi, og sum hann fór at ganga um kapp við. Siggu-Pætur var góður gongumaður, og hann pøsti huldumannin, sum doyði av hjartaslag, sigur søgnin. Sami Siggu-Pætur hevði eisini fyri at renna eftir smátrøllum, koyra tey í ein stóran pott, lýsa í eyguni á teimum við lummalykt, til tey róptu av ræðslu (Joensen 1990B). Eisini hevur Anna Brimnes (1992) fingið nyttu burtur úr hesum tilfari, tá ið hon skrivaði ritgerð sína um huldufólk í Føroyum. Vert er í hesum sambandi at nevna, at Petur Jacob Sigvardsen hevur væl seinni savnað tilfar um huldufólk og og tey fornisku. (Sigvardsen 2008 ff).

Hvørki Hammershaimb ella Dr. Jakobsen nevna *nykin í Toftavatni*, sum Chr. Høj (1979) hevur skrivað um, og sum ein søgn er um í 3. útgávu av bókini *Í Skýmingini* (Petersen 1988). Søgur um nykin í Toftavatni hava kortini livað millum fólk í miðum aldri og eldri (Joensen 1999, 90). Eisini er onkur nýsavnað søgn um nyk í Øravík (Joensen 1999, 92), og søga er eisini um marmennil, savnað í Skúvoy, og um sjódregil ella Símun á Tanga, savnað í Sumba. Í báðum førum í 1968 (Joensen 1999, 92).

Anna Brimnes (1993) hevur í eini grein sett søguna um kópakonuna í Mikladali í eitt størri høpi í útnorði, og Enna Garðshorn Mikkelsen (2010) hevur skrivað eina áhugaverda bók um søguna um kópakonuna í Mikladali, sum hon ber saman við aðrar kendar frásagnir um kópakonur og líknandi verur í einum alheimshøpi.

Søgan um kópakonuna endar ikki væl. Hóast kópakonan í dreymi kom til mikladalsbóndan og bað hann um at eira brimlinum, sum var maki hennara, og kópaungum – nósum – teirra, lurtaði hann ikki eftir, men drap ikki bert bæði maka og ungarnar, men át eisini av teimum til nátturða. Nýggjar søgur *kópakonur* savnaðar í 1971 og 1974 eru vanliga ikki so dramatiskar, sum hon vit kenna úr Mikladali. Tær eru ofta um menn, sum hava fingið sær kópakonu, sum seinni er rýmd frá teimum, uttan at meira hendi, og tað verður sagt, at fólk við stuttum fingrum og nógvari húð millum fingrarnar, eru av kópaætt. Kortini eru tað einstakar søgur, savnaðar í 1974, sum leggja uppaftur størri dramatikk afturat Mikladalssøgnini, og her

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 175

verður sagt um kópakonuna í Mikladali, at hon var við barn við tvíburum við mikladalsbóndanum sjálvum sum pápa, tá ið hon aftur fór á bláman. Hann drap tí ikki bert egnu børn síni, tá ið hann fór til látrar at sláa kóp, men át tey eisini aftaná. Hann var sostatt bæði drápsmaður og kannibalur, tí kom hevndin yvir alla Mikladalsbygd, at mikladalsmenn skuldu sjólátast líka til, at teir vóru so nógvir, at teir við at halda hvønn annan í hondina kundu sláa ring um alla oynna (Joensen 1999, 98ff,).

Ein tann seinasta søgan – memorat – um *niðagrís* í Føroyum, sum higartil er søgd, man verða tann um niðagrísin við Dalsá í Gásadali, sum gamli postmaðurin Dia segði seg at verða komin fram á fleiri ferðir (Joensen 1978).[4]

Nógv av tí, sum vit kenna søgur um frá Hammershaimb og Dr. Jakobsen, eru ikki longur til á mannamunni, og sambært Hammershaimb (1891, XLIV-XLV) var hetta væntandi, tí hann sigur, at tær yvirnatúrligu verur, sum búðu í heyggjum, steinum, vøtnum, holum, eru við at hvørva "og dermed også den poesi, som havde skabt dem, og som havde tilbagevirkende indflydelse på åndslivet."

Trúgvin upp á tað yvirnatúrliga er ikki hildin uppat, tí sumt er hildið fram og hevur lagað seg til nýggjar broyttar traditiónsøkologiskar umstøður.[5] Har sum viðurskiftini ikki eru so nógv broytt, hava tey hildið fastari við gamla fólksliga trúgv og siðir. Tað var, fyri at nevna eitt dømi, ikki fyrr enn í 60-árunum, at fólk yvirhøvur hildu uppat at hava kúgv, kanska er tað tí, at so nógvir siðir og pátrúgv um neyt eru varðveittir og lótu seg skjalprógva í sambandi við innsavningararbeiðið seinast í seksti árunum (Joensen 1981).

Tann vinnuligi fiskiskapurin, tað verði seg útróður ella skipsfiskiskapur, førdi nógva pátrúgv við sær. Pátrúgv, sum millum annað hevði til endamáls at tryggja góða fiskieydnu, so mest úrtøka kundi fáast burtur úr. Mortan Nolsøe lýsir m.a. hetta í sambandi við útróður (Nolsøe 1997) og Jóan Pauli Joensen (1975A, 1975B, 1981) hevur lýst pátrúnna í sambandi við fiskiskapin við sluppunum. Pátrúgvin hevur kanska ongantíð verið so stór, sum hon kom at verða rundan um sjálvdráttin, har fiskieydnan var avgerandi fyri, hvussu

---

4 Bo Almqvist (1972) hevur skrivað eina sera áhugaverda grein um niðagrís, har hann setur føroysku traditiónina í eitt størri altjóða høpi.

5 En nágreiniligari lýsing av traditionsøkologi er at finna hjá Honko og Löfgren 1981.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 176

nógv hvør einstakur maður fekk í avrokning. Við sjálvdráttarskipanini var tað so, at fiskimaðurin fekk úrtøku eftir, hvussu nógvar fiskar hann dró. Tað kundi vera stórur munur á avrokningini hjá monnum á sama skipi.

Hesin heimurin og hin heimurin

Ì dag er samskiftið við umheimin lætt, mest sum hvørt mansbarn gongur við fartelefon og hevur eisini samband við internet og teldupost í lummanum. Soleiðis var tað ikki fyrr, tá var ógvuliga leingi ímillum, at nakað frættist. Kanska var tað tí, at tørvurin á at frætta varð skipaður um yvirnatúrlig sambond við miðlum sum varslum, fyriboðanum, dreymmanni, manninum umborð o.ø, sum eitt nú Eyðun Andreassen (1976, 1977) hevur lýst tað í ritgerð um varsil og ófrættatíðindi. Heilt nógv av slíkum yvirnatúrligum samskifti var eisini um borð á sluppunum, sum í langa tíð vóru uttan samband við umheimin (Joensen 1975A, 1981).

Eitt heilt nýtt yvirnatúrligt fyribrigdi kom til fiskimenn okkara við sluppunum, og tað vóru søgurnar um *lemparin* ella *mannin umborð*, sum Sigurð Joensen (1947) og Martin Joensen (1947) hava skrivað hvør sína sera áhugaverda stuttsøgu um sama ár. Kanska tær fyrstu lýsingarnar av manninum umborð í føroyskum høpi. Jóan Pauli Joensen (1975B) hevur viðgjørt evnið vísindaliga í greinini "*Lemperen*" eller "*Manden ombord*". Maðurin umborð er í ætt við eitt kent yvirnatúrligt fyribrigdi, eitt spøkilsi, umborð á skipum á heimshøvunum, sum verður nevnt Klabautermaðurin, men hann hevur í føroyskari traditión lagað seg til viðurskiftini um borð á sluppunum við millum annað at lempa salt.[6] Maðurin umborð lívdi í sínum heimi hinumegin, men av og á opnaði hann dyrnar fyri manningini til heim sín. Hann arbeiddi umborð eins og hinir. Tókst við seglini, fiskaði og lempaði salt í lastini og eftirkannaði lanternurnar. Manningin lærdi at skilja hansara yvirnatúrligu semiotisku samskiftisskipan og tulkaði boðskap hansara. Men sprakk hann í havið, so vistu teir, at tað var liðugt, og at skipið gekk burtur ella rendi á land (Joensen 1975B).

Nógv av hesi fólksligu trúnni upp á dreymmann, mannin umborð og annað, sum er væl og virðiliga lýst í øðrum sambandi, hevði eina greiða funktión. Hon var at nøkta tørvin á at fáa upplýsingar

6 Um Klabautermannin í einum altjóða høpi, sí Buss 1973 og Gerndt 1971).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 177

um vanda yvirhøvur, ringt veður, vanda fyri at renna á land, vanda fyri at renna á annað skip, og fráboðan um, at ein lanterna var sloknað og so kanska tað týdningarmesta, fráboðan um góðan fiskiskap (Joensen 1975B,100).

Dreymarnir hjá manningini – ikki øllum kanska, tí summir droymdu sannari enn aðrir – høvdu týdning sum boðberarar. Eisini vóru tað menn, serliga teir, ið høvdu *dreymmann*, sum kom til teir í dreymi. Nógvir skiparar søgdust at hava dreymmann, ið kom til teirra í svøvni og segði, hvar fiskur var at fáa. Men segði tú øðrum frá dreymmanninum, hvarv hann og kom ikki aftur (Joensen 1975A, 141)

Tað ber til at siga, at tað upplivda í slíkum førum byrjar við einum impulsi ella kveikjan, sum aktiverar tann mentanarliga tilvísingarførningin, ið er eitt amboð, sum tulkar og skipar teir sansaligu impulsirnar í eitt mynstur. Eitt mynstur, sum heldur skil á og fær høpi í streymin av ávirkan, so hann verður til skiljandi tekin við meining í, eisini tá ið talan er um okkurt, sum ber brá av yvirnatúrligum. Vit kunnu nevna hetta mynstur eina dynamiska kognitiva skipan, system ella manual, sum skipar fatanina og tulkingina av impulsunum. Um vit sammeta hetta við telduheimin, er skipanin interaktiv, so at tað eisini javnt og samt koma innskot við nýggjum kunnleika og nýggjum virðismetingum so leingi, fólk hava áhuga fyri tí yvirnatúrliga. Tí tað er so, at ein yvirnatúrligur traditionskapitalur, latin víðari frá einum ættarliði til næsta, javnan verður broyttur eitt sindur (Honko 1974, 22). Hinvegin kann tað eisini henda, at tann gamla mentanarliga kognitiva skipanin við sínum tilvísingarkarmi fánar burtur í einki og endar sum eitt burturmist mál, sum eingin dugur longur. Tilvísingarkarmurin verður so veikur, at hóast boð frá hinum heiminum skuldi komið til teirra, so vilja tey í nógvum førum ikki leggja tað til merkis, men kanska bert halda seg hava upplivað okkurt undarligt, sum tey ikki hava amboð til at skilja og tulka. Tað fer tí fram við teimum, sum so mangt annað, ið tey uppliva í dagsins meldri.

Seinastu árini er vaksin fram áhugi fyri tí, sum er *millum himmal og jørð* ella einum yvirnatúrligum sambandi millum livandi menniskju og tey, sum eru farin ella eru um at fara. Her koma vit aftur til tey, sum eins og niðargrísurin eru hildin at vera í einum *limbo* – í eini markgeil millum lív og deyða. Í 1995 góvu Torkil Beder og Erling

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 178

Poulsen út bók um ymist, sum hendi millum himmal og jørð, og seinni gav Erling Poulsen (2000) einsamallur bók um líknandi hendingar, sum tykjast at hava stóran áhuga millum manna. Petur Jacob Sigvardsen hevur eisini tikið upp henda tátt í einum tríbindsverki um *Hin heimin*. Hesar bøkur byggja á tilfar, sum hesir menn hava hoyrt og savnað sjálvir.

Fyrsta bókin hjá Petur Jacob Sigvardsen kom út í 2008, og triðja bók kemur væntandi í 2011. Í hesum bókum er at finna bæði søgur um tey fornisku og um samskifti millum fólk hesumegin og tey hinumegin. P. J. Sigvardsen hevur savnað søgur um m.a. dreymar, dreymmann, yvirnatúrligar fráboðanir, fyriboðanir, forsjónir, sjónir og tað at síggja fólk í hamferð, íbygdir steinar, rúnaristur, steinar og um fyribrigdi, sum hava við kristnitrúgv at gera: bønir, einglavernd og tí, sum hendir á deyðastrá. Eisini hevur hann søgur um flúgvandi borðiskar (UFO). Tað, sum er felags fyri allar søgurnar, er, at tað hongur okkurt løgið uppií, sum ikki er av hesum heimi.

Tey seinastu árini hava verið fleiri sendingar í donsku sjónvarpsrásini TV 2 um tað okkulta, eitt nú sendingin *Åndernes Magt*, sum var um yvirnatúrligar hendingar í lívinum hjá vanligum fólki, og í undanlýsingum verður sagt, at tað eru fleiri menniskju, sum uppliva "frivillig eller ufrivillig kontakt med fænomener, de ikke kan forklare. Men folk undlader at tale om disse overnaturlige oplevelser af frygt for at blive betragtet som "vanvittige". Det er oftest stemplet som tabu at tale om de tegn, der lader til at komme fra en ukendt verden. Men hvad gør man, hvis man er flyttet ind i et hus og hører stemmer eller oplever, at møbler og porcelæn flytter rundt i værelserne?"[7]

Í hesum sambandi er vert at nevna tær søgur, sum av og á eru at hoyra frá fólki, ið koyra á føroysku vegunum um upplivingar, sum tykjast at verða yvirnatúrligar, tí meðan tey koyra, er tað, sum onkur letur eina bilhurð upp og setur seg inn í bilin. Einki er at ivast í, at hetta kann setast í samband við øll tey, sum eru deyð í ferðsluvanlukkum á teimum føroysku vegunum, sum er eitt sera vandamikið umhvørvi.

Niðurstøðan í sambandi við hetta lítla, og á ongan hátt nøktandi traditiónssøguliga íkast, er, at tað yvirnatúrliga enn er eitt áhugavert

7 http://ontv.dk/info/31288473600 åndernes-magt

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 179

granskingarevni, har sum heimildartilfarið er broytt frá søgum um tey fornisku fyri meira enn hundrað árum sínum til søgur, sum hanga saman við tí broytta vinnuliga umhvørvinum í broytingini frá bóndasamfelagi til fiskivinnusamfelag, ið førdi kapping og ótryggleika um úrtøkuna við sær, til eitt yvirnatúrligt samskifti av meira eksistentiellum slag við fólk, vanliga ætt ella kend fólk, sum eru við at fara ella eru farin yvirum til hin heimin ella enn eru í einum limbo, sum liggur á markgeiranum millum lívið her á fold og tað, sum er hinumegin.

Bókmentir:

Almqvist, Bo 1971. Niða(n)grísur. *ARV*. Tidskrift for Nordisk folkeminneforskning 27. Stockholm.

Andreassen, Eyðun 1976. *"Òfrættatíðindi"*. Om varsel i færoysk folketradition. Magistergradsoppgave ved Institut for folkeminnevitskap. Universitetet i Oslo (Ikki prentað).

Andreassen, Eyðun 1977. Hamferð. Varsel om ulukker på sjøen på Færøyene. *Tradisjon. Tidsskrift for folkeminnevitskap*. Universitetsforlaget. Bergen.

Andreassen, Eyðun 1986. *Úr søgn og søgu*. Føroya skúlabókagrunnur. Tórshavn.

Andreassen, Eyðun 1992. F*olkelig offentlighed. En undersøgelse af kulturelle former på Færøerne i 100 år*. Museum Tuskulanum. København.

Andreassen, Eyðun 2010. The evil Beinta in Jakob Jakobsen's edition of Faroese legends. T. Sigurðardóttir and B. Smith (ritj.). *Jakob Jakobsen in Shetland and the Faroes*. Lerwick.

Beder, Torkil og Erling Poulsen 1995. *Mangt er millum himmal og jørð*. Bókadeild Føroya Lærarafelags. Tórshavn.

Brimnes, Anna 1992. *En beskrivelse af huldrenes betydning i den færøske forestillingsverden*. Speciale til magisterkonferens. Københavns Universitet. Institut for folkloristik. (Ikki prentað).

Brimnes, Anna 1993. Forestillinger om sælkvinden i vestnordisk tradition. *Unifol*. Årsberetning 1991.1992, København.

Bringéus, Nils-Arvid 1986. *Människan som kulturvarelse. En introduktion till etnologien*. Lund.

Buss, Reinhard J. 1973. The Klabautermann of the Northern Seas. An Analysis of the Protective Spirits in Ships and Sailors in the Context of Popular Belief, Christian Legend and Indo-European Mythology. *Folklore Studies:* 25. University of California Press. Los Angeles.

Dahl. Adolf 1931. Gomul trúgv í Dali í Sandoy. *Varðin* 11. Tórshavn.

Djurhuus, Hans Andrias 1938. Niðagrísurin kvøður. *Varðin* 11. Tórshavn.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 180

Gerndt, Helge, 1971. *Fliegender Holländer und Klabautermann.* Schriften zur Niederdeutschen Volkskunde. Göttingen.

Hammershaimb, V.U. 1852. Færøiske Folkesagn. *Antikvarisk Tidskrift* 1849.51, København.

Hammershaimb. V. U. 1891. *Færøsk Anthologi I og II.* København. Endurprentað í 1969.

Holbek, Bengt og Piø, Iørn 1979. *Fabeldyr og sagnfolk.* Politikens Forlag. København.

Holm, P.A. 1887. *Skildringer og Sagn fra Færøerne.* K. Schønbergs Forlag, København.

Honko, Lauri 1973. Metodiska och terminologiska betraktelser. *Tro, sanning, sägen. Tre bidrag till en folkoristisk metodik i urval och med innledning av Bengt af Klintberg.* Bokförlaget Pan/Norsteds, Stockholm.

Honko, Lauri og Löfgren, Orvar (ùtg.) 1981. *Tradition och miljö. Ett kulturekologisk perspektiv.* LiberLäromedel Lund.

Høj, Christian 1979. *Til fjalls og fjøru.* Tórshavn.

Jakobsen, Jakob 1898-1902. *Færøske folkesagn og æventyr.* København. Nýggj útgáva, Tórshavn 1961-1964 og 2009. Tórshavn.

Joensen, Jóan Pauli 1975A. *Færøske sluppfiskere. Etnologisk undersøgelse af en erhvervsgruppes liv.* Lund.

Joensen, Jóan Pauli 1975B. "Lemperen" eller "Manden ombord". *ARV. Tidskrift for Nordisk Folkminnesforskning.* Vol. 31, 1975, Stockholm.

Joensen, Jóan Pauli 1978. Niðagrísur. *Mondul* nr. 1978, Tórshavn.

Joensen. Jóan Pauli 1981A. Tradition och miljö i färöisk fiske. Í L. Honko & O. Löfgren (eds.). *Tradition och miljö i ett kulturekologisk perspektiv.* Lund.

Joensen, Jóan Pauli 1981B. Trúgv og siðir í sambandi við neyt. Heiðursrit til Sverra Dahl 70 ár. 31. mars 1980. Tórshavn. *Fróðskaparrit* 28. og 29. bók. Tórshavn.

Joensen, Jóan Pauli 1985. Hammershaimb sum heimildarmaður. *Fróðskaparrit* 32 bók. Tórshavn.

Joensen, Jóan Pauli 1990A. *Fróðskaparsetur Føroya 1965-1990. Stutt søguligt yvirlit á 25 ára degnum 20. mai 1990.* Tórshavn.

Joensen, Jóan Pauli 1990B. Om at hvile i sig selv. *1700 meter fra fremtiden.* En film om den færøske bygd Gásadalur. København.

Joensen, Jóan Pauli 1999. Tradition and Changes in the Concepts of Water-Beings in Faroese Folklore. *Islands and Water-Dwellers. Proceedings of The Celtic- Nordic-Baltic Folklore Symposium helt at University College Dublin 16-16 Juni 1996.* Editors Patricia Lysaght Séamas Ó Catháin, Dáithí Ó hÓgáin. DBA Publications Ltd. Dublin.

Joensen, Jóan Pauli 2004. Nordisk etnologi – set fra Færøerne. *Nordisk etnologi og Bryllup på Færøerne.* Fyrirlestrar Minningarsjóðs Ásu Guðmundsdóttir

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 181

Wright. Minningarsjóður Ásu G. Wright, Þjóðminjasafn Íslands. Reykjavík.

Joensen, Jóan Pauli 2008. Hin heimurin. Eitt lítið íkast av tjóminnafrøðiligum hugleiðingum. Í Petur Jacob Sigvardsen, *Hin Heimurin 1*. Tórshavn 2008.

Joensen, Martin 1947. Maðurin umborð. *Útrák*. Tórshavn.

Joensen, Sigurð 1947, *Tjúgundi maður umborð*, Ítróttartíðindi 1947. Endurprentað í Sigurð Joensen 1987, *Eg stoyti heitt*. Turið S. Joensen greiddi til prentingar, seinna bind bls. 72, Mentanargrunnur Studentafelagsins 1987.

Matras, Christian 1924. Fornur hugsunarháttur. Gamlir siðir og gomul trúgv. V*arðin* 4. Tórshavn.

Mikkelsen, Enna Garðshorn 2010. *Sælkvinden. En sælsom fortælling*. Genfortælling og efterskrift. Illustrationer Elsa Heinesen. Forlaget Trækfuglen.

Nolsøe, Mortan 1997. Mortan Nolsøe. *Trúgv og siðir í sambandi við útróður í Føroyum. Lagt* útgávuna til rættis hevur Eivind Weyhe. Annales Societatis Scientiarum Færoensis. Supplementum XXII. Tórshavn.

Pentikäinen. Juha 1968. *The Nordic Dead Child Tradition. Nordic Dead Child Beeings. A Study in Comparative Religion*. FFC 201, Helsinki.

Petersen, Sofía 1988. *Í skýmingini. Skjaldur og ævintýr*. 3. útgáva. Tórshavn.

Poulsen, Erling 2000. *Meiri er millum himmal og jørð*. Bókadeild Føroya Lærarafelags. Tórshavn.

Rasmussen, Holger 1968. *Føroysk fólkamenning*. Hitt føroyska Studentafelagið í Keypmannahavn, København.

Sigvardsen. Petur Jacob 2008- 2011. *Hin heimurin 1-3*. Forlagið Búgvin, Tórshavn.

Svabo, Jens Chr. 1959. *Indberetninger fra en Rejse i Færø 1781 og 1872*. Udgivet af N. Djurhuus. Selskabet til Udgivelse af færøske Kildeskrifter og Studier. København.

Svensson, Sigfried 1969. *Introduktion till Folklivsforskningen*. Natur och Kultur. Stockholm.

Weihe, Andras 1933. *Søga og søgn*. Tórshavn.

Weihe, Andreas 1938. *Tjóðminni*. Tórshavn.

Jóan Pauli Joensen, dr. phil og phil. dr. Professari á Søgu- og samfelagsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya. Fyrrverandi rektari á Fróðskaparsetri Føroya.
Teldupostur: jopajo@setur.fo

Jóan Pauli Joensen, dr. phil & phil. dr. Professor at Department of History and Sosial Science, University of the Faroe Islands. Former vice-chancellor of the University of the Faroe Islands.
Email: jopajo@setur.fo

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 182

Faroese Novel Roots

Leyvoy Joensen

Úrtak

Greinin viðger prosa á føroyskum máli frá J. H. Schrøter til Victor Danielsen. Áðrenn føroyskar bókmentir fingu upprunaligar skaldsøgur, vóru tað týðingar, uppskriftir av skaldskapi av mannamunni, sosiologiskar lýsingar og journalistikkur, ið løgdu grundina undir nútíðar prosaskriving. Rasmus Rasmussen skrivaði bæði fyrstu skaldsøguna og fyrsta stuttsøgusavnið, men hóast nú var brostið fyri nev, tók tað enn nøkur ár, inntil fullfíggjaðar skaldsøgur fóru at koma út regluliga. Í hesum tíðarskeiðinum vísa sera stuttar ella ófullfíggjaðar skaldsøgur á eina tilgongd, hvar ið føroyska skaldsøgan leitar eftir formi sínum.

In the first half of the 20th Century, Faroese literature experienced a novel boom (the term used to describe the Latin American novel explosion), which Árni Dahl names *stóra skaldsøgutíðin*.[1] Between 1926 and 1952, nine Faroese-language novels appeared, including three masterpieces, *Feðgar á ferð* (serial 1936-38; 1940) by Heðin Brú and the two-part collective novel *Fiskimenn* (serial 1937-44; 1946) and *Tað lýsir á landi* (1952) by Martin Joensen. Consistent publication of novels—as well as a consensus that at least some individual works attain a certain level of quality—signals the consolidation of a national literature. Especially so since the novel is more than a prestigious great-world genre: it provides "the technical means" for representing the nation (Anderson 24). Stóra skaldsøgutíðin can thus be seen as a prerequisite for the display of national will in the Referendum of 1946.

Not discounting a "let there be a novel" imperative, Faroese-language prose developed toward novelistic form through a variety of efforts, as much scholarly as artistic; precursors and templates

[1] Dahl (1981:103) dates this period 1920-39.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 183

include translation, folkloric transcription, sociological description, and biography, followed by journalism, essay, and autobiograpy. This process is not unique to Faroese literature, but may be observed even in where the novel is an indigenous form. In literary history, the notion of a relatively abrupt "rise" of the novel has increasingly given way to the idea that the genre is a crossbred and modified descendant of various popular genres. Formal features may be developed or discarded according to their usefulness to the tasks taken on by the new genre, for example, providing the technical means for representing the nation.

Regardless of reception and quality, a first novel is a milestone in national literary history because a coveted level of normative development has been reached. Ours is Bábelstornið (1909) by Regin í Líð, the pen name of Rasmus Rasmussen, co-founder of *Føroya Fólkaháskúli*, which is arguably the paramount institution of Faroese nation-building. *Bábelstornið* does not seem to have been embraced by readers, but its republication in 1987 marks a canonization process that is now completed. In her introduction to the new edition, Guðrun Gaard describes the novel's reception: the first edition was consumed by rats as it languished in the printer's attic; Rasmussen's push in 1924 to have the novel translated into Danish was unsuccessful; later he discouraged republication plans. The fact that *Bábelstornið* was published serially 1908-9 in *Tingakrossur* probably contributed to the lack of sales, a fact which may be taken to indicate a missing reading public, not because of illiteracy (although unfamiliarity with Faroese-language print literature surely was a factor) but because of consumption habits: one has to learn that it is desirable to buy a book (our first novel!) even if one has already read it as a serial.

The authorship of Rasmus Rasmussen and that of his colleague Símun av Skarði have been evaluated as part and parcel of their mission as folk educators, *háskúlamenn*.[2] In the fostering of a reading

[2] Rasmussen's wide-ranging endeavors (besides of course as co-founder of Føroya Fólkaháskúli), as co-founder and secretary of the Faroese Fishermen's Association, member of *løgting*, publisher, and writer of works in the natural sciences such as *Plantulæra* (1910), may have served to reduce critical estimate of his literary output: "[Háskúlamenn] sóu, at hin størsta praktiska forðingin

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 184

public, háskúlamenn painstakingly broke new ground, enabling later writers to presuppose an audience. This goal was pursued both with ambitious gestures such as *Bábelstornið* and the first Faroese short-story collection, Rasmussen's *Glámlýsi* (1912), and with on-the-ground missionary labor such as the periodical *Ungu Føroyar* (edited by Símun av Skarði 1907-9 and 1914-15), which recognizes that a reading audience must be created: a children's magazine is necessary not only to train future readers but because the general audience is childlike in its Faroese illiteracy.

Bábelstornið is ahead of its time, and its audience had to catch up to it (the second novel, H. M. Ejdesgaard's *Hitt ævingliga gonguverkið* was published as a serial in Varðin 1926-28 but not in full until 1952). *Bábelstornið*'s near-impossible task is to be a *first* novel and a *20th-century* novel, in other words, simultaneously a nation-building monument and a participant in recent Scandinavian literary currents, in this case naturalism. The novel's dual identity is at odds with itself: the utopian bent of the nation-building gesture, which is more properly an early 19th-century gesture, and which commonly presents an idealized folk, is negated by the late 19th-century naturalist mode.

The nation-building novel is a statement of optimism, epitomized in the national romanticism of the historical novels of Sir Walter Scott. *I Promessi Sposi* (1827) by Alessandro Manzoni is the foremost example of the nation-building novel with its Risorgimento message and contribution to the standardization of a modern Italian print language. In the novel, national unification is embodied by a young peasant couple, ultimately reunited after being separated by malevolent forces. Almost identical in structure is Iceland's beloved inaugural novel, *Piltur og stúlka* (1850) by Jón Thoroddsen: girl and boy meet as children of neighboring farms, are separated through evil plotting, but ultimately reunite safe and sound back on the farm. The circular journey inscribes a national space. In the Finnish-language nation-building novel *Seitsemän veljestä* (1870) by Aleksis Kivi, the eponymous seven brothers flee into the forest to avoid socialization, but ultimately return to human society.

var, at skúlabøkur og annað undirvísingartilfar ikki var til taks á føroyskum. Og niðurstøða teirra mundi vera: Hvør skal fáa okkum til vega undirvísingartilfar á føroyskum, um vit—føroyskir kennarar—ikki evna tað sjálvir? Hetta seinasta mugu vit hava í huga, tá vit døma um bókmentavirki háskúlamanna" (Dahl 1981:53).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 185

How different the arc of *Bábelstornið* from these happy endings following the overcoming of obstacles! The protagonist, ungi Jógvan, whose very name signals youthful promise, is poised to become a village leader, guiding the suffocating, grudge-bearing ethos presented in the novel's first part towards modernity. Instead, hope for the future is dashed as Jógvan's attempts at agricultural and political reform are unsuccessful and his marriage to a Danish woman fails; in a parallel manner, the nationalist stirrings associated with the career of Niels Winther (1822-92) that provide the work's historical coordinates die out without successor. The novel does not look optimistically to the future; its utopia fails—is revealed, in fact, as a Tower of Babel.

In the novels that have been compared to *Bábelstornið* here, peasant protagonists embody the Volk that will transform into nation. The lens of national romanticism presents traditional culture optimistically. In *Bábelstornið*, the lens is that of naturalism. Consequently, as Malan Marnersdóttir sees it, folk culture and literary mode converge in the constitutionally pessimistic notion of "Ættarbregði," the name of the novel's first half and the title under which it was serialized: "Hesin hugburður, sum gjøgnumsúrgar skaldsøguna, samsvarar við tað, sum vit í dag fata sum 'gamlan føroyskan hugsanarhátt', men hann samsvarar ikki minni væl við tað skaldsøgurákið, sum kallast natualisma, og sum tók seg upp í Fraklandi í seinnu helvt av 19. øld og kom til Norðurlond í 1870-unum."(Marnersdóttir 2000:19). If ættarbregði functions as the novel's leitmotif, the convergence of the instinctive conservatism of Faroese folk and the reflexive determinism of popular Darwinism result in cultural pessimism: you cannot escape your genes, your family, your heritage, and ultimately, the past. The past is an unbearable burden that crushes the future. Self-creation fails. As extreme realism, naturalism is constitutionally unable to produce utopia; in fact, it may be constitutionally compelled to present dystopia, in the words of Christian Matras: "'Bábelstornið' er tí eingin bjartskygd bók, men tað vóru heldur ikki teir skrivandi mennirnir, sum eru fyrimyndir skaldsins, royndskyggnisskaldini í Norðurlondum og aðrastaðni, men hon gevur í svartskygni síni eina mynd av føroyskum lívi og lyndi, sum sigur ein stóran part av sannleikanum" (Matras 1935:83). The truth hurts.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 186

However, *Bábelstornið* is not the only first novel that struggles with a dystopian impulse. The first Greenlandic novel, *Sinnattugaq* (1914) by Mathias Storch, presents a bleak vision of the state of national development, in particular, the political immaturity of the populace. Like ungi Jógvan, the protagonist, Pavia, is unsuccessful in coupling, and as if to emphasize the symbolic weight of the failure to couple, a secondary character commits suicide because he is not allowed to marry his beloved (in *Seitsemän veljestä*, most of the brothers end up as family men as part of their socialization). Crucially, Pavia does not marry his intended because she is clearly not the proper match, leaving hope for future wedded bliss. For, unlike *Bábelstornið, Sinnattugaq* refuses to allow grim reality to cause the failure of its nation-building task. In a problem-solving move, the novel takes a leap to a future utopia—the dream of the title—in which Pavia is transported to Greenland in the early 21st Century, when Greenlanders wage political campaigns and run commercial enterprises. The title may refer to the science-fiction aspect of Greenlandic political and economic autonomy as viewed from the beginning of the 20th Century, but it retains the necessary optimism, especially since the protagonist is a young man at the beginning of his life's work, so that it is understood that he will be instrumental in fulfilling the dream. In contrast, the title of *Bábelstornið* is undeniably pessimistic: it refers to excessive and thwarted ambition, to linguistic conflict—between Danish and Faroese (particularly, in the failed marriage), and ultimately, to the work itself as it towered solitarily in Faroese literature.

Bábelstornið may have appeared, Athena-like, a full-fledged novel, but Faroese prose had been in development since Faroese-language scholarship began in earnest in the early 19th Century. The first contributor in this area is Pastor J. H. Schrøter who, with his translations of *Evangelium Sankta Matteusar* (1823) and *Færeyingasaga* (1832), as Christian Matras puts it, "legði støðið undir føroyskt bókamál."[3]

Even more than that of *Bábelstornið*, the reception of *Matteus* was disappointingly lackluster. Finally, the Reformation mandate of vernacular Christianity was extended to Faroe, but instead of rejoicing, people rejected the common tone of their own language as practically sacrilegious. Danish had taken the place of Latin, and the reac-

[3] Cited in Petur Martin Rasmussen 70.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 187

tionary forces described in *Bábelstornið* rose to reject any change to the status quo.[4] Interestingly, Schrøter's second translation marks the Faroese-language debut of *Tróndur í Gøtu*, who is deemed the archetype of Faroese national character, especially for his stubborn opposition to the new import of his day, Christianity itself.

Matteusar Evangelium is a novelty in every way, "nýbrot við lít."(Sigurðardóttir 2005:212). Besides the baptism of Faroese as sacred language, it is the first Faroese prose publication as well as the first publication directed at a Faroese audience. However, despite its language, *Matteus* was a product of the Danish literary institution, as Turið Sigurðardóttir points out with reference to the first Faroese books: "At bøkurnar eru sprotnar úr danska bókmentastovninum, sæst beinanvegin av, at metamálið í teimum er danskt, t.e. titlar teirra, formæli, skráir og viðmerkingar eru á donskum burturav."[5] In addition, the translation was printed in an experimental medium, the phonetic orthography created by J. C. Svabo in the 18th Century, previously only used for scholarly notation. There does not seem to have been much audience preparation for the monumental shift represented by the gospel in the vernacular being sent to every household in a country where the first printing press would not arrive until 1852, through the initiative of none other than the thwarted reformer Niels Winther.

Beyond culture shock, the concrete reasons for the perceived rejection of the translation include charges that Schrøter's language was overly archaic as well as—and conversely—that it was overly Danish-inflected (*plus ça change*); in addition, Schrøter was faulted for switching among regional dialects (standard Faroese had not yet been invented, of course). However, the critique that has been embraced by literary history is that of Søren Sørensen, the Danish pastor who reported back to the sponsors of the translation, Det

---

4 "Grunden til den negative modtagelse af Mattæusoversættelsen skal søges i århundredlang tilvænning til dansk som bibel- og kirkesprog" (Petur Martin Rasmussen 71). Although the translation was not immediately embraced, there are indications that it gained acceptance: "Bókin fekk heitið Føroyska bók millum manna. … Elsa Funding skrivar í ritgerð síni um *Føroyskar bibliutýðingar*, at heitið sigur frá, at fólk vóru góð við bókina" (Marnersdóttir og Sigurðardóttir 2011: 243).

5 Ibid. Appropriately, the first Faroese-language book is *Færøiske Quæder* (1822), a collection of *kvæði*, the high genre above all others.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 188

Danske Bibelselskab, namely, the inadequacy of folkish speech as a substitute for the established biblical medium. Sigurðardóttir quotes Matras on how this evaluation became codified: "Í 1844 ella 1845 sigur Hammershaimb, at orðalagið í Matteusi var mest sum ov mikið roykstovukent, eitt nú tá ið Schrøter skrivar um *at hava lýsi á kolunt*"; she continues, "Júst dømið hjá Hammershaimb, ið skal prógva at týðingin er vánalig … er eitt frálíkt dømi um væleydnaða tillaging til týðingarmálið í teirri merking, sum Luther mælir til" (ibid. 214). In other words, the translation was apparently rejected for fulfilling its intended purpose.

Conflict between high/elite/sacred and low/folk/profane registers thus defined the debut of Faroese prose. A concomitant—and even more intractable—issue was the establishment and maintenance of an orthographic standard, a normative register covering the numerous Faroese dialects. The mediation between high and low language *and* between dialects is a process of modernization and democratization. The simultaneously vertical and horizontal negotiation goes to the heart of the creation of a modern society, and is seen, for example, in the discussion in the periodical *Fuglaframi* around the turn of the century whether Faroese should adopt honorific address such as "Harri" and "Frú" (and similarly, whether people ought to wear foreign or Faroese dress). Whatever the political and economic realities to which the cultural shift responds (some form of a relatively abrupt transition from quasi-feudalism to incipient capitalism), the creation of Faroese print language is an over-determined participant in the modernization process. And the novel itself, as a genre neither high nor low, enacts the process with a prose that occupies a neutral level capable of accommodating the entirety of some finite (national) experience. Novel and nation overlap in standardization, of language and space.

Facing a *tabula rasa, Matteusar Evangelium* was belated and premature at the same time. Belated in the gift of the vernacular, premature in reaching out to a national print audience.

The fate of Schrøter's second translation, *Færeyingasaga*, the Icelandic family saga with a Faroese setting that was pieced together from fragments, which we call *Føroyingasøga*, has been quite

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 189

different. Certainly, a secular Faroese-language text faced less of a hurdle than a Bible translation, but it also seems clear that *Matteusar Evangelium* paved the way for any and all print efforts. Not only had every Faroese household now in its possession a printed volume in phonetic orthography, but as Malan Marnersdóttir and Turið Sigurðardóttir show in their new national literary history, *Føroysk Bókmentasøga 1* (2011), there had been other preparation as well, principally the establishment of the first lending library in 1828 and the circulation of subscription lists in advance of the publication. Canonization was smooth sailing: "Síðani hon kom út á fyrsta sinni í 1832, er *Føroyingasøga* komin út ferð eftir ferð í nýggjum týðingum og í skreytútgávu við myndum—á henda hátt er *Føroyingasøga* ein væl røktur klassikari í føroyskum bókmentum" (Marnersd. og Sigurðard. 2011:246). Might one suggest that *Føroyingasøga* is the Faroese nation-building text? It is, after all, a quasi-historical long-form prose narrative on national themes that appeared during the era of the national-romantic historical novel. Even more importantly, the battle between Tróndur í Gøtu and Sigmundur Brestisson can be taken as a personification of the quintessential Faroese battle between tradition and innovation.

The Norse family chronicle finds fertile soil in Faroe, and indigenous oral genres that resemble the saga appear to be the most common Faroese novelistic templates—in transcription form, that is. With reference to one of the most famous Faroese legends, "Illa Beinta," Eyðun Andreassen describes the historical-legend subgenre:

> These legends are accounts of events that actually took place, and are known from other sources, but they are not historical in the sense that they need to be "true". As a matter of fact the content of historical legends often does not correspond to other and in general more reliable historical sources, but the persons and events in them are real (Andreassen 2010:158)

Extrapolating from Andreassen's definition, the historical legend appears a particularly apt novel template: as oral history, it references fact, but subordinates said fact to the telling of a story. The genre thus mimics novelistic verisimilitude and plot. In a final novelizing step, transcription itself transforms legend into fiction because the transcription process cancels the legend's historiographic intent

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 190

through the transfer into a medium where story and history are separate disciplines.

Which brings us to "Flokksmenn," an oral legend, set in the Faroes, with memorable Faroese-language speeches ("Frítt er Eystfelli frá at fara"). Its publication in *Dimmalætting* in 1884 marks the domestication of Faroese-language prose, particularly in the wider debut of Pastor V. U. Hammershaimb's etymological orthography, the undisputed victor of the bitter Faroese orthography wars (the orthography was created in order to publish folkloric material collected by Hammershaimb). In transcription form, the legend bristles with novelistic potential, particularly in the character of the reluctant rebel, Sjúrður við Gellingará, and his tragic love story.

Despite the strides towards Faroese-authored, -originated, and -set prose, "Flokksmenn" is a translation into Faroese from Danish, namely, Fríðrik Petersen's translation of a Danish-language transcript (1847) of the oral legend.[6] A well-known native legend is translated rather than transcribed because it would seem that the Faroese literary institution had not yet reached a point of initiating scholarship. The collection of the Faroese high-culture genre above all, the *kvæði*, had been sparked by the interest of foreign scholars. Soon, national-romantic interest in all folk genres would lead to collection and publication of the rich indigenous oral literature by Faroese scholars, and Petersen's translation can be seen as a stage in this development. Although this translation has been celebrated as a Faroese restoration of the authentic legend after a detour through Danish, translation is not transparent medium of course. The Danish text bequeaths a standardized form with grammar, syntax, and separation between dialogue and narration, providing a culture-language print grid retained by the national-language translation.

"Flokksmenn" is included in Hammershaimb's second-most important contribution to Faroese nation-building, *Færøsk Anthologi* (1891), a compendium of Faroese-language material, in which the meta-language remains Danish. In addition to the Danish-language geographical, historical, and linguistic introductions he wrote for *Anthologi*, Hammershaimb wrote Faroese-language vignettes describ-

---

6 During a trip to the Faroes in 1846 to investigate an outbreak of measles, the scientist P. L. Panum made a Danish-language transcript of the legend that was published in *Folkelæsning*.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 191

ing folk life that transcend whatever scholarly impulse produced them; of these, the piece "Kvøldseta" is considered the jewel in the crown of early Faroese-language prose. Here, it becomes clear that Hammershaimb's pejorative term for Schrøter's Bible translation, "roykstovukent," now, half a century later, conjures up an Edenic vision of Faroese-language culture. In fact, by the end of the 19th Century, the historical-legend genre and the language attributed to a hypothetical roykstova appear to be the sources for the Faroese novel. Archaic perhaps in the era of urbanization, but conforming to Erich Auerbach's definition of novelistic realism as the serious literary portrayal of ordinary people and of common life.

Our first full-time scholar, Dr. Jakob Jakobsen, occupies an outsize place in Faroese literary history, marking the professionalization of Faroese scholarship. In addition to preparing the second volume of *Færøsk Anthologi*, which was published solely under Hammershaimb's name, Jakobsen gave Faroese literature its *Kinder- und Hausmärchen: Færøske Folkesagn og Æventyr* (1898-1901), a scholarly work that became beloved literature with great power to inspire modern writers. The meta-language remains Danish, but subsequent editions have simply replaced the Danish-language apparatus with a Faroese-language ditto, and furthermore, the scholarly framework has become less relevant as the collection principally functions as children's literature. The collection's literary quality is reinforced by Jakobsen's effortless prose style and use of Hammershaimb's orthographic standard resulting in a literary language that is somewhat archaic because of the subject matter, yet not elevated, also because of the subject matter. The most important factor in the transformation into literature is Jakobsen's choice to edit and rearrange his transcripts, which Andreassen demonstrates with reference to the tales and legends about the character Illa Beinta. *Sagnir og ævintýr*, as we now call the collection, might be the most important volumes of fiction in Faroese literature; here, folk literature becomes children's literature, and through this process, national literature.

A book-length narrative of the life of an heroic individual, Jakobsen's biography of Nólsoyar Páll, *Poul Nolsøe*: Lívssøga og irkingar (1908-12) is a scholarly work that tends towards literature, much like *Sagnir og ævintýr*. *Poul Nolsøe* is the first complete work of

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 192

Faroese historiography, a transformation of the historical legend of Nólsoyar Páll into the biography of Poul Poulsen Nolsøe, including a detailed description of Tórshavn in late-monopoly days. In this case, print transforms the historical legend into history rather than story. However, the addition of historical evidence or data to the legend narrative does not so much serve to kill the story as it mimics a crucial novelistic component, the unmotivated detail that signals verisimilitude, which Roland Barthes calls the reality effect. The milieu of the historical novel *Barbara*, for example, appears to owe something to that of *Poul Nolsøe*, or put another way, *Poul Nolsøe* is the first work to present what will become a common chronotope of Faroese literature, colonial Tórshavn. The modernization of the legend through print transforms Nólsoyar Páll from folk hero into national hero.

A less successful but equally ambitious contribution to the development of Faroese-language prose by Jakobsen is the translation *Tvär smásøvur äv Guy de Maupassant sættar út uppá førist* in *Dimmalætting*, 1890, and a separate publication in 1891. Nýbrot við lít! Before the iconic works discussed above, Jakobsen attempts an exchange between the principal modern literature of the 19th Century and the newest. The exchange is contemporaneous, importing into Faroese current French literature, not some decades-old trend (most of Guy de Maupassant's works were published in the 1880s; he died in 1893). To top it off, the translations are printed in Jakobsen's controversial and ultimately discarded phonetic orthography, created in accordance with contemporary linguistic ideas with the intent to decrease the difference between spoken and written Faroese. De Maupassant did not remain a prominent international author, nor did Jakobsen's orthography gain acceptance. Rather than a link in a literary-historical chain, therefore, *Tvär smásövur* is a snapshot of a literary-historical moment. What does seem prophetic of future Faroese prose is the choice of tales that exude morbid realism (the reader is informed that both tales are based on true events); all three protagonists have a woeful fate, with at least some element that relates to the Faroese experience: one loses an arm from sepsis after an accident at sea; two go fishing during the siege of Paris in 1871 and are shot by the Germans.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 193

The last prose writer before novels became commonplace is Sverre Patursson, from the most prominent political family in the Faroes as well as one of the more prominent literary families, and consequently, "millum teir fyrstu loysingarmennirnar" (Sigurðard. 1990: 186). From the beginning of the century into the 1930s, Patursson produced essays, journalism, translations, and short stories proper; in particular, his ornithological essays that first appeared in his bimonthly periodical *Fuglaframi* (1898-1902) are deemed to transcend their genre through the beauty of their Faroese prose.

Patursson's single most famous work is the translation *Robinson Kruso* (1914), abridged for children, which was given to all school children ten years and older with financial support from Noregs Ungdomslag to celebrate the centenary of Norwegian independence from Denmark: "eitt frumverk í føroyskum týðingarstarvi" (Sigurðard. 1990:187). As a secular, non-Norse classic, *Robinson Kruso* begins the construction of a translated canon, although Faroese read Danish (and now probably English as well) at least as easily as their native language, on the logic that a modern national literature must accommodate world classics as well as native works. It is appropriate as well that *Robinson Kruso* is abridged for children: in the establishment of Faroese as a literary language, ontogeny and phylogeny coincide; children's literature serves the childlike audience.

Robinson Kruso was controversial. Not, like *Matteus*, because the audience rejected it, but because cultural nationalism had been politicized and become identified with one of the two new political parties, *sjálvstýri* and *samband*, which coalesced around pro- and anti-self rule. Danish and pro-Danish newspapers were outraged at the collaboration between Norwegian language strivers and Faroese separatists that they saw as the main aspect of the translation project. Had the translator been someone other than the brother of the leader of the self-rule movement, Jóannes Patursson, whose close ties with Norway infuriated opponents, the reaction might have been less overwrought. Whether this stage was inevitable or not, Faroese literature moved from the era of scholarly contribution to a politically polarized climate, in which any literary activity *qua* Faroese-language activity became associated with political separatism—surely, to the detriment of Faroese literature as a whole, as evidenced by the lull between the early teens and late twenties.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 194

The first Faroese novel remained the only Faroese novel for eighteen years. Then in the span of two years, *Ævinliga gonguverkið* by H. M. Ejdesgaard, *Beinta* by Hans Andrias Djurhuus, and *Aðru ferð* by Victor Danielsen appeared.

The three share the characteristic that they are short novels. As a genre, the novel is defined by bulk, as a quantity of narrative that may not be mathematically measurable but that tips the scales towards a specific reading experience. One might speculate that the Faroese literary institution of the 1920s simply could not sustain the publication of individual works on a large scale: Beinta appeared as a serial in *Dimmalætting* 1927-28 and was not printed as a whole until it appeared in volume seven of the collected works of Hans Andrias Djurhuus in 1962; *Hitt ævinliga gonguverkið* was first published in part in *Varðin* 1926-28 and as an expanded volume in 1952. Of course, serialization as such does not lead to brevity—perhaps the opposite; many very long novels in the world canon first appeared as serials, such as the works of Charles Dickens and James Joyce's *Ulysses*. However, the combination of serialization and brevity does seem to indicate that Faroese writers were not ready to write long novels, nor publishers (such as they were) to publish them—nor perhaps readers to read them.

For all its brevity, *Aðru ferð* is one of the more successful Faroese novels, appearing as a separate publication in 1927, in a modified edition in 1946, for the third time in 1962, and in the final edition for now, in 1991 (let's not forget that *Bábelstornið* remained out of print until 1987). To be sure, there is a very specific reason for this success: *Aðru ferð* is a religious work, in which the plot is a way to engage the audience; the introduction emphasizes the proper reading experience, namely, conversion; brevity contributes to this goal, for a slim volume might find its way into a fisherman's gear. The distinct purpose of *Aðru ferð*, not to mention its relative commercial success, bespeaks the existence of an alternate literary institution in the Faroe Islands, that of the modern religious movements. For in addition to the schism between *sjálvstýri* and *samband*, a second schism may be observed between mainstream (more or less strictly Lutheran) publication efforts and those sponsored by the evangelical denominations. Victor Danielsen earns a prominent place in

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 195

mainstream literary history as an early novelist and a Bible translator, but his work serves a higher purpose: "Lítið skilir henda arma tjóð í dag … at tað var henni betri at verið fátøk, kúgað og vanvird og átt gróðrarlíkindi í hjartanum fyri friðarins evangelium enn at gerast frí, 'upplýst', heiðrað og rík og missa hesi gróðrarlíkindi!" (Danielsen 1991:25)

Brevity affects narrative progression, tending toward less description and/or shorter time span. In its final form, *Hitt ævinliga gonguverkið* is the longest of the three novels, and its account of a main character from schoolboy to old man conforms to a standard narrative arc. The focus on the conflict between the gifted individual and village culture can be read as a gloss on *Bábelstornið* with an equally extreme ending, for instead of a bankrupted, cuckolded criminal, the protagonist, Birgir, becomes insane. Its title referring to yet another utopian impossibility, *Hitt ævinliga gonguverkið* presents the integration of the intellectual into traditional society as an impossibility.

Although the work fulfills the genre's requirement of bulk and plot, it is a short novel with a long time span, with the result that the narration is episodic, particularly in abrupt plot development and minimal character description. The psychological description of Birgir—or lack thereof—is the main factor in the unfinished impression. Given the fact that his behavior is extreme and that he ultimately falls into madness, it would seem that his initial withdrawal from village society in order to solve math problems obsessively is a mental breakdown, coming as it does after his mother's death and his subsequent involuntary abandonment of his studies. However, the withdrawal is described only from outside as it appears to a nonplussed and disapproving village. When Birgir is enticed to move to the neighboring village to work on a large farm, his interior reasoning is described in completely rational terms, as if there were no psychological trauma. Conceivably, of course, he has recovered, but the reader is given no explanation of his mental state. He then appears on his way to full social reintegration, which would be sealed by his marriage to the heiress to the farm, when his mania abruptly returns and he flees back to his village, only to be brought back to be cared for by his betrothed. The question is whether Birgir is a thwarted ge-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 196

nius or one of the mentally ill oddballs that are part of village society; it would seem that *Hitt ævinliga gonguverkið* itself is a thwarted *Künstlerroman*.

In fact, the principal tension in *Hitt ævinliga gonguverkið* is between motivation that would cohere with modern psychological criteria and explanation in terms of *ættarbregði*. As it turns out, the plot of the novel is based on the intended mother-in-law's remorse over stealing the fiancé of Birgir's mother, which leads her to scheme to bring him to her farm and marry him to her daughter. The full account of this betrayal and its consequences on the life of both women and their offspring is a lengthy interpolated reminiscence (chapters 4-5,9), with the effect of the past intruding on the present, taking up a significant amount of the narrative, and turning it towards family chronicle.

Two other features—vivid secondary characters and meticulous description of village life in work and custom—similarly indicate the intention to paint a much larger canvas than what is the case. Secondary characters appear in such a way as to lead to the expectation that they will have a bigger impact on the narration: the merchant is presented with intriguing anecdotes about adventures in the great world and personal heartbreak in the loss of his family, but then simply dies; the pastor, who seems to be a double for the protagonist and a potential rival, is dropped from the narration. The novel's rich anthropological detail has been singled out for praise; an example of this element is a brief subplot full of suspense about the labor of a cow as supervised by the aged servant woman. A disproportion thus exists between quickly narrated major developments (the two youngsters fall in love) and leisurely description of events that do not advance the plot but are quintessential Faroese activities, for example in the consecutive chapters "Birgir fer í grind" and "Tveir á báti" (in which Birgir appears a quintessential village youth, i.e., completely normal).

Folkloric and sociological detail that would provide verisimilitude in an epic novel creates disproportion in *Hitt ævinliga gonguverkið*. Perhaps this disproportion springs from the technical issue of sustaining narration that is long enough to accommodate the minutia of village life. This very task—containing the Faroese village in print form—is taken on by a new genre that appeared during

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 197

this period, bygdasøga. According to Jonathan Wylie, the accumulation of vast anecdotal material with minimal narrative shaping is a cardinal feature of bygdasøga:

> here we find ourselves plunged, like an anthropologist in the field, into the heart of Faroese "nationality"—the traditional village world as Faroese appreciate it, through seemingly interminable, disjointed recitations of apparently pointless anecdotes about each house and the people who have lived there since time not-quite immemorial (Wylie 1987:191).

In bygdasøga, village life itself is the protagonist, leading to all-inclusiveness and lack of narrative propulsion. The village is a perpetuum mobile. *Hitt ævinliga gonguverkið* takes place in this eternal communal entity and, boldly, appears to intend to integrate the exceptional individual or perhaps to show the difficulty of integrating the bourgeois individual with his or her expansive interiority into this universe. Paradoxically, the eternity of the village is being affirmed during the period when its extinction begins to appear inevitable. The failure to integrate Birgir is not his tragedy but that of the village.

Beinta retells the historical legend "Beinta og Peder Arrheboe" that is printed in Jakobsen's collection. Younger than "Flokksmenn" and older than "Nólsoyar Páll," the source material shares the novelistic characteristic of a setting in the real world of historically verifiable events embellished by the extraordinary (legendary) behavior of the protagonist. In "The Evil Beinta in Jakob Jakobsen's Edition of Faroese Legends," Andressen demonstrates how the multiple tales that have been combined into one text in *Sagnir og ævintýr* are arranged by Jakobsen into a seamless narrative with a distinct point of view, namely, that Beinta is evil, so that the various events in the life of Bendte Christine Broberg, remarkable for marrying three pastors, coalesce into a black-widow tale. This legend has been particu-

---

7 *Herr Peder Arrheboe* is notable for being the first novel with a Faroese setting (a German robinsonade, *Färöeische Robinson*, was published in 1756, but the Faroese setting is more an exotic idea than a real place [Sigurðardóttir 1992]). *Herr Peder Arrheboe* is further notable for using the legend of Beinta *before* the publication of Jakobsen's collection. The Danish author was the pastor of the parish of two of Beinta's husbands, where no doubt the story of Illa Beinta was still being told in the late 19th Century.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 198

larly fertile as literary inspiration, giving rise to three novels, *Beinta* and the Danish-language works *Herr Peder Arrheboe* (1893) by Emil Bruun and *Barbara* (1939) by Jørgen-Frantz Jacobsen, as well a play by Hans Andrias Djurhuus, *Løgmansdóttirin á Steig* 1936.[7]

The most salient fact of Beinta's biography provides the overall structure: the novel has three sections—one for each marriage—and each section begins with the appearance of Christian Quintus, the ship of the royal monopoly, the Faroes' only legal connection to the world, on which new pastors arrive; this device is repeated in *Barbara* where two chapters bear the name of the royal ship, Fortuna, and each chapter brings a new love interest. *Beinta* follows the legend closely through the protagonist's marriages until her death in poverty—Beinta is a cruel mistress to her servants; she hastens the death of her first husband by pretending to be the ghost of his first wife and causes the death of her second husband—but Djurhuus adds the crucial element of psychology as explanatory and motivating factor, giving the reader full access to Beinta's interior life.

Structurally, Djurhuus diverges from the legend by adding a pre-story that explains Beinta's adult behavior as a result of childhood abuse and unhappy love. In the pre-story, an adolescent Beinta is beaten by her mother, and her suitor must flee Faroe because Beinta's mother has him committed to indentured servitude in order to separate the two lovers. The pre-story makes Beinta appear more human than the monster of the legend, as a victim who turns victimizer, in marked contrast to the Danish-language novels where the Faroe-woman destroys Danish men.[8] On one hand, the pre-story casts Beinta as a redeemable character; on the other hand, because of the pre-story, we have yet another narrative where the past blocks the future, where the child's path is determined. As if to emphasize the notion of ættarbregði, as a girl, Beinta learns that her father is not Broberg sorinskrivari but a thief whose punishment she witnesses (in a manner similar to *Hitt ævinliga gonguverkið*, we are thus introduced to the protagonist before we learn about a parent's

---

8 In this sense, *Beinta* provides a model for the first Faroese novel by a woman, *Rannvá* by Dagmar Joensen Næs (written in the 1940's, read on the radio 1969, published in 1971), a melodrama about the mistreatment of a Faroese woman by a Danish man, based on yet another legend (Dahl 1983:28; Føroya Landsbókasavn).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 199

youthful mistake, which is then shown to determine the protagonist's life).

As does Jakobsen's *Poul Nolsøe, Beinta* historicizes the historical-legend template, meaning that the novel teases out the context of the limited historical coordinates provided by the legend. In both *Poul Nolsøe* and *Beinta*, the historical setting is colonial Tórshavn with its Dano-Faroese offical elite, its fort and jail, its rabble. *Poul Nolsøe*'s historical research and *Beinta*'s novelistic realism are separate paths that both lead to a nationalist dimension: a conflict between the crown and its subjects inevitably becomes a conflict between Danish and Faroese (*Beinta* is notable for the relatively graphic descriptions of physical punishments meted out by the Crown: whipping, cold-water dousing, beheadings). As it does in *Barbara*, a casual mention of colonies—in *Beinta*, Tranquebar—implicitly makes the claim that the Faroe Islands are a colony as well. The novelization of the legend, in other words, tends towards an anti-colonial historical novel.

With its time span of a few hours *Aðru ferð* conforms more to novella-structure than the other two novels and ought perhaps to be classified as such, were it not for its place in literary history as an early novel and for the fact that it has always been published separately.

Forgoing angels blowing trumpets to signal the end of days, *Aðru ferð* describes the second coming as the instantaneous disappearance of the chosen and focuses on the dawning realization of the damned that they have been left behind. The work consequently reads like science fiction or a mystery with memorable images such as a ghost ship running ashore onto the sand (because the crew has been raptured) and a maid weeping by empty children's beds (because the children have ascended). The sustained tension of moment-by-moment description is unique in early Faroese prose and quite different from the chronicle-like narratives of its contemporaries and single predecessor—however, *Aðru ferð* might very well be modeled on religious treaties in Danish, Norwegian or evan English.

A proto-typical (not to say stereotypical) modern fishing village furnishes the everyday setting that is upended by the Apocalypse. A proto-typical problem threatens this community: one of its fishing ships—the very deliberately named Nólsoyar Páll—has not returned

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 200

from Iceland, although all other ships are back; variations on this topic are common in Faroese fiction. However, a ship is spotted on its way to harbor and quickly identified as Nólsoyar Páll, so that seemingly, the conflict is solved within the first pages. This is not the case. This crisis and its solution merely serve to demonstrate that loss of property and even of life are but vanity compared to the loss of one's soul, for the Rapture occurs right after the ship is spotted, and relief is turned into terror among those left behind as it becomes increasingly clear that only the faithful are missing.

The rapture of course upends the social hierarchy, as all children are saved as well as numerous people of low social standing, while the most powerful are all left. *Aðru ferð* is emphatic in its denunciation of the leaders of the modern fishing village: the worldly pastor, the secular teacher, the powerful merchant, who would rather that his son drink than be saved, and perhaps most painfully, the ship's captain, a self-made man and symbol of the new mobility, whose ambition hardens his heart. The critique of the elite in *Aðru ferð* will also be echoed in subsquent novels, but usually with a focus on economics instead of religion. *Aðru ferð* is a pioneering description of Faroese modernity, but from a very different vantage point than most works of literature. The familiar Faroese image of the nation as a ship is emphasized by naming the missing ship for our newly canonized national hero, Nólsoyar Páll, which further emphasizes the rejection of the modernizing, nation-building values commonly embraced by Faroese literature.

The description of the modern fishing village in *Aðru ferð* should be modified: it is only proto-typical *in retrospect*. The locus of social and economic change, the large fishing village that absorbs landless youth from neighboring villages, has only provided the setting in two previous works. The short story "Íslandsferðin" (1901) by Sverre Patursson depicts the beautifully situated rural village as the safe home of two youngsters and best friends. On a visit to the noisy nearby fishing village they are tempted to ship on board a fishing vessel which leads to one's death. The short story "Rakul" (1907) from *Glámlýsi* about a young woman who processes fish is Rasmussen's most daring work in terms of frank discussion of sexual matters and a vehicle for feminist and class critique. It should also be noted

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 201

that an earlier work in the large œuvre of Hans Andrias Djurhuus, the memoir *Eitt ár til skips* (1922), is described by Árni Dahl as "lítil skaldsøguroynd" (Dahl 1981:87). (In this context, it seems fitting to the theme of thwarted promise that *Hitt ævinliga gonguverkið* in part takes place in a village that flourished after the abolition of the trade monopoly but was superseded by villages with better harbors once ocean-going ships came to Faroe.) One might argue that the novel had to find its way to this particular setting. Perhaps *Aðru ferð* arrived quicker than most because of its outsider status and completely different preoccupations.

The new fishing villages are home to the formerly childlike reading audience that now mans ships and processes fish, and perhaps attends Føroya Fólkaháskúli during the off-season:

> Færingerne udgør godt ½ % pCt. af det samlede danske Riges Indbyggertal. Men de er i Stand til at fiske 40 pCt. af al den Fisk, som bliver fanget i Riget. Af en Befolkning paa 23,000 Mennesker, er 3000 Mand, det vil sige 1/8 af alle Færinger for Øjeblikket, hjemmefra, enten ved Østisland eller ved Grønland. Det er næsten hele det arbejdsdygtige Mandskab – og mere til. Mange tager allerede af Sted i en Alder af 14-15 Aar. Et i øvrigt uforsvarligt Forhold. Men det er talende.
>
> *Dette* er Fiskeri. Det er en Folkebevægelse, en Krig (Jacobsen 1943:69).

This statement from 1930 describes the setting for the great era of the novel: the two-part Bildungsroman *Lognbrá* and *Fastatøkur* by Heðin Brú and the two-part collective novel *Fiskimenn* and *Tað lýsir á landi* by Martin Joensen. It also describes the Faroese version of modernity and the preconditions for the Referendum of 1946 as well as for our post-Home Rule civil war, Klaksvíksstríðið.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 202

Works Cited

Anderson, Benedict 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* Revised Edition. Verso. London.

Andreassen, Eyðun 2010. The Evil Beinta in Jakob Jakobsen's Edition of Faroese Legends. *Jakob Jakobsen in Shetland and the Faroes.* Ed. Turið Sigurðardóttir and Brian Smith. Shetland Amity Trust and U of the Faroe Islands. Lerwick: 144-62.

Dahl, Árni 1981. *Bókmentasøga II 1876-1939.* Forlagið Fannir. Tórshavn.

— 1983. *Bókmentasøga III 1940-79.* Forlagið Fannir. Tórshavn.

Danielsen, Victor 1991. *Aðru ferð.* Gøta, Fuglafjørður. Forlagið Leirkerið, Nýggja Forlagið. Tórshavn.

Føroya Landsbókasavn. Skaldsøgur fyri vaksin, ið upprunaliga eru skrivaðar á føroyskum 1909-2010. Flb.fo/foroyskar-skaldsogur.htlm

Gaard, Guðrun 1987. Inngangur. *Bábelstornið.* Rasmus Rasmussen. Tórshavn. Emil Thomsen. Tórshavn: v-xi.

Jacobsen, Jørgen-Frantz 1943. Havfiskeri. *Nordiske Kroniker.* Gyldendalske Boghandel; Nordisk Forlag: 67-75. København.

Marnersdóttir, Malan 2000. *Hvør av øðrum: Samanseting, frásøgn og millumtekstleiki í føroyskari skaldsøgu eftir 1970.* Annales societatis scientiarium Færoensis Supplementum XXVII. Tórshavn.

Marnersdóttir, Malan og Turið Sigurðardóttir 2011. *Føroysk bókmentasøga 1.* Nám. Tórshavn.

Matras, Christian. 1935 *Føroysk bókmentasøga.* Føroya málfelag. Keypmannahavn.

Rasmussen, Petur Martin 1987. *Den færøske Sprogrejsning, med særligt henblik på Kampen om Færøsk som Kirkesprog i national og paripolitisk belysning.* Annales societatis scientiarium Færoensis supplementum XIII. Tórshavn.

Sigurðardóttir, Turið 1990. Eftirmæli. *Robinson Kruso.* Daniel Defoe. Føroya Lærarafelag, Føroya Skúlabókagrunnur. Tórshavn: 180-232.

— 1992. Skaldsøga úr 18. øld um ein føroying. *Brá* 18. Tórshavn: 12-14.

— 2005. Týðing sum byrjan: Brotpetti av føroyskari bókmentasøgu. *Eyðvinur: Heiðursrit til Eyðun Andreassen.* Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn: 212-17.

Wylie, Jonathan 1987. *The Faroe Islands: Interpretations of History.* UP of Kentucky.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 203

Leyvoy Joensen hevur prógv í bókmentum frá Columbia University. Seinasta grein hennara er "Dr. Jakobsen and Norn: A creation myth for Faroese modernity" í savninum *Jakob Jakobsen in Shetland and the Faroes* (2010). Hon býr í Pittsburgh, Pennsylvania.

Leyvoy Joensen, Ph.D. in Comparative Literature from Columbia University. Her latest article is "Dr. Jakobsen and Norn: A creation myth for Faroese modernity" in *Jakob Jakobsen in Shetland and the Faroes* (2010). She lives in Pittsburgh, Pennsylvania.

Okkurt smávegis um faðirsnøvn

Anfinnur Johansen

Abstract

This article is about patronymics, in other words Fathers' first name + -son/-sen and -dóttir/-datter. Due to a Danish law from 1828, put into practice in the Faroe Islands in 1832, it was no longer allowed to use patronymics as surnames, because now these had to be inherited, in other words they became permanent surnames, and patronymics ending with -datter/-dóttir were not allowed. This is why Malan, who is the daughter of Marner and Anna Simonsen, came to have Marnersdóttir as her middle name and Simonsen as her last name. However, with the first Faroese naming law of 1992, it was allowed again to have the father's name + -son/-dóttir as a surname. The following year, Malan got rid of her last name Simonsen and got her middle name Marnersdóttir as her surname instead. The article also touches upon how father- and mother names- are as middle and last names in the time of 1992-2010.

Í hesi smágrein Maluni til heiðurs á seksti ára degi hennara skal verða nortið við eftirnavn hennara. Malan er fødd í Klaksvík pálsmessudag í 1952 og kom at eita Malan Marnersdóttir Simonsen, men í dag skrivast hon Malan Marnersdóttir, t.e. hon hevur strikað eftirnavnið Simonsen og fingið sær millumnavnið, t.e. faðirsnavnið, sum eftirnavn. Tað hevur eisini samstarvsfelagi okkara Turið Sigurðardóttir gjørt, tí hon skrivaðist upprunaliga Turið Sigurðardóttir Joensen. Í 160 ár var ikki loyvt kvinnu í Føroyum at bera eftirnavn við endingini -*dóttir*. Hví so var, snýr henda smágrein seg m.a. um.

Frá gamlari tíð hevur tað verið siður hjá germonskum tjóðum at eyðkenna einstakling við at skoyta -*son* ella -*dóttir* upp í faðirs navn, t.d. úr Føroyingasøgu Sigmundur *Brestisson* og Tóra *Sigmundardóttir*,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 205

og við hvørt eisini móður navn, t.d. er tað kendasta dømi úr danskari miðøld kongurin Sveinur *Ástriðarson* (Svend *Estridsen*). Hesi nøvn við *-son* ella *-dóttir* vóru persónlig, tey gingu ikki í arv. Hetta er ikki tað, sum vit í dag skilja við ættarnavn ella eftirnavn, t.e. nøvn, ið arvast, tí tað var ikki til í Norðurlondum í fornøld. Men tá ið tað kom út í 16. øld, fór aðalin í Danmark so smátt at fáa sær føst viðurnevni eftir evropiskari fyrimynd, og í 1526 heitti Fríðrikur 1. kongur á aðalsstættina um at fáa sær føst ættarnøvn. Ofta vóru hesi nøvn viðurnevni, sum tey høvdu fingið eftir útsjóndini á vápnaprónum ella skjaldarmerkinum, t.d. *Hvidtfeldt*, t.e. hvítur flati, *Gyldenstjerne*, t.e. gylt stjørna, *Rosenørn*, t.e. rósa og ørn, *Trolle*, t.e. trøll.

Múgvandi borgarar fóru skjótt at taka eftir hesum nýggja navnasiði. Ofta høvdu hesi nýggju ættarnøvnini uppruna í yrkisheiti, t.d. *Smed, Bager, Møller* (sbr. ensku nøvnini *Smith, Baker, Miller*). Prestar og studentar fingu sær tíðum navn eftir yrki faðirs ella ættarfaðirs ella eftir heimstaðnum, við hvørt í latínskum sniði: *Faber*, t.e. smiður, *Pondoppidanus* eftir býarnavninum Broby, *Vellejus* eftir Vedel, tað er býurin, sum nú eitur Vejle. Føroyingar, ið lósu á lærda háskúlanum í Keypmannahavn, høvdu fyri at skoyta *Færoe* ella *Færoensis* upp í navn sítt, t.d. *Jonas Mikkelsøn Færoensis*, men tað løgdu teir sum vera man burtur aftur, tá ið teir komu heim aftur til lands.

Men í Danmark eins og í hinum Norðurlondum helt fjøldin kortini fast við gamlan niðurarvaðan sið við faðirsnavninum, tað sum á frøðimáli eitur *patronymikon*, av grikskum uppruna, samansett av *patēr* 'faðir' og *ónoma* 'navn' og tilknýtiseftirskoytinum *-ikón*. Móðurnavn til sama endamál verður nevnt *metronymikon*, samansett av *mētēr* 'móðir' og *ónoma* 'navn' og tilknýtiseftirskoytinum *-ikón*. Soleiðis var eisini her á landi. Almenningurin læt seg ikki ørkymla av, at prestar og aðrir embætismenn tíðliga í tíðini høvdu føst ættarnøvn, sum gingu í arv. Tey flestu av teimum gomlu ættarnøvnunum sum *Weihe, Debes, Svabo, Matras, Djurhuus, Hammershaimb, Winther, Hentze* og mong onnur eru soleiðis komin til Føroya. Summi av hesum nøvnum vórðu enntá seinni nýtt sum fornøvn.

Men tað sýntist, sum hesi bæði navnaløgini kundu liva saman í sátt og semju. Tað var eisini vanligt, at faðirsnavnið varð nýtt saman við ættarnavni, t.d. *Lucas Jacobssøn Debes*.

Óneyðugt er at nevna, at ein, sum æt Pætur Jógvansson, og ein, sum æt Elspa Tróndardóttir, altíð vórðu skrivað Peter Joensen og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 206

Elsebeth Trondedatter, og dugdu tey at skriva, skrivaðu tey seg sjálv soleiðis. Hetta var nú einaferð lagið, og onkur er enn, sum trúliga skrivar skírnarnavn sítt á donskum.

Soleiðis gekk alt til við navnalagnum, sum verið hevði frá landnámstíð, tá ið frá er tikið, at nøvnini sjálv vórðu broytt av skiftandi árinum, sum natúrligt er, og at tey høvdu fremmandan ham á pappírinum, tó ikki á mannavørrum, og so tað, at so hvørt vóru komin inn fremmand ættarnøvn, sum sýntust at kunna liva saman við gamla lagnum uttan at kunna gera tí stórvegin mun.

Í 17. og 18. øld og langt inn í 19. øld gjørdist fornavnatilfarið her á landi sera fábroytt. Tað vóru bert nøkur fá nøvn, fyrst og fremst av bíbilskum uppruna, ið vórðu nýtt. Tann strangi uppkallingarsiðurin gjørdi, at ikki varð leitað út um ættina eftir nøvnum. Úrslitið var, at tøvt varð í sama stampi, og lítið kom afturat av nøvnum. Tey gomlu norrønu nøvnini doyðu út at kalla, bert nøkur fá vórðu varðveitt óslitið til okkara dagar, teirra millum *Tróndur, Óli, Høgni* og *Guðrun* – tó øll í donskum skriftsniði. Annað kom ikki til tals.

Tann navnafátækt, sum var her hjá okkum, var eisini í Danmark. Ein avleiðing av tí var, at fleiri og fleiri komu at bera sama navn, og sama var við faðirsnøvnum við *-sen* og *-datter*. So hvørt sum fólkatalið vaks, var trupult at halda skil á fólki, tí nøvnini vóru so lík. Frá hægsta stað kom fram ynski um at fáa í lag føst ættarnøvn fyri fólkið alt, tað sum longu var vorðið siður hjá aðals-, presta- og borgarastættini. Longu á døgum Struense, 1. november 1771, hevði hertugadømið Slesvík fingið skipan um føst ættarnøvn í staðin fyri faðirsnøvn við *-sen* og *-datter*, men í Danmark hendi einki fyrr enn stívliga hálvthundrað ár seinni.

Í 1828 kemur í Danmark fyriskipan um, at tá ið børn verða doypt, skulu tey nevnast ikki bert við tí fornavni, men eisini við tí familju- ella ættarnavni, sum tey skulu bera alt lívið. Henda fyriskipan eitur "Forordning 1828-05-30 om Adskilligt, som i Henseende til Daaben bliver at iagttage". Tað, sum viðvíkur eftirnøvnunum, er ógvuliga stutt og stendur tað í endanum á 18. og síðstu grein í hesi fyriskipan og ljóðar soleiðis: "Iøvrigt bør [t.e. skal] hvert Barn ved Daaben benævnes ei alene med Fornavn, men og med det Familie- ella Stamnavn, som det i Fremtiden bør [t.e. skal] bære".

Hesi fáu orð høvdu stórar og djúptøknar avleiðingar fyri navnalagið, ikki bert í Danmark, men eisini her á landi. Tá var sum kunn-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:51 Page 207

ugt einki løgting – tað varð avtikið 12 ár frammanundan – ella nakar annar føroyskur myndugleiki, sum kundi vera við í ráðum og geva tilmæli ella frámæli. Henda fyriskipan fekk uttan fyrivarni av nøkrum slag gildi her í Føroyum eitt sindur seinni enn í Danmark. Hon er sett í gildi fyri Føroyar við boðbrævi (reskripti) dagfestum 27. apríl 1832. Fyriskipanin er kunngjørd – lisin – í Norðuroyggjum 26. nov., í Streymoynni 30. nov., í Vágum 30. nov., í Eysturoynni 4. des., í Sandoynni 5. des. 1832 og í Suðuroynni 4. mars 1833.

Í hesi fyriskipan verður bert sagt, at børninin skulu hava eitt familju- ella ættarnavn. Einki orð verður sagt um, hvussu ella hvørji eftirnøvnini skulu vera. Til tess at leiðbeina um hugtakið "Familie- eller Stamnavn" varð sama ár eitt rundskriv sent biskupunum, har staðfest verður, at faðirin sjálvur skuldi avgera, um barnsins familju- eller ættarnavn skuldi vera hansara egna "fólksliga" viðurnevni, eitt faðirsnavn myndað úr hansara egna fornavni eftir gamlari siðvenju ella ættarbústaðurin, altso eitt staðarnavn. Bert skuldu øll børn hansara hava sama ættarnavn, og hetta ættarnavnið skuldi, sum tað stendur, "blive at vedligeholde i Familien, hvis ingen bevilling til Afvigelse erhverves". Árið eftir kemur eitt annað rundskriv við áseting um, at gentur framvegis kunnu fáa eftirnavn myndað úr faðirsins fornavni, men tað skuldi enda við *-sen* og ikki sum higartil við *-datter*. Henda áseting í 1828-fyriskipanini hevði uttan iva ta størstu ávirkanina á fólkið.

Lóggevararnir høvdu ivaleyst væntað, at fjøldin av fólki fór at fáa sær "fólkslig" viðurnevni, sum nógv dagliga nýttu, í staðin fyri faðirsnøvn. Um ein ikki hevði nakað annað viðurnevni, høvdu myndugleikarnir vónað, at tey fóru at fáa sær eitt hóskandi eftirnavn, t.d. eftir heimstaðnum, sum nomið verður leysliga við í rundskrivinum frá 1829. Men tað gjørdi tað ikki. Umleið 1850 byrja myndugleikarnir so smátt at fata, at tað frælsa ættarnavnsvalið, sum teir høvdu boðið í 1828, var endað í einum ruðuleika. Og tá ið tað í 1856 varð gjørt heilt greitt, at tað áður valda eftirnavnið, sum oftast frumfaðirsnavnið, skuldi arvast, gjørdist úrslitið, at tað faðirsnavnið gjørdist arvfaðirsnavn. Við tí vaksandi fólkatalinum merkti tað, at *sen*-nøvnini, beint ímóti ætlanini, gjørdust uppaftur vanligari í seinnu helvt av 19. øld. Eftirnavnastøðan í Føroyum í 19. øld skal nú lýsast við støði í kirkjubókunum.

Í teimum elstu kirkjubókunum eru børn bert skrivað við for-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 208

navni. Tað var navnið. Eftirnavnið var ikki navn, men eitt frámerki. Vit hugsa okkum tvær gentur, sum eita *Anna*. *Anna* er navn teirra, og einki annað navn stendur í kirkjubókini. Men foreldrini standa eisini. Pápi aðra verður skrivaður *Jacob* og pápi hina *Harald*. Tá ið hesar gentur verða fermdar og giftar og doyggja, verður tann fyrra skrivað *Anna Jacobs Datter* og hin *Anna Haralds Datter*, seinni verður eftirnavnið samanskrivað, t.e. *Jacobsdatter* og *Haraldsdatter*. Soleiðis vórðu øll børn skrivað í kirkjubókina, uttan eftirnavn, tá ið tey vórðu doypt, fram til 1816. Í teimum kirkjubókum, sum byrja í 1816, verður eftirnavnið eisini skrivað, sum tað framvegis verður skrivað tann dag í dag. Men eg havi onga fyriskipan funnið um hesa broyting, men grundin er helst tann, at tá fáa kirkjubøkurnar eitt fast skap við prentaðum teigum, sum tær ikki høvdu áður, og yvirskriftin í einum teigi er: Barnets fulde Navn. Um hetta eftirnavnið av fyrstan tíð hevur verið nevnt, tá ið barnið varð doypt, er ikki greitt.

Tað, sum eg fari at kanna eftir, er, hvussu fyriskipanin varð fylgd frá 1832, tá ið hon kom í gildi, og 19. øld út. Eg taki bert gentueftirnøvnini við. Tey eru øðrvísi enn dreingjaeftirnøvnini á tann hátt, at tey skifta frá *-datter* til *-sen*. Tað gera dreingjaeftirnøvnini ikki, av tí at *Søn* tá var vorðið til *-sen*. Kirkjubøkurnar eru sum nevnt grundarlagið undir hesi kanning.

Tá ið ongar reglur vóru fyri, hvussu eftirnøvnini skuldu vera, hevur hugflogið sloppið at ráða. Eftirnøvnini kunnu býtast sundur í tveir høvuðsbólkar. Fyrri bólkur eru eftirnøvn gjørd av fornavni faðirs, t.d. *Joensdatter* og *Joensen*, og seinni bólkur eru bæði gomul og nýgjørd ættarnøvn, t.d. *Debes* og *Midjord*. Bert fyrri bólkur verður viðgjørdur her.

Tað fyrsta sum hendir, eftir at skipanin kom í gildi í 1832, og sum brýtur við siðvenjuna, er, at tríggjar gentur fáa *sen*-eftirnavn faðirs hetta sama ár, árið eftir fáa tvær gentur faðirsins *sen*-eftirnavn, og tað talið økist so líðandi. Fyrsta dømi um, at genta fær fornavn faðirs + *-sen*, er genta, sum er fødd 14.11.1834 og verður doypt Anna Frederikke *Michelsen*, faðirin er *Michel* Jespersen í Fámjin. Síðsta gentan, sum fær fornavn faðirs + *-datter*, er Anna Marie *Mikkelsdatter*, f. 13.01.1874, faðirin er *Mikkel* Thomasen í Skúvoy. Ein genta fekk tó eftirnavn við *-datter* seinni, tí 10.05.1879 varð Cathrine Malene Joensdatter fødd, faðirin er Daniel Peter Joensen í Kollafirði, t.e. hon fær faðirsnavn faðirs síns + *-datter*, *Joensen* > *Joensdatter*.

Frá tí at fyriskipanin kom í gildi í 1832 og til aldarlok eru tey

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 209

68 árini býtt sundur í 7 tíðarskeið. Kannað verður eftir, hvussu nógvar gentur fáa fornavn faðirs + -*datter*, fornavn faðirs + -*sen* og -*sen*-eftirnavn faðirs síns sum sítt eftirnavn. Um ein genta t.d. verður skírd Marie Joensen, og faðirin eitur Joen Joensen, sæst ikki, um gentan fær fornavn faðirs síns + -*sen*, ella um hon fær faðirsins eftirnavn Joensen. Tílík føri eru ikki tikin við.

1832-1840: 814 gentur

438 hava fornavn faðirs + -datter, t.e. 53,8 %
164 hava fornavn faðirs + -sen, t.e. 24,3 %
43 hava -sen-eftirnavn faðirs, t.e. 5,9 %

1841-1850: 1014 gentur

7 hava fornavn faðirs + -datter, t.e. 0,7 %
440 hava fornavn faðirs + -sen, t.e. 43,4 %
186 hava -sen-eftirnavn faðirs, t.e. 18,3 %

1851-1860: 1140 gentur

1 hevur fornavn faðirs + -datter, t.e. 0,1 %
469 hava fornavn faðirs + -sen, t.e. 41,1 %
306 hava -sen-eftirnavn faðirs, t.e. 26,8 %

1861-1870: 1300 gentur

10 hava fornavn faðirs + -datter, t.e. 0,8 %
295 hava fornavn faðirs + -sen, t.e. 22,7 %
718 hava -sen-eftirnavn faðirs, t.e. 55,2 %

1871-1880: 1479 gentur

6 hava fornavn faðirs + -datter, t.e. 0,3 %
135 hava fornavn faðirs + -sen, t.e. 9,1 %
760 hava -sen-eftirnavn faðirs, t.e. 51,4 %

1881-1890: 1773 gentur

106 hava fornavn faðirs + -sen, t.e. 6 %
952 hava -sen-eftirnavn faðirs, t.e. 53,7 %

1891-1900: 2140 gentur

76 hava fornavn faðirs + -sen, t.e. 3,6 %
824 hava -sen-eftirnavn faðirs, t.e. 38,5 %

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 210

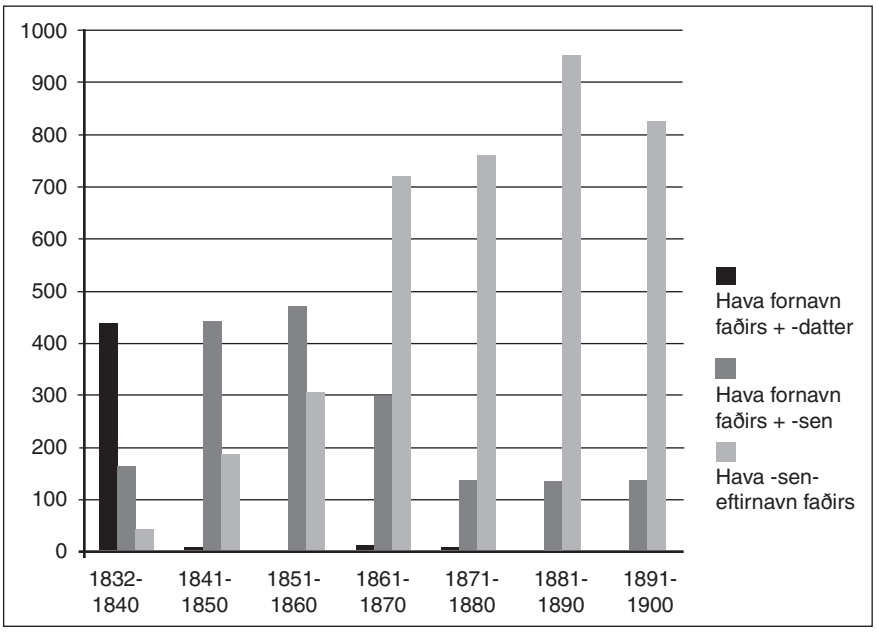

Gentueftirnøvn 1832-1900

Eins og sæst á diagramminum hvørva eftirnøvnini við fornavni faðirs + -*datter*, eftirnøvnini við fornavni faðirs + -*sen* minka nógv, men -*sen*-eftirnøvn faðirs økjast í tali. Tá ið vit koma inn í 20. øld, eru framvegis onkur dømi um, at genta fær fornavn faðirs + -*sen*, men ikki -*datter*, t.d. Anna Margrethe Thomina Samuelsen, f. 1909, faðirin skrivast Samuel Guttesen.

Ætlanin við kongligu fyriskipanini frá 1828 hevur helst ikki verið, at -*sen*-nøvn skuldu gerast so vanlig ættarnøvn, sum tey í royndum komu at vera bæði í Danmark og Føroyum. Tey síðstu trý áratíggjuni av 20. øld fingu ¾ av teimum føddu børnunum í Føroyum eitt -*sen*-eftirnavn. Myndugleikarnir ætlaðu heldur at fáa eyðkenniligari nøvn, og til at birta upp undir hug dana at fáa fjølbroyttari ættarnøvn varð Lov nr. 89 af 22. april 1904 om navneforandring sett í gildi. Nú gjørdist møguligt at skifta eftirnavn, "keypa sær eftirnavn", sum tað æt millum manna. Føroyingar fóru eisini at leggja hesa nýggju leið, og mong eru tey ættarnøvnini, sum soleiðis eru fingin. Tey eru av ymsum slag, tó flest staðarnøvn. Onkur føroyskari tó sítt danska -*sen*-eftirnavn og fór at nýta tað sum ættarnavn bæði hjá konu, børnum og eftirkomarum. Men tá datt merkingin í navninum

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 211

'sonur faðirs síns' burtur. Í royndum er navnið eins óføroyskt eftir sum fyri – hamurin er føroyskur, men innanundir er navnið fremmant. Trý tey fyrstu -*sen*-eftirnøvnini, ið vórðu føroyskað, vóru *Petersen* til *Patursson* (27.03.1912), *Johannessen* til *Jóanesarson* (06.03.1917) og *Ellendersen* til *Erlingsson* (30.05.1921).

Í oktober 1992 fingu føroyingar sína fyrstu lóg um fólkanøvn, løgtingslóg nr. 142 frá 8. oktober 1992 um fólkanøvn. Um eftirnøvn sigur lógin, at skipanin við ættarnøvnum verður varðveitt, men tað nýggja gjørdist, at faðirsnavn ella móðurnavn við -*son* og -*dóttir* afturat aftur varð loyvt sum einasta eftirnavn, tað, sum ikki hevði verið loyvt síðan 1832. Ikki var tað óvanligt fyri 1992 at skíra faðirsnøvn við -*son* og -*dóttir* sum millumnavn, t.d. Malan *Marnersdóttir* Simonsen og Turið *Sigurðardóttir* Joensen. Í fimm ára tíðarskeiðinum 1. januar 1951 til 31. desember 1955 vórðu doyptar/navngivnar 1876 gentur, 86 teirra, teirra millum sum nevnt Malan, fingu fornavn faðirs + -*dóttir*, t.e. 4,6 %. Malan og Turið strikaðu síni -*sen*-eftirnøvn við navnabroyting í 1993 og fingu sær millumnøvnini sum eftirnøvn. Fleiri aðrar kvinnur hava, eftir at navnalógin kom í gildi í 1992, gjørt á sama hátt og strikað -*sen*-eftirnavnið og fingið sær millumnavnið, sum er faðirsnavnið, til eftirnavn.

Tað gjørdist greitt við teirri nýggju lógini, at ikki so fá vóru áhuga fyri tí nýggja (gamla) nevningarlagnum at nýta faðirs- og móðurnavn sum eftirnavn, og tann áhugin er støðugt vaksandi. Í 1993 vórðu 385 gentur doyptar/navngivnar, 16 teirra fingu faðirsnavn og ein móðurnavn sum eftirnavn, t.e. 4,4 %. Í 2010 vórðu 264 gentur doyptar/navngivnar, 30 teirrra fingu faðirsnavn og tvær móðurnavn sum eftirnavn, t.e. 12,1 %. Frá tí at lógin kom í gildi 16. oktober 1992 og til árslok 2010 eru tað 6020 gentur, sum eru doyptar/navngivnar, 554 teirra bera faðirsnavn og 29 móðurnavn sum eftirnavn, t.e. 9,7 %.

Her niðanfyri er tíðarskeiðið 1992-2010 býtt sundur í trý tíðarskeið, har sæst, hvussu nógvar gentur fáa faðirs- ella móðurnavn sum eftirnavn og sum millumnavn.

Faðirs- og móðurnavn nýtt sum eftirnavn

1992-2000: 2774 gentur	faðirsnavn:	184 = 6,6 %
	móðurnavn:	7 = 0,3 %
	faðirs- og móðurnavn:	**6,9 %**

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 212

2001-2005: 1697 gentur	faðirsnavn:	185 = 10,9 %
	móðurnavn:	14 = 0,8 %
	faðirs- og móðurnavn:	**11,7 %**
2006-2010: 1559 gentur	faðirsnavn:	186 = 11,9 %
	móðurnavn:	8 = 0,5 %
	faðirs- og móðurnavn:	**12,4 %**

Faðirs- og móðurnavn nýtt sum millumnavn

1992-2000: 2774 gentur	faðirsnavn:	427 = 15,4 %
	móðurnavn:	16 = 0,6 %
	faðirs- og móðurnavn:	**16,0 %**
2001-2005: 1697 gentur	faðirsnavn:	325 = 19,5 %
	móðurnavn:	12 = 0,7 %
	faðirs- og móðurnavn:	**19,9 %**
2006-2010: 1559 gentur	faðirsnavn:	304 = 19,5 %
	móðurnavn:	27 = 1,7 %
	faðirs- og móðurnavn:	**21,2 %**

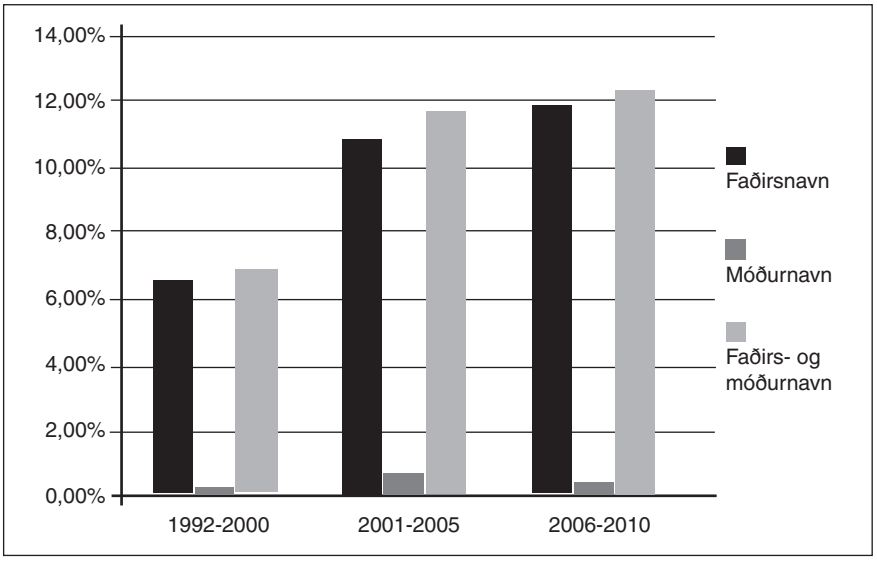

Faðirs- og móðurnavn nýtt sum eftirnavn

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 213

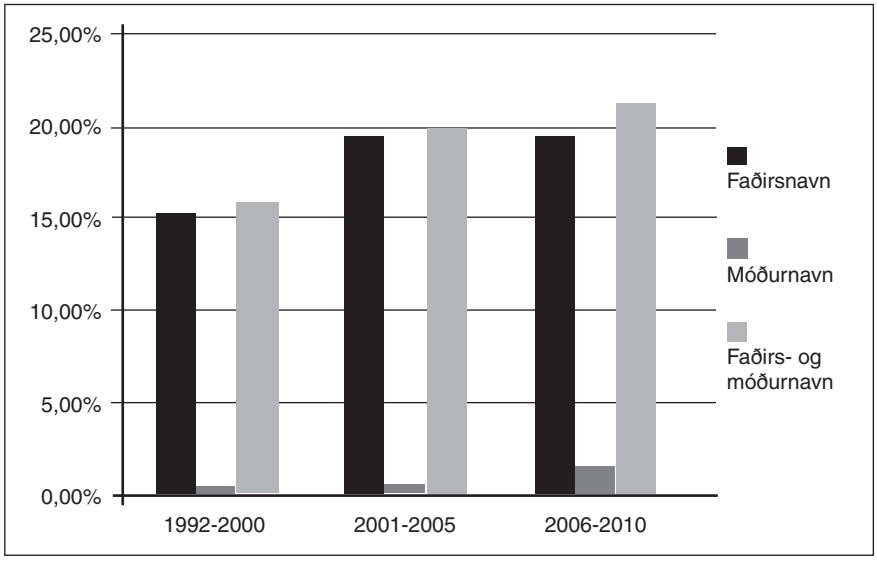

Faðirs- og móðurnavn nýtt sum millumnavn

Eins og sæst á myndini, økjast faðirsnøvnini sum eftirnøvn, men ógvuliga fá móðurnøvn verða í øllum tíðarskeiðinum nýtt sum eftirnøvn. Tað eru tó fleiri móðurnøvn, sum verða nýtt sum millumnøvn.

Bókmentir

Dansk Navneskik. Betænkning afgiven af den af Justitsministeriet den 4. Maj 1898 nedsatte Kommission ved Fredrik Nielsen, Axel Olrik, Johannes Steenstrup. København 1899.

Poulsen, Jóhan Hendrik W. 1989. *Fólkanøvn.* Tórshavn.

Rasmussen, Petur Martin. 1993. Gentueftirnøvn 1832-1849. *Sýnisstubbar.* Greinasavn: 53-56. Tórshavn.

Anfinnur Johansen, mag. art. í norrønari málfrøði frá universitetinum í Keypmannahavn, er lektari á Føroyamálsdeildini á Fróðskaparsetri Føroya, V. U. Hammershaimbs gøtu 16, Tórshavn.
Teldupostadressa: anfinnurj@setur.fo

Anfinnur Johansen, Mag. Art. of West Scandinavian philology is associate professor at Faculty of Faroese at University of the Faroe Islands.
Email: anfinnurj@setur.fo

Bleikreyð rósa

Hans Andrias Djurhuus og Astrid Skaalum

Hanus Kamban

Abstract

In this paper the writer discusses H.A. Djurhuus' poem "Astrid", originally published in the Faroese newspaper *Tingakrossur*, on the 7th of June 1911. On the authority of oral sources, the poem is connected to Djurhuus' friendship with Astrid Skaalum (1886-1969), a girl from the village Hvalbøur on Suðuroy. The writer gives an account of Astrid Skaalum's relatives, many of whom were teachers, as well as her personal life. He discusses the poem as text, thematically and formally, and maintains that it may have been inspired by a Swedish poem, Gustaf Fröding's "Det borde varit stjärnor". In addition to oral tradition, passed on directly by Skaalum's descendants, as well as the poem's title, he mentions other circumstances indicating that the poet and the young girl may in fact have been acquainted in youth. He points, furthermore, to reasons which may have hindered a ripening of their friendship. It is likely, he concludes, that Astrid Skaalum is indeed the model for the lady portrayed in the identically titled poem.

I

Hvalbøur, tann næstnorðasta bygdin í Suðuroy, var – til fríhandilin kom í 1856 – høvuðsbygdin í oynni, ikki bara prestbygd, men við frágera góðari hvalvág, ríkum fuglabjørgum og víðum og sløttum bøi, helst tann ríkasta bygdin og ið hvussu er tann, har mest fólk búði. Bygdin er eisini frá náttúrunnar hond sjáldsom til vakurleika. Innast í Hvalbiarfirði er stórur sandur, sunnan- og vestanfyri síggjast Prestfjall og Grímsfjall, sum skapar tvey eiðir, Hvalbiareiði og Norðbergseiði, og har eru tvey vøtn, Heygsvatn og Norðbergsvatn. Í eystri

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 215

sæst Lítla Dímun, og stórfingið er at koma upp summarmorgnar og síggja sólina varpa sínar eldreyðu brandar yvir bøin, býlingarnar og fjøllini vestanfyri.

Um eina av ættunum í Hvalba ber til at siga, at hon er læraraættin í Føroyum burturav. Hann, sum legði grundina undir hesa mentan, var Ole Nikolaj Skaalum (1849-1924), føddur í býlinginum í Skálum, eystarlaga í bygdini, innast á norðara armi á Hvalbiarfirði. Ole Nikolaj tók læraraprógv í 1872, millum teir fyrstu í Føroyum, og var lærari í Hvalba (og í Sandvík til 1909), sat á løgtingi og røkti ymisk álitisstørv. Pápi hansara, sum var bóndi og hevði úthandilin fyri Mortensen á Tvøroyri, gav børnum sínum eftirnavnið Skaalum. Kona hansara, Elsebeth Helene, fødd Niclasen, var somuleiðis bóndadóttir. Óli Niklái setti búgv í lærarahúsunum, sum vóru partur av tí fyrsta skúlanum í Hvalba. Skúlin stóð í Garðsenni.[1] Óli Niklái virkaði sum lærari til 1920 og andaðist í 1924.

Av teimum tíggju børnunum hjá Óla Nikláa og Elsebeth Helene gjørdust teir tríggir brøðurnir, Oluf, Jens Pauli og Einar, lærarar. Eisini ein dóttir, Elsebeth Christine Sofie, rópt Elspa, tók læraraprógv, men virkaði ikki sum lærari við føstum starvi.[2] Eisini seinni í ættini hjá Óla Nikláa síggjast ikki fá dømir um fólk, sum leitaðu skúla- og undirvísingarvegin. Óli Niklái gekk sum ungur á Skovgaard Háskúla, og mong av børnum hansara gingu somuleiðis á háskúlum í Danmark.

Um nú onkur spyr, um hesi fólk umboðaðu eina serliga mentan, so er svarið, ivaleyst við onkrum fyrivarni, játtandi, og eg fari, í tí eg í hesum føri velji ein persónligan vinkul, at siga nøkur fá orð um hetta. Er nakað, sum kann rópast góð, gomul sambandsmentan, so umboðaðu summi av hesum fólkum hana. Sum dømi fari eg at nevna læraran Jógvan Nattestad úr Stórstovu, ið var sonur Jensiu, sum var fødd Skaalum, og sostatt abbasonur Óla Nikláa Skaalum. Hann var sáttligur og skemtingarsamur maður, var musikalskur, dugnaligur pedagogur, og hann hevði ein serligan tokka til og kunnleika um danskar bókmentir. Fríðrikur Petersen prestur, ið sum ungur var tjóðskaparmaður og skald, men sum seinni gjørdist íðin og virdur sambandsmaður, var ein fyrimynd hjá hesum fólkum, og er

1 Johannesen og Kjeld 1976. Skaalum 2010. Í Ministerialbókini fyri Suðuroy er kona O.N. Skaalum nevnd Elsebeth Malene.

2 Johannesen og Kjeld 1976.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 216

tað helst enn. Hann var prestur í Suðuroyar prestagjaldi 1885-1900, búði sjálvsagt í Leirum í Hvalba og hevði ivaleyst nógv samband við læraran og húski hansara. Frá tí tíðini, eg var læraravikarur í Hvalba, 1963-64, minnist eg, frá tímunum hjá Jógvani, hvussu væl og vakurt hann lærdi næmingarnar at syngja sangin "Hvørjum man tykja vakurt hjá sær" eftir Fríðrik Petersen.

Elsti sonur Óla Niklá, Oluf (1881-1947), kom at fáa ein serligan, ógvuliga sjónskan, leiklut í Føroyum í tíðini eftir aldarskiftið, ikki bara sum lærari, men fyrst og fremst sum politiskt virkin blaðstjóri. Oluf var blaðstjóri á *Dimmalætting* 1905-1918, í einum tíðarskeiði, tá ið tað tjóðskaparliga og politiska stríðið í Føroyum var harðari enn nakrantíð fyrr ella seinni. Millum týdningarmiklar, fyri ein part eisini ógvusligar, hendingar í hesum tíðarskeiði var tað, at Jóannes Patursson var fyri politiskum ósigri í 1906, tað at grein sjey kom í gildi í 1912,[3] adressumálið undir fyrra heimsbardaga,[4] og stuðulin frá tí donsku Zahle-stjórnini til Edward Mortensen (seinni: Mitens), sum endaði við, at tríggir høgir danskir embætismenn, teirra millum amtmaðurin Svenning Rytter, rýmdu úr Føroyum. Hesin stuðul, sum var fataður sum eitt slag av sviki móti tí dansktrúgva Sambandinum, hevði eisini við sær, at Oluf Skaalum flutti úr Føroyum. Hann virkaði síðani í ein mansaldur fyrst sum einalærari og seinni sum fyrstilærari í Hareskov By.[5]

Tíðir við politiskum klandri elva ofta til, at eftirtíðin sær persónar og luttakarar gjøgnum klisjedæmd glareygu. Fer ein so at kanna eftir, vísir veruleikin seg ofta at vera øðrvísi og fløktari. Oluf Skaalum hevði gingið á háskúla og lærarahásskúla í Danmark, og hesin lærari, sum undirvísti í real- og læraraskúlanum í kristni, natúrsøgu, landalæru og fimleiki, var væl lýddur, tí hann eftir øllum at døma dugdi við næmingunum og roknaði teir sum javnlíkar. Eftir at tann illa gitna grein sjey var komin í gildi, undirvísti Oluf Skaalum eisini, sum tann fyrsti, í føroyskum bæði í real- og læraraskúlanum. William Heinesen lýsir hann við hesum orðum:

> Hann var ein góður og fittur lærari, altíð blíður og brosandi. Hann fór

3 P.M. Rasmussen 1997 s 148.

4 Sølvará 2007.

5 Skaalum 2010.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 217

> ofta út í náttúruna við okkum, bæði í fimleikatímunum og tá vit høvdu plantulæru. Sum næmingur minnist ein við gleði aftur á hesar tímar.[6]

Hvat politiskari stevnu viðvíkir, helt Oluf Skaalum fast um sjónarmiðið hjá Fríðriki Petersen og meirilutanum í Sambandsflokkinum um, at danskt (í høvuðsheitum) skuldi vera undirvísingarmálið í tí føroyska skúlanum. Og hann gjørdi, sum blaðstjóri við valdi og nógvari ávirkan, meira enn nakar annar fyri at festa ta hugsan í tí almenna rúminum, at Sjálvstýrið vildi reka danskt úr Føroyum. Hetta var ikki í samsvari við tann objektiva veruleikan, sum jú var, at Sjálvstýrið førdi fram, at føroyskt, sum móðurmál, átti at vera kenslumálið, men at danskt, sum tað fremsta málið eftir móðurmálið, átti at hava sítt fasta og virda pláss í tí føroyska skúlanum. Tað er merkiligt at lesa, í endurminningunum hjá Oluf Skaalum, at hann eisini mong ár seinni, eftir at grein sjey var avtikin, men danskt framvegis hevði innivist, væl og virðiliga, í tí føroyska skúlanum, helt fast við hesa hugsan.[7] Ein sleppur ikki undan at fáa ta mynd, at hesin, í síni námsfrøði og medferð frílynti og modernaði lærarin, sum politiskt hugsandi og virkandi persónur á sín hátt var óliðiligur og stívrendur.

II

Í barnaflokkinum hjá Óla Nikláa Skaalum var tað triðelsta ein dóttir, Astrid æt hon og var fødd tann 24. mei 1886. Hon var vøkur, musikalsk og hjartagóð, men hon fekk eitt lív við ógvusligum umskiftum. Eins og brøðurnir Oluf og Einar var Astrid, so er mær sagt, sum ung á háskúla, á Askov. Hon sang bæði væl og vakurt, og hon dugdi væl at brodera og seyma, og sumt av hesum hevur hon ivaleyst lært á Askov.[8]

Astrid giftist tann 5. mars 1907 við Hans Nolsøe (1883-1930) í Vági. Hann var sonur Napoleon Nolsøe, "gamla Nolsøe", sum eftir í

---

6 Hentze 2000 s 316.

7 Ibid s 45.

8 Frásøgnin um Astrid Skaalum, sum giftist Nolsøe, byggir á bræv frá Solveig Johansen, 5.8.2009. Eg vísi somuleiðis til samrøðu við Rigmor Stenberg 25.1. 2011 og telefonsamrøðu við Gunhild Wielandt 26.1. 2011. Eg havi vent mær til Askov Háskúla, men skúlin hevur fyribils ikki megnað at upplýsa, um Astrid Skaalum hevur gingið har.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 218

eina tíð at hava stýrt handlinum hjá Mortensen á Marknoyri fór at handla sjálvur – eisini á Marknoyri – taka ímóti fiski og turka og selja fisk, og sum eisini hevði pakkhús í Sumba, í Víkarbyrgi og úti á Nesi. Hann hevði serligan ans fyri landbúnaði, røkti bøin og trøðna væl og hevði sjáldsama góðar mjólkikýr.

Hans Nolsøe tók, saman við brøðrum sínum Jóhan og Peturi, lut í virkinum hjá faðir sínum. Hans hevði serligan hug til sjógvin og hendinga gávur til útróður og hendinga gott skil á streymi. Hann var formaður á *Orminum Langa*, tí fyrsta motorbátinum í Vági, og somuleiðis á *Orminum III*, *Jarnbardi* og *Tambarskelvi*. Hann sigldi við *Jarnbardi* eftir saltaðum fiski, m.a. úr Sumba, til virkið á Marknoyri.[9] Hørð kapping var millum bátarnar á Marknoyri og teir vesturi í Vági, men bæði *Ormurin* og *Tambarskelvur* vóru altíð millum teir bestu til fiskiskap.[10]

Astrid og Hans Nolsøe fingu trý børn, sum øll búsettust í Vági. Tey høvdu eitt stórt húsarhald á Marknoyri, við neytum, seyði, høsnum osfr. Hetta tíðarskeiðið, fram til inn í tjúguni, helt tann blómandi tíðin í Vági fram, við fiska- og útgerðarvirkjum, fiskaturking og sluppfiskiskapi. Missiónslívið blómaði, ofta hildið uppi av ágrýtnum donskum prestum. Astrid sang í Meinigheitshúsinum, var tann fyrsta sum leikti á urgu har, hon var eisini virkin í einum missiónskum seymiklubba og var ofta við á teimum mongu útferðunum, sum gjørdar vórðu, bæði til gongu og við báti. Men henni longdist eisini til Hvalbiar, og ofta var hon har í long tíðarskeið.

Tá ið Hans Nolsøe andaðist, tann 17. apríl 1930, ikki meira enn 47 ára gamal, eftir at hava fingið tuberklasmittu, fall útróðurin á Marknoyri mestsum niðurfyri. Eisini vóru tíðirnar versnaðar. Mong virkir, sum tóktust standa á tryggari grund, fóru á heysin, og tíðirnar og umstøðurnar tá vóru øðrvísi enn nú, soleiðis at skilja, at fór eitt virki ella eitt reiðarí tá á heysin, var vanlukkan verulig, og eigarin misti tá alt. Virkið á Marknoyri fór á heysin, og alt bleiv selt, jørð, hús og innbúgv. Astrid fór eina seinastu ferð inn í hvørt kamar í húsunum, sum høvdu verið hennara heim, og græt.

Stutt fyri annan heimsbardaga flutti Astrid til Danmarkar, og sagt verður, at tað ið hon fekk við sær vóru klæðini og ein lítil

9 Poul Andreasen 1977 s 250-252.

10 Ibid. 1977 s 250-252. Páll J. Nolsøe 1965 s 190-193 og 221-222.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 219

leirkrukka við turrsaltaðum spiki. Hon var fyrst í húsinum hjá Oluf Christensen í Frederikshavn. Seinni giftust tey og settu búgv í Skagen. Maður hennara arbeiddi við fiski á keiini, tey keyptu hús í Skagen og høvdu stóran urtagarð við blómum og alskyns fruktrøum. Aftur blómaði lívið rundan um Astrid, hon fekk ein vinaskara og røkti sítt hondarbeiði. Astrid var ógvuliga trúgvandi, var altíð í Skagen kirkju, har hon var tiltikin fyri sín vakra sang. Hon vitjaði tvær ferðir aftur til Vágs, í 1949 og 1954. Hon gloymdi ongantíð sítt móðurmál. Hon og maðurin búðu sína síðstu tíð á einum røktarheimi í Hvide Sande. Hon andaðist tann 22. desember 1969.

III

Leonard Cohen sigur í einum sangi í *Ten New Songs*, síni kanska mest heilskapaðu fløgu:

> *There is a crack in every thing*
> *That's where the light comes in …*

Orðið "crack" merkir riva og hóskar kanska ikki til lívið hjá tí kvinnu, sum er umrødd í hesi ritgerð. Kanska kann ein heldur siga, at har er ein gluggi inn í ein loyndan heim, og at í hesum heimi er nógv ljós.

Hóast Hans Andrias Djurhuus helst er stórvirknasti yrkjari í Føroyum, var hann sum menniskja stillfarandi og lítið fyri at opna dyrnar inn í síni privatu viðurskiftir. Men undir síni varligu medferð var hann ein maður við sterkum kenslum, serstakliga í ungdómsárunum, fyri hinum kyninum. Søgan er í stuttum tann, at Astrid Skaalum og Hans Andrias hittust eina ólavsøku og fingu tokka hvørt til annað. Nøkur vitan, fest á blað, er ikki um hetta, men munnligar keldur, ið standa Astrid nær, halda fast við hetta og vátta tað. Nær hetta var, er ikki heilt greitt, heldur ikki hvussu leingi tað vardi, men hildið verður, at tey hittust á ólavsøku í 1906. At tað var hetta árið, hesi bæði ungu hittust, er kanska ivingarsamt, men tó ikki óhugsandi, sum seinni skal verða víst á. Somu munnligu keldur vilja vera við, at "brøðurnir" hjá Astrid vóru hart ímóti hesum sambandi.[11] Grundin var tann klassiska, at teir vildu, at hon skuldi giftast við ein-

11 Telefonsamrøða við Solveig Johansen 16.7. 2009.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 220

um "múgvandi" manni. Hans Andrias tók læraraprógv í 1905, starvsgreinin, hann hevði valt, var tá og tey mongu komandi árini ógvuliga illa lønt, og hann kundi tí valla rópast "múgvandi". Við tað at hann var sonur ein fátækan arbeiðs- og bønarmann, hevði hann heldur ikki útlit til nakran arv, ið munti.

Hvat samband seinni var millum Hans Andrias og ta vøkru gentuna úr Hvalba, er ikki greitt. Tó vilja áðurnevndu keldur vera við, at skaldið sendi gentuni bæði brøv og fleiri yrkingar, teirra millum "Eg elski tíni eygur" og "Astrid". Um hesar tekstir er at siga, at tann fyrri stóð í *Baldursbrá* 23. november 1907 og tann seinni í *Tingakrossi* 7. juni 1911. Men sagt verður, at "brøðurnir brendu alt".[12]

Tann 11. mars 1945, meðan fólk bíðaðu eftir, at annar heimsbardagi skuldi enda, var konsert í Sjónleikarhúsinum í Havn. Skráin fataði í høvuðsheitum um klaversoli, harmonikasoli og solosang. Ella Dahl, elsta dóttir Astrid, hevði sang og klaverspæl, somuleiðis sang Alfred Dahl og leikti á klaver. Hasse Bærentsen leikti á harmoniku. Skráin var fjølbroytt og áhugaverd, men eisini krevjandi við m.a. verkum eftir Schubert, Czerny, Chopin, Per Lasson, Fini Henriques, Gade, Gounod, Sibelius og Waagstein. Konsertin vardi í væl meira enn tveir tímar, og Sjónleikarhúsið var stúgvandi fult. Konsertin var væl fagnað, og *Dimmalætting* skrivaði, at Ella og Alfred Dahl í sínum sangi og klaverspæli sýndu "Dygtighed og Lethed", meðan harmonikuspælið hjá Hassa Bærentsen var eyðkent av "Elegance og Vitalitet". Inntøkan frá konsertini fór til regnklæðir til barnaheimið í Vestmanna. Sama konsert varð havd aðrastaðni í Føroyum, m.a. í einari av bygdunum í Vágum, har Solveig, dóttir Ellu var við, og somuleiðis í Klaksvík.[13]

Gunhild, elsta dóttir Ellu, var við til konsertina í Havn og sat næstfremst í Sjónleikarhúsinum, í einum nýggjum, reyðum kjóla. Hon minnist, at tey øll aftaná vóru boðin niðan til Hans Andrias, sum tá var formaður í Havnar Sjónleikarfelag, og Petru. Har var ein hópur av fólki, sum hon ikki kendi, ivaleyst fólk, sum høvdu verið til konsertina. Gunhild minnist, at Hans Andrias og Petra vóru "fantastiska blíð", og at har var "ónatúrliga hugnaligt".[14]

---

12 Ibid.

13 Bræv frá Solveig Johansen 5.8. 2009. Konsertskrá. Postkort frá Johan H. Simonsen, Vestmanna. Dimmalætting 14.3. 1945. Dagblaðið13.3. 1945.

14 Telefonsamrøða við Gunhild Wielandt 27.1. 2011.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 221

Sum longu nevnt er onki fest á blað, av skjalfestum tilfari, um eitt samband, sum kann hava verið millum ein tá rættiliga ókendan lærara ella læraranæming og ta vøkru gentuna úr bygdini við sandinum og vøtnum og eiðum og ríkari, gamlari mentan. Tær munnligu upplýsingar, sum eru um hetta, koma frá teimum trimum døtrunum hjá Ellu, sum eru ommudøtur Astrid. Tá ið eg spyrji Gunhild, hvaðani tær hava hoyrt hetta, sigur hon bara, at hetta er nakað, tær altíð hava vitað, og at tað liggur "dybt, dybt i ens hjerte".[15] Hinvegin sigur Solveig, at mamma hennara Ella hevur fortalt sær um hetta sambandið millum mammu sína og Hans Andrias.[16] Og tað tykist greitt, at tann serligi blíðskapur, Hans Andrias vísti Ellu og hinum musikarunum úr Suðuroy eftir konsertina í Sjónleikarhúsinum á vári 1945, skal síggjast í glæmuni frá onkrum ástarfundi, sveiptum í gátuføri, fjøruti ár frammanundan.

Kortini ber til at gera sær tankar um, hví og undir hvørjum umstøðum hesi bæði kunnu hava hitst. Her er fyrst at siga, at Oluf Skaalum, beiggi Astrid og tann elsti í systkinaflokkinum, á sumri 1903 búsettist í Havn og fór at undirvísa á lærara- og realskúlanum. Tá ið hann kom til Føroya, var hann trúlovaður við Katrinu Mariu Frederiksen, sum var donsk og var lærarinda, eitt skifti úti á Borðuni og seinni viðhvørt á real- og læraraskúlanum. Tey giftust tann 27. juli 1905 í Hvalbiar kirkju. Oluf og Katrina búðu árini 1903-1914 í einum húsum á Müllarsbrúgv við Eystaruvág, sum Mikkjal Müller í síni tíð hevði latið byggja.[17]

Er tað ikki hugsandi, at tann stívliga trý ár yngra systirin, sum (sambært munnligum upplýsingum) hevði gingið á Askov háskúla og stóð í fagrasta blóma, onkuntíð kom til Havnar, at hon tá búði í húsunum hjá beiggja sínum, og at hon kann hava verið har onkra ólavsøku, um ikki í 1906, so kanska í 1905 ella 1904? Og liggur tað ikki raðið, ja, slepst tað yvirhøvur undan, at hugsa sær, at tann lívsglaði læraranæmingurin Hans Andrias, sum búði í Áarstovu, eitt hanagleiv frá Müllersbrúgv, onkuntíð hevur hitt hesa gentu?

Tær munnligu keldur, sum her nakrar ferðir er sipað til, nevna, sum orsøk til slitið millum hesi bæði, ynskið um at Astrid skuldi

15 Ibid.

16 Samrøða við Solveig Johansen 8.2. 2011.

17 Skaalum 2010.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 222

giftast við einum "múgvandi" manni. Soleiðis gekk eisini, Astrid giftist longu í mars 1907 við Hans Nolsøe á Marknoyri í Vági.

Men tann, sum í dag roynir at nærkast hesum viðurskiftum, sleppur illa undan at hugsa um, at nettupp um hetta mundið var politiskur tvídráttur um at taka seg upp í Føroyum. Nakað undan ólavsøku 1905 tók Oluf Skaalum við sum blaðstjóri á *Dimmalætting*, og stutt eftir hetta fór hann í sínum blað at gera vart við, at Oliver Effersøe, sýslumaður á Tvøroyri, var eitt hóskandi valevni til at vera føroyskt umboð í tí danska ríkisdegnum. Hóast ongir politiskir flokkar vóru í Føroyum um hetta mundið, var hetta, við tað at Jóannes Patursson tá longu var føroyskt umboð á fólkatingi, týðiliga ein politisk støðutakan, og Oluf Skaalum var, longu áðrenn Sambandið var til sum flokkur, greidliga talsmaður fyri eina hugsan, sum seinni fekk navnið Samband. Men longu ár frammanundan hevði Hans Andrias tikið eina greiða tjóðskaparliga støðu. Í brævi, sum tykist skrivað stutta tíð eftir at hann var byrjaður á læraraskúlanum, skrivar hann til Símun av Skarði:

> Í skúlanum eru vit nú trý, sum kunnu rópast fyri at vera vakt. Tað eru eg og Hanus (Jensen, seinni Kamban) og Karin (Samuelsen)... Hini koma væl við tíðini til at blíva meiri national enn tey nú eru; tí eg og Hanus gera alt hvat vit kunnu fyri at vekja tey.[18]

Tað tykist sostatt greitt, at Hans Andrias og hansara tvey ár eldri lærari Oluf Skaalum hava havt heilt ymiska, enntá øvugta, hugsan um, hvussu Føroya framtíð skuldi skipast. Tvídrátturin kom nógv greidligari til sjóndar seinni, fyrst og fremst tá ið spurningurin um grein sjey og kenslumálið var frammi. Av endurminningunum hjá Oluf Skaalum skilst, at hann heilhugaður tekur undir við tí politikki, sum eitt nú Svenning Rytter og Oliver Effersøe umboðaðu. Men longu í 1905 var ein tvídráttur til staðar, í sveipi.

Um eitt samband einaferð var millum Astrid og Hans Andrias, so var orsøkin til skilnaðin, sambært keldunum, búskaparlig atlit. Ein kann tó spyrja seg sjálvan, um onnur viðurskiftir, eitt nú av politiskum slag, kunnu hava ávirkað gongdina. Samanumtikið talaði ið hvussu so er alt fyri, at Astrid giftist við Hans Nolsøe, eisini ættarlig atlit. Tí Elin, móðir Hans, var dóttir ongan minni enn Johan Morten-

18 Brøv frá H.A. Djurhuus til Símun av Skarði. Føroya Landsbókasavn. Stavsetingin rættað.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 223

sen á Tvøroyri. Og sambandið við tað ríka keypmanshúsið á Tvøroyri var uppaftur fastari, við tað at gamli Nolsøe sjálvur var systursonur sama Johan Mortensen.

Eitt tykist í øllum førum vera greitt. Tá ið fört verður fram, at "brøðurnir" hjá Astrid ikki vildu, at vinskapurin við tann fátæka yrkjaran helt fram, kann bara vera talan um ein bróður. Av beiggjunum hjá Astrid var Jens Pauli í 1906 12 ára gamal, Einar tíggju og tann yngsti, Even, bara fimm ár. Um ein bróður legði seg út í hetta mál, kann tað bara hava verið Oluf.

IV

Sum longu nevnt er fyribils onki tilfar komið fram, av skjalfestum slag, um tað samband, ið einaferð kann hava verið millum tvey ung í Føroyum, ein havnardrong og eina hvalbiargentu. Tað, ein hevur at halda seg til, er frásagnir, ið koma frá familjuni hjá Astrid, og – skaldskapurin hjá Hans Andriasi.

Yrkingarnar hjá Hans Andriasi eru nógvar, sera ymiskar í dygd, ofta sveimandi og lítið ítøkiligar. Fyri seg standa nakrir tekstir, ið eru portrett, har eitt menniskja ella ein lagna verður lýst uttanífrá. Eitt gott dømi um eina yrking av hesum slag er "Spunagentan" frá 1911. Yrkingin vísir Hans Andrias sum eygleiðara av "empatiskum" slag, ein ið megnar at liva seg inn í og lýsa eina tragiska lagnu, veruliga ella yrkta.

Ein annar tekstur av hesum viðkvæmt empatiska slag er ein yrking, sum stutt og greitt hevur heitið "Astrid". Yrkingin lýsir eina kvinnu, men er ikki ein kærleiksyrking, heldur er hon eitt eygleiðandi portrett, bygt upp rundan um tvey møtir millum tað yrkjandi eg-ið og ta kvinnuna, ið verður lýst. Henda kvinnan verður rópt "hon", men hon hevur sambært yvirskriftini navnið Astrid. Ein møguleiki er, at kvinnan, sum lýst verður í tekstinum, er fiktiv, ein annar, at hon er ein veruligur persónur, og at hesin persónur hevur itið Astrid. Men um hetta er so, so er hetta, at yrkjarin nevnir tann lýsta persónin við sínum rætta navni, enntá í einum teksti við innihaldi av viðkvomum slag, eindømi í hansara skaldskapi, og óvanligt í hesum tíðarskeiði.

Yrkingin, sum er bygd upp av seks ørindum, við seks reglum í

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 224

hvørjum ørindi, fellur innihaldsliga í tveir partar, ið hvør fatar um trý ørindir. Partarnir, ið lýsa tey tvey møtini millum tað skaldsliga eg-ið og tann lýsta persónin, arta seg sum mótsetningar eftir einum vælkendum, klassiskum mynstri. Í tí fyrru helvtini sær lesarin, í fyrsta ørindi, tann lýsta persónin, burturfrá á sandinum og hyggjandi móti landi, í næsta ørindi er ein stutt samrøða, eg-ið setir ein spurning, og tann lýsti persónurin svarar, men ikki við røddini, bara við eygunum. Í tí triðja ørindinum eru vit aftur hjá tí lýsta persóninum:

> Og morgunandin kíndi so vinarliga henni
> og streyk hárið frá enni,
> sum bar ungdómsins prógv.
> Og bragdið um munnin var ein yvirvunnin vandi.
> Hon leit inn yvir landið;
> men eg var mær lítandi út yvir sjógv.

Í hesi fyrru helvtini av tekstinum eru høvuðsorðini morgun, ungdómur, vár, vón og lukka. Lýsingin er tó ikki eintýdd, tí víst verður sagt, at í tí lýsta persóninum búgva sterkar kenslur, avmerktar við máliskum sum "harðliga hjartað bankar", "henni longdist" og "sárt, sárt barmurin strongdist", men tað er ikki greitt, hvønn orðini "Góðan vin eigi eg" sipa til. Til onkran, ið ikki er hjá, ella, kanska, til tað yrkjandi eg-ið? Men verður her sipað til onkran tvídrátt, so verður hann í triðja ørindi, við orðunum "bragdið um munnin var ein yvirvunnin vandi" avtikin. Og, kunnu vit halda fram, var onkur møguleiki fyri einum møti, millum tann lýsta persónin og tað yrkjandi eg-ið, so verður hetta møtið kámað, kanska enntá beint burtur, av tveimum mótsettum rørslum í teimum seinastu reglunum, ið tykjast at sipa øðrumegin til búfesti heima ("Hon leit inn yvir landið") og á hin bógvin til leitan heimaníframá ("men eg var mær lítandi út yvir sjógv"). Ein møguleiki er, at her verður peikað móti skilnaði, eisini landafrøðiliga.

Um annan part av hesi at síggja til sera einføldu, men tó tá saman um kemur eitt sindur sniðfundigu, yrking, kunnu vit siga, við orðunum hjá Blicher: *Ak, hvor forandret!* Nú koma tær klassisku mótmyndirnar, heyst, kvøld, sólsetur og eitt bragd um munnin, ið er "ei eins og fyrr". Í fimta ørindi kemur so samrøðan, tann næsta, millum tann lýsta persónin og tað yrkjandi eg-ið:

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 225

Og míni orð tey vóru tí spyrjandi og bangin:
"Er horvin rósuangin,
og fór summar sín veg?"
Tá mælti hon so tungan, meðan tárini runnu:
"Bjartir brúðarkyndlar brunnu;
men summarsins andi hitti ongantíð meg!"

Lýsingarorðið "bangin" í fyrstu reglu í hesum ørindi tilskilar týðiliga, at yrkjaraeg-ið hevur ikki bara áhuga, men samhuga við Astrid. Taka vit nú báðar teksthelvtirnar sum eina heild, so er tann avgerandi tropan í teimum orðið *rósa*, og lesarin kann staðfesta, at millum mátarnar tað verður brúkt uppá er eitt tætt logiskt samband. Tí orðini "eins og bleikreyð rósa, / sum spratt á summarnátt", tykjast sipa til okkurt, ið er stokkut, ikki bara tí blóman er "bleikreyð", men eisini tí hon er sprottin á dreymsins tíð á samdøgurinum. Og tí kemur tað ikki óvart, at spurningurin "Er horvin rósuangin, / og fór summar sín veg?", fær eitt so eintýtt játtandi svar:

"Bjartir brúðarkyndlar brunnu;
men summarsins andi hitti ongantíð meg!"

Seinasta ørindi leggur onki aftrat lesarans vitan, men er eitt slag av undirstriking, har tekstbrot sum "sólin ... setti", "skuggarnar langar", gulið ... kaldligt og ráligt" og "loft gjørdist gráligt" bara styrkja tann stemning, sum er avleiddur av tekstsins útsøgn. Bílætið av sólsetrinum kallar fram ein gyltan dreym í hvørving, og ljóðlíkingin (assonansurin) millum orðini "gull" og "gul" (sum enntá er "kaldligt" og "ráligt") ger greitt, hvussu stutt er millum lukku og lukkunnar enda. Øll náttúrunnar pallmynd, og skilligast "havsaldan", sum "stundi so sorgarfull" ber fram, á panteistiskan hátt, sín samhuga við tí kvinnulagnu, teksturin lýsir.

Í øðrum tekstparti verður evnið borið fram, sum viðgjørt verður í yrkingini. Spurt verður, hvørt ríkidømi er vegurin til lukku, og yrkjarin tykist í fyrstuni, hóast lesarin kanska spyr seg sjálvan, um hansara uppáhald er retoriskt, halda hetta. Svarið fær lesarin í fimta ørindi, har tann prísur, ið valið hevur við sær, eftir at "vandin" er yvirvunnin, verður umrøddur. Í hesum teksti er árið, neyvari sagt árstíðirnar vár, summar og heyst, eitt bílæti av menniskjans lívi. Av hesum

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 226

árstíðum ognast Astrid várið (sum sagt verður frá í fyrsta ørindi) og heystið (sum sagt verður frá í fjórða ørindi), men í fimta ørindi fáa vit greitt at vita, at "summarsins andi hitti ongantíð meg". Og onkur lesari minnist tá kanska, at henda sama útsøgnin, meira samanrikin, við tað at her er ikki bara árið, men eisini samdøgurið mynd av menniskjans lívi, er at finna í eini yrking eftir eitt annað skald:

> Hvat breyt eg í fjarlidnu øld?
> Áðrenn sól røkk suður, varð kvøld,
> áðrenn hásummar, heystarstund køld.

V

Av teimum norðurlendsku yrkjarum, sum fingu týdning sum formligir og tematiskir innblásarar, tá ið Føroyar ognaðust sín fyrsta modernaða skaldskap, eigur sviin Gustaf Fröding (1860-1911) at verða nevndur í fremsta rað. Samansetingin av skemti og innhugsni, blandingurin av kátum, fólksligum lýsingum øðrumegin og daprari grundan og vakurleikadyrkan hinumegin, gávan til søguliga identifikasjón, alt hetta kann hava havt týdning, tá ið yrkjarar sum J.H.O. Djurhuus, Rikard Long og Chr. Matras tíðliga blivu hugtiknir av tí svenska skaldinum. Men fyrst og fremst mundi tað vera tað serliga kynstrið hjá Fröding til at skapa vælljóð og evna til kynstrug ørindisløg, sum hugtók. Og ongin ivi er um, at eisini Hans Andrias las tað svenska skaldið. Í hansara bókasavni stendur eftir Fröding *Samlade Dikter II*, frá 1905.

Yrkingin "Det borde varit stjärnor" eftir Gustaf Fröding kom á prent í savninum *Stänk och flikar*, 1896. Miðdepil í yrkingini er ein kvinna, sum eins og Madame Loisel í tí klassisku stuttsøguni "La Parure" eftir Guy de Maupassant, tó at hon ikki hvat ætt ella ríkidømi viðvíkir hoyrir nakrari yvirstætt til, er føddur aðal, yndislig, hugtakandi, forfínað, droymandi:

> Ditt huvud höll du lutad som säven för vinden
> och blek var du om kinden
> som blekaste blomst som i skogsmån står,
> men mörka som en kvällhimmel ögonen sågo

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 227

mot länder, som lågo
för fjärran och skumt för en blick som vår.

Yvir tí persóni, Fröding lýsir, er samstundis ein tragiskur dámur, sum kemur av gloppinum millum tað møguliga og tað fullførda, av teimum forðingum, sum verða settar einum dreymi, sum er floygdari og røkkur longur enn tann hjá vanligum menniskjum:

I skimret om din panna var sorgen och musiken,
men frusen, besviken
av toner, din visa på läpparne låg.
Din växt var full av gratie, men aldrig fick den följa
sitt väsen att bölja
med frigjort behag i var linjevåg.

Henry Olsson upplýsir, at fyrimyndin til hesa lýsing var ein kvinna, sum starvaðist á eini matstovu í Karlstad, og sum Fröding hitti har. Henda gentan, Vivi Petersson, var fødd í 1871, giftist í 1897, fá ár eftir at Fröding hevði hitt hana, men gjørdist nervasjúk og varð í 1908 funnin druknað í eini vík uttan fyri Nynäshamn.[19] Tað, sum hevur týdning í hesum sambandi, er tó ikki tað ævisøguliga baksýnið, men pallmyndin hjá skaldinum, hetta at hann lýsir eina kvinnu, sum er vøkur og skroypilig, menniskjansliga rík, men ikki harðfør, og sum livir og vinnur sítt breyð í einum ráum, kallmansligum umhvørvi:

Vad båtar dig din rikedom – til skam skall den vändas
och trampas och skändas
som skogens viol av en stigmanshäl.

Um vit venda aftur til Hans Andrias, so síggja vit skjótt, at yrkingarnar "Astrid" og "Det borde varit stjärnor" líkjast, bæði í evni, stemningi og myndamáli, og fyri ein part eisini í persónslýsing. Báðir tekstir lýsa ein vakurleika, sum stendur undir merkinum hjá Melpomene, sorgarleiksins musu. Í yrkingini eftir Fröding verður vakurleikin traðkaður niður av einum umhvørvi eyðkendum av "träldom och förnedring", í tekstinum hjá Hans Andriasi hevur eitt slíkt umhvørvi ongan leiklut, men harafturímóti eitt ríkidømi, sum ikki bara onga

19 Henry Olsson 1970 s 142-158.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 228

lukku veitir, men er soleiðis artað, at har ikki er pláss fyri einum summari. Men í báðum tekstum andar nakað skirvisligt og stokkut yvir vakurleikanum. Og enntá litirnir eru fyri ein part teir somu, tí til "bleikreyð rósa" svarar "blekaste blomst som i skogsmån står". Yvir tí vakra hvílir fyri ein part eisini í báðum tekstum náttin, í tí føroyska tekstinum sprettur rósan "á summarnátt", hjá Fröding leika "skira och svagtgyllne bleka små strimmor" eins og "strimmor, dem ett norrsken i kvällrymden sår".

Men eisini í formi líkjast hesir tekstir. Í báðum hevur ørindið seks reglur, og í báðum er rímskipanin aabccb: fyrsta og onnur regla bera upp á rím, triðja og sætta, og fjórða og fimta. Bæði hjá Hans Andriasi og Fröding hava fyrsta og fjórða regla somu metrisku skipan, eina skipan, ið – hóast ófullkomin og óreglulig – hevur fýra føtur, har í idealmyndini (sum tó als ikki er fullførd) fóturin hevur fyrst tvey ljóðveik stavilsir, so eitt hert og at enda aftur eitt ljóðveikt stavilsi: henn-ar-*hár*-ið, han-a-*sveipt*-i. Eisini hjá Fröding finna vit henda fótin, ið hvussu so er í fyrstu og fjórðu reglu: var-it-*stjär*-nor, om-din-*pann*-a, höll-du-*lut*-at. Ein munur er kortini: triðja regla hjá Fröding hevur sum heild ein ella tveir føtur fleiri enn triðja regla í Hans Andriasar yrking.

Úrslitið av at brúka eitt ørindislag sum hetta, við longum, líkasum sópandi reglum er, at nakað av havsins stevi verður drigið inn í tekstin, og soleiðis verða tragikkur og vakurleiki undirstrikað av einum seinførum, dragandi huglagi. Ein yrkjari, sum verður tøldur at leita henda vegin, er ikki vandaleysur, og áðurnevndi Henry Olsson ger, í síni umrøðu av "Det borde varit stjärnor", vart við, at kritikarar hava funnist at "de alltför vackra orden och den alltför starka sentimentaliteten däri".[20] Men skaldini lurta ikki altíð eftir listametarum, og at yrkjarar eisini í dag kunnu vísa eina *faible* fyri tí kreymuta bylgjandi ljóðfalli, sum vit finna hjá Fröding og Poe, er "Sad-Eyed Lady of the Lowlands" eftir Bob Dylan eitt gott dømi um.

Hinvegin kann ein siga bæði um Gustaf Fröding og Hans Andrias, at teir lýsa eina tragiska lagnu við fatan, empati og enntá samkenslu.

20 Ibid s 154.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 229

VI

Henda grein umboðar ikki nakað eintýtt uppáhald. Uttan sjálvur fyribils at gera nakra niðurstøðu um, hvat er veruleiki og hvat ikki, havi eg valt at leggja fram tær ábendingar, sum tala fyri, at yrkingin "Astrid" kann festast at einum veruligum sambandi millum tvey ungfólk fyrst í 20. øld og at eini veruligari lagnu. Og umframt tað, sum longu er fört fram, havi eg hug at siga, eftir at hava lisið hesa yrking umaftur og umaftur, at ein sum lesari hevur eina sterka *kenslu* av, at hesin tekstur ikki lýsir eina fiktiva veru ella lagnu, men – heilt einfalt – trúliga avmyndar ein bókstavligan veruleika, soleiðis sum skaldið hevur upplivað hann.

Men er hetta so, er teksturin eisini eitt harmaljóð, eitt mótmæli. Gjøgnum allan Hans Andriasar skaldskap gongur tann romantiska hugsan, at ríkidømi ikki er vegurin til lukku, men at tann djarvi og fátæki væl kann vinna bæði kongsdóttrina og kongaríkið í Bábylon. Tá ið yrkjarin samstundis valdi at seta navnið Astrid yvir hesum teksti, og at lata hann prenta í 1911, í eini tíð, tá fólk annars varaðu seg fyri at draga privat viðurskiftir inn í tað almenna rúmið, kann hetta fatast sum ein atfinning móti kreftum, sum hann, eisini politiskt, hevði lítla virðing fyri. Í táttinum "Stigafjall rópar til Tunglifjall", sum kom á prent í *Tingakrossi* tann 28. juli 1915, er Oluf Skaalum (tó at hann ikki er nevndur við sínum rætta navni) lýstur við lítlari góðsku. Tað tykist næstan, sum vil yrkjarin siga, opinlýst, at Sambandið er dýrt, ikki bara fyri eitt land, men eisini fyri tann einstaka.

Sum longu nevnt skulu Hans Andrias og Astrid Skaalum hava hitst, kanska á ólavsøku, kanska í 1906. Seinni kann tað ikki hava verið, tí Astrid giftist við Hans Nolsøe tann 5. mars 1907, og teirra fyrsta barn, dóttirin Ella, varð fødd tann 20. juni 1907. Hans Andrias byrjaði á Lærarahásskúlanum í Keypmannahavn á heysti 1906, men var longu í apríl hetta árið staddur í Keypmannahavn. Men sjálvsagt kann tað hugsast, at hann er komin heim og so farin avstað aftur í august, við tað at undirvísingin á Lærarahásskúlanum byrjaði tann 1. september. Kanska hittust tey í 1906, kanska í 1905, men um tey hittust, tykist greitt, um vit lesa tað fyrsta ørindið umaftur, at tað var á sumri:

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 230

Hennar hár, ið skein sum silki, var hitt ljósasta ljósa
og eins og bleikreyð rósa,
sum spratt á summarnátt –
stóð hon í morgunsól har á sævarsøltum sandi
og leit inn yvir landið
og brosaði so várliga, so gróðrartungt og kátt.

Og her, til seinast, hevur ein hug at lata tekstin tala út um síni egnu mørk, og kanska yrkja eitt sindur, og tá sær ein fyri sær, ein summarmorgun, kanska ein ólavsøkumorgun, á sandinum niðast í Havnaráar ósa, nakað miðskeiðis millum Müllersbrúgv og Áarstovu, ein drong fyrst í tjúgunum og eina gentu um 18 ella 19 ára aldur. Hon, ein "bleikreyð rósa, sum spratt á summarnátt", ber í sínum hjarta vár, gróður og kæti, og hon lítur "inn yvir landið", har hennara framtíð fer at liggja. Hann skal um stutta tíð fara til Keypmannahavnar at nema meira av lærdómi, so ei undur í, at, sum sagt verður í triðja ørindi, "eg var mær lítandi út yvir sjógv". Orðini "góðan vin eigi eg", sum er talan í hennara eygum, eru tvítýdd, men eru tað ikki longur, tá ið hon stutta tíð aftaná, meðan drongurin gongur á Keypmannahavnar stásiligu ravmagnsglitrandi breytum, giftist við "múgvandi manni". Og kanska hevur hann tá, og eisini onkuntíð seinni, mutlað fram fyri seg sjálvan:

För mig var du en ljusgestalt i nattens tid upprunnen,
vid morgonen försvunnen,
jag minns dig som en stjärna, en saga, en sång.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 231

Bókmentir

Andreasen, Poul 1977. *Úr Vágs søgu.* Egið Forlag. Tórshavn.

Hentze, Jens Marius 2000. *Tórshavnar skúlasøga* . Tórshavnar Býráð. Tórshavn.

Johannesen, Marius og Kjeld, Jákup 1976. *Lærarafólk í Føroyum.* Føroya Lærarafelag. Tórshavn.

Nolsøe, Páll J. 1965. *Føroya Siglingarsøga II* 1856-1940. Bind III. Egið Forlag. Tórshavn.

Olsson, Henry 1970. *Vinlövsranka och hagtornskrans.* En bok om Fröding. P.A. Norstedt & Söners Förlag. Stockholm.

Rasmussen, P.M. 1997. *Mangt er í brøgdum vunnið. Um politisku gongdina í málstríðnum.* Sprotin. Tórshavn.

Sølvará, Hans Andrias 2007. *Adressumálið. Donsk-føroysk viðurskifti undir fyrra heimsbardaga.* Fróðskapur /Faroe University Press. Tórshavn.

Skaalum, Oluf 2010. *Úr lágari lon.* Endurminningar. Stiðin. Hoyvík.

Hanus Kamban er rithøvundur og umsetari. Adressa: Fjalsgøta 22, 100 Tórshavn. h.kamban@kallnet.fo

Hanus Kamban is a writer, poet and translator. Address: Fjalsgøta 22, 100 Tórshavn. h.kamban@kallnet.fo

Det der hviskes om

– omkring Arne Dahls nye kriminalroman *Hviskeleg*

Peter Kirkegaard

Abstract

Over a decade – 1998-2007 – Swedish Arne Dahl (synonym for noted intellectual writer, critic etc Jan Arnald) has produced ten remarkably tight, culturally sharp and well-writen 'Police Procedurals', centered around the so-called 'A-group', an inspired collective of police detectives in Stockholm, battling with violent crime 'with international aspects'.

Now a new series (of four) is taking shape. Violent crime is still the issue, but in a globalized world, crime definitely transcends national borders. So the police must be internationalized as well, at an European level at least. "Hviskeleg" ['Chinese Whispers'] is Dahl's first Europol novel, with an eleven persons big group of – a bit 'avant la lettre' – 'Operating Cops' in den Haag, Netherlands. Dahl's oldest protagonist, Paul Hjelm, has become its chief.

While partly new in its Police procedural concept, crime is still its own not-so-sweet self. Dahl's debut, "Misterioso", confronted the Swedish financial crisis in the 90'es, and "Hviskeleg" correspondingly looks the recent financial world crisis straight in the eye. The suspense is alarmingly real.

Norge er i chok. En gal højreekstremist har på skræmmende cool vis terrorbombet og –skudt landet ud af enhver tænkelig naiv uskyld hvad angår regional fredhellighed. Fredag den 22. juli 2011. Terroren er alle vegne. Og der blev straks hvisket højtlydt om at Europol nu ville oprette en specialgruppe til undersøgelse af højreradikale miljøer i hele Skandinavien. Så forsvandt snakken brat igen.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 233

I lyset af denne rædsel er det blevet helt uhyggeligt aktuelt just at have læst Arne Dahls allernyeste, i enhver forstand store politiroman HVISKELEG. Den handler nemlig om Europol, om denne overstatlige politiinstitutions mulige forvandling til operativ enhed, til en slags europæisk FBI. Dét er endnu fiktion, men en meget logisk sådan – og det modsvarer en lang og lærerig krimi-historik som jeg i det følgende med netop Arne Dahl som eksempel skal forsøge at belyse.[1]

Arne Dahl er selv en fiktion. Et nødvendigt pseudonym som den intellektuelle forfatter, kritiker m.m. Jan Arnald anagrammatisk viklede ud af sit efternavn, for frit at kunne følge sin lyst til kritisk krimiskrivning, uden den ødelæggende 'akademiker'-branding hans eget navn ville have afstedkommet.[2]

Hele ti romaner blev det til, på ti år (1998-2007). En dekalog, i efterfølgelse af Sjöwall og Wahlöö's skelsættende **Roman om en forbrydelse** (1965-75), hvormed de egenhændigt instituerede politiromanen som den helt afgørende krimi-(under)genre i Skandinavien.

Genrekritik

For en skandinavisk krimilæser forekommer det derfor temmelig besynderligt at genren ude i verden – dèr kendt under navnet "The Police Procedural" – *ikke* rangeres ret højt. Dens tilsynekomst i 1950erne, med Ed McBain som frontfigur, indvarslede ellers en velkommen ny realisme. Den engelske puslespilskrimi (Agatha Christie osv) havde for længst sluppet enhver forbindelse til moderniteten og dens påtrængende problemer, og dens modsvar, den hårdkogte amerikanske skole (Dashiell Hammett, Raymond Chandler osv) led trods al livsstils-flavour og saftigt gadesprog af en romantisk svaghed

---

1 Denne artikel er selvsagt tilegnet Malan, som jeg bl.a. skylder tak for muligheden af et 14 dages undervisningsforløb om krimien i Torshavn april 2009, noget der for alvor satte skub i skrivningen af en længe forberedt bog om Arne Dahl og hans mesterroman **Europa Blues** (2001). Men det går langt dybere og længere tilbage. Malan var den der helt tilbage i 1992 satte mig i forbindelse med hendes elskede Jens Cramer. Jeg er lykkelig over at kunne sige at jeg var hans – og deres – gode ven i de sidste femten år af hans liv. Og det var Jens der viste mig til Arne Dahls forfatterskab. Altså: Til Malan – og Jens til minde.

2 Efter fem romaner blev hans cover endelig brudt. Det var helt okay, han havde 'proved his point'.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 234

i og med sine protagonisters, de kyniske 'Private Eye' ridderes principielle, western-stædige enegang midt i storbyens 'mean streets'.

Ikke mindst erfaringerne fra 2. Verdenskrig, det at Det Store Onde kun kunne bekæmpes og overkommes i fællesskab, af kollektivets 'Band of Brothers', men også erfaringen af storbyernes ukontrollable vækst og den organiserede kriminalitets stigende kompleksitet og rækkevidde, alt det gjorde det efterhånden klart at politikorpset reelt var den eneste mulige kraft op derimod. Den heroiske privatdetektiv var blevet en anakronisme. Og hvis krimien skulle være bare nogenlunde troværdig, måtte den afspejle dette skift i 'agentur'. Fra 'Private' til 'Public Eye'.

Så burde alt jo være godt og vel. Når det alligevel ikke bare blev det, var det ikke blot fordi en Ed McBain var en veritabel skrivekugle som over relativt få år skrev over tres Police Procedurals, om den fiktive "Station 87", foruden ganske meget andet. Problemet var snarere 'strukturelt'.

Den angelsaksiske kritik er hård.[3] Politikollektivet arbejder nok rutineret og systematisk, med dataindsamling, overvågning, forhør og samråd, hvilket giver en tryghedsskabende illusion af virkelighed. Men ofte nås deres resultater ikke derigennem, men i kraft af tilfældigheder og held, gennem heroiske enkeltmandspræstationer – udført af figurer skildret uden dybde. Og op mod den kriminelle trussel står i sidste ende blot en liberal moralisme, en konservativ ideologi der beroliger læseren. Igen og så igen – i næste bog.

Kritikken hænger dybest set sammen med hele opfattelsen af politiets rolle. Politiet anskues jævnt hen negativt som central del af det statslige magtapparat og dermed tendentielt som en repressiv, konserverende kraft, et symbol på den generelle sociale kontrol. Politiromanen beroliger os nok, men den holder os også ideologisk i skak, under opsyn. Vi har friheden – til at adlyde politiet. Der er ikke langt til en Michel Foucault og hans dystopiske 'Panoptikon' billede af det moderne overvågningssamfund. Politiromanens vanlige seriestruktur forlænger tendentielt denne 'overvågning' i det uendelige.

Der er selvsagt vældig mange lande i verden hvor sund skepsis

---

[3] I det følgende trækker jeg på pointer hos Stephen Knight – **Form and Ideology in Crime Fiction** (1980), og især John Scaggs' **Crime Fiction** (2005).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 235

over for statsmagten og dens udøvende organer er både forståelig og nødvendig. Men for en moderne skandinav virker denne nær-altomfattende kritik noget skinger. Ikke alle politiromaner er jo heller sådan. I USA og England kan man i flæng nævne gedigne forfattere som James Lee Burke, Michael Connelly, Michael Dibdin og Ian Rankin, som alle besidder kritisk sans og som med en vis realistisk træfsikkerhed skeptisk skildrer magtens vildveje, ofte nok med stædige individviljer med mod til at handle på tværs af reglerne, i humanitetens navn. Kritiske over for den sociale orden og dens dominerende værdier og ideologi, også inden for politiets egne rækker – forfattere såvel som protagonister.

Mærkeligt nok figurerer Sjöwall og Wahlöö ikke i den angelsaksiske kritik. De er dog både oversat og filmatiseret med succes – og oven i købet oversatte de selv Ed McBain til svensk. Det hænger umiddelbart ikke så godt sammen. Hvorfor – det skal vi se på i det følgende.

Folkhemmet

Jeg må som veluddannet moderne dansker med en vis beskæmmelse tilstå at det var hos en amerikansk skandinavist, Andrew Nestingen, at jeg først rigtig fik øjnene åbnet for det unikke ved den skandinaviske samfundsmodel og -ideologi. 'Folkhemmet' hedder det på svensk, hvilket jo klinger langt mere varmt og fortroligt end det kølige, sam-europæiske 'velfærdsstat'.[4]

Den store svenske socialdemokratiske landsfader Per Albin Hansson 'eksproprierede' i en berømt tale i Riksdagen 1928 begrebet 'hjem' fra 1800-tallets borgerligt-karitative, ideologiske og praktiske optagethed af oprettelsen af alskens 'hjem' – børnehjem, alderdomshjem, sømandshjem, soldaterhjem osv. – til beskyttelse mod den moderne verdens truende storbyfristelser, socialismen inklusive. Han sagde bl.a.:

> "Det gode hjem kender ikke til hverken kæledægger eller stedbørn (…) I det gode samfund råder lighed, omtanke, samarbejde, hjælpsomhed."

---

4 Andrew Nestingen: **Crime and Fantasy in Scandinavia. Fiction, Film and Social Change** (2008). Og antologien (Nestingen og Arvas (red.)): **Scandinavian Crime Fiction** (2011).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 236

Ekspropriering en var selvfølgelig først og fremmest et *retorisk* kup, men byggede dog solidt på en udbredt folkelig forestilling om en social fællesvilje, ind mod den samfundsmæssige midte – og på stærke sociale 'rörelser', fagforenings-, afholds-, pinsebevægelse osv. – som i den usikre overgangsperiode fra bondesamfundets gamle, tilsyneladende trygge sociale ordninger og ind i det nye industrisamfund kunne finde betryggelse i forestillingen, drømmebilledet 'Folkhemmet'. Og snart fulgtes ideologien op af omfattende sociale tiltag, ikke mindst sociolog-ægteparret Gunnar og Alva Myrdals ambitiøse familieplanlægnings-, bolig- og uddannelsespolitik i 1930erne. Staten som den gode hyrde. Alt dette satte for årtier det borgerlige Sverige uden for indflydelse. 'Folkhemmet' blev hele Sveriges selvsagte, sekulære religion.

I dette harmoniske konsensus-billede, hvor kritisk opposition knap nok havde plads, stod politiets rolle lysende klar. I Danmark husker vel de fleste endnu den klassisk romantiske turistplakat af den velvillige uniformerede betjent der mildt smilende gelejder andemor og hendes ællinger over den (endnu ikke så) trafikerede gade. Politimanden som den gode nabo, en af os, tilfældigvis ansat ved etaten – og med hele politikollektivet ubesværet som metafor for nationen. Det var 1953.

Dette skønmaleri kunne naturligvis ikke holde evigt, Sverige kunne ikke i længden holde sig fornemt for sig selv i udkanten af det store, problemfyldte og urolige Europa. Hvor gerne man end ville.

Internt var der også visse selvskabte problemer. "Social ingeniørkunst", som det hed hos Myrdal, har en bagside. Den omfattende planlægning – i bedste mening, efter klare rationelle principper – af folks liv risikerer at tilrette og reducere komplekse sociale forhold til rent tingslige størrelser som dermed kan beregnes restløst. Falder man, af den ene eller anden grund, under eksperternes idealt opsatte mål for det fornuftige liv, risikerer man udgrænsning, med et bredt spektrum fra moralsk ydmygelse til magtfulde medicinske indgreb. Det kønt egalitære begreb om ligeværd kan let degenerere til blot lighed, ja ligefrem *enshed*.

Selvfølgelig blev da også Folkhemmet helt fra starten angrebet fra både øst og vest. Højre så det som forklædt kommunisme, kommunisterne som forklædt liberalisme. "Rekordårene" kaldte man 1960ernes industrielle velfærds-boom, og det blev også dèr hvor

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 237

både Folkhemmet og Socialdemokratiet kulminerede, deres sidste 'heyday' inden nedturen. Den solidariske medborger afløstes i det offentlige mediebillede allerede så småt af *forbrugeren*; socialdemokraterne lænede sig i stigende grad i retning af liberalistiske økonomiprincipper, med øgede sociale skelsætninger til følge; politiet blev statsliggjort (1964-65) med omfattede bureaukratisk centralisering og stigende umyndiggørelse af den enkelte politimand til følge – *han* måske stadigvæk en god nabo i kommunen, men i klemme – og politiets gode (selv)billede skæmmedes af overvold i forbindelse med de store Vietnam-demonstrationer; og kommunisterne skærpede Folkhems-kritikken, i forlængelse af Stalins gamle idé om 'socialfascismen': Folkhems-konsensus var i den optik en gedigen sammensværgelse mellem socialdemokraterne og borgerskabet.

Sjöwall-Wahlöö og så videre

Det er akkurat i denne, helt særlige svenske (og også nordiske) sammenhæng at Maj Sjöwall og Per Wahlöö entrer scenen. De havde mødt hinanden i og omkring tidsskriftet **Folket i Bild** og det lille, aktivistiske 'Vänsterpartiet Kommunisterne' i 1961, og efter oversættelserne af McBain gik de (nu også som ægtepar) snart i gang med at opdatere politiromanen i stort format, hele ti romaner der som et længdesnit gennem Folkhemmet skulle afsløre de farlige illusioner om det solidariske konsensussamfund. "Med den rendyrkede kriminalroman som skalpel at sprætte bugen op på et udarmet og moralsk diskutabelt såkaldt velfærdssamfund af borgerlig karakter", som Per Wahlöö hvast formulerede det allerede i 1966.

De begyndte ellers forsigtigt nok, med stilsikkert enkle krimier, hvor ridderne omkring Martin Becks bord gør deres bedste, men må opleve frustrationer under arbejdets stigende bureaukratiske skruetvinge, som små tandhjul i den store maskine. Forbryderne ses ikke som onde, snarere som ofre for samfundsmæssige skævvridninger, og detektivernes privatliv mærkes både af stress, tvivl og dyb skuffelse. Opera, whisky og mavesår truer Martin Beck, inkarnationen af Folkhemmets heroisk loyale embedsmand.

Men snart, efter cirka tre romaner, strammes kritikken gradvist op. Med en syrebads-cool ironi udstilles snart både statsmagtens/politiets og kapitalens onde rænker. Der kan ikke herske nogen tvivl om forfatternes ærlige, af såret idealisme bårne skuffelse og vrede

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 238

over Folkhemmets forfald, men i takt med deres mere og mere åbent artikulerede marxistiske ideologikritik tenderer deres 'skalpel i bugen'-satire mod både en docerende overlegen arrogance og en desperat misantropisk galgenhumor.

Sjöwall-Wahlöö fremviser eksemplarisk den skandinaviske politiromans særegenhed, dens 'fidus': at den skriver sig lige op imod den dyrebare drøm om Folkhemmet. Politiet er et yderst velegnet vehikel for denne samfundskritik – det repræsenterer metaforisk helheden.

Sjöwall og Wahlöö var tidligt ud med kritikken, med klart blik for Folkhemmets indre brudflader, men med en ideologisk base for kritikken som allerede da bøgerne udkom var blevet utroværdig.

Mankells Wallander

Sjöwall-Wahlöö's klart mest populære efterfølger er Henning Mankell. Hos ham er der ingen skarpt profileret satire, men i stedet en dybt anfægtet spørgen efter meningen med det hele, med Sverige.

Mankells protagonist, politikommisær Kurt Wallander fra Ystad, er en dygtig og samvittighedsfuld politimand. Og nok er Mankells bøger stadig teknisk set politiromaner, men hverken selve opklaringen af de lugubre forbrydelser eller politikollektivets fungeren er egentlig i fokus. Det er, ene og alene, Kurt Wallander selv.

Wallander er fraskilt, ensom, med et besværet forhold til sin voksne datter, han er udbrændt, drikker for meget – selve sindbilledet på jeg-udmattelsens æra. For ham er Folkhemmet definitivt, allerede længst forduftet, men han stiller stadig og igen det retoriske spørgsmål dertil: 'Hvad er det der er sket med Sverige?'

Der er sket det at Sverige er blevet indhentet af globaliseringens tidehverv, indvandring, outsourcing, privatisering. Alle gamle bånd synes løsnet afgørende, og det kan være meget svært at se hvor man skal placere sin medfølelse, solidaritet og sine indsatser produktivt.

Wallander er en klart melodramatisk helt[5] – en slags Martin Beck ført til ende. Alt hviler på ham, tungt, det er (næsten) udeluk-

---

5 'Melodramatisk' refererer ikke uden videre til nogen (historisk) genre, oftest nedvurderet, men snarere i efterfølgelse af Peter Brooks' fordomsfrie, indflydelsesrige afhandling, **The Melodramtic Imagination** (1977) til en 'modus', hvorigennem de store universelle spørgsmål som i et kikkertsigte

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 239

kende *hans* tankebaner og indre monologer vi følger. Denne indadvending af fortælleforholdet besidder såvist hverken nogen Sjöwall-Wahlöö'sk arrogant selvsikkerhed eller nogen klassisk, gedigent dulmende beroligelse, selvom forbrydelserne stort set opklares. Det stiller bare atter grundspørgsmålet, det ubesvarlige, om Sverige og det tabte Folkhem. Folkhems-nostalgi.

Mankells kroniske 'mavesårs-syndrom' kan man mene forskelligt om; Wallander er i øvrigt ingen utvetydigt positiv figur, han begår tidvis stærkt problematiske handlinger, men hans evige uro, hans (selv)anfægtelser rammer ubestrideligt ind i tidens udbredte ideologiske og moralske rådvildhed.

Og endvidere stiller Mankells revision af politiromanen et prekært spørgsmål til selve genren. Spejler politiromanen længere noget centralt, i tider hvor Folkhemmet synes eroderet bort og hvor politiet ikke længere er nogens selvklare agent? Omfattende global privatisering af de offentlige tjenester, private vagtværn og hele hære, model Irak, enkeltagenter som lovudøvere – det synes at være dagens løsen. Vi er ret langt fra billedet af politimanden som den gode nabo, inkarnationen af Folkhemmets moderstat. Jeg skal vende tilbage til spørgsmålet lidt senere.

Arne Dahl – det principielle kollektiv

Arne Dahl følger primært og helt bevidst i Sjöwall-Wahlöös spor, i den forstand at han satser hårdt på sin politigruppes opklaringsarbejde og udvikler plot-kompleksiteten og -spændingen markant. Men han har også blik for den mankell'ske selvanfægtelse og spørgen efter mening, og undgår dermed ubesværet den arrogante ideologikritiks faldgrube, hvor vred og kritisk over for mange forhold i samtiden han ellers er.

Dette dobbelte 'fokus' muliggøres af Dahls afgørende – og i politiroman-sammenhæng enestående – satsning på politigruppen *som* kollektiv. 'A-gruppen' hedder den stilfærdigt i daglig tale, men officielt nok så pompøst bureaukratisk: "Rigspolitiets specialenhed for voldskriminalitet med internationale aspekter."

Om A-gruppen siger Dahl meget præcist at den fødtes:

> koncentreres i den enkeltes bevidsthed – med risiko for manglende udblik derfra til, overblik over verden. I denne sammenhæng betyder melodramaets mest publikke kendetegn ikke så meget, det at melodramaet er et drama 'of excess', storladent 'paranoisk', svulstigt.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 240

> ”Ud fra en vis utilfredshed med den-ensomme-detektiv-der-arbejder-i-stadig-modvind. Jeg havde brug for et velfungerende kollektiv som kunne udgøre en modkraft mod både Folkhems-nostalgi og nybrutal Cyber-kriminalitet. Teste den i litteraturen ret usædvanlige figur ‘godt samarbejde’. For alvor elaborere med kollektivromanens form. Og opfinde en ny slags hovedperson, nemlig relationen-mellem-strisserne.” [6]

Kollektivet som hovedperson er en opfattelse der går lodret op mod en Wallanders klassisk besværede, ‘freudianske’ ego. Kollektivsubjektet svarer derimod til postmoderne tiders forståelse af individet som en flydende netværksidentitet, bestandig og frit skiftende efter sammenhængen. Det er kollektivet som *principiel* størrelse. A-gruppens personer, fra syv til ti undervejs, udvikler sig frit gennem dekalogen, i kraft af hinanden.

I en af romanerne kalder en centralt placeret person A-gruppen for “et besværligt kunstnerkollektiv midt blandt paragrafryttere og rednecks.” [7] Dét er en vigtig pointe. For uden deres kunstneriske, empatiske samforstand, det at de inspireret tænker hinandens tanker, bliver ingen opklaring mulig. Nok så megen it-ekspertise – og der er virkelig meget potentiale dertil i gruppen – grundig overvågning, subtil afhøringsteknik og sociologisk research og fantasi, det gør det ikke. Først når medlemmerne er eksistentielt sporet ind på sagen, sker de afgørende gennembrud, ikke gennem solopræstationer men netop i tæt samvirke. Lidt som myrens intelligens der først udløses i og med sværmen af myrer.

Man kan så spørge om en sådan ekspertgruppe virkelig er ‘realistisk’ forestilbar. Det er den muligvis ikke, men det er ikke det afgørende, for det handler om, op mod Millenium-tidehvervets umenneskeliggjorte globale, nrgative omstændigheder, at opstille en anden, positiv tonalitet, en modkraft, nok så lille, som er *os*, de i sidste ende hæderlige mennesker, inkarneret af A-gruppen. Krimien er jo ikke noget direkte udblik gennem et klart vindue til ‘virkeligheden’, men – ideelt set – en øvelsesbane for prøvevist fortolkende livtag med det uoverkommelige.

Samtidens problemer tager Arne Dahl ellers helt alvorligt. Romanerne følger bog for bog Millenium-årenes store hændelser,

---

6 Interview i nettidsskriftet **Deckarhuset** 24.06.09.

7 Kerstin Holm, i seriens andet mesterværk **Himmeløje** (2007/-09, s.146).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 241

noget der i øvrigt forhindrer en alt for velkalkuleret totalplanlægning. World Trade Center, Irak-krigen og meget andet finder tvangfrit vej ind mellem permerne.

Og post-Folkhem tilstanden er nøje fokuseret. 'Tilværelsens ulidelige lethed', vores dybt useriøse 'Existence Light', gennemvædet af en reklame-narkotiseret, sexualiseret pengefiksering, af simplistiske økonomiske kalkuler. 'Kan det betale sig for mig at tale med dette menneske?' tænker den centralt placerede Paul Hjelm med (selv)afsky. 'Tilstanden', 'den svenske tilstand', kalder han det.[8]

Og svensk er det jo ikke bare. Kriminaliteten flyder frit over grænserne. Med internationale aspekter' er bare fornavnet, på alt det som A-gruppen lakonisk kalder for "ikke helt almindeligt". Nogen 'stor fortælling' – som Sjöwall-Wahlöö stadig troede at kunne læne sig op ad, socialismens store frigørelsesfortælling – findes ikke mere. Man må klare sig med mindre. Humor, empati, kærlighed – og dét er nok den inderste motor for hele værket. Det får gøre det. En metafysisk dimension kan man måske glimtvis ane, hige efter, men andet end åben spørgen ud i det tomme når man ikke.

Men man kan noget andet. 'Man', Arne Dahl kan fx udfylde krimiens faste skemaer med alskens kulturstof, fra græske myter og tragedier, musik, kulturhistoriske overblik, over politisk 'varme kartofler', til inter- og metatekstuelle henvisninger og finter, *alting* snart sagt – noget der bestemt ellers ikke normalt figurerer prominent i krimien, men som her placeres såpas at spændingskurvens momentum ikke lider derunder. Der ligger et klart kulturpolitisk sigte heri: at 'polstre' krimien kulturelt-litterært. Dahls temmelig brede internationale gennemslag – tyve sprog, plus nu endelig også engelsk, tv-filmatisering osv.[9] – vidner om krimiens rige muligheder. Den *kan* sagtens være litteratur, i egen ret, og vanlige krimilæsere kan kapere meget mere end de selv og de klassiske fordomme anser for muligt.

Udover det *er* Arne Dahl en djævelsk, en skamløs plotter. De forskellige, faste byggestene, intrige, personer, deres følelser, kritik, humor, variation, stil osv er nøje afvejet – timing is everything. "Ingen døde punkter" er Dahls arbejdsmotto.

---

8 I hovedværket, førnævnte **Europa Blues** (2001/-03, s.146f).

9 Debutromanen **Misterioso** (1999) tilegnes december 2011, 2 x 90 minutter.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 242

Musik, og især jazzen spiller en afgørende, eksemplarisk rolle i Dahls ouevre. Fornemmeligst i **Europa Blues** hvor Miles Davis' ukrænkelige mesterværk **Kind of Blue** (1959) både danner stemningsmættet baggrund for Paul Hjelms besværede refleksioner over de flerfoldigt sammenflettede sagers dystre sammenhæng, men også generelt skanderer de centrale personers tankestrømme, det være sig efter (især) Miles Davis' eller John Coltranes improvisationsmønstre.[10] Meget kort sagt: Arne Dahls skrift *swinger*. Ikke ligefrem *free jazz*, men inden for rammerne – *dèr* jazzens start-og-slut tema præsentation, rytmegruppens rytmisk-harmoniske support, og *her*: inden for krimiens faste plotmønstre – kan snart sagt alting ske. Og sker. Dahls rigt flydende, alluderende og syntetiserende postmodernisme slår bro over kløften mellem fin- og populærlitteratur.

Og så? Efter de stipulerede ti romaner blev A-gruppen af sparehensyn – og efter masterplanen – nedlagt. I slutningen af **Himmeløje** diskuterer protagonisterne de mulige fremtidsudsigter. Én siger:

> "Det forekommer mig, at vi skulle kunne opgradere det gamle koncept på en ret fed måde i disse privatiseringstider. Vi bliver konsulenter hele bundtet (…) Det bliver en forsmag på, hvordan retssystemet kommer til at fungere i den nærmeste fremtid. Freelanceansatte privatstrømere bliver tidens løsen. Lidt science fiction, lidt dystopi, lidt **Blade Runner**." [11]

Det er slet ikke dumt sagt, i lyset af hvad vi tidligere har været inde på, globaliseringens problematisering af politiets symbolske rolle.

Unnecessary Officers? – Overflødige politidetektiver?

Det er præcis på dette ømme punkt den tidligere nævnte Andrew Nestingen sætter fingeren i sin interessante artikel "Unnecessary

---

10 Sammen med jazzhistorikeren Tore Mortensen forsøgte jeg i artiklen "Kind of Blue – Europa Blues. Jazzen og krimien som performative kunstarter", i antologien **Interaktioner – om kunstarternes produktive mellemværender** (red. Peter Stein Larsen o.a., AAU Forlag, 2009) at forfølge dette spor.

11 **Himmeløje**, s.417. Den efterfølgende roman, **Elleve** (2008/-09) er en skælmsk metaroman, model **Decameron** med dens lyse tro på fortællingernes kraft, en trædesten til videre eventyr, knap nok en krimi, men dens slutning åbner en mulig fremtid for en flerhed af A-gruppens medlemmer.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 243

Officers – Realism, Melodrama and Nordic Crime Fiction in Transition".[12]

Hvordan forbliver politiromanen egentlig troværdig i globaliseringens og neoliberalismens tid hvor epidemisk privatisering og smertefulde offentlige sparehensyn har minimeret politiets virkeområde og symbolske autoritet? Vi er hinsides Folkhemmet, midt i konkurrence- eller risikosamfundet.

For hver større samfundsmæssig forvandling har krimien skiftet master-form. Fra Christie til Chandler, videre til politiromanen, som blev omfunktioneret af Sjöwall-Wahlöö, og i Sverige siden revideret af Henning Mankell og Arne Dahl. Men hvad så nu?

Måske, siger Nestingen, er det nødvendige kursskift lige så afgørende som dengang Raymond Chandler afskrev hele 'Guldalderen' og krævede en ny realisme der kunne matche den organiserede kriminalitet.[13] For ellers dør også politiromanen. Dens klassiske beroligelse synes nu kun at kunne opnås ved at lukke øjnene for den store verden og koncentrere sig om det helt lokale, fx Gotland, som en Mari Jungstedt gør det. Det er ingen holdbar vej.

Nestingen skitserer tre muligheder, for og hinsides politiromanen. For det første kan man stædigt fastholde den loyale politimands embedsmand-etos og opklaringens grundige realisme. Leif G.W. Persson er her eksemplarisk. Men hans seneste – fine – roman hedder meget betegnende **Den døende politimand** (2010) og handler symbolsk nok om den klassiske, aldrende, livsstilssyge super-politidetektivs aller-allersidste sag. En strategi med klar udløbsdato.

Den anden vej er Henning Mankells. Eksistentielt anfægtet Folkhems-nostalgi, men så kraftigt melodramatisk farvet at solipsismen truer. *Er* der overhovedet noget uden for Kurt Wallanders tyngede sjæl? Mankell har skabt sin helt egen niche, men det er også svært at se kraft til fortsættelse herfra.

Nestingens tredje og sidste bud er Stieg Larsson. Hans skrappe thriller-opdatering af 'Pippi Langstrømpe' paraderer effektfuldt det ultimativt uskyldige offer, Lisbeth Salander, hvis smerterige genoprettelse må udspille sig på markedets neoliberale præmisser, kun dèr kan retfærdighed opnås – hvis man ellers kan overtrumfe de onde

---

12 I førnævnte antologi: **Scandinavian Crime Fiction** (jf. note 4).

13 I det berømte essay "The Simple Art of Murder", 1945.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 244

på deres egen bane. Den retfærdige hævn er definitivt privat – og ekstremt kulørt, undervejs langt ud over alle plausibilitetstærskler. Vildt – og medrivende -melodrama. Ikke en politimand i sigte. Friheden er slet ikke længere en sag for politiet.

Og det bør tilføjes, at det generelt i dag er påfaldende tit politiet ikke længere har hovedrollen. Journalister, hackere, tidligere kriminelle, aftroppede politimænd osv. tager rampelyset i stedet. Visse håbefulde unge krimiskribenter i Sverige har ligefrem aflagt ed på at de aldrig vil nedlade sig til at skrive endnu en Police Procedural.
Så hvad gør da Arne Dahl, der tydeligvis er helt opmærksom på globaliseringen og den klassiske politiromans prekære situation? Det skal jeg forfølge gennem en præsentation af **Hviskeleg**.

April, den grusomste måned [14]

Den 2. april 2009 startede 'London Summit', G20-landenes store krisemøde i kølvandet på de omfattende finansskandaler og –sammenbrud et halvt år før. Oven i købet med en nytiltrådt amerikansk præsident, Barack Obama, som en hel eller i det mindste en halv verden bævende nærede de allerstørste forhåbninger til. Dèr starter **Hviskeleg** også.

Europols nye, endnu tophemmelige *operative* gruppe, 'Opcop', har selvsagt en observatør i London.[15] Det er ingen ringere end den gamle A-gruppes intellektuelle fribytter Arto Söderstedt. Han gør sig sine dystre tanker mens han frysende ser G20-regeringslederne passere i deres Limousiner, på vej til at lappe nødtørftigt på skaderne. Han tænker:

> "Det burde være det økonomiske systems eksistensberettigelse, man diskuterede derinde. Men i stedet diskuterer man bare, hvor mange

---

14 Arne Dahl alluderer tvangfrit til T.S.Eliot's berømte startlinje om april som "the cruellest month" i et af digtene fra **The Waste Land** (1917).

15 Fra 1. januar 2010 blev Europols virke opgraderet til fuldt EU agentur, på linje med de andre EU-institutioner. "I substansen repræsenterer udvidelsen af Europols mandat til at dække alle alvorlige former for tvær-national kriminalitet et uomtvisteligt fremskridt med hensyn til at sætte skub i politisamarbejdet i Europa og dermed beskytte borgerne bedre." (EU-pressemeddelelse 18.04.2008) Det næste, logiske skridt er jo så at tildele Europol selvstændige *operative* muligheder, som en slags europæisk FBI. Dette skridt er det indtil videre (og så vidt vides) kun Arne Dahl der har taget. 'Opcop' står officielt for "Overt Police Cooperation", mere kontant og reelt for "Operating Cops".

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 245

> billioner der skal overføres fra bistands-, uddannelses-, sundheds-, kultur-og miljøformål og pumpes lige ind i en bankverden, som skal belønnes for at have sjusket og sløset på det grusomste. Man indefryser ikke engang chefernes bonusser." (s. 14)

Få dage efter er Opcop-gruppen i Haag – med hele 11 medlemmer fra EU-kredsen – operativt i gang. Söderstedt bliver, lige dèr på gaden i London, på mystisk vis intenst adresseret af en asiatisk mand der tilsyneladende ved uagtsomhed er blevet kørt ned af en politibil og nu med sine sidste kræfter spytter blod og en længere remse der lyder kinesisk i Söderstedts overfølsomme øre. En yngre kvinde findes tre dage senere dræbt i Hampstead Heath i det nordlige London, hendes blot lændeklæde-nøgne lig er som efter et klassisk kunstværk æstetisk arrangeret i et træ; kun hendes ansigt er skadet, til ukendelighed. Men selve impulsen til Opcop-aktiviteten kommer dagen efter fra gruppens lokalafdeling i Stockholm, hvor en kinesisk rengøringsdame under uforskyldt nattelangt ophold alene i en rigmandsvilla afsløres i at søge efter børnepornografi på ejerens computer. Som viser sig at have haft flere kontakter med Mafia-gruppen 'Ndrangheta i Calabrien …

Det er – til glæde for vellæste A-gruppe fans – Kerstin Holm der på avanceret videokommunikationsanlæg indringer den sidstnævnte sag til Opcop-chefen, hendes (fjerne) sambo Paul Hjelm i Haag.[16]

På vanlig Arne Dahl-vis er der dermed allerede serveret rigeligt til nysgerrigheden og eftertanken. Så meget mere som læseren derudover også får indblik i en underlig mail fra en vis 'Ariadne' til sjælssøsteren 'Fædra' i New York.[17] De har haft et nært studievenskab, og en fælles arbejdserfaring som finansanalytikere, noget der dog sluttede brat på Nine-Eleven, hvor de kun reddede livet fra kontoret i World Trade Center fordi 'Ariadne' ledsagede 'Fædra' til abortlægen, hvor 'Fædra' så brat valgte at beholde barnet og gifte sig med faderen. 'Ariadne' betror sig nu år efter til sin gamle veninde, i pine over at have set noget famøst på en ubevogtet dataskærm i banken, en 'Minotaurus' fra en fortid der ikke længere burde være mulig.

---

16 Lokalafdelingen i Stockholm omfatter også Sara Svenhagen og hendes mand Jorge Chavez; han er dog for tiden udstationeret i Haag. Men bortset fra disse fem 'kändisser' er der altså hele ni nye ansigter at lære at kende.

17 I den græske mytologi var Ariadne og Fædra jo blodssøstre.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 246

Selvfølgelig – ellers var det en dårlig krimi – hænger de fire disparate sager i sidste ende sammen, men sandt at sige på så uhørt kompleks facon, at det ikke lige går at sammenfatte – eller for Opcop-detektiverne at gribe afgørende ind i. Som Dahl siger et andet sted:

> ”Krimien er den komplicerede beretning om jagten på den enkle [baggrunds-]historie, og problemet er at den enkle historie næsten aldrig findes.” [18]

Meget kort fortalt viser den meget længe uidentificerbare kinesers sidste ord sig at have at gøre med grov industriel forurening af tibetanske floder. Kvinden i træet, der har udholdt omfattende tortur før døden, lykkedes dog med – i et plastrør i endetarmen – at meddele et par svært dechifrerbare webmail-koder til “den operative enhed, Europol”. Mafia-kontakten handler om hemmelig affaldshåndtering, dvs. kynisk gift-dumpning i Østersøen nær Letland, for et af kinesisk kopimøbler – og finanskrisen – truet eksklusivt svensk møbelfirma. Ejeren har naivt indgået en aftale med selve djævelen, og denne tager snart hele hånden. Og de sære mails fortsætter gennem romanen, fem i alt, og afslører, længe kun for læseren, en grum historie om finanskapitalens skrupelløse dobbeltspil: at spille kriseramt bank for at få G20-støtte, samtidig med at man med mystiske konti forbereder en eller anden kæmpestor ‘fjendtlig overtagelse’ af nogen eller noget, når krisen velkalkuleret er som værst.

Fælles for disse ‘enkle’ historier er, at nogen for alt i verden vil kommunikere en livsvigtig, forfærdende viden til nogen der burde kunne hjælpe - desperat til præsident Obama, til Arto Söderstedt, til Opcop. Og at nogen forhindrer dem deri, med professionel grusomhed, vold, trafikdrab, tortur.

Hviskeleg – ‘Chinese Whispers’ – hedder romanen, efter den gamle børneleg hvor én hvisker en besked til en anden som hvisker beskeden videre til en tredje osv. – og snart er udgangspunktet forvansket til ukendelighed.

Karakteristisk er det imidlertid her, at det der hviskes ét sted, med stor præcision synes at blive transmitteret kloden rundt. Således den fortalelse som en af Opcops’ene i en oprømt stund gør sig skyldig i i Polen og som gennem flere led ender i New York hvor

---

18 Fra “Arnes anteckningsbok”, på adressen: www.arnedahl.net

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 247

den afstedkommer flere voldsomme dødsfald. "Europol har en operativ enhed!" For Opcop går den slags selvsagt ikke, og det er Paul Hjelms ansvar at forhindre det.[19] En sådan læk kan dog også vise sig at have positive effekter. Returbeskeden, koderne til "den operative enhed, Europol", løsner til slut op for de forviklede sager. Til dels.

For den 'hviskeleg' de *kriminelle* kræfter – de åbenlyst lovløse og de 'blot' kriminelt indstillede under lovens dække – udfolder, den kommunikation foregår helt diskret, 'under radaren', og forbinder tvangfrit de mest diverse interesser: længe akkumuleret, risikovillig kinesisk kapital; en stor, skrøbelig investeringsbank i New York med tvetydige idealer; syditaliensk affalds-mafia med behov for en ny heroinrute fra Østen til Letland; en lille men potent kapital- og makrofondsvirksomhed tæt på New York-banken; en tavs skatteparadisbank på Cayman Islands. Noget som det kræver uhyre meget tid og omfattende it-ekspertise, finansbevægelsesoverblik, skatteunddragelseskundskab og korruptionsanalyse for Opcop-gruppen bare glimtvis at løfte sløret for. Og læg dertil – helt i tidens post-offentlige lovhåndhævelses manér [20] – et højprofessionelt, globalt opererende sikkerhedsfirma, 'Asterion Security Ltd.'[21], med pengehungrige excops på lønningslisten, som skifter navn og figurering alt efter opgaverne, der ikke uden videre er spor fine i kanten, et firma som lydløst forbinder alle de andre involverede instanser og – at all costs – sikrer at deres hemmeligheder forbliver hemmelige. Nogen vil gerne hviske noget vigtigt, andre tyster dem. Hvem sagde 'Unnecessary Officers'?

Das Kapital

I et interview i dagbladet 'Information' nytårsaften 2010 udtalte den indflydelsesrige engelske økonomiprofessor David Held (London School of Economics) om globaliseringens problemer:

> "For det andet har vi i dag at gøre med nye sikkerhedspolitiske udfordringer, som er globaliseringens mørke side. De kommer fra forfejlede

---

19 Foruden sin femårige A-gruppefortid har Hjelm også været ansat som Stockholm-chef for 'Interne' og som international ekspert i Säpo.

20 Det hævdes i romanen, at over halvdelen af al lovhåndhævelse i Europa nu er på private hænder (s.69), i USA 80% (s.219)

21 Asterion er oven i købet et andet navn for Minotaurus, uhyret i labyrinten.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 248

> stater, ikke-statslige aktører, borgerkrige, transnational kriminalitet, store kriminelle syndikater, som har evnen til næsten at ødelægge stater eller bekrige stater." [22]

Vi ser det jo i dag, med Grækenland. Og Letland er/var et rigtig godt eksempel. Går staten bankerot, ligger landet vidåbent for simpelthen, uofficielt, at blive privat opkøbt. Flere gange i **Hviskeleg** maner Opcops mafia-eksperter ildevarslende, at "inden der er gået ti år, ejer Mafiaen Europa." (s. 106 og 112) Græske Angelos Sifakis opsummerer:

> "Der er mange ting på spil. Svagere nationalstater, multinationale virksomheder, der begynder at organisere sig som mafiafamilier og vice versa, en dramatisk stigning i antallet af købte eller truede politikere, en voksende ligegyldighed med demokratiets hjørnesten hos almindelige mennesker og journalister. Vejen ligger åben. Vi er altid et skridt bagefter, fordi vi altid har liv at beskytte, vores egne og vores nærtståendes. De har ingen liv at beskytte. De er noget andet." (s.106)

Og værre endnu, når flere misliebige interesser spiller tvangfrit sammen, med gigantkonti fra før Nine-Eleven i centrum, konti og personer som burde være udslettet i Ground Zero, men som stadig er aktive og parat til eventyr; 'Minotaurus' overlevede åbenbart Ragnarok.[23]

Det er dette, mildt sagt, 'neoliberale' økonomiske system romanen udstiller og kritisk udfordrer. En stakkels lokal lettisk Opcopstrømer siger det sådan her:

> "Tiderne er meget specielle. Kapitalismen kunne være stoppet lidt op og have tænkt i sine egne PR-baner. Den kunne have tænkt: 'Vi har sejret, vi har rent faktisk sejret overalt på kloden. Ingen betvivler længere, at et samfund bygget på udbud og efterspørgsel er det bedste. Hvis vi lader være med at skeje helt vildt ud, vil vi også få alle mennesker på

---

[22] Det siges, at ud af verdens hundrede største økonomier er kun halvdelen stater. Resten er …

[23] En af de mere plausible konspirationsteorier angående 9-11 er den, at *nogen* i den højre-kristne Bush-administration på en eller anden måde havde fået nys om terrorplanen – og undlod at reagere på den! For at straffe det 'gudløst' jødisk-europæiske New York, for at få et sikkert påskud for en længe ønsket mellemøst-oliekrig, og for dermed at styrke det militær-industrielle kompleks som flere af de således varslede var aktivt involveret i. Helt centrale aktører i Twin Towers blev derfor advaret på forhånd. Resten måtte så blive martyrer.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 249

> kloden med os. Der er en grusom side af kapitalismen, en fuldstændig umenneskelig – vi ved det, og vi vil undgå at stille den til skue. Så får vi folket med os.' I stedet blev det lige omvendt. I stedet tromlede den alt og alle, og nu vil den ikke overleve. Verden kommer i brand, og jeg skal være den første til at beklage det." (s.287)

Og lige inden kunne samme desperat cool mand spidsformulere de kapitale (læs: svenske) banklege med bedragerisk billige lån til alle og enhver i Letland, banker som i den efterfølgende krise med staten som agent tjente styrtende på den lille stats budgetpine og vildt dyre nødlån:

> "Marx kunne måske have sagt det sådan her, uden selv helt at tro på det: 'Staten sponsorerer kapitalen, for at kapitalen rigtig skal kunne udbytte et lille, fattigt land.' Og det i det enogtyvende århundrede. Hvor vi måske burde have lært af det tyvende." (s.287)

Jeg er givetvis langt fra alene om at have stået temmelig magtesløst uforstående over for disse finansielle, globale udfoldelser; hvordan finanskrisen egentlig hænger sammen, hvordan det store netværk ser ud og fungerer, kriminelt eller ej. Interessant, at en krimi kan give langt bedre, mere konkret begreb herom end de fleste lærebøger i økonomi. Fiktionens kraft.[24]

At plotte malstrømmen

For ti år siden – i mesterværket **Europa Blues** – var det endnu muligt for Arne Dahl at indtegne sit plots mangfoldighed i en enkel figur – for detektiver og læsere at kontemplere – på en 'flip-over', et simpelt plustegn med fire såkaldte kvadranter.

Nu er det klart sværere. Kun teknologiens nyeste vidundere, en elektronisk bevægelig touch-screen digital væg osv. gør det muligt for de overbelastede Opcops at skabe bare et vist overblik over det sig evigt, så at sige organisk bevægende globale netværk af organiseret kriminalitet.

Det giver selvsagt visse fortællemæssige problemer. Så komplicerede 'stories' kræver et yderst vidtudspundet 'plot',[25] og krimier på

---

24 **Hviskeleg** modtog Det svenske Kriminalakademis pris for bedste svenske kriminalroman 2011.

25 Jeg trækker her på narratologiens angelsaksiske begreber, for de oprindelig russisk-formalistiske: 'fabula' og 'shuyzet'.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 250

rundt regnet 500 sider er ikke særlig velegnede til at blive konsumeret i ét begærligt læseryk, som det sig ellers hør og bør. Det bliver indimellem svært at følge med. En svensk anmelder fandt således **Hviskeleg** mere interessant end spændende. Jeg kan forstå synspunktet, men finder rigelig spænding i andet end den nådesløse opskruning af tempo og action-intensitet. Og der er i øvrigt en del af det også, eruptivt undervejs.

Arne Dahl har altid været skrap til at få samspillet i sit detektivkollektiv til at sitre af spraglet liv, vittigt pjank, livsklogskab og dyb inspiration, men det siger sig selv at han med introduktionen af hele ni nye personer får et vist besvær med at få alle til at danse andet end som (dygtigt) animerede papfigurer. De fulde portrætter tager mere tid, men der er allerede adskillige mindeværdige personager i den af Hjelm kyndigt sammensatte gruppe. Især kvinder. Tyske Jutta Beyer, der bag et (oprindelig DDR) artigt skolepigevæsen skjuler, men snart åbenbarer en analytisk skarphed som – i tæt samarbejde med den erfarne Arto Söderstedt – bringer sagerne afgørende i bevægelse, fra den udkant som det svenske møbelfirma reelt er. Eller Corine Bouhaddi, barsk (muslimsk) marokkansk-fransk narkostrømer fra Marseille, som – mut og skarp og inderst inde ægte sødmefuld - sammen med Paul Hjelm selv samler trådene i London. Eller mail-portrættet af 'Ariadne', Rianna Tinsley, hende der anklager sig selv for aldrig at have *brændt* for noget, men som med sin (sene) indsigt i det gigantiske tyveri finansvirksomheden altid også er, vinder heltindestatur, en desperat fighter der satser alt – på at få Barack Obama i tale i London. Eller altså i det mindste at få sin 'tråd' til Opcop. Hun er værkets inderste livsnerve. [26]

Man kan også turnere sagen på en anden måde. Den plotologiske 'overanstrengelse' er rent ud sagt romanens afgørende tematiske *pointe* – så svært overskuelig og kompliceret *er* vores globaliserede verden. Jeg kender ingen anden krimiforfatter der som Arne Dahl

---

26 'Ariadne' er selvfølgelig også selve metaforen for krimien: det at vove sig ind i labyrinten – og komme nogenlunde helskindet ud igen. Vores gamle A-gruppefavoritter bidrager selvsagt også til værkets nerve. Paul Hjelm med sine nu meget voksne' problemer med at agere politisk-taktisk i Europols hemmelige farvande uden at miste åbenhed og empatisk overblik; og Arto Söderstedt med at overkomme den isnende vind der allerede fra starten i London rammer ham, både ude- og indefra, fornemmelsen af en overvældende "svigets vind", som truer med at udslette al humanitet.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 251

vover at tage så kraftig en bid af aktualiteten, fastholde den konkret og ryste den kritisk.

Europas identitet

Opcop, Europol, EU, Europa. I sidste ende handler det om Europas hjerte, os. Vi, som vanligvis vægrer os mod at tænke i de baner, ivrigt støttet af vores populistisk-nationalistiske politikere. **Hviskeleg** peger præcist på behovet for *det*. Vi mangler at genopfinde Europa, revitalisere dets idé, dets civiliserende fortælling. Arne Dahls politiske kup er nu, at Opcop-gruppen jo netop skal 'bevise' den nye fælleseuropæiske identitet, og nødvendigvis må gøre det gennem opbygningen af en *gruppe*identitet, ikke blot ved en individualistisk læggen sig efter et abstrakt ideal, men netop kun gennem fælles, kollektiv praksis. Kollektivet som princip.

En støtte hertil finder Dahl i myten. For ham foretegner den alment de menneskelige forholdsmuligheder. Myten som matrice.[27] Ariadne svigtes af helten Theseus, efter ellers at have holdt det livgivende garnnøgle for ham ind og ud af Minotaurus' dødsensfarlige labyrint, den Theseus, der så siden straffes af Fædra, hans nye mage, hun optændt af selvoptrævlende tvivl om egen lysts berettigelse. I noget mere beskedent format: **Hviskeleg**s-Ariadnes klagesang og død fører *hendes* Fædra på krigsstien, og viser samtidig Opcop-gruppen det sidste stykke vej. Gruppen er, som A-gruppen før den, fortrolig med mytens kraft. Ariadnes 'story'-tråd foretegner dem de afgørende handlingsmønstre.[28]

Og mytisk bevidsthed handler også om empatisk forståelse for de uskyldige ofre for tragedien – in casu den som inhumanitetens vold-

---

27 Mytesporene er allestedsnærværende i Dahls krimier, Orfeus og Eurydike (**Op til toppen af bjerget**, 2000), og (Aischylos') **Orestien**'s Erinyer (**Europa Blues** (2001) især. Shakespeare også (**En skærsommernatsdrøm**, 2003). Hèr drejer det sig om både Euripides' og Racines bearbejdning af myten, **Hippolytos** (428 fvt.) og **Phèdre** (1677).

28 Som før antydet udfolder krimien sit opklarende 'plot' for i sidste ende at komme til klarhed over den 'story', der betingede sagens elendigheder. Men som også sagt, 'story'en er ikke slet ikke nødvendigvis enkel. Men Ariadnes begrænsede, men centrale 'story'-viden hjælper til næsten-slut Opcop-gruppen afgørende – og har inden da længe pirret læserens fortolkningskapacitet. 'Story' er nødt til stedvis at poppe op i 'plot', som allerede Raymond Chandler sagde det i sit førnævnte, centrale essay-opgør med Agatha Christie-skolen.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 252

somme (mafia)gennemslag lige midt i den pæne Stockholm-forstad næsten afstedkommer. Sara Svenhagen forhindrer i sidste øjeblik den pubertært 'guitar-hero'-ensomme, negligerede møbelfabrikantsøn, den 'pædofili'-mobbede Johannes, i at begå skolemassakre og/eller selvmord.

Closure?

Til slut skal det jo gå nogenlunde ordentligt op i krimien, 'Closure' som man siger. Der dør ofte en del uskyldige mennesker, men forbryderne plejer da at blive enten ombragt i heltemodig ildkamp eller afsløret og bragt frem til retssystemets domfældelse. Det handler læserens velforståede kontrakt med forfatteren om.

Sådan går det guddødeme ikke i **Hviskeleg**. Nok dør der mindst fjorten mennesker undervejs – herunder hele to Opcops på risikabel aktion (jeg siger ikke mere!). Nogle småfisk ombringes, jo, men ingen af de virkelig kriminelle bagmænd, undtagen den næsten anonyme 'Minotaurus' selv – under en nærkatastrofal, hjerne-splattered aktion i en bank i Berlin. Han bliver noget så effektivt 'tystet'.

Men: Hanshui i Tibet, 'Ndrangheta i Calabrien, Antebellum Invest Inc. og Asterion Security Ltd. i NYC – gone with the wind, mere eller mindre.

Ved de afsluttende forhandlinger i Haag siger Paul Hjelm følgende:

> "Det slående er, at det hele på en måde virker organisk. De kriminelle organisationer griber friktionsløst ind i hinanden. Der er ligesom ikke nogen begyndelse. Det er en historie uden begyndelse, en historie, hvor det hele allerede sker, og ingenting kan begynde, uden at alt det andet allerede er der. Det er en verden i en nedadgående spiral." (s.467)

"En malstrøm", tilføjer Arto Söderstedt dystert. Og dog ikke bare det. Hjelm opsummerer:

> "Alligevel skulle jeg mene, at der kom en hel del ud af det her. Vi så en masse nyt. Vi lindede på mange døre, der tidligere var helt ukendte eller helt urokkelige. Vi reddede et lille, men vigtigt europæisk land. Og vi viste frem for alt, at vi europæere kan finde ud af at samarbejde uden alt for mange gnidninger. Det er det, der peger fremad ved det hele. Vi afdækkede en kriminalitet, der ikke er synlig i det daglige, i

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 253

> hvert fald kun brudstykkevis. (…) Opcop-gruppen er nu gjort permanent. Vi er nødt til at være hemmelige en tid endnu, men ifølge Europols og hele EU's ledelse har vi vist vejen mod fremtiden. Så må vi jo se, hvor langt den holder." (s.471)

Nybrud og kontinuitet

Hviskeleg er vel ikke ligefrem svar*et* på The Police Procedural's eksistentielle krise i globaliseringens malstrøm, men den viser helt klart en farbar vej, hinsides både "Folkhems-nostalgi og nybrutal Cyberkriminalitet" (jf. s.9), fri af både melodramatisk individ-indkrogethed og hidsigt hævnende overmennesker.

Der er al god grund til at glæde sig til fremtidens tre stipulerede 'Euro-thrillers'. Fulde af tidens store problemer, fulde af krydrede karakterer i inspireret samspil, forenet i retfærdig harme over 'tilstandene', forenet i dyb humanitet og viden om afgrundene under vores skrøbelige samfund. "At finde en form til sin vrede", sådan udtrykker Arne Dahl et sted sin dybeste inspiration fra Sjöwall og Wahlöö.[29] 'Hold galden flydende' so man sagde engang. Arne Dahl er de to gamles sandeste arvtager. Og han skriver som en skide engel.

Hviskeleg er noget af et nybrud for politiromangenren og Arne Dahl, men den vedkender sig også klart en kontinuitet gennem hele værket. Ved slutningen af det før omtalte, afklarende Opcop-møde i Haag betragter Paul Hjelm og Jutta Beyer – da alle de andre er gået – sammen den store digitale vægtavle. Paul Hjelm siger:

> "Du skulle måske indprente dig det her skema og lade det erstatte Europakortet i dit atlas."
>
> Hjelm og Beyer betragtede det uoverskuelige virvar af pile og kasser og bogstaver. Det var der alt sammen. Et fuldstændig vanvittigt og fuldstændig logisk kort over et kontinent i mentale ruiner. En absurd konstellation af forbindelser mellem dødsspjættende kropsdele. Et pengebedøvet nervesystem. Et frygteligt diagram over åndeligt forfald og kulturel fernis. (s.472f)

I slutningen af debutromanen **Misterioso**[30] betragtede A-gruppens

---

29 I forordet til genudgivelsen af deres **Strisser, strisser** (1970, genudgivet 2007. **Hviskeleg** sender S/W en lille diskret hilsen i slutningen, hvor alt ligesom er sagt og man måske burde spille et stilfærdigt spil 'Scrabble' i stedet. Som i S/W's tiende roman **Terroristerne**.

30 **Misterioso**, s. 326.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 254

ærværdige leder Jan-Olov Hultin og hans dengang nye lærling Paul Hjelm et tilsvarende – og teknologisk langt mere primitivt – kort over den just afsluttede sag. Hultins ord og den dystopiske beskrivelse var punkt til prikke identiske med ovenstående. Blot hed det dengang 'Sverige', endnu ikke 'et kontinent' og 'Europa'. I begge situationer var det dog trods alt muligt at fortsætte:

> "Ja ja, tænkte Paul Hjelm. Man kan overleve det også.
> Han længtes efter Kerstin Holm.
> Mere end nogensinde før." (s.473)

Peter Kirkegaard, cand. mag. Málskúlaleiðari. Undirvísingaradjunktur á Deildini fyri Samskifti, Aalborg Universitet.
Teldupostur: peterki@hum.aau.dk

Peter Kirkegaard, Cand. Mag. Language School leader. Teaching Lecturer, Department of Communication and Psychology, Aalborg University.
Email: peterki@hum.aau.dk

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 255

Staða Íslands í Skandinavíu, einkum með tilliti til bókmennta

Kristján J. Jónsson

Abstract

This article is named after a lecture given by Icelander Grímur Thomsen at the association of Scandinavists in Copenhagen in 1846. In the lecture Grímur Thomsen attempts to analyse the position of Icelandic language and culture. He can not speak in his own language and because the Danes do not understand Icelandic he claims he cannot be himself as an Icelander in Scandinavia. Understanding of Icelandic and knowledge of Icelandic medieval literature are in his opinion vital for the Scandinavian's understanding of himself.

Grímur Thomsen argues that it is important to consider both the cultural and geographical placement of Iceland. Iceland exists between Europe and America, free like an individual in a sea of people. In comparison the Danes have lost the connection with their Nordic roots and face only imitation of great nations, degeneration and banality.

With the article Grímur Thomsen intends to increase the cultural weight of Iceland and thus his own, along with that of other scholars from the Icelandic colony seeking the centre of power in Copenhagen

Íslenska skáldið, fagurfræðingurinn, stjórnmálamaðurinn og embættismaðurinn Grímur Thomsen (1820-1896) fór til mennta í Kaupmannahöfn eins og aðrir íslenskir menntamenn á hans dögum. Hann reyndi fyrst að leggja fyrir sig lögfræði og málfræði en sneri sér fljótlega að fagurfræði og samtímabókmenntum. Hann varð fljótlega hallur undir liberalisma og baráttu fyrir borgaralegum réttindum, málfrelsi og ritfrelsi og lagði ungur í harðar deilur um þau mál við danska skáldið Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), skrifaði síðan og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 256

gaf út á bók, fræðiritgerð um það hvort frönskum skáldskap hefði farið fram eða aftur eftir byltinguna og hann skrifaði einnig viðamikið fræðirit um Lord Byron og skáldskap hans. Það var meistaraprófsritgerð sem hann varði árið 1845 og jafnframt fyrsta ítarlega fræðiritið um Byron í Skandinavíu.

Grímur Thomsen gekk í félag Skandinavista sem vildu að Norðurlöndin mynduðu stórt ríki eða ríkjasamband, svipað Þýskalandi og Bandaríkjunum. Þær hugmyndir voru mjög óvinsælar af danskri valdastétt sem vildi ein ráða öllu í sínu landi og gengu þvert á glænýjar hugmyndir Íslendinga um sjálfstæða þjóð. Hugmyndir Skandínavistanna byggðust á því að Norðurlöndin ættu samleið vegna svipaðrar náttúru og skyldra tungumála. Þar að auki voru hernaðarleg rök fyrir þessum sameiningarhugmyndum. Stórveldi Evrópu höfðu ýtt Norðurlöndum til hliðar í milliríkjaátökum og gert þau að jaðarþjóðum svo að mörgum leist vel á gagnsókn sameinaðra Norðurlanda.

Í nafni þjóðlegrar frændsemi var svo haldinn fundur í félagi skandinavista 9. janúar 1846 og hinn nýbakaði magister, Grímur Thomsen, fenginn til að tala um stöðu Íslands í Skandinavíu, einkum með tilliti til bókmennta. Erindi sitt kallaði hann: "Islands Stilling i det øvrige Skandinavien, fornemmelig i litterær Henseende". Lykilstaða Íslands í norrænni menningu hafði áður verið nefnd á fundum skandínavistafélagsins, meðal annars í ræðu sem Grundtvig hélt þar árið áður (Jón Yngvi Jóhannsson 1998b:43). Ræða Gríms er hins vegar fyrsta dæmið um að leitað sé í uppsprettuna sjálfa og Íslendingur beðinn að túlka viðhorf íslenskrar menningar.

Fundurinn virðist hafa einkennst af mikilli gleði eins og Andrés Björnsson rekur í formála bókar sinnar með þýðingum á ritgerðum Gríms (Andrés Björnsson 1975:10) og frásögn hans er hér endursögð örlítið stytt: Það var hlustað með almennri athygli og ákaft fagnað þegar erindinu lauk. Á undan og eftir voru sungin ljóð eftir Bjarna Thorarensen og Grundtvig og svo komu skálaræðurnar: fundarstjórinn, prófessor Sommer, mælti fyrir minni Gríms, Grundtvig prestur fyrir minni Íslands, Finnur Magnússon fyrir minni Grundtvigs, Tschernig kapteinn fyrir minni sjálfstæðis Íslands og alþingis, Plough kandidat fyrir minni Íslendinga í Kaupmannahöfn, Almquist rektor fyrir því að íslenska yrði skilin eins og móðurmálið í Danmörku, Svíþjóð og Noregi og að Ísland yrði hluti af Skandinavíu

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 257

og svo fyrir hinu mikla "skandinavíska norðursvæði frá Ameríku til Rússlands"! Auk þess fluttu Monrad magister og Grundtvig nokkrar gamansamar skálarræður og þessi síðasti hluti hefur ef til vill mótast því hvað var í skálunum. Frá þessu öllu var hins vegar sagt strax daginn eftir í *Nyt Aftenblad* (10. janúar 1846) og þaðan hefur Andrés Björnsson sínar upplýsingar.

Ekki fer á milli mála að viðstöddum hefur þótt þetta mikill atburður, gleðin er einlæg og möguleikarnir óþrjótandi. Senn verður íslenska skilin á götum Kaupmannahafnar og norðursvæði Ameríku og Rússlands virðast skandinavísk svæði, að minnsta kosti þegar Almquist rektor heldur sjöttu skálarræðuna. Því má þó ekki gleyma að þeir fundargestir sem upp eru taldir eru mektarmenn sem höfðu áhrif í dönsku samfélagi. Grími er sýnd virðing þegar hann er beðinn um að tala á þessum vettvangi og hann talar máli íslenskra bókmennta í þessum fyrirlestri eins og hann átti eftir að gera í fræðigreinum og endursögnum miðaldabókmennta.

Í fyrirlestri hans er gengið út frá þeirri forsendu að íslensk menning sé kjarni og upphaf allrar norrænnar menningar. Íslendingar hafa að hans sögn varðveitt tungumálið lítið breytt, varðveitt ritlistina og farið sem farandskáld um Norðurlönd og þorað að horfast í augu við konunga. Þar er vísað til dróttkvæða og margvíslegra frásagna af samtölum konunga og hirðskálda þeirra. Íslensk menning beið að sögn Gríms mikinn hnekki þegar Íslendingar misstu sjálfstæði sitt í hendur Norðmanna en það versnaði þó um allan helming þegar þeir lentu undir Dönum. Norðmenn mundu alla tíð eftir skyldleika þjóðanna en í augum Dana var Ísland nýlenda. Annað reiðarslag fyrir íslenska menningu var húsagatilskipun Danakonungs, enda geta konungar fátt gert óviturlegra en að banna saklausa skemmtun.

Fyrirlesarinn kveðst ekki mæla kaþólsku bót eða vera andsnúinn siðaskiptum en er þó mjög jákvæður í garð Jóns Arasonar, síðasta kaþólska biskupsins á Íslandi. Hinn jákvæða þátt siðaskiptanna sér Grímur fyrst og fremst í Hallgrími Péturssyni. Í honum og veraldlegum skáldum á borð við Stefán Ólafsson lifir íslensk menning þrátt fyrir allt áfram og er kjarninn í norrænni mennsku.

Til þess að ná eyrum áheyrenda sinna hefur fyrirlesarinn mál sitt á athyglisverðri þverstæðu (Grímur Thomsen 1846). Hann kveðst beðinn um að segja frá Íslandi vegna þess að hann sé Íslendingur og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 258

þekki því til íslenskra málefna en *sem Íslendingur* geti hann ekki komið fram á skandinavískum vettvangi. Hann geti ekki notað sitt eigið tungumál eins og Svíi sem flytji sitt mál á sænsku eða Dani sem tali sína dönsku og það liggur í orðunum að án tungumálsins sé hann ekki heill Íslendingur þegar hann talar til herraþjóðarinnar.

Þetta er endurtekið þema í síðlendufræðum þó að ekki hafi margt verið skrifað um nýlendutengsl í löndum þar sem nýlendan er jafn skyld og tengd nýlenduveldinu og í dæmi Danmerkur og Íslands. Ástæða er þó til að minna á hugtakið nordientalisma en það er soðið upp úr hugtakinu orientalismi. Ekki er hægt að horfa framhjá síðlendufræðum á Norðurlöndum þó að meiri hluti nýlendna hafi auðvitað verið í öðrum heimsálfum, kynþátturinn annar og tungumál og menningarstig gjörólíkt.

Samband nýlendubúans við tungumálið, einkum hið opinbera mál nýlenduherrans, er iðulega mjög viðkvæmt. Danir tóku aldrei yfir á Íslandi hið opinbera tungumál kirkju og stjórnsýslu á sama hátt og í Færeyjum til dæmis. Íslenskir embættismenn urðu þar milliliður. Grímur tekur sér engu að síður stöðu með öðrum nýlendubúum og minnir á uppruna sinn þegar hann hefur mál sitt á þennan hátt og tekur sér orðræðuvald um leið og hann minnir á að honum er ekki ætlað það. Að þessu verður aftur vikið í lok greinarinnar.

Í þekktri grein um skipan orðræðunnar gengur Michel Foucault (1991:191-226)[1] út frá þeirri grunnsetningu að í hvert sinn sem við veljum eitthvað eitt útilokum við eitthvað annað sem við hefðum getað valið. Hver fræðigrein er sögð taka trúanlegar sannar og ósannar fullyrðingar en ýta út fyrir mörk sín aragrúa af "þekkingarskrímslum". Það sem við segjum þarf að rúmast "innan sannleikans". Þá lúta menn "lögreglum" orðræðunnar og endurnýja þær. Þetta þýðir að orðræðan er bæði innilokunar- og útilokunarkerfi. Til dæmis um það hvernig orðræða mótast tekur Foucault a) bannið, b) markalínur brjálæðisins og c) sannleiksleitina. Um leið verða þetta þrjú útilokunarkerfi. Það sem er bannað, það sem telst geðveiki og það sem ekki er satt er utan viðtekins sannleika. Á þessum greiningum byggir Foucault hugmyndir sínar um orðræðusamfélag og þær varpa ljósi á orðræðuna sem Grímur Thomsen er staddur í. Það er sérstaklega þriðji liðurinn, c), sem fær gildi vegna þess að sann-

[1] Skipan orðræðunnar. (L'ordre du discours) Hér er byggt á þýðingu Gunnars Harðarsonar.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 259

leiksleitin beinist að fortíðinni undir merkjum rómantískrar menningarumræðu og fortíðin er Ísland. Það hefur verið bannað en íslensk menning á nú að fá hlutverk sannleikans.

Í greinum sínum og fyrirlestrum leitast Grímur við að leggja undir sig þekkingu sem er eign nýlenduherranna á tungumáli þeirra, og undirorpin þeirra reglum um það hvað eðlilegt er og heilbrigt og því satt og rétt. Með þetta að vopni ætlar hann að hefja íslenska texta og menningu til vegs og virðingar.

Tungumálið sem áður sameinaði norrænar þjóðir og kallaðist dönsk tunga, norræn eða íslensk, skilur nú Íslendinga frá öðrum þjóðum, segir Grímur. Hið eina íslenska sérkenni er hreimurinn þegar Íslendingar tala dönsku og hér mætti spyrja hvort Íslendingurinn sé þá ekki orðinn gallaður Dani. Tungumálið sker með öðrum orðum úr um það hvort sá sem talar er inni eða úti, hvort hann er 'við' eða 'hinir'. Herraþjóðin ræður ritmálinu og þekkingunni. Þessi staða vekur efa um að nokkur möguleiki sé á að koma fram sem Íslendingur á skandinavískum vettvangi árið 1846 en sá sami efi sýnir einnig nauðsyn þess að það sé gert, vegna þess að þjóðirnar eiga samleið. Það virðist þversagnakennt að Grímur skuli taka sér orðræðuvaldið þegar hann útskýrir jafnframt að hann hafi ekki það vald og að tungumálið geri honum ókleift að fjalla um efni fundarins í þessu samfélagi. Skýringin er sú að 'sannleikur' hans felst í því að hann þekkir 'frummál' Norðurlanda. Sú þekking veitir honum vald til þess að skora á doxuna og móta 'orðræðu' sem jafnframt útilokar þá sem útiloka hann.

Kenningar Gríms um íslenskt þjóðerni og Skandinavíu eru nokkuð vandræddar vegna þess að þær eru börn síns tíma. Hér er miðað við dönsku frumútgáfuna þó að skilningur íslensku þýðingarinnar sé stundum nefndur. Á þessum tveimur textagerðum er stundum nokkur munur. Ekki er ætlunin að fylgja umræðu um textamun eftir sem þýðingafræðilegri umræðu. Hins vegar er óhjákvæmilegt að útskýra stundum þann mun sem er á danskri og íslenskri gerð textanna sem ræddir verða á eftir. Það sem hér er sagt getur orðið vandskilið ef lesendur láta sér nægja að miða við íslensku þýðingarnar.

Þýðing Andrésar Björnssonar á greinum Gríms (Andrés Björnsson 1975) er víða vönduð og falleg, sé miðað við málhreinsunarsjónarmið, en drepur merkingu stundum á dreif, sérstaklega þegar

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 260

talinu er vikið að heimspekilegum hugtökum og heimsskilningi: "Skjulte kræfter" er til dæmis þýtt með: "dulin öfl" (Andrés Björnsson 1975:20 og Grímur Thomsen 1846:4) sem virðist óþarflega leyndardómsfullt þegar hið leynda afl sem Grímur ræðir um er einfaldlega auðmagn íslenskrar menningar sem á að gera okkur kleift að uppgötva hver við erum. Það er einungis "í leyni" vegna þess að sérstaða Íslands í Skandinavíu er ekki ljós. Við erum tilbrigði af hinni skandínavísku Hugmynd og án tungumálsins getur Grímur að eigin mati tæplega sýnt nægilega vel fram á að persónuleg sérstaða hans sé einmitt fólgin í því. Hann verður að láta sér nægja dönsku en íslenskan virðist honum ómissandi til þess að:

> … koma fram eins og ég teljist ein af birtingarmyndum hinnar skandínavísku Hugmyndar; eins og ég sé eitt af hinum umtalsverðu, andlegu tilbrigðum hinnar andlegu norrænu einingar, sem einmitt eru mikilvæg vegna þess að þau eru tilbrigði.[2]

Að sjálfsögðu er hér um að ræða Hugmyndina með stórum staf. Þessi merking skilar sér ekki í þýðingu Andrésar Björnssonar:

> … koma fram sem fulltrúi eins af hinum skandinavísku hugmyndaafbrigðum, sem fulltrúi fyrir eitt markvert tilbrigði hinnar norrænu heildar, sem á sér verulega réttlætingu í því, sem afbrigðilegt er. (Andrés Björnsson 1975:19)

Náttúran og hið liðna geymir að mati 19. aldar manna sannleikann um okkur og almættið eins og vikið var að í formála og Ísland er framar öðrum löndum fulltrúi stórbrotinnar náttúru og hins liðna á Norðurlöndum. Að mati Gríms Thomsen er Ísland þó hvorki safn né grafreitur eins og síðar verður komið að. Í textum hans eins og margra annarra 19. aldar manna, er fortíðin ekki andstæða nútímans eins og svo víða í textum tuttugustu aldar. Íslandi er í texta Gríms ætlað svipað hlutverk í sögu og menningu Norðurlanda og Grikklandi í Evrópu. Á því má byggja þjóðernishugmyndir vegna þess að Ísland gætir fjársjóða sögunnar. Að sjálfsögðu er ekki verið að segja hér að þessar hugmyndir séu nýjar, hins vegar hafa þær fengið nýjan

---

[2] "… vise mig som tilhørende een av den skandinaviske Idees Individuationer, som tilhørende een af den aandelige nordiske Eenheds væsentlige Differentser, der netop som Differentser have deres store Gyldighed." (Grímur Thomsen 1846: 3).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 261

mátt sem breytir skilningi samtímamanna Gríms. Lega landsins tengir það við bæði Evrópu og Ameríku; í senn við hinn nýja og gamla heim og skapar því algera sérstöðu sem tengist fortíð og nútíð eins og Grímur segir:

Afskekkt lega landsins virðist frá upphafi hafa ráðið að það yrði það sem það hefur lengi verið og er enn: Musteri Ságu, fjársjóðsherbergi hinna norrænu sérkenna, eldtraust en þó logandi svo vitnað sé í íslenskt skáld sem segir: "bægi sem kerúb með sveipanda sverði silfurblár Ægir oss kveifarskap frá."[3]

Andrés Björnsson talar í þýðingu sinni um dýrgripaskrín hinnar sérkennilegu norrænu:

> Svo er sem einangrun landsins hafi frá upphafi ákvarðað, að það skyldi vera það, sem það lengi var og ennþá er: musteri sagnanna, dýrgripaskrín hinnar sérkennilegu norrænu, sem eldtraust, og þó brennandi "verndast af silfurblám ægi eins og kerúb með sveipanda sverði", svo að notuð séu orð íslenzks skálds. (Andrés Björnsson 1975:21)

… en það stendur ekki í texta Gríms. Hér er reyndar um þýðingafræðilegan vanda að ræða. Grímur er að tala um það að vera norrænn; tala um norræna sérstöðu, nánast að segja norrænan persónuleika sem er ólíkur suðrænum og andstæður honum að mörgu leyti. Á rómantíska tímabilinu var þetta jákvætt og menningarlegt umræðuefni en kynslóð Andrésar Björnssonar var af gildum ástæðum tvístígandi gagnvart þjóðernishugmyndum sem runnu saman við hugmyndir um persónuleika og lesendur hans hefðu tengt þær næsta sjálfvirkt við nasismann í ljósi sögunnar. Að slíkum tengslum hefur víða verið vikið.[4] Hvað sem því líður þá er þýðingin falleg en ónákvæm. "Norræna" er tvímælalaust miklu þrengra hugtak en "nordiskhed".

---

[3] "Dets isolerede Beliggenhed har fra Først af ligesom bestemt det til at være, hvad det længe har været og endnu er: Sagas Tempel, den ejendommelige Nordiskheds Skatkammer, som brandfrit og dog brændende, forat bruge den islandske Digters Ord: "beskyttes af det sølvblå Hav, som av Cheruben med det dragne Sværd…" (Grímur Thomsen 1846: 5).

[4] "By the 1930s and 1940s other writers were re-reading Romanticism not as something that laid the ground for the horrors of revolutionary collectivism but – as something that prefigured Fascist totalitarianism." (Day 1996: 91).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 262

Það þarf ekki lengi að lesa í grein Gríms um stöðu Íslands í Skandinavíu til þess að sjá að hún beinist öll að því að auka menningarlega þyngd Íslands eða sanna menningarlegt gildi þess. Vikið er að þjóðlegu sakleysi Íslendinga sem skynja í senn hinn gamla og nýja tíma, enda landfræðilega séð jafnlangt frá nýja og gamla heiminum. Þess vegna hafa þeir verið sakaðir um lágt menningarstig en þær ásakanir má rekja til úrkynjaðrar og aflagaðrar evrópskrar menningar eða: "… det i Kulturens Misdannelse graanede Europa stundom at beskyldes for Barbari.". Andrés talar í sinni þýðingu um Evrópu sem sé "grá orðin af menningarofvexti" en það skilar ekki myndmáli og hugsun Gríms.[5] Ennfremur er Íslendingum eins og áður var nefnt líkt við Grikki og varðveislu norrænnar menningar við varðveislu grískrar menningar. Fordæmi má hér greinilega sjá í frumkvöðlum rómantísku stefnunnar á árdögum hennar í Þýskalandi. Bæði Goethe og Schiller til dæmis höfðu mikið dálæti á sígildri grískri menningu og hún var í hávegum höfð allt rómantíska tímabilið (Schiller 2006). Sjálfur lagðist Grímur löngu seinna í þýðingar á grískum stórskáldum (Grímur Thomsen 1934, II: 130-270). Í Grikklandi stóð vagga vestrænnar menningar og það gefur auga leið að tenging íslenskra fornbókmennta við norrænar á sama hátt og gríska við evrópskar er verulega jákvæð. Auðvitað sætta menn sig við minna á stundum, en oftast þarf einhvern arf sem unnt er að fella undir skýringarlíkön klassíska fræða sem aðferðafræðilega voru vitanlega undanfari þjóðarbókmenntafræða (Gauti Kristmannsson 2008:166-167).

Í hinu mikla riti Auerbach, *Mimesis. Framsetning veruleikans í vestrænum bókmenntum* (Auerbach 2008:27-57) sem fyrst var gefin út 1946 en birtist í íslenskri þýðingu 2008, er borinn saman menningarheimur Hómers og Biblíunnar og þar eru athyglisverð líkindi við samanburð Gríms á grískum menningarheimi og norrænum.

---

5 "... det i Kulturens Misdannelse graanede Europa stundom at beskyldes for Barbari." (Grímur Thomsen 1846: 5.) Í orðabók yfir danska tungu á tímabilinu 1700–1950 má finna tvær merkingar orðsins misdannelse'. Annars vegar merkir það líkamlega vansköpun eða frávik einhverrar lífveru, hins vegar afmenntun sem er andstæða við menntun. Afmenntun er hér líklega fólgin í því að gleyma uppruna sínum og tengslum við þjóðerni og þar með sjálfsmynd. (http://ordnet.dk/ods/opslag?opslag=misdannelse).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 263

Samanburður Auerbach á grískum textum og Biblíutextum byggist í stuttu máli á því að hinir grísku textar séu ljósir og skýrir og þá sé illmögulegt að túlka sem táknrænir og margræðir væru. Bókmenntahefð Biblíunnar heldur hins vegar skýringum til baka og þar er hið ósagða iðulega það sem mestu máli skiptir. Báðar þessar stíltegundir standa í andstæðum sínum fyrir grunngerðir: annars vegar mótandi lýsingu, jafnmikla birtu, órofa tengingu, frjálsa ræðu, forgrunnsstöðu, skýrleika, afmarkanir á sviði sagnfræðiþróunar og mannlegra vandamála; hins vegar er áhersla á suma þætti meðan aðrir eru myrkvaðir, tengsl eru rofin, áhrif hins ósagða gefin í skyn, bakgrunnsstaða, margræðni og túlkunarþörf, krafa um heimssögulegt gildi, uppbygging sagnfræðilegrar verðandi og djúpur áhugi á mannlegum vanda (Auerbach 2008:56).

Sléttum hundrað árum áður en Auerbach skrifaði þetta birtust þrjár greinar eftir Grím Thomsen þar sem svipuðum vinnubrögðum er beitt og niðurstaðan áþekk, nema þar eru norrænar bókmenntir í þeirri stöðu sem Auerbach lét Biblíutextann hafa. Í fyrirlestri Gríms um stöðu Íslands í Skandinavíu var vikið að því sem Andrés Björnsson þýðir fallega með hugtakinu "kyrrleiksástríðu" ("Rolighedens Pathos") og þess getið að Grikkir þekki ekkert slíkt. Þar blasir við að í fyrirlestrinum um stöðu Íslands í Skandinavíu var Grími vel ljóst að hann var að gera Ísland að sams konar vöggu menningarinnar í Skandinavíu og Grikkland hafði verið fyrir Evrópu. Þess vegna var óhjákvæmilegt að staðfesta mun á grískri og norrænni menningu, annars hefði engin ástæða verið til þess að ræða norræna menningu sérstaklega. Þess vegna er sérstaða norrænnar menningar, með tilliti til grískrar, skilgreind sérstaklega eftir fyrirlesturinn í prentuðum greinum árið 1846 og viti menn! hinir grísku textar eru að sögn Gríms tærir og án undirmála meðan þeir norrænu dylja ástríðu sína. Andstæðulína tærleika og dulúðar er dregin milli norrænna bókmennta og grískra:

> Best koma skýr sérkenni þessara bókmennta í ljós, þegar þær eru bornar saman við þær grísku. Hin klassíska eining hugmyndar og forms er það eina sameiginlega, en með mismunandi hætti. Á meðan form og efni renna þannig saman í því gríska að gagnsæi myndast, vegna þess að innihaldið er alltaf hægt að segja og sýna, er staðan í því norræna allt

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 264

> önnur. ... hið dula eðli norrænnar náttúru og hinnar norrænu manneskju hefur í bókmenntunum tekið á sig hliðstætt form; því það væri mótsögn ef form hins dulda afhjúpaði ómælisdýpi hins dulda, ef tjáning þess væri andstæða dulúðarinnar.[6]

Þetta viðhorf er víðar tekið upp en viðhorfið er alltaf það sama. Íslensk menning er grundvöllur og undirstaða norrænnar menningar, rétt eins og evrópsk menning hvílir á þeirri grísku. Menningarlegur grundvöllur þjóðríkja er að sögn Gríms eins og bernskan í lífi mannanna. Þangað er hægt að sækja styrk. Íslensk menning er jafngild bernsku og þroska Skandinavíu og hana ber að elska og virða sem slíka:

> Fyrir þroskaðan mann er það endurfæðing hugar og hjarta að heimsækja þá staði þar sem hann lifði og lék sér barn, rétt eins og þjóðunum er það endurfæðing þjóðernis að halda til sinna andlegu heimkynna öðru hverju og bergja á æsku úr minningum æskunnar. Og Norðrið, Herrar mínir, ef það vill endurfæðast, ekki einungis þjóðlega heldur einnig sögulega og skáldlega, verður það sannarlega að snúa sér af alvöru að bernskuminningum sínum og sökkva sér í sinn forna Anda, þar sem hann hefur varðveist í öllum formum –í íslenskum bókmenntum.[7]

Grímur tekur upp á arma sína þá frásögn að Ísland hafi byggst af hraustustu og bestu Skandinövunum, mönnum sem fullir dirfsku sigldu til hafs frekar en sætta sig við ofríki Haraldar hárfagra, enda

---

6 "Bedst viser denne Litteraturs udprægede Eiendommelighed sig, naar man sammenholder den med den græske. Den classiske Enhed af Idee og Form have de blot tilfælles, men hver paa sin Maade. Thi medens i Græskheden Form og Indhold saaledes gaae op i hinanden, at hin kan siges at være gjennemsigtig for dette, da nemlig Indholdet gjennemgaaende er udtaleligt og fremstilleligt, saa er Forholdet i Nordiskheden et ganske andet... Den nordiske Naturs, det nordiske Menneskes indesluttede Væsen har saaledes i denne Literatur vundet sig sin tilsvarende Form; thi det vilde være en Modsigelse, hvis det Indesluttedes Form aabnede et fuldstændigt Blik i det Indesluttedes Afgrunde, hvis dets Yttring altsaa var modsat af indesluttet." (Grímur Thomsen 1846: 177).

7 "Ligesom det for den modne Mand er en Hjertets og Aandens Gjenfødelse at besøge de Stæder, hvor han som Barn levede og legede, saaledes er det for Folkene en National-Gjenfødelse engang imellem i Aanden at drage til deres Hjem og drikke Ungdom af Ungdomsminderne. Og Norden m. H., hvis det vil gjenfødes, ei blot folkelig men ogsaa historisk og poetisk, saa maa det sandelig med Alvor tye til sine Barndomsminder, og fordybe sig i sin egen gamle Aand, saaledes som den i alle Former findes bevaret i – den islandske Literatur." (Grímur Thomsen 1846: 34).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 265

um dæmigert, rómantískt viðhorf að ræða. Auk þess fellur þessi söguskoðun afar vel að hugmyndum frjálslyndisstefnunnar sem áður hafa verið nefndar. Við höfum frelsi til þess að sigla burt og verða eigin gæfu smiðir.[8]

Þær hugmyndir sem hér hafa verið raktar eru í rökréttu framhaldi af bókum Gríms um franskar samtímabókmenntir og Byron. Íslendingar gátu varðveitt bókmenntirnar og ort stórfengleg kvæði vegna þess að þeir voru frjálsir. Það má rekja til sögu Norðursins. Frá því er sagt á fornum bókum að landnemarnir voru fremstir Skandínava, frjálsir, auðugir og menntaðir og þorðu að bjóða konungum byrginn. Þess vegna hefur menningarlegur kjarni Skandinavíu geymst á Íslandi. Ísland varð síðan nýlenda Norðmanna og svo Dana sem verra var (Grímur Thomsen 1846:16). Í þeirra umsjá brann mikill hluti af bókum Árna Magnússonar og illa var hirt um sjóð hans.

Því mætti bæta við að hér eru sömu tengsl milli trúar og bókmennta eins og í öðrum ritum Gríms. Sérstaklega er minnst á Hallgrím Pétursson sem Grímur átti síðar eftir að skrifa um og gefa út. Það sem ber að gera, að mati Gríms, er að efla "Hið Íslenska bókmenntafélag" sem einbeitir sér að íslenskum bókmenntum og er því mikilvægt fyrir norðurslóðir allar, einmitt vegna framtíðarstöðu Íslands í Skandinavíu (Grímur Thomsen 1846:27-28). Önnur athyglisverð staðhæfing Gríms er sú að sögurnar megi ekki einungis skoða sem sagnfræði heldur verði einnig að líta á þær frá listrænu sjónarhorni (Grímur Thomsen 1846:34). Listrænt gildi Íslendingasagna birtist að mati Gríms í frásagnaraðferð þeirra og persónulýsingum þar sem norræn skapgerð birtist á leikrænan og myndrænan hátt. Augljós tengsl eru milli greininga hans á Shakespeare í bókinni um Byron (Kristján Jóhann Jónsson 2004) og þessara yfirlýsinga um Íslendingasögur og síðar gaf hann út Sögubrot úr íslenskum miðaldabókmenntum, *Udvalgte Sagastykker,* í tveimur bindum þar sem fram koma sömu hugmyndir um listrænt gildi. Shakespeare varð

[8] Til gamans má minna á kvæði Byrons um 'Harald ungriddara' (Childe Harold) sem vann sér það til frægðar að sigla burt þegar öll sund voru lokuð heima. Hann nálgaðist anda sögunnar á frægum stöðum og í fagurri náttúru. Kvæðið varð svo vinsælt að Byron kvaðst hafa farið grandalaus að sofa að kvöldi útgáfudags bókarinnar og vaknað frægur morguninn eftir. (Johnston 2000: 599).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 266

rómantískum hugmyndafræðingum einmitt mjög kær vegna áherslu sinnar á fjölbreytni persónulegrar þróunar og innri átaka. Þá kærleika má rekja til Herders.

Erindi sínu um stöðu Íslands í Skandinavíu lauk Grímur á svipuðum nótum og hann hóf mál sitt: Með því að rannsaka íslensku, segir hann, getum við endurnýjað og yngt upp hinar skandinavísku tungur. Hann hnykkir á þessu með því að hann sé Íslendingur og því dómbær um þetta vegna þess að hann kunni dönsku líka. Íslenskan er móðir sem á sjálf að gefa börnum sínum brjóst en það á ekki að láta þau til þýskra eða franskra fóstra eða brjóstmæðra. Mikilvægt er að skilja að þetta er ekki vegna þess að franska og þýska séu verri en önnur tungumál að mati fyrirlesara. Það sem máli skiptir er að í íslenskri tungu er fortíð og eðli skandínavískra tungumála og það væri Skandínövum til hagsbóta að finna sitt rétta eðli og skilja sinn þjóðaranda. Öllum er mikilvægt að skilja sjálfan sig. Í lokin lýsir fyrirlesarinn yfir ánægju sinni með það skref norsku ríkisstjórnarinnar að setja íslensku á námsskrá í norskum skólum og útbúa til þess handhæga útgáfu af ritum Snorra Sturlusonar.

Í grein sinni um stöðu Íslands í Skandinavíu, sem hér hefur verið rædd, kemur Grímur Þorgrímsson fram sem hreinræktaður 'þjóðlýsingarmaður' (ethnographer) eins og það er kallað í síðlendufræðum. Í bókinni *The Empire Writes Back* ræða höfundar um:

> … dæmigerðan þjóðlýsingarmann sem er þannig staðsettur í menningunni að hann hefur tvo áheyrendahópa og horfir til tveggja átta, og vill endurheimta reynslu með ritun sem beitir fyrir sig tækjum einnar menningar en reynir samt að sýna reynslu annarra trygglyndi ...

Í sama kafla er vitnað í indverska höfundinn Khanthapura Raja Rao sem ræddi þessa tegund vandamála í formála bókar sem kom út árið 1938 og hér er sérstök ástæða til þess að minna á þverstæðuna sem áður var vikið að og nefnd er í upphafi greinar Gríms: hann getur ekki komið fram sem Íslendingur án tungumálsins. Líkindin með vangaveltum Gríms og Khantaphura virðast sláandi þó að milli þeirra séu næstum hundrað ár, að ekki sé nú talað um annan mismun:

> … Á tungumáli sem er ekki mitt þarf ég að skila anda sem er minn. Ég þarf að skila mismunandi tilbrigðum og sneiða hjá hugsanaferlum sem virðast afbakast á framandi tungu. Ég nota orðið 'framandi' þó að

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 267

> enska sé í reynd ekki framandi tungumál fyrir okkur. Það er tungumálið sem mótar þekkingu okkar – eins og sanskrít eða persneska gerðu áður – en ræður ekki tilfinningum okkar.[9]

Hugtakið 'öðrun' hefur reynst gagnlegt þegar rætt er um menningarlega stöðu nýlendubúa. Það nær yfir fjölmargt í háttum Vesturlandabúa á nýlendutímanum og skeiði heimsvaldastefnu. Meginatriði er hver hefur vald tungumálsins og tungumál valdsins. Sá sem hefur 'orðið' hefur jafnframt aðstöðu til þess að móta skilning og stjórna samskiptum. Til gamans má minna á að um sama leyti og Grímur flutti þennan fyrirlestur fékk hann ferðastyrk frá kónginum og skopblaðið "Corsaren" réðist þá að honum og kallaði hann magister saltfisk og lýsiskrukku og teiknaði hann sem útflattan saltfisk með pípuhatt! Á bak við árás Corsaren stóðu sennilega saman, Dani sem var sár yfir því að fá ekki styrkinn sjálfur og Íslendingur sem var sár yfir því að Grímur fyllti ekki flokk þeirra sem vildu "Íslandi allt".

Heimildir

Aðalgeir Kristjánsson. 1999. *Nú heilsar þér á Hafnarslóð.* Nýja bókafélagið ehf. Reykjavík.

Aðalgeir Kristjánsson. 2003. *Síðasti Fjölnismaðurinn. Ævi Konráðs Gíslasonar.* Skrudda. Reykjavík.

Aldís Sigurðardóttir. 2004. Danskerne og det islandske sprog – den norrøne tradition i Danmark i et postkolonialt perspektiv. *Sprogforum.* Nummer 29. Danmark. http://inet.dpb.dpu.dk/infodok/sprogforum/spr29/Sigurdard.pdf. (Sótt 1.6.2011)

Alþingi. Æviágrip – Grímur Thomsen. http://www.althingi.is/

Andrés Björnsson. 1946a. Grímur Thomsen. Grímur Thomsen. Ljóðmæli. Andrés Björnsson gaf út. *Íslenzk úrvalsrit.* Bókaútgáfa menningarsjóðs. Reykjavík.

---

9 "… the archetypal ethnographer whose cultural location 'creates' two audiences and faces two directions, wishing to reconstitute experience through an act of writing which uses the tools of one culture or society and yet seeks to remain faithful to the experience of another"... "One has to convey in a language that is not one's own the spirit that is one's own. One has to convey the various shades and omissions of a certain thought-movement that looks maltreated in an alien language. I use the word 'alien' yet English is not really an alien language to us. It is the language of our intellectual make-up – like Sanskrit or Persian was before – but not of our emotional make-up." (Ashcroft o.fl. 2005: 59-60).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 268

Andrés Björnsson. 1975. Formáli. Grímur Thomsen. *Íslenzkar bókmenntir og heimsskoðun.* Andrés Björnsson þýddi og gaf út. Bókaútgáfa Menningarsjóðs. Reykjavík.

Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth, og Tiffin, Helen. 2005. *The Empire Writes Back.* Routledge. London and New York.

Auerbach, Erich. 2008. *Mimesis. Framsetning veruleikans í vestrænum bókmenntum.* Gauti Kristmannsson o.fl. þýddu. Háskólaútgáfan, Bókmenntafræðistofnun Íslands. Reykjavík.

Berntson, Lennart, Guðmundur Hálfdanarson og Jensen, Henrik. 2003. *Europa 1800–2000.* Bind 4. Roskilde Universitetsforlag. Danmark.

Bonderup, Gerda. 2002. Enevælde og reformer 1720–1848. *Danmarks historie i grundtræk.* Ritstjórar Steen Busck og Henning Poulsen. Aarhus Universitetsforlag. Århus.

Brøndsted, Mogens. 1991. Die Romantikforschung in Skandinavien. *Nordische Romantik.* Beiträge zur nordischen Philologi 19. Akten der XVII. Studienkonferenz der IASS 1988. Ritstjórar Oskar Bandle, Jürg Glauser, Christine Holliger og Hans-Peter Naumann. Helbing & Lichtenhahn verlag. Basel und Frankfurt am Main.

Bölverkur Skarphéðinsson (dulnefni Gríms Thomsen). 1845. *En Stemme fra Island i Runamosagen.* Bianco Lunos Bogtrykkeri. Kjøbenhavn.

Christiansen, Ole. Absolutism and Freedom of Expression. An Account of Denmark as it was in the Years 1661–1848. National Record Offices. Copenhagen, Denmark. http://archive.ifla.org/faife/papers/riga/christia.htm (sótt 1.5.2010)

Day, Aidan. 1996. *Romanticism.* The new Critical Idiom. Routledge. London.

Donnachie, Ian and Lavin, Carmen. 2003. *From Enlightenment to Romanticism.* Anthology I. Manchester University Press. UK.

Foucault, Michel. 1991. Skipan orðræðunnar. Gunnar Harðarson þýddi. *Spor í bókmenntafræði 20. aldar.* Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands. Reykjavík.

Gauti Kristmannsson. 2008. Klassík norðursins. *Ritið* 3/2. Hugvísindastofnun HÍ. Reykjavík.

Grímur Thomsen. 1840. *H. P. Holst. Et Bidrag til Den nyere danske* Litteraturhistorie af Leonhard Groth (dulnefni Gríms Thomsen). Kjøbenhavn.

– 1842. *Folk, Publikum, offentlig Mening. I Anledning af "Intelligensbladenes" nr. 6.* Wahlske Boghandels Forlag. København.

– 1843 (1841). *Om den nyfranske Poesi. Et forsøg til Besvarelse af Universitetets æsthetiske Priisspørgsmaal for 1841: "Har Smag og Sands for Poesi gjort Frem- eller Tilbageskridt i Frankrig i de sidste Tider og Hvilken er Aarsagen?"* Wahlske Boghandlings Forlag. Kjøbenhavn.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 269

– 1845a. *Om Lord Byron.* Universitetsboghandler Andr. Fred. Høst. Kjøbenhavn.

– 1845b. Bjarni Thorarensen. En Skizze. *Gæa, æsthetisk Aarbog.* P.L. Møller. Kjøbenhavn.

– 1845c. *En Stemme fra Island i Runamosagen.* Bianco Lunos Bogtrykkeri. Kjøbenhavn.

- 1845d. Álit um ritgjörðir. *Ný Félagsrit.* Fimmti árgangur. Kaupmannahöfn.

- 1846a. *Islands stilling i det øvrige Skandinavien, fornemmelig i litterær Henseende. Et Foredrag holdt i det Skandinaviske Selskab, den 9de Januar 1846, af Grimur Thomsen, Mag Art.* Sérprentaður fyrirlestur. Reitzel. Kjøbenhavn.

- 1846b. *Udvalgte sagastykker.* 1. bind. Selskabet for trykkefrihedens rette brug. Iversens forlag. Kjøbenhavn.

– 1846c. Den islandske Literaturs Charakteristik. *Nordisk Literatur-Tidende.* 1ste Aarg. Nr. 22- 23 og 25-26. Kjøbenhavn.

– 1846d. Et Bidrag til den gamle nordiske Poesiens Charakteristik. *Annaler for nordisk Oldkyndinghed og Historie.* Det kongelige nordiske Oldskrift Selskab. Kjøbenhavn.

– 1854. *Udvalgte sagastykker.* 2. bind. Iversens forlag. Kjøbenhavn.

– 1857. Nogle bemærkninger om den gamle nordiske Poesie. Nordisk Universitets Tidskrift, 3, Kjøbenhavn.

– 1877. Sprengisandsvísur. *Snót.* Akureyri.

– 1880. *Ljóðmæli.* Kostnaðarmenn Björn Jónsson og Snorri Pálsson. Reykjavík.

– 1886. Stormurinn eftir Shakspeare. *Fróði.* 7. árgangur. 12. tölublað. 6.9.

– 1887. Hallgrímur Pétursson. *Sálmar og kvæði eftir Hallgrím Pétursson I.* Grímur Thomsen gaf út. Sigurður Kristjánsson. Reykjavík.

– 1895. *Ljóðmæli. Nýtt safn.* Bókaverslun Gyldendals. Kaupmannahöfn.

– 1906. *Ljóðmæli. Nýtt og gamalt.* Prentsmiðjan Gutenberg. Reykjavík

– 1906. *Rímur af Búa Andríðssyni og Fríði Dofradóttur.* Prentsmiðjan Gutenberg. Reykjavík

– 1934. *Ljóðmæli I-II.* Útg. Snæbjörn Jónsson. The English Bookshop. Reykjavík.

– 1975. Um stöðu Íslands í Skandinavíu einkum með tilliti til bókmennta. *Íslenskar bókmenntir og heimsskoðun.* Þýðing Andrés Björnsson. Bókaútgáfa Menningarsjóðs. Reykjavík.

– 1975. *Íslenskar bókmenntir og heimsskoðun.* Andrés Björnsson þýddi og gaf út. Bókaútgáfa menningarsjóðs. Reykjavík.

– 2005. Ritsafn H.C. Andersens. Grímur Thomsen ritdæmir./H.C. Andersens samlede skrifter. Anmeldte af Grimur Thomsen. Kristján Jóhann Jónsson

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 270

þýddi. *Skáldlegur barnshugur. Et Digterisk Barnesind.* Ritstjóri Katrín Jakobsdóttir. Mál og menning. Reykjavík

Guðmundur Hálfdanarson. 2007. *Íslenska þjóðríkið, uppruni og endimörk.* Hið íslenska bókmenntafélag, Reykjavíkurakademían. Reykjavík.

Gunnar Karlsson. 2008. Upphafsskeið þjóðríkismyndunar 1830–1874. *Saga Íslands IX.* Ritstjórar Sigurður Líndal og Pétur Hrafn Árnason. Hið íslenska bókmenntafélag, Sögufélag. Reykjavík.

Iser, Wolfgang. 2000. The reading process: a phenomenological approch. *Modern Criticism and Theory, A Reader.* Ritstjórar Lodge, David og Wood, Nigel. Longman. United Kingdom.

Johnston, Kenneth R. 2000. *The Hidden Wordsworth.* Pimlico. London.

Jón Yngvi Jóhannsson. 1998a. Bergrisi á Bessastöðum? Grímur Thomsen, íslensk bókmenntasaga og rómantísk hugmyndafræði. *Andvari.* Hið íslenska Þjóðvinafélag. Reykjavík.

Jón Yngvi Jóhannsson. 1998b. *Á íslenskum búningi. Um dansk-íslenskar bókmenntir og viðtökur þeirra.* Ritgerð til M.A.–prófs í íslenskum bókmenntum. Háskóli Íslands.

Jón Yngvi Jóhannsson. 2003. Af reiðum Íslendingum. Deilur um Nýlendusýninguna 1905. *Þjóðerni í þúsund ár.* Ritstjórar Jón Yngvi Jóhannsson, Kolbeinn Óttarsson Proppé og Sverrir Jakobsson. Háskólaútgáfan. Reykjavík.

Kristján Jóhann Jónsson. 2002. Abraham, Njáll og Byron. *Gripla.*13. Ritstjórar Guðvarður Már Gunnlaugsson, Svanhildur Óskarsdóttir og Sverrir Tómasson. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Reykjavík.

– 2004. *Kall tímans. Um rannsóknir Gríms Thomsen á enskum og frönskum bókmenntum.* Studia Islandica 58. Bókmenntafræðistofnun Háskóla Íslands. Reykjavík.

– 2005a. Andersen og ævintýrin. *Börn og menning.* 20. Reykjavík.

– 2005b. Með dauða kráku, drullu og stakan tréskó. *Skáldlegur barnshugur/Et digterisk barnesind. H.C.Andersen og Grímur Thomsen.* Ritstjóri Katrín Jakobsdóttir. Mál og menning. Reykjavík.

– 2006a. Hinn háleiti gróði. *Hrafnaþing.* 3. árgangur. Reykjavík.

– 2006b. "Við eigum brekku eftir". *Tímarit Máls og menningar* 3 hefti.

– 2007. Skammdegis nótt er skuggalöng. *Mannamál.* Ritstjórar Kristján Jóhann Jónsson og Ragnar Ingi Aðalsteinsson. Hólar. Reykjavík.

– 2008. Finnskur söngur á Sprengisandi. *Orð tekin saman, handa Veturliða G. Óskarssyni fimmtugum.* Ritstjórar Anna Sigríður Þráinsdóttir og Hanna Óladóttir. Rómanútgáfan. Reykjavík.

Liet, Henk van der og Surmatz, Astrid. 2004. Indledning. Postkolonialisme og nordisk litteratur – en orientering. *TijdSchrift voor Skandinavistiek.*

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 271

Amsterdam. http://dpc.uba.uva.nl/cgi/t/text/get-pdf?c=tvs;idno=2502a01 (Sótt 20.8.2011)

McLeod, John. 2000. *Beginning Postcolonialism.* Manchester University Press. Manchester and New York.

Nilsson, Fredrik. 1997. The Floating Republic. On Performance and Technology in early Nineteenth-Century Scandinavian Politics. *Journal of Folklore Research*, 34, vol.2. Folklore Institute. Indiana University.

Páll Valsson. 1996. Íslensk endurreisn. (Bls. 221-343). *Íslensk bókmenntasaga III.* Halldór Guðmundsson ritstýrði. Mál og menning. Reykjavík.

Roe, Nicholas. 2005. *Romanticism. An Oxford Guide.* Oxford University Press. New York.

Schanze, Helmut. 2003. *Romantik–Handbuch.* Alfred Kröner Verlag. Stuttgart.

Schiller, Friedrich. 2006. *Um fagurfræðilegt uppeldi mannsins.* Arthúr Björgvin Bollason og Þröstur Ásmundsson þýddu. Hið íslenska bókmenntafélag. Reykjavík.

Kristján Jóhann Jónsson er dosentur við Háskóla Íslands

Kristján Jóhann Jónsson is an associate professor at the University of Iceland

Forholdet til kulturarven i de sidste års grønlandske litteratur

Karen Langgård

Abstract

The use of the cultural heritage from pre-colonial times has been changing over the years in Greenlandic literature (i.e. from approx. 1900 till today). The literature is here defined including the modern songs and rap on electronic media. In the years around the establishment of home rule in 1979 much of the literature was absorbed into the discourse on the Greenlander as victimized by colonialism and capitalism – with a nostalgic view of the pre-colonial time. During the last five years the use of the pre-colonial past is not at all pervasive nor is it subscribing to one discourse, even though self-government was introduced in 2009. It is rather an indication of an ongoing negotiation on how to renew literature and in this process how to use the pre-colonial culture as it is known today – and in general a negotiation on how to include the pre-colonial cultural heritage at all in today's Greenland.

Et kort rids af den litteraturhistoriske udvikling

Grønland (Vestgrønland) blev koloniseret 1721. Ildsjælen bag dette var nordmanden missionær Hans Egede. Han indså, at hvis missionen skulle kunne følge lutheransk skik og dermed foregå på grønlændernes modersmål, skulle der uddannes grønlandske kateketer. Mission og skole kom på den måde til at foregå på kalaallisut, som blev skriftsprog og langsomt undergik en standardisering. Samtidigt udvikledes en salmetradition idet missionærerne producerede salmer på kalaallisut.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 273

Fra sent i 1800-tallet skabte grønlænderne selv salmer, og tilpassede efter 1900 også de øvrige dansk/europæiske genrer til behovene i datidens samfundspolitiske situation i Grønland. Der kom inspiration udefra, som i enhver kultur, men det var ikke en passiv assimilation til danske kulturnormer; tværtom en aktiv og reflekteret proces af fravalg og tilvalg, en abrogation og en appropriation i terminologien fra postkoloniale studier. Litteraturen var skabt kun med tanke for læsning internt blandt grønlændere.

Der blev skrevet nationale sange, men også samfundspolitiske sange, hvori forfatterne kritiserede deres medgrønlændere for deres samfundspolitiske holdninger.

Fædrelandssange og hjemstavnssange blev digtet i nationalromantisk stil, men uden referencer til heroiske handlinger i fortiden. Grønlænderne kunne ikke som gode kristne hylde deres hedenske forfædre, specielt ikke i perioden omkring 1900, hvor vestgrønlændere med etnisk-national stolthed blev missionærer i Thuleområdet og i Østgrønland, men også dermed stod ansigt til ansigt med hvad de anså for at være modstykket til deres egne forfædre.

Efter 1953, hvor Grønland blev "afkoloniseret" ved at blive en del af Danmark, fulgte en kraftigt accelererende modernisering og danisering, og man begyndte at tale om, at grønlænderne blot var passive tilskuere i eget land. I den atmosfære vendte de grønlandske romanforfattere sig mod fortiden og skrev nationalromantiske romaner enten om fromme forfædre i kolonitiden, eller om prækoloniale forfædre manipuleret til at være acceptable for læsere med kristendommens normer, som de var blevet formidlet i mission og efter 1905 den grønlandske kirke, dvs. inklusive de victorianske normer, der var kommet til omkring 1900.

I 1960erne skrev den senere politiker Moses Olsen digte, hvori begreber fra den materielle kajakkultur blev reificeret til etnisk-nationale symboler. I de af hans digte ses den mundtlige traditions lyrik som noget der stadig er ekko af i det grønlandske landskab. Den etniske identitet *kalaaliussuseq* essentialiseres til stadig at ligge i grønlænderens blod, men den gamle ubundne livsstil må vækkes i grønlænderen gennem inspiration fra naturen. Moses Olsen skrev på kalaallisut – og kritiserede sine medgrønlændere, ikke danskerne (Olsen 1969, 1970 og 1998; Langgård 1992).

Moses Olsens etnisk-nationale digte blev forløberen for næste

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 274

fase, protestdigtningen i den etnisk-nationale mobiliserings tjeneste i årene før og efter Hjemmestyrets indførelse 1979. Mange af digtene kom på LP-er som rock-pop sange. Der opstod en ny diskurs, der kombinerede marxisme med nationalromantisk nostalgi for den prækoloniale kultur i tidens fortolkning. Nogle af digtene talte om "de danske imperialister" og "de danske kapitalister", der "udnyttede og undertrykte det grønlandske folk (fx SUME, Aasivik albums). For første gang i den grønlandske litteraturhistorie lød hårde ord om Hans Egedes rolle (A Lynge 1982/2008). En sådan kritik var blevet mulig på det tidspunkt på grund af en langt større sekularisering. Den tidligere kajakfangst som havde kostet så mange liv romantiseredes: solskin, ubekymrethed, rig fangst (digtet *Ataataq* af Fali, Kasper og Leo fra Aasivik 1977 er et ekstremt eksempel, men temaet er almindeligt fx hos Inneruulat). For første gang skrev grønlandske digtere ikke kun deres værker på kalaallisut, men også på dansk, for at få budskabet igennem til danskerne, med helhjertet politisk støtte fra den danske venstrefløj og marxisterne. I en dansk, marxistisk Grønlandshistorie blev således de af kolonitidens grønlændere, der havde været bedst uddannet og med stillinger i Missionen eller Den Kgl. Grønlandske Handel, kaldt kolonimagtens lakajer (Viemose 1977). Sådanne synspunkter blev del af diskursen på den tid: Grønlænderen var offer for kolonialisme og kapitalisme.

I slutningen af 80erne, i 90erne og de første år af 00erne blev litteraturen igen skrevet på kalaallisut (men ofte fulgt op af en oversættelse til dansk). Takket være en yderligere sekularisering begyndte nogle, men kun ganske få forfattere at trække på den mere åndelige del af den prækoloniale kultur. Den meget populære rockmusiker, Ole Kristiansen gjorde det i nogle af sine sofistikerede sange (Kristiansen 1988, 1991, udateret, 2004). Kelly Berthelsen gjorde det i et par af sine fortællinger (Berthelsen 2001). Men mest gennemført ses det hos performancekunstneren Jessie Kleemann i hendes digte (Kleemann 1997). En del af vejen blev udstukket i Tuukaq Teatret, som var en udløber af Odinteatret og som fandt sit stof i fjerdeverdens folk og især i Inuit-kulturen, og som fra 1984 fik sin grønlandske aflægger i Silamiut. Jessie Kleemann har noget af sin ballast fra denne teatertradition, som søgte at genskabe følelsen af den gamle kultur og respekten for den.

Men på det tidspunkt havde folk i Grønland generelt kun meget

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 275

begrænset kendskab til den gamle mundtlige tradition og prækolonial åndelig kultur. Det betød, at forfatterne kun havde et meget lille repertoire til umiddelbar disposition: angakokken (åndemaneren), trommen, Havet Moder / Havkvinden),[1] Sila[2] og ganske få fortællinger (fem stykker måske) fra den rige mundtlige tradition trods det faktum, at den mundtlige fortælletraditions fortællinger er særdeles godt dokumenteret.[3] Nu forsøgte forfatterne ud fra disse få elementer at kreere et litterært univers, idet de skabte en traditionalistisk form for *kalaaliussuseq* (det at være grønlænder) som livs-koncept. Dette gælder især for Kleemann.

Den gamle diskurs om grønlænderen som offer eksisterede stadig, men sjældent i skønlitterære værker (jf dog nedenfor angående Berthelsen 2011). Vi finder endda et enkelt negativt billede af den prækristne kultur i en roman skrevet af Kristian Olsen aaju (2002). Han lader sin hovedperson være opslugt af en passage i en gammel mundtlig slægtssaga, hvor en mand er ekstremt voldelig mod sin kone. Forfatteren må lade sin hovedperson citere fra den nedskrevne version af den mundtlige historie for at give læserne den nødvendige baggrundsviden. Dette at den traditionelle kultur sættes op som en negativ kontrast til nutiden ses kun i dette enkeltstående eksempel.

Hvor litteraturen før midten af 80erne havde en ret velkonsolideret plads i kulturen, kom med slutningen af 80erne og 90erne en krise – der var en afmatning i den politiske kampgejst; det var blevet arbejdstid i hjemmestyret; der kom stort set ingen nye unge digtere til. Litteraturen er stadig på et lavt blus – i hvert fald når det gælder prosaen. De gamle symboler og den tætte sammenvævning med nationsbygning er ikke farbar vej længere. Litteraturen vendte sig omkring årtusindeskiftet over mod testimoniegenren og fik dermed åbnet op for nogle følelsesregistre – og litteraturen greb den gyser-

---

1 Havets Mor sad nede i havet, hendes hår blev filtret og urent når menneskene brød tabuer og ingen fangstdyr svømmede så op fra hende. Denne ubalance kunne alene udredes ved at angakokken foretog en åndemanerrejse til hende og redte hendes hår rent.

2 Se forklaringen under Liima Inui sange.

3 Der er tale om den ret unikke situation i Grønland, at det var grønlænderne selv der på opfordring skrev traditionen ned i midten af 1900-tallet (se fx Thisted 2011:67ff).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 276

genre, som stadig er en levende mundtlig tradition, og skabte en skreven gysergenre om qivittut (fjeldgængerne) mv.

Hvis vi opsummerer om den litterære brug af kulturarven fra den prækoloniale mundtlige kultur: først blev den udelukket ud fra kristne normer, efter 1953 romantiseret som afbalancering til modernisering, omkring 1979 stadig romantiseret, men nu i skarp konfrontation mod den danske stat – og endelig fra slutningen af 80erne blev den inkluderet af nogle få forfattere i form af de få elementer som stadig var almenkendte fra den prækoloniale kultur, men samtidig føles skønlitteraturen at være i krise, også fordi den for længst er kommet i kraftig konkurrence med de nye medier.

Hvad er der så sket i løbet af de sidste fem år? Er den kreative brug af traditionel kultur øget?

For prosaens vedkommende er der blevet udgivet tre romaner og to novellesamlinger i årene 2006-2011 (Olsen aaju 2007 og 2010; J. Petersen 2007; Korneliussen 2010; Berthelsen 2011). Ingen af dem refererer til den traditionelle kultur. Dog 'genfortæller' et af Berthelsens prosastykker i kortform "den store families" dvs den grønlandske folks historie i en offerdiskurs om et kolonistyre som reelt fortsætter, så længe dens medlemmer har uoverensstemmelser med hinanden (Berthelsen 2011:9ff (dansk også 9ff).

I det sidste tiår udkommer der mest lyrik, som digtantologier eller oftere i form af sangtekster på cd'er. Men også for lyrikken gælder, at den prækoloniale og koloniale kulturarv kun har spillet en stærkt begrænset rolle. I perioden 2006-2011 har flere unge digtere haft deres debut: Katti Frederiksen (2006 og 2009), Magssannguaq Qujaukitsoq (2007 og 2009), Nuka Nathanielsen (2007), Arnajaaq Lynge (2008) og Larsen 2011. Af disse er Katti Frederiksen og Arnajaaq Lynge mest relevante for temaet i denne artikel. De andre holder sig til at skildre følelser og problemer i nutidens Grønland og i den grønlandske befolkning – og derudover mere globale emner. Det samme gør Frederiksen og Lynge også i de allerfleste af deres digte. Nogle af de mere veletablerede forfattere, Kristian Olsen aaju, Frederik Kristensen kunngi og Mariane Petersen publicerede også digtsamlinger (Olsen aaju 2006 og 2007; Kristensen kunngi 2007 og 2011; Petersen 2010). Blandt disse er Mariane Petersen den eneste

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 277

relevante for vores tema. Af de rigtigt mange cd'er som er kommet vil jeg fokusere på cd'er fra to bands: Nanook (2009) og Liima inui (2007 og 2009).

Nanook

Et af de mest populære bands nu (sommeren 2011) er bandet Nanook. Sangteksterne på deres debutalbum *Seqinnitta seqinerpaatigut* (2009) handler om Grønland i dag. De fortæller om en tiltagende depression og et tiltagende mørke, som ikke må få overtaget. Teksterne synes at fortælle om nogle, der har det svært og om deres indbyrdes forhold. Den side af indholdet er ikke nødvendigvis bundet til Grønland. De nedfrosne omgivelser og de sorte fugle kombineret med, at det er skildret på kalaallisut, indicerer et grønlandsk scenarie, uden at det rykker ved, at fokus stadig synes at rettes mod enkeltindivider og deres personlige problemer i deres specifikke livssituation.

Internt i Grønland er Nunarput (vort land) det udtryk man bruger for Kalaallit Nunaat (Grønland (egentlig grønlændernes land)). Så én linje i en af sangteksterne tvister tolkningen af sangenes indhold: *Nunannguarput taarsilerpoq* (vores kære land er det ved at mørkne i) i digtet *Timmissat taartut* (Mørke fugle)

> They are stiff as frozen up there
> My life is altered again
> My body is getting colder within
> As if it is getting empty
> Dark birds where are thou landing?
> Our dear country is darkening
> Please, please, dear bird show me
> Lead me to a new life
> Lead me to a brighter world

Med ordet *Nunannguarput* drejes budskabet over til, at det hele hænger sammen med en større kontekst: at depressioner (og selvmord) må ses som tæt forbundne med den generelle situation i landet. Befolkningen og politikerne i Grønland må få skabt en ny start. Selvstyre (indført 21. juni 2009) betyder ikke automatisk, at man får nyt afsæt. Den gamle diskurs om offerrollen og elendigheden lurer

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 278

stadig, især når situationer bliver vanskelige, men den er ikke konstruktiv længere. Sangteksterne fremstår således som dybt personlige (ikke private), og samtidig understreges det i dette ene digt i en enkelt linje, at der er tale om et samfundspolitisk og kollektivt problem i Grønland. Hvis man udelukkende forholder sig til sangene, som de lyder på cd'en, så ser de på Grønland nu og her. Fortiden er ikke skildret. Der er hverken et nostalgisk blik tilbage på fortiden eller en anklage / klage over kolonisering eller danisering.[4]

Hvis man ser på hele metateksten og lanceringen af band og sange, ændres billedet noget. Navnet på bandet, cover designet og en musik video der spiller på You Tube fortæller en helt andet historie. Nanook refererer til *nanoq* (isbjørn) og et isbjørnehoved ses på coveret. Selve ordet associerer til Nanook of the North, den gamle canadiske film af Robert J. Flaherty (1922), dvs navnet sætter bandet ind i en Inuit-kontekst, der også går på rødder og etnisk diskurs. Cover designet bruger som baggrund illusionen af et gammelt gulnet dokument, som teksten er skreven på og som samtidigt har gjort den følelsesmæssige kamp med og ligesom i skygger og nuancer genspejler dette. Cover designet fremtræder meget lækkert og i øvrigt professionelt. Det er i sin brug af Inuit / grønlandske etniske symboler meget konventionelt i Grønland, men måske lidt eksotisk uden for Grønland.

Bandet har flere links på You Tube. Jeg vil fokusere på det, som handler om sangen *Timmissat taartut*. Videoen er kommet til i foråret 2011, så den var ikke med ved lanceringen af cd'en. Udover sekvenser med bandet, der spiller i en varm gul solnedgang, er der en animation, hvor vi ser en mand, som ikke tilhører nutiden, men en fjern fortid. Han ligner lidt det smykkedesign som går under navnet 'Thulemand', der er et populært smykke ikke mindst for turister som grønlandsk souvenir. Han vandrer rundt i et gulnet landskab, der er som en udvidelse til det gulnede cover til cd'en. Over ham fly-

---

4 Sangene fortsætter en trend som omkring år 2000 gav sig udslag i en bølge af testimonielitteratur sammen med rappere som var stærkt samfundspolitiske kritiske over for samfundsproblemerne. Især de helt unge fik talsmænd i gruppen Prussic, der anklagede myndighederne og især de voksne for ikke at tage hånd om børnene. Ved testimoniumlitteraturen og rappen som den er brugt i Grønland blev der åbnet op for i højere grad i skønlitteraturen at gå tæt på det meget personlige – og i testimonielitteraturen jo faktisk det private (Langgård 2003 og 2007).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 279

ver og svæver store flotte ravne. Han samler fældede ravnefjer og kaster til sidst hele den store mængde op i luften, og ud af dem dannes ved magi i en hvirvel en stor ravn, som flyver væk. Indholdet modsvarer således ikke fortællingen i sangene. Det er måske også efterhånden mere kutyme end ikke i musikvideoer – og kan i denne kontekst også siges at skabe et nyt samlet værk. Men det er ikke blot en yderligere følelsesmæssig dimension, der tilføjes. Det er sammen med cover og navn en markedsføring af cd'en som grønlandsk[5] – og kommer bevidst eller ubevidst til at spille på den moderne forbrugers leg med en søgen efter det autentiske, der for Grønlands vedkommende ligger i forestillingerne om den prækoloniale kultur: videoen viser os det magiske i en fjern fortid. Med tidens buzzord, Nanook bruger Grønlands branding til verden, men gør det på så original en måde, at de ikke vil støde mere globaliserede unge grønlændere fra sig. De genbruger ikke fortærskede symboler som kajakker især, og coveret kan noget mere end blot de grønlandske symboler.

En yderligere gevinst ved coveret og især ved videoen er at få konnotationerne til *timmissat taartut*, de mørke fugle afklaret: der er tale om de store smukke ravne. Ravne i Grønland er ikke associeret til en Poe'sk stemning. Det er ikke Odins Hugin og Munin, men ravnen i inuitkontekst som en intelligent trickster, som en underholdende del af bybilledet og som smuk i naturen i nutidens Grønland. Videoen viser det smukke ved ravnen, og måske håbet om, at den kan lede vej.

Men der er stadig tale om et greb, hvor der sker en manipulation af tid, således at der egentlig fortælles to forskellige historier, eller fortiden inddrages uden om teksten som reservoiret med løsninger.

---

5 Trods det at nationsbranding først nu er blevet buzzord, har det længe været et problem for den visuelle kunst i Grønland at skulle forholde sig til købernes forventning til 'autentisk', hvilket vil sige etniskbundet kunst. Det har ikke været en binding for skønlitteraturen udefra, men nok internt i Grønland – den forventedes (og forventes stadig) at handle om Grønland, skønt læserne egentlig hellere vil læse ud fra genreønsker som ønsker om krimier o. lign. (Langgård 2004). For musikvideoer i Grønland gælder at det allerede for en af de tidligste gjaldt at billedsiden var fyldt ud med kajakker som det fremmeste blandt de etniske symboler i firserne, mens sangen handlede om noget ganske andet.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 280

Liima inui

På bandet Liima inui's cd fra 2007 *Pluto* er et par sange relevante her. I sang 6 beskrives opstarten på en fiktiv rumrejse hvor passagererne advares af Indigeneous Peoples om at folk der er gennemsyret af passivitet og blindhed ikke er velkomne ombord. Det kræves af folk at de har selvtillid. I sang 7 fortælles om hvordan Handelen og Missionen fik undertvunget grønlænderne, og for øvrigt gav dem fremmede navne i dåben.

Nogle af sangene på deres album fra 2009 *Republik* (Republik) fortæller det grønlandske folks historie i en diskurs ikke ulig den som blev etableret omkring 1979 og gradvist kom til at repræsentere den officielle diskurs for en periode (muligvis som strategisk middel fra de førende politikere, men opfattet af dele af befolkningen som sandheden). Vi ser et entydigt eksempel på den diskurs på bagsiden:

> Prelude: Pupik – the Mushroom is a unique plant. In this context it represents the following: The mushroom shaped cloud which appears after the atomic bomb explosion. After 1721 our way of life was bombed beyond recognition.
>
> Religion was a crucial tool, but the primary instrument was Colonialism.

Liima Inui bruger begrebet Sila i deres sange, fx i sang 4 *Misigisat asiuppata* (Når følelser visner). Den gengives her i innercoveret's engelske oversættelse ved Nukaqataaq incl forklaringen på betydningen af Sila:

> Feelings whither away, scattering and freezing
> For the wind of fear is here
> Blowing our thoughts
> in every direction
> - if we do not control our thoughts
> we will fall whenever we turn
> fall with no control
> whenever – then fade away.
> Souls in the hearts of men
> Wrapped and limited
> Outside reality of feeling
> Eyes open but dead

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 281

Let us go outside*
And become sensitive to Sila**
For the road among us here is wrapped
May we become sensitive to Sila.

Feelings whither away, scattering and freezing
For the wind of fear is here
Blowing our thoughts
in every direction
- if we do not control our thoughts
we will fall whenever we turn
fall with no control
whenever – then fade away.

*Can also be interpreted as 'let us reach out to Sila'

** Sila can mean: the Outdoors, the Weather, Conscience, Mind, Universe or the Highest Being

I teksthæftet er sang 8, *Qilaatiga* (my drum), trykt på et baggrundsbillede af den traditionelle inuit tromme. Inuit-trommen skal i følge sangteksten indgyde menneskeheden følelser og ny åndelighed. Liima Inui støtter således den diskurs, der påpeger, at Indigeneous Peoples globalt kan vise vejen, hvor Vesten har spillet fallit.

Sang 6, *Angakkorsuup Pania* (Den store angakkoks datter), fortæller om, hvorledes det grønlandske folk blev forrådt af den, de holdt mest af, uden at de så det. Her gengivet i Nukaqataaqs oversættelse i teksthæftet

The Great Shaman's daughter
enters into her dominion
through her dreaming
beholding mighty angels
backbiting
and shouting
listening
to the mighty angels
shouting
addressing him

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 282

We are disheartened by our ways
Deceit and lies
once again
being abused

Now a new day has dawned for us to embrace
Freedom has been released – to the hearts of men

Your most beloved has deceived you
Beware of your heart
Your most beloved has deceived you
Beware of your precious heart

Now a new day has dawned for us to embrace

The end of oppression and deceit

What do you mean, what is it that you mean
What are you waiting for
What is it that you mean?
Raise up yourselves, you are capable indeed

Your most respected has lied to you
Beware of your heart
For your most respected has lied to you
Beware of your precious heart

Where are you, where are you,
Where are you, my beloved

I sang 7, *Nammineq inuuvunga* (Jeg lever et uafhængigt liv), undsiger Liima Inui den såkaldte afkolonisering, der fandt sted i 1953, da Grønland blev en del af Danmark og man forventede, at den grønlandske befolkning ville assimilere sig til dansk kultur. Sangen er her gengivet fra Nukaqataaqs oversættelse i teksthæftet:

In an introduction the words spoken on behalf of Denmark in UN in

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 283

1954 are quoted – about why and how Greenland became part of Denmark.

I close my eyes and see
They treat us different
Abolish oppression
We are able to stand on our own!

Let me live on my own!
For I am able to live unconstrained!

My life eternally flows
Bloom and renew itself in constant
Evermore
My identity is my own
And it is up to me to determine its fate
Eve on

I am an independent person
I can live on my own
I live independently
Since I can live on my own

(My people, listen to me!
You live in my nation!
You will always be like we are!)

I live independently
Since I can live on my own
Responsibility

Respect responsibility
Be imbued with the spirit of wisdom

The carry on going
in respect of the magnificent nature
which echoes in my heart
I've lived for millennia

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 284

With my ancestors as my consorts

For my spirit knows
My identity and my abode
My true wisdom

Anledningen for cd'ens var selvfølgelig indførelsen af Selvstyret i 2009. Offerdiskursen er til en vis grad afbalanceret ved budskabet om selvtillid og aktørrolle. Men trods det appellerer diskursen til de samme følelser som i perioden omkring 1979: en nostalgisk længsel mod den romantiserede fortid, før "atombomben" og det efterfølgende helvede.

Mariane Petersen

Mariane Petersen udgav i 2010 en tosproget digtsamling, *Piniartorsuit kinguaavi* (Storfangernes efterkommere), hvor hun har skrevet samtlige digte på kalaallisut og så gendigtet dem på dansk. Digtene er reaktioner på dagligdagen: naturen, medierne, vores vestlige kultur, behandlingen af flygtninge i Danmark etc. Nogle af digtene er om dagens Grønland. Et digt er rettet til en som jamrer over et dårligt liv på grund af en dårlig barndom – svaret er: *vi vil gerne forstå dig / men kan du ikke prøve at komme videre?*

Hun inddrager fortiden, men vel at mærke ikke blot kajakkulturen men også fiskeriet i det 20. årh. som en total parallel:

Storfangernes efterkommere

Storfangernes efterkommere
er kommet videre

sælen er væk
kajakken ligger som skelet på land uden skind

teknikken har holdt sit indtog
mobiltelefonen er opfundet
uundværlig for storfangernes efterkommere
hurra hurra hurra
it's cool

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 285

Storfiskernes efterkommere

Storfiskernes efterkommere
er kommet videre
fiskesnøren knækket
træbåden læk
trawlet opfundet

fisken koges ikke længere
men paneres og steges i friture
takket være japanerne holdt sushi sit indtog
eksotisk spise
guf!

tørfisken er erstattet med chips
spækket med soja

vi er sandelig kommet videre
æret være storfiskernes minde!

Budskabet bliver på den måde ikke at 'vende tilbage' til fortiden, men at reflektere om nutiden og alt det, som bør ændres. Hendes digte fortæller ikke om et folk som offer, men om en befolkning, som ikke bruger sine muligheder på en ansvarlig måde, og som ikke forstår at opbygge et familieliv og et godt samfund:

Vore forfædre

Vore forfædre boede i jordhytter med ét rum
Med én sovebriks til hele familien
Hyggede sig
I tranlampens varme skær

Lyset trængte ind gennem tarmskindsruden

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 286

Næste generation boede i
Små træhuse med to rum
Familien sov hver for sig
Hyggen blev mindre
Familien splittet

De gamle blev anbragt på alderdomshjem
Vi havde ikke plads til dem længere
Havde ikke tid til at tage os af dem
Nu må samfundet tage sig af dem

Familien lukker døren
Holder sig for sig selv
Hvad rager de andre os?

Er det civilisationens pris?

Gengivelsen på dansk af sidste linje synes jeg egentlig ikke dækker, fordi det meget let i en postkolonial sammenhæng vil kunne ses som Vesten kontra Inuit. Det grønlandske ord *atugartuussutsip* betyder at man er velforsynet, har gode materielle kår. Det er ikke et overgreb fra Vesten, men en mangel på åndelig udvikling eller en negligering af alle de positive sider, man faktisk mestrede, bare fordi der er kommet materielt set gode dage.

Mariane Petersen har derudover et finurligt digt om ligestilling:

Havets Fader

Hører altid om hende kvinden
Havets Moder
hører aldrig om ham manden
Havets Fader

jeg dykker under svømmeturen
spejder efter Havets Fader
han er der ikke
han er gået fra sin kone
Havets Moder

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 287

Frustreret over aldrig at blive nævnt
med et ord
i ligestillingens navn forstår jeg ham
Havets Fader

Arnajaaq Lynge

De fleste af Arnajaaq Lynges digte i hendes debutsamling *Nattoralik Marloralik* (Ørnen med to koner) handler om, hvor dyrebart livet er, og om refleksioner over personlig identitet. Titeldigtet er en fabulerende fantasi, som leger med ord og illustrationer.

I et af sine digte *Limousine aappilarujuttoq* (Den lyserøde limousine) refererer hun til skabelsen af grønlænderne, Havkvinden, myten om Månen og Solen.[6] Hele dette livsunivers svandt, og grønlænderne blev kristne. Den moderne kultur tog over (her konkretiseret i limousinen). Unge nu til dags regner med at få deres egen bil uden at bekymre sig om forureningen. Men visdommen i myterne om Havets Moder og om Månen er ved at blive relevante på ny. Tre af digtene gengives her i min råoversættelse:

Den lyserøde limousine

Da jeg blev født dukkede jeg ud af landet
Frysende og grædende
Min mor tog mig
Pakkede mig ind i planter
Lod mig vokse op

Min mor blev gammel
Hun kendte ikke lyset
Hun håbede det ville blive lyst

6 Havkvinden er samme figur som Havets Moder.
En ung mand Aningaaq misbrugte lampeslukningen til at ligge med sin søster Maliina. Hun sværtede ham med sod og kunne således få syn for sagen, og flygtede ud af huset med en fakkel. Han fik kun sin fakkel halvt tændt og forfulgte hende i en flugt hen over himlen, hvor de blev til Aningaaq Månen og Maliina Solen. Derudover fortælles det, at de bor i samme hus, men sjældent er der sammen – og Månemanden er en vældig fanger (Lynge (1957)1978:15ff).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 288

Hendes ønske blev til virkelighed
Det kom lys
Men hun blev med fred dødelig

Jeg trænede min hund
Den blev min
Jeg begyndte at ville få nytte af den

Aningaaq (månen; månemanden) min forfølger
Kom tættere og tættere på hele tiden
Slægtninge gyste
For han kom så tæt så tæt!

Hvis lyset slipper op
Så plejer det altid snart at blive lyst igen
Aningaaq og Maliina (solen) vil altid bestå

Verden er stor
Omkranset af havet
Havkvinden er velforsynet

Hvis vi ikke følger forbilleder
Hvis vi ikke handler etisk
Så straffes vi som børn der skal opdrages

Det vi stræber efter
Det vi søger at fange
Altid ude og lede efter det
Altid på udkig efter det

Det er som om det blev trukket op fra havets bund
Og såsnart det selv vil plejer det at forsvinde
Det er som om det der dukket op fra havets bund
Smiler spottende

Det er frastødende!

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 289

Hvis vi tager rundt useriøst
Plejer det at dukke op overalt
Når man ikke har fangstudstyr
Når man ikke har magt

Hvem er det dog som styrer sælen?
Hvem dukker den dog op for?

Havkvinden, idet hun spotter os?
Hvis Solen ser smilende hen på os
Gid sælen må få sol
Ja, gid dens skind altid vil bestå

Vi er ved at få kraft
Vi er ved at have godt med kræfter
Det er lige ved at være sommer det er lige ved at blive godt varmt

Isbræerne smelter
Elvene begynder at strømme
Pengene kommer overalt
Skidt med fangstdyrene

Min mor er ved at være gammel
Vort land er ved at være gammelt
Det siges at have fået hvide hår

Men nu er hendes hår i smukke farver
Farvet
Og med hårspænde

Af og til er hårpragten grim
Det er gjort af slemme mennesker

Sila ja sila
Rigtig dejlig sila (vejr)
Mennesket har sila (forstand)

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 290

Hvis vi mister vor sila
En stor forvirring
De siger vi alle er omsluttet af en flaske

Mange ting kan genbruges
Men tiden kan ikke

Einstein og de andre hører vi om
Man sagde at de var meget dygtige
Man sagde at de havde mere sila
Vi tænker på, at de er kristne

Gud i det højeste

Ikke mindst vi inuit
Lad os ære
Vort land og vor tro
Ikke også!

Blodrødt
Blod
Hvid
Is

Den lyserøde limousine

De studerende køretøj
Rød og hvid blandet sammen
Så smuk!

De siger, at vi ikke bruger den på rigtig vis
De siger, at den rigtigt skal bruges
Ved jubilæer og mærkedage
De siger, at vi ikke lærer for alvor
De siger, at vi skal betale
Og bare stige på de gule busser
Vi skal nok få egen bil en gang i fremtiden

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 291

Men vi kender konsekvensen
Forurening

Havkvinden skal nok påpege det
Når sælen spotter
Smilende
Ser I, at Maliina indhentes mere og mere
Aningaaq er hurtig
Hvis I ser den nye sod
Vask jer, når I danner par
Og vid, hvem I elsker
Hold jer fra det store mørke
Gå i retning af lyset

Ham med den store plet, eskimopletten
Den rigtigt dygtige fanger, ham skal I ære
Og kende den som plejer at straffe
Månemanden den rigtigt dygtige fanger
Jag på ordentlig vis uden at gå ham i vejen
Lad ikke jeres hunde sulte
De siges at høre til i vores kultur

Lynge søger at give ny værdi til den gamle mundtlige tradition, som den kendes i dag. Men i kontrast til fx Liima Inui undsiger hun ikke kristendommen. Snarere søger hun at lave en fusion af den prækristne kultur og kristendommen. Hun stiller spørgsmålet om relationen i digtet *Ningiu* (Bedstemor) og foreslår spørgende syntesen ud fra paralleller i det følgende digt, hvis titlen består af spørgsmålstegn.

Bedstemor

Bedstemor som var en god troende
Som gik i kirke hver søndag
Som bad hver aften
Men som nogle dage altid var på besøg

De gamle fortællinger som er meget dejlige

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 292

Som altid hele tiden går videre til dem med børnebørn

Hvad er troen for noget?
Hvad er fortællingen for noget?
Noget der skal vise noget? Noget der skal føles?

De gamle fortællinger som har med sila at gøre
Dem kan man ikke blive træt af! Sagde bedstemor!

Qivitokker må man tro på, nogle gange nogle nylavede
Nogle af dem med engle, også selv om de kan ses!

Hvad er nu målet?
Hvilken en af delene skal man tro på?

Vi er midt mellem Sila og Gud
Men er Sila mon Gud?

Det følgende digt er præget af ord med efterhængt -gooq: 'det siges', 'man siger', dvs noget den talende har hørt, men ikke selv kan bevidne:

???? ? ?

Fiskene er væk
Fangstdyrene er væk

Jesus er en som hjælper
Og Havkvinden

Det samme som en treenighed

Når du dør så genopstå!
Når du spiser så bliv til!

Jesus
Angakkoq

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 293

Land
Hav
Ild
Sila

Den store oversvømmelse

Er målet det samme?

I rummet levede de og var uden død
Landet var man barn med
Så begyndte der at ske store ulykker
Megen og stor ild
Menneskene var blevet overflødige på land

Eller sådan:
Landet blev til fra rummet
Børnene blev til fra landet
Døden var ikke kendt
Der var intet lys

Hvorfor dog?

De gamle gav sig til kun at være i deres hus
de sagdes ikke at kende solen
bare mørke

hvorfor dog?

Men man siger at der var ild inde i husene
Dengang man siger vand kunne brænde

Jamen hvorfor siger man det?

Det blev kraftigt oversvømmet. Vi siges at være blevet få.

Hvorfor nu det?

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 294

Men det siges at gamle strande
Dukkede op
På højtliggende land!

Alderdom. Lys
I et fred

Jamen hvorfor nu altså det?

Katti Frederiksen

Katti Frederiksens digte i debutantologien fra 2006 er uden referencer til traditionel kultur. De fleste er eksistentielle. De politiske kritiserer grønlænderne for blot passivt at vente på, at noget skal ske. *De drikker sover og laver børn* (Frederiksen 2006:53) lyder det om byen Narsaq, mens digtets første linje alluderer til et digt fra 1910 om Narsaq som frodigt og driftigt, med græssende køer, rigt som landskabet i Højsangen.[7] Ligesom Mariane Petersen ytrer hun kritik af sine medgrønlænderes valg af livsstil og ikke om kolonialismens ødelæggelse af grønlænderne. På den måde minder deres digte om de grønlandske debatsange fra begyndelsen af det 20. årh. De kritiserer grønlænderne for ikke at gøre nok for at udvikle landet og samfundet.

Med et af de tre digte, Frederiksen udgav i *Legenda 9*, viser hun, at hun ikke er uden interesse for inuits traditionelle kultur, men må frasige sig muligheden for direkte kontakt til den (Frederiksen 2010:19+24 i dansk gengivelse uden oversætter anført):

Sommetider kommer skrækken til mig
Gør mig usikker og tørstig
Det er når havets salt kommer til mig
Og en trommestik slår mig
Kajakkerne er strandet
Selvom de ikke er kajakker
Men hvor er dets folk?

---

7 Skrevet af en af de tre store grønlandske digtere i begyndelsen af 20. årh, Henrik Lund (1875-1948).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 295

Men skrækken gør mig også tryg
Det er også det der vander mig
Mine forfædre som så op til havet
Ser ikke at jeg ser op til himlen.
Jeg vil ikke have at de bemærker mig
Vil så gerne bruge deres redskaber,
men når dem kun i mine drømme
min usikkerhed er væk
da jeg ser resterne af de strandede

Hun kommenterer her den gamle etnisk-nationale diskurs, der som sagt stadig dukker op ikke mindst i spørgsmålet om sprogsituationen. I digtet rammer fortiden det fortællende Jeg voldsomt, men kajakkerne ligger strandet. Hvornår kommer indsatsen fra nutidens befolkning? Fortiden kan kun nås i drømme, i ren nostalgi for fortiden. Emnet i digtet er ikke den gamle kultur, men nutidens brug af en forældet diskurs om fortiden. Jeget kan se på kajakvragene, erkende at hun hører til i en anden tidsalder og kan uden fortrydelighed gå videre i sin nutid.

Sammenfatning

Da den grønlandske befolkning stadig var relativt tæt på den mundtlige kultur, vendte de sig i digtningen fra den og holdt sig til kristendommen. Efter 1953 kom en lang periode med nationalromantiske romaner. Omkring 1979 kom sammen med yderligere sekularisering en protestdiskurs mod danskere og den danske stat. I perioden derpå begyndte nogle få digtere at indføje lidt træk fra den åndelige traditionelle Inuit kultur. Også i dag er det kun en meget lille del af de litterære værker som trækker på den kultur – og imellem dem finder vi en stor diversitet i deres brug og allusioner:

Man positionerer sig som Inuit med den stolte traditionelle kultur i fortiden, men fortæller om nutiden (Nanook).

Eller bruger hele fortiden, ikke kun kajakkulturen, som spejl i sin kritik af nutidens samfund (Mariane Petersen).

En anden mulighed er at revitalisere fortidens myter som dybt relevante for nutidens (globale) problemer (Arnajaaq Lynge)

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 296

Eller fastholde diskursen fra 1979-perioden, men med krav om selvbevidsthed (Liima Inui).

Eller gøre op med denne diskurs om fortiden (Katti Frederiksen).

I de tidligere perioder var der en mere ens holdning til fortiden, når man ser på de litterære værker. Nutidens værker viser, hvorledes holdningen til fortiden er til forhandling i disse år igen. Det er der mange årsager til. En af dem er formodentlig hele den globale debat om Climate Change og om, hvordan man i Grønland skal forholde sig til diskursen om oprindelige folks kulturelle evne til at værne om naturen, samtidigt med diskursen i Grønland om, at fremtiden skal sikres økonomisk gennem miljøfarlig udvinding af råstoffer.

Den grønlandske skønlitteratur har i de sidste årtier haft svært ved at fange unge læseres opmærksomhed. Tiden var blevet moden til at frigøre skønlitteraturen fra den alt for snævre sammenvævning med nationsopbygningen – og litteraturen har søgt over i testimonierne og det individuelle og personlige, også i sin skriftliggørelse af gysergenrens fjeldgængerhistorier m v. Diversiteten i holdningen til fortiden skal måske ses som en optakt til, at forfatterne igen vil se på, hvordan forestillingerne om den prækoloniale kultur kreativt og nyskabende eventuelt kan udnyttes i litteraturen, uden at køre i den samme rille etnisk-nationalt. Begge dele, både litteraturen og diskursen skal formodentlig fornyes kraftigt for at kunne tiltrække sig læsernes opmærksomhed. Det er en udvikling den bildende kunst, teater og film står midt i. Litteraturen skal både kæmpe med langt stærkere konkurrence nu fra andre medier – og et skolesystem og en trykt presse, som stadig ikke længere formår at stimulere lysten til læsning på grønlandsk.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 297

Referencer:

Berthelsen, Kelly 2001. *Tarningup ilua.* Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Berthelsen, Kelly 2001. *Inuit nujuitsut. Oqaluttuaaqqallu allat. / De tamme Mennesker og andre anekdoter.* Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Frederiksen, Katti 2006. *Uummatima kissaa.* Narsaq.

Frederiksen, Katti 2010. Taallat pingasut. 3 digte. *Legenda 9.* Forfatterskolen. København.

Kleemann, Jessie 1994. *Taallat * Digte * Poems.* Fisker og Schou. København.

Korneliussen, Ole 2009. *Meeranngguatut Ilinngikkuni.* Forlaget Atuagkat.

Kristensen, Frederik, kunngi 2007. *Ippassaq Ullumeqarani Aqagu.* Forlaget Atuagkat. Nuuk

Kristensen, Frederik, kunngi 2011. *Qaammatigivissuarmi.* Forlaget Atuagkat. Nuuk

Kristiansen, Ole 1988. *Isimiit iikkamut.* Ulo (cd).

Kristiansen, Ole 1991 *Pop uummataaruffimmi.* Ulo (cd).

Kristiansen, Ole (Undated). *Illungullu Illungullu Inuuningullu Tumerparpaartoralungit.* Ice.(cd).

Kristiansen, Ole 2004. *Qaqqat asiilasut.* IniManna Records. (cd)

Kristiansen, Ole 2006. *Kikiak.* Aasiaat. (cd)

Langgård, Karen 1992. *Studier i Moses Olsen.* Ilisimatusarfik. Nuuk.

Langgård, Karen 2003. Mellem globalisering, nation building og individets dagligdag på godt og ondt. – Den nyeste grønlandske litteratur i teksthistorisk lys ud fra en postkolonial vinkel. *Nordica*, Bind 20, pp 263-300.

Langgård, Karen 2004. Litteraturen er folkets øjne, ører og mund. Birgitte Jacobsen, Birgit Kleist Pedersen, Karen Langgård & Jette Rygaard: *Grønlænder og global - grønlandsk sprog, litteratur og medier i 25-året for Hjemmestyrets indførelse.* Ilisimatusarfik. Nuuk.

Langgård, Karen 2007. "Vi børn kan kun sige de ting vi vil sige til vores forældre, via digte". Audur Hauksdóttir, Erik Skyum-Nielsen og Rósa Maria Hjörvar (red): *Nordiske sprog- og litteraturdage i København. Mandag den 27. og tirsdag den 28. november 2006.* Nordatlantens Brygge.

Langgård, Karen 2011. Greenlandic Literature from Colonial Times to Self-Government. Karen Langgård and Kirsten Thisted (eds): *From Oral Tradition to Rap – Literatures of the Polar North.* Ilisimatusarfik / Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Larsen, Tungutaq 2011. *Nittaallatut.* Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Larsen, Tungutaq 2007. *Pluto.* (cd). Atlantic Music. Nuuk.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 298

Liima Inui (band) 2009. *Republik.* (cd) Atlantic Music. Nuuk.

Lynge, Arnajaaq 2008. *Nattoralik Marloralik.* Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Lynge, Aqqaluk 1982. *Til hæder og ære. Tupigusullutik angalapput.* Brøndum. København.

Lynge, Aqqaluk 1997. *Isuma.* Atuakkat. Nuuk

Lynge, Aqqaluk 2008. *The Veins of the Heart to Pinnacle of the Mind.* International Polar Institute Montreal – Hanover.

Lynge, Kristoffer (1957)1978. *kalâtdlit oKalugtuait oKalualâvilo.* Det grønlandske forlag, Godthåb.

Nanook (band) 2009. *Seqinitta Qinngorpaatit.* (cd). Atlantic Music ApS. Nuuk.

Nathanielsen, Nuka 2007. *Naagamik Toquniarnitsinni.* Atuakkiorfik. Nuuk.

Olsen, Kristian – aaju 2002. *Annaliattap aanaava.* Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Olsen, Kristian – aaju 2007. *Ajunngitsup ajugaanera.* Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Olsen, Kristian – aaju 2009. *Kakiorneqaqatigiit.* (Danish translation: Det tatoverede budskab, by Olsen) Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Olsen, Moses 1969. (22 poems) Fr. Nielsen (ed): *Puilasoq pikialaartoq.* Det grønlandske forlag. Nuuk.

Olsen, Moses 1970. (3 poems + 1 short story). Jens Poulsen (ed): *Agdlagarsiat.* Det grønlandske forlag. Nuuk.

Olsen, Moses 1998. *Anersaama pikialaarneri. Moses Olsenip taalliai.* Atuakkiorfik. Nuuk.

Petersen, Jørgen 2007. *Julia Qapip ullui arfineq-marluk.* Atuakkiorfik. Nuuk.

Petersen, Mariane 2010. *Piniartorsuit kinguaavi. Storfangernes efterkommere.* Milik publishing. Nuuk

Qujaukitsoq, Magssanguaq 2007. *Sisamanik teqeqqulik* Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Qujaukitsoq, Magssanguaq 2009. *Déjà Vu.* Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Thisted, Kirsten 2011. Greenlandic Oral Traditions. Collection, Reframing and Reinvention. Karen Langgård and Kirsten Thisted (eds): *From Oral Tradition to Rap – Literatures of the Polar North.* Ilisimatusarfik / Forlaget Atuagkat. Nuuk.

Viemose, Jørgen 1977. *Dansk kolonipolitik i Grønland.* Demos. København.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 299

Karen Langgård, MA Eskimology and Latin, assoc prof, Department of Greenlandic Language, Literature and Media, Ilisimatusarfik.
kala@slm.uni.gl

Karen Langgård, MA í eskimologi og latíni, lektari á deildini fyri grønlendskt mál, bókmentir og miðlan, Ilisimatusarfik.
Email: kala@slm.uni.gl

En liten svensk romankanon

Per Erik Ljung

Abstract

Per Erik Ljung's "En liten svensk romankanon" ('A small Swedish canon of novels') deals with *Lovtal över svenska romaner* (Eulogy over Swedish Novels) (1957) by Olle Holmberg. Holmberg, who was a professor of Comparative literature at the University of Lund, Sweden 1937-1959 and a critic in *Dagens Nyheter* 1925-1965, offered in his book a suggestion as to what should be included in a Swedish canon of novels, from the early 19th century and up to the 1940-ties. The book became a great public success and in the article Per Erik Ljung tries to explain why. It is due to, he claims, a way to establish a certain *density of the discourse* typical for its time, combined with a discrete and skilful use of narratological perspectives which were gaining ground within Scandinavian literary scholarship at the time.

Som skandinavist undrar man ibland vad man ska ta upp i undervisningen eller rekommendera studenterna att läsa, från de andra språken i Norden. Vad finns det till exempel för intressanta och läsvärda svenska romaner från tiden före 1950? Några nummer är kanske givna: det är svårt att gå förbi författare som Carl Jonas Love Almqvist, August Strindberg, Selma Lagerlöf, Hjalmar Söderberg och Astrid Lindgren. Men sedan? Här kommer ett förslag, det omfattar 18 romaner från 1810 till 1948 och det är inte mitt, utan är hämtat från Olle Holmbergs *Lovtal över svenska romaner* (1957). Holmberg var en mångsidig litteraturhistoriker, professor i Lund 1937-1959, författare till en rad monografier om svenska författare, men också till ett teoretiskt verk om *Inbillningens värld* (1927-30) och till en lång rad essä- och aforismsamlingar. Dessutom var han aktiv som kritiker i *Dagens Nyheter* 1925-1965 och upphovsman till *Sotar-*

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 301

pojken och prinsessan och andra teaterpjäser (1964) och *Den osannolika verkligheten* (1968), som handlar om parapsykologi. Som om inte det var nog var han också involverad i det nordiska samarbetet och gav 1944 ut antologin *Hundra dikter ur nordisk lyrik* (tidigare uppl. 1929).

Så här ser listan ut:

Fredrik Cederborgh, *Ottar Trallings levnadsmålning* (1810-18)
Claes Livijn, *Spader Dame* (1824)
C J L Almqvist, *Det går an* (1838)
Viktor Rydberg, *Den siste atenaren* (1859)
August Strindberg, *Röda rummet* (1879)
Selma Lagerlöf, *En herrgårdssägen* (1899)
August Bondeson, *Skollärare John Chronschougs memoarer* (1897-1904)
Verner von Heidenstam, *Folke Filbyter* (1905)
Hjalmar Söderberg, *Doktor Glas* (1906)
Olof Högberg, *Den stora vreden* (1906)
Sigfrid Siwertz, *Selambs* (1920)
Pär Lagerkvist, *Det eviga leendet* (1920)
Selma Lagerlöf, *Charlotte Löwensköld* (1925)
Vilhelm Moberg, *Raskens* (1927)
Hjalmar Bergman, *Clownen Jac* (1930)
Eyvind Johnson, *Romanen om Olof* (1937)
Fritiof Nilsson Piraten, *Bokhandlaren som slutade bada* (1937)
Harry Martinson, *Vägen till Klockrike* (1948)
"Epilog på Mosebacke"

Boken blev en stor succé, bland kritiker och läsare. Hur kan det komma sig? Jag har fått för mig att det bland annat handlar om ett särskilt sätt att inrätta vad man kunde kalla *diskursens täthet,* som jag vill kommentera i det följande

Om kompositionen först, för en sådan finns där. Det rör sig om 18 artiklar som publicerades i dagstidningen *Dagens Nyheter* 1956 och året därefter gavs ut som en bok, med en avslutande och uppsluppen "Epilog på Mosebacke tillika personregister", där en lång rad romankaraktärer träder fram och samtalar med varandra, dock utan att något "*De klassiska svenska romanfigurernas riksförbund*" hinner komma till stånd innan sällskapet upplöses (s 179). Det lägger natur-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 302

ligtvis en liten ironisk distans till det litteraturhistoriska projekt som ändå ryms inom pärmarna, nämligen att leverera ett antal viktiga byggstenar till en svensk romanhistoria. Den allra första meningen i boken, i den allra första artikeln, som handlar om Fredrik Cederborgh, *Ottar Trallings levnadsmålning* (1810-18), ger just ett sådant anslag. "Romanen var, det måste man minnas, ingen av de förnäma genrerna i svensk litteratur vid 1800-talets början" (s 7). Från Stockholms Posten 1787 kan Holmberg citera ett uttalande om hur "skadeliga ej allenast för hjärtat utan även för människans förstånd" de romaneska berättelserna är, "frukter av fantasi och en smutsig inbillningsgåva" som de är. Holmberg visste vad han talade om. Han var naturligtvis bekant med Fredrik Böös pionjärarbete – och tillika doktorsavhandling – *Romanen och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809* (1907) och Böös minnesteckning över Fredrik Cederborgh hade han recenserat i *Dagens Nyheter* redan 1925. Men det romanhistoriska spåret är inte särskilt accentuerat i boken, det finns där snarare som en lös konstruktion genom artiklarnas arrangemang, med romaner som sträcker sig från 1810 och fram till 1948. Sju av romanerna är skrivna före 1900, resten fram till 1948, med Harry Martinsons *Vägen till Klockrike* som den senaste. Holmberg har ingalunda känt sig pressad att vara aktuell. Tvärtom, skulle kanske en del säga. Han har inte brytt sig om samtida romaner eller experiment, här finns ingenting om t ex Stina Aronsson, Stig Dagerman, Lars Gyllensten eller Willy Kyrklund, som han ändå hade ägnat sig åt i intresserade recensioner i *Dagens Nyheter*. I det avseendet korresponderar boken väl med Holmbergs *Lovtal över svensk lyrik* som Holmbergs elever, lundaprofessorerna Staffan Björck och Carl Fehrman ställde samman 1993, på grundval av en svit artiklar i *Dagens Nyheter* 1958-59. Där omfattade exemplen diktsamlingar från Lasse Lucidors *Helicons Blomster* (1688) till Erik Axel Karlfeldts *Hösthorn* (1927). Inte heller har han brytt sig om någon representativitet mellan könen, även om Selma Lagerlöf har fått med två romaner, *En herrgårdssägen* (1899) och *Charlotte Löwensköld* (1925). Av de 12 recensioner jag läst – alla skrivna av män och alla entusiastiska – var det bara några stycken som reagerade, men då var det snarare det faktum att Selma Lagerlöf var representerad med två titlar man hajade till inför.

Vid ett tillfälle antyds, snarare än en historisk linje, en mer syn-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 303

kron betraktelse, där romanerna betraktas i något av en rundmålning. Men det är ingen tillfälligt utslängd sådan – det är uppenbart att urvalet är gjort med omsorg. Och att kraven var rätt stora. Om Pär Lägerkvists *Det eviga leendet* (1920) heter det sålunda att boken rymmer "ett ungt intellekts upprörda fråga om, fråga *till* den värld som han har hamnat i; sådant kan ungdom känna, men ålderdomen endast i enstaka, liksom förlösta stunder" (s 114). Det är den psykologiska reflexionen. Så kommer den estetiska. "På samma gång är den ett försök att formulera livet, i små scener, korta satser. Därtill hade å andra sidan ålder behövts, lång och packad erfarenhet." Det låter ju som hårda ord och rätt hopplösa betingelser för den unge författaren. Men så lyfts verket ändå in i ett större sammanhang. Sådan boken nu ändå blev, heter det, "hade den och bevarar både originalitetens och den dekorativa enkelhetens märke: ett oändlighetsblått i den svenska romanlitteraturens intarsia." Men *intarsia* är som bekant ett stycke avancerat konsthantverk med orientaliska och venetianska anor, oftast i trä, stundom också med inslag av elfenben och metall, ett veritabelt mosaik-arbete, och ett sådant framträder ju inte – inte ens metaforiskt – spontant ur den amorfa massan av romaner, utan sätts snarare samman mot bakgrunden av en livlig och löpande diskussion kring klassiker och *minor classics*, som så tillfälligt kan frysas i en lista, som naturligtvis inte är avsedd att utgöra något *pensum* – även om de flesta av Olle Holmbergs titlar nog är sådana som kunde förekomma i gymnasieundervisningen och bli föremål för uppgifter till studentexamen, så som den såg ut den gången.

Nå, om intresset inte primärt eller explicit är romanhistoriskt, så står det helt klart att Olle Holmberg i hög grad är intresserad av vad en roman är för något. Och han är ingalunda ointresserad av berättarteknik, artistisk teknik, sådant som man hade börjat uppmärksamma i den samtida romandiskussionen. Narratologi fanns det inget som hette den gången, men just studiet av berättarteknik – och i det hela taget av "intern" analys och textanalys – hade aktualiserats med en rad antologier om lyrikanalys och inte minst med Staffan Björcks *Romanens formvärld* (1953). Holmberg nämner den vid ett tillfälle, i samband med Sigfrid Siwertz *Selambs* (1920), en klassisk skildring av penninghunger och andra passioner i den stockholmska överklassen. Holmberg läser den som en roman om typer, sådana som man minns till exempel från La Bruyères "odödliga handbok

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 304

över Karaktärer". Egoisten, till exempel, bär fördömelsens märke på sin panna, "men vet om det lika lite som de fördömda i Swedenborgs helvete vet om sin fördömelse"(s 99). Så får vi som läsare ändå lite allmän litteraturhistoria på köpet. Komparativa synpunkter, både genetiska och illustrativa, sådana som idag skulle kallas intertextuella, smygs osökt in i det lite kåserande flytet. Men därpå kommer den mer "tekniska" kommentaren: "Så mycket bättre håller författaren reda på den [dvs fördömelsen, min anm.]". Och så kommer hänvisningen, med lätt hand: "På ett sätt som var vanligt under 1910-talet och som Staffan Björck har analyserat i sin bok Romanens formproblem följer de s.k. tiotalsförfattarna ofta sina figurers öden med en moraliserande kommentar som för varje steg som dessa figurer tar pekar ut om det är ett felsteg eller ett steg i rätt riktning"(s 99). Titeln på Björcks bok blev *nästan* rätt. Frågan är om Holmberg bara mindes fel – vilket strängt taget vore lite genant – eller om här (som så ofta) fanns något uns av ironi; Björck hade verkligen in i det sista laborerat med flera alternativa titlar till sin bok (se Lagerroth, 2007: s 238). Det är hos Olle Holmberg inget odelat beröm, när han talar om de moraliserande kommentarerna i *Selambs*. "Någon gång stiliserar eller understryker Sigfrid Siwertz draget så starkt att rösten närmast tremulerar […]" (s 100). Romanens kvaliteter finns på andra håll, i den nästan grandiosa visionen av olika mänskliga tillkortakommanden, förnimbar långt in i författarens egen ängslighet och misstänksamhet.

Integrationen av berättandets olika komponenter tycks stå desto högre i kurs. Tekniken, "den artistiska tekniken" i Selma Lagerlöfs *Charlotte Löwensköld* (1925) är värd sitt studium heter det (s 121). Här fanns – Olle Holmberg säger det inte, men tänkte det kanske, och läsaren kan i alla händelser tänka sig det – ett och annat att lära för Sigfrid Siwertz. Man har fått reda på hur mycket möda i form av förarbeten, omskrivningar och tvivel Selma Lagerlöf haft inför boken. Men, skriver Holmberg, "resultatet bär så lite spår av möda eller kramp eller av den berömda svenska tråkigheten att det ibland för Schillers karakteristik av det klassiska konstverket i tankarna: *Schlank und leicht, wie aus dem Nichts gesprungen!*" (s 122). Och vad är det som är så lyckat, ur teknisk synpunkt? Det gäller *berättandet*.

> Det händer att författarinnan leder förväntningarna i en viss riktning men hejdar sig, bryter av och går en väg som man inte har tänkt på.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 305

> Hon håller berättelsen, *berättandet,* hela tiden igång och hejdar det inte genom uppräkning av föremål. De reflexioner som hon gör hör till skeendet och står inte för sig själva som lyktstolpar på ett torg. Replikerna, känslouttrycken, faller sig naturliga; man prövar dem på tungan för att finna fel krydda i dem, kan tveka några gånger men aldrig tycka att så bör det inte vara. Också den amorösa dramatiken övertygar mestadels: åtrån, oron, svartsjukan, medlidandet, avsmaken. (s 121f)

Det var kanske inte så konstigt att Selma Lagerlöf fick med två romaner. Också i *En herrgårdssägen* finns det en liten "teknisk" detalj som ger hela romanen ett extra lyft. Den kom ut 1897, skriver Holmberg (1899 brukar anges), och fick sin definitiva gestalt när Selma Lagerlöf en bit in på 1900-talet gick igenom sina äldre arbeten och införde en del mer moderna ordformer. "Ej" blev "inte", "skall" blev "ska", "bliva" ändrades till "bli", i stället för "upp" skrev hon "opp", "ned" blev "ner", "unge herrn" fick lämna plats för "unga herrn" o. s. v och hjälpverb och relativpronomen sattes i sina rätta positioner. I den allra första meningen gjordes en alldeles särskild ändring. 1897 lät den så här: "Det var en skön höstdag hänemot slutet av trettiotalet." Nu fick den lyda: "Det var en skön höstdag mot slutet av 1830-talet." Det var en "försiktig" ändring, skriver Holmberg; "utan den skulle människorna vid 1900-talets mitt inte veta vilket trettiotal det var frågan om, inte heller människorna på 2000-talet"(s 61). Det är inte helt givet vad han är ute efter. Är försiktigheten överpedagogisk, skriver Sema Lagerlöf läsarna på näsan? Eller – det ligger närmare till hands – är det så att författarinnan på en gång gör sin prosa mer ledig och lätt att ta till sig och samtidigt vill precisera berättelsens egen historicitet? Det är hennes sätt att etablera täthet i sin diskurs – i den måste ju också läsaren medkalkyleras. Olle Holmberg har ett fint sinne för sådana detaljer. I artikeln om Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* (1906) citerar han ur doktor Glas dagbok: " 'Fattigt folk är tyvärr mycket osympatiskt' " – och tillägger "han säger 'tyvärr', och det är det liberala inslaget i repliken, inslaget av överklassliberalism. En högerman år 1905 skulle inte ha sagt tyvärr"(s 80). Men Holmberg varken drunknar i detaljerna eller låter dem skymma sikten. Det är snarare historisk filologi à la Erich Auerbachs *Mimesis* (1946); och det är berättandets konst som står i centrum.

En möjligen oväntad position som ett episkt mästerverk ges Fritiof Nilsson Piratens *Bokhandlaren som slutade bada* (1937). Liksom

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 306

i fråga om *En herrgårdsssägen* läggs här en viss vikt vid en ändring: det är nu en gång sådant som litteraturhistoriker intresserar sig för. I manus hade boken en allvarligare titel. Den hette där *Mannen som slutade bada*, men författaren fick rådet att ge boken en titel som skulle vara mer säljbar – en tvetydig ambition som, enligt Holmberg, fick en och annan bokhandlare att tro att författaren drev med det hedervärda yrket och därför inte la ut den på disken eller i skyltfönstren. Hur som helst var ändringen lyckad och till den milda grad kongenial med bokens karaktär. Berättelsen är väldigt speciell och lokal, men den är också *episk* på ett sätt som får Holmberg att tala om Homeros och Maupassant.

"Boken är en roman". Så börjar karakteristiken (s 150 f). Vad är den då inte? Den är inte "en sorts roman" som Harry Martinson *Vägen till Klockrike* (s 160), som snarare är ett "lapptäcke" med "ett stycke själsliv här och ett stycke själsliv där" (s 162). Den är inte någon social, religiös, politisk eller filosofisk "avhandling". Det är klart. Men också, underförstått: åt sådana håll kan romaner också tendera. Inför Vilhelm Mobergs *Raskens* (1927) till exempel, som Holmberg är väldigt förtjust i – här finns just den efterlysta lättheten och enheten mellan miljö och ämne och människoskildring – har han frågat författaren om vilket som var viktigast, kulturhistorien eller romanen, och fick svaret att det framför allt gällde att tradera "vad jag som liten pojke fick höra på julkalasen när traktens alla knektar var samlade hemma i stugan och söp och berättade historier" (s 126).

En sådan bakgrund och förankring i det muntliga präglar också *Bokhandlaren som slutade bada*. Den är inte heller "prosalyrik" – som däremot återfinns i en dagboksroman som Hjalmar Söderbergs *Doktor Glas* (s 81) – eller någon "förklädd självbiografi", sägs det. Den senare mekanismen studerar Holmberg i Eyvind Johnsons *Romanen om Olof* (s 142) – som han förresten också har tillfrågat och fått ett intressant svar av (som går ut på att det inte *går* att skriva självbiografiskt). Det var just sådana tendenser som Staffan Björck hade lokaliserat som utvecklingslinjer i 1900-talets berättande: den tilltagande subjektiviteten, den inre monologen, det psykologiska intresset, försöken att arbeta lyriskt. Den andra tendensen gick mot det sceniska, den "hårdkokta", hemingwayska minimalismen. Här, hos Fritiof Nilsson Piraten, är det däremot tal om en roman och den börjar

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 307

med att "ån svällde ännu av smältvatten", men tjälen hade gått ur marken och vinden gick på syd och bar en mild värme. Så är man med – det är ju ett gammalt gott sätt att börja romaner, skriver Holmberg. "Man tar naturbeskrivningen först, sen kommer människorna. Man snickrar först ramen, passar sen in tavlan." Men därpå kommer något som ändrar alltsamman. Här blir jag tvungen att ge ordet åt Holmberg, *at some length*.

> Det talas om att Jakob Bokhandlare i Grimsby står på sin trappa och iakttar de nämnda naturens tecken, begrundande väderleken och utsikterna. Och så går han in för att laga sitt middagsmål. Författaren begagnar tillfället. "Denna stillhetens stund", säger han, "är som skickad för den som ids kasta en hastig blick över Grimsbys lilla stationssamhälle." Därmed har beskrivningen mist sin karaktär av blott och bart beskrivning och har blivit berättelse också den, har sugits upp i det episka. Denna romans författare är epiker, epiker som Homeros och Maupassant och tusen andra författare av olika storlek. Mer är han inte, heller inte mindre. Hans epiks föremål är denna gång ett litet skånskt samhälle från 1800-talets senare hälft med namnet Grimsby. Det bor i detta Grimsby ingen "grim Ælling" som förvandlas till svan; däremot en skimrande svan som skiftar gestalt och blir en ful, mycket ful anka. Hon är gift med Jakob bokhandlare. (s 151)

Det är nog för att göra att läsare av både Piratens roman och Holmbergs presentation av den oerhört nyfiken – och man blir inte besviken, varken på det eller det andra. Holmberg är en mästare på att referera, och han gör det med alla möjliga litterära knep, inklusive *style indirect libre, erlebte Rede* eller vad man nu vill kalla det. Holmbergs berättelse tar färg av den berättelse han berättar om, utan att man någonsin glömmer att det är han som berättar. Man får en livlig känsla av hur det episka maskineriet, med obetalbar humor och detaljrikedom, fungerar. Nyckeln är här liksom hos Selma Lagerlöf integrationen, hur allt underordnas berättandet. Hos henne rörde det sig om reflexionen. Hos Fritiof Nilsson Piraten gäller det beskrivningen, som har mist "sin karaktär av blott beskrivning och har blivit berättelse också den, har sugits upp i det episka".

"Varje referat av denna bok blir urvattnat; så stark är musten i den", skriver Holmberg (s 157 f). Men så är det alltså inte. Lika viktig är integrationen när man kommer till frågan om stil. Här är det de ordspråksmässiga talesätten som slår läsaren och hur osökt de smälter in i Fritiof Nilssons Piratens prosa, en påminnelse också om för-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 308

ankringen i den folkliga, muntliga berättarkonsten. "De verkar inte påhäng", skriver Holmberg.

> Att Herrens hand höter innan den slår, att hunden slickar sina sår, att någon är så mager att han nöter kläderna inifrån: sådant är i denna stil inte som om de vore citat; det är delar av en prosa som själv är lika fyndig och senig, lika mättad, lika friskt beprövad och åskådlig. Den kan väcka bullrande skratt, stilla skrockande, skräck, rörelse, också eftertanke om människokaraktärens finaste mekanismer.

Och så följer en rad citat, just sådana exempel på vändningar som verkar icke-citat.

På samma sätt som Olle Holmberg visar på stilens särart i *Bokhandlaren som slutade bada* genom en rad citat, kunde man kanske kunna tillåta sig att illustrera en egenhet i Holmbergs egen framställningskonst. Som den lärde litteraturhistoriker han är lockas han naturligtvis att citera och krydda sin egen anrättning med exempel från andra författare än dem han just behandlar – ett grepp som lätt blir manierat och går till överdrift. Här görs det med måtta och stor precision.

Vi har redan sett hur berättarkonsten i Selma Lagerlöfs *Charlotte Löwenschöld* karakteriseras med ett citat från Schiller, som hos honom gäller det klassiska konstverket, men som hos Olle Holmberg passar fint i ett resonemang om en modern och till synes lätt undfången prosa (s 122). När *Doktor Glas* i Hjalmar Söderbergs roman med samma namn från 1906 tänker över moralen, så vet han att det rör sig om bristfulla människors sedvänjor och fördomar, och han delar dem, i stort sett. Men han känner sig inte skyldig att göra det alltid. Han får för sig att döma pastor Gregorius för ett brott som den danske författaren Erik Skram redan hade uppmärksammat i sin roman *Gertrude Colbjørnsen* (1879), nämligen våldtäkt inom äktenskapet. Formeln för tankefiguren finner Holmberg hos Tegnér:

> Allfader dömer, sad Frithiof dyster,
> men litet också mig döma lyster.

Citatet fälls in, helt osökt och nästan emblematiskt (s 85).

Kärleksproblem av olika slag gestaltas naturligtvis på många håll i romanerna, mest radikalt i C J L Almqvists skandalomsusade *Det går an* (1838), och Holmberg är, som de flesta romanläsare, skamlöst fascinerad av allt som har med "amorös dramatik" att göra . Rätt sub-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 309

tila och gåtfulla schatteringar finns i Hjalmar Bergmans *Clownen Jac* (1930),vars hjälte både omfattas av förakt och ömhet, och det är inte utan förtjusning (och ett visst koketteri) Holmberg kan citera vad själve Thomas Mann "sa vid en frukost på Östarps gästgivargård i Skåne våren 1950", när samtalet kom in på allt vad kärleken kan rymma av arter och oarter: "Es gibt in diese Dingen nichts was es nicht gibt" (s 140). Så är det med den saken: det är ingen oäven devis över hela det området.

Kritik- och teorihistoriskt äger aktiviterna i *Lovtal över svenska romaner* rum vid en intressant tidpunkt. Den anglosaxiska nykritiken hade börjat sätta sina spår – utan att på något sätt ha kommit att dominera i den akademiska undervisningen. Det hade börjat komma antologier som gärna hade ordet *analys* i titeln – det gällde främst lyrik – och också de något äldre litteraturhistorikerna var gärna med på vagnen (jfr Ljung, 2001: s 645-652). Olle Holmberg arbetar om man så vill inom det framväxande "analys"-paradigmet, men anlägger som vi har sett också en hel del mer traditionellt litteraturhistoriska synpunkter. Vid ett tillfälle talas det visserligen om "moderna engelska estetiker" – och några av läsarna förstod nog att det rörde sig om William Empson – som hävdar att "ambiguiteten" skulle vara "något speciellt litterärt och fint" (s 143). Men Holmberg låter sig inte imponeras, han känner igen det från romantiken, hur jag ser mig själv seende mig själv se tingen o. s. v.

Han skrev om verk, texter och undvek att fördjupa sig i biografi och andra kontexter, men han blev heller aldrig ensidigt "teknisk", därtill var hans intressen alltför vida och varierande i de olika artiklarna. I avsnittet om Harry Martinsons *Vägen till Klockrike* blir man uppmärksam på ytterligare en sida av den holmbergska läsarten. Det är typer och gemyt – också författarnas – han studerar. Bolle, bokens vandrande luffare och huvudperson är, skriver Holmberg, "en snäll människa, gör ingen förnär, tycker om att tänka vänliga tankar och har som första regeln i sin själsregim den att hålla sinnet fritt från hätskhet, hat och rancune" (s 160). Så kommer en oväntad jämförelse – inte med en romangestalt, utan med en författare. Kanske var den utlöst av det lilla ordet *själsregim*. "Det fanns en annan svensk författare som under åratal i sina böcker arbetade med samma strävande: Vilhelm Ekelund. Ekelund hade svårt för saken; därav lidelsen och den oerhörda spänningen i hans verk. Hans böcker handlar

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 310

inte om friden, på sin höjd om kampen för friden. Harry Martinson har givit sin Bolle den naturliga begåvningen att undvika strid. Hans liv är piskat av storm och sura höstregn men mildhet och ett tempererat solljus har makten i hans sinne"(s. 161). Jämförelsen med Ekelund är inte ointressant, men den dyker upp lite gåtfullt och oförmedlat – om man inte råkar veta att Olle Holmberg hade en närmast livslång *Auseinandersetzung* med aforistikern och civilisationskritikern Vilhelm Ekelund, som han aldrig blev riktigt färdig med. Han skrev ett antal recensioner av Ekelunds verk – och Ekelund svarade alltid, förr eller senare, i sina verk. Så uppfattade i alla fall Holmberg saken. Som jämförelsen nu står, inne i romananalysen, kommer den att peka på just den egenheten att Olle Holmberg läser och förhåller sig till de olika *gemyt* som han finner i böckerna, och då är det inte så noga om det gäller figurerna eller berättarna eller författarna. Då blir han snarast en moralist, nästan i Ekelunds anda. I modern terminologi kunde man kanske kalla honom en *tematisk* kritiker, om man därmed förstår en kritiker som är intresserad av författarnas sätt att drömma och tänka, inte deras faktiska biografier eller deras mer eller mindre fiktiva textliga maskeringar.

Så gick det till när Olle Holmberg inrättade den specifika tätheten i sin på en gång litteraturvetenskapligt informerade och oemotståndligt läsbara diskurs. Men det är nu länge sedan, publiken hjälpte honom säkert på traven, kritikerna – både Olle Holmberg och de som skrev om hans bok – fick breda ut sig ordentligt på tidningarnas kultursidor. Det finns ingen återvändo. I bokens epilog förutspås visserligen några möjligheter: "Jakob bokhandlare menade att utan ett litet lager av snus och tobak att sälja vid sidan av böckerna lönade ingen bokhandel sig men Ottar Tralling var böjd för att tro på poesins makt att försörja också bokhandlaren, bara den bjöds i tillräckligt vackra band"(s 180). Men det är ju ingen tröst att hänga i granen för oss sentida förmedlare. Vi får försöka inrätta oss – och våra eventuella "diskurser" – på andra vis.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 311

Litteratur

Holmberg, Olle 1957. *Lovtal över svenska romaner.* Stockholm.

Holmberg, Olle 1993. *Lovtal till svensk lyrik*, Lund.

Lagerroth, Ulla-Britta 2007. "*Romanens formvärld* – ett pionjärverk i nationellt och internationellt perspektiv". Karin Nykvist m fl (red), *Möten. Festskrift till Anders Palm,* Lund.

Ljung, Per Erik 2001. "Litteraturhistoria efter andra världskriget – några tendenser". Per Dahl og Torill Steinfeld, *Videnskab og national opdragelse*, Nordisk Ministerråd, København.

Per Erik Ljung, dosentur í bókmentafrøði við Lunds universitet.
Bústaður: Per Erik Ljung, Lunds universitet, Språk- och litteraturcentrum, Box 201, 221 00 Lund, Svøríki.
Per_Erik.Ljung@litt.lu.se

Per Erik Ljung, associate professor in literary research at Lund University.
Adress: Per Erik Ljung, Lund Universitet, Center og language and literature, Box 201, 221 00 Lund, Sweden.
Per_Erik.Ljung@litt.lu.se

Gøtunøvn sum minnisvarðar

Kristin M. Magnussen

Abstract

What do R. C. Effersøes gøta in Tórshavn and H. C. Andersens Boulevard in Copenhagen have in common, and what is the difference between Hammershaimbsvegur and V.U. Hammershaimbs gøta? A great many street names in the Faroese cities include personal names, which is not the case in villages and townships. This is most significant as for the street names in Tórshavn. The streets in the town center are named after men – mostly men from the cultural sphere.

Ferðslan gjøgnum miðbýin í Havn er merkt av eini rúgvu av gøtunøvnum. Tú kundi gingið tær ein túr gjøgnum miðbýin í Havn. Far til dømis eftir R. C. Effersøes gøtu og snara til høgru oman Bøkjarabrekku, og tú kemur oman í Steinatún. Um tú ikki ætlar tær við bussinum, men heldur vilt njóta sirmið og fara ein gongutúr út á Frælsið, so ber til at fara úr Steinatúni út eftir Niels Winthers gøtu niðan brekkuna, tvørtur um Dalavegin. Á horninum broytir vegurin navn til Jóannesar Paturssonar gøtu. Á horninum við Vesturkirkjuna til Landavegin eitur vegurin Mattalág. Hinumegin Landavegin ert tú komin á Frælsið. Um tú ikki ætlaði tær eftir Frælsinum út á Landssjúkrahúsið, so ber til at fara av Jóannesar Paturssonar gøtu til vinstru oman eftir Fríðriks Petersens gøtu. Tá tú kemur eftir Fríðriks Petersens gøtu og fert yvir um Landavegin, so skiftir gøtan út á Landssjúkrahúsið navn til J. C. Svabos gøta. Hetta er í dag høvuðsferðsluæðrin gjøgnum miðbýin í Havn.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 313

Fyri 50 árum síðan var høvuðsferðsluæðrin gjøgnum býin ein onnur. Tá vóru onnur nøvn høvd á lofti, nøvn sum Sverrisgøta, Tórsgøta, Tróndargøta, Doktara Jakobsens gøta og J. C. Svabos gøta. Tað vóru teir vegirnir, sum tá knýttu stórar partar av Havnini saman.

Ferðslan broytist eftir tí tørvi og tí fólkatali, ið býr og virkar í býnum. Har fólk búgva og arbeiða er neyðugt við einum undirstøðukervi. Við øktari vinnu og byggivirksemi gerast vegirnir ov trongir og kunnu ikki rúma tungari ferðslu, so neyðugt verður við einum størri vegi longri frá miðbýnum. Í dag hava vit Ringvegin, sum slær ring um Havnina frá vegnum Yviri við Strond út á Marknagilsvegin, Landavegin og Velbastaðvegin, har vegurin út í Havnardal og Norðasta Horn verður til Kirkjubøvegin. Um nøkur ár verður ein annar ringvegur enn longur út frá miðbýnum liðugur. Hesin skal nøkta tann tørvin fyri ferðslu, sum er til ta tíð.

Ein náttúrlig avleiðing av økta veganetinum og økta íbúgvaratalinum er tørvurin á gøtunøvnum. Í tí vaksandi býnum gerst ein størri frástøða frá tí upprunaligu vitanini um stød og persónar knýttar at staðnum. Nú verður neyðugt við longri frágreiðingum, tá tú skalt staðfesta eitt fyribrigdi í býarumhvørvinum. Áðrenn stóra vøksturin var oftast nóg mikið at nevna eitt ávíst staðarnavn ella nevna ein ávísan kendan persón í lokalumhvørvinum fyri at staðfesta eitt fyribrigdi.

Eitt sereyðkenni fyri býir – her hugsa vit um stórar útlendskar býir – eru gøturnar, ið hava nøvn. Tað er nú ikki so undarligt, tá talan er um milliónabýir. Hvussu skuldi tú annars funnið vegin í einum stórslignum býarumhvørvi? Er onkur skipan, sum gøturnar verða nevndar eftir?

Samansetingar

Nøvnini, ið verða sett á vegirnar, kunnu vera skipað á ymsan hátt. Ósamansett gøtunøvn eru til dømis *Vaglið* ella *Vørðslan*. Gøtunøvn kunnu vera heildir, sum *Yviri við Strond* ella *Handan Á*. Tó er ein stórur bólkur av gøtunøvnum samansett nøvn. Samansetingarnar eru oftast ein fyrri samansetingarliður og ein seinni samansetingarliður. Seinni samansetingarliðurin kann t.d. vera tær kendu endingarnar *-vegur* ella *-gøta*. Úr gøtunavnatilfarinum í Havn í eru aðrir seinnu samansetingarliðir at síggja sum t.d. *-breyt* í *Karlamagnusarbreyt*, *-rás* í *Suðurrás* og *-líð* í *Brøttulíð*.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 314

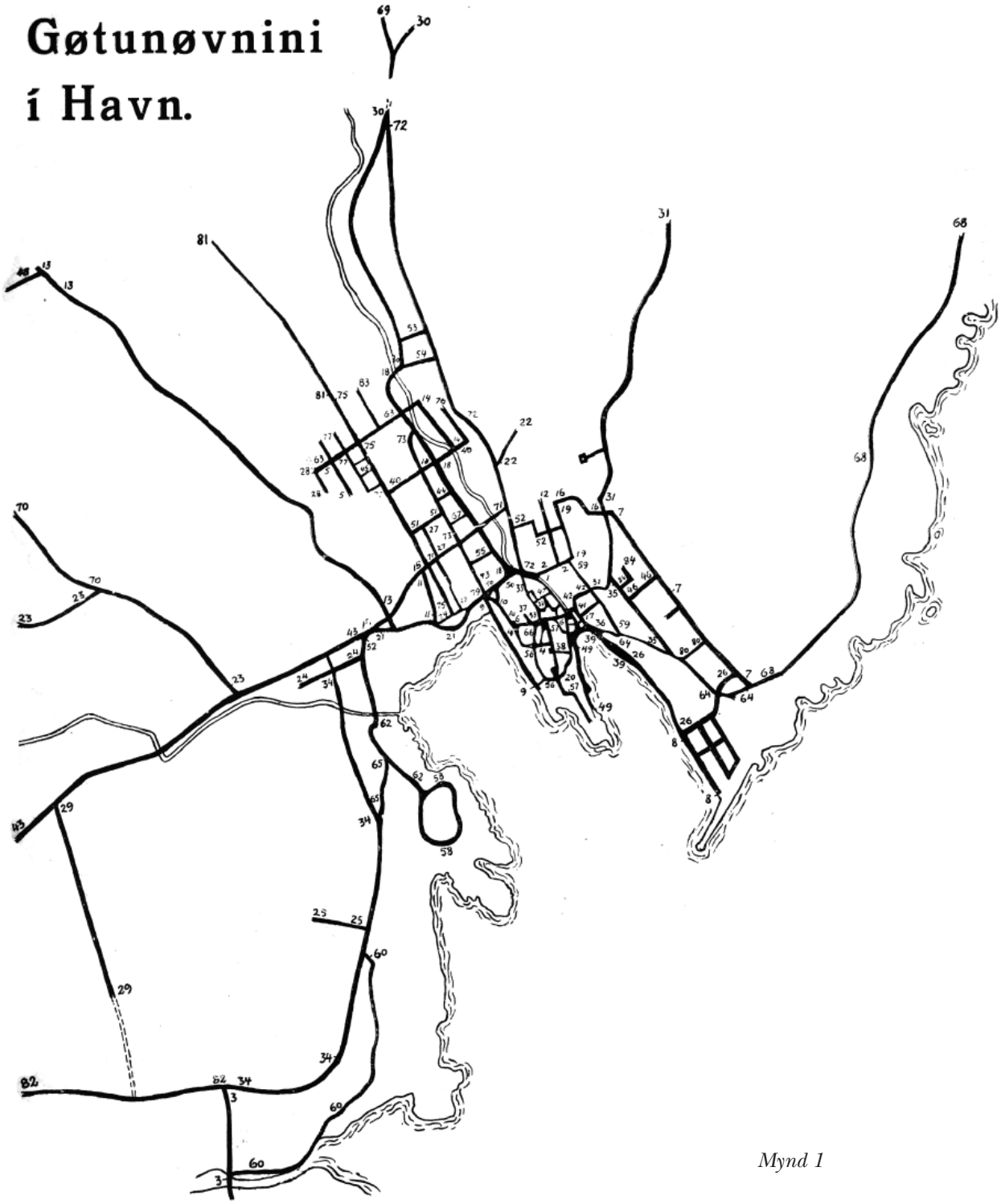

Mynd 1

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 315

Gøtunøvnini í Havn

1. Áavegur
2. Amtmannbrekka
3. Argjavegur
4. Bakkahella
5. Brekkugøta
6. Bringsnagøta
7. Jónas Broncks gøta
8. Bryggjan
9. Undir Bryggjubakka
10. Bryggjubakki
11. Bøgøta
12. C. Pløyens gøta
13. Dalavegur
14. Lucas Debesar gøta
15. Doktara Jacobsens gøta
16. R. C. Effersøe's gøta
17. Erlings Jalls gøta
18. Niels Finsens gøta
19. Undir Glasheyggi
20. Gongin
21. Gríms Kambans gøta
22. Gripsvegur
23. Grønlandsvegur
24. V. U. Hammershaimbs gøta
25. Háskúlavegur
26. Havnargøta
27. Magnus Heinasonar gøta
28. Heygsbreyt
29. Heygsvegur
30. Hoydalsvegur
31. Hoyvíksvegur
32. Húsabrúgv
33. Húsagarður
34. J. C. Svabos gøta
35. J. H. Schrøters gøta
36. Kákagøta
37. Kirkjuvegur
38. Klettaskot
39. Kongabrúgvin
40. Kongagøta
41. Kopargøta
42. Laðabrekka
43. Landavegur
44. Liðagøta
45. Lítla Tvørgøta
46. M. A. Winthers gøta
47. M. C. Restorffs gøta
48. Marknagilsvegur
49. S. E. Müllers gøta
50. Mylnugøta
51. Niels Winthers gøta
52. Nólsoyar Páls gøta
53. Oman Pisuvarða
54. Undir Pisuvarða
55. Posthúsbrekka
56. Rektarsgøta
57. Reyngøta
58. Rundingur
59. Undir Ryggi
60. Sandágerðisveg
61. Sandsskot
62. Sigmundargøta
63. Sjúrðargøta
64. Skansavegur
65. Skiparagøta
66. Skipara Hansens gøta
67. Steinagøta
68. Yviri v. Strond
69. Sundsvegur
70. Svalbarðsvegur
71. Sverrisgøta
72. Tinghúsvegur
73. Tórsgøta
74. Trappugøta
75. Tróndargøta
76. Tungugøta
77. Tvørgøta
78. Vaglið
79. Vágsbotnur
80. Vakthúsgøta
81. Varðagøta
82. Velbastaðvegur
83. Villumsgøta
84. Vørðslan

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 316

Teir fyrru samansetingarliðirnir kunnu t.d. vera staðarnøvn á leiðini, har vegurin er. Talan kann vera um navn á húsi ella býlingi, har vegurin liggur framvið, ella eftir t.d. tí familju ella persóni, ið hevur átt og velt hesa trøðna, sum seinni er farin undir húsabygging og vegagerð.

Tórshavnar kommuna hevur lagt seg eftir at kalla upp støð ella persónar, sum hava havt tilknýti til ávísa staðið í býnum, men ikki altíð. Sum vit vita, so hevur R. C. Effersøe ikki búð ella átt lendið við R. C. Effersøes gøtu, sama er við Fríðriki Petersen. Hinvegin er Bøkjarabrekka nevnd eftir Bøkjaranum, ið hevði trød har á leiðini. Sostatt síggja vit, at gøtunøvn kunnu hava eina aðra funktión enn júst at uppkalla persónar úr tí umhvørvi, har vegurin er lagdur.

Gøtunøvnini í Havn

Við fáum undantøkum eru kend mansnøvn partar av gøtunavnatilfarinum í býnum. Hyggur tú nærri at gøtunøvnunum, so ber til at gera sær eina mynd av, hvørjir hesir menn vóru og hvat teir umboða í huganum hjá føroyingum, sum hava sína gongd í býnum.

Grundarlagið undir hesari grein er eitt býarkort av Havnini, *Gøtunøvnini í Havn* (mynd 1), ið vísir gøturnar í býnum við strikum og við gøtunøvnunum í einum lista við síðuna av. Einasta upplýsing, vit fáa um útgevaraviðurskifti, er niðast á kortinum, har tað stendur prentað "Prentsmiðja »Tingakross«". Hvør útgevarin er og hvør hevur gjørt kortið, er óvist. Dagfesting er eingin. Til ber kortini at tíðarfesta kortið til uml. 1930. Í seinasta lagi til tíðarskeiðið 1929-1945.[1]

Kortið *Gøtunøvnini í Havn* er funnið millum annað tilfar hjá gøtunavnanevndini í Tórshavnar kommunu. Grundarlagið undir tíðarfestingini til uml. 1929 er, at á kortinum sæst fyrsti molin, sum var liðugur í 1929. Úti á Rundingi er enn eingin kai. Í metingini hjá Høgna Mohr, fyrrverandi havnameistara í Havn, sær Rundingur út sum hann gjørdi upprunaliga. Í tíðarskeiðnum 1949-54 varð molin í Havn longdur og ein moli varð gjørdur út frá Gulakletti. Hesi bæði arbeiðini eru ikki at síggja á kortinum.

Onnur kort

Eykatilfar eru kort av Havnini frá ymsum tíðarskeiðum í tíðarbilinum 1865 til 2006. Tey eru partvíst at finna í *Tórshavnar býaratlas* frá

---

1 *Høgni Mohr*, Handan Á í Havn.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 317

2007. Nýggjasta kortið av býnum er kortið í *Telefonbók 2011*, sum Føroya Tele gevur út.

Til eru eldri kort, har tað ber til at síggja, nær ymsu partarnir í býnum stinga seg upp og mennast. Í *Tórshavnar býaratlas. Hús og býarumhvørvi í Tórshavn 2007*, ið Tórshavnar kommuna hevur til skjals á www.torshavn.fo, er ymiskt forvitnisligt tilfar um Havnina, báði myndir og kort umframt ymisk søgulig kunning.

Eitt kort frá Byggideild býráðsins frá 1991 (her: Havn 1865) vísir, hvussu Havnin var bygd um 1865. Havn1865 er úrslit av skrásetingararbeiði. Teir bygningar, sum eru horvnir, eru málaðir við gráum, meðan teir bygningar, ið enn eru til skjals, eru málaðir við gulum. Hvørt hús og hvør hjallur hevur fingið sítt nummar. Við síðuna av kortinum, ið vísir, hvar Havnin var bygd, er førdur ein listi við 335 bygningum. Havn 1865 vísir, at tá var bygt á Reyni niðan móti Vaglinum, á Kongabrúnni, undir Ryggi og út móti Skansanum. Tey ytstu sethúsini eru á Krákusteini. Á listanum verður samstundis gjørt vart við, um talan er um hjall, neyst ella sethús. Er talan um sethús, eru tey skrásett við navni ella staðarnavni. Havn 1865 vísir yvirlit yvir bygningarnar í býnum, men tó ber til at rokna út, hvar vegir hava verið millum húsini.

Kortið *Thorshavn med omliggende Trøer* (mynd 2) vísir í mátistokkinum 1:5000, hvussu stór Havnin er vorðin í 1880/1895. Nú síggjast hús á Tinghúsvegnum og við Tróndargøtu. Á hesum kortinum eru nú vegir: Landavegur, niðastu partarnir av Dalavegnum, Hoydalsvegnum og Hoyvíksvegnum, og vegurin út í Álaker og Sandágerð, sum í dag eitur J. C. Svabos gøta. Tíverri eru eingi gøtunøvn fest á kortið. Kortini er greitt, at fleiri av vegunum, sum vit kenna í dag, og sum føra frá Vaglinum og út um miðbýin, eru lagdir í hesum tíðarskeiði. Fleiri av hesum vegum hava upprunaliga verið uppdyrkingarvegir, so traðarmenninir sluppu til traðirnar. Hvussu trupult tað var at sleppa til tær ymsu traðirnar ber til at lesa dømi um frá uml. 1872 í bókini hjá Sámali á Krákusteini (Samuel Fr. Samuelsen, 2008:149-157).

Nýggjasta kortið, sum kann nýtast til sammetingar, er kortið, sum er prentað í *Telefonbókini* hjá Føroya Tele. Í uppbýtinum av kortum sæst, at uppfatanin av miðbýnum í Havn er, at hann røkkur av Skansanum niðan R. C. Effersøes gøtu til omankoyringina oman í Gundadal. Síðan tvørtur um Viðarlundina til Varðagøtu vesturum til Dalavegin oman í Jóannesar Paturssonar gøtu til Vesturkirkjuna við

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 318

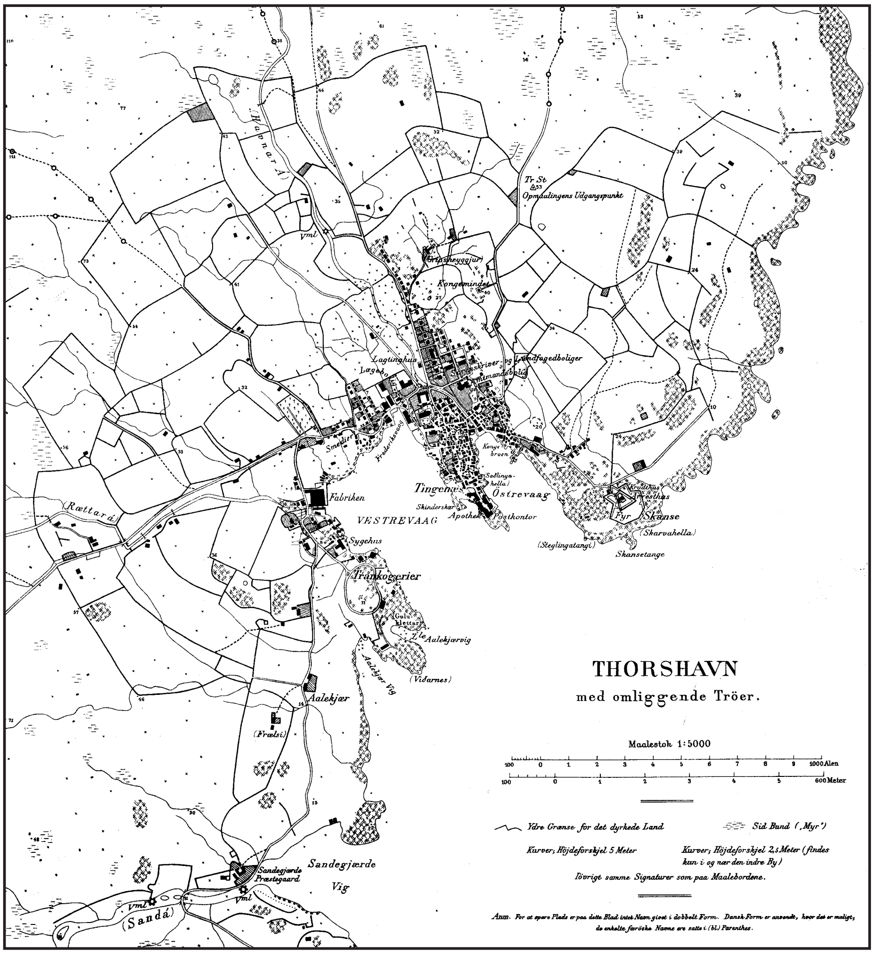

Mynd 2

Landavegin og síðan oman eftir Debesartrøð og oman á Vestaruvág. Innan fyri hesar karmar ber til at siga, at har hava vit miðbýin í Havn. Uttan fyri henda partin av býnum eru Eystari og Vestari Ringvegur mark móti nýggjaru býarpørtunum á Ternuryggi, í Hoyvík, Vesturbýnum, Norðasta Horni og móti Argjum.

Tórshavn – høvuðsstaður

Sum høvuðsstaður í Føroyum er Tórshavn í eini serligari støðu. Størsti býur í landinum. Meginparturin av íbúgvunum eru tilflytarar úr øllum landinum. Kunnleikin og tilknýtið til ávís støð og teirra nøvn á tí nýggja staðnum fær minni týdning, tá tú flytur til nýggj støð, enn tá tú ert barnvaksin á staðnum og kanst knýta søgur og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 319

persónligar upplivingar til støðini og nøvnini.

Í býum er ein av treytunum, at samferðslan er skipað. Fyri at fáa skil á, hvar í býnum tú ert stødd, so hevur onkur einaferð í tíðini sett nøvn á gøtur. Møguliga tá tað ikki longur bar til at finna og skilja sundur vegir frá hvørjum øðrum. Nakað sum tá vit í fleiri størri, føroyskum bygdum siga "Ovari vegur" um tann næsta størra vegin, sum liggur ovari í landslagnum enn høvuðsvegurin fram við sjónum. "Ovari vegur" gerst oftast ikki leingi tann ovasti í huganum á fólki. Bygt verður enn longur niðan frá sjónum, so har kemur eitt umfar aftrat við húsum og vegum. Hvør verður so meiningin við navninum "Ovari vegur"?

Í europeiskum býum, sum vit vita vóru grundaðir í miðøld, t.d. Keypmannahavn, hava vit eina býarmiðju, sum tykist óskipað. Vegirnir ganga í bugum og tað er ikki serliga lætt at finna hjá tí, sum ikki er staðkend. Taka vit hinvegin stórbýin New York, so ber til við berum eyga at síggja á kortinum, at her eru gøturnar rættiliga beinar og fatanin er, at veganetið í býnum New York tykist skipað og greitt.

Til ber eisini at nýta New York sum dømi um eina skipan við gøtunøvnum, sum hevur eina orienterandi ætlan. Í meginpartinum av býarpartinum Manhattan er skipanin við gøtunøvnum tann, at gøturnar eystur-vestur við fáum undantøkum eita okkurt við *Street*: *1st Street*, *2nd Street* o.s.fr., meðan hinar gøturnar, sum eru norðursuður sum oftast eita okkurt við *Avenue*: *1st Avenue*, *2nd Avenue*.

Úr øðrum býum í Europa, og vit kunnu aftur nýta Keypmannahavn sum dømi, kenna vit eina aðra skipan við gøtunøvnum. Umframt at tey lokalu staðarnøvnini síggjast aftur sum gøtunøvn sum t.d. *Bremerholm*, *Pustervig* og *Kattesundet*, so eru skeltini við gøtunøvnum annars merkt av fólkanøvnum sum fyrra liði og seinnu liðunum *-vej* og *-gade*. Hesi fólk hava antin einaferð búð í longri ella styttri tíðarskeið í býnum ella hava tey havt ein stóran leiklut á t.d. politiska ella mentanarliga pallinum í býnum og í landinum.

Stóri vegurin í danska høvuðsstaðnum, sum fer fram við *Rådhuspladsen* og eystur móti Langebro, eitur *H. C. Andersens Boulevard*. Eitt týðiligt uppkallingarnavn, har kendi, danski høvundurin H. C. Andersen hevur fingið stóra vegin uppkallaðan eftir sær. Fyrri liðurin, *H. C. Andersen*, vísir, at høvundurin er uppkallaður við sínum fulla navni. Seinni liðurin, *Boulevard*, er eitt lánt orð úr fronskum, ið merkir ein breiður vegur við trøum og runnum framvið.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 320

Um vit hefta okkum við fyrru liðirnar í gøtunøvnunum í miðbýnum í Keypmannahavn, so eru nógv kend fólk uppkallað: høvundar, vísindafólk, politikarar. Tey eru øll uppkallað við fornavni ella fornøvnum, ella eini stytting av teimum, og so við eftirnavni.

Tá komið verður út um gamla miðbýin í nógvum stórum og minni býum, til nýggjari búseting, tá sæst oftari fyribrigdið, at fólkanøvn verða brúkt sum fyrri liður, men tá einans fornavnið. Hetta sæst serliga, tá avmarkað útstykking ella serligt øki verða bygd og valt verður at velja gøtunøvnini eftir einum serligum *tema*. Hesi *tematisku* nøvn nýtast ikki einans at vera fólkanøvn, men talan kann vera um øll møgulig temu: fuglar, býir, lond, fólk úr íslendingasøgum ella skipasløg.

Á yvirlitinum yvir gøtunøvnini, ið standa á kortinum *Gøtunøvnini í Havn*, sæst, at kommunalu myndugleikarnir í Havn hava fingið íblástur uttaneftir, tá teir settu offisiellu nøvnini á gøturnar í Havn. Sama mynstrið, sum er kent úr Keypmannahavn, sæst aftur í gøtunøvnunum í miðbýnum í Havn. Í alt er talan um 84 gøtunøvn. Fyrru liðirnir kunnu vit býta upp í bólkarnar: staðarnøvn, fólkanøvn, og heiðursnøvn. Eg havi valt heitið *heiðursnøvn*, tá fyrru liðirnir eru settir saman við báði fornavni og eftirnavni, og tá talan er ikki um persón, ið hevur tilknýti til staðið.

Verða tey gøtunøvnini tikin burturúr, har fyrri liðurin er uppkalling eftir persónum, er talan um 26 gøtunøvn av í alt 84. Hetta gøtunavnatilfar er umboðandi fyri sína tíð. Stavsetingin verður her hin sama sum á kortinum, hóast onkur gøtunøvn hava fingið aðra stavseting, t.d. Áavegur > Áarvegur og Amtmannbrekka > Amtmansbrekka. Nøkur gøtunøvn eru ikki til longur, t.d. M. C. Restorffs gøta og Rundingur. Hini kenna vit enn sum gøtunøvn í miðbýnum í Havn.

Gøtunøvn við náttúrunøvnum

Gongin var tann stóra gøtan í gomlu Havnini fyri 1900. Nøvn sum *Áavegur* og *Amtmannbrekka* kunnu vit rokna við hava verið óoffisiell gøtunøvn, sum við tíðini eru vorðin gjørd offisiell. Sama man vera við *Varðagøtu*. Eitt annað dømi um óoffisielt gøtunavn í Havn er *Kærlighedsstien*, sum sambært Andreas J. Ziska (1959:120b) á mynd frá 1890 sæst í lendinum niðan frá Meinigheitshúsinum og gamla kommunuskúlanum. Hetta er hin væl kendi vegurin í miðbýnum, *Niels Finsens gøta*, sum var fyrsti breiði vegurin, sum var lagdur í

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 321

Gøtunøvn við fólkanavni sum fyrra liði

Burtur úr yvirlitinum *Gøtunøvn í Havn*

84. Amtmannbrekka
7. Jónas Broncks gøta
12. C. Pløyens gøta
14. Lucas Debesar gøta
15. Doktara Jacobsens gøta
16. R. C. Effersøe's gøta
17. Erlings jalls gøta
18. Niels Finsens gøta
21. Gríms Kambans gøta
24. V. U. Hammershaimbs gøta
27. Magnus Heinasonar gøta
34. J. C. Svabos gøta
35. J. H. Schrøters gøta
46. M. A. Winthers gøta
47. M. C. Restorffs gøta
49. S. E. Müllers gøta
51. Niels Winthers gøta
52. Nólsoyar Páls gøta
56. Rektarsgøta
62. Sigmundargøta
63. Sjúrðargøta
65. Skiparagøta
66. Skipara Hansens gøta
71. Sverrisgøta
73. Tórsgøta
75. Tróndargøta
83. Villumsgøta

Havn. Við tí skiftinum hvarv eitt óoffisielt gøtunavn, meðan eitt annað gøtunavn við fólkanavni sum fyrra liði kom í staðin.

Í gøtunavnatilfarinum á kortinum *Gøtunøvnini í Havn* finna vit nógv staðarnøvn úr Havn endurnýtt sum gøtunøvn. *Bakkahella*, *Bryggjubakki*, *Klettaskot* og *Undir Glasheyggi* eru dømi um gøtunøvn uttan seinna liðin *-vegur* ella *-gøta*. Hesi staðarnøvn verða beinleiðis endurnýtt sum gøtunøvn og fáa á henda hátt eina funktión aftrat, tá staðarnavnið frá at merkja eitt ávíst stað verður víðkað til at umfata ein veg eisini.

Dømi um onnur gøtunøvn samansett við einum øðrum staðarnavni sum fyrra liði eru *Landavegur*, *Laðabrekka*, *Heygsvegur*, *Bøgøta*, *Heygsbreyt* og *Mylnugøta*.

Gomlu bygdavegirnir millum Havnina og aðrar bygdir í Suðurstreymoy eru at síggja á kortinum: *Argjavegur*, *Dalavegur*, *Velbastaðvegur*, *Hoydalsvegur*, *Hoyvíksvegur* og *Sundsvegur*.

Gøtunøvn við fólkanøvnum

Tað áhugaverda fyri tann, ið sær hesi fyrstu og elstu gøtunøvnini í Havn, tá búsetingin fór fram norðan fyri Reynið, er at bíta merki í, hvørjir persónar vórðu mettir verdir at heiðra við einum gøtunavni.

Við nýggju útstykkingunum gjørdist tørvurin á nýggjum vegum

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 322

og sostatt eisini á gøtunøvnum í Havn. Tinghúsið varð bygt og legði navn til vegin framvið. Og vegurin til útstykkingina úti í Bø fekk navnið *Bøgøta*.

Hvaðan fekk kommunan í Havn íblástur til nýggju gøtunøvnini, tá tey ikki vóru kend húsanøvn, býlingsnøvn ella tílíkt?

Eini 30% av nøvnunum á kortinum *Gøtunøvnini í Havn* hava fólkanøvn sum fyrra lið. Tað er ymiskt, hvussu hesir persónar eru nevndir í gøtunavnatilfarinum.

Ein bólkur við gøtunøvnum, sum eru knýtt at persónum, eru nøvn eftir størvsheitum, *Skiparagøta* og *Rektarsgøta*. *Rektarsgøta* er úti á Reyni, har umleið sum gamli skúlin var, meðan *Skiparagøta* er gøtan, sum er fram við tí gamla sjómansskúlanum.

Ein bólkur av gøtunøvnum hevur fólkanøvn sum fyrra lið. Tá vit tosa um einfaldasta sniðið, fornavn + seinna lið, so er at geva gætur, at her hevur kommunan valt at nýta eitt tema. Tey gøtunøvnini eru: *Sigmundargøta*, *Tórsgøta*, *Tróndargøta*, *Sjúrðargøta*, *Sverrisgøta*, *Erlings Jalls gøta* og *Gríms Kambans gøta*. Øll somul nøvn úr *Føroyingasøgu* og elstu søgu Føroya fyri trúbótina.

Ein bólkur eru søguligir persónar, sum eru vorðnir kendir undir teirra gerandisnøvnum sum t.d. *Nólsoyar Páll* og *Skipar Hansen*, sum hava fingið vegirnar *Nólsoyar Páls gøta* og *Skipara Hansens gøta* uppkallaðar eftir sær. Ein annar variantur er *Magnus Heinasonar gøta*, har báði fornavn og faðirsnavn hansara eru at síggja aftur í gøtunavninum. Hesin bólkurin eru persónar, sum eru kendir fyri síni avrit í tíðarskeiðnum millum trúbótina og tjóðskapartíðina í Føroyum.

Ein annar bólkur av gøtunøvnum, sum heiðrar fólk í sama tíðarskeiði, sum persónarnir, nevndir frammanundan, eru *C. Pløyens gøta* og *Lucas Debesar gøta*. Samstundis eru tey bæði nøvnini eisini dømi um sama mynstur sum nøvnini, sum vit kenna í býum í útheiminum og sum onnur dømi eisini eru um í Havn.

Tjóðskapartíðin er umboðað við persónum, ið eru kendir fyri síni stóru avrik fyri føroyskum máli og mentan sum høvundar, politikarar, málfrøðingar og granskarar: *Niels Winthers gøta*, *V. U. Hammershaimbs gøta*, *R. C. Effersøe's gøta*, *Doktara Jacobsens gøta*, *J. C. Svabos gøta*, *J. H. Schrøters gøta* og *M. A. Winthers gøta*.

Nakrir aðrir persónar hava fingið síni nøvn endurnýtt sum gøtunøvn í Havn sum heiður fyri teirra avrik. Teirra millum vóru *Jónas Bronck*, sum býarparturin Bronx í New York er uppkallaður eftir.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 323

Tíðliga í 20. øld varð Jónas Bronck roknaður fyri at vera føroyingur. Tí skuldi hann, sum fór so langar vegir og kom sær so langt út í heim, at ein býarpartur í New York varð uppkallaður eftir honum, fáa ein veg í Havn uppkallaðan eftir sær. Tí fingu vit í Havn í 1920-unum gøtunavnið *Jónas Broncks gøta*. Ein annar maður búsitandi uttan fyri Føroyar fekk eisini veg í Havn uppkallaðan eftir sær, og tað var *Niels Finsen*. *Niels Finsen* búði í Havn í uppvøkstri sínum sum sonur amtmann Finsen. Við gøtunavninum *Niels Finsens gøta* vildi Havnin heiðra ein av sínum synum, ið hevði framt eitt megnaravrik við sínum granskingarúrslitum. Vegna broyting í býarmyndini er í dag eingin *M. C. Restorffs gøta*, men gøtunavnið er ætlað at heiðra ein av borgarunum í býnum, sum hevur havt ein stóran leiklut í vinnulívinum í Havn. Sama er við keypmanninum og reiðaranum S. E. Müller, sum fekk vegin *S. E. Müllers gøta* uppkallaðan eftir sær.

Hvar eru konufólkini?

Í nýggjari tíð, um ár 1990-2005, varð farið undir nýggja bygging í Hoyvíkshaganum. Í byggingini í Hoyvík og á Ternuryggi eru fleiri dømi um tematisk nøvn. Har síggja vit í økinum við *Løgmannabreyt* vegin *Maritugøta*, uppkallað eftir higartil einasta kvinnuliga løgmanni, vit hava havt í Føroyum. Longri uppi, á økinum við *Karlamagnusarbreyt*, er millum hini nøvnini úr Karlamagnusarkvæði eisini konufólkanøvn: *Sivjugøta*, *Gortrugøta* og *Bertugøta*. Í økinum á Flat í Hoyvík varð í útstykkingini í 1980-unum nøvn á fólkum á gamla Hoyvíksgarði vald sum evni. Har eru konufólkanøvn eisini vald sum fyrru liðir: *Onnugøta* og *Marinargøta*. Á Ternuryggi vórðu í útstykkingini nøkur ár frammanundan nýtt nøkur konufólkanøvn sum fyrru liðir. Har varð tráðurin tikin upp frá mannfólkanøvnunum í gøtunøvnunum í miðbýnum, m.a. tær kendu *Tróndargøta* og *Sigmundagøta*. Á Ternuryggi vórðu møðgurnar, kendar úr *Føroyingasøgu*, *Tóra* og *Turið* nýttar sum fyrru liðir í gøtunøvnunum *Tórugøta* og *Turiðargøta*.

Sostatt ber til at siga, at ikki fyrr enn í 1970-árunum tyktist høvið at vera at uppkalla vegir í Havn eftir konufólkum.

Gøtunøvn sum minnisvarðar

Hvussu ber tað til, at allir persónar í hesum gøtunøvnunum á kortinum *Gøtunøvnini í Havn* einans eru menn? Kortið *Gøtunøvnini í Havn*

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 324

ber boð um, at tað eru menn, sum hava gjørt skreytirnar, sum hava havt samfelagsligan týdning og tí skulu teir heiðrast.

Hví skulu gøtunøvn yvirhøvur nýtast sum eitt slag av minnisvarða? Tann fatanin av gøtunøvnum er jú at síggja í býarbygging uttan fyri Føroyar. Vit taka tað sama mynstrið upp her hjá okkum, sum vit kenna aftur frá øðrum. Tað er kent, at grannalond okkara í eini 100 ár longu høvdu nýtt gøtunøvn sum minnisvarðar, áðrenn hetta kortið yvir gøtunøvnini í Havn frá 1920-unum varð gjørt.

Einir tveir triðingar av gøtunøvnunum á nevnda korti eru framvegis upprunalig, lokal staðarnøvn. Tað vísir, at staðarnøvn framvegis hava havt eina sterka støðu í medvitinum hjá havnarborgarum. Við gøtunøvnunum verður funktiónin hjá hesum staðarnøvnum víðkað til umframt at vísa á støð til eisini at finna í Havn. So hvørt sum býurin gerst størri, verður neyðugt við fleiri nøvnum enn staðarnøvn á staðnum eru til. Freistandi er eisini at t.d. nýta tematisk nøvn ella heiðursnøvn, tá tú hevur ein veg, sum førir gjøgnum eitt vítt øki sum t.d. av Vaglinum og niðan undir Pisuvarða. Tí hvat staðarnavn skalt tú velja fram um øll hini sum gøtunavn?

Við støði í *Gøtunøvnunum í Havn* síggja vit, at eitt tað fyrsta, sum gevur okkum føroyingum íblástur til nýggj gøtunøvn, er fólkini í *Føroyingasøgu*. Haðan hava vit fingið fleiri gøtunøvn í Havn og aðrastaðni við. Síðan koma kendu menninir, sum eru komnir í søgubøkurnar fyri at hava vunnið føroyingum betri kor. Síðan koma teir menn, sum hava markerað seg á føroyska mentanarpallinum. Ikki fyrr enn í nýggjari tíð, síðan 1970-ini, hava tey, ið hava valt gøtunøvn í Havn, fingið eygað á konufólkini, sum eisini vóru í *Føroyingasøgu* og í kvæðunum og nýtt tey sum partar av gøtunavnatilfarinum í Havn. Har varð enntá eisini rúm fyri tí einasta kvinnuliga løgmanninum, Føroyar hava havt, sum á tann hátt kom at umboða føroysk konufólk í nýggjari tíð.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 325

Keldur:

Gøtunøvnini í Havn. Prentsmiðja "Tingakross". [u.á]

Nolsøe, Jens Pauli A. og Jespersen, Kári 2009. *Havnar søga IV-V*. Tórshavnar kommuna. Tórshavn.

Samuelsen, Samuel Frederik 2008. *Memoirer og Autobiografi*. Heri Kragesteen. Tórshavn.

Thorshavn med omliggende trøer. Kort (1:5000) 1880/1895.

Tórshavnar býaratlas. Hús og býarumhvørvi í Tórshavn 2007. Tórshavnar kommuna. www.torshavn.fo

Ziska, Andreas J. 1959. *Tórshavn, lív og vøkstur*. Tórshavn.

Tøkk

Í sambandi við hesa grein takki eg Høgna Mohr, Handan Á í Havn, og starvsfólkum í umsitingini hjá Tórshavnar kommunu fyri hjálp og tilfar.

Kristin Marjun Magnussen, mag.art., ph.d.-studentur
Føroyamálsdeildin, Fróðskaparsetur Føroya, V. U. Hammershaimbs gøtu 16, FO-100 Tórshavn. Telefon +298 352520

Kristin Marjun Magnussen, Ph.D. student at Faculty of Faroese at University of the Faroe Islands.
Telephone: +298352520

Det litterære færøske felt

Forestillinger om nordlighed og ikke-metropol kultur hos J.H.O. Djurhuus, William Heinesen og Jørgen-Frantz Jacobsen

Bergur Rønne Moberg

"Where is here?"

– *Northrop Frye*

"'Go North' has replaced 'Go West' as the call to adventure".

– *Lester B. Pearson* (Grace, 2002)

"North is a discursive formation […], and as such it has done and continues to do a great deal of ideological and practical work. Mor[e]over, it has accumulated a wide range of fascinating, contradictory associations, a set of familiar, compelling stories, a particular rhetoric and an aesthetic that resemble at points those of the desert (and with good reason, because large stretches of the high Arctic are northern desert), a constellation of stubborn stereotypes and seemingly intransigent exclusions".

– *Sherrill E. Grace*

"Meanwhile the image of the North was significantly revalorized, due to a paradigm shift in the European history of ideas when the idea of historical progression began to replace the concept of static periods. The backwardness of the North, for a long time perceived as a fundamental handicap, was now considered an immense benefit for the future. In a teleological view on the ages of mankind, the Northern nations were still ascending towards maturity, whereas the Romance cultures had already passed the zenith".

– *Manfred Beller* og *Joseph Leersen*

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 327

Abstract

The focus in given on imagination on northness and non-metropolitan issues in the works of three Faroese writers: J.H.O. Djurhuus, William Heinesen and Jørgen-Frantz Jacobsen. On the basis of these examples, the article in the first place demonstrates how the imagination on north in Faroese literature reproduces and further developes the classical idea on the gloomy Ultima Thule as being a modern division of literary consciousness. Secondly it is demonstrated, how the imagination on The Faroe Islands as being a non-metropolitan society gradually has been unfolded as a structural conciousness on the relationship between 'centre' and 'periphery' while at the same time north is incorporated in this worldwide tension. Taken together this 'placemaking' in Faroese literature addresses the issue of specific aesthetic developments in minor cultures which is being analyzed from the perspective of Franco Moretti's notion on centre and periphery within his construction of a world literary system. Involving Moretti and the new expanding research field of World Literature, the article is widening the postcolonial view on 'writing backs' in Faroese literature being not only a writing back to the empire, but also a writing back to modernism and modernity as seen as a culturally coded contextual answer exploiting a broad range of discourses working as a writing back to 'pure' modernism and rationalistic modernity. My perspective implies World Literature and Post Colonial Studies as being connected discourses conflicting and crossing each other. Against the background of the two variations of 'placemaking' – northness and non-metropolitanicy – the article claims the topographical aspects having a fundamental meaning for the phenomena Faroese literature itself. Faroese literature thinks 'who am I' through 'where am I' and thus the poetic device of place works as a litmus paper in relation to the development in Faroese literary history while the reception of all dominating influences are being 'signed' by the use of topographical references.

Engang blev stednavnet Færøerne afkodet som 'The Far Away Islands'. Det var et forsøg på en etymologisk forklaring, der er blevet erstattet af nye, mere troværdige bud. Denne fantasifulde fortolkning af landenavnet giver derimod en vis mening set i forhold til færøsk litteraturs opfattelse af Færøerne som nord, som et ikke-metropolt sted.

Historisk er produktionen af den ældgamle forestilling om nord gradvist rykket stadig længere mod nord. Der er en lang tradition i litteraturen og filosofien for at tale om Ultima Thule, dvs. et Norden

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 328

eller et nordligt punkt forestillende verdens ende. Det er en tradition, der går helt tilbage til Ovids brevsamling sorgen, *Tristia* (ca. år 10), skrevet under hans eksil i en fra Rom fjerntliggende by ved Sortehavet. For Ovid var Norden eller nord Sortehavets strande. Som titlen fortæller beskriver Ovid nord som en trist region af kold regn, skifergråt hav, grædende skyer. Det har grundlagt en forestilling om nord som et ensomt sted og en eksileret tilstand, hvor det virkelige selv er lukket inde og kun kan blomstre i syden (Davidson 2005: 138-139).

Færøerne er ikke længere et nyt nord, men er afløst af nyere forestillinger om nord, som hovedsagelig fokuserer på Grønland og hele det arktiske område, der både på grund af klimaproblematikken, nye energiressourcer og mineraler har verdens bevågenhed. I sine selvfortolkninger har færøsk kunst og kultur imidlertid spillet videre på koblingen mellem Færøerne og nordlighed. Når denne forestilling får stemme hos de første moderne færøske digtere som J.H.O. Djurhuus (1881-1948) og William Heinesen (1900-91) sker det i forlængelse af den klassiske forestilling om nord som en refleksion "on isolation, on absence, stillness, remoteness and the absence of alternatives" (Davidson 2005: 18). Landets egne digtere har imidlertid andre forudsætninger end forfattere til de klassiske forestillinger om nord i ældre rejseberetninger og eksotiserende romaner, men de sender af og til en hilsen til klassiske forestillinger om nord i form af referencer til hyperboræere, borealis og Ultima Thule.[1]

Djurhuus og Heinesen er hovedemnet for denne artikel, og de tilfører nye aspekter til forestillingen om nord, der hos begge fremstår som eksistentielt betydningsbærende og som et selvstændigt litterært blik på verden. Artiklen ser først på nord-forestillingen hos

---

1 Et eksempel på dette står i *Á annað Suðurlandið* eftir Kristian Osvald Viderö: "Eins og til hýperborearanna vær áfram nú stevnum" (Viderö 1990: 161) (Ligesom til hyperboræerne vi fremad stævner). Et andet eksempel er J.H.O. Djurhuus' digterjeg, der beskriver sig selv som slynget ind i verden, hvor "toka og regn og Boreas valdar" (Djurhuus 1988: 186) (tåge og regn og Boreas råder). Boreas er nordenvinden i græsk mytologi og viser, at Djurhuus trækker på antikke og mytiske forestillinger om nord. Udtrykket hyperboræer stammer fra et græsk sagn om en lykkelig beboer af et land med evig sol i det yderste nord og udtrykkene boreal og boreas er det latinske ord for henholdsvis nordlig og nordenvind.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 329

ovennævnte to digtere i relation til klassiske forestillinger om nord. Dernæst beskrives, hvordan idéen om 'nord' bredes ud til en mere realismepræget forestilling om centrum vs. periferi hos William Heinesen og Jørgen-Frantz Jacobsen (1900-38). En central tanke i artiklen er Salman Rushdies idé om, at litteratur fra tidligere kolonier 'skriver tilbage' til det imperiale centrum. Malan Marnersdóttir har overført denne meget relevante tese til færøsk litteratur ved at hævde, at hele den færøske litteratur kan opfattes som et "sammensat imperialt svar" (Marnersdóttir 2004: 341). Mit eget perspektiv på færøsk litteratur i de senere år rækker ud over 'svaret' til Danmark og rigserfaringen. Der er tale om analyser af færøsk litteratur som et ikke-metropolt 'svar' – i form af en flerdobbelt kulturelt kodet kontekst – til kosmopolitiske europæiske påvirkninger fra makkerparret modernitet og modernisme (Moberg 2010). Mit fokus har især været stederfaringen og stedfiguren som et konstituerende træk ved færøsk litteratur (Moberg 2008). I værk efter værk danner stedet og nationens erfaringer forgrund og baggrund i færøsk litteratur som naturrum, som kulturel-geografisk-historisk-politisk reference og som poetisk pejlepunkt.

J.H.O. Djurhuus

Djurhuus repræsenterer det første radikale brud med den snævre nationsbyggende ramme, som blev begyndelsen til nyere færøsk digtning. Gennembruddet for den moderne digtning sker i lyrisk form, da Djurhuus udgiver sin første digtsamling *Yrkingar* (1914). Hele Djurhuus' digtning er en opmarch af dissonanser og eksistentielle temaer i færøsk digtning, som Hanus Andreassen (nu: Kamban) har beskrevet indgående i sin litterære biografi-trilogi om J.H.O. Djurhuus. Forekomsten af de mange 'skønne steder' (Albertsen 1978: 164) i nationallyrikken er afløst af nye topos, hvor Færøerne fremstår som et eksistentielt nøgent sted. Djurhuus havde brug for en anden skønhed end 'skønne steder' og en anden storhed end national storhed, om end han var bekendt med begge. Han bragte for alvor digteren og individet i centrum i en tid præget af kollektive følelser og erindring.

Djurhuus' beskrivelse af Færøerne viderefører centrale dele af den klassiske forestilling om nord. Nord fremstår som en mangeltilstand og har i overensstemmelse med den klassiske idé om nord syd

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 330

som sin mere eller mindre eksplicitte modpol.[2] Ifølge Peter Davidson i *The Idea of North* repræsenterer nordlige regioner den eksileredes ensomhed: "The early fading of the light is a part of […] [a] powerful idea of north, of rain, twilight and loneliness […] A good part of the understanding of north, throughout the world is bound up with melancholy and remoteness" (ibid.: 17f). Djurhuus' digtning er gennemtrængt af den eksileredes længsel efter mere lys og varme fra den klassiske græsk-romerske kultur. Gennem et væld af billeder af mørke, storm, kulde, regn, tåge, forrevne klippestrande, efterårets forfald, bleghed, tavshed, farveløshed fremstår Færøerne som en udørk, der vækker store drømme om det modsatte i form af roser og vin. Samtidig repræsenterer goldheden og tristessen i nord noget autentisk. Djurhuus indsætter sine ensomme helte i dette landskab i skikkelse af romantiske symbolfigurer som ridderen, eremitten og munken. Djurhuus har skrevet mange kærlighedsdigte, og andre gange er det derfor kvinden, der er symbolfiguren som her i "Min sorg":

Mín sorg er ein kvinna so marmorbleik,
hon stendur á brimbørdum strondum,
hon hoyrir stormanna villa leik
og dans á fjallbygdum londum.

[...]

Tá skalt tú mær spæla so trølsligt eitt lag
sum norðlanda ódnar náttin,
tá ravnurin høgt í berginum kvað
yvir manni, sum oman var dottin (Djurhuus 1988: 30-31).

[Min sorg er en kvinde så marmorbleg,
som venter på hærgede strande
og lytter til stormenes vilde leg,
og dans over bjergrige lande.

Da skal du spille et troldagtigt kvad
som nordvindens stormende stød,

2 Hanus Kamban har i artiklen "Ultima Thule og det eksotiske …" fremhævet nord-syd kontrastvirkningen og det eksotiserende element i Djurhuus digtning (Kamban 2006).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 331

som ravnen deroppe i bjergene kvad
over manden som faldt i sin død.][3]

Det kolde, mørke og stormfulde sted går fint i spænd med romantisk-symbolistisk påvirkede forestillinger om isolation og ophøjethed. Den marmorblege kvinde antyder det, som træder tydeligere frem andre steder: At den djurhuuske melankoli og tristesse også sprænger rammerne for den klassiske forestilling om nord og ligefrem udfordrer den ved at fremmane syner af et Færøerne i klassisk stil med marmortempler og marmorbyer. Det er i dén ånd, at Færøerne får status som "Norðurhavs tempulborg" (Nordhavets tempelborg) (Djurhuus 1988: 311)[4] og sidestilles med det sunkne Atlantis (ibid.: 101). Djurhuus accentuerer blot nordligheden ved at deponere sin ene halvdel i drømmen om den klassiske græsk-romerske kultur. Han havde et indgående kendskab til de klassiske sprog, græsk og latin, var velbevandret i græsk og romersk mytologi og endelig oversatte han oldgræske værker som Homers *Iliaden* og Platons *Symposion* til færøsk. De betydningstilskrivninger af kraft og ensom storhed, der kendetegner Djurhuus' beskrivelser af nord er ikke altid eksplicit afhængige af forestillingen om syd. Det ser vi bl.a. i hyldester til de nordlige vindretninger som landnyrðingur og útnyrðingur (nordøst og nordvest) (ibid.: 98, 101, 131 osv.).

En eksistentiel udsathed gennemtrænger Djurhuus' forestilling om nord, og den reflekteres også som en udsathed og mangelfuldhed for en hel kultur. I en festtale i 1913 i Den Færøske Studenterforening i København efterlyser Djurhuus det, man i dag ville kalde en kunstnerisk kortlægning af Færøerne. Han lovpriser den færøske natur og siger så:

> Men – í túsund ár, síðani norskir høvdingar nomu oyggjarnar, hevur har ættarlið eftir ættarlið livað og doyð – og enn hevur eingin Føroyingur málað myndir av okkara lyngbrúnu heiðum, har tjøldur og spógvar láta, av okkara smaragdgrønu skorum, har seyður og bjargafuglur heldur til, eingin litamynd, skapað av føroyskari hond, av Føroyingsins lívi, sum tað livst tær ymsu árstíðirnar, er enn til. (Djurhuus 1988: 163).
>
> [Men – i tusind år, siden norske høvdinge erobrede øerne, har genera-

---

[3] Oversættelsen stammer fra Anker Eli Petersens frimærkeark *Digte efter J.H.O. Djurhuus* fra 2004 og er oversat af Petersen selv (Petersen, 2004).

[4] Oversættelsen stammer fra s. 47 (Pedersen, 1956).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 332

> tion efter generation levet og dø – og endnu har ingen færing malet billeder af vore lyngbrune heder, hvor strandskader og spove giver lyd fra sig, af vore smaragdgrønne græsbevoksede bjergskrænte, hvor fårene går og fugle i fuglefjeldene yngler, intet farvebillede, skabt af færøsk hånd, af færingers liv, som det leves under årstidernes skiften, er endnu til].

Først 15 år efter denne tale, i 1928, havde Færøernes største og første store maler, Sámal Joensen Mikines, sin første udstilling. Djurhuus efterlyser også færøsk musik og skulptur, og man må næsten læse talen som, at han bl.a. handler på baggrund af denne mangelfuldhed, idet han selv målbevidst yder sit digteriske bidrag til færøsk kunst ved at tilføre digtningen en færøsk stemme og færøske billeder. Det er som Djurhuus med sin billedmæssige og rytmiske styrke samt retoriske schwung vil kompensere for en eklatant mangelfuldhed i nationens kreative udfoldelse. Kunst i nye nationer og ikke-metropole samfund har en tendens til at være mere markant stedbunden og kontekstuelt betinget end den kunst, der laves i metropolzonerne, fordi den er tænkt som en integreret del af kulturens udvikling.

Færøske digtere har været henvist til at udvikle både sproget og kulturen undervejs, og flere har været smerteligt bevidste om, at de selv var grundstenene i den proces, der skulle forvandle færøsk til et moderne kultursprog herunder til et moderne kunstnerisk sprog om sjælen. Følelsen af, at det er en ensom og hård kamp at skabe næsten fra bar bund sidder fortsat dybt hos færøske forfattere som f.eks. hos den nyligt afdøde Jens Pauli Heinesen. Djurhuus reagerer også på de stærke begrænsninger, der var og fortsat er forbundet med at skrive på færøsk, hvis man tænker på at nå et større publikum. I sin biografi om Djurhuus citerer Hanus Andreassen fra en samtale, som den danske avis Social-Demokraten i 1924 havde med Djurhuus. Her sætter Djurhuus den færøske hjemstavnslitteratur i forbindelse med den sproglige isolation:

> – Hvad er det, der gør, at Færingernes Digtning er saa hjemstavnsbundet, at den ikke kendes i Danmark?
>
> – Hvordan skulde vi, en famlende Legion af Intellektuelle, kunde gennembryde Danmarks velvillige Ligegyldighed ... langt mindre den store Verdens ... Det er naturligt, at Isolation, Solmangel, Storm og Uvejr faar Sindet til at vende sig indad, saaledes at vi faar Varme nok

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 333

> for os selv ... Sproget lægger først og fremmest Hindringer i Vejen ... Vor sproglige og geografiske Isolation er en tragisk Konkurrent ... Men muligt desuden, at der ikke hos os – endnu – i Modsætning til paa Island, findes saa store Skjaldebegavelser som f.Eks. Gunnar Gunnarsson – at de formaar at præge det danske Bogmarked (Andreassen 1995: 233).

Med et vokabularium, der trækker på samme nord-tolkning af Færøerne som et melankolsk og isoleret sted som kendes fra hans digtning, beskriver Djurhuus i dette citat færøsk kultur som tragisk isoleret fra resten af verden. Det færøske skriftsprog var således stadig meget ungt, da dets mest følsomme brugere begyndte at føle isolationen, som er knyttet til det sjette og mindste germanske sprog i Norden. Samtidig levner disse ord med et *endnu* plads til håbet om en færøsk Gunnar Gunnarsson. Men den forfatter som skulle bryde litteraturens isolation ved at fortælle Færøerne bedre end nogen anden og dertil på et større sprog end det færøske havde endnu ikke "svigt[et] lyrikens muse" (Heinesen 1984: 255), og netop det samme år – i 1924 – havde han udgivet sin anden digtsamling. Det var William Heinesen, der skulle realisere det, som Djurhuus drømte om: at få et litterært gennembrud uden for Færøerne. Det blev til et internationalt gennembrud for nations- og stedperspektivet, og Heinesen blev derfor mere end nogen anden i det 20. århundrede både færøsk litteratur og kulturs ansigt udadtil.

På vej mod et muntert og kosmisk nord

Fra at have været en ensom om end kraftfuld forestilling om et barsk verdenshjørne fyldes forestillingen om nord efterhånden med en voksende optimisme (jf. denne rubrik) og med hybride modernitetsperspektiver relateret til en centrum-periferi kontekst (jf. næste rubrik).

I modsætning til Janus Djurhuus var det 'naturligt' for den danskskrivende William Heinesen at krydse kulturelle grænser. Hans baggrund i et dansk-færøsk miljø i Tórshavn, og den tidlige oplevelse af tokulturalitet betød, at grænsen til andre kulturer var brudt, før han begyndte at skrive. Modsat betød kunstnersproget, som var dansk, at der kom en hinde ind mellem ham og tingenes færøske fremtoning, som Heinesen skriver i et brev til Christian Matras 3. juli 1938 (Skarðhamar 2009: 196). Det medførte en differentiering i ud-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 334

trykket, hvor stemmen er færøsk, pennen dansk og formatet europæisk (jf. Brønner 1973). I 1985 modtog Heinesen den prestigefyldte Sonningpris, og for at modtage den skal man ifølge fundatsen have udført "fortjenstfuldt arbejde til gavn for den europæiske kultur". Det europæiske sus ind over Tórshavns bjergbækgennembruste landsbyagtighed er forudsætningen for det fortættede møde mellem kult og kultur, byen og verden, som bliver stadig tydeligere i forfatterskabet. Heinesen forstod at rendyrke den kunst, Jacob Paludan kalder "at opleve det store på foranledning af det små" (Hertel 2011). Eller – som Edward S. Casey siger – føle "infinity in intimacy, a univers in a grain of sand – one's own grain" (Casey 1998: 294).

Heinesen var blandt dem, der overtog den litterære scene i de første årtier af århundredet, og det skete med en tydelig kontinuitet, som er karakteristisk for de mindre brudrelaterede ikke-metropole kulturer som den færøske. I genudgivelsen af debutsamlingen *Arktiske Elegier* (1921) i *William Heinesens digte* (1984) har Heinesen skrevet nogle korte kommentarer til belysning af baggrunden for de enkelte digtsamlinger. Hans første digtsamling præsenteres med disse ord:

> Denne min første digtbog udkom på et dengang lille forlag, hvor Otto Gelsted var litterær konsulent. Han brød sig ikke meget om den extravagante titel (hentet fra J.H.O. Djurhuus' eller Vilhelm Ekelunds grækofile glosarier), men jeg lod mig den ikke fravriste; jeg syntes, den lånte stemningerne fra mine mørke øer i Nordhavet en – tiltrængt – reflex af den græske antiks glorrige morgenlys!" (Heinesen 1984: 13).

Heinesen debuterer således med Djurhuus som et af sine forbilleder, og læser man hans første digtsamlinger kan man spore reminiscenser af Djurhuus' dystre nord i form af efterår- og vintertristesse, marmorblege eksistenser etc. Især i de første to digtsamlinger udnyttes barskheden i det færøske landskab og klima, der implicit såvel som eksplicit kobles til nordlighed. Topos-forestillingen om nord er dobbelt tilstede i debutsamlingens titel: geografisk i form af arktis og litterært-stemningsmæssigt i form af elegi, der peger i retning af nord som tristesse. Forestillingen om nord indkredses i digtsamlingen desuden som konkrete motiver i form af korte dage, mørke, kulde, høst, sorte fugle, hav, hvaler, lys i mørke samt øde, forblæste og tyste egne. I digtet "Opbrud" hedder det:

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 335

Saa hjemløst og koldt paa den sorte Jord –
vi mødes mod Nat og vandrer mod Nord.

Ja, stumme og graa paa den skumre Jord
med bøjede Nakker vi vandrer mod Nord (Heinesen 1984: 21).

De første digtsamlinger formidler samlet set en melankolsk stemning, der er nært beslægtet med Djurhuus' fremstilling af nordlighed. Hos dem begge viser kernen i den dystre Ultima Thule-forestilling sig at være velegnet til at blive transplanteret over i og tilpasset en færøsk version af modernistisk splittelsesbevidsthed. På denne måde lander nord-forestillingen i den første autonome færøske litteratur og dermed bliver sted-figuren fra starten afgørende for den kulturelle prægning af den moderne kunstneriske bevidsthed i færøsk digtning. Arven fra Rom og Athen fylder imidlertid langt fra lige så meget hos Heinesen som hos Djurhuus, der nærmest har antik-romersk mytologi som en slags poetisk parallellverden. Heinesens første digtsamlinger trækker på erfaringer af fremmedgørelse under hans ophold i København, hvortil faderen sendte ham i Købmandsskole, men som han senere opgav til fordel for journalistikken og digtningen.

Sammen med Christian Matras og flere andre færøske digtere repræsenterer den senere Heinesen en fortsat positivering og differentiering af forestillingen om nord, der i stil med Djurhuus er indlejret i et kontrapunktisk samspil med forestillingen om syd, der igen indgår i hele det modsætningsunivers, som Heinesen funderer sin digtning på. Optimismen får sit mest markante udtryk i digtet "Det muntre Nord. Fødselsdagsrim til Sven Havsteen Mikkelsen", som jeg gengiver i sin helhed:

Kom til det muntre Nord
hvor bardehvalen bor
i grønne haves ørke
og mætter sig så fro
med ensomhed og mørke!

Kom til det skælmske Nord
hvor tossefuglen bor
på sorte drangers tinde
og pjanker uforsagt
med havets onde vinde!

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 336

Kom til det skumre Nord
hvor eskimoen bor
og fra sin gravhøjs tue
opløfter sjæleglad
sin latters kåde lue!

Kom til det sære Nord
hvor pludselig af jord
blandt klipper urtidsvilde
springer i frost og nattemulm
en koghed kilde!

Kom til det blege Nord
hvor hjælperoden gror
i kælderkolde kløfter
og trøstefuldt af tågen
sin bladeklynge løfter!

Kom til det lådne Nord
hvor vædderlammet bor
og trygt ved afgrundsrande
græsser med regnbueglorie
omkring sin pande!

Kom til det muntre Nord!
Her bor din gamle mor.
Hun rører i sin gryde
den sejd af liv og død
du hører evig syde!
(Heinesen 1984: 335-36)

Det er en anderledes tilegnelse af Færøerne og nord end i Heinesens første digtsamlinger udtrykt med et mobiliserende og inviterende "kom" som ansats i hver strofe. Selv da bleghed, kulde og tåge indfinder sig fremstår livet som håbefuldt. Digterjeg'et er blevet mere udadvendt og har vundet tilstrækkelig styrke til at stå imod naturspleenet, som herskede i de første digtsamlinger. I sine sidste to digtsamlinger – *Hymne og harmsang* (1961) og *Panorama med regnbue* (1972) – og i endnu højere grad i den mytisk-fabulerende del af prosaforfatterskabet (1950-85) blandes nordlighedens ribbede univers med et væld af andre perspektiver. Det er en bevægelse væk fra det dystre til det muntre, kosmiske nord. Det er endvidere en udvikling

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 337

relateret til 2. verdenskrig, som hos Heinesen og et væld af andre forfattere verden over afføder en chockagtig tilstand, som efterfølgende bearbejdes med en orientering mod myte og eksistensfilosofi. Heinesen kobler sig på efterkrigstidens rodsøgende forestillinger om myte og menneske, der var en universalistisk reaktion imod ideologisk partikularisme. Det var ikke køn og klasse, men 'mennesket', der nu blev nøglespørgsmålet. Heinesen kalder en af sine personer i romanen *Moder Syvstjerne* (1952) kort og godt for "Mennesket" (Heinesen 1952: 84). Det er et af romanens mange hypokoristika og betegner en ældgammel livsglad original ved navn Jonas. Han er en dosmer, som der også alluderes til i omtalen af "tossefuglen" i "Det muntre Nord", og som henviser til andet og mere end sulen, der yngler i det nordatlantiske område. Her er vi ved et motiv, der om noget har 'brandet' dette nordatlantiske forfatterskab, nemlig de tossegode og fortabte spillemænd, som også lægger navn til Heinesens kendteste roman *De fortabte Spillemænd* (1950). Fortabte er de for verden og i religiøs forstand, men også fordi de som mytiske figurer er omfattet af en skælmsk humor (jf. "Det muntre Nord") og ubesværet kan løftes ind og ud af tiden. De er beskrevet med en rummelig modsætningsfyldt forankring i eksistensen, der udgør en modvægt mod alle former for snævre bindinger som dogmatisk religiøsitet, magtmæssig kynisme, videnskabelig ensretning og al slags smålighed.

Æstetiske udviklinger i periferien

I dette afsnit går jeg et stykke videre med forestillingen om Færøerne som nord og sted i sidste halvdel af det 20. århundrede, hvor det urene udtryk tydeliggøres. Det er ikke sådan, at nord ikke før er blevet forbundet med flere facetter af færøsk kultur. J. H. O. Djurhuus var i høj grad selv påvirket af nationalproblematikken, og mange af hans digte tematiserer politisk og kulturel autonomi, samtidig med at de frem for alt demonstrerer en romantisk drift mod litterær autonomi (jf. Mortensen 2008: 33). Han boede i lange perioder i Danmark, var derudover en lærd mand og et undtagelsesmenneske i det almueagtige Færøerne, og han befandt sig derfor nærmest i konstant indre eller ydre eksil: "For writers from nationalized spaces, exile is almost synonymous with autonomy" (Casanova 2007: 110). Ikke desto mindre afslører hans digtning en engageret medleven i den nye færøske

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 338

nation, men det var ikke en essentialistisk opfattelse af færøsk kultur som velafgrænset udadtil og ensartet indadtil, som den kendes fra nationallyrikkens bundsolide ensemble af dyr, hav, klipper, fjelde, græs og 'folket'. Djurhuus' individualisme ligger i klar forlængelse af hovedstrømninger i europæisk litteratur som romantik og symbolisme, men er samtidig uforveksleligt kulturelt kodet.

Det, som sprogets mest sensible brugere følte som en mangelfuld tilstand forvandles senere til en mangfoldighed og fylde ved et velkendt poetisk greb, hvor en lilleverden fremstår som en hel verden og som verdens midtpunkt. Forestillinger om Færøerne fremstår som en åben struktur, der danner rammen om en rummelig forståelse af modernitetens u-rene kulturprocesser. Karakteristisk for den ikke-metropole kultur etableres et rum for samtidighed af krydsende diskurser, hvor det moderne og det ikke-moderne er henvist til at forholde sig til hinanden (jf. Huyssen 2008: 117). Med et så broget inspirationsgrundlag og med den skærpede kunstneriske bevidsthed om forbindelsen mellem kunsten og stedet/nationen som et kontekstuelt betinget skabelsesvilkår står nord ikke længere alene som repræsentant for Færøerne, der nu i højere grad fremstår som et krydsningspunkt af omfattende udvekslinger og 'oversættelser' frem og tilbage mellem Færøerne og Europa.

Færøsk litteratur udvider nord-forestillingen samtidig med at den udfordrer gængse forestillinger om modernitet og modernisme. Kortlægningen af færøsk litteraturs position i forhold til litterær europæisk tænkning og udvikling i det 20. århundrede bliver efterhånden formuleret mere eksplicit herunder som et opgør med den del af modernismen, der gjorde storbyen til sit centrale topos og storbybeboeren til sin *hero* og samtidig udgrænsede udkant og provins som et tilbagelagt historisk stadie. En i grunden modernistisk tankegang har gennen det 20. århundrede "privilegere[t] det radikalt nye efter vestligt, avantgardistisk mønster" (Huyssen 2008: 129) og været styret af polariserende antagelser om, at provinsen er præget af "stabilitet, cykliske tidsopfattelser og myten", hvorimod centrum er præget af "forandring og progressiv tidsopfattelse, individualitet og videnskab", således som Frits Andersen beskriver Mary Louise Pratts postkoloniale analyser af denne dikotomi (Andersen 2010: 637). Det har logisk nok ført til en opfattelse af, at kunst fra 'provinsen' er imitationer og derivater af modernistisk kunst (Huyssen 2005: 6f).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 339

Hvor det færøske nord i Heinesens tidlige lyrik fremstår som et relativt 'rent' erfaringsrum og distinkt nord, blandes denne specifikke forestilling i Heinesens senprosa med en bredere erkendelse af stedet som kulturel og mere personlig erfaring. Denne drejning bevirker en større åbenhed over for et væld af idéer og traditioner som færøsk folketradition, humanisme, kristendom, metafysik, græsk og norrøn mytologi, antik filosofi, nyere europæisk filosofi, taoisme. Forfatterskabets brogede inspirationsgrundlag giver anledning til betydningsglidninger, hybriditet, kontaktzoner, interferens etc., hvorved forskellige logikker, tider og traditioner fremstår som samtidige. Den flerdimensionale kontekst giver ligeledes anledning til et differentieret 'writing back' til Danmark og Europa. Heinesen skriver takkende tilbage til forbilleder i dansk litteratur, der strækker sig fra Thomas Kingo og dansk salmedigtning generelt frem til Hans Kirk (Heinesen 1960: 16). Men han går også i rette med tendenser i dansk litteratur med konfronterende 'svar' til modernismen og kulturradikalismen, som Heinesen selv havde sine aktier i, men som han opfattede som udtryk for en endimensional metropolkultur uden fornemmelse for 'andre verdener' (Moberg 2010: 185ff). Set ud fra den brogede horisont med plads til flere erfaringsdomæner på scenen samtidig fremstår hegemoniske modernismekonstruktioners formalistiske kunstsyn som endimensionale, hygiejniske og kontekstfortrængende. Sidstnævnte handler kort fortalt både om et korrektiv til modernismens isolationistiske diskurs og til modernitetens planlæggende fornuft, kulturrationalisme og andre for Heinesen usanselige procedurer. Han søger i stedet en alternativ kodificering af den oprindelig metropoliske modernitet og modernisme. Det er en revalorisering af modernitet og modernisme på atlantiske præmisser.

Nord-forestillingen indgår således i et større kompleks af ideer og danner et radikalt brud med det rensede og asketiske nord i de første digtsamlinger hos Heinesen, der hang sammen med hans ungdomskontakt til avantgarden i København. Som mange af de store forfattere fra de tidligere kolonier herunder Octavio Paz og Gabriel García Márquez, har Heinesen været forbi 'centrum' for siden at vende tilbage til hjemlandet. Allerede før sin debut i 1921 var han en del af avantgardemiljøet i København omkring tidsskriftet *Klingen* (1917-20), som Torben Jelsbak betegner som et tidsskrift mellem modernisme og avantgarde (Jelsbak 2006). Heinesens til-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 340

knytning til den radikale tradition fortsatte de næste mange årtier, men det sker samtidig med, at han skriver tilbage til den ved at fraternisere med naturen og mytens udtryksmuligheder. Det sker ud fra en karakteristisk ikke-tvingende, kredsende tænkning, hvor bevidstheden om at værdisfærerne kunst, religion, politik og videnskab allerede er udspaltet, men uden at skellene mellem dem absoluteres.

Heinesen breder efterhånden den partikulære forestilling om nord ud til en mere generel forståelse af sig selv som en forfatter, der repræsenterer en rest i Vesten. Efterhånden som moderniteten koloniserer kloden og rummet fremstår mere ens, opstår en sammenhængende strukturel opposition fra tidligere europæiske kolonier (Casanova 2007: 110). Litteraturens brogede inspirationsgrundlag i ikke-metropole kulturer som den færøske og i de nye nationer i det hele taget kan relateres til udkanten i Franco Morettis litterære verdenssystem. Systemet består af en oprindelig transatlantisk – euro-amerikansk – kanon, der spreder sig fra 'centrum' til 'periferi', hvor den bliver til et 'kompromis' mellem vesterlandsk indflydelse og lokalt materiale (Moretti 2003: 3). Det er ifølge Moretti første gang i moderne historie, at "the centre of gravity of formal creation leaves Europe, and a truly worldwide literary system […] replaces the narrower European circuit" (Moretti 1996: 233). Systemets udkant – her i form af magisk-mytisk realisme – modtager, præger og svarer den europæiske indflydelse med interferens og samtidigheder af forskellig art. Moretti citerer og oversætter selv følgende udsagn af Montserrat Iglesias Santos:

> It is important to emphasize that interferences occur most often at the periphery of the system (Moretti 2004: 150)
>
> Det er vigtigt at understrege, at interferenser hyppigst forekommer i periferien af et system (Moretti 2008: 69).

Grundantagelsen bag Morettis litterære system er, at da størrelsen ændres, ændres strukturen også. Interferensen i de unge nationer knytter an til deres stærke kontakt til naturen og den mundtlige tradition. Som Northrop Frye har gjort opmærksom på består enhver sproglig kultur af en række fortællinger, der efterhånden får kanonisk betydning, og som trækker en magisk cirkel omkring denne

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 341

kultur i form af et begrænset litterært kredsløb af sproglige referencer, allusioner, overbevisninger og en fælles nedarvet tradition (Frye 1971: 34-35). Færøsk litteraturs storforbrug af den allestedsnærværende natur og den mundtlige fortælletradition har for længst etableret sig som kerneelementer i den moderne Færingesaga.

Tydeligere end måske noget andet sted i færøsk litteratur berøres denne interferens i Jørgen-Frantz Jacobsens roman *Barbara* (1939), hvor kortlæggere fra imperiets centrum, København, kommer til kort over for en flydende nordatlantisk virkelighed. En lærd udefrakommende, der kommer ud til imperiets udkant, er efterhånden blevet en markant topos i litteratur fra tidligere kolonier og dermed et eksempel på tematisering af nord/udkant. Samme er også på gæstevisit flere andre steder i færøsk litteratur: I William Heinesens roman *Det gode Håb* (1964), Gunnar Hoydals roman *Í havsins hjarta* (2008) osv. Det ligger i kortene og viser sig også at holde stik, at *Barbaras* to unge lovende mænd, præsten Hr. Poul og studenten Andreas Heyde, der begge er udsendt som opdragere og oplysere, skal få 'virkeligheden' at føle i form af autenticiteten i 'udkanten'. Hr. Poul er sendt af biskoppen i København for at fremme sædelighed og Andreas Heyde af Rentekammeret, det daværende danske finansministerium, for at skrive en topografi om Færøerne. Førstnævnte er på en kristen mission og sidstnævnte på en klassisk oplysningsmission, hvor den nye verden skal opmåles og faktabeskrives. Begges missioner er imperiebyggende med det overordnede formål at udkanten skal kontrolleres fra centrum i syd, som er centraladministrationen i København (jf. Ashcroft 1998: 37). De ankommer til et sted, der beskrives som en kolonial skyggeverden, som "Underverdenen" (24), og de optræder begge i starten som fulde af selvtillid og tro på deres mission. Begge missioner afbrydes imidlertid ved Færøernes og i særdeleshed Barbaras mellemkomst. Hr. Poul og Andreas Heyde ankommer som vel polstrede karrieremennesker til en verden af salt og mørke og med en beskyttende aura fra dansk-europæisk kultur, men det viser sig at være en falsk sikkerhed. Den kontrol, som deres syn på verden repræsenterer, viser sig at være et utilstrækkeligt beredsskab til at kaste mere lys over landet i "det yderste Mørke" (Jacobsen 1939: 41). Kortlæggerne kommer til kort over for Barbara, og opfattelsen af livet samt centrum-periferi må korrigeres. Dét har endnu en kortlægger, den mere ydmyge og vise

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 342

Sorenskriver Johan Hendrik Heyde, studeret – "søkort over det hav, som hedder menneskelivet" (139). Kortlæggerne er alle 'lost in translation' eller med romanens ord om Hr. Poul: "som […] en Papirsbaad, der blev sat ud at sejle i en Elv" (149).

Her ser vi et klassisk postkolonialt svar, hvor forholdet mellem København som kulturcentrum og Færøerne som periferi stilles på hovedet: "kulturens overciviliserede foreteelser" måles "med den mindre udviklede kulturs øjne (Jensen 1983: 211). Inverteringen betyder også, at denne ene af imperiets yderposter ikke længere fremstår som en underordnet udkant, der skal opdrages, men som et mikrokosmos med et selvstændigt blik på verden.

Sammenfatning

Geografitimen har varet ved i færøsk litteratur. Den oprindelige positionsbestemmelse af Færøerne som nord har udviklet sig til en strukturel bevidsthed om at være 'udkant' og ny nation set i forhold til Morettis litterære verdenssystem. De mangfoldige referencer til nord og det ikke-metropole sted i denne nordatlantiske nationallitteratur er – gennem referencer til tre forfatterskaber – blevet beskrevet som en udvikling henimod en mere markant kontekstuel kodning og som et stadig mere eksplicit litterært-kulturelt svar til modernitet og modernisme. Den ene af disse stedmarkeringer afløser ikke den anden, de lever tværtimod side om side i færøsk litteratur, men deres betydninger vikles efterhånden ind i hinanden i takt med litteraturens udvidelser af rum og tid og en voksende tiltro til litteraturens overskridende potentiale. Med henblik på sidstnævnte er stedfiguren undervejs blevet sat i forbindelse med et europæisk og kosmopolitisk orienteret rum, hvor modernitetens andethed efterhånden bliver tydeligere.[5] Skønt konnotationerne ikke er de samme kan forestillingerne om nord og det ikke-metropole sted derfor efterhånden tænkes som et samlet 'writing back'. Som stedmarkerende makkerpar fremstår forestillingerne om nord og det ikke-metropole sted

[5] I sin bog *Children of the Mire* indkredser Octavio Paz spændingen mellem modernitet og nostalgi ved at skelne mellem det moderne som nyhed og som andethed. Han understreger sidstnævnte med ordene: "Modernity is never itself, it is always the *other*" (Paz 1974: 1-2). Dvs. at det moderne indebærer fremmedgørelse over for sig selv, fordi det netop åbenbarer en anden verden end den moderne, en virkelighed bag virkeligheden.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 343

som et konstituerende træk ved færøsk litteratur (jf. Moberg 2008: 27ff) og generelt som et udtryk for de flossede æstetiske udviklinger i periferien af Morettis litterære verdenssystem. Hvor centralt stedet er i og for færøsk litteratur kan aflæses af, at identitetsmarkøren "hvem er jeg" som regel er tænkt gennem den rummelige og rumskabende identitetsmarkør "hvor er jeg". Den vedvarende topografiske mangfoldighed i færøsk litteratur aktualiserer begge spørgsmål på samme tid. De mange mytisk-moderne identitetspanoramaer i færøsk litteratur er skrevet ud fra et stedspecifikt modernitetsperspektiv, som i dag kaldes kulturel globalisering, kosmopolitisk regionalisme, globalisering etc.

Geografitimen er et udtryk for, at færøsk kultur er uden en stærk og langvarig litterær finkultur og har derfor hele tiden været henvist til at legitimere sin blotte eksistens ved at tale om sig selv. Færøerne må italesættes og kortlægges, fordi det hele tiden er på grænsen til forsvindingspunktet. Nyere forskning forbinder denne forståelige og nødvendige selvfokusering med begreber som 'placebranding' og 'imagologi', og her er synspunktet, at kunst er med til at 'brande' og udvikle nationer og regioner (Casanova 2007). Set i forhold til disse nyere teorier fremstår færøsk kunsts totaltopografi som et forsøg på at synliggøre Færøerne og i videre forstand at 'markedsføre' Færøerne som noget 'otherworldly' eller som et slags "Ultima Thule", som William Heinesen kalder Færøerne (Heinesen 1971: 5). At have en synlighedsstrategi er blevet et grundvilkår i takt med, at verden er blevet polycentrisk og alt kan kaldes periferi og centrum. Alligevel gør særlige synlighedsstrategier sig fortsat gældende i det ikke-metropole felt på grund af, at steder og nationer som den færøske – udefra set – hele tiden befinder sig tæt på ikke-eksistens som f.eks. på verdenskort, hvor øgrupper som Færøerne har en tendens til at forsvinde i havet. Skønt Europa ikke længere er det centrum, det har været, så er det fortsat de lande med mest økonomiske og militære muskler, der sætter dagsordenen.

Selvhævdelse, modkortlægning og senmoderne synlighedsstrategier er elementer i den færøske 'writing back'-proces. Ideen om autonomi fungerer som en kvalifikationsproces, der udvikler sig til et stadig mere åbent felt, hvor den litterære diskurs spiller fint sammen med andre – geografiske, kulturelle, historiske, metafysiske, politiske – diskurser. Karakteristisk for de æstetiske udviklinger i perife-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 344

rien opererer kunstnerne i et skæringsfelt mellem disse diskurser, som også indebærer en dynamisk tærskel mellem værdisfærerne religion, politik, kultur og videnskab. Bevidstheden om at disse værdisfærer allerede er udspaltede betyder ikke, at skellene mellem dem absoluteres (Klausen 2008). Den ikke-metropole autonomiforståelse står derfor i skarp kontrast til modernismens lukkede autonomi, som Pascale Casanova kalder ""pure" writing" – writing that freed from the obligation to help to develop a particular national identity [which] have no social or political "function"" (Casanova 2007: 200). I modernismen bliver den historiske kontekst og mange andre kontekster perifere. Tematisering af stedreferencerne nord og ikke-metropol kultur i færøsk litteratur er en lakmusprøve på den kontekstuelle litterære reaktion i færøsk litteratur på modernistiske tendenser og modernitet generelt.

Litteratur

Albertsen, Leif Ludwig. 1978. *Lyrik der synges*. Berlingske Forlag.

Andersen, Frits. 2010. *Det mørke kontinent. Afrikabilleder i europæiske fortællinger om Congo*. Aarhus Universitetsforlag.

Andreassen, Hanus. 1995. *J.H.O. Djurhuus. Ein bókmentalig ævisøga II. 1904-1929*. Mentunargrunnur Studentafelagsins.

Ashcroft, Bill o.fl. 1998. *Key Concepts in Post-Colonial Studies*. Routledge.

Brønner, Hedin. 1973. William Heinesen: Faroese Voice – Danish Pen, pp. 142-154. *The American – Scandinavian Review:* 2.

Casanova, Pascale. 2007. *The World Republic of Letters*. Oversat af M.B. Debevoise. Harvard University Press.

Casey, Edward S. 1998: *The Fate of Place. A Philosophical History*. University of California Press.

Davidson, Peter. 2005. *The Idea of North*. Reaktion Books.

Djurhuus, J.H.O. 1988. *Yrkingar 1898-1948*. Mentunargrunnur Studentafelagsins.

Frye, Northrop. 1971. *The Critical Path. An Essay on Socia Context of Literary Criticism*. Bloomington.

Grace, Sherril E. 2002. *Canada and the Idea of North*. McGill-Queen's University Press.

Heinesen, William 1950. *De fortabte Spillemænd*. Gyldendal.

Heinesen, William. 1952. *Moder Syvstjerne*. Gyldendal.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 345

Heinesen, William. 1960. *Gamaliels besættelse*. Gyldendal.

Heinesen, William. 1964. *Det gode håb*. Gyldendal.

Heinesen, William og Gérard Franceschi. 1971. *De magiske øer. Gandaoyggarnar. The Magic Islands*. Rhodos.

Heinesen, William. 1984. *Samlede digte*. Rolv Forlag.

Hertel, Hans. 2011. Juristen og humanisten Ulrich Horst Pedersen. *Politiken* 28. marts.

Hoydal, Gunnar. 2008. *Í havsins hjarta*. Sprotin.

Huyssen, Andreas. 2005. *Geographies of modernism in a globalizing world, pp. 6-19 i Geographies of modernism in a globalizing world. Literatures, cultures, spaces.* Peter Brooker og Andrew Thacker (ed.). Routledge.

Jacobsen, Jørgen-Frantz. 1939. *Barbara*. Gyldendal.

Jelsbak, Torben. 2006. Det levende kunstblad. Tidsskriftet Klingen (1917-1920) mellem modernisme og avantgarde, pp. 128-161 i *Danske Studier*. Henrik Blicher (red.). C.A. Reitzels Forlag.

Jensen, Johan Fjord o.fl. 1983. *Dansk litteraturhistorie. Patriotismens tid 1746-1807*, bd. 4. Gyldendal.

Kamban, Hanus. 2006. Ultima Thule og det eksotiske. Nogle betragtninger over polariteten Nord-Syd i færøsk litteratur og kultur, især med henblik på Hans Andrias Djurhuus' "Viser om Kristin Háberg", pp. 348-355. *Wiener Studien zur Skandinavistik*. Robert Nedoma og Sven Hakon Rossel o.fl. (red.). Praesens Verlag.

Klausen, Søren Harnow. 2008. Klap hesten!, pp.30-43 i *Kritik* 188. Frederik Stjernfelt og Lasse Horne Kjældgaard (red.). Gyldendal.

Lykkeberg, Rune. 2008. *Kampen om sandhederne*. Gyldendal.

Marnersdóttir, Malan. 2004. Postkolonialisme og litterært system på Færøerne, pp. 341-351 i *Poetik und Gedächtnis. Festschrift für Heiko Uecker zum 65. Geburtstag*. Peter Lang.

Matras, Christian. 1941. Jørgen-Frantz Jacobsen, pp. 2-35 i *Gyldendals Julebog*. Gyldendal.

Moberg, Bergur Rønne. 2008. Tað má vera ein útryðja, pp. 27-75 i *Barn av grundsøgum* af samme forfatter. Mentunargrunnur Studentafelagsins.

Moberg, Bergur Rønne. 2010. Udfordring fra udkanten. Æstetiske udviklinger i periferien med særligt henblik på modernismegeografi og oversættelseszoner hos William Heinesen og Jørgen-Frantz Jacobsen, pp. 163-201 i *Spring* 29. Forlaget Spring.

Moretti, Franco. 1996. *Modern Epic. The World System from Goethe to García Márquez*. Verso

Moretti, Franco. 2003. More Conjectures, pp. 1-6 i *New Left Review* nr. 20.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 346

Moretti, Franco. 2004. Conjectures on World Literature, pp. 148-162 i *Debating World Literature*. Christopher Prendergast (ed.). Verso.

Mortensen, Klaus P. og May Schack. 2008. *Dansk litteraturhistorie 1800-1870*. Gyldendal 2008

Paz, Octavio. 1974. *Children of the Mire. Modern Poetry from romanticism to the Avant-garde*. Harvard University Press.

Pedersen, Poul P.M. 1956. *Mellem Bjærg og Brænding. Færøske digte*. Det Danske Forlag.

Petersen, Anker Eli. 2004. *Digte efter J.H.O. Djurhuus*. Postverk Føroya.

Piatti, Barbara. 2008. *Die Geographie der Literatur. Schauplätze, handlungsräume, raumphantasien*. Wallstein.

Skarðhamar, Ann-Kari (red.). 2009. *Christian Matras' brevveksling med William Heinesen og Karsten Hoydal*. Fróðskapur.

Viderö, Kristian Osvald. 1990. *Á annað Suðurlandið*. Emil Thomsen.

Bergur Rønne Moberg, ph.d., postdoc. á Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. Granskingarøki: Heimsbókmentir og ritverk William Heinesens herímillum brævasøvnini, sum liggja eftir hann; 'placemaking' í føroyskum bókmentum; modernisma og landafrøði og samtekstur yvirhøvur í magiskari og mytiskari modernismu.

Bergur Rønne Moberg, Ph.D., Postdoc. at Dpt. of Scandinavian Studies and Linguistics, University of Copenhagen. Research field: World Literature and William Heinesen's books including his correspondance; 'placemaking' in Faroese literature; modernism and geography and magical and mythical modernism in general.

Niður á háskúla

– um føroyskar kvinnur á háskúla í Danmark 1875-1899.

Lena Nolsøe

Abstract

The majority of those that went to Denmark to attend High School in 1875-1899, were women. It is commonly believed that these women stayed in Denmark. Based on the applications for funding, studies are made as to who these women were, where did they go and what happened to them. The study does not reveal a clear picture of the purpose of the high school attendance. The women came from all over the Faroes, but the majority came from Tórshavn and Suðuroy. More than half of them came back to the Faroes, although most of them worked in Denmark for a while after the high school course.

Í 50 ára minngarritinum um Føroya Fólkaháskúla verður eisini skrivað um tey, sum fóru á háskúla í Danmark, áðrenn háskúlin kom í Føroyum í 1899. Tann fyrsti føroyingur yvirhøvur, sum fór á háskúla í Danmark, var ein kvinna, Ellen Jacobsen, Elin á Húsum úr Havn. Víðari verður sagt, at "av gentunum giftust tær flestu har og komu aldri aftur, so landið fekk lítið gagn av tí, ið fór." (Minnisrit, s. 7) Um tað nú var so, at landið lítið gagn fekk av hesum kvinnum, ber til at kanna. Allar umsóknir frá føroyingum um stuðul til háskúlauppihald gingu ígjøgnum amtmannin. Í skjalasavninum hjá Færø amt liggja hesar umsóknir í pakkum nevndar "Højskoleunderstøttelse". Kanningarnar í hesi grein fevna um tær kvinnur, sum søktu um stuðul í tíðarskeiðinum frá tí, at stuðulin kom í 1875 til 1899, tá ið Føroya Fólkaháskúli varð settur á stovn.

Umsóknirnar

Í 1875 fingu føroyingar møguleika at søkja um stuðul til at koma á háskúla í Danmark. Hetta var stuðul, sum danskur ungdómur hevði kunnað søkt um síðan fyrst í 1860'unum. Talan var um stuðul, so at

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 348

"fattig landboungdom", bæði kvinnur og menn, kundu koma á háskúlaskeið. Av teimum 66.000 krónunum, sum vóru játtaðar á donsku fíggjarlógini hetta árið, vórðu 450 kr. oyramerktar til næmingar úr Føroyum, og upphæddin varð hækkað seinni.

Í Føroyum var tað amtmaðurin, sum umsat háskúlastuðulin. Hann tók avgerð, um umsóknirnar skuldu játtast ella ikki, og sendi síðani játtanirnar til góðkenningar á danska mentamálaráðinum, sum eisini stóð fyri útgjaldinum av peninginum.

Tey fyrstu árini var eitt sindur ymiskt, hvør ið sendi amtmanninum umsóknir. Í summum førum var tað pápi umsøkjarans, og í øðrum førum var tað presturin á staðnum, sum sendi amtmanninum bræv. Tær flestu umsóknirnar vóru undirskrivaðar av umsøkjaranum sjálvum, men eftir skriftini at døma var tað ikki altíð hann, sum hevði skrivað hana.

Í 1880 varð ein nýggj mannagongd gjørd. Mentamálaráðið sendi prentað oyðibløð út, og tey vóru send skúlanevndunum. Tað vóru eisini skúlanevndirnar, har sóknarpresturin var formaður, sum skuldu viðmæla umsóknirnar nú. Hann skuldi upplýsa um undirvísing, útbúgving, levnað og ídni hjá umsøkjarunum.

Flestu umsøkjararnir fingu játtað stuðul. Tær, sum ikki fingu játtað stuðul fyrstu ferð, tær søktu, fingu oftast stuðul næstu ferð eitt ella fá ár seinni. Óivað var ein sálding farin fram av umsøkjarunum, áðrenn teir komu so langt sum at senda eina skrivliga umsókn til amtmannin. Ein treyt fyri at søkja stuðul var, at umsøkjarin dugdi at lesa og skriva, og har kundi sóknarpresturin, sum eisini hevði eftirlit við, hvussu børnini í prestagjaldinum dugdu, sálda frá. Undirvísingarskipanin tá í tíðini var ikki so væl skipað um alt landið, at tað var ein sjálvfylgja at duga at lesa og skriva. Nakrir av umsøkjarunum hava ikki gingið í skúla, og í umsóknini hjá einari gentu stendur, at hon hevur gingið hjá presti fyri at læra seg at skriva, soleiðis at hon kundi fáa møguleika at koma á háskúla.

Tað er nógv, sum bendir á, at øll, sum fóru á háskúla í Danmark, fingu stuðul. Í umsóknunum skuldi eisini upplýsast um starv og fíggjarligar umstøður hjá foreldrum. Her sæst, at ungfólk í øllum samfelagsbólkum koma fyri. Har eru børn hjá bóndum, traðarmonnum, skiparum, sjómonnum, embætismonnum, handverkarum og handilsmonnum.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 349

Í Danmark vóru umleið ¾ av háskúlanæmingunum menn, meðan tølini fyri Føroyar vóru beint øvugt. Her vóru umleið ¾ av næmingunum kvinnur. Tær allar flestu kvinnurnar søktu um stuðul til at koma á summarskeið, sum vardi 3 mánaðir, meðan teir flestu menninir søktu um at koma á eitt 5 mánaða langt vetrarskeið.

Útbúgvingarmøguleikar hjá kvinnum.

Fyrsta part av tíðarskeiðinum, sum her verður umrøtt, vóru útbúgvingarmøguleikarnir hjá kvinnum sera avmarkaðir. Læraraskúlin varð settur á stovn í 1870, men kvinnur sluppu ikki á skúlan fyrr enn í 1884. Realskúlin í Tórshavn tók heldur ikki kvinnuligar næmingar fyrr enn í 1892. Háskúlavegurin sær út til at vera ein lopfjøl til yvirhøvur at koma burtur og fáa útbúgving.

Onkur tók "præliminæreksamen", onkrar lærdu til sjúkasystir, men av teimum, sum fingu bókliga útbúgving eftir háskúlaskeiðið, lærdu tær flestu til lærarinnu. Nakrar fingu útbúgvingina í Danmark, meðan aðrar fóru á Læraraskúlan í Havn. Eisini eru tað fleiri, sum fara á háskúla, eftir at tær hava fingið læraraprógv. Nevnast kann Johanne Caroline Poulsen, úr Skopun, sum var á Vallekilde í 1884. Síðan tók hon læraraprógv í Føroyum á fyrsta holdinum í 1887, har kvinnur vóru. Hon var eisini á háskúla eftir lokna útbúgving og fekk stuðul til at fara á Emdrupborg Højskole í 1892.

Hvaðani komu tær?

Umsøkjararnir komu úr at kalla øllum Føroyum, men summi støð í Føroyum vóru betur umboða enn onnur. Tær flestu komu úr Tórshavn og Suðuroy, men í mun til fólkatalið, so er Sandoyggin væl umboðað. Til samanberingar kann nevnast, at úr Eysturoy, sum í umrødda tíðarskeiði hevði 3 ferðir so nógv fólk sum Sandoy, komu 16 av kvinnunum, meðan 10 komu úr Sandoy. Úr Vágum, sum hevði eitt sindur størri fólkatal enn Sandoy, kom bert ein. Orsøkin til hetta man helst vera tann týdningur, sum háskúlarørslan og Grundtvig høvdu í Sandoynni (Rasmussen, s. 96ff.). Tær flestu kvinnurnar komu tó úr Tórshavn. 45 av teimum 119 kvinnunum, sum søktu um stuðul, komu úr Tórshavn og bygdunum í Suðurstreymoy, har annars bert 15% av íbúgvunum í Føroyum búðu tá. Harafturat vóru 5 kvinnur, sum komu aðrastaðni frá í Føroyum og arbeiddu í Tórshavn, tá ið tær søktu. Eins og í Sandoy hevur ávirkanin frá háskúla-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 350

rørsluni sjálvsagt havt sína ávirkan her. Undirvísingin av børnum var eisini betur skipað enn aðrastaðni í landinum. Samfelagsligu viðurskiftini í Føroyum annars mugu eisini roknast uppí.

Í hesum tíðarskeiði fara stórar broytingar fram í Føroyum. Fiskivinnan fekk størri og størri týdning, og tilknýti til landbúnaðin gjørdist minni. Fleiri fólk fáa lønararbeiði innan fiskivinnuna, og flytingin frá teimum minni plássunum til størru bygdirnar byrjar hesi árini. Tað førdi so eisini við sær, at tað ikki í sama mun var brúk fyri ella ráð til at hava ung fólk heima, og hesi máttu so út at tæna ella á annan hátt forsyrgja sær. Ungir menn kundu fara við fiskiskipum, men óvist er, um tað samstundis var so nógv lønararbeiði fyri kvinnur.

Sum umsitingarligur og handilsligur miðdepil fyri Føroyar var Tórshavn longu áðrenn hesar broytingar øðrvísi. Har var møguligt hjá fólki at hava lønararbeiði við handilin, har komu eisini fremmandafólk, og ávirkanin frá útheiminum var væl størri enn aðrastaðni í Føroyum. Tí kann hugurin at flyta í onnur lond hava verið størri her enn aðrastaðni. Ein ábending um at tað at fara í onnur lond als ikki var so fremmant fyri hesar kvinnur er, at tvær kvinnur úr Havn eru staddar í Edinburgh, har tær hava húspláss, tá ið tær søkja um háskúlastuðul.

Sum sagt, so komu flestu kvinnurnar úr Tórshavn og har umleið. 35 komu úr Suðuroy, og er tað sostatt tann parturnin av Føroyum, har næstflest komu frá. Tey fyrstu umleið 15 ár av tíðarskeiðinum komu tær ymsastaðni frá í Suðuroy, men tá komið verður í 1890'ini, komu tær flestu av Tvøroyri og hinum bygdunum við Trongisvágsfjørð. Hetta er eisini tey árini, tá ið fiskivinnan av álvara mennist á Tvøroyri, og flytingin hagar frá øðrum bygdum í Føroyum og eisini partvís úr øðrum londum er stór. Hetta kann eisini verða ein ábending um, at hugurin til at flyta burtur ella royna nakað annað enn tað kenda hongur saman við, hvar tú býrt.

Hvar fóru tær?

Nakrar fáar kvinnur vóru á Testrup Højskole í Jyllandi, onkur á Lollandi og Fyn, men meginparturin av kvinnunum fóru á háskúla á Sjællandi. Vallekilde háskúla, sum liggur í Odsherred, var væl umtóktur frá byrjan av og alt tíðarskeiðið. Seinni eru tað nógvar, sum fóru á Grundvigs Højskole, Marielyst, sum lá á Nørrebro, men eftir at hann flutti til Lyngby í 1890, vóru tað færri, sum fóru hagar.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 351

Vældegaard Kvindehøjskole, sum varð settur á stovn í 1884, lá í Gentofte og var, sum navnið sigur, ein háskúli fyri kvinnur. Billa Hansen úr Tórshavn var á hesum skúla 1887 og 1888 og skrivaði um skúlan í Dimmalætting desember 1888. Eftirfylgjandi fóru fleiri kvinnur úr Tórshavn og eisini onkur úr Suðuroy á henda skúla. Aðrir háskúlar á Sjællandi, sum kvinnur fóru á, vóru háskúlarnir í Emdrupborg og Karise.

Helvtin av kvinnunum vóru á einum háskúlaskeiði, meðan hin helvtin vóru tvær, tríggjar ella upp í fýra ferðir. Vanliga grundin til at søkja aftur, søgdu tær, var, at tað var so trupult at skilja dansk og at tær hildu, at tær fóru at fáa meiri burturúr við at fara eina ferð afturat.

Sostatt var vanligt hjá flestu føroysku kvinnunum at fara á háskúla í Keypmannahavn ella har nærhendis. Har eru tær nógvu av teimum eisini bæði undan, ímillum og eftir háskúlaskeiðini.

Nú á døgum er vorðið lættari at fylgja lívsleiðini hjá einstaklingum í fortíðini, nú vanligt er at leggja talgylgd skjøl á heimasíður á internetinum. Í hesi kanning av háskúlakvinnum er tílíkt tilfar, so sum fólkateljingar, kirkjubøkur og Politiregisterblade fyri Keypmannahavn, nýtt.

Danskar kvinnur, sum fluttu frá landinum til Keypmannahavnar, fingu sær oftast arbeiði sum tænastugentur (Kvindfolk 1, s. 189), og soleiðis var eisini við teimum føroysku kvinnunum. Kvinnurnar høvdu eisini arbeiði sum seymikonur, og onkrar av hesum fingu sær hetta sum lívsstarv. Nevnast kann, at systarnar Anna Maria og Anna Helena Petersen, sum høvdu kenda handilin "Søstrene Petersen" á Tvøroyri, vóru báðar á háskúla fyrst í 1890'unum og arbeiddu sum seymikonur í Keypmannahavn, áðrenn tær komu til Føroyar aftur. Onkrar vóru eisini, sum arbeiddu á fabrikk, men tað var serliga eftir, at tær høvdu verið har í fleiri ár.

Hvat varð av teimum?

Tann stóri bólkurin av kvinnunum, sum fór á háskúla og var á einum ella tveimum skeiðum, arbeiddu eitt skifti í Danmark og komu síðan aftur til Føroyar ella kanska vórðu verðandi í Danmark, har tær arbeiddu sum tænastugentur og kanska blivu giftar har.

Um orsøkin til at tær fóru avstað, var útferðarhugur, ynski um at fáa

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 352

eitt slag av almennum dannilsi ella vánaligar arbeiðsmøguleikar í Føroyum, er ilt at vita. Myndin er í hvussu er ikki eintýðug, og helst eru orsakirnar fleiri. Flestu umsóknirnar um háskúlastuðul siga ikki so nógv um, hví tær hava ynski um at fara á háskúla. Tær siga seg ikki sjálvar at hava pening, og foreldrini hava ikki ráð til at stuðla teimum peningaliga. Onkur er tó, sum ger meiri burturúr, so at til ber at fáa eitt sindur at vita. Ein 17 ára gomul genta úr Hvalba skrivar soleiðis í umsókn síni um stuðul til summarskeið á Vallekilde:

> "Undertegnede tillader sig herved ærbødigst at ansøge det høje Amt om Understøttelse til at kunne deltage i det Kursus, der til Foraaret begynder ved Vallekilde Højskole.
>
> Det er af Trang til at erhverve mig Kundskaber og Dannelse, at jeg har besluttet mig til, næste Foraar at rejse til Danmark for at opholde mig ved en af Kongerigets Folkehøjskoler. Nødvendigheden heraf er saa meget større, som der her paa Øerne ikke er nogen Dannelsesanstalt, hvor unge Piger efter Konfirmationsalderen kunne erholde en almindelig Udvikling. At der især for den ubemidlede stille sig store Vanskeligheder i for at gjøre Rejsen til Moderlandet og opholde sig der i det nævnte Øjemed, behøver vist ikke nogen nærmere Udvikling…."

Hon fekk ongan stuðul hetta árið. Tær flestu, sum fingu stuðul, vóru eisini yvir 18 ár. Í reglugerðini fyri viðgerð av háskúlastuðli, sum kom í 1880, stóð, at umsøkjarar helst skuldu vera yvir 18 ár, men serliga evnaríkir ungdómar undir 18 kundu tó eisini fáa stuðul.

Av skriftini í brævinum sæst, at gentan ikki sjálv hevur skrivað umsóknina. Árið eftir roynir hon aftur, og tá hevur hon sjálv fört pennin. Eftir at hava kært seg um, at aðrar gentur hava fingið stuðul, sum hon heldur høvdu minni tørv á tí enn hon, heldur hon fram:

> "Det blev da en Skuffelse for mig, efter at jeg forgjæves henad Foraaret havde ventet paa det høje Amts Svar og tillige havde anvendt en stor Del af Vinteren til at gjøre mig i stand med Klæder og andet der nu var nødvendigt som følge af den paatænkte Rejse. Alligevel har dog ikke Afslaget i Fjor haft en saa stor Indflydelse paa min forud fattede Beslutning, at jeg derved har tabt Modet til endnu engang at prøve min Lykke, saa meget mere som jeg ikke haver nogen Tvivl om, at det er Hensynet til Trang, der ligger til Grund for Uddelingen af de overnævnte af Staten givne Midler..... Jeg haaber derfor, at jeg ikke denne gang forgjæves henvender mig til det høje Amt, da jeg er overbevist

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 353

> om, at det netop nu vil være gavnligt for min udvikling at komme ned....”

Seinni ferð gekk betur, og gentan fekk 150 kr. Hetta var tó ikki nokk til tær útreiðslur, sum søkt var um. Í umsóknini varð upplýst, at útreiðslurnar vóru 172 kr. Skúlin kostaði 90 kr. fyri 3 mánaðir, ferðaútreiðslur vóru 70 kr. og 12 kr. skuldu brúkast til bøkur. Lagt varð afturat, at ferðin aftur til Føroyar ikki var íroknað. Vanliga upphæddin, genturnar fingu, var 100-175 kr. Tað sær út, sum at tær ikki fingu stuðul til ferðaseðil heim aftur. Sostatt vóru tær noyddar at útvega sær henda pening sjálvar. Um hendan kvinnan hevur arbeitt í Danmark fyri ferðaseðilin, hevur ikki borið til at funnið fram til, men í hvussu er kom hon heim aftur til Føroyar og giftist í heimbygdini nøkur ár eftir.

Sum sagt, so vóru kvinnur, sum høvdu arbeiði eftir lokið háskúlaskeið. Ein 23 ára gomul kvinna, sum var ættað út Hvalvík, og sum tænti í Tórshavn, søkti í 1890 um 120 kr. til 3 mánaða skeið á Grundtvigs Højskole, Marielyst. Hon fekk 100 kr. í stuðli og var á skúlanum á summarskeiði í 1891. Eftir hetta arbeiddi hon sum tænastugenta í Keypmannahavn. Hon hevði arbeiði í heiminum hjá einum baróni, oberti, hægstarættarsakførara o.ø, tilsamans í 8 plássum til hon í 1896 fór heim aftur til Føroyar og giftist á Strondum.

Av teimum 119 kvinnunum, sum fóru á háskúla, komu tær 65 heim aftur til Føroyar. Summar beinanvegin, summar eftir nøkur ár og onkur ikki fyrr enn á ellisárum. Restin var verandi uttanlands, og summar blivu giftar har. 2 av kvinnunum fluttu til USA. Kvinnurnar vóru ímillum 16 og 33 ár, tær flestu tó í 20’unum, tá ið tær fóru. Hetta er jú aldurin, tá ið fólk vanliga verða gift. Tí kann ein undrast yvir, at sagt verður, at tær flestu vóru verandi í Danmark. Helst er tað tí, at tað sum so mangan í søguskriving ikki verður lagt merki til kvinnurnar. Dømi um hetta er í “Den færøske Sprogrejsning” (Rasmussen s. 98-99). Hann hevur eisini kanna skjølini “Højskoleunderstøttelse”, sum henda grein er grundað á, og hann nevnir eisini bert, at tað vóru fleiri kvinnur enn menn, sum fóru á háskúla í Danmark. Hann kannar eisini, hvørjir mennirnir vóru, og hvønn týdning teir høvdu í tjóðskaparstríðnum og í politisku skipanini í Føroyum.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 354

Endamálið við hesi grein var ikki at finna kendar kvinnur, sum vóru á háskúli. Tær flestu fóru víðari í lívinum og livdu eitt meiri ella minni anonymt lív, sum kvinnur flestar tá. Tær blivu giftar, áttu børn, uppaldu tey, brúktu eftir førimuni sínar royndir frá tíðini í Danmark og vóru til gagns hvør á sínum øki. Fyri at vísa á, at skarðin av kvinnunum var fjølbroyttur, skal eg tó nevna onkrar av teimum kvinnum, sum eisini vóru á háskúla í Danmark og sum luttøku í almenna kjakinum og sum annars gjørdu seg galdandi á mentanarliga økinum. Lærarinnan Johanne Caroline Poulsen, gift Mortensen (DKL 2, s.), er nevnd omanfyri. Hon var slóðbrótari á nógvum økjum og var fyrsta kvinna, sum varð vald í kommunustýri í Føroyum. Billa Hansen, sum eisini er nevnd omanfyri, var yrkjari (Marnersdóttir og Sigurðardóttir s. 341) og virkin í Føroyingafelagnum í Keypmannahavn. Andrea Løwe, sum eisini var virkin har, var á Emdrupborg 1888-1890 (Simonsen s. 61). Sigrid Niclasen (Marnersdóttir og Sigurðardóttir s. 473), sum skrivaði fleiri sjónleikir, var á Testrup Højskole 1877 og aftur á háskúla í 1880. Maria Mikkelsen (DKL 2, s. 565), mentakvinna, sum hjálpti so nógvum føroyskum rithøvundum at geva bøkur út, var á Vældegaard 1895-1896.

Bókmentir:

Føroya Fólkaháskúla 1889-1949. Minnisrit. Tórshavn 1949.

Petur M. Rasmussen 1987. Den færøske Sprogrejsning. Tórshavn.

Marnersdóttir, M & Sigurðardóttir, T 2011. Føroysk Bókmentasøga. Tórshavn.

Simonsen, M (Marnersdóttir) 1985. Kvinnurøddir. København.

Dansk Kvindebiografisk Leksikon (DKL) 2. 2001. København.

Berg, Anne M., Frost, Lis & Olsen, Anne 1984. Kvindfolk 1. En Danmarkshistorie fra 1600 til 1980. København.

Dimmalætting 15.12. 1888.

Ikki prentaðar keldur:

Landsskjalasavnið, A 1040/Færø Amt: Højskoleunderstøttelse 1873-1899.

http://www.politietsregisterblade.dk.

Fólkateljingar

Kirkjubøkur

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 355

Lena Nolsøe, cand. phil. í søgu, savnvørður á Føroya Landsskjalasavni, Tórshavn

Lena Nolsøe, cand. phil. in history, archivist at the Faroese National Archives, Tórshavn

Fra Firenze til Færøerne:

Ingálvur av Reyni og Paolo Ucello

Nils Ohrt

Abstract

Ingálvur av Reyni (1920-2005), arguably the greatest artist of The Faroe Islands, introduced abstract expressionism in his nation's art based on a profound experience of local landscape and life. Apart from art history modern "heroes" like Cézanne and Braque, Ingálvur was also a great admirer of Paolo Uccello's *La Battaglia* in the Louvre, of which he painted a free copy. Presenting the old masterpiece and its influence on the older painter, Samuel Joensen-Mikines, the founder of Faroese fine art, the article argues that Uccello's significance for Ingálvur was mostly indirectly. Whereas a fresco of another old master, Pisanello, probably had a more direct influence on Ingálvur's late and profound paintings, *La Battaglia* provided a model for modest and gentle artist to find an ever increasing audacity of expression in himself.

Virkeligheden er kunstens drivkraft. Det gælder den ydre virkelighed: naturen, hverdagen og samfundet – såvel som den indre: følelser, erindring og forestillinger. Men kunsten får også sit brændstof fra den del af virkeligheden, der er kunstnerisk bearbejdet: Billeder kommer af andre billeder. Derfor har kunstnere også altid interesseret sig for andre kollegers værker, for hvordan *de* gav virkeligheden kunstnerisk form. Det gælder ikke bare samtidskunsten, men mange moderne kunstnere har i lige så høj grad set på, hvad for længst afdøde mestre havde på hjertet. Det er en holdning, der på en gang afslører en vis portion selvbevidsthed, men også en stor ydmyghed. Og den bliver ofte større med årene hos dem, der selv er på vej til at

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 357

blive mestre, men som samtidig erkender, at de også blot er et lillebitte led i en lang og stolt historie.

Ingálvur av Reyni (1920-2005) var en sådan mester. Han kiggede på og tog ved lære af moderne dansk og europæisk kunst, Cézanne, Braque, Axel Jørgensen, Immanuel Ibsen o.a., samtidig med at han forblev sig selv. Hertil hørte en stadig vilje til fornyelse, hvilket sammen med den generelt høje kvalitet i hans kunst, for ikke at tale om mesterværkerne, gjorde ham til den velnok største billedkunstner, Færøerne har fostret.

Et slagbilllede uden slag

Ingálvur havde imidlertid også en kunstnerisk helt, der med en historisk afstand på 500 år bestemt ikke kunne siges at være moderne – og så alligevel. Hans navn var Paolo di Dono bedre kendt under sit øgenavn Uccello (1397-1475); han var maler og kom fra den tidlige renæssacekunsts hovedstad Firenze i Italien. Uccellos mest berømte værk er tre store tavler, der viser episoder fra et rytterslag mellem florentinske lejetropper og deres modstandere i en af de småkrige, det dengang opdelte Italien var så fuld af.

Datidens krige blev udkæmpet af professonelle, lejede soldater under anførelse af en lejetropsgeneral, en *condottiere*, opkaldt efter den kontrakt, *condotta*, han indgik med sin arbejdsgiver, det være sig en republik eller et fyrstedømme. Det slag, Uccello skildrer, fandt sted under Firenzes krig med nabobyen Lucca i årende 1431-33; tid og sted var søndag den 1. juni i året 1432 ved San Romano tårnet nær landsbyen Montopoli ikke langt fra Pisa. Her var lejetropper fra Luccas allierede, Milano og Siena, i færd med at erobre landsbyen, da de blev opdaget af den florentinske anfører Nicclò da Tolentino.

Usædvanligt for en condottiere, der ellers altid var forsigtig med at sætte sin kostbare rytterhær over styr, angreb Tolentino dristigt den mere talstærke fjende. Slaget ville dog nok have været tabt, hvis ikke florentinske forstærkninger under ledelse af kollegaen, Michellotto da Cotignola, var dukket op. Overfor overmagten havde fjendens general, Bernardino della Ciarda, ikke noget andet valg end at trække sig tilbage med sine tropper, der i forvejen allerede havde kæmpet tre timer mod Tolentinos styrker. Udmattelse var givetvis også grunden til, at de florentinske styrker ikke forfulgte den retirerende fjende og således lod en definitiv sejr glide sig af hænde.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 358

Figur 1: *Paolo Uccello (1397-1475): Slaget ved San Romano (Michelotto da Cotigliona griber ind). 1435-40. Tempera på træ, 180 x 360 cm. Musée du Louvre, Paris*

Sejren, spinkel som den var, blev imidlertid fejret i Firenze som en triumf, og den gav anledning til et af kunsthistoriens hovedværker, nemlig Uccellos tre store slagbilleder, der i dag befinder sig på henholdsvis National Gallery i London, Galleria degli Uffizi i Firenze og Musée du Louvre i Paris. Her skildres tre episoder af slaget, således at det første (London) viser Tolentino, der på sin hvide ganger, med fanen vajende over sig og fulgt af sine lansebevæbnede riddere går til angreb. I det næste (Firenze) er rytterslaget i fuld gang, og hovedscenen er her fremstillingen af, hvordan Bernardino della Ciarda – ganske uhistorisk – med et lansestød kastes af hesten. Og endelig er der det sidste maleri (Paris) med sin fremstilling af en flok lansebevæbnede ryttere omkring Micheletto da Cotigliona, idet en gruppe med fældede lanser angriber mod venstre og således danner modpol til det første billedes bevægelse mod højre (figur 1).

Mens man i tidligere fremstillinger af rytterslag, eksempelvis en fresko i Sienas rådhus, skildrede bataljen som en uoverskuelig masse, er der hos Uccello ikke blot langt færre figurer. Hans fortælling er også klart opdelt i episoder, en begyndelse, en midte og en afslutning – omend billedrækkefølgen ikke helt følger kronologien. Et tilsvarende fænomen kan iagttages i tidens historieskrivning, hvor den

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 359

middelalderkrønikernes opremsning af stort og småt om hinanden nu erstattes af renæssancehumanismens retoriske strukturering af stoffet i en overskuelig og dramatisk iscenesættelse.

Tidens kunstværker var uden undtagelse bestillingsværker, og der hersker stor uenighed, om hvem og til hvilket sted de tre tavler er bestilt. I Firenze var Tolentino en helt, hvilket også afspejler sig hos Uccello ved billedrækkefølgens angivelse af, at den sieneriske general bliver fældet som følge af *hans* angreb og ikke Michelottos indgriben, der kun er i sin vorden. Efter slaget blev Tolentino florentinsk æresborger, og da han døde i i 1435, fik han en statsbegravelse som udtryk for regeringens anerkendelse. Dette i kombination med slagbilleders traditionelle placering i tidens rådhuse peger på en officiel bestilling til en mødesal i Firenzes Palazzo della Signoria, nu Palazzo Vecchio. Ud fra dokumenterne ser det ud til, at de tre malerier i forbindelse med en ombygning af paladset ca. 1460 er blevet bortsolgt herfra og købt af en minister, en såkaldt prior, til ophængning i hans private villa. Af dennes arvinger blev værkerne så en snes år efter erhvervet af Firenzes reelle hersker, Lorenzo de' Medici, kaldet Il Magnifico (den Prægtige) til hans familiepalads, og det er i en inventarliste herfra, at de tre billeder og deres motiv for første gang nævnes direkte.[1]

I listen oplyses det også, at malerierne var ophængt i ejerens soveværelse over en slagbænk med høje paneler bagtil, en såkaldt *lettuccio*. Lorenzo kan nu også have arvet Uccellos slagbilleder, for ifølge den tradtionelle opfattelse blev de bestilt af hans farfar, den rige bankmand Cosimo de' Medici og grundlæggeren af familiens herredømme i Firenze. Han var ikke blot en af hovedmændene bag krigen mod Lucca og den efterfølgende fredsslutning, men det var også ham, der havde hyret Tolentino som florentinsk condottiere, og herudover stod de to på venskabelig fod. Imidlertid var det med tidens øjne noget prætensiøst af en privatperson, hvilket Cosimo formelt var, at bestille et typisk offentligt motiv til sin privatbolig. På den anden side, hvorfor skulle man på rådhuset vælge at skille sig af med en ret ny udsmykning, der fejrede en florentinsk sejr? Svaret om bestilleren blæser i vinden.[2]

---

1 Se Partridge (litteraturlisten, s. 79).

2 For slagbillederne som en Medici-bestilling, se Borsi (litteraturlisten s. 308-13) med behandling af deres motiv, historiske baggrund, proveniens og datering.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 360

Som billederne fremtræder i dag er farverne mørknet med tiden, ligesom overfladen er slidt; det er kun i Louvre-billedet man kan se noget af den forsølvning, Uccello har brugt til rustningerne. Først og fremmest er formaterne ganske anderledes end oprindeligt, idet malerierne har været forsynet med halvcirkelformede buer for oven. De har givetvis været forsynet med et malet mønster og er nok fjernet i forbindelse med en flytning af billederne, men evt. kan omkalfatringen skyldes et modeskift.

Uccello var passioneret dyrker af det dengang helt nye centralperspektiv, en geometrisk konstruktion til at gøre billedrummet målbart og virkelighedstro – sådan da! Berømt er anekdoten hos renæssancekunstnernes biograf Giorgio Vasari, der fortæller om, hvordan kunstnerens hustru forgæves forsøgte at kalde sin Paolo ind i ægtesengen, når gemalen om natten sad bøjet over sine kære perspektiviske studier. I slagbillederne er der da også masser af knækkede lanser, liggende heste, dele af rustninger, sågar en død ridder, alt sammen vist i perspektivisk forkortning. Sammen med de mange overlapninger i dybden, den reliefagtige figurkompositon og den geometriske stramhed, ikke mindst i hestene, forlener de perspektivisk forkortede figurer fremstillingen med et tydeligt renæssancepræg.

Billederne er dog langt fra et stykke typisk italiensk renæssancekunst. Bag figurerne tårner landskabet sig i vejret som et tæppe, kompostionen er fuld af fortællende biting som når en hest spjætter ud med bagbenene i det detaljerige virvar af heste, rustninger, fjerbuske, lanser, armbrøster, trompeter, seletøj og faner. Og uanset at farveholdningen ikke længere er den oprindelige, er den i hvert fald præget af en gennemgående silhuetvirkning med en fladevirkning til følge. Endelig er der billedernes ånd: fabulerende og munter. Der er lidt cirkus over fremstillingen med deres karuselheste, kulørte lanser, farvede seletøj, flotte fjerbuske og gjaldende trompeter. En ridderturnering snarere end et slagbillede.

Alle disse træk forbinder i langt højere grad Uccellos værk med tidens hofkunst, den såkaldte internationale gotik, end den nye klassicistiske borgerkunst repræsenteret ved kollegerne Masaccio og Donatello. Nybrud i kunsten er sjældent totale og entydige, og i den tidlige renæssances Firenze var den internationale gotik i høj grad på mode i 1420erne. Dette præg sammenholdt med tidspunktet for

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 361

slaget, Niccolò da Tolentinos død samt detaljer i rustningerne peger på en tilblivelse af Uccellos slagbilleder i perioden 1435-40 med Pariser-billedet som lidt senere end de andre to.

Undervejs til Færøerne

Siden 1600-tallet var Rafael med sin klassicisme den renæssancekunstner, der stod som det store forbillede på tidens kunstakademier, selvom den maleriske Tizian og mægtige Michelangelo også havde deres tilhængere. Malerkunsten før Rafael – fra 1400-tallet – blev regnet for primitiv og umoden, men det ændrer sig med romantikken i det 19. århundrede. Her får man en forståelse for kunstens bundethed til folk, kultur og natur og derfor kan se kvaliteter i de udtryk, der ikke hører til klassicismens universalsprog. Derfor begynder man også at opdage værdier i kunsten før Rafael, men i første omgang gælder det dog primært hans noget sentimentale lærer, Peruginos kunst. Det er en sådan kunst, de tyske, såkaldte "nazarenere" og senere engelske "præ-rafaelitter" dyrker, og efterhånden udvides spekteret. Det gælder særligt Botticelli, hvis langlemmede, melankolske piger med bølgende hår bliver *in* hos jugendstilens og art noveaus kunstnere og designere, der også sværger til mesterens melodiske linjeforløb. Om Uccello – der allerede i sin egen tid af en hovedrystende Vasari var blevet karakteriseret som "ensom, excentrisk, melankolsk og fattig" – var der total stilhed.

Det ændrer sig, da kubismen, og dens dynamiske afart, futurismen, kommer på banen fra omkring 1910. Det vil dog sige, at Uccellos egentlige renæssance først kommer omkring 1920, da kubismen flyder over i en purisme eller mere traditionel nyklassicisme, hvor en geometrisk strenghed og helhed erstatter den tidligere, mere uorganiserede fragmentering af motivet. Tidens løsnen var: *Rappel a l'ordre*, og det kunne nok føles nødvendigt ovenpå Første Verdenskrigs morderiske kaos. Ikke tilfældigt er det i Italien, kunstnerne først får øje på deres gamle kollega og landsmand, og allerede i 1916 hyldes han i en artikel af den tidligere futurist Carlo Carrà under titlen *Paolo Uccello costruttore* for netop den geometriske konstruktion i slagbillederne. Men også kunstnerisk afsætter de sig deres spor hos Carrà selv og hans samtidige kolleger Giorgio de Chirico og Giorgio Morandi.

Heller ikke moderne dansk kunst forblev upåvirket af Uccello.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 362

Figur 2: *William Scharff (1886-1959): Fantasi over Paolo Uccellos Slaget ved San Romano. 1923. Olie/tempera på guldgrundet lærred, 156 x 276 cm. Det Kongelige Danske Kunstakademi*

Den hårdest angrebne var modernisten William Scharff. Han havde lært slagbillederne at kende i 1920 som elev på en af de progressive kunstskoler i Paris, hvor orden og konstruktion var i højsædet, og kunstneren gik endda så langt, at han i 1923 tilbragte et helt år i Firenze for at kopiere San Romano-billedet dér (figur 2). Scharff har senere peget på, hvorfor han var så facineret af slagbilledet i Firenze: "Der er kubisme i det billede – Se på planerne! Der er futurisme – dvs. en drivende bevægelse, der fører tidens dimension ind i billedet. Det som Cézanne har arbejdet med, det som kubisterne og Picasso har syslet med, det findes allerede i Uccellos 600 år gamle billede".[3] At Scharffs flotte kopi – som han selv kaldte "fantasi" pga. dets klarere farver – blev indkøbt til selveste Kunstakademiet i København siger noget om, at der også var andre, som satte Uccello højt – ikke mindst som forbillede for ungdommen.

En af dem, der oplevede Scharffs kopi på Akademiet, var den unge færøske maler Samuel Joensen-Mikines, som med en række formidable billeder i 1930- og 1940erne sendte færøsk maleri ind i kunsthistorien med et brag. En opfordring til at se nærmere på

---

[3] For Scharffs kopi og det kunstneriske og åndelige klima, den opstod i, se Nils Ohrt: *En kopi til tiden: Scharff, Uccello og nye idealer*, Jacobsen (litteraturlisten, s. 22-40).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 363

Figur 3: *Samuel Joensen-Mikines (1906-1979): Grindedrab. 1942. Olie på lærred, 176 x 233 cm. Vejle Kunstmuseum*

Uccello har nok også lydt fra hans professor, Einar Nielsen, en ivrig dyrker af byzantinsk stramhed og abstraktion. Da Mikines i '40erne malede sine højdramtiske og storslåede grindedrabsbilleder, fik han brug for den gamle florentiner til orkestrering af sit motiv. Således er de heftige diagonaler i de lange hvalspyd og årer hos Mikines en reminiscens fra Uccellos lanser, ligesom dennes faldne gråblå heste går igen i de sorte hvalrygge, og tilsvarende har også den tætpakkede reliefagtige komposition aner bagud (figur 3). I Mikines' mesterværker er ikke blot grinden, men også Uccello landet på den færøske kyst.[4]

En primitiv urkraft

"Einki verk havi eg sæð, størri end hetta", har Ingálvur av Reyni engang sagt om det af Uccellos slagmalerier, der befinder sig i Paris, og som nogle år senere fik følgende ord med på vejen: "Hann man tel-

4 For Mikines' grindedrabsbilleder fra 1940erne og inspirationerne bag dem, se Ingólfsson (litteraturlisten, s. 139-154).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 364

Figur 4: *Ingálvur av Reyni (1920-2005): Parafrase over Slaget ved San Romano. 1979. Olie på lærred, 54 x 65 cm. Privateje*

jast millum mest dramatisku og stórslignu málningar, ið til eru".[5] I det Tórshavn, hvor han voksede op i 1920- og '30erne, var mulighederne for at se billedkunst stærkt begrænsede. Men i faderens boghandel var der lejlighed til at kigge på kunstreproduktioner, nærmere bestemt i datidens julehefter fra Danmark og Sverige. Om illustrationerne her også omfattede den "modernistiske" Uccello er dog tvivlsomt, men i hvert fald er Ingálvur stødt på hans slagbillede på Bizzie Højers Tegneskole i København, hvor han forberedte sig til Kunstakademiet. Som Mikael Wivel har påvist ud fra et fotografi af atelieret i 1939, hænger der en reproduktion af et af San Romano

---

5 Se Hoydal (litteraturlisten, anden tekstside); dansk: "Jeg har ikke set noget værk, større end dette". Det følgende citat, se Ingálvur (litteraturlisten); dansk ved Mortan Ólason Vang: "Det må regnes blandt de mest dramatiske og storslåede malerier, der findes". Ingálvurs bogsamling, der stadig er bevaret i hans atelier, rummer to bøger om Uccello: John Pope-Hennesey: The complete work of Paolo Uccello. London 1950, og Hubert Damisch & Lucia Tongiorgio Tomasi: Tout l'oeuvre paint de Paolo Uccello. Paris 1972.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 365

Figur 5: Ingálvur av Reyni (1920-2005): Skitse efter Slaget ved Romano. 1979. Blyant på papir, 270 x 370 mm. Privateje

slagets billeder, det parisiske, på væggen over stafelliet. Under sidder den unge færøske kunstner og tegner geometriske grundformer: en kegle, en kugle og en liggende cylinder på et kvadreret stykke voksdug – i stram perspektivisk forkortning, hvilket ville have glædet den gamle florentiner.

Mange år senere, i 2000, fik Ingálvur også lejlighed til at skrive en mindre artikel om sit kære slagbillede, idet han dog mest beskæftiger sig med det historiske indhold i dette med udtrykket "veruligur miðaldarbardagi". Godt og vel tyve år tidligere, i 1979, havde han dog også givet en kunstnerisk respons på Uccello, nemlig i *Parafrase over Slaget ved San Romano* på Louvre (figur 4). Paris er byernes by og var det i særdeleshed for Ingálvur, der var flere gange dernede for at indsnuse atmosfæren og se, hvad der rørte sig i den kunstmetropol, der uden sammenligning betød mest for hans egen kunst. Sammen med sin hustru Elsa var kunstneren i foråret 1979 et halvt år i Paris, hvor parret boede i en af atelierlejlighederne i Maison Danoise i Cité Universitaire i byens sydlige udkant. Opholdet udmøntede sig i en række veloplagte tegninger af det parisiske miljø, men også malerier kom der ud af det, bl.a. abstrakte fantasier over tårnene på Notre Dame. Og så parafrasen efter Uccello på Louvre, der dog ligesom de øvrige malerier nok først er blevet sat til lærredet, da kunstneren var hjemme i Tórshavn igen.

I sin artikel fra 2000 citerer Ingálvur Picasso for det svar, denne

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 366

en gang gav direktøren for Louvre, da han blev spurgt, om han kunne tænke sig at se et af sine malerier sammen med ét fra museets italienske skole: "Hin einasti, eg hevði havt áhuga fyri, er málningurin hjá Uccello *Orrustan við San Romano*. Fegin vildi eg sæð ein av kubistisku málningum mínum saman við honum".[6] Af samme grund kunne det have været spændende at se, hvad Picasso ville have fået ud af en gendigtning af Uccello, men uagtet at den store spanier har lavet mange parafraser efter andre kunstnere, er det ikke sket i dette tilfælde. Det er nu heller ikke nogen kubistisk fantasi, Ingálvur har malet, snarere tværtimod. Han kaldte det en parafrase, altså en fri kopi, og hans billede er en voldsom udladning af fede, heftige penselstrøg, der næsten udsletter motivet. Riddere og ryttere opsuges i lansernes diagonale staccato, og der kommer ekstra drøn på, når en skrigende gul flænger den ellers mørkstemte kolorit.

I en blyantstegning, måske lavet inde på Louvre, har kunstneren fastholdt hovedtrækkene i slagbilledet, herunder rytterne, der galoperer ud af billedet til venstre – det hele for øvrigt på en perspektivisk præsenterbakke, man ikke ser noget til i maleriet (figur 5), men man er vel Uccello-elev! Men nu, hvor det handler om et maksimalt udtryk fokuserer kunstneren på forbilledets mest dramatiske element: Michellotto på sin stejlende sorte ganger omgivet af riddere i bevægelse, det hele akkompagneret af de taktfaste lanser. Den fortættede voldsomhed er Ingálvurs egen, men det er nu også som om, han har malet sin parafrase med Mikines' grindedrabsbilleder i baghovedet – især de sidste, ekspressionistiske og ret abstrakte, fra 1950erne og '60erne. Efter længere tids sygdom døde Mikines i september 1979. Er Ingálvurs parafrase en hilsen til den beundrede kollega?

I sin store bog om Ingálvur av Reyni skriver Mikael Wivel, at Uccellos eksempel først kom kunstneren til gode ti år senere, da han omkring 1990 begyndte at arbejde med de store, abstrakte og mørkstemte billeder med gamle folk ved kysten, fårhyrder i fjeldet eller fiskere på havet, hvor figurerne står som en slags totempæle midt i naturkræfterne.[7] Disse monumentale kompositioner trækker dog i

---

6 Gengivet hos Ingálvur, citeret værk; dansk ved MÓV: "Det eneste, jeg har interesse for, er Uccellos maleri *Slaget ved San Romano*. Jeg ville med glæde se et af mine kubistiske billeder sammen med dette".

7 Wivel (litteraturlisten, s. 59 ff.)

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 367

Figur 6: *Foto fra Ingálvur av Reynis atelier med plakat fra 1958 visende udsnit af fresko af Pisanello (1395-1455): Skt. Georg og Prinsessen af Trebizond. 1436-38. Sant'Anastasia, Verona*

endnu højere grad på et andet forbillede, hvis betydning Wivel dog også peger på, men som spiller en langt vigtigere rolle for Ingálvurs store figurmalerier end San Romano-billedet. Det drejer sig om et værk af en af Uccellos samtidige, Pisanello, en norditaliensk repræsentant for den internationale gotik og ligesom sin florentinske kollega glad for heste. I Ingálvurs atelier hang en stor plakat fra en udstilling i Verona i 1958, anskaffet på en rejse til Gardasøen med et besøg i byen i 1974; den viser et udsnit af Pisanellos fresko af Skt. Georg og prinsessen i en af Veronas kirker (figur 6). Her er de statiske og monumentale figurer, helt, heltinde og heste, placeret helt i forgrunden, med en lige så taktfast genklang i en fantasibys tårne, spir og kupler i baggrunden. Også farveholdningen: brune, mørkegrønne, hvide – og ikke mindst silhuetvirkningen med lyst mod mørkt – minder meget mere om Ingálvurs store figurbilleder fra 1990erne og frem, hvor man også genfinder Pisanellos bastante vertikaler. Som Wivel har peget på, viser plakaten en beskåret udgave af fresken, så tætheden i tingene blev yderligere understreget. Den komprimering af formerne kendetegner også Ingálvurs sene værk.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 368

Når Uccello betød så meget for den færøske kunstner, var det mest på et andet og mere generelt plan, og indflydelsen gik længere tilbage end 1990, som Ingálvur selv fastslog i en portrætfilm fra 1999: "Hetta er í stóran mun ein inspiratiónskelda, og hevur verið í ótallig ár, í nógv, í nógv ár".[8] Ingálvurs første abstrakte billeder er fra ca. 1960, og op gennem dette og de følgende årtier breder deres sorte farve sig, samtidig med at udtrykket bliver stadig mere ekspressivt og voldsomt. Som det fremgår af artiklen fra 2000, var Ingálvur fascineret af Uccellos sorte: "... sjálvt um svart er meginliturin, bæði glógvandi og glæsiligur".[9] Som en farve, der på paradoksal vis rummer såvel lyset som resten af paletten, var den sorte for Ingálvur den sande farve. Endviderede arbejdede hans helt Uccello i nok så høj grad som Pisanello med farvernes grafiske kontrast, og i Pariser-billedet er det især rødt mod sort, det drejer sig om. Det er også sigende, at det er dette, det mest "flade" og mindst perspektiviske af de tre slagbilleder, der var Ingálvurs favorit, mens det for Scharff og dermed for Mikines var det mere tredimensionale florentinske billede, der var det foretrukne.

Udover dets koloristiske kvaliteter havde Uccellos billede også en gennemført og spændingsfyldt komposition at byde på. Efterhånden som voldsomheden bredte sig i Ingálvurs egen kunst, blev det endnu vigtigere at holde kraften i ave, og netop denne blanding af bevægelse og modbevægelse kendetegnede Uccellos billede, hvis komposition den færøske kunstner engang engageret redegjorde for i portrætfilmen fra 1999: "Hæddin í bílætinum er [...] høgru megin. Spjótini fara beint uppeftir her líka til í miðjuni, men linjan gongur so handan vegin yvir eftir. Altso ein høg linja og so ein, hvar hestarnir standa beint upp og spjótini og so ein linja, hvar hestarnir ríða út av bílætinum".[10] Det hele med en komprimering af formerne

---

8 Svartur sannleiki / Truth in black (litteraturlisten); transsksriberet for Listasavn Føroya af Malan Johannessen med tilladelse fra tilrettelæggere og producent; dansk v. MÓV: "Dette [billede] er i stor grad en inspirationskilde og har været det i utallige år, i mange, mange år".

9 Ingálvur, citeret værk; dansk ved MÓV: "..selv om sort er hovedfarven, er farven både glødende og prægtig".

10 Svartur..., citeret værk; dansk ved MÓV: "Billedets fokus er til højre, lanserne peger alle lige mod centrum, men linjen går denne [anden] vej. Altså, en høj linje, hvor hestene og lanserne står ret op, og så en anden linje, hvor hestene rider ud af billedet".

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 369

som hos Pisanello – og Ingálvur selv, der i sin parafrase yderligere betonede tætheden ved sin beskæring af motivet.

Stående foran Uccellos billede på Louvre huskede Ingálvur som gammel mand barndommens krige mod drenge fra andre kvarterer: "Og tað er eitt ella annað sum [...] kann hava havt nakað at siga fyri meg í hesum bílætinum [...], tá eg minnist til reynadreingir í gomlum døgum, tá teir komu úti av Tinganesi gangandi niðan gjøgnum býin og, og fóru í kríggj við okkum har uppi, bødreingir og ingutrøðsdreingir og aðrar og komu syngjandi 'I alle de riger og lande, hvorhen jeg i verden for. Jeg fægted med åben pande, for hvad jeg for alvor tror'. Teir komu við sovorðnum kustaskøftum og tráðum og annað, meðan *hetta her* eru spjót og alt møguligt. Ja, hetta er eitt krígsbílæt."[11]

Det var dog ikke kun mindet om de vilde lege i drengeårene, Uccellos billede fremkaldte. Langt vigtigere var dets hjælp til at finde vildskaben i Ingálvur selv. Deraf hans fascination af det mest dramatiske og fortættede af Uccellos tre slagbilleder, hvor Michelottos stejlende kulsorte hest vrider hovedet til siden med en diabolsk vrinsken, mens de taktfaste lanser bagved går som en trommehvirvel. For en kunstner som Ingálvur, der i omgangen med sin omverden var indbegrebet af venlighed, høflighed og beskedenhed, men som i sin kamp for at nå frem til *Mesterværket* gik til angreb på lærred og motiv med en fandenivolsk kraft grænsende til fortvivlelse, ja, så var Uccello også her et forbillede: "Tá ið málningurin varð málaður, mitt i 15. øld, var einfalda – primitiva tíðarbilið innan listina um at vera av. Tíbétur er *Orrustan við San Romano* hjá Paolo Uccello full av ti primitiva frummátti, ið eyðkendi tað tíðarbilið".[12]

---

[11] Samme sted; dansk ved MÓV: "Og der er et eller andet, der kan have sagt mig noget i dette billede [...] når jeg tænker på de dage, da drengene fra Reyni drog ud fra Tinganes og gennem byen for at erklære krig mod os drenge oppe fra Úti Bø og Ingutrød [alle kvarterer i Tórshavn]. De sang: 'I alle de riger og lande [...].' De kom med kosteskafter og fiskestænger, mens *disse* [våben] er lanser og alt muligt. Ja, det er et rigtigt krigsbillede".

[12] Ingálvur, citeret værk; dansk ved MÓV: "Da billedet blev malet midt i det 15. århundrede var den enfoldige – primitive – periode indenfor kunsten ved at være slut. Heldigvis er *Slaget ved San Romano* fuldt af de primitive urkræfter, der karakteriserede denne periode".

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 370

For god hjælp takkes Eyðun og Árni av Reyni.

Anvendt litteratur:

Vasari, Giorgio. 1996. *Le Vite*...1568. = *Lives of the painters, sculptors and architects; with introduction and notes by David Ekserdijan.* New York.

Borsi, Franco. 1982. *Paolo Uccello.* Milano.

Corsini, Diletta. 1989. *The Battle of San Romano.* Florence.

Hoydal, Gunnar. 1989. *Ingálvur av Reyni.* Mentunargrunnur Studentafelagsins.

Svartur sannleiki / Truth in Black. Portrætfilm om og med Ingálvur av Reyni. Tilrettelagt af Dánjal Højgaard og Hans Petur Hansen. Primus Film v. Oli á Deild Olsen 1999.

Reyni, Ingálvur av. 2000. Orrustan við San Romano. *Bragi. Tíðarrit fyri bók og mentan*, nr. 2, s. 30.

Jacobsen, Signe (red.). 2001. *William Scharff. Mellem myte og modernisme.* Vejle Kunstmuseum, Nivaagaards Malerisamling m. fl. Vejle.

Aðalstein Ingólfsson o.a. 2006. *Mikines.* Reykjavík.

Wivel, Mikael. 2009. *Ingálvur av Reyni 1920-2005.* Listasavn Føroya. Tórshavn.

Partridge, Loren. 2009. *Art of Renaissance Florence 1400-1600.* University of California Press.

Nils Ohrt. F. 1952. Stjóri á Listasavni Føroya. Mag.art. i listfrøði. Hevur verið lærari í listsøgu á Aarhus Universitet, savnssinspektørur á Vejle Kunstmuseum, savnsleiðari á Storstrøms Kunstmuseum og stjóri á Nivaagaards Malerisamling. Útgivið hópin av greinum um danska list (nýtíðar- og gullaldar-) og italska renæssanculist.

Nils Ohrt, b. 1952. Director of the Faroe Islands Art Museum. MA in art history. Published numerous articles on Danish and Italian art.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 371

Cold Art – Melting Time

Karin Sanders

Úrtak

Greinin kannar markamótini í savnsmentanini við at greina avbjóðingar frá skulpturum úr ísi móti føstum stovnsfyrimyndum. Við at greina íslist hjá trimum listafólkum, donsku Kirsten Justesen, íslendska/danska Ólafi Eliasen og danska Troels Sandegård, vil greinin vera við, at støðið undir stovnslistini endurnýggjast, tá tilfarið, listin er gjørd úr, er so tíðarbundið, sum ísur er. Hvørvur listin? Kann hon endurgerast? Broytir hon skap? Heldur hon? Hetta eru spurningar, ið elva til nýggja grundan og kveikja talandi úttrykk í íslist og geva hyggjarunum møguleika at hugsa um savnsveggirnir fara at rapa ella standa enn stinnari. Víst verður í greinini á, hvussu menniskjakroppurin (stundum tann hjá listafólkinum, stundum tann hjá áskoðaranum) í seinasta enda kann hava serliga týðandi leiklut í íslist.

"Visual art can make possible imaginative time travel only if it physically survives," writes David Carrier in his book on *Museum Skepticism* from 2006. But how does art *survive* within the walls of the museum? As the title of Carrier's book indicates, the museum as an institution has been the focus of much criticism. Museum skeptics, he points out, claim that the museum kills art even as it preserves the object, making it a "pickled object." All that is left behind for the latter-day museumgoer is then a fossilized material object much like a corpse without life or soul. The dead weight of the museum walls has detached the work of art from its original function and context, separated it from the place in which it was intended to be viewed in the first place. The work of art in the museum skeptics' optic is ultimately destroyed by the museum, which consequently has been

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 372

called a cemetery, a mausoleum, a slaughterhouse (Georges Bataille's term), and a catacomb. Or, on a slightly lighter note, the museum has been seen as a department store, a place where, in the words of Maurice Blanchot, one experiences a "museum sickness." He writes:

> One has but to enter any place in which works of art are put together in great number to experience this museum sickness, analogous to mountain sickness, which is made up of a feeling of vertigo and suffocation to which all pleasure of seeing and all desire to let oneself be moved quickly succumb. Of course, in the first moment, there is the shock, the physical certainty of an imperious, singular presence, however indefinitely multiplied it is.... Surely there is something insuperably barbarous in the custom of museums. (Blanchot, 1997: 45)

Museum skepticism and museum sickness are, I would argue, rather archaic terms in today's more expansive definitions of art and institutions. Originality, authenticity and depth of history has – to some extent – become obsolete models of thinking in relation to a growing number of experimenting art displays. The permanency of art objects has long since been brought into question; or said differently, the permanent art object – even within the museum space – has been radically renegotiated and the transitory object has, at least in some instances, taken its place. This essay will contemplate the questions raised by museum theorists about permanency and the perils of musealization by considering the use of a particular, rather mundane, substance: *ice*. How does this transient material function in modern sculpture? Can instructional walls regulate the fickleness of ice art?

Ice Script. Renegotiating the permanent object

During a display performance in 2002, the Danish sculptor Kirsten Justesen manufactured hands from ice and asked the participating audience to pass them from hand to hand so that they (the participants) could feel the evaporation of the material and sense the vanishing of time as a kinesthetic and corporal experience. The warmth of their human hands as they gradually melted the ice-hands reminded the audience that time is passing every second of the day. As a physical and tropic reality (time was to be sensed as literally and

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 373

metaphorically 'slipping through the fingers') the hand-to-hand encounter allowed for an intimate and visceral understanding of natural metamorphosis – of the intermingling of matter and time – in the various shifting forms it can take. The ice, when melted, did not disappear but was liquefied into water, visible to the eye in its altered state; then – in time – evaporated into air.

Justesen's ice hands did not only confront the permanency we traditionally associate with objects in museums; she also challenged the boundaries that are customarily maintained between the viewer and displayed objects. While museums, as many have argued, are about sense experience, the traditional museum visitors are caught in what the cultural theorist and literary scholar Susan Stewart has called a "paradox of materiality." (Stewart, 2002:174) This paradox of materiality occurs when culturally and/or aesthetically valued objects are guarded vigorously against the erosion of time by separating them from and protecting them against the spectator's touch. Unlike Justesen's ice hands we are rarely allowed to touch objects in a traditional museum setting. Indeed, as Stewart astutely observes, we are "guided against all practice of touching, ranging from breathing on the artwork to stealing it." (Ibid.:172) Therefore, we "turn quickly from the untouchable artwork to the written account or explanation placed besides" to "pursue a connection no longer available to us: the opportunity to press against the work of art or valued object." (Ibid.:174)

Sensory nearness, in other words, remains but a vague promise in the traditional museum space, which, in anthropologist Barbara Kirshenblatt-Gimblett's words, compartmentalizes the senses and leads to sensory atrophy. Justensen's aim is to articulate a visual counter-action to sensory weakening in the relationship between a particular art piece and its viewer.

For more than thirty years, starting in 1980, Justesen has worked globally, from Greenland to Australia, on an evolving series called MELTINGTIME in which sensory atrophy is directly confronted by way of the materiality and temporality of ice. Ice - water frozen into a solid state - is inherently processional and Justesen captures its various metamorphoses and processes both visually and audibly. In a piece called *Music Strand* from 2006, for example, the melting of an ice-stick, placed as if it was a sheet of written music on a note stand,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 374

drips into metal bowls, creating ice-water-music, with sounds of drips and silence alternating: faster drips, shorter pauses of silence, and so on, allowing melting time to be not only seen but heard.

Justesen reverses traditional concepts of the museum space as a place and space for 'frozen time' and uses 'melt-downs' as material metaphors that can articulate her climatic imagination. The central and recurring motif in her work is the meeting between the human body (she uses her own) and ice. In a catalogue text, written by Katrine Kampe, to Justesen's MELTINGTIME project, we read:

> In the works, the phenomenon of melting becomes a metaphor for transformation which sees a substance moving from a solid to a liquid state through the introduction of heat. The disappearing ice objects point towards the mutability and impermanence of the world, thus standing in direct opposition to the traditional sculptural monument that claims an ideal permanence and stability. The photographs record the process of melting, capturing the metamorphosis in the permanent, yet ambiguous statement that meets the spectators. (Kampe, 2002)

Against traditional museum display's temporal aura of endurance, ossification, fixity (with all of the problematic politics of museum skepticism that follows), Justesen's artwork has a temporal aura of anticipation: frozen, it must melt. Like Karl Marx's mantra of modernism "all that is solid [is] melted into air," she deliberately throws her art into the contradictions of modernity with its unfixed boundaries and rapid transformations. Yet she maintains artistic control, at least in her indoor displays, where she can predict and monitor the breakdown and disappearance of the object. Outdoor ice sculptures, which she also produces, are unpredictable and contingent on climatic changes.

In *Ice Pedestal #1* from 2000 Justesen stands naked in a bent-over position on top of a rectangular ice block within an icy environment. The traditional museum pedestal used to display a classical statue has here been made of ice to suggest that our conventional cultural foundation will crumple sooner rather than later; it will melt and leave the living naked (though gloved and socked) body situated on top in jeopardy. Justesen displays a great deal of humor in the meeting between the soft warm body that cannot touch the ice without

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 375

black gloves and boots (the black color creates an effective contrast against the icy whitish-bluish space) - so as not to melt 'it' too rapidly. Yet, although the woman will *in time* fall off her pedestal, she is, paradoxically, more durable than her icy plinth.

In *Melting Time #4*, 2000, Justesen placed her naked body inside a cold stone fireplace. Her head almost disappears up into the chimney while the body, half crouching with one knee bent in a position that allows her viewer to bemuse the fact that the frame of the fireplace, indeed the *framing* of her body, is an obvious and deliberate spin off of one of the most important possessions of *Statens Museum for Kunst* in Copenhagen, Nicolaj Abildgaard's celebrated painting from 1774, *Den Sårede Filoktet* [The Wounded Philoctetes]. Abildgaard's famous painting depicts the pain and silent scream of the Greek hero left to perish on the island of Lemnos, abandoned because of his stinking wound and horrible cries, "Oh, oh, oh, oh" as we read it in Sophocles' drama. Inside Justesen's fireplace - far from the mythological landscape of a Greek island - the cave that housed Philoctetes has been substituted with a more domestic (and ironic) solution. She has maintained the animal-like crouching that Abildgaard's body so forcefully depicts. But the bow and arrows, Philoctetes' treasures (Abildgaard's painting shows the arrows in the left corner, while the body itself bends to form the unseen bow) are missing in Justesen's installation. Instead her black-gloved hands holds onto a cylindrical ice 'log,' substituting wood and flames with ice and flesh, carefully drawing attention to the relation between hot and cold, human and ice.

To the art museumgoer, *Melting Time #4* therefore becomes not only imminently recognizable as an poignant echo of a national treasure, but also serves as an implicit commentary on the nature of frozen art in the museum space. Deliberately playing off the iconic art museum experience, her reversal of gender and the connotations we may have of 'framing,' speak volumes of how art and institutions have developed over the 225 years that separate the two works. That Abildgaard himself broke the frame adds extra poignancy and meaning to Justesen's piece. Not only did Abildgaard allow his hero to fully fill the canvas from top to bottom, crouched like an animal (suggesting that if Philoctetes were to leap or stand up he would literally break through the frame of the painting), but he also refused

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 376

to comply with the prevalent rules of the academy with his revolutionary style. Mapping her *Melting Time #4* on Abildgaard's loaded and notorious *magnum opus* boldly suggests a feminist usurpation and deconstruction of the national museum space and its concepts of canonicity.

The placement of ice sculptures within a gallery display room or museum is intended to articulate the *disappearance* of the object, not the *preservation* of the object. Constantly evolving images and sounds of evaporation [drip, drip, drip,] are produced during the time span of a given display as the ice is melting from the encounter with the visitors and spectators. Each day this encounter between live bodies and the heat generated from them breaks down the ice sculpture, which is then rebuilt and the process repeated. As such, and counter to normal museum logic, it is the *absence* of the object as much as the *presence* of the object that interests Justesen. She destabilizes the solidity of the conventional art piece in time-honored display models. Nothing escapes the destructive forces of time or the unpredictability of the climatic imagination. Pedestals will melt or ice dresses will disappear, ice walls will crumple, and sheets of ice music will seize to produce sounds after the final meltdown. Her cold art then leaves the warm human body, paradoxically, as the most stable object, reversing the normal meeting between object-sculpture and subject-body in the museum space.

As seen, museum culture and display culture has radically changed. In fact, Justesen's ongoing MELTINGTIME project is an excellent example of an art form that demands a display culture that is no longer beholden to ossified master maps for traditions and canonicity. Rather, her art fits nicely into what André Malraux has called "museum without walls" where that which is inside and that which is outside traditional institutional walls have been drastically renegotiated - indeed, inverted. Museum walls are broken down when art objects' reproducibility and ability to be transmitted through photography and print fracture the confining architecture of any actual, psychical structure.

In a kind of meta-exhibit in which the title of her project is spelled out and written in ice letters, even translated to English (SMELTETID becomes MELTINGTIME), the processes of the meltdowns were vigilantly written on yellow Post-It notes to record the

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 377

time it takes to liquefy the large ice letters. At the same time Justesen adds poetic aphorisms on the notes concerning the nature of time. In consequence, her ice art, of necessity and due to its transient nature, remains accessible and conserved over time *only* in wall-less museums such as books, catalogues, web pages - and Post-It notes. The art object itself melts to resist the fossilized permanency behind museum or gallery walls.

The opening image seen on the artist's home page shows the middle section of a naked female body standing in a snowy landscape partly hidden behind and holding onto a thin translucent slightly rippled sheet of ice. The piece, from 2007, is called *Ice script*, and has as subtitle the poetic promise: "She decides never to betray the language of ice/She uses an ice word, it means no more no less/She gives most icebergs a new name." (Justesen, homepage: accessed 2011) Language, written with "ice words," articulates the artist's vision by re-naming and re-mapping places; and, more manifestly, the language of ice, the 'script' on the sheet of ice-paper, addresses the female body. Naked, alone, exposed, it speaks of vulnerability, but also of strength. It can withstand freezing and framing.

Confronting our expectations

Preservation or disappearance of the museum art object is imagined and executed differently in the Icelandic-Danish artist Olafur Eliasson's use of ice art. In contrast to Justesen's slowly disappearing objects, his ice works, at least in some instances, are intended to retain a measure of permanency behind museum walls even if the artwork is at constant risk of disappearance or damage. For Eliasson, as with Justesen, audience participation is a key factor. Take, for example, his celebrated piece called *Beauty* from 1993 in which the spectator is invited to wander into a mist of water and light with *aurora borealis* effects, as a way to experience immersion in the 'nature' of art. More notably in relation to ice art, however, is his installation *Your mobile expectations*, first shown in *San Francisco Museum of Modern Art* in California, USA, in fall of 2007 at his solo exhibit *Take Your Time*, and later displayed in Munich and at *Louisiana Museum of Modern Art* in Denmark.

Your mobile expectations is part of a series of painted cars, inaugurated in 1975, in which prominent artists, like Andy Warhol, Roy

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 378

Lichtenstein, Jenny Holzer and many others have been commissioned to decorate a BMW H2R. Instead of a traditional use of the car's surface as a quasi-canvas, Eliason opted for a more radical alternative. The catalogue text and press release reads:

> Eliasson's life-size steel-and-ice-covered automobile, like his overall body of work, evokes multiple associations. First, it reflects the artist's long-standing interest in natural phenomena and the sense of dislocation and awe they can inspire. In this context, the ice also draws our attention to hydrogen, which liquefies and becomes fuel-ready at subzero temperatures, as well as to the fuel's only byproduct: water. Moreover, the ice challenges viewers to think about the planet's disappearing polar regions, the glaciers and ice caps now threatened by global warming. (Eliasson, press release, 2007)

The visitors to the ice car exhibit are led into a container-like freezer-room (fuelled by local natural springs), small groups at a time, covered in grey blankets, and invited to submit themselves to a visceral experience. Unlike in Justesen's ice works, where the ice objects are melted by body heat and ultimately kept in a museum without walls, Eliasson's ice car visitors are overwhelmed by the icy coldness of the artificially constructed climatic zone maintained, 'unnaturally,' deep *inside* the museum walls. The ice car becomes the ultimate fossilized object, yet one that is incessantly in flux! The multi-sensorial experiences that Eliasson's work aims to evoke is explained by him on the SFMOMA webpage:

> Our movement in space implies friction: not only wind resistance, but also social, physical, and political frictions […] Thus, movement has consequences for self-perception and the way we engage with the world. One can look at the body as a mobile vessel or a vehicle that changes the parameters of time and space. In driving a car, one obviously also negotiates the way time-space is constructed. What I find so interesting in the research on movement and environmentally sustainable energy is the fact that it enhances our sense of responsibility in how we as individuals navigate in a world defined by plurality and polyphony. (Eliasson, 2007)

Responsibility and environmentally sustainable "plurality and polyphony" are all buzz words that hark back to the Earth Art move-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 379

ment, spearheaded by the American artist Robert Smithson and made famous by his *Spiral Jetty* in Salt Lake, Utah. But in Eliasson's case, the environment has been forced *into* the museum space to create an amalgam of inside and outside, technology and climatic forces. The peril for the visitor is the potentiality for being frozen in time. What if one enters without a warm blanket? Or what if one stays too long in the icy environment? Or what if one is trapped within the icebox, itself trapped within the museum? The peril for the art piece, on the other hand, lies in the possibility that too many warm and living viewing bodies will enter and potentially melt the iced art piece, thus destroying it.

For Elisasson museum walls are necessary, even reinforced by the freezer room inside the museum, to allow the visitors' *expectations*, as the title connotes, to be challenged.

Seeing Ourselves in the Ice Mirror

Finally, let me briefly mention the Danish artist Troels Sandegård's *Extended Mirror*, from 2008. If Justesen's ice art comments on tradition and gender, and Elisasson's comments on the environment, Sandegård's ice art brings us into the intimacy of reflecting upon ourselves and on our place in time. His ice art piece, called *Extended Mirror*, was produced as part of a group exhibit on *Pladsen*, Kgs Nytorv in Copenhagen, advertised as *Deep End Pladsen*, with the Danish artist group called AVPD (Aslak Vibæk & Peter Døssing) and Jacob Jessen. From the press release we read that the title of the exhibit is taken from the short story of J. B. Ballard: "… which describes a near future or alternative present, shortly after a earth-shattering catastrophe. Reality is transformed to a place where basic parameters of existence are dissolved and reassembled in alternative constellations." [… der beskriver en nær fremtid eller alternativ nutid, kort efter en altødelæggende katastrofe. Virkeligheden transformeres til et sted hvori basale eksistensparametre opløses og samles igen i alternative konstellationer.] (AVPD, Sandegård, Jessen, press release, 2009, my translation). The exhibit is:

> […] occupied with concrete and technological displacements in space, poetical microscopics and accelerated material deformations. From overlapping interest in science fiction, entropy and process oriented

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 380

> mediation they attempt to make concrete otherwise intangible dimensions and materialize otherwise inaccessible data.
>
> […] beskæftiger sig med blandt andet konkrete og teknologiske forskydninger i rum, poetiske mikroskoperinger og accelererede materielle deformationer. Ud fra overlappende interesser i science fiction, entropi og procesorienteret mediering forsøger de på forskellige måder at konkretisere ellers uhåndgribelige skalaer og materialisere ellers utilgængelige data. (Ibid. my translation)

Sandegård's contribution to the architecturally loaded installation is a freestanding iced up mirror, displayed like a canvas on a wooden easel. The ice appears to distort the mirror image thus altering any reflections of the spectator so that he or she becomes unclear and misty. *Extended Mirror*, conspicuously, is no broken mirror. Rather, through the process of time, the mirror, or so we imagine, will be cleared as the icy surface melts and allows for an altered perception, and eventually - if the ice has thoroughly evaporated - opens for a lucid, transparent, and revealing vision of the self that looks into it. As mentioned in the press release above: "Reality is transformed to a place where basic parameters of existence are dissolved and reassembled in alternative constellations." (Ibid.)

Sandegård is preoccupied with the connection between science and art. In an interview with Anna Holm he explains how "The art works take their point of departure in a concrete phenomenon in the display room and make use of the display situation as a stage that pulls the visitor into an involuntary performance so that the works are contingent upon and accumulate the mere presence of the viewer." ["Værkerne tager udgangspunkt i et konkret fænomen i udstillingsrummet og anvender udstillingssituationen som en scene, der inddrager beskueren i en slags ufrivillig performance, idet værkerne på forskellig vis er afhængig af og akkumulerer beskuerens blotte tilstedeværelse.] (Holm, 2010, my translation) Seeing yourself in the ice mirror, then, becomes an act of resituating oneself vis-à-vis reality. It means seeing our 'selves' through a transformative lens of liquefying and reassembling, destruction and rebuilding. As suggested by the title, the spectator's reality is 'extended' by the mirror, just as the mirror itself, as an art piece, extends the boundaries of art within the walls of a gallery, or a museum.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 381

Conclusion

Ice art, per definition, relies on art-as-process. Permanency is not an option. In some sense ice art cannot help but appear overly didactic in that there is a great deal of obviousness at play. We are hard pressed to neglect 'seeing' temporality materially. Yet the magic of seeing is precisely that time - materialized and dematerialized - allows for a negotiation of where and how art is displayed. "Technical advances give us art" writes Blanchot, "just as they give us the earth; they give us possession of everything and access to everything through a power of domination that scares some and drives others but can be stopped by no one." (Blanchot, 1997:41) The fundamentals of art-as-institution and the fundamentals of nature-as-climate are renegotiated in ice art. The contours of a given art work, as an object inside the walls of institutions, are in flux. "How" continues Blanchot, "could there not be an essential opposition between the solitude of the work, its existence that is always momentary, its uncertain certainty, its light all the more clear that it may go out at any moment, and the particular mode of reality assured it by the techniques of reproduction?" (Ibid: 44)

It is implicitly this question that Justesen, Eliasson and Sandegård, each in their way, appear to answer. Disappearance and reproducibility, fluidity and solidity, finds in ice art an evocative expression and offers the viewers a possibility of contemplating how museum walls either fall (Justesen), are reinforced (Elisasson), or reflected (Sandegård). As Justesen's ice-hands are passed from hand to hand; as Elisasson's visitors are wrapped in blankets against the coldness in his freezer room; or as Sandegård's spectators look into the iced mirror, all must contemplate what Blanchot calls "the uncertain certainty" of art as transitory.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 382

References

Blanchot, Maurice 1997. *Friendship*, Stanford University Press.

Carrier, David 2006. *Museum Skepticism*, Duke University Press.

Elisasson, Olafur. http://www.sfmoma.org/exhib_events/exhibitions/316 Accessed, June, 2011.

Elisasson, Olafur. https://www.press.bmwgroup.com/pressclub/p/gb/pressDetail.html?outputChannelId=8&id=T0014860EN_GB&left_menu_item=node__2218 Accessed June, 2011.

Holm, Anna. Online Interview with Troels Sandegård: http://www.kopenhagen.dk/interviews/interviews/interviews_2010/interview_troels_sandegaard/ Accessed June 2011.

Justesen, Kirsten. Homepage: http://www.kirstenjustesen.com/ Accessed June, 2011.

Katrine Kampe http://www.kirstenjustesen.com/index.php?id=74. 2002, Accessed June, 2011

Barbara Kirshenblatt-Gimblett 1998. *Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage.* University of California Press.

Troels Sandegård, http://www.kopenhagen.dk/billeder/reportage/deep_end_pladsen/ Accessed June 2011.

Susan A, Stewart 2002. *Poetry and the Fate of the Senses*, Chicago University Press.

Karin Sanders er professari í donskum bókmentum á norðurlendsku deildini við University of California, Berkeley.
Bústaður (arbeiði): Department of Scandinavian, University of California-Berkeley
6407 Dwinelle Hall, Berkeley, CA 94720-2690, USA.
Bústaður (heima): 2233 Carleton Street, Berkeley, CA 94704, USA.

Karin Sanders. Professor of Danish Literature at Department of Scandinavian, University of California, Berkeley.
University address: Department of Scandinavian, University of California-Berkeley
6407 Dwinelle Hall, Berkeley, CA 94720-2690, USA.
Home address: 2233 Carleton Street, Berkeley, CA 94704, USA.

Demokratiets plads i skolen?

Lotte Rahbek Schou

Abstract

Based on the Danish debate on democracy in the school especially between the deliberativist Hal Koch and the communitarian thinker Søren Krarup, the purpose of this article is to point to a third way to democracy teaching in school. Here, the point of departure is deliberative as with Hal Koch, but on a more solid foot. Hal Koch is supporting a conversational democracy to convey political interests which Søren Krarup rejects. However, the conversational democracy suggested in this article is not just a conversational democracy conveying political interests, but a conversational democracy grounding epistemic, moral and aesthetic attitudes. Through insight into the fact that there is a close tie between on the one hand knowledge and understanding and on the other hand conversational democracy the suggestion of the article is that teachers and educational researchers stimulate students to participate in conversational democratic programs in school – also in the school subjects in general – to strengthen this tie.

1. Indledning

En af Danmarks store demokratitænkere Hal Koch skrev i året for afslutningen af Anden Verdenskrig en lille bog om demokrati – *Hvad er demokrati?* – hvori han forsvarede begrebet om demokrati som samtale, og hvor han så samtalen som en særlig efterstræbelsesværdig livsform, som det var værd at hæge om og fremme. For et par år siden udkom en bog af Jes Fabricius-Møller om Koch, *Hal Koch – en biografi* (Fabricius-Møller 2009) hvor han blandt andet kom ind på Kochs demokratiforståelse. I en anmeldelse af Møllers bog angreb teologen, kulturskribenten og politikeren Søren Krarup (Weekendavisen 17.4.09) synspunktet. Blandt andet skrev han, møntet på Koch: "Demokrati er jo en styreform, ikke et opdragelsesprojekt. At tale sammen er et udtryk for kultur eller – som Koch til anden tid sagde det – dan-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 384

nelse. Men demokrati betyder folkestyre, hvad der betyder, at folkets vilje, udtrykt i frie valg, skal herske. Dermed et spørgsmål om magt, ikke om samtale."

Hvad Koch mener med dannelse, og hvorvidt Krarup bryder sig om det, der dækkes af dette begreb, melder historien ikke noget om. Imidlertid er det tydeligt, at Krarup ikke bryder sig om Kochs demokratiforståelse, ligesom det tydeligt fremgår af Kochs demokratibog, at han, hvis han havde levet, omvendt ikke ville have brudt sig om Krarups negative syn på demokratiet som samtale. Spørgsmålet er imidlertid, om nogen af dem har ret. Om ikke begge, både Koch og Krarup, fra hver deres side har et alt for forkortet syn på demokratibegrebet. Det er tydeligt, at Koch har et godt øje til samtalen og sætter den centralt i demokratiet. Lige så tydeligt er det, at Krarup omvendt mener, samtalen signalerer en falsk fordragelighed, der ikke hører hjemme i et demokrati. At det her ofte vil være magtfulde interesser, der står over for hinanden, interesser, som ikke vil kunne forsones gennem samtale.

Det er klart, at de to demokratiopfattelser, den Koch og den Krarups giver udtryk for, får indflydelse på, hvordan man opfattelser demokratiundervisningen i skolen. For Koch er det vigtigt, at der opdrages til demokratisk sindelag, bl.a. for at sikre demokratiets opretholdelse. Store dele af Kochs bog om demokrati er en argumentation for, at nazismens udskejelser og førerdyrkelse bedst vil kunne undgås netop gennem opdragelse til demokrati: ”Menneskelig vækkelse, oplysning og opdragelse – uden det bliver demokratiet en farlig ting.” (Koch 1981 (originaludgave 1945)). Krarup mener derimod ikke, at der skal opdrages til demokrati. Demokratiet er alene en praktisk foranstaltning til kanaliseringen af magt i samfundet, og den skal der måske nok oplyses om. Men at opdrage til demokrati ved at se det *som* samtale og opdrage til det *gennem* samtale er at nære falske forestillinger, og er i virkeligheden et udtryk for formynderi: ”Skolens opgave er ikke at frelse børnene og menneskeheden ind i en social og kreativ salighed, men skolens opgave er at lære børnene noget. Den danske skole skal bedømmes på sin evne til at lære børnene deres lektie, så at børnene ikke går uvidende og hjælpeløse ud i samfundet.” (Krarup-blog på Dansk Folkepartis hjemmeside) Derfor er det for Krarup vigtigt, at der gøres op ”(…) med mange års lighedsdyrkelse, faglighedsforsømmelse og foragt for kundskaber (...).” Med det sidste

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 385

signalerer Krarup, hvad han vil med skolen: Skolen skal re-installere fagligheden og meddele kundskaber.

Jeg vil gerne med de følgende betragtninger belyse de to synspunkter og se, i hvor høj grad de vil kunne holde for en nærmere granskning. Det vil være min opfattelse, at begge har delvis ret og delvis uret. På den ene side mener jeg som Koch, at vi langt hen ad vejen faktisk kan hente et fornuftigt demokratibegreb ud af samtalen og gøre det til god praksis i skolen. Men det betyder ikke, at demokratiets kerne så skal ligge i samtalen. Demokratiet *er*, som Krarup er inde på, også uenighed og magtkamp, som ingen samtale endegyldigt vil kunne bygge bro over. Det betyder på den anden side ikke, at samtalen så skal negligeres i skolen, sådan som Krarup gerne vil have det. Den skal blot anvises sin rette plads. Den, den tilkommer.

I denne artikel vil jeg forsøge at skitsere en tredje vej til forståelsen af samtalens rolle i demokratiet. Det kræver, at man ikke blot ser samtalen som opdragelsesinstrument til demokrati, som Koch gør, eller som praktisk anordning, når der skal træffes beslutninger, som Krarup gør. Det kræver, at man ser samtalen som det, den i virkeligheden er: et nødvendigt medium for erhvervelse af viden og indsigt – om verden, om ens medmennesker og om én selv.

2. Hvad er demokrati? Tre demokratiopfattelser

Nu opstår intet af sig selv undtagen lommeuld. Og det gør Kochs og Krarups respektive demokratiopfattelser heller ikke. Når Koch mener, demokratiet ikke blot kan være et system, hvor man som vælger og politiker vil kunne udøve sin magt gennem sin stemme, men at den bør være en fordring til den enkelte om at lade sig engagere i en udviklende demokratisk samtale, hylder han, hvad man i dag vil kalde en *deliberativistisk demokratiopfattelse*.[1] Demokratiet er ikke blot en prak-

---

[1] Når jeg her omtaler Kochs demokratiopfattelse som deliberativistisk, er det lidt en tilsnigelse, alt den stund den deliberativistiske demokratiopfattelse – ligesom betegnelsen "deliberativistisk" (eller "deliberativ") – først dukker op fra omkring 1980. Jeg vælger alligevel at omtale Koch som deliberativist i artiklen her, fordi han er en slags forløber, der deler mange synspunkter med den demokratiopfattelse, der senere bliver kendt under betegnelsen "deliberativisme".

Nu kan der være endnu en grund til, at man kan være utilbøjelig til at kalde Koch deliberativist. Som jeg kommer ind på senere, lader hans analyse af samtalens indre opbygning og dens formelle karakteristika – noget, der optager de egentlige deliberativister fra 80'erne – en del tilbage at ønske. I modsætning til

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 386

tisk anordning til sikring af, at vi som vælgere eller som politikere har mulighed for at give vores besyv til kende angående samfundets styring. Her skal den demokratiske samtale være med til at aftegne et rids af mennesket som politisk agent i samfundet: "Demokratiets væsen er (…) ikke bestemt ved afstemningen, men ved samtalen, forhandlingen, ved den gensidige respekt og forståelse og ved den heraf fremvoksende sans for helhedens interesse." (Koch 1981 (originaludgave 1945):23). Heri er Krarup ganske uenig. At ville fremelske en sådan fællesskabsorienteret menneskeopfattelse, hvor der skal samtales til enighed, er i virkeligheden imod menneskets sande natur: "(…) enhver autoritativ og bedrevidende behandling af mennesket er illegitim. Væsentligt set kan det ene menneske ikke hjælpe det andet, fordi det ikke kan bære det andet menneskes ansvar." (Krarup 1981:67) Mennesket kan kun være ansvarligt for sig selv. Ikke for sin næste.

Dermed ser det ud som om, Krarup er tilhænger af en *liberalistisk demokratiopfattelse*, hvor det enkelte menneske er frit, alene underlagt de kontraktlige bånd over for fællesskabet, det frivilligt har pålagt sig selv.

Det er imidlertid ikke Krarups anskuelse. Krarups anskuelse er i virkeligheden dogmatisk. Den er kristen og national-konservativ. Han hylder på ingen måde liberalismen. Også den er et projekt, som deliberativismen. Når Krarup taler om respekten for det enkelte menneske, så taler han om et ansvarlighedsrum for hin enkelte, sanktioneret af øvrigheden i overensstemmelse med det kristne budskab, som det er udbredt gennem Luthers lære. Men det gør i virkeligheden Krarup til tilhænger af den såkaldte *kommunitaristiske demokratiopfattelse*. Her er demokratiet hverken et mødested for frie borgere i et besluttende fællesskab, og ejheller frie agenter på et marked, men et sted, hvor

---

en mere stringent diskussion af samtalens indre struktur og de mere formelle spilleregler, der gælder for den, er Kochs karakterisering af samtalen mere præget af ønsket om at se den som led i styrkelsen af fællesskabet og som forudsætning for velovervejet stemmeafgivning. Derfor kan man med en vis ret se Koch mere som kommunitarist end som deliberativist. Se i øvrigt Schou (2005) for en omtale af den dobbelthed, der ligger i den deliberativistiske demokratiopfattelse, som gør, at den udviser såvel kommunitaristiske som liberalistiske træk. Idet jeg her gør brug af Michael Walzers (1994) distinktion mellem en "tyk", indholdsmættet, og en "tynd", procedureorienteret, demokratiopfattelse, har jeg her valgt at rubricere Kochs som overvejende kommunitaristisk.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 387

individet finder sin plads som individ ved at underlægge sig den herskende orden, sådan som den er givet ved historien. Det er derfor, Krarup kun vil kalde demokratiet en "*praktisk foranstaltning.*" Det er ikke nogen grundlæggende pagt som hos liberalisterne. Det er netop blot en foranstaltning blandt alle de mange andre foranstaltninger, som samlet aftegner et folk, in casu det danske. Derfor er der heller ingen særlig opdragelse til demokrati ud fra et eller andet sæt ideale fordringer.

3. Hvilket demokrati: liberalistisk, kommunitaristisk, deliberativistisk?

Blandt demokratitænkere har man i årene efter den amerikanske politiske filosof John Rawls epokegørende bog *En teori om retfærdighed* (Rawls 2005 (originaludgave 1971)), som er et forsøg på at begrunde en liberal demokratiopfattelse, opereret netop med de tre demokratiopfattelser, vi kursorisk har stiftet bekendtskab med i det foregående: en liberalistisk (Rawls), en kommunitaristisk (Alasdair MacIntyre 1981; Michael Sandel 1982; Michael Walzer 1983) og en deliberativistisk (Jürgen Habermas 1971; 1996 (originaludgave 1983)); James Fishkin 1992; Amy Gutman & Dennis Thompson 2004).

Lad os se lidt nærmere på disse opfattelser. Det kan være, de vil kunne kaste et klarere lys på demokratiproblematikken i skolen.

Her skal de to sidste demokratiopfattelser, kommunitarismen og deliberalismen, nu først og fremmest ses som kritiske svar på Rawls liberalistiske standpunkt. Især angriber begge opfattelser Rawls grundforestilling om, at det enkelte individ skulle kunne ses som en fuldt færdig person, *før* det træder ind i fællesskab. Her mener Rawls ligefrem – gennem sin forestilling om en hypotetisk "oprindelig position" forud for det levede liv i samfundet, hvor samfundspagten forhandles – at kunne føre spilteoretisk bevis for et demokrati byggende dels på et overordnet princip om retfærdighed som fairness, dels på et tillægsprincip om, at der vil kunne tillades uretfærdighed, hvis blot den begunstiger den mindst begunstigede mere, end han ellers ville have været begunstiget, hvis der havde været fuld retfærdighed.

Hele denne konstruktion er især kommunitaristerne parate til at forkaste. Tanken om det rationelle menneske, der frit vælger sit samfund, er en af oplysningstidens store tanker. Men ifølge kommunitaristerne er den ganske illusorisk, og den står i skarp konkurrence med

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 388

andre forestillinger om fællesskabet, som de mener vanskeligt lader sig afvise. Samfundet lader sig i det hele taget ikke bestemme ud fra blot ét rationalitetsprincip, sådan som det er forudsætningen inden for oplysningstænkningen. De vil hellere – som også Aristoteles i sin tid så det (Aristoteles 1995) – betragte det moralske og politiske fællesskab som et naturgroet fællesskab kendetegnet gennem en mere eller mindre tilfældig række lokale dyder. I den forstand går kommunitaristerne ind for et samfund med begrænset rationalitet, hvor der nok vil kunne findes plads for demokratiideen, men hvor den kun vil kunne spille rollen som praktisk redskab til fordeling af beslutningsmagten i samfundet, og ikke som centralt menneskeformende princip som i liberalismen.

Denne opgivelse af enhver form for overgribende rationalitet kan deliberativisterne imidlertid omvendt ikke acceptere. De er enige med kommunitaristerne i at kritisere liberalismen for dens tomme og illusoriske forestilling om individet, og er i den forstand enige med dem i, at det demokratiske fællesskab må ses som mere end blot summen af de enkelte individer. Ideen om historisk begrænset rationalitet kan de imidlertid ikke forlige sig med. Findes rationalitet, må det være et princip for den, svarende til modsigelsesprincippet i logikken, at *den må kunne gøres universelt gældende*. Og de mener faktiske også at kunne finde denne rationalitet, nemlig i det menneskelige sprog og den menneskelige tale. Det er et artstræk ved mennesket, at det kan lære at tale. Med til det at tale hører, at den også er *samtale*, hvor det, der finder sted, kun kan være vellykket, hvis de enkelte viljer lærer at bøje sig for hinanden, sådan som også Koch gerne vil have det, men Krarup er imod det, fordi han finder kravet formynderisk.

Og her står demokratidebatten så: med en liberalistisk demokratiforestilling, hvor man mener på rationelt grundlag at kunne sikre den enkeltes ret til at øve indflydelse, men som åbenbart er svækket gennem sin illusoriske ide om en oprindelig position, med en kommunitaristisk demokratiforestilling, der hylder det lokale fællesskab, men som ikke mener at kunne sikre noget centralt rationalitetsmål for fællesskabet, og som derfor risikerer enten at havne i relativisme, i konservatisme eller i religiøs dogmatisme, og med en deliberativistisk demokratiforestilling, som vil forsvare samtalen som yderste målestok for en ikke-destruktiv løsning af interessestridigheder gennem viljernes bøjen sig mod hinanden med risiko for, at dette samtalende

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 389

fællesskab, hvor minimalt det end er i sine fordringer, i virkeligheden med sit krav om participation og konsensus kommer til at tyrannisere disse viljer. Denne situation forekommer utilfredsstillende, også for diskussionen omkring demokrati i skolen. Alle synes at have delvis ret og delvis uret, og der mangler overblik.

Måske er der en præmis, vi endnu ikke har rørt ved, som – hvis den bliver draget frem i lyset – vil kunne bringe os videre, også omkring demokrati i skolen. Det vil jeg gerne forfølge.

4. Demokratiet og skolen

De respektive demokratiopfattelser har selvfølgelig konsekvenser for, hvordan der holdes skole. Her er billedet relativt klart: På grund af individets grundbestemmelse uden for samfundet inden for den liberalistiske demokratiopfattelse må det enkelte individ frit kunne vælge sin skæbne under hensyntagen til andres lignende ret til at vælge deres, hvilket for skolens vedkommende må indebære, at individet må have ret, men ikke nødvendigvis pligt, til at modtage skoleundervisning. Dette syn på skolens rolle kendes fra den progressive og antiautoritære pædagogik. Heroverfor synes den kommunitaristiske demokratiopfattelse med dens betoning af de samfundsbærende institutioners betydning for individets identifikation af sig selv som individ i stedet at måtte hylde det synspunkt, at skolen – først og fremmest for samfundets skyld, men også – afledet heraf – for det enkelte individs skyld, må indføre individet i de traditioner og skikke, der gælder i det pågældende samfund, og i den viden og de færdigheder, det forudsætter. Det er selvfølgelig den sorte skoles synspunkt eller – som det hedder i dag – synspunktet for styrkelsen af fagligheden i skolen, hvis ideal er, at det enkelte individ blot skal kunne klare sig i det samfund, det nu engang fødes ind i: Her er skole traditionstilegnelse – for den enkelte elevs skyld og herigennem også for samfundets skyld. Dette dannelsesbegreb er man imidlertid uenig i som deliberativist. Her består dannelse ikke blot i indføring i traditioner og skikke, som kommunitaristerne mener. Tværtimod består den i at skabe bedre mennesker i kraft af en stadig henvisning til og insisteren på samtalen og dens rationaliserende kraft.

Vender vi tilbage til diskussionen og ser den i lyset af de tre pædagogiksyn, finder vi tydeligvis Krarup som tilhænger af det andet synspunkt, og Koch som tilhænger af det sidste. For Krarup skal den

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 390

danske skole for at gentage Krarups bemærkning fra tidligere "[…] lære børnene deres lektie, så at børnene ikke går uvidende og hjælpeløse ud i samfundet" (Krarup-blog på Dansk Folkepartis hjemmeside), og "[…] hvis der med opdragelse menes andet end færdselsregler for tilværelsen med praktiske anvisninger for mellemmenneskelig omgang, må det […] siges, at opdragelse er en umulighed." (Krarup 1981:65). For Koch derimod skal skolen i meget højere grad se på "den opdragelse, som ligger i selve den demokratiske styreform. Man lærer nu bedst at svømme ved at blive kastet ud i vandet […] Derfor er det så vigtigt at skolen […] får en virkelig demokratisk ånd." (Koch 1981 (originaludgave 1945):55). Den ånd skal sikres ved samtalen: "Demokratiets væsen er […] ikke bestemt ved afstemningen, men ved samtalen, ved den gensidige respekt og forståelse og ved den heraf fremvoksende sans for helhedens interesse." (Koch 1981 (originaludgave 1945):23).

Striden mellem Krarup og Koch er altså en strid mellem traditionalisme og reform i skolen. Og som rekonstruktionen her viser, synes den at være omgærdet af henholdsvis kommunitaristiske og deliberativistiske argumenter.

Ser vi nærmere på diskussionen mellem Krarup og Koch drejer sagen sig i sin kerne overvejende om den bedste måde specielt det politiske subjekt kan manifestere sig på. Her ser begge fortrinsvis demokratiet som middel til sikring af individets manifestationsmuligheder. Imidlertid forstår de det forskelligt: For Krarup er det valghandlingen som praktisk foranstaltning, der er demokratiets væsen, mens det for Koch er samtalen, der er det.

Med denne fælles betoning af det politiske hos begge, overses imidlertid en fordel ved det deliberativistiske demokrati som medium for uddannelse, som man er blevet særlig opmærksom på siden 1970'erne, nemlig at demokratiet ikke blot tjener formidlingen af interesser, men også har noget med vidensdannelsen i samfundet at gøre. At demokratiet ikke blot gør én visere med henblik på at træffe moralske og politiske valg, som Koch forestiller sig det, og Krarup ikke vil vide af det, *men også klogere, når der i al almindelighed skal tænkes.* I den forstand kan det at føre samtale ses som et medium for indøvning af stadig mere sofistikerede måder at strukturere viden og indsigt på.

Jeg mener, vi her – ved at se på samtalens mere *epistemiske* aspekter – vil kunne finde netop de argumenter for en demokratisering af un-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 391

dervisningen i skolen, vi har ledt efter. De må imidlertid være deliberativistiske, snarere end liberalistiske og kommunitaristisk.

5. Mod en ny bestemmelse af det samtalende demokrati i skolen

Allerede hos oplysningsfilosoffen Immanuel Kant (2000 (originaludgave 1803)) ser vi undervisningen koblet sammen med ideen om, at den menneskelige viden ser ud til at have forskellig dybde. I overensstemmelse med denne indsigt inddeler Kant undervisningen i skolen i flere trin alt efter formål: Her sigter den mest simple form for undervisning mod, hvad Kant kalder *disciplinering*, som alene består i at få det enkelte individ til at opføre sig hensigtsmæssigt i bestemte situationer, uden det kræver indsigt i grunde, endsige dybereliggende forståelse. På det næste trin finder vi den undervisning, der sigter mod, hvad Kant kalder *kultivering*. Det drejer sig først om *kultivering af sindets lavere kræfter*, om at opnå forskellige former for praktisk og teoretisk dygtighed, dernæst om *kultivering af sindets højere kræfter*, af forstand, fornuft og dømmekraft. På sidste trin finder vi så, som den mest komplicerede og krævende form for undervisning, som i høj grad også vil være en form for selvundervisning, det, Kant kalder *moralisering*. Mens de første former for undervisning ifølge Kant kan finde sted som oplæring, som *skolastisk-mekanisk undervisning*, er det karakteristisk for den højere kultivering og moralisering, at man her i stadig stigende grad må betjene sig af den *sokratisk-dialektiske metode*, og det vil netop sige den samtalestrukturerede undersøgelse. Her gælder det ikke indlæringen af meddelt viden og efterlevelsen af udstukne regler og retningslinjer, men anvendelsen af maksimer og principper på et forhåndenværende materiale og – i sidste instans – også metarefleksivt på sig selv. Alt dette danner en bestemt fornuftsarkitektonik, som man først og fremmest vil kunne gå til Kants tre kritiker og studere grundlinjerne i (Kant 2002 (originaludgave 1781), 2000 (originaludgave 1788), 2005 (originaludgave 1790)), men også til de indgående udviklingspsykologiske studier i forrige århundrede specielt Jean Piaget (1953 (originaludgave 1936); 1970 (originaludgave 1969)) og hans efterkommere har foretaget, samt ikke mindst til de studier af samtalen og dens struktur, der er udført med udgangspunkt i Habermas formal- og transcendentalpragmatiske undersøgelser og hans diskursetiske overvejelser (Habermas 1996 (originaludgave 1983)), og som langt hen ad vejen

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 392

netop kan ses som et forsøg på at give den deliberativistiske demokratiopfattelse sit egentlige teoretiske fundament.

I stadig stigende grad tegner der sig et billede af, at betingelserne for tilegnelse af viden og forståelse er langt mere komplicerede, end der lægges op til i liberalismen og kommunitarismen. Midt i den viden, der sagtens på mere traditionalistisk vis kan forstås som meddelbar på mere skolastisk-mekanisk vis, rejser sig videns- og forståelsesformer, som i deres udgangspunkt ser ud til at kræve en mere dialogisk tilgang til at fremføre replikker. Den videnskabelige undersøgelse bygger grundlæggende på kritik og modkritik (Popper 1971). Men hvad der i den forbindelse er helt centralt: Disse videns- og forståelsesformer synes at have en universel kerne, kendetegnet gennem, hvad vi kunne kalde *kontrafaktisk overvejelse*. Allerede Piaget var klar over, at udviklingen hos barnet med fordel vil kunne beskrives som en decentreringsproces, hvor tanken efterhånden er i stand til at frigøre sig fra det umiddelbart sansemæssige. Her synes netop det abstrakte begreb om kontrafakticitet – er man på det seneste blevet stadig mere klar over – at spille en helt central rolle (Taylor 2005). Således kan vores kognitive udvikling langt hen ad vejen karakteriseres som en udvikling, hvor stadigt større områder af vores viden kræver tænkning i konkrete alternativer til det faktiske: "Hvis p havde været tilfældet, hvad p ikke er, så ville vi også have haft q, med mindre p', som ville have indebåret q', hvis ikke det lige var fordi s, som i stedet vil kunne føre til q" osv." Men for at beherske en sådan form for kontrafaktisk tænkning – og en endnu mere sofistikeret hypotetisk tænkning (INCR-gruppen) – har det vist sig i høj grad nødvendigt, at man opøver denne tænkning inden for et dialogisk rum. Altså gennem samtale. Ganske vist kan det ikke vises, at samtale er direkte konstituerende for den slags overvejelser, men ikke desto mindre ser det ud til, at en sådan oplæring spiller en helt central rolle for fremhjælpningen og stabiliseringen af tænkningen inden for en lang række erfaringsområder. Således har den amerikanske moralfilosof og udviklingspsykolog Lawrence Kohlberg (1981) påvist, at hypotetisk tænkning i reciprocitet inden for moralområdet – "Hvis A retfærdiggjort skal kunne gøre H mod B, må A acceptere, at også B skal kunne gøre H mod A" – er stærkt forsinket aldersmæssigt i forhold til tænkningen i reciprocitet inden for naturområdet, hvilket peger på moraldommens særlige kompleksitet set i forhold til dommene inden for fag som fysik og kemi.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 393

Men sådanne resultater må integreres i undervisningsplanlægningen, svarende til de fordringer, vi står over for i det moderne samfund. Dvs. vi må sikre – ikke blot af politiske, *men også af rent epistemiske grunde* – at undervisningen i høj grad bevarer sin samtaledemokratiske struktur.

Men dermed synes vi at have fundet en retfærdiggørelse af demokratiundervisningen i skolen, som ikke rammes af Krarups indvendinger mod Kochs samtaledemokrati.

Nu kan Krarup og i almindelighed folk, der hylder en kommunitaristisk demokratiopfattelse, hvor demokrati ikke kan gøres til opdragelsesprojekt, selvfølgelig hævde, at det må være op til det enkelte individ, om han eller hun vil stræbe mod at gøre sig klogere. Men da Krarup og hans kommunitaristiske fæller ikke i almindelighed kan – og vel heller ikke vil – hindre udviklingen af viden og begrundelse i samfundet – de har i hvert fald ikke ytret sig eksplicit i anden retning – synes deres argument mod deliberativismen imidlertid at stå svagt: Da deliberativismen er et projekt, der vil gøre individet bedre, er Krarup imod det. Men da projektet ikke blot som politisk, men som epistemisk-deliberativistisk projekt, samtidig synes at øge viden og indsigt hos eleven, må Krarup og hans kommunitaristiske fæller på den anden side være for projektet – eller har i hvert fald ingen grund til at være imod det.

Så over for Krarup synes vi med andre ord at måtte give Koch ret: Deliberativismen står med de stærkeste argumenter. Men her er det af vigtighed, at vi samtidig indser, at der er en væsentlig mangel ved Kochs deliberativisme. Hos Hal Koch bliver det ved opfordringen til at føre samtale, *men hvad der giver denne samtale kvalitet og retning, kommer han ikke rigtigt ind på.* Med det her præsenterede forslag, skitseres imidlertid en mulig retning for forskellige undervisningsforløb inden for rammerne af en deliberativistisk demokratiforståelse: Her finder vi den henvisning til samtalens saglighed, vi savner hos Koch – nemlig den henvisning, der består i at sørge for, at de maksimer og principper og antagelser, som Kant oprindelig har peget på, og som er videreundersøgt op gennem forrige århundrede, bliver bragt i korrekt anvendelse inden for det samtalende fællesskab, så det kan udvikle sig til et fællesskab af velinformerede og myndige individer.

Og denne henvisning skal selvfølgelig også finde sted i skolen.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 394

Det er der heldigvis også stadig banet mulighed for. Ifølge formålsparagraffen for Folkeskoleloven af 2006 (Undervisningsministeriet) skal "Skolens virke […] være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati." Desværre er disse formuleringer ikke de mest præcise i verden, men i det mindste *udelukker det ikke, at man i skoleundervisningen kan gå i den retning, jeg her har forsøgt at skitsere.*

6. Afslutning

Indledningsvis citerede vi Krarup for at harcelere over Kochs overdrevne tro på samtaledemokratiets velsignelser. Demokrati har ifølge Krarup ikke noget med konsensussøgning via samtale at gøre, men er blot en praktisk foranstaltning til at træffe afgørelser, når man ikke kan nå til enighed gennem samtale. Udgangspunktet er ikke, hvad man ideelt set vil kunne ønske sig, men de magtforhold, som faktisk råder i samfundet.

Når Krarup udtrykker sig på denne måde, glemmer han imidlertid, at han indtager en position, som netop forudsætter den demokratiske samtale, han vil kritisere: Selv den praktiske demokratiforanstaltning, Krarup henviser til, vil kun kunne eksistere, hvis der vil kunne blive ført en åben samtale om sagen. Derfor er også Krarups demokratiforståelse – åbenbart mere eller mindre uerkendt af Krarup selv – et udtryk for, at samtaledemokratiet må være virksomt som henvisningsramme.

Det kan på den anden side ikke benægtes, at der – som Krarup insisterer på – de facto eksisterer magtkampe i samfundet, som vi ikke synes vi kan samtale os ud af, og som vi derfor må stemme os ud af, hvis vi da ikke vil slås om sagen. Det rejser spørgsmålet om, i hvor høj grad man mener, det er muligt gennem en rationel procedure i princippet at nå til konsensus, hvis blot man bliver ved med at samtale længe nok. Det kommer Koch ikke eksplicit ind på i sin bog, men spørgsmålet er blevet stillet af Habermas og de deliberativister, der stiller sig i forlængelse af ham. Her har Habermas gennem sin diskursetik (Habermas 1996 (originaludgave 1983)) gjort sig til talsmand for, at det faktisk er muligt at nå en sådan konsensus. Teorien er kantiansk grundlagt, som vi kender det fra den liberalistiske demokratiopfattelse, men i modsætning til Kant og Rawls mener Habermas ikke, at vores handleliv kan begrundes umiddelbart, men at en eventuel begrundelse må finde sted via en speciel type samtale,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 395

som han kalder diskurs. Habermas bruger derefter samtalens allestedsnærvær, og det, at vi ønsker at føre samtale for at komme til epistemisk klarhed om en sag, ikke blot til at begrunde en bestemt procedure, som vil kunne forsvares universelt, men også til at opnå konsensus om en sag. I den forstand mener han, enhver magt vil kunne ophæves gennem samtale.

Nu skal jeg ikke her komme nærmere ind på Habermas' argumentation, men vil, hvad dette spørgsmål angår, faktisk stille mig på Krarups side. Også jeg mener, man bør stille sig skeptisk over for en sådan mulighed: Jeg mener Habermas' problem bunder i, at han vil overføre samtalens rationalitet til en slags rationalitet for handlelivet som helhed. Det mener jeg ikke, man kan.

På den anden side har det ingen indflydelse på forsøget på at finde et fundament for en epistemisk orienteret deliberativisme, som den, jeg har skitseret ovenfor, og som for så vidt også inkluderer anvisningen af en ikke-arbitrær procedure for løsning af moralkonflikter og – i afledes forstand – politiske uoverensstemmelser. For hvad enten den kan føre til universal konsensus eller ej, vil den kunne være et instrument til sikring af upartiskhed i samtalen, både hvor det drejer sig om at finde viden og indsigt om den døde natur, hvor det drejer sig om at finde viden og indsigt om den biologiske verden, og hvor det drejer sig om at finde viden og indsigt om vores handlinger og maksimerne og principperne bag dem.

Og det vil også være relevant for undervisningen omkring disse ting i skolen. I den forstand synes demokratiundervisningen i skolen at kræve en deliberativistisk orientering.

Litteratur

Aristoteles. 1995. *Den nikomacheiske etik*. Frederiksberg: Det lille forlag.

Fabricius-Møller, Jes. 2009. *Hal Koch: En Biografi*. København: Gads Forlag.

Fishkin, James S. 1992. *Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform*. New Haven, CT: Yale University Press.

Gutmann, Amy & Dennis Thompson. 2004. *Why Deliberative Democracy?* Princeton, NJ: Princeton University Press.

Habermas, Jürgen. 1971. 'Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz', In: Jürgen Habermas & Niklas Luhman (eds.) *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 396

Habermas, Jürgen. 1996 (originaludgave 1983). *Diskursetik*. Frederiksberg: Det lille Forlag.

Kant, Immanuel. 2000a (originaludgave 1803). *Om pædagogik*. Århus: Klim.

Kant, Immanuel. 2000b (originaludgave 1788). *Kritik af den praktiske fornuft*. København: Hans Reitzels Forlag.

Kant, Immanuel. 2002 (originaludgave 1781). *Kritik af den rene fornuft*. København: Det lille forlag.

Kant, Immanuel. 2005 (originaludgave 1790). *Kritik af dømmekraften*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.

Koch, Hal. 1981 (originaludgave 1945). *Hvad er demokrati?* København: Gyldendal.

Kohlberg, Lawrence. 1981. *Essays on Moral Development, Volume 1: The Philosophy of Moral Development*. San Fransisco: Harper & Row.

Krarup, Søren. 1968. *Demokratisme: En kritik*. København: Gyldendal.

Krarup, Søren. 2009. 'Anmeldelse af Jes Fabricius-Møllers bog om Hal Koch', *Weekendavisen* (17.4.09).

MacIntyre, Alasdair. 1981. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.

Piaget, Jean. 1953 (originaludgave 1936). *The Origin of Intelligence in the Child*. London: Routledge & Kegan Paul.

Piaget, Jean. 1970 (originaludgave 1969). *Psykologi og pædagogik*. København: Hans Reitzels Forlag.

Popper, Karl R. 1973. *Kritisk Rationalisme*. København: Nyt Nordisk Forlag.

Rawls, John. 2005 (originaludgave 1971). *En teori om retfærdighed*. Frederiksberg: Det Lille Forlag.

Sandel, Michael J. 1982. *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schou, Lotte Rahbek. 2005. 'Demokrati i uddannelserne', In Jan Bengtson (red.) *Udfordringer i filosofisk pædagogik*. København: Danmarks Pædagogiske Forlag:133-154.

Seifert, Kelvin L. 2006. 'Cognitive Development and the Education of Young Children', In: Bernard Spodek & Olivia N. Saracho (eds.) *Handbook of Research of the Education of Yong Children*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum: 9-22.

Taylor, Laura. 2005. *Introducing Cognitive Development*. Sussex, UK: Psychology Press, Taylor & Francis.

Undervisningsministeriet. 2006. 'Lov om Folkeskolen' *https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=133039#K1*

Walzer, Michael. 1983. *Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality*. New York: Basic Books.

Walzer, Michael. 1994. *Thick and Thin: Moral Argument at Home and Abroad*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 397

Lotte Rahbek Schou, lektari, ph.d., Institut for Uddannelse og Pædagogik. Aarhus Universitet.
Teldupostur: lrs@dpu.dk

Lotte Rahbek Schou, Ph.D., associate professor. Department of Education and Pedagocics. Aarhus University.
Email: lrs@dpu.dk

Hjørdis Djurhuus (1904-60)

Løtan loftað

Yrkjarin Hjørdis Djurhuus

Turið Sigurðardóttir

Abstract

The paper presents some of the texts of Hjørdis Djurhuus (1904-60), a Faroese medical doctor, psychiatrist, and composer of satirical poems as well as lyric vignettes. Her satires on the violent disputes that raged in her time about the Faroese language, especially its written form, are parallelled to other Faroese poets who have also dealt with the language theme; on one hand two of her female precursors Billa Hansen and Maria Mikkelsen, on the other hand poets from our time like Rói Patursson and Tóroddur Poulsen. An important device of the comic and ridicule in Djurhuus' satires is her language style characterized by a variety of hilarious Faroese-Danish language mixtures whose funtioning has its precondition in the Faroese bilingualism.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 399

Hjørdis Djurhuus, gift Nielsen, varð fødd 28. juni 1904 í Skúvoy. Hon var dóttir Onnu Djurhuus (1879-1970) úr Hvannasundi, og Janus Djurhuus (1881-1948), skald og sakførara úr Havn. Anna tók lærarinnuprógv í Havn í 1899. Tey bæði Janus vóru komin saman í Keypmannahavn, men Anna flutti til Føroya og var læraravikarur í Skúvoy, tá ið hon átti Hjørdis. Tá kom Janus heim og tey giftust í Sands kirkju 6. august 1904 og fóru so til Hvannasunds at vera, men Janus, sum ikki var liðugur at lesa, fór skjótt aftur til Keypmannahavnar.

Hjørdis vaks upp í Hvannasundi hjá mammu síni og fór til Keypmannahavnar at lesa, tók studentsprógv frá N. Zahles skúla í 1923, leyk læknaprógv í 1932 og fekk sær eisini serútbúgving sum sálarlækni. Maður hennara doyði í januar 1960, tríggjar mánaðir áðrenn hon sjálv doyði. Hjørdis arbeiddi sum læknaavloysari í Føroyum í styttri skeið, men búði og arbeiddi annars í Danmark. Hon doyði 24. apríl 1960 í Keypmannahavn, og urna hennara varð jarðað í kirkjugarðinum við Velbastaðvegin í Havn 18. mai 1960.

Hjørdis Djurhuus yrkti kritiskar viðmerkingar til tað, sum hendi í samtíðini av samfelagligum, politiskum slag eins væl og viðvíkjandi mentan og list. Hóast hon búði mest í Danmark, fylgdi hon ógvuliga væl við tí, sum hendi í Føroyum og yrkti stuttar speirímur. Tær komu á prent í *14. September* í skemtiteiginum undir tí føstu eyðkennistekningini av "Óla Andnegl" frá 1952 og til Hjørdis doyði í 1960. Hon yrkti eisini kenslubornar smáyrkingar, ið hon nevndi 'dism', og tær komu á prent í *Kvinnutíðindum* árini 1953-59. Dulnevni hennara var Kvíggj, oftast stytt Kv.

Kabarettyrkjari

Eitt stórt tak hjá Hinum føroyska studentafelagnum í Keypmannahavn var, tá ið tað í 1922 savnaði inn pening til eitt føroyskt kamar, Jákupsstovu, á tí nýggja studentagarðinum í Keypmannahavn. Tað varð gjørt við at halda basar á ólavsøku við eydnuhjóli, stórari lutaseðlasølu og at enda midnáttarskemtan í Kommunuskúlanum, sum var stúgvandi fullur og skrýddur við "fløggum, leyvi og kubistiskum myndum" (*Hitt føroyska studentafelagið í Keypmannahavn* 34). Har varð framborin tónleikur, sangir, vísur, upplestur og dansur. Hetta mundi vera fyrimyndin fyri studentakabarettunum, sum Studentafelagið síðan fór at skipa fyri, fyrst í Kommunuskúlanum og síðan í Sjónleikarhúsinum, tá ið tað læt upp í 1926.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 400

Hjørdis steig fram sum kabarettyrkjari og -leikari í studentaárum sínum. Umframt Louis Zachariassen og H. D. Joensen var hon ein av oddafiskunum á teimum fyrstu studentakabarettunum. Har bar hon sjálv fram speirímur sínar av miklari fynd og varð stórliga fagnað; t.d. yrkti og kvað hon soleiðis um flagggøluna 1930

Føroya flaggið unga,
tað lagnu fekk víst tunga
í hesi ljótu verð.
Bara tað seg vísir,
er tað sum stormur gýsur,
tað altíð gølu ger…

– í tí gamla táttaørindislagnum frá Kvívíkstátti o.fl. fær hvør sítt, eisini "Stauning, oddamaður fyri javning." [1]

Viðmerkjari í farandi løtu

Speirímur hennara vóru fastur táttur í *14. September*, blaðnum hjá Tjóðveldisflokkinum. Í 1952 var hart málkjak, eitt nú um broytingar í stavsetingini, og Hjørdis loftaði tí við lættari hond m.a. í "Rímu um Føroyamál" (lag: *Fjallprúða heim*) við tí frágreiðandi tekstinum "Leysasøgur siga nú skal í skúlum runga – hvør sín tunga – gomul, unga"; síðan koma nøkur ørindi um tey umsu bygdarmálini:

Óli Andnegl

Viðareið'smál
rasar – sum fressur í illum –
– ýlir landanna millum
viðareið'smál!

/…/

[1] Yrkingin er 4 ørindi. Hon er prentað í Arge, N.J.2005:74-75, men har sæst ikki, hvaðani teksturin er fingin.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 401

Og hon tekur at enda samanum:

> Fjálgsinta mál,
> vit vilja ævigt teg tala;
> – lat so bert hanarnar gala –
> fjálgsinta mál!

Her í síðsta ørindi víkur speiið fyri álvaraorðum; men tann óhátíðarligi tónin – hóast ramasta álvara aftanfyri – er felags fyri Hjørdis og tvær eldri skaldkonur, Billu Hansen og Mariu Mikkelsen.Yrkjaraeg'ið hvílir trygt í áliti og trúskapi móti málinum, sama hvussu "hanarnir gala". Á líkan hátt gjørdi Billa viðmerking til stavsetingarkjakið uttan at halda við øðrum av pørtunum, tá ið hon í "Eini skógvarferð" (1892) segði "…livi tað forna føroyamál/ í nýggjum klæðum, tað dámar ei øllum" (Marnersd. og Sigurðard. 2011: 341-343). Eisini Maria Mikkelsen hevur í yrkingini "Tjaldursunga beyð hin lagna harða" tann trúnaðar- og álitisfulla tónan í lýsingini av føroyskum sum miðli fyri allar kenslur, samstundis sum rúm er fyri øðrum málum. Tónin í metamálsligu yrkingunum hjá hesum trimum skaldkonunum hoyrdist seinni aftur hjá yrkjarum sum Róa Paturssyni og Tóroddi Poulsen.

Í "Rímu um móðurmál", sum er yrkt til sama lag sum "Fram úr Norðurhavi stendur", er evnið tað sama: "Leysasøgur siga í nýggju stavsetingini skal g gerast til ð, o til u, og ei og o – hvat so?" jú, so ljóðar tað:

> Ursusrøddir sterkar ungar
> syngja fjøllum frá,
> Mikladalur allur rungar,
> onglar standa hjá; –
> – meðan veingir ongla veksa
> Mariusi á,
> lærir skúlaliðið reksa
> stavseting nýggja.
>
> /…/
>
> Móðurmál, skal eg teg læra
> nú, eg aftur má
> inn í mammu mína fara,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 402

byrja niðan'frá; –
ongin skrivar so tey sonnu
orð sum: reið og reiv;
– deyð tey flóta mitt á vánni –
reyð og reyv tað bleiv.

Hjørdis yrkti fleiri rímur um málstríðið, sum leikaði á, bæði á føroyskum og donskum, og gjørdi eisini keipur bæði á føroyskum og donskum av yrkingum hjá Chr. Matras, t.d. "Rímu um melodi" við tí frágreiðandi tekstinum, at "Leysasøgur siga, at av tí at føroyskt nú skal vera gøtudanskt, er Kristian farin at týða sínar egnu yrkingar til hetta mál…". Síðsta ørindi av hesari umrøddu týðing ljóðar hjá Hjørdis:

Du skrig, du skrig, du Maageskrig,
du kom fra Himlen ned til mig; –
du Di, du Di, du Melodi
jeg gaar endnu og mindes dig.

Í sama navni er "Ríma um Sodtrold", sum undiryvirskriftin sigur vera týðing Chr. Matras av hansara egnu yrking ""Eg sigi tær satt" – tað var pínadoyð ikki lætt" – fyrsta ørindi, við argandi tilsiping til "Gorpin" eftir E. A. Poe, sum í týðingini eftir pápa Hjørdisar byrjar "Dapurt miðjunáttar mundið –/ móð mín lund – í sorg eg stundi –/ las í bók sum hálvt í blundi,/ bók, sum fornum flutti frá.", ljóðar soleiðis:

En Aften jeg i Stuen sad
og bladed i et gammelt Kvad,
da hørte jeg et Pusleri, –
du soded' Trold, ja, det var dig.

Í "Rímu um Modersmaal", sum er yrkt til sama lag sum "Várt móðurmál tað hevur so ringa lagnu havt", er helvtin av yvirskriftini á føroyskum og helvtin á donskum, eins og fyrra helvt av yrkingini er á føroyskum, tann seinna á donskum. Ríman greiðir frá, at føroyskt má burtur, tí tað er syndugt:

Várt móðurmál er syndugt
– sum ein ótrúgv jomfrú' –
tí broytast má tað ivaleyst,
tað krevur tíðin nú –
/…/

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 403

Í seinasta ørindi stendur undirgangurin hjá føroyskum fyri durunum; í tí viðfangi verður tað norrøna málið í Hetlandi nevnt til samanburðar:

Vi Modersmaalet priser da
i Tale, Dans og Sang –
– begraves skal det færøske,
og tænk dig om engang,
det – samme Vej som hetlandskt –
i Glemmebogen gik!
– da først var Slaget vundet
og Sejren helt vi fik.

Hjørdis er ein modernaður sproti av táttasiðvenjuni hjá yrkjarunum við Sjógv. Hon vísir sjálv til Hans Andrias sum táttayrkjara í viðmerkingum, har hon siterar tvey ørindi á gøtudonskum framman fyri "Rímu um 75 áraføðingardagsheilsan" til Dimmalætting; har sigur hon m.a.

– mær dettur í huga tvey táttaørindi skaldið sála Hans Andrias Djurhuus las fyri mær einaferð, tá eg var lítil, eg veit ikki, um hann sjálvur hevði yrkt ørindini, men tey ljóðaðu so:

Jeg elsker dig mit Hjemmets Sprog,
jeg knæler for dit Alter,
thi færøsk er et Bondedrog,
en Kjærling klædt i Pjalter.

Ja, vi er danske alle Mand
fra Kamban G. til Snorre,
og derfor vi med Danmarks Land
vil evigt sammenlorre.

14. September 5.02.1953

At spæla við danskt-føroyskt tvímæli og ymisk frábrigdi av føroyskdonskum málblendingi er ein snild, sum hjálpir væl til at skapa komikkin og tað latúrliga í speirímunum. Hjørdis eins og aðrir føroyskir yrkjarar í eldri og nýggjari tíð tekur til danskt mál, her sum eina snild tá ið tað snýr seg um lágan stíl – um skemt og spei. Tað, at

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 404

tví- ella fleirmálslig støða í einum samfelagi er ein virkin listfrøðiligur táttur í skaldskapi, hevur verið nógv eftirgáað í seinastuni (sí t.d. Sommer 2004).

Tummas N. Djurhuus (1928-1971) hevði flaggdagin 1953 yrkingina "Piparmoy" í *14. September*. Yrkingin byrjar soleiðis:

> Einki er so høpisleyst sum ein piparmoy,
> í hesum høpisleysa heimi, hvar vit búgva.
> Ein piparmoy, sum aldrin hevur kent til sælu ta
> at geva einum barni bróst at súgva.

Hjørdis bar skjótt at og hevði longu 7. mai eina mótyrking í *14. September*, "Rímu um pipardrong". Har loftar hon tí algongda spottevninum 'gomul genta' ella 'piparmoyggj' og snarar tí til "pipardrong" og gevur góðar grundir til at vera piparmoyggj:

> Leitar lítla piparmoyggj
> oyggj úr oyggj –
> fann í eini dupultsong
> neyðars pipardrong.
>
> Ønskriligt at síggja var
> neyðardýrið har
> – mitt í eini dupultsong
> uttan nakran fong –
>
> húð og hár var turkað træ,
> virkisleys hvør spong –
> eingin hevði hugsað tað
> um ein pipardrong.
>
> Ræddist lítla piparmoyggj
> á eyga lá eitt stroyggj –
> heldur einsamøll í song
> enn ein slíkan drong!

Mentan, mál og føroyskur skaldskapur eru millum høvuðsevnini í

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 405

speirímum Hjørdisar. Umframt tær omanfyri nevndu rímurnar um føroyskt mál og málstríð eru rímur um, at morgunsangurin í Realskúlanum í Havn er á donskum og at næmingarnir har týða týskt til danskt. Onnur afturkomandi evni eru t.d. sjálvstýri – samband, skattur, heimabryggj, "Bíbilkríggj" um náðileyst blaðstríð millum Brøðrasamkomu og fólkakirku, ósemja við Danmark um fiskiskap í Grønlandi, sjóvinnubankamálið, klaksvíksstríðið, stórhvalaveiða, og ein ríma er um "mentalitetar", har frágreiðingin frammanundan ljóðar, at "Leysasøgur siga "Eg"- og "Okkara"-mentalitetur berjast í hvørjum holi í Føroyum" og fyrsta ørindi ljóðar soleiðis

> Í Føroyum mentalitetar tveir,
> "Eg" og "Okkara" eita teir.

Í kjaki um føroyskan skaldskap var mótpartur hennara Pól F í *Dagblaðnum.* Um teirra skaldsliga orðadrátt er seinasta ríma Hjørdisar, "Ríma um Kv," sum eisini er forsøgn um deyða hennara. Ríman kom í *14. September* eftir, at Hjørdis var deyð. Henda frágreiðingin stendur uppiyvir:

> *Leysasøgur siga, at nú hevur Pól hin vreiði við leysakrúti skotið bæði Kv. og Sunnbiarstein – óført hann løddi – meðan eyguni gløddu eins og í hýsuhøvdi – ið bløddi.*
>
> *Kv. var so forskrektur at hann sprakk út á geilar – byrjaði ríma hexametrar við ongum skili í, summar hálvar, summar heilar.*

Síðan stendur yrkingin, ið er trý ørindi:

> Syng gudinna um vreiðina hana, ið nam við poetin úr Sumba,
> feyk hon avstað og legðist so asfaltið á eins og ramasta dumba;
> – eingin nú tordi meir út fyri dyr sær eitt ørindi gera,
> hvør kundi vita um Pól ikki eisini har mundi vera.
>
> Ørur av illsinni leyp hann á Kv. sín bróður,
> dró hann á Sunnbiarstein har at spreingjast sum lóður
> – øll mundu hugsa at Pól F nú var vorðin óður –
> alt fór í luftina uttan poeturin fróður.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 406

Fjart úr rúmdini hoyrist nú Kv'sa háðandi látur,
meðan í Beinisvørði har larmar ein sjóðheitur grátur,
tað er hin syrgjandi Pól F'sa framtíðarsongur:
"Tað er eingin Kv. og Sunnbiarsteinur longur!"

Tað fjaðurlætta

Hin liðin á skaldskapinum hjá Hjørdis er smáyrkingarnar, sum hon nevndi 'dism' og skilmarkaði soleiðis:

Eitt dism er eitt fjaðurlætt hím
upp á rím.

V. ø. o. er tað lættleikin og tað óhátíðarliga – tað liggur í sjálvum heitinum – ið um ræður í dismi, ein skyldgrein hjá epigrammi og aforismu. Tað nýtist ikki at vera rættiliga so stutt sum dismið omanfyri, men má ikki vera langt. Í hugsanarsomum, persónligum egformi og við byrjan, sum ofta er hevdbundin, meðan endin kemur á óvart og fær móttakaran at rakna við, stúrsa og hugsa ella kenna.

Evnið kann vera – eitt minni um – kærleika:

Eg minnist teg enn –
tað ljóðar merkiligt men,
tú vart sum áarfossur,
– so vátur var tín kossur.

Tað kann vera eitt nívandi minni um ást:

Tað nívir í mínum sinni
hitt minnið
um grønu ong,
har vit reiddu song; –
– tað var hitt summarkvøldið
vit dvøldu
við eina krógv –
sagt var ikki nógv.

Eg skalv og frysti
tí eg visti

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 407

Tú vart tann fyrsti
eg misti; –
– og kvøldið var mær deyðastilt,
oyðið, ilt,
– burturspilt.

Tað kann vera enduryrking av gomlum skjaldri við innsettum kynspolitiskum broddi:

Eg átti mær eina dukku,
hon var so fín,
eg rópti hana Lukku,
tí hon bar brúðarlín
– og lítla mín dukka,
ið búði í smáttu,
hon var tann einasti dýrgripur
eg átti –

Men so fekk dukkan sær mann,
ið róptist Nukku
– og hvat gjørdi hann?
– jú, hann gjørdi dukku
til skrukku.

– ella skemt og sjálvspei:

Ómøguligt at venda
uttan tað kann henda,
at onkur sær mín enda –
tað er tað forbrenda.

Tað kann vera óinnballað politisk atfinning:

O armu profetar,
– foretnu asketar –
ið stýrdu tað føðiland
í kavandi íðu –
og hví eg spýði,
ja, tað gongur yvir forstand.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 408

Tann óvæntaði endin er avgerandi fyri dismið:

Kann nakað vera so stilt
og milt
sum havið
– at tað altíð var tað, gævi.

Men havið kann vera vilt
og ilt
og strævið –
– tá vit fórust, svav eg.

Bókmentir:

Andreassen [nú: Kamban], Hanus. 1995. *J.H.O. Djurhuus. Ein bókmentalig ævisøga II.* Mentanargrunnur Studentafelagsins.

Arge, Niels Juel. 2005. *Flaggsøgan. Merkið.* Forlagið Tjarnardeild. Tórshavn.

Djurhuus, Hjørdis. 1952. Ríma um Føroyamál. *14. Sepember.* 30. oktobur.

Djurhuus, Hjørdis. 1952. Ríma um móðurmál. *14. September.* 3. novembur.

Djurhuus, Hjørdis. 1952. Ríma um melodi. *14. September.* 6. novembur.

Djurhuus, Hjørdis. 1952. Ríma um Modersmaal. *14. September.* 10. novembur.

Djurhuus, Hjørdis. 1952. Ríma um Sodtrold. *14. September.* 1. desembur.

Djurhuus, Hjørdis. 1953. Ríma um 75 ára føðingardagheilsan. *14. September.* 5. februar.

Djurhuus, Hjørdis. 1953. Tað nívir í mínum sinni. *Kvinnutíðindi* [2]:7.

Djurhuus, Hjørdis. 1953. O armu profetar. *Kvinnutíðindi* [2]:7.

Djurhuus, Hjørdis.1953. Eitt dism er eitt fjaðurlætt hím. *Kvinnutíðindi* 3:5.

Djurhuus, Hjørdis. 1953. Ríma um pipardrong. *14. September.* 7. mai.

Djurhuus, Hjørdis Nielsen. 1953. Eg átti mær eina dukku. *Kvinnutíðindi* 3:10.

Djurhuus, Hjørdis. 1956. Ómøguligt at venda. *Kvinnutíðindi* 4:21.

Djurhuus, Hjørdis. 1959. Kann nakað vera so stilt. *Kvinnutíðindi* 5:10.

Djurhuus, Hjørdis. 1959. Eg minnist teg enn. *Kvinnutíðindi* 5:26.

Djurhuus, Hjørdis. 1960. Ríma um Kv. *14. September.* 7. mai.

Djurhuus, Tummas N. 1978. Piparmoy. *Yrkingar* : 106.

Hitt føroyska studentafelagið í Keypmannahavn, 25 ára minnisrit 1910 – 20. september – 1935. 1935. Keypmannahavn.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 409

Joensen, H. D. 1991. *Í súgi um Froðbiarboða.* Emil Thomsen. Tórshavn:8.

Joensen, Sigrið av Skarði.1960. Hjørdis Djurhuus Nielsen. *14. September* 1. juni.

Johannesarson, Tórður. 2001. Táttaskaldskapur við Sjógv, á Miðgerði og í Líð í Kollafirði. *Varðin* 68:109-125.

Lærarafólk í Føroyum. 1976. Føroya Lærarafelag. Tórshavn : 56.

Marnersdóttir, Malan og Turið Sigurðardóttir. 2011. *Føroysk bókmentasøga* 1. Nám. Tórshavn.

Sigurðardóttir, Turið. 1995. Tvær speirímur. *Málting* 3:25.

Sommer, Doris. 2004. *Bilingual Aestethics.* Duke University Press. London.

Turið Sigurðardóttir er professari í bókmentum á Fróðskaparsetri Føroya. Hon hevur skrivað *Føroyska bókmentasøgu 1* (2011) saman við Maluni Marnersdóttur.

Turið Sigurðardóttir is professor at Fróðskaparsetur Føroya/University of the Faroe Islands. She has written *Føroysk bókmentasøga* [Faroese literary history] *1* (2011) together with Malan Marnersdóttir.

Analyse av Sólrún Michelsens Tema við slankum *(2007)*

Anne-Kari Skarðhamar

Abstract

The aim of this article on the Faroese author Sólrún Michelsen's book *Tema við slankum* (2007) is to explore how various motifs and fragments of stories have been integrated to constitute a thematic whole. The analytic approach is a combination of thematic and narrative analyses with concepts taken from narratology, in order to highlight the text as literature as well as emphasizing the human problems represented in the text. The kaleidoscopic composition, parallel motifs and shifting narrative positions reflect and enhance the characters' experiences of repression, fear and frustration and their longing for security, friendship and love. Furthermore, the question of genre is discussed and the text described as a hybrid between short prose, short stories and a novel. Finally, the reception of *Tema við slankum* is referred to and commented, and the position of Sólún Michelsen's book in the context of contemporary Nordic literature is discussed with particular reference to the Danish author Christina Hesselholdt's minimalistic novel *Hovedstolen.*

Innledning

Tema við slankum (2007) er Sólrún Michelsens første bok for voksne lesere. Hun har tidligere utgitt flere barnebøker, senere diktsamlingen *Í opnu hurðini* (2009) og novellesamlingen *Rottan* (2011). *Tema við slankum* er en retrospektivt fortalt oppvekstskildring, episk diktning i skjæringspunktet mellom novelleaktige korttekster og roman. Ut fra noen få karakteristiske detaljer kan leseren finne spor og trekke konklusjoner om hendelser som er underspilt i tekstene.

Tema við slankum ble i 2008 tildelt Virðisløn M.A. Jacobsens, den færøyske litteraturprisen. Nevndas begrunnelse var at boka re-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 411

presenterer noe nytt i færøysk litteratur ved sin skildring av sider ved det moderne Færøyene i 1950-årene, og at forfatteren har lyktes godt i å beskrive skyggesider i menneskelivet i et verk med flertydig hendelsesforløp og mosaikkpreget oppbygning (í Ólavsstovu 2008/2009). Hovedvekten i min analyse av *Tema við slankum* er tema- og motivanalyse kombinert med beskrivelse av komposisjon og fortelleteknikk med begreper hentet fra narratologisk analyse. Det innebærer både en beskrivelse av teksten som litterær tekst og av fremstillingen av de menneskelige problemene teksten behandler.

Sjanger - noveller, kortprosa, punktroman?

Tema við slankum består av korte tekster, og boka kan kalles en tekstsyklus, men kunne kanskje like gjerne betegnes som roman. Den består av tre deler med 16 pluss 10 pluss 3, til sammen 29 tekster med en lengde som varierer fra knapt en til ni sider. De fleste fyller et par sider hver av bokas i alt 118 sider. Et spørsmål flere anmeldere stiller, er hvilken sjanger denne boka tilhører. Er det en novellesamling, en samling kortprosa eller en roman?

Den færøyske utgaven har ingen undertittel som kan indikere forfatterens og forlagets intensjon, men baksideteksten angir at boka er "samansett av søgum", som både er en helhet i seg selv, men samtidig henger sammen som perler på en snor. I baksideteksten og på flappen av omslaget til den danske oversettelsen kalles boka "novelleroman". Sólrún Michelsens nyeste bok, *Rottan* (2011), har sjangerangivelse på tittelsiden og kalles "stuttsøgusavn", og på omslagsflappen beskrives den som forfatterens første novellesamling, mens *Tema við slankum* der betegnes som "skaldsøga". Roman er også betegnelsen som brukes i begrunnelsen for M.A. Jacobsens hederspris for skjønnlitteratur i 2008.

Noen av tekstene, for eksempel "Reyða turriklæðið" og "Longsil", har trekk som karakteriserer *novellen*. De forteller en historie, har et konsentrert hendelsesforløp og viser hvordan en begivenhet virker inn og bryter en etablert orden. Disse tekstene har et begrenset persongalleri, og oppmerksomheten er rettet mot det avgjørende punktet hvor det ikke er noen vei tilbake. Avslutningen er åpen eller gir fortellingen en overraskende vending.

Hovedpersonen i "Reyða turriklæðið" drømmer sin avbrutte drøm om igjen og har i drømmen nesten nådd målet og friheten da

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 412

hun blir vár at den som har kuet og hindret henne i å leve sitt eget liv, har fulgt med på flukten og fortsatt kommer til å ha kontrollen.

Kunstneren i "Longsil" har et udekket kjærlighetsbehov fra barndommen av, og han jages av en sterk lengsel etter fellesskap. Han forsøker å finne uttrykk for lengselen ved å male den i et fullkomment selvportrett. Det fører til psykisk sammenbrudd, og fortellingen har en overraskende, flertydig avslutning som knytter malerens psyke til gjennomgangsfigurens i boka.

Motargumenter mot å kalle disse tekstene noveller er at den fortalte tid spenner over lang tid, slik det kommer fram gjennom analeptiske sekvenser, spesielt i "Longsil" og gjennom drømmesekvenser i "Reyða turriklæðið". Hver av disse fortellingene har dessuten direkte sammenheng med teksten som står foran, og som fungerer som bakgrunn og prolepse til hendelsene i de to novellene. I "Møðgurnar" beskrives situasjonen etter at datteren i "Reyða turriklæðið" har brutt ut av sitt stengsel. Her er miljøbeskrivelsen, karakteristikker og observasjoner av fortellingens hovedperson og hendelser formidlet fra barns perspektiv, et "vi", som først og fremst representerer de to gjennomgangsfigurene, Jenta og jeg-fortelleren. Slik knyttes novellen til helheten i boka.

Det samme gjelder den korte teksten "Samuel", som står foran "Longsil". Perspektivet er jeg-fortellerens. Hun beskriver Jentas fasinasjon av den innesperrede maleren etter hans store sammenbrudd, den ordløse forståelsen mellom de to, og et fellesskap grunnet på angst og lengsel. Beskrivelsen i "Samuel" speiler temaet og åpner for forståelse av avslutningen av novellen "Longsil".

Kortprosa, en vanlig betegnelse for korte prosatekster, er også et relevant sjangerbegrep i forbindelse med Sólrún Michelsens *Tema við slankum*. De to tekstene "Møðgurnar" og "Samuel" er fragmenter av en fortelling og kan betegnes som kortprosa, men betegnelsen er enda mer dekkende for de fleste av de korte, fragmentariske tekstene i første del av boka, for eksempel "Dansur á leistum" og "Fjøran", som hver fyller én side, eller "Hjólið" og "Gullhjartað", som er på halvannen side hver.

Kortprosa, som ble mote i dansk litteratur i 1990-årene, er mer skisseaktig enn novellen: "ofte får man kun ansatser til et handlingsforløb, måske skæres slutningen bort, eller også får man historien fortalt i så konsentrert form, at der ikke bliver plads til udfoldelse af

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 413

beskrivelser af miljøer, personer eller psykologi" (Fibiger 2003). Mange av tekstene i *Tema við slankum* kan kalles kortprosa med innbyrdes forbindelseslinjer.

Punktroman er en tredje betegnelse som er relevant som karakteristikk av Sólrún Michelsens bok som helhet. Jakob Lothe definerer punktroman som punktnedslag, etapper i en mer omfattende og fragmentarisk fortalt historie (Lothe 1997:2007). *Tema við slankum* har en tydelig handlingstråd med beskrivelse av de to hovedpersonenes, jeg-fortellerens og Jentas utvikling og erfaring med trygghet og utrygghet, isolasjon og fellesskap fra de møtes som barn til de som voksne sees for siste gang.

Fibiger mener punktromanen oppsto som sjanger i Norge i 1960-årene, hvor en rekke forfattere skrev korte, konsentrerte tekster: "Det er så læserens opgave at forbinde fragmenterne og fremkalde den narrativitet som romangenren forudsætter, dvs. læseren må konstruere tiden, sammenhængen og psykologien. (...) De ydre beskrivelser af personerne er spredte, uden samlende perspektiv, læseren må selv foretage den metonymiske bevægelse fra del til helhed" (Fibiger 2003).

Per Thomas Andersen skriver om den norske forfatteren Paal-Helge Haugens bok *Anne* (1968) at den er publisert som "roman", men er en sjangervariant som oftest blir omtalt som "punktroman", der det kan "skimtes en episk utvikling gjennom tekster som utgjør punktnedslag i fortellingens forløp. Haugen forteller (...) ved å skape et "åpent kunstverk" fullt av "tomme plasser" (…). På den måten inviteres leseren med på den skapende prosessen i større grad enn i tradisjonell fortellende litteratur. Leseren må selv "fylle ut" alt det som i forfatterens fremstilling har forblitt ubestemt" (Andersen 2001:530).

Oppvekstmotiv

Tema við slankum er en oppvekst- og identitetsroman som beskriver flere triste barneskjebner med fellestrekk som gjelder ulike former for innesperring eller utestengning og resulterer i utrygghet, angst, sammenbrudd, frustrasjon, hevntrang og destruktivitet hos barn og voksne som forgjeves lengter etter frihet, bekreftelse, tilhørighet, fellesskap og kjærlighet.

Hovedmotivet er ei forsømt og trolig seksuelt misbrukt jentes

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 414

oppvekst i et kjærlighetsløst og utrygt hjem. Hele dagen holdes hun innesperret i et provisorisk uthus og ser verden utenfor bare gjennom sprinklene i uthuset, inntil hun når skolealder. Andre kan få komme innenfor og leke med henne, men det virker så uhyggelig der inne at de andre barna vanligvis ikke tør gå dit alene. Begrunnelsen for innesperringen er at jenta forsøker å rømme hvis hun får anledning. Forklaringen på hvorfor hun rømmer, er underspilt, men det har med faren å gjøre, den underlige, snikende mannen som har ord på seg for å stjele. Han sammenliknes med en rotte, har et underlig smil, sterke briller og øyne som likner flueøyne. Han snakker utydelig fra en leppeløs munn, banner og sverger og slår jenta over fingrene når hun ikke vil slippe tak i sprinklene og bli med inn om kvelden. Jenta kaller ham aldri far, bare "han", og hun gråter og roper forbannelser etter ham når han slår.

Den korte teksten "Fjøran", der de to jentene leker mor-far-og-barn, viser tydeligst overgrepsmotivet. Jentene lager hus i sanden, og Jenta lager et ekstra soverom. Hun spiller rollen som far, rykker dukken til seg, rister den og sier: "Barnet sover hos meg". Hun svarer et kort "nei" på spørsmålet om ikke alle tre skal sove sammen. Så står hun taus og stirrer på bølgene, ødelegger så huset de har bygd og erklærer at hun ikke vil leke den leken mer. Hun viker unna videre dramatisering av sine egne vonde erfaringer. Atferden med å bygge opp, ane avgrunner, rive ned og plutselig avbryte leken, likner den traumebearbeidelsen eller hevnstrategien hun senere som voksen bruker overfor menn.

Jenta er vakker og attraktiv og har gang på gang bevist for seg selv at hun kan få hvilken mann hun måtte ønske seg, men hennes traumer fra barndommen har satt så sterke spor at hun ikke stoler på noen mann. Tre ganger nærmer jenta seg derimot sin venninne i situasjoner med latente erotiske undertoner. Første gang, før de er sju år, ble jeg-fortelleren først skremt, deretter trøstet. Jenta holdt hånden hennes fast mellom sine og sa at det var best å være to (s.13). Jeg-fortelleren ville aldri gå dit inn igjen, men for Jenta var den stunden det beste hun hadde opplevd i barndommen, en oppfyllelse av lengselen etter trygghet og fellesskap, selv om det varte kort. Hun følte det som om de to smeltet sammen til ett, og at de ble venner for livet (s.103). Andre gangen Jenta nærmet seg med berøring, var den ene gangen venninnen ble med til hennes leilighet. Tredje gang er

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 415

på kafé, da Jenta spør jeg-personen om hun forstår hvor glad hun er i henne og hvor mye hun har betydd for henne i alle år (117). Jenta lengter og søker fortsatt etter fellesskap og kjærlighet, men kjenner seg aldri sikker på at det ikke lurer noe i dypet som vil holde henne nede og "ongantíð loyvir hana at elska". Med de ordene slutter bokas nest siste tekst "Rimagentan". I den aller siste teksten, "Eg", forstår fortelleren at venninnen har problemer hun ikke har fortalt om. Blåmerkene på den ene armen sier sitt og støttes av fortellerens observasjon at jenta hadde tapt seg siden sist de to møttes. Trolig resignerer jenta, kanskje er hun rusmisbruker og muligens suicidal. Hun føler at hun ikke blir verdsatt og møtt slik hun ønsker av den eneste hun har kjent seg knyttet til i livet. Jeg-personen har kjent godhet for Jenta siden hun så henne som barn sitte i loftsvinduet om kveldene og banke på ruten etter noen å være glad i (s.36, 118), men hun kan ikke besvare Jentas kjærtegn og lengsel etter nærhet (s.106). Først da det er for sent, tenker hun over dette på nytt (s.118).

Fortelleren er Jentas eneste venninne fra barndommen av og fram til voksen alder og representerer et lyst motstykke til Jenta. Forholdet mellom de to jentene er flertydig. Jenta kaller venninnen i hemmelighet for Elisabeth, det samme navnet hun bruker på menneskekraniet på skraphaugen i uthuset. Ingen av de to jentene er navngitt, og navnet Elisabeth forekommer ellers bare om ukebladbildet av Elisabeth Taylor i hønsehuset. Hodeskallen følger med jenta også i voksen alder og representerer det mørke og depressive. Den minner Jenta om alt hun ikke husker eller ikke vil huske (s.103). Jeg-personen derimot snakker ikke om fortiden, og dermed kan Jenta sammen med henne bare "være" (s. 98). For Jenta er de to Elisabeth'ene, hodeskallen og bestevenninnen, på en måte blitt ett, eller to sider av samme sak, sol og mørke (s.98). Når Jenta er nede i en bølgedal, holder tanken på vennskapet henne oppe (s.103f.). Over dobbeltsengen har hun et stort, litt falmet fotografi av to jenter som sitter på et bodtak og strikker. Det er Jenta og jeg-fortelleren som barn (106), en påminnelse om den eneste varige tilknytningen Jenta har til et annet menneske.

Fortelleren

Oppvekstskildringer er ofte formidlet av en voksen forteller som ser tilbake på observasjoner og erfaringer av egen og jevnaldrendes

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 416

barndom. Fortelleren forsøker å finne en nøkkel i de fiktive personenes barndom for å belyse og skissere mulige forklaringer på hvorfor og hvordan alt gikk som det gjorde (Skarðhamar 2011:16). Det er nok også fortellerens prosjekt i *Tema við slankum*, slik det kan anes i siste del av boka, som beskriver de to jentenes veivalg og livserfaringer.

Alle fortellingene i første del av boka fortelles fra jeg-fortellerens perspektiv, et dobbelt perspektiv siden fortelleren er den voksne som forteller retrospektiv om det hun som barn observerte og opplevde. Fortelleren er internt plassert som både forteller og som aktør i handlingen. Det gjør avstanden til leseren liten, men det underspilte i teksten blir nesten like gåtefullt for leseren som for barnet som observerer og undrer, for eksempel på hva som hender hjemme hos "sprinkeljenta", eller hva som egentlig skjer i kjelleren til Fia i teksten "Teir smáu", når et menneske på båre gjentatte ganger blir kastet opp i taket, og blodet renner (s. 22).

I den andre delen er fortellerstemmen den voksne jeg-fortellerens i novellene, mens perspektivet er barnets i de foranstilte korte tekstene. I de fem novellene delegeres perspektivet til de respektive novellenes hovedpersoner. I siste del av boka har fortelleren helt forlatt barneperspektivet når hun forteller om Jenta og seg selv som voksne. Perspektivskiftet og syntaktiske forskjeller i de tre delene i *Tema við slankum* er grundig belyst av Malan Poulsen, som ser dette i sammenheng med minimalisme som stil og litterær retning (Poulsen 2008:128-130).

Komposisjon, fragmenter og sammenheng

Tema við slankum består av tre deler. Den første delen består av seksten kortprosatekster som beskriver oppvekstmiljø, gode, vonde og gåtefulle hendelser, familie og naboer fra barnets ståsted. Denne delen formidler det tidsbilde som i begrunnelsen for pristildelingen ble kalt "sider ved det moderne Færøyene i 1950-årene", men også "skyggesider i menneskelivet", traumer fra barndommen. De to barna, jeg-fortelleren og Jenta er hovedpersonene eller gjennomgangsfigurene i disse tekstene.

I de tre lange tekstene som utgjør tredje del av boka, er de to jentene blitt voksne. De har holdt sammen siden oppveksten og møtes i den første teksten på et kurs med okkult tilsnitt, underlige

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 417

hendelser og gotisk stemning som ender i en scene der realisme erstattes av drømmeaktige sekvenser. De to andre tekstene i tredje del av boka beskriver jentenes liv som voksne, hva vennskapet mellom dem innebærer, og hvordan det utvikles og ender.

I andre del presenteres paralleller eller fragmenter av andres livshistorier, barn og voksne med psykiske skader og traumatiske erfaringer, den middelaldrende kvinnen som hadde vært kuet og undertrykt av moren siden hun var ti år, den hjertesyke gutten som ni år gammel ble sendt til Danmark alene for å bli der resten av livet, kunstneren med lengsel og nerveproblemer, og den nevrotiske mannen med liten selvtillit. Disse historiene har ulike grader av sammenheng med handlingsgangen knyttet til gjennomgangspersonene, jeg-fortelleren og Jenta, men først og fremst er de alle variasjoner over temaet lengsel, frihets- og kjærlighetslengsel, lengsel etter bekreftelse, lengsel etter varme og fellesskap.

Tekstene "Møðgurnar" og "Reyða turriklæðið", "Samuel" og "Longsil" i tredje del ble ovenfor belyst som eksempler på en eksperimenterende og virkningsfull teknikk med å sammenstille to tekster ved å la en kort tekst foregripe hendelsene i den etterfølgende novellen. Et annet eksempel på den samme teknikken er "Stigar" og "Himmalstigan". I "Stigan" fremstilles fokalobjektet, den morløse mannen Ørimarjus, hans psykiske problem fra barndommen av og den konkrete gjenstanden han bruker som middel for å stille sin lengsel. Perspektivet er jeg-fortellerens, og hun har Jenta som samtalepartner og medfortolker. I "Himmalstigin" delegeres perspektivet til Ørimarjus, og teksten beskriver hvordan han iverksetter sitt prosjekt om å finne sin prinsesse for sammen med henne komme unna alt som har med døden å gjøre ved å klatre på himmelstigen direkte opp i himmelen.

En tilsvarende forbindelse er det parvis mellom alle tekstene i andre del av *Tema við slankum.* Ti tekster utgjør fem partekster og er et originalt og virkningsfullt komposisjonsgrep. Teksten "Blátt" fungerer som jeg-fortellerens barnlige perspektiv på den blå gutten som på grunn av hjerteproblemer sendes til Danmark hvor det er flere som han. Han er annerledes og blir aldri en likeverdig partner i barnas fellesskap. Uansett hvor mye han strever blir hans rolle å være utenfor. Til slutt blir han også utestengt fra den tryggheten hjemmet og moren har representert. Den etterfølgende novellen

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 418

med den ironiske tittelen "Parentes" beskriver fra guttens perspektiv angsten og fortvilelsen natten før deportasjonen. For de andre barna kan den blå guttens skjebne fortone seg som en parentes i barndommen, mens det for gutten selv er dypt tragisk og avgjørende for resten av hans liv.

Noe mer uklar er sammenhengen mellom de to tekstene som handler om sko, følelser for sko og andres reaksjoner. Dypest sett dreier det seg om behovet for å fremstå som verdifull, men hovedpersonen er ikke den samme i de to tekstene, og de bryter dermed med komposisjonsprinsippet i bokens andre del. Teksten "Upp á beinini" beskriver jeg-fortelleren som går på skolen i morens avlagte, høyhælte, grønne sandaler. Teksten viser barnets behov for å bli sett: "Nú var eisini eg okkurt", men de andre barnas reaksjoner er ikke som hun hadde ventet. Hun blir ertet for de uvanlige voksne skoene, men da hun etterpå får sine egne nye, røde sko, legger ingen merke til det. I "Skógvar", novellen som følger etter, er hovedpersonen en nevrotisk voksen mann som kompenserer sin manglende selvtillit i ekstremt velstelte sko. Han blir oversett, møter motstand og ser livet sitt som en flat kurve uten høydepunkter. I de to siste avsnittene kontrasteres mannens lengsel etter trygghet og kjærlighet med virkelighetens avvisende forakt. Hans lengsel er å omfavnes av en stor, myk og varmhjertet morsfigur med lukt av hjembakt brød og såpe, mens han i virkelighetens verden drukner i en kvinnes kalde øyne.

Tid og miljø

Både i prisbegrunnelsen og i en anmeldelse av boka i *Sosialurin* tidfestes hendelser og miljø i boka til 1950-årene. De to jentene er plassert i et tidsriktig, realistisk 1950-talls hverdagsmiljø som sanses og observeres med jeg-fortellerens blikk. Det er et færøysk miljø når det gjelder middagsmeny og trolig også renovasjonsmetode, men miljøet er for øvrig lett gjenkjennelig for de fleste som var barn i Norden i 1950-årene.

Jeg-personen er under skolealder i den første teksten, og er åtte år da hun prøver kjole hos sydamen. Hun hjelper moren å tømme dospannet utfor skrenten, går ærend til kjøpmannen og kjøper varer på borg. Den akkumulerte husholdningsgjelden blir nøyaktig oppskrevet i en rød bok som oppbevares i butikken. Der selges også

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 419

petroleum litervis fra en tank, og i skuffen bak disken har kjøpmannen kandissukker på snor som må klippes opp i biter når barna skal få noe godt. Under taket henger fluepapir, og kjøkkenet er det beste stedet i huset. Kalle Jularbos trekkspillmusikk lyder fra stua og får jeg-fortellerens mor til å danse. Familien spiser saltet grindehvalkjøtt og tørrfisk til middag, og iblant sendes barna til brygga for å kjøpe et knippe fersk fisk, og eg-personen får et løpehjul i presang av faren da moren reiser til sykehuset for å føde en lillesøster. Det er streik og familiens økonomi er truet. Faren deltar i lønnsforhandlingene og arbeidstakerne går seirende ut. I det tidligere hønsehuset henger utklipte ukebladsbilder av filmstjernene Rock Hudson og Elisabeth Taylor. Familiens storvask foregår i bryggepanne og sinkbalje med vaskebrett, grønnsåpe og sunlightsåpe, moren tar kokende varmt tøy med tresleiv over fra den store gryta til baljen, og hun har permanentkrøller og forkle med kapper på foran over skuldrene og seler i kryss over ryggen.

Tidsriktig er også hvordan de voksne snakker med barn eller fortier temaer som seksualitet og andre emner de mener ikke passer for barn.

Litterære referanser, metaforikk og symboler

Flere steder i tekstene finnes allusjoner til færøyske litteratur. Et par eksempler er beskrivelsen av det gule kjøkkenet som "verdens navle" og tiden som renner i elva. Kjøkkenet representerer tryggheten, et fast sentrum og refererer til William Heinesens novelle "Småstad og babel" fra 1967 (s.32, 114). Fortellerens samtale med bestemoren om tiden som renner, og barnets konstatering av at den også renner i den lokale elva, har referanse til Frederik Petersens salme "Tíðin rennur sum streymar í á"(s.45). Allusjonene er ikke løsrevne brokker, men har tematisk sammenheng med behovet for trygghet og med uro over livets forandringer og forgjengelighet.

Mange av de språklige bildene i boka er originale og virkningsfulle, som i to følgende eksemplene. I teksten "Upp á beinini" beskrives den gråtende jentas tårer som "smá stingandi glaspetti, sum ikki tinaðu aftur, fyrr enn eingin sá" (s.74). I den tilhørende novellen beskrives en voksens depressive tanker om sitt liv uten høydepunkter. Det ser ut som en flat strek på skjermen til apparat som måler hjerteslag og viser at pasienten er død: "Líka fløt sum hon á einum av

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 420

hasum tólunum, tey máta hjartasláttur við. Also tá eingin hjartasláttur var meira." (s.76).

"Hjerte" dukker også opp i andre sammenhenger og får samme symbolbetydning ut fra teksten som kultursymbolet på godhet og kjærlighet. Den fattige tibarnsmoren er gavmild og varm og har "gullhjerte", noe barna oppfatter bokstavelig, men i noen av tekstene i boka har hjerte også blåtoner som indikerer ensomhet og sorg. Gutten som blir sendt til Danmark er hjertesyk og blir blå hvis han utsettes for anstrengelser, og i kapitlet "At dansa við veruleikanum" henger en av de dansende opp et bankende blått hjerte (s.95).

Tematikk

Bokas tredelte komposisjon kan gi en nøkkel til tolkning av tittelen, *Tema við slankum*, tema med variasjoner. I første del presenteres temaet lengsel etter å komme ut av ufrihet og utrygghet og finne fellesskap og kjærlighet. I andre delen forsterkes temaet lengsel ved variasjoner, sideveier eller parallellmotiver, som alle belyser lengselen og viser ulike varianter av lengsel hos ulike mennesker i ulike livssituasjoner. Det gir boka tematisk sammenheng.

Siste del av boka gjør tolkningen av tematikken mer komplisert. Da de to jentene i teksten "At dansa við veruleikanum" er på et slags parapsykologisk selvutviklingskurs, er jeg-personen engstelig. Jenta sier da at hun er hennes alter ego: "Eg eri tú. Eg eri tann goymdi parturin av tær. Hann sum torir" (s.94). Jenta var heller ikke redd for noe i barndommen og torde å leke på de farligste steder (s.25), men siden har hun også opplevd redsel. Hun vil at jeg-fortelleren også skal huske hvordan det var å stivne av redsel. Da jeg-personen medgir at hun har vært redd, forklarer jenta at hun vil venninnen skal forstå hvordan hun selv har det når hun er alene med Elisabeth. Ambivalensen i forhold til hodeskallen viser seg ved at jenta betrakter den både som trussel og trøst, det nestbeste, siden hun ikke kan få det beste, som trolig er jeg-personen. For jenta er venninnen den lyse og hodeskallen den mørke siden av den imaginære personen Elisabeth. Det kan dreie om å finne balansen mellom mørke og lyse sider i sinnet og bli et integrert menneske som tør å leve. Slik Malan Poulsen tolker temaet, er jeg-fortelleren blitt moden til å forstå dette, og dermed er det ikke lenger bruk for hennes innestengte alter ego, Jenta (Poulsen 2008:135). Tematisk dreier teksten

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 421

"At dansa við veruleikanum" seg trolig om å finne ut av livets labyrint og gi seg over til en slags holistisk okkultisme hvor det gjelder å ikke kjempe i mot, ikke å velge mellom to muligheter, men "å danse med virkeligheten", søke livets kraftsentre i labyrinter som styrker de gode kreftene og gi seg over i livets dans (s.91).

Spørsmålet er om denne teksten er tilstrekkelig integrert i boka som helhet, eller om den faller utenfor og kolliderer med lengselstematikken i de øvrige tekstene. Det kan synes som en reduksjon av bokas beskrivelse av lengsel som eksistensielt og menneskelig problem hvis lengselen fremstilles som en feil som skulle kunne rettes opp eller fjernes med selvutviklings- og psykoterapibehandling. Det vil også være en reduksjon av Jenta som realistisk fremstilt romanskikkelse om hennes funksjon ikke er å være en hovedperson med ødelagt barndom, men være jeg-fortellerens "skygge" i psykoanalytisk forstand.

Jentas sinn er mørkere enn jeg-fortellerens helt fra barndommen av. Det har med hennes erfaringer å gjøre. Når andre barn kommer innenfor sprinklene for å leke, skjer leken utelukkende på hennes premisser, men hun lengter etter en bestevenninne. Også i sitt voksne liv iscenesetter hun sitt liv og sitt forhold til andre mennesker, spiller selv hovedrollen og betrakter samtidig det som skjer med distanse. Hun vil ha kontrollen og vil ikke slippe noen for nær innpå seg. Hennes ambivalens viser seg ved at hun søker ensomhet og holder avstand, men lengter etter nærhet. Lengselen kan ikke stilles, verken hos henne eller hos hovedpersonene i novellene i bokas andre del.

Resepsjon på Færøyene og i Danmark

I avisen *Sosialurin* 21. desember 2007 skriver Anna V. Ellingsgaard og Rigmor Dam en lang, positiv anmeldelse av *Tema við slankum*. Anmeldelsen har overskriften "Handan rimar" og refererer til hvordan de korte prosatekstene beskriver fragmenter av barndom og viser hvordan oppvekstvilkårene får konsekvenser for livet. Forholdet mellom trygg hverdagsrealisme og uhyggelige hendelser settes i sammenheng med leserens forståelse av den virkningen de mørke hendelsene vil få for den videre handlingen. Under deloverskriften "At arga og verða argað" (Å plage og bli plaget) aktualiseres tematikken når anmelderne viser hvordan skiftende synsvinkler i bo-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 422

kens andre del rammer leseren som en sterk og besk drikk og gjør at ingen kan kjenne seg ren.

Det uvirkelige og drømmeaktige i teksten "At dansa við veruleikanum", som har gitt tittelen til den danske utgaven, *At danse med virkeligheden*, blir nevnt i Ellingsgaards og Dams anmeldelse som bokens vanskeligste tekst, og ulike tolkninger blir skissert. Anmelderne går i dybden i tolkningen av den ene hovedpersonens psyke mellom mørke og lys. Hennes destruktivitet forklares som konsekvens av den behandlingen hun har fått i barndommen: Hun kommer aldri virkelig ut av stengslet faren sperret henne inne bak da hun var barn. Denne anmeldelsen bruker ikke eksplisit rosende ord om *Tema við slankum*, men leverer snarere en analyse og en fortolkning av boken, og viser ved det at den angår leserne og er verdt å bruke tid på å lese tekstene nøye. Den samme konklusjonen har Jógvan Isaksen i sin anmeldelse "Handan rimar" i *Dulsmál og loynigongir* (2008): "Tað er veiggj í søgunum hjá Sólrún Michelsen, og tær kundu allar lesast umaftur og umaftur. Ja, tær nærum krevja tað, um tú vilt meira enn at skava í yvirflatanum" (Isaksen 2008).

Tema við slankum kom i dansk oversettelse ved Kirsten Brix på Torgarð forlag i 2009. Den danske utgaven fikk positive anmeldelser i *Bogvægten*, fra Dansk BiblioteksCenter og på den nordiske bokhandelen Capris hjemmeside. Anmeldelsene gjengis på Forlaget Torgards hjemmeside. Birte Strandby skriver i *Bogvægten*: "Det er realisme for de hårdhudede, der kan tåle hverdagens gys og spøgelser. Romanen viser fint hvor balancen ligger mellom hverdagsrealisme og dæmoniske gys (…) Fortællekunsten er i særklasse, der er mange ubesvarede spørgsmål iblandet helt logiske forklaringer på adfærdsvanskeligheder. Velkomponeret, velskrevet, fængslende og irriterende læsning". Ros får forfatteren også i en uttalelse fra Dansk BiblioteksCenter:

"Bogens enkeltstående noveller bindes flot sammen af de gennemgående hovedpersoner", og boken "beskriver levende de forskellige skæbner". Beskrivelse av boken på Capris bokhandels hjemmeside sammenlikner Sólrún Michelsens bok med danske forfattere: "Teksterne bevæger sig på grænsen mellem det realistiske og det fantastiske og altid med en psykologisk dimension, der gør dem spændende og ind imellem direkte skræmmende- og giver mind-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 423

elser om forfattere som fx Naja Maria Aidt og Christina Hesselholdt."

Den danske utgavens positive mottakelse fikk en negativ kontrast i Nanna Gouls nedlatende anmeldelse i Weekendavisen. Nedlatenheten rammer både den begrensede litterære produksjon på Færøyene, som anmelderen åpenbart mangler kjennskap til, dernest kritiseres bokens uklare sjangerplassering som"en slags roman", dens manglende realisme som "svævende og tåbeligt", og billedspråket som "mørke og kvalmende klicheer". Disse karakteristikkene viser blant annet anmelderens manglende kjennskap til begreper som punktroman og kortprosa. Gouls konklusjon:"denne hovedløse og usammenhængende rodebutik, der mest af alt ligner en færøsk prisvinder – i mangel af bedre", sier mer om anmelderens uvilje mot å nærlese teksten enn om Sólrún Michelsens bok (Goul 15.01.2010).

Tema við slankum i færøysk og nordisk litterær sammenheng

Sentrale oppvekstromaner i færøysk litteratur er Heðin Brús *Lognbrá* (1930), Jens Pauli Heinesens *Nú ert tú mansbarn á foldum* (1980), Oddvør Jóhansens *Lívsins sumar* (1980) og Gunnar Hoydals *Dalurin fagri* (1999). Sólrún Michelsens *Tema við slankum* (2007) føyer seg til denne rekken.

I *Tema við slankum* finnes hverdagsrealisme og detaljbeskrivelser som minner om Oddvør Johansens *Lívsins sumar* (Poulsen 2008:137f.). Sólrún Michelsen er mer eksperimenterende og representerer sjangermessig noe nytt ved å sette sammen ulike korte tekster slik at de danner en sammenhengende helhet som kan betegnes som punktroman.

Gunnar Hoydals oppvekstroman, *Dalurin fagri*, er eksperimenterende og fornyende i komposisjon og stil. Den førte færøysk litteratur et langt skritt videre ved de glidende overgangene mellom fantasi og realisme, spesielt ved drømmeaktige surrealistiske passasjer og ekspresjonstisk sjeleskildring som belyser barns opplevelse av liv og død (Skarðhamar 2006:65-84). I likhet med Gunnar Hoydal eksperimenterer Sólrún Michelsen med komposisjon, og hun beskriver den vanskelige balansen mellom livets mørke og lys.

Om en vil plassere *Tema við slankum* i nordisk kontekst, er det rimelig å ta utgangspunkt i omtaler av den danske oversettelsen, At

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 424

danse med virkeligheden (2009), der den sammenliknes med bøker av Naja Marie Aidt og Christina Hesselholdt.

Én forbindelse til Naja Marie Aidts noveller må gjelde det tematiske innholdet, frihetsdrømmer og kjærlighetslengsel som til stadighet møter motstand, men det er også stilistiske likhetspunkter. Språk og stil i Aidts noveller har blitt beskrevet som "en enkel og prunkløs prosa, der inddrager dagliglivets facetter og almindelig hverdagsbevidsthed, men samtidig har et bizart og surrealistisk islæt, der gør novellerne skræmmende" (Fibiger 2003). Bizarre og surrealistiske islett finnes også i flere av tekstene hos Sólrún Michelsen. Beskrivelsen av den lille jenta som er innestengt bak sprinkler i et uthus med stinkende tønner der spyfluer holder til, en stor skraphaug jenta kan leke med, og et menneskekranium hun samtaler med virker både uvirkelig og uhyggelig. Beskrivelsen av jeg-fortellerens legebesøk og graviditetsangst glir over i drømmesekvenser der grensene mellom fantasi og realisme utviskes.

Tema við slankum har likhetstrekk med Christina Hesselholdts *Hovedstolen* både når det gjelder fortelleteknikk, sjanger, enkeltmotiver og tematikk. *Hovedstolen* betegnes på tittelsiden som roman og er satt sammen av femti kortprosastykker der ei ikke navngitt jente i ti-elleveårsalderen er førstepersonsforteller. Alt er sett med hennes blikk, og alle detaljer, alle sanseinntrykk er viktige. Leseren kommer tett på henne og opplever hennes barndom innenfra, slik han også gjør i første del av *Tema við slankum*. *Hovedstolen* er en fiktiv erindringsroman, der hver tekst representerer et høydepunkt, som perler i et halskjede, en metafor som er blitt brukt om punktroman. Punkt og fortellelinje, brudd og kontinuitet er stikkord for *Hovedstolen*. Den kan karakteriseres som konsentrasjonsestetikk, der hver setning har betydning når Hesselholdt utprøver hvor mye tekstene kan utelate og likevel fortelle en historie.

Fibiger skriver om betegnelsen minimalisme at den fra 1990-årene ble brukt om kortprosa i en enkel og underforstått stil som overlater en mengde "tomme plasser" til leserens tolkning. "Stilen er nøktern og står ofte i dialog med en voldsom handling, der gradvist træder frem." Fibiger karakteriseriserer likevel ikke Christina Hesselholdts punktromaner som minimalisme, men som "koncentrerede fragmenter med stort betydningsindhold, der netop ikke er

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 425

minimalt, men maksimalt semantisk ladede" (Fibiger 2003). Det samme kan sies om Sólrún Michelsens *Tema við slankum.*

Videre har Sólrún Michelsens tekst "Møðgurnar" i bokas andre del motivlikhet med "De sorte" i Christina Hesselholdts *Hovedstolen.* I begge tekstene er motivet svartkledd mor og datter som bor sammen og holder seg for seg selv, inntil den eldre dør. Hendelsene observeres av barn i nabolaget og virker underlig og kanskje skremmende på dem. Til forskjell fra teksten i *Hovedstolen* utvider Tema við slankum fortellingen om datterens frustrerte kjærlighetslengsel og opprør i en etterfølgende novelle.

I nordisk litteraturhistorisk sammenheng plasserer Sólrún Michelsens *Tema við slankum* og Christina Hesselholdts *Hovedstolen* seg sentralt både som oppvekst- og identitetsromaner og som punktromaner. I norsk litteratur nevnes oftest Paal-Helge Haugen som opphavsmann til punktromanen med *Anne* i 1968, men Per Thomas Andersen viser til at Astrid Hjertenæs Andersen et år tidlige ute med en punktroman, og i slutten av 1980-årene eksperimenterte Eva Jensen med punktroman (Andersen 2001: 451, 543).

Nordiske oppvekstskildringer fra 1930-årene legger ofte vekt på psykologisk realisme med ansatser til en psykoanalytisk forståelse av menneskets identitetsdannelse. Oppfatningene av identitet endres og problematiseres i 1950-årenes oppvekstskildringer der identitet og rollespill tematiseres. Beskrivelser av identitetsdannelse fungerer som et utgangspunkt for rolletenkning og selvregissering i 1980-tallsromaner. Der blir rollen det virkelige, og "Væren er i fremtredelsen" ble et slagord i tiden (Andersen 2001:404).

Hovedpersonen i Christina Hesselholdts roman har mye til felles med jeg-personen hos Sólrún Michelsen. De leter etter sitt eget rom og betydning, men er seg selv uten rolle. Den andre hovedperson i Tema við slankum, Jenta, har et annet prosjekt. Hun har mye å kompensere og mye å hevne etter en vond barndom, hun tenker strategisk og iscenesetter seg selv for å få makt over nøye utvalgte menn. Hun vil alltid ha kontrollen og skifter roller for å klare det. For å skaffe penger til luksusleilighet og kanskje til rusmidler når hun kjenner seg på bunnen, driver hun tidvis med selvregissert prostitusjon (s.99). Hun spiller dermed to forskjellige roller. For henne blir væren i fremtredelsen, men det er ikke gjennomført. Overfor venninnen er hun sårbar og søkende, uten rolle.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 426

Litteratur

Andersen, Per Thomas 2001. *Norsk Litteraturhistorie.* Oslo.Universitetsforlaget.

Capris Bokhandels hjemmeside: http://www.capris.no

Dansk BiblioteksCenter på Forlaget Torgards hjemmeside: forlagettorgard.dk/books/at_ danse_med_ virkeligheden.html

Ellingsgaard, Anna V. 2008: "At skriva er mín rúsur" intervju med Sólrún Michelsen i *Sosialurin* i anledning tildelingen av M.A. Jacobsens hederspris januar.

Ellingsgaard, Anna V. og Rigmor Dam 2007/2011: "Handan rimar". Umrøða i *Sosialurin* 21.desember.

Fibiger, Johannes 2003. *Punkt & flade – en oversigt over 90'ernes danske kortprosa og noveller.* DBC medier. København.

Goul, Nanna 2010 i Weekendavisen 15.01.2010, 2 Sektion Bøger s.6.

Hesselholdt, Christina 1998. *Hovedstolen.* København, Rosinante Forlag A/S 2000

Isaksen, Jógvan 2008. *Dulsmál og loynigongir.* Ummælir. Mentanargrunnur Studentafelagsins.

Lothe, Jakob 1997. *Litteraturvitenskapelig leksikon.* Kunnskapsforlaget. Oslo.

Ólavsstovu, Vár í 2009. "Frágreiðing frá MAJ-nevndini 2008/2009"

Poulsen, Malan 2008. "Tema við slankum. Um minimalismu og smálutamyndburð í bók hjá Sólrún Michelsen". *Varðin* 75. Tórshavn.

Skarðhamar, Anne-Kari 2006. *Periferi og sentrum. Tolv artikler om færøysk litteratur.* Unipub forlag. Oslo.

Skarðhamar, Anne-Kari 2011. *Litteraturhistoriens barn.* Oslo, Unipub forlag. Oslo.

Strandby, Birte (2010) i *Bogvægten.*

Anne-Kari Skarðhamar er professari í norðurlendskum bókmentum við Høgskolen i Oslo og Akershus, Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier.

Anne-Kari Skarðhamar, professor dr. in Nordic literature at Oslo and Akershus University College, Faculty of Education and International Studies.

The Master and the Apprentice: Identity formation and inculcation

The case of Grandpa Sobbeggi and Little Hegga in Þórbergur Þórðarson's[1] autobiographical novel *The Hymn of the Flower*.[2]

Soffía Auður Birgisdóttir

Úrtak

Sálmurin um blómuna (Sálmurinn um blómið) eftir Þórberg Þórðarson er ein sjálvsævisøgulig skaldsøga, ið sigur frá tætta sambandinum millum ein gamlan mann og eina smágentu, ið bæði búgva í Reykjavík. Frásøgan sigur frá fyrstu tíggju árunum í lívinum hjá gentuni, frá 1943 til 1953. Søgan er søgd í triðja persóni, og høvuðspersónarnir verða umrøddir sum "hin gamli maðurin" og "hitt lítla menniskjað", ella Sobeggi abbi og Hegga lítla. Á ein hátt kann skaldsøgan sigast at vera ein lýsing av, hvussu innleiðslan hjá einum barni í samfelagið fellur saman við tess málsligu búning. Samstundis sigur hon á ein sera skemtiligan hátt frá, hvussu hin gamli maðurin altíð blídliga, men eisini snildisliga, roynir at ávirka hugsanirnar hjá tí lítla menniskjanum um so ymisklig evni sum atburð og siðalagslæru, bókmentir og list eins og

---

1 Þórbergur Þórðarson (Þórbergur Þórðarson, 1888-1974) holds a unique place in Icelandic literary history. He is, along with the Nobel Prize winner Halldór Laxness (1902-1998), an innovator of modern literature in Iceland. It is a puzzle to many how this author, who for the first 18 years of his life lived in very restricted and isolated, rural and primitive surroundings in Iceland, managed to become such a pioneer of modern Icelandic literature, creating a new literary genre (auto fiction: a hybrid between the novel and the autobiography), as well as introducing a new kind of subject and subjectivity through his works published during the period 1924-1974.

2 Þórbergur Þórðarson. *Sálmurinn um blómið.* Reykjavík: Helgafell 1954 and 1955. The book has not been translated in to English yet.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 428

> politikk og stættarmedvit. Íslendskir bókmentafrøðingar eru samdir um, at bókin er framúrskarandi, og at hon hevði kunnað gjørst kend víða um heimin, hevði tað ikki verið fyri ein lítlan, pínligan part av hugaheiminum hjá tí gamla: hansara stóru virðing fyri Stalin! Í greinini skal eg greina sambandið millum hin gamla mannin og hitt lítla menniskjað úr ymsum sjónarhornum viðvíkjandi samleikamenning, søgugongd og subjektiviteti eins og hugmyndafrøði og sálarfrøði.

In 1950 Þórbergur Þórðarson was seriously considering giving up writing all together. This was all the more surprising in the light of the fact that this same year he had published the last of a six volume biography that had proved to be extremely popular. The six volume biography of a legendary pastor, Árni Þórarinsson, which Þórðarson had written in collaboration with its subject, is still considered a jewel among Icelandic biographies but had taken its toll of the writer. Pastor Árni Þórarinsson was born in 1860 and died in 1946, two years prior to the publication of the fourth volume of Þórðarson's biography. From February 1943 until March 1944 the two men had met almost daily to converse on the pastor's live, and from October 1945 to March 1946 they started meeting regularly again to review the manuscript, which by then totalled 1700 pages. Pastor Þórarinsson was by then 86 years old and Þórðarson, three decades his junior, had in many ways assimilated the pastor's ways of being; his physical movements, his way of walking and talking. This was his consciously chosen method; in order to give a true representation of his subject in the biography (which is narrated in the first person, with the pastor's voice), he did all that he considered in his power to efface his own identity and voice in order to let the subject's identity and voice take over, so to speak. (I might add that Þórðarson, for many years, entertained his friends, in private get-togethers, by impersonating the pastor narrating stories from his life.) So, in 1950, after a period of seven years where Þórðarson had submerged himself into the life of the pastor, he was tired and feeling old and exhausted in his early sixties.

Before Þórðarson was asked to write the biography of Árni Þórarinsson he had been writing his own childhood memories for a while, a project he had worked on sporadically over the years, but always abandoned because he was not satisfied with the narrative tone or tincture. He did, actually, return to this project after having fin-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 429

ished the biography of the pastor, but without the enthusiasm and drive that was always a necessary precondition for his writing. In the beginning of November 1952, Þórðarson was sitting by his desk, working on his memories, when he was hit by a sudden epiphany, which he describes in the following way in the latter volume of *The Hymn of the Flower* (addressing the little girl who is the book's subject and is by then 9 years old):

> Suddenly, grandpa Sobbeggi hears a strong voice, which speaks to him:
> "Stop writing this book and write a book about little Hegga!"
> Grandpa Sobbeggi winces and asks:
> "Who is speaking?"
> "I am God," replies the voice.
> "Well, is it you? I am not afraid of you, you old fogy! We have spoken before. But I can tell you with all honesty that I can't possibly write a book about little Hegga.
> "Why not?" asks God, with the brevity of the Icelandic sagas.
> "Well, look sir!" Grandpa Sobbeggi replies. "She pretends to be a communist, but refuses to run errands for Mamagagga, when she needs a drop of milk from the supermarket down the road. If I would write a book about that kind of a person, it would be an everlasting shame upon her and all Icelandic communists". (1955: 271-2)

But God does not budge:

> "I am God, the creator of truth, and I am the one that punishes for misdemeanours against truth. You shall write a true book about the life of a little person in this dangerous world, a book that is a bit different from the books everybody else is writing in Iceland and the world, an original book, like when I myself, in the olden days, was creating a snow bunting out of the boring worms, of which there were so many on earth.
> Yes, write a TRUE book! Think like the little person! Speak like her! Act like her! This is where truth lies. Truth is superior to all politics. And truth is superior to all art. And anyone that shouts in the streets at a little person: "Commie girl, who is too lazy to run for a drop of milk, let's make fun of her," he will himself be shouted at: "You, idiot, who wants to kill and bomb the human vision of brotherhood, you will die by the sword!" Thus are my laws. (1955: 272-3)

In other words: Þórbergur Þórðarson is summoned by God to write a true book about the little girl whose development he had been fol-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 430

lowing closely all through her life. And immediately he found the drive he had been lacking and started enthusiastically writing the story of the little person and finished the first draft, more than 70 pages, in three weeks. But then he came to a halt. The tone was not right. He was in agony for days; he tried to gain inspiration by taking long outdoor walks, exercising, practicing yoga, conversing with intelligent people, thinking… all in vain; he could not find the right tone for the book. A week later, in the beginning of December, the solution hit him – or, to be more exact, was mildly whispered into his ear: "Act like the little person when she was little! […] What a fool I have been! Why have I never thought of this, in all my tribulations?" (1955: 277). God's message to the writer is simple and brilliant; in order to tell a true story of the little girl, Þórðarson must, as he did when writing the biography of Pastor Árni Þórarinsson, assimilate her ways. He immediately stripped down to his underpants, went down on his knees and started crawling on the floor, babbling to himself, and drooling. In this manner he crawled around, from one room to another, investigating things he bumped into, poking his finger at pictures and other objects, observing and tasting, babbling in fascination when he discovered new things. He tried to stand up by holding on to a chair, but fell down on his arse – much to his own surprise. This experiment (if you will) went on for a while, until Margaret, his wife, caught him in the act and threatened to divorce him if he didn't behave!

As you can guess, from the description of his method of assimilating or identifying with his subject, the writing process turned out to be a kind of a rebirth for Þórbergur Þórðarson.[3] Through writing little Hegga's story he rejuvenated his own body and soul – and found a new tone for his writing, which he later adopted as well for his own childhood memories[4] that he had abandoned for the book God summoned him to write.

Þórðarson began to write *The Hymn of the Flower* in December 1952 at which point he had known the little girl almost for a decade, since the autumn of 1943. Little Hegga was born in July 1943 and in

---

3 Þórdarson, actually, defined his own lifespan in "rebirths" in his so called, "Rebirth-chronology" which he wrote before his 50th year anniversary.

4 The first volume, *Steinarnir tala* (Stones speak), was published in 1956.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 431

October that year, Þórðarson and his wife moved into the apartment building where she lived. Her father was related to Þórðarson's wife and their family lived in an apartment on the floor below Þórðarson's apartment. The first day that Þórðarson and his wife moved into the apartment building, the little girl's mother came for a visit to show them her 3 month old child and at first glance the old man wondered if this "bundle of rags" would ever turn into a human being (1954:8). This is, indeed, the main focus of the book; how a bundle of rags turns into a human being or – to put it in an academic context – how a human being acquires identity, subjectivity and agency. The narration focuses on the gradual development of *a person* or, should we rather say, the gradual process of a person's self-realization and awareness. We are introduced to the subject when she is a "tabula rasa" and through the narration we experience how she turns into a conscious and acting being. Þórðarson does, actually, use the word "personless"[5] (Icelandic: "persónuleysi"; without personality or impersonal), which he also calls "being one with God". "She was personless like God" (1954: 13) he writes, when the little girl is in her first year. But, of course, she soon "starts to move away from God," and the defining moment for the outset of this inevitable process is when she is able to make herself understood through language – and name herself: "But then she started to move away from God, like all children do at her age, and then she could introduce herself, like all dignitaries of this world, when she came up to the old man and the old woman. She said: "Egga la!" (154:13). (Her name is Helga Jóna, so "Egga la" is the outcome of her attempt to say her own name.) What is particularly interesting is how Þórðarson emphasizes that it is with the acquisition of language that personality (or subjectivity) is born – which is in accordance with theories of psychoanalysis regarding language acquisition and the birth of the subject.[6] It is not my aim here, however, to analyze

---

5 Icelandic: "persónuleysi"; without personality or impersonal (note that the Icelandic translation of "impersonal" is "ópersónuleg" so Þórdarson word "persónulaus" is a neologism.

6 See for example Jacques Lacan. *The Four Fundamental Concepts of Psycho-Analysis.* (Edited by Jacques-Alain Miller. English translation by Alan Sheridan. Middlesex, New York & Victoria 1977; and Julia Kristeva. *Revolution in Poetic Language.* (English translation by Margaret Waller.) New York: Columbia University Press, 1984.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 432

specifically how the little person acquires personality or selfhood via language acquisition, although this would, indeed, be a very interesting subject. I rather want to look at the interaction between the old man and the little person, and I should add the third character here, the old woman, who also plays a major role in the book. In addition, I want to examine how the old man presents and stages *himself* in the narration.

"Staging" is a word that is particularly suitable in the case of Þórbergur Þórðarson and his autobiographical works. The "self" or "selves" that are presented in his books are neither stable nor easy to pin down, and I think that Paul John Eakin's notion "registers of self"[7] is helpful here. In two of Þórðarson's books (*Íslenzkur aðall* (1938) and *Ofvitinn* (1940-41) (which describe his life when he was in his early twenties and lived alone in Reykjavík, far away from his family) we see him as a lonely and depressed outsider who doubts his potential and talent, who suffers immensely in his amorous endeavours and endures the humiliation of poverty – but only when he is alone. When he is among his friends (a group of wanna-be-poets) he is optimistic, cheerful and immensely convinced of his own genius and his potential as a lover. Here we could use Eakin's notion of "relational self"[8] to explain how such opposites can thrive together within one identity. Already in his breakthrough work, *A Letter to Laura* (*Bréf til Láru*, 1924), Þórðarson appears on the stage in miscellaneous roles; we see him as a revolutionary[9] (both regarding his political thinking and as a revolutionary of the literary form); we see him also as a fierce critic of the church and priests; as a ghost, a hysteric, not to mention that we see him become physically pregnant. In his self-descriptions Þórðarson respects no limits, whether we are talking about the limits of gender, of time and place or the limits of selfhood in general. In his childhood memoirs (*Í Suðursveit*, 1956-

---

7 Eakin, Paul John. *How our lives become stories. Making selves.* Ithaca and London: Cornell University Press, 1999: 1-42.

8 Eakin, 1999: 43-98. By "relational self", Eakin is emphasizing that our identity is always dependent on others; who we are changes, not only from time to time, but also in accordance with whom we are interacting with.

9 The word "revolutionary" applies here both in regard to the narrator's political opinions and to book's literary form. But not least does it apply to the narrator himself, or the subject of the book. *A Letter to Laura* heralded "modern literature" and "the modern man" in Icelandic literature.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 433

74) we meet, in the first volume, an eccentric and inquisitive child that has a unique and creative perception of nature and his environment in general. In the third volume, he appears as a strict paternalist (or governor) of "The State" of the children (which was a game they played, in which they simulated the rules and regulations of the society of grownups.) This author is, in fact, famous for his multiple identity presentations in his various works and many thus regard him basically as being a clown, constantly playing different roles and play-acting (I, for one, consider that view to be an oversimplification, if not a misunderstanding, of his works.)

But how does grandpa Sobbeggi present himself – or stage himself – in *The Hymn of the Flower*? As I have mentioned frequently, he refers to himself as "the old man". The main characters of the book are actually three. In the centre is the little girl, the little person who also goes by various nicknames: *Hegga la*, *Egga Óna* or, the most common one, *Lilla Hegga* (*Little Hegga*). The old man, Þórbergur, is *Sobbeggi afi* or *Grandpa Sobbeggi*. The third main character is his wife Margaret, who goes by the nickname *Mammagagga* or *Mamagagga*. As you can probably hear, the nicknames are actually the little girl's pronunciations of the "correct" names. The interaction between the old couple would also be an interesting subject matter for analysis, although that is not my focus here. I can just mention, that the old man describes the old woman as being the stronger, cleverer and braver of the pair – he himself being a kind of a wretch and a coward. In little Hegga's first years of life, Mamagagga serves as a kind of an interpreter between the old man and the infant toddler, as he is incapable of understanding her as well as she.

In the role of the old man, Þórðarson plays a typical grandfather, and the little Hegga's nickname for him refers to a grandfather. The relationship between a grandfather and grandchild is – given that things are normal – usually a relationship of warmth and trust; a grandfather is a person with whom a child should be able to seek refuge in times of trouble. Grandpa Sobbeggi is not always that kind of a protective grandfather. On the contrary, he very often teases the little girl and can be strict towards her at times when she is disobedient, or when she has fallen prone to the temptations of this world. His strictness, however, is never threatening and there is basically a very loving relationship between the two. The role that can be said

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 434

to be the most prominent, regarding the old man, is the one of a clever and slick educator. Not least is his cleverness contained in the way he interacts with the little person; he treats the girl as an equal – in so far that such a thing is possible in a relationship between a child and an adult. This does not necessarily mean that the old man goes *down to* the child's level to meet the girl's degree of maturity; it basically means that he treats her with the same respect as he would any other person, and he converses with her like he would converse with adults. Very often when Þórðarson and his wife had guests in their apartment, little Hegga was also invited; she was eager to attend and was welcomed:

> Grandpa Sobbeggi offered the little person a nice chair, because he respected her no less than his other guests. This tiny bit of God was still present in grandpa Sobbeggi, after all his deviltry in life. He did not know how to favour one before the other. The little person could sense this. In his mind most folks were kids, some where little kids and some where big kids, even a bit too big in regard to the size of their soul. And this was how he liked to speak to people. But sometimes he said too much and told improper stories, because he always felt that he himself was a kid.
>
> But he was, nonetheless, a rather slick educator. And he was clever in making folk talk in a way that the little person could also talk. (ÞÞ, 1954: 211)

There are two things that seem to be on the old man's agenda regarding the little person which we could define as *observation* and *intervention*. On the one hand, he is interested in observing the development of the child, observing how it attains subjectivity and agency through language acquisition and through its encounters with the world. But the old man is not only an objective observer or researcher of how the subject is born; on the contrary, he wants to *influence* how the little person develops, thinks and acts – or, in other words, there is considerable inculcation going on. And, he being "a rather slick educator", his intervention in and influence on little Hegga's thinking, as well as on her value system, is systematic and effective. The old man maintains that he has a noble goal; he wants to teach the little person to "know life as it is" (1955: 110). He says the following to little Hegga when she reacts angrily to a story he has told her, and refuses to listen:

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 435

> Well then. But this is a true story. This is how life *is*. Everybody should know life as it is, and all kids should say to the grown ups: "Teach me to know life, as it *is*!" You are 8 years old by now, and by then, children should know life, as it is. People think too little about teaching children to know life, as it is. But they are constantly teaching them to know life, as it is *not*. Children are constantly being lied to and fooled. So when the children grow up, they become liars and cheaters just like the grownups. Just imagine how many lies are told to children about God and the world beyond, and the policies and Russia and America and the communists and the rich people! (1955: 110-111).

The old man's intervention in little Hegga's way of thinking and acting is multifarious. His method of education and inculcation is basically through conversations, readings, showing and telling. Narrative plays a major part in his education, he knows that children love storytelling and he is a good storyteller. But behind each story there is a message and a lesson to be learned. Through conversations grandpa Sobbeggi – sometimes very cunningly – conveys his message to little Hegga, whether it concerns ethics or politics or, to take an example, simply the subject of healthy eating. Like most children, little Hegga has a sweet tooth. She is easily tempted with sweets and, what is worse, she likes Coca-Cola, which for grandpa Sobbeggi represents nothing less than American imperialism and oppression, and he is a staunch socialist who has faith in the Russian revolution. (Remember that this is during World War II, the Atomic bomb, the Korean War and the "Cold War".) The word that grandpa Sobbeggi uses for candy is "ullabjakk", which can perhaps be translated as "yuck" or, in plural, "the yucks of the world", and this is the temptation that little Hegga finds hardest to resist, in her earlier years.

Other issues grandpa Sobbeggi addresses frequently are the subjects of good and bad behaviour and how to distinguish between good and evil. But he also discusses issues like politics, religion and ethics. Here we can talk of an effective inculcation, whereas the old man's political views are very determined, as are his views on organized religion. But his education is not all inculcation, it is often very practical and even, at times, very philosophical. And I should add that frequently the aim of his education is purely entertainment. To give you some ideas of his "lessons" I can mention, as an example,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 436

that he shows the little girl his various instruments for measuring and testing, such as his compass, magnet, thermometer, altimeter, binoculars, magnifying glass, and teaches her how to use them. Through books and pictures he educates her about different animals and their ways. He also uses animal stories as parables, to teach her about human behaviour and feelings. In order to teach her about the unreliability of amorous affaires, he tells her a story of a calf and a lamb that fell in love in the spring, but by the autumn the calf had betrayed the little lamb-girl for a female calf from the next farm. The love affair had taken place on the farm where grandpa Sobbeggi was born and raised, so it is a true story – as are, in fact, all his stories, he repeatedly tells little Hegga.[10]

Grandpa Sobbeggi introduces little Hegga to the Icelandic folk- and fairy tale tradition and to the Icelandic sagas. (He likes old literature, but not modern literature; that part of the literary tradition he leaves to Mamagagga.) He very often tells the girl stories from his own childhood and upbringing on a very rural, primitive and isolated farm in South-East Iceland. They discuss death and the afterlife, and he tells her about the parallel psychic world he believes exists. He discusses the separation of body (the outer holster) and soul (the inner holster) after death; Þórðarson was a spiritualist and adhered to theosophy, like so many people all over Europe in the years between WW I and WW II. He discusses God and religion and his description of God is in accordance with his description of the parallel world; both are present everywhere. However, he is a firm adversary of the Church, of priests and organized religion. "My dear Hegga! Aren't you tired of all the lies about God the priests are telling you?" (1954: 171) he asks her, and when she responds eagerly: "They are not lying!" he firmly says: "Oh yes, they lie. They are telling you of God. But they know nothing of God. They don't know more about God than me or you, or your friend, Bidda, does." (1954:171)

One of grandpa Sobbeggi's recurring subjects is politics or what

---

10 Quite frequently in the book, Thórdarson, uses this phrase: "this is a true story but not fiction," and it is followed by: "If I were writing fiction, I would not use these words, I would say it like this:" – and then follows a sentence that is clearly a ridicule of novelistic writing style, most often the style of Halldór Laxness.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 437

they call "the policies".[11] Grandpa Sobbeggi is educating little Hegga about communism and class struggle, and he repeatedly celebrates Stalin – which could perhaps explain why the book has never been translated into other languages. And his political inculcation is, indeed, very successful, and Little Hegga frequently gets into trouble for her political views. At school she gets into fights with other children when she is defending Russia and communism. And sometimes it is very difficult for the little girl to face the evil situation of the world, in the fifties:

> Life is no fun, Mamagagga! I don't like living in this world, to tell you the truth. The Germans are shooting and killing. The Conservative paper is always lying and cheating, and the Americans are so cocky, that it is outrageous! But even though they are cocky, they will be arrested when they put out the water bomb.[12] Eisenhower wants to start a war in Iceland. And the Conservative paper wants to give Iceland to Eisenhower, so that he can start a war here. (1954: 192)[13]

When little Hegga gets older the conversations between her and grandpa Sobbeggi often turn into disputes and arguments, when she gradually becomes more independent and starts to doubt his wisdom. She, who had preferred his company and been his truthful disciple all her life, starts to get more interested in other, more exiting, things. The old man realizes that his work is done – now life itself must take over.

Although God had summoned Þórðarson to write the book and guided him in his search for tone, it was little Hegga herself that initiated the idea. When she was 8 years old, she had overheard some people talking about a story grandpa Sobbeggi had written about a

---

11 In the original text (i.e. the Icelandic text) Little Hegga mispronounces the Icelandic word for politics, and says "starfsmálin" instead of "stjórnmálin". An English translation equivalent of that mispronunciation could be "policies" instead of "politics"; both words (in both languages) make sense and are not unrelated. These kind of childish mispronunciations are common in the text of *The Hymn of the Flower* and add a certain charm to it.

12 "Water bomb" is her word for the Hydrogen bomb (Icelandic: Vetnissprengja).

13 This refers to the much debated issue of Iceland joining NATO and the placement of a NATO base in Keflavík, Iceland.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 438

girl called Skotta.[14] She became jealous and approached grandpa Sobbeggi and demanded that he write a book about her as well. Rejecting the idea at first, Þórbergur Þórðarson began writing the book only a year later. Little Hegga was quite pleased at first, but after the publication of the first volume she soon learned the downsides of fame. The book became very popular and little Hegga became the talk of the town. She was laughed at and teased in school and after a while she hated the book and was furious when she realized that grandpa Sobbeggi was writing a second volume. They argued and for days she refused to visit him or even talk to him. But, to cut a long story short, it gradually snowed over her anger and their loving relationship continued. But Helga Jóna Ásbjörnsdóttir, who is now in her late sixties, is forever doomed to be little Hegga, a leading character in one of Þórbergur Þórðarson's most loved books. And she has accepted her role with grace and gratitude; she occasionally gives interviews and talks about her relationship with Þórbergur Þórðarson; she allowed the publication of the letters Þórðarson wrote to her[15] over the years, until his death in 1974. In the letters he usually addresses her as little Hegga and, in fact, always uses the language and writing style of the book, regardless of her age. Helga Jóna named her eldest son Þórbergur – which is an honour usually bestowed upon your father, in the Icelandic naming tradition. She of course realizes better than anyone else, that grandpa Sobbeggi marked her for a lifetime; not only with his lessons over the years, which moulded her character and identity, but particularly with the book about how a bundle of rags became a person.

---

14 Þórbergur Þórðarson. „Viðfjarðarskotta." In *Viðfjarðarundrin*. Reykjavík: Helgafell 1943.

15 *Bréfin hans Þórbergs til lillu Heggu og Biddu systur.* (*Þórbergur Þórðarson's letters to little Hegga and sister Bidda*). Edited by Hjörtur Pálsson. Reykjavík: Vaka 1982.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 439

Soffía Auður Birgisdóttir er bókmentafrøðingur við Rannsóknarsetur Háskóla Íslands á Hornafirði og arbeiðir í løtuni við eini bók um Þórberg Þórðarson og ritverk hansara.

Soffía Auður Birgisdóttir is a literary researcher at Hornafjörður Rural research center [Rannsóknarsetur Háskóla Íslands á Hornafirði] and is currently working on a book about Þórbergur Þórðarson and his works.

Olav H. Hauge på færøysk

Idar Stegane

Abstract

In the article professor Idar Stegane discusses translations into Faroese by Heðin M. Klein of poems from Olav H. Hauge's *Dropar i austavind* (1966). Klein published his translations in *Nú ríður tú heim* (2005). By reading selected translations Stegane points on both successfully and not so successfully translated poems. He demonstrates that some texts at first may look satisfactory, but a closer look reveals that a more thorough reading of the original text and seemingly less felicitous choises of words in the target language have resulted in translations that by simple improvements might have been more satisfactory. Stegane also points on examples, where Klein's translations into Faroese are very good both semanticly and poetically.

Den store norske 1900-talslyrikaren Olav H. Hauge er etter kvart blitt omsett til mange språk. Det er kome bøker av han på minst 14 språk, i andre utgjer han større eller mindre delar av bøker, og tidsskrift kan ein òg rekne med, så det finst nok dikt av Hauge på over 20 språk.

Hauge er også utkomen på færøysk i omsetjing av Heðin Klein med 40 dikt i boka *Móti tøgnini* (2004) og 38 til i *Nú ríður tú heim* (2005). Alle dikta i den siste er frå Hauge si samling *Dropar i austavind*, og i det fylgjande vil eg kommentere omsetjingar frå boka. Diktet "Yver hengjemyri" innleier fyrste utgåva av denne boka. Heðin Klein har gitt det tittelen

Á flotkelduni

Tað eru klóturnar av øllum trøunum sum eru dottin
um koll her, sum ger at tú kanst ganga
tryggur á flotkelduni.
Slíkar klótur halda sær leingi, tær kunnu

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 441

hava ligið her i mong hundrað ár,
og tó er ein moyrknað leivd
eftir av teimum undir mýrini,
tær hjálpa til at halda tær uppi,
so at tú sleppur heilskapaður yvirum.
Og tá ið tú skúgvaði frá á fjallavatninum
varnaðist tú, at minnið um tann deydningin
sum druknaði seg her einaferð,
hjálpti til at halda másaliga práminum uppi.
Hann, tann vitloysingurin, læt lív sítt upp i hendurnar
á vatni og ævinleika.

Yver hengjemyri

Det er rotstokkane av alle trei som har stupt
uti her, som gjer du kan gå
trygt yver myri,
Slike stokkar held seg lenge, dei kan
ha lege her i hundratals år,
og endå er det eit morke skrimsel
att av dei under mosen,
dei er enno med og ber
so du kjem frelst yver.
Og når du skyv ut på fjellvatnet,
kjenner du at minnet um den kaldingen
som drukna seg her ein gong,
er med og ber den skrale pråmen.
Han, den galningen, trudde livet sitt
til vatnet og æva.

Vi kan tenkje oss dikt-eg-et ståande framfor ei hengjemyr i utmarka. Han skal over, men er det trygt å gå? Ja, det er det, for her ligg stokkar under mosen. Det er rett nok gamle stokkar, men dei er sterke framleis og "med og ber / so du kjem frelst yver". Eg-et presenterer så ein parallell situasjon på stranda ved eit fjellvatn. Her er det òg spørsmål om å kome seg over og no i ein skral pråm. Det finst eit minne om ein "kalding" som drukna seg her ein gong, og det minnet er òg "med og ber". Denne "galningen" var så modig eller tillitsfull at han "trudde livet sitt til vatnet og æva".

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 442

Den fyrste kommentaren min gjeld overskrifta. I originaldiktet er det alt her uttrykt rørsle. Eg-et eller du i diktet skal ikkje stå still over myra, men skal over til den andre sida. Heile diktet handlar om det å kome seg *over*. Men Klein brukar preposisjonen "á", også i linje 3. I linje 9 har han derimot "yvirum", og ein undrast på om han ikkje kunne brukt det dei to gongene før òg, slik originalen har "yver" tre gonger, i overskrifta og linje 3 og 9? Altså "yvir um flotkelduna"? Det er eit sterkt brot med originalen å ta bort denne meiningsfulle gjentakinga.

Når Hauge skriv om rotstokkane som enno ligg i myra og ber vandraren, brukar han verbet "stupa" om fallet. Stokkane har "stupt". Ordet er no mest kjent i samband med bading, stupe ut i sjøen, ut i bassenget. Men det er elles brukt om å døy, gjerne i samband med strid. I Per Sivles dikt "Thord Foleson" heiter det etter Snorre Sturlusons *Heimskringla* om Thord då han var blitt råka av den pila som vart banen hans, at han støytte merkestonga i jorda og seig sjølv såra ned: "Og gamla Soga, / ho segjer so, / at Thord han stupte, men merket det stod." (Sivle 1894, 2007, 22) Og i det groteske diktet "Svarte-Mattias" av Jakob Sande (Sande 1929, 1998, 48) minnest Mattias eit slagsmål og drap som hadde ført til at han "tolv år på tukthus laut svi": "– Å men fan kor han blødde, det svine, / då han endeleg so hadde stupt!". Ordet "stupa" i denne tydinga finst også på svensk. Men i omsetjing både til svensk og andre nærskylde språk – dansk, tysk, nederlandsk og engelsk – er brukte nasjonale variantar av "falle". Semantisk er det nærliggjande sidan det òg kan ha med død å gjere, falle i strid. Også færøysk har "falla" i tydinga falle og døy, men Klein vel å skrive (l. 1–2) at trea "eru dottin / um koll".

Eit problem knyter seg til ordet "frelst" i linje 9. Det finst på færøysk òg og ser der ut til nokså eintydig å gjelde "frelse" i kristen religiøs forstand. På norsk er det verdsleg, men religiøse konnotasjonar er også moglege. Og i dette diktet kling dei nok med. Diktet handlar om offer. For det fyrste kan vi seie at trea som har *stupt* ut i myra og lagt rotstokkane att etter seg for oss til å gå over på, har ofra seg. Offeret blir teke opp att i linje 11–13 der det heiter at "minnet um den kaldingen / som drukna seg her ein gong, / er med og ber den skrale pråmen." Her omset Klein "kaldingen" med "deydningin", kanskje etter Torben Broströms omsetjing til dansk "død-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 443

ningen" (Hauge 2004), noko som openbert er ei mistyding. Hauge kallar han "kaldingen", og då kaldingen ofra seg ved å "drukna seg her ein gong", var han verken lik eller spøkjelse, han var ikkje dauing, men han var kjøleg og klar til sinns og dristig. Og minnet om djervskapen hans den gongen har verknad her og no, "er med og ber"; Klein har dessverre mist denne understrekinga som ligg i den nøyaktige gjentakinga av notidsform mellom 9. og 13 linja og har her brukt fortid, "hjálpti til". Kalding-figuren kjem att i linje 14. Då kallar Klein han "vitloysingurin", og det er rett nok at ein "galning", som han her blir kalla i originalen, er sinnsjuk, eller "galen" på meir folkeleg språk. Men ein "galning" kan òg stå for eigenskapar som vi beundrar, ein dristig person som kan utføre dådshandlingar. Her kan det òg vere religøse konnotasjonar; han "trudde livet sitt til vatnet og æva", "læt lív sítt upp í hendurnar / á vatni og ævinleika". Hans handling den gongen, så meiningslaus og "feil" ho kan verke, har blitt eit offer som hjelper oss no, "er enno med og ber".

Problem med orda "stupt" og "frelst" gjer det til ei utfordring å setje om dette diktet. Om Klein hadde valt "fallin" i staden for "dottin", hadde han vonleg fått med seg ei tyding som ligg nærare "stupt". Når det geld "frelst" har han nok gjort heilt rett i ikkje å velje same ordet på færøysk fordi det ville ha gitt for eintydig religiøse assosiasjonar. Hauge bruker "frelsa" i to dikt til i *Dropar i austavind*. Det eine er "Bruk ikkje sandpapir", "Brúka ikki sandpappír" med verselinja "rett ikkje skifaret som bar deg frelst yver hamrane". Her har Klein brukt same verbet som i "Á flotkelduni": "rætta ikki skíðslóðina, sum bar teg heilskapaðan um hamrarnar". I det vesle diktet "Skjer", "Sker", har han brukt eit anna ord "bjarga".

Det er mange skjer i sjøen	Mong eru skerini í sjónum.
Likevel vart det	Kortini var tað
eit skjer	eittans skerið
som vart frelsa di.	sum bjargaði tær.

Eg trur Klein har valt rett her, i begge tilfella. "Heilskapaður" kan på norsk gi assosiasjonar i retning av å bli frisk frå sjukdom, heilast, berge seg; på norsk ville det næraste vere "heilskinna", kome seg heilskinna gjennom ein vanske, ei utfordring. Tilsvarande kan ein seie om "bjarga" (norsk: "berge"/"berga").

Semantisk sett har Klein valt ord som lig nær det norske "frelst",

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 444

slik Hauge brukar det. Litt meir problematiske er det rytmiske. Linja "so du kjem frelst yver" har seks stavingar og eitt utheva trykk, nemleg på sjølve det sentrale ordet "frelst". Linja "so at tú sleppur heilskapaður yvirum" har dobbelt så mange stavingar. Det gode er at ein her òg fornemmer eit hovudtrykk på den sentrale stavinga "heil-". Det er blitt fleire lette stavingar på færøysk, på grunn av eit meir komplisert system av endingsmorfem både i substantiv, adjektiv og verb. Men ein må likevel spørje om det er naudsynt å putte inn så mange småord som ikkje minst talemålsprega språkbruk ofte kan greie seg utan.

Hauge har, særleg i *Dropar i austavind*, mange korte dikt som ein skulle tru det var ei utfordring å setje om. Det alt siterte "Sker" viser at det kan gå bra og stundom svært godt. Eit døme kan vere "Morgon ved fjorden", "Morgun við fjørðin":

Rutebåten bryt	Rutubáturin brýtur
svartstill sjø,	svart-kyrran sjógv,
velter platejarn	veltir plátujarn
mot grønt land.	móti grønum landi.

Det einaste avviket i ordvalet her er "svart-kyrran" for "svartstill". Adjektivet hos Hauge er parallelt til substantivet "svart(e)stille". I den færøyske ordboka står berre "svartastilli", ikkje eit parallelt adjektiv, men dersom Klein har laga det samansette ordet "svart-kyrrur", kunne han kanskje like godt ha laga "svartastillur" av "svartastilla"?

Boktitteln i *Dropar i austavind* heng for det fyrste saman med at det sjeldan regner frå aust på Vestlandet, og om det regner frå den kanten, er det kanskje berre nokre få dropar. Men dropar i austavind, kan òg metaforisk peike mot dei korte, ofte samantrengde dikta og minne om austlege kortdikt, både frå klassisk kinesisk lyrikk og ikkje minst dei japanske kortformene, særleg då haiku-dikta. Såleis er nettopp "Morgon ved fjorden" nemnt av Hauge-kjennaren Hadle Oftedal Andersen. Han siterer fyrst denne haikuen av Basho, omsett av Paal-Helge Haugen:

Gammal dam
Ein frosk hoppar:
Lyden av vatnet.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 445

og skriv så: "Ein merkar seg at rørsla i vatnet, det som bryt inn i det stille og skaper noko nytt i møtet mellom hendinga og det uforanderlege, gjer at dette vesle Hauge-diktet tangerer haikuen ovanfor." (Andersen 2002, 29–30) Eit anna dikt av same type som Klein har fått til, heil reint, er "Sverdet", "Svørðið":

Sverdet	Svørðið
skjer,	sker,
vert det drege,	verður tað drigið,
um ikkje anna	um ikki annað
– so luft.	– so luft.

Heðin Klein lèt boka si ta til med det diktet som også Hauge tok til med, "Yver hengjemyri" / "Á flotkelduni". Og han har gitt boka tittel etter ei linje i eit anna dikt "Ogmund rid heim" / "Øgmundur ríður heim".

Du kunde godt venda heim.	Tú kundi sanniliga fara heimaftur.
Ingen jorsalfar hadde lenger veg.	Eingin jorsalafari hevði longri leið.
Stengd av drivis i Kvitehavet,	Darvaður av rekísi í Hvítahavi.
Lange var elvane i Russland.	Langar vóru áirnar í Russlandi.
Med askespjot frå Spånheim	Við askarspjótum av Spónheimi
stod de ved Jeriko.	stóðu tit við Jeriko.
No rid du heim yver sletta i Ungarn.	Nú ríður tú heim eftir sløttum í Ungarn.
Kveldsoli skin,	Kvøldsólin skín,
og vinden helsar frå nord.	og vindurin heilsar norðaneftir.
Då ser du skautet på Vassfjøro	Tá sært tú skeytið á Vassfjøro.
Tårone dryp under hjelmen.	Tárini dryppa undir hjálmi.

Ogmund er nemnd i *Soga um Håkon Håkonsson*. Han heldt til på handel i Kvitsjøen og drog søretter gjennom Russland på pilgrimsferd til Jorsal (Jerusalem). "Derifrå for han attende til Noreg, og ferdi hans vart mykje ordgjeti." (Sturla Tordarson 1928, 70) Framstillinga i soga er svært knapp. Det er også diktet, ei knapp forteljing på elleve linjer. Det er blitt eit særleg sentralt dikt med di det er hogge inn på minnesteinen som står i sentrum i Ulvik. Det var tale om ein stein medan Hauge levde. Men han sette seg imot og sa at dei kunne reise ein stein over Ogmund i staden. Slik står det no ein stein som minner om dei begge. I tillegg til Spånheim (etter skrivemåten Spánheim i soga; no Sponheim) er Ulvik, heimbygda til Hauge, også markert med fjellnamnet Vassfjøro. Vassfjøro er eit landemerke. Det er høgste fjellet i bygda, ein rund skalle som det gjerne ligg snø på

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 446

lenger enn andre stader. Namnet er eit hokjønnsord, så skautet på Vassfjøro er personifisering av fjellet til ei kvinne med kvitt hovudplagg. Skaut var namn på hovudplagg både til festbunad og til kvardagsbruk. "Skeyt" står ikkje i ordboka som nemne for hovudplagg, men Klein forklarar bruken av det i ein note.

I dette diktet brukar Klein med rytmisk hell ubunden form i dativ eit par gonger der Hauge har bunden form og slepp dermed unna ei ekstra staving. Det gjeld "Hvítahavi" i 3. linja og "hjálmi" i siste. Men han lagar òg to-tre lange rytmisk bylgjande ord der Hauge har skarpe einstavingar. Slik har han fått det firestavings "sanniliga" og det trestavings "heimaftur" i staden for dei to einstavings taktslaga "godt" og "heim". Kva skulle vere i vegen med "Tú kundi væl fara heim"? Og kunne det ikkje i 9. linja heite "og vindurin heilsar av norðri"? Jamfør omkvedet i songen "Teir sigla so væl" av Hans Andrias Djurhuus: "– Av vestri blæsur byrur yvir báru –". Klein har her og andre stader ein tendens til å leggje inn slentrande pratete sekvensar og ord der Hauge har strenge og strame, understeka og framheva ord i trykkposisjonar, gjerne som einstavings utgang av verselinjene: "har stupt", "er med og ber", "venda heim", "helsar frå nord", "sverdet / skjer", "so luft". Eg ser at dette mange gonger stiller særlege krav på færøysk på grunn av kasusendingane, men ein liten trykklett vokal til slutt har mindre å seie når tyngda ligg på rotstavinga i eit elles einstava ord. Difor går "av norðri" fint medan "norðaneftir" verkar slapt. I det siste diktet eg skal nemne synest Klein ha vore meir merksam på dette:

Berget i fossen	***Hellan í fossinum***
Dei er nifse og agelege,	Teir eru daprir og ræðandi,
sidemennene dine òg,	síðumenn tínir eisini,
dei med skjelv	eisini teir skelva
so kaldvæta dryp.	so ísvætan drýpur.
Deg ser me ikkje,	Teg síggja vit ikki,
men me veit du er der:	men vit vita at tú ert har:
ein sterk rygg,	ein sterkur ryggur,
ei ubroti trass	eitt óbrotið treiskni
under villdyret som	undir villdjórinum sum
kastar seg	kastar seg oman
yver deg	yvir teg
i grønt ras,	í grønum lopi,
tygg skum,	tyggur hjóm

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 447

stampar	og trampar
i botn.	í botn.
Ein ettersumar kan vinden	Ein síðsummardag kann vindurin
slå silkeragget	sláa silkihárið
til sides.	til viks.
Då ser me	Tá síggja vit
dragi dine:	tíni drøg:
ikkje kaldgrøne	ikki kuldagrøn
tærde drag	tærd drøg,
men kvitskura	men hvítskúrað
truskuld.	sakloysi.

Her må ein sjå føre seg ein foss som for det meste fyller laupet sitt nedetter fjellsida. Sidemennene er fjellstykke på begge sider, men det er også fjell eller berg bak fossen, og dette kjem berre til syne når vassføringa om ettersommaren, då snøen er borte or fjellet, er så lita at ein av og til kan sjå dette berget. Vi har å gjere med ei allegorisering der fjellformasjonane vert framstilte som dyr, dei på kvar side som villdyr. Berget i fossen ser ein ikkje, men veit om det, og opplever det som ein annan skapning, ikkje eit rasande villdyr, men ein som har krefter og strir imot, ikkje lét seg underkue. Denne skapningen blir nok òg oppfatta som eit dyr, for då diktsubjektet, vi (me), endeleg kan få ein glimt av det, skjer det når sommarvinden blæs den tunne sildra av fossevatn unna, så berget viser fram. Vatnet som blæs unna, vert nemleg omtala som "silkeragget". Ragg er rett nok hår, som Klein har omsett det med, men det er dyrehår, og kanskje nettopp villdyrhår, men når det er omtalt som "silkeragg" må det likevel vere noko anna og mildt òg; det blir som eit paradoks i sjølve dette eine ordet. Og bak silkeragget, forhenget liksom, som blir slege til sides får "vi" sjå det vi ikkje visste. Vi visste at berget var sterkt og trassig og ikkje gav seg over, men visste ikkje at kampen mot overmakta ikkje var ein nedbrytings- og tæringsprosess, men ein reinsingsprosess; berget står fram fullstendig reingjort og som truskuld.

Det er to ord her som er vanskelege. Det eine, "silkeragget", kunne ein ynskje eit tilsvarande ord for i målspråket, og kva med "silkifaks" eller "silkifeldur"? Men om det ikkje er mogleg, får ein nøye seg med at motsetningane likevel kjem fram. Det endå vanskelegare og svært viktige ordet er det som diktet sluttar med, "trus-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 448

kuld". Hein har brukt "sakloysi", og det dekkjer truleg nokså godt. Den som er truskuld, er nok saklaus eller uskuldig, men vedkomande er også naiv i positiv meining, barnleg uskuldig altså, og vonleg dekkjer "sakloysi", eller eventuelt "góðvarni", det òg.

Elles er det fint å observere at Klein i omsetjinga av dette diktet meir enn i somme andre har late seg rive med av rytmen og også av farten. Det er noko uavvendeleg i fyrste avsnittet der diktet kastar seg som ein foss nedover sida og så gjer ein stogg mellom dei to avsnitta, også understreka av fyrste linja etter avsnittsmarkeringa, som er lengre enn andre linjer og har hovudtrykk på situasjonen og aktøren, "ettersumar" og "vinden" og ikkje mindre merkande på færøysk; "síðsummardag" og "vindurin". Kanskje er farten i fyrste avsnittet størst i originalen, men her er iallfall ikkje gjorde andre forlengingar enn dei som grammatikken påbyr.

Det kan vere ulike måtar å setje om dikt på frå andre språk. Vi snakkar stundom om gjendikting eller attdikting. Då er dei filogiske krava kanskje komne meir i bakgrunnen til føremon for ein friare framgangsmåte. Det kan sjølvsagt føre til gode dikt på målspråket, men som av og til kan seiast å stå minst like nær attdiktaren som diktaren. Det kan tene som orsaking for mindre nøye filologisk arbeid, men er attdiktaren også ein god diktar, kan det verte bra lyrikk.

Når det gjeld omsetjing av Hauge til andre språk, er iallfall den amerikanske lyrikaren Robert Bly ofte døme på ein slik attdiktar. No er Bly ein god lyrikar så dikta vert gjerne gode, men av og til kan dei verte like mykje Bly-dikt som Hauge-dikt på engelsk.

Stundom kan ein òg få inntrykk av at omsetjaren ikkje vågar å fylgje originalen av redsle for ikkje å skrive "korrekt" i sitt eige språk, eller for å tydeliggjere. Som når Klein skriv "heimaftur" for "heim", norðaneftir" for "frå nord", eller avsluttar ei opprekning med "og" framfor siste leddet når Hauge berre har eit komma til, i "Hellan í fossinum" (dei seks siste linjene i fyrste avsnittet). Nett det at omsetjarane ikkje vågar i sitt språk det den originale diktar har gjort i sitt, kan vere eit hinder for gode omsetjingar.

No er det likevel slik som eg har vist, at Heðin Klein har gjort gode omsetjingar og stundom nesten gode. Det er ikkje godt å seie kva

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 449

slags konsulentar han har hatt. Men det som er heilt klårt, er at det til slikt arbeid trengst konsulenthjelp, same kor god diktar og filolog omsetjaren er.

Litteratur

Andersen, Hadle Oftedal 2002. *Poetens andlet. Om lyrikaren Olav H. Hauge*, Samlaget. Oslo.

Djurhuus, Hans Andrias 1983. "Teir sigla so væl", *Songbók Føroya Fólks*, 8. útg., H.N. Jacobsens Bókahandil, Tórshavn.

Hauge, Olav H. 1966. *Dropar i austavind*, Noregs Boklag, Oslo.

Hauge, Olav H. 2008. *Dikt i samling*, 8. utg. 2. oppl. Samlaget, Oslo.

Hauge, Olav H. 2004. *Dråber i østenvind*. Oversat af Torben Broström i serien Borgens verdenslyrik fra det 20. århundrede, Borgen, København.

Hauge, Olav H. 2005. *Nú ríður tú heim*. Heðin M. Klein umsetti, Bókadeild Føroya Lærarafelags, Tórshavn.

Klein, Heðin M. *Móti tøgnini. Egnar yrkingar og týðingar eftir Olav H. Hauge*, Mentunargrunnur Studentafelagsins.

Sande, Jakob 1929. *Svarte næter*, Gyldendal, Oslo.

Sande, Jakob 1998. *Dikt i samling*, 4. utg., ny og auka utg. ved Einar Økland, Gyldendal, Oslo.

Sivle, Per 1894. *Noreg. Nationale Digte*, Olaf Norli. Kristiania.

Sivle, Per 2007. *Dikt i samling*, Norsk Bokreidingslag. Bergen.

Tordarson, Sturla 1928. *Soga um Håkon Håkonsson*, umsett av Kr. Audne, Samlaget, Oslo.

Idar Stegane dr.philos., professari emeritus og hevur starvast á deildini fyri málfrøði, bókmentafrøði við Universitetið í Bergen.

Idar Stegane dr. philos., professor emeritus. Worked on Department of Philology and Literature at Bergen University.

Eine alte, alte Geschichte

Verena Stössinger

Abstract

The (literary) text revisits the first part of the Faroese legend of the "seal woman" ("Kópakonan", in: Færøsk anthologi ved V. U. Hammershaimb, København 1891, reprinted 1969, vol. 2, pp. 345–348), and drives it into repetitions, loops, and variations. Referring back to the narrative structure of the legend, it revisits the two protagonists – the Mikladals man and the beautiful seal woman whom he strives to conquer and possess – and explores possibilities to spare them the old and well-known story with its rigid dualism, and break its spell.

Er stand da und blinzelte in die Sonne. Sie stach, obwohl es Winter war. Schien ihre Kraft in einem einzigen Strahl zu bündeln.

Als sie hinter Wolken verschwand, atmete er auf und schaute über das Meer. Über den Himmel, und dann am Ufer entlang, wo das Wasser an die Felsen schlug, und auf einmal sah er die Höhle. Sie lag nur wenig über der Wasserkante. Er schaute genauer hin; doch, da war eine Höhle. Er hatte sie noch nie gesehen, obwohl das Haus, in dem er jetzt wohnte, ganz in der Nähe war.

Seltsam, dachte er; hier bin ich doch auch schon gewesen! Dass ich diese Höhle nie gesehen habe – sie schien ihm schliesslich gross genug; breit und offen war sie, wie ein Mund. Ein Schlund. Und existierte also wirklich; nicht nur in der Geschichte, die man sich erzählte und die behauptete, dass hier jeweils die Seehunde an Land kamen. Genau an dieser Stelle. Hier würden sie an Land schwimmen, hiess es, aber nur einmal jedes Jahr, in der Dreikönigsnacht; dann robbten sie in die Höhle, zögen ihre Felle aus und wären für eine kurze Zeit wieder Menschen, Männer und Frauen, alte und junge, wie zu der Zeit, bevor sie sich dem Wasser überliessen, diesem

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 451

nassen Tod. Kämen an Land, zögen die Felle aus und tanzten und feierten eine Nacht lang auf Menschenart. Und die Geschichte, die alle auf den Inseln kannten, erzählte von dem Mann, der die Wiedergänger bei diesem Tanz beobachtete. Und eine junge Frau unter ihnen entdeckte und sich sofort in sie verliebte, weil er sie so schön fand; und dass er ihr das Fell weg nahm, während sie tanzte, und sie damit ins Leben zurück zwang und zu seiner Frau auf Erden machte, was ihm jedoch nur Unglück brachte.

Geschichten sind Geschichten, dachte der Mann, aber die Höhle gibt es nun offenbar. Denn da lag sie. So nah. Er kauerte sich hin. Es war Nachmittag, er würde lange warten müssen, bis die Seehunde kamen (wenn dies denn wirklich ihre Höhle war). Das machte ihm aber nichts aus. Er hatte Zeit und ihm war warm, auch dann noch, als es dunkel wurde – weg zu gehen gestattete er sich nicht, als könnte die Höhle sonst wieder verschwinden; und schliesslich, nach ein paar langen Stunden, kamen die Seehunde tatsächlich. Es waren viele; erstaunlich viele, fand er.

Sie schwammen direkt auf die Küste zu, es war inzwischen Nacht geworden: die Dreikönigsnacht. Sie hoben und schoben ihre Leiber an Land; da schüttelten sie sich aus den Fellen und waren wieder Menschen. Alte und junge, sah er, beiderlei Geschlechts, und unter ihnen war auch eine junge Frau. Er konnte nicht mehr wegschauen, nachdem er sie erblickt hatte, so schön kam sie ihm vor. Er sah ihr zu, wie sie sich bewegte, und schaute auch immer wieder zu der Stelle hin, wo sie ihr Fell ausgezogen hatte; und während sie noch tanzte, ging er hin, nahm es und versteckte es. Und als sie es dann suchte und nicht mehr fand, herumirrte und zu weinen anfing, ging er auf sie zu. Es wurde eben hell.

"Was willst du!", fragte sie.

Er nahm ihren Arm und zog sie an sich. Sie fühlte sich kühl und weich an, zart wie eine geschälte Frucht. Er versuchte, nicht an die Geschichte zu denken, die ihn bei der Höhle hatte warten lassen. Und daran, dass sie nicht gut ausging.

"Ich friere", sagte die Frau und weinte wieder.

"Ich habe ein Haus", antwortete der Mann und strich ihr über die Brust, "ein Herdfeuer und ein Bett. Da wird dir wieder warm."

"Ich möchte da aber nicht hin", weinte sie.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 452

"Hier draussen erfrierst du", sagte er und zog sie hinter sich her. Und er beeilte sich, weil sie doch nackt war. Das musste nicht gleich jeder sehen.

Was schafft man, wenn man etwas will? Und was verändert sich, weil man etwas weiss, auch wenn man es nicht wissen will? Es gibt Wärme und Kälte, Tage und Nächte, Nähe und Unvereinbarkeit und alles Gegensätzliche reibt sich auch immer aneinander. Geschichten, dachte der Mann, geben vielleicht nur vor, mehr zu wissen als das Leben? Er nahm die Frau jedenfalls mit in sein Haus (was sollte daran ungut sein?). Es war zwar klein und schmutzig und die Tür liess den Wind herein, aber es hatte ein Herdfeuer und ein Bett, wie er ihr versprochen hatte, und einen Tisch und eine Bank hatte es auch. Im Vorratshaus hing Trockenfleisch und Fisch und hinter dem Haus stand eine magere Kuh. Er hatte also nicht gelogen. Und er liebte die Frau und zeigte es ihr, so gut er das konnte. Und sie spürte es; wärmte sich an ihm und liess sich von ihm lieben. Doch als sie zwei Kinder zusammen hatten, verliess sie ihn dennoch ohne zu zögern.

Es war an dem Morgen, an dem er zum ersten Mal vergass, die Truhe abzuschliessen, in der ihr Fell lag. Zum ersten Mal. Sie wartete, bis er zur Arbeit gegangen war, dann öffnete sie die Truhe und nahm das Fell heraus – er war auf See und konnte sich nicht wehren. Sie strich darüber hin, es war noch immer glatt und glänzend, schön und hell, und sie schämte sich nicht für das, was sie tat. Das Fell war ihr Fell, und das Leben, das sie jetzt führen musste, war noch immer nicht ihr eigenes geworden. Sie roch an dem Fell und roch das Meer; stellte den Kindern noch etwas zu Essen hin, löschte das Feuer aus, legte den Wollrock und den Ring, den der Mann ihr geschenkt hatte, neben die Türe und ging. Hinunter zur Klippenkante. Stand da eine Weile erst noch am Wasser (nein, sein Schiff war noch nirgends zu sehen) und schickte ein klagendes Bellen in den Wind; dann zog sie sich das Fell über – es passte ihr noch immer, darüber freute sie sich sehr – und sprang ins Meer.

Das Meer war gut zu ihr, gut wie in der Erinnerung. Weich und weit. Sie spürte ihren Körper wieder und die Kraft, die darin sein konnte. Kraft und Zuversicht, und dazu etwas Leichtes, was auf der Erde nie

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 453

zu spüren war. Sie dachte noch einmal an den Mann zurück, den Guten, der Tag für Tag mit den anderen im Schiff hinausfuhr und Fische fing; er brauchte sie nicht, auch wenn er sagte, dass er sie liebte. Er konnte seine Fische auch selber trocknen und wieder aufkochen, und die Kinder, die inzwischen vielleicht aufgewacht waren, würden sich daran gewöhnen, ohne Mutter zu sein.

Für den, der verlassen wird, ist es hingegen nicht so einfach. Auch wenn er natürlich nicht der einzige ist, der so etwas erlebt.

> Es ist die alte Geschichte,
> doch bleibt sie immer neu;
> und wem sie just passieret,
> dem bricht das Herz entzwei,

hat Heinrich Heine geschrieben. Er kannte die färöischen Sagen vermutlich nicht, hatte diese Höhle nie gesehen und wusste auch nicht, dass die Menschen auf diesen Inseln Seehunde werden, wenn sie meinen, auf Erden nicht mehr leben zu können – aber vom Leid der Verlassenen wusste er zweifellos. Von ihrer Not. Und auch von der Wut, die dieser Schmerz freisetzen kann. Dieser Mann jedenfalls, der gerade verlassen worden war, wurde sehr wütend, als er abends mit den Fischen, die er gefangen hatte, zurück kam und sah, dass die Frau verschwunden war. Sie hatte die Truhe geöffnet, sah er, das Fell herausgenommen und war damit weg gegangen, und die Wut war das Einzige, was er sich zugestand. Diese grelle Wut (während die Kinder noch vor Hunger weinten). Hatte er seiner Frau denn nicht alles gegeben? Und lebte er etwa besser als sie? Was gab ihr das Recht, ihn alleine zu lassen, ihn und die Kinder? Er wütete ein paar Tage lang, dann hielt er es nicht mehr aus; er brachte die Kinder zu seiner Schwester, die Kuh zum Nachbarn, liess sich anheuern für lange Fahrten und verfluchte die Frau, die ihn verlassen hatte. Und konnte sie doch nicht vergessen. Weil sie so anders war als die Frauen im Dorf. Wie sie schauen konnte, zum Beispiel; mit diesen grossen Augen. Und dann ihr Körper … Die helle Haut zwischen Hals und Brust, und der Himmel zwischen ihren Beinen. Und er erschrak darüber, dass ihm manchmal, nachts, der Gedanke kam, dass es auf Erden doch noch mehr geben könnte als Fisch und Wind, ein ordentliches Haus, eine Frau im Bett und die Hoffnung auf einen

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 454

guten Fang … Und sass eines Winters, als er wieder einmal zu Hause war, in der Nähe der Höhle, wo er die Frau zum ersten Mal gesehen hatte.

Sass da. Sah den Möwen zu, hielt dem Wind stand und ertrug die Zeit, die verging. Auch als es kühler wurde und dunkel. Es war wie damals, als er zum ersten Mal hier sass, man konnte meinen, die Zeit sei gar nicht voran gekommen. Allein war er ja schon damals gewesen, und die Höhle war auch immer noch da. Und auf einmal sah er die Seehunde kommen. War es denn die Dreikönigsnacht? Sie schwammen jedenfalls auf die Küste zu und hoben und schoben ihre Leiber an Land; schüttelten sich aus den Fellen und waren wieder Menschen. Es musste die Dreikönigsnacht sein! Denn er sah alte und junge, beiderlei Geschlechts; und unter ihnen war auch eine junge Frau. Sie erinnerte ihn an seine Frau und an damals, an die Nacht, als er sie zum ersten Mal gesehen hatte, und die Wut war auf einmal auch wieder da und er wusste: diesmal würde sie seiner Liebe nicht entgehen. Diesmal nicht! Und er prägte sich ein, wo sie ihr Fell hinlegte. Und während sie noch tanzte, ging er da hin und nahm es an sich, versteckte es. Und als sie es später suchte, herumirrte und schliesslich zu weinen anfing, ging er möglichst unbeeindruckt auf sie zu. Es wurde eben hell.

"Was willst du?", weinte sie.

"Dich", sagte er. Er zog sie hoch und nahm sie in den Arm. Er versuchte, nicht an früher zu denken.

"Ich friere!", sagte die Frau und wand sich.

"Bald frierst du nicht mehr", antwortete er und fasste ihr an die Brust. "Ich habe nämlich ein Haus mit einem Herdfeuer und einem Bett."

"Ich werde dir Unglück bringen!", drohte sie.

"Unglücklich bin ich längst."

Er nahm sie mit in sein Haus. Zeigte ihr den Herd und das Bett, das Vorratshaus und die Kuh, die hinter dem Haus angepflockt war, und gab ihr den Rock und den Ring. Und ging nach der ersten Nacht hinaus und verbrannte ihr Fell; was einmal passiert war, sollte nicht wieder passieren.

Das Fell brannte schlecht, der Rauch hing lange in der Luft. Bis

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 455

er sich verzog. Und der Alltag einzog in das Haus. Der Mann fuhr Tag für Tag – wenn das Wetter es denn zuliess – mit seinen Bootskameraden hinaus und fischte, das war sein Beruf und das, was ihm so viel einbrachte, wie er zum Leben brauchte, und die Frau war zu Hause und tat, was da zu tun war. Und wenn sie traurig und einsam war (was er vor allem in ihren Augen sah, sie sprach ja nicht viel), dachte sie an das Fell und daran, dass sie es sich jederzeit wieder anziehen konnte. Weggehen konnte. Irgendwo musste es noch sein, vermutlich in der Truhe, andere Verstecke gab es ja nicht. Sie würde die Truhe aufbrechen, das Fell anziehen und weggehen. Das war ihr Trost, auch wenn der Mann im Grunde ganz in Ordnung war und sie gern hatte. Aber Ordnung ist noch lange kein Leben, auch wenn man dafür geliebt wird, und deshalb leuchtete ihr der Trost; leuchtete immer stärker, als sie in der Hütte schon zweimal Mutter geworden war und alles bloss immer schwerer wurde. Dunkel, arm und schwer.

Und als der Tag kam, wo sie es nicht mehr aushielt, brach sie die Truhe auf. Der Mann war auf See und konnte sich nicht wehren, und die Kinder schliefen. Sie nahm ein Stück Eisen und brach den Deckel auf. Doch die Truhe war leer, das Fell war weg; die Frau schrie auf und schaute hinter die Truhe und unter sie, überall hin, aber das Fell war nirgends zu finden, die Kinder wachten auf und begannen zu weinen – da rannte sie hinaus, liess alles hinter sich, lief geradewegs auf die Küste zu und schrie gegen den Wind an, es klang wie ein heiseres Bellen. Dann sprang sie ins Meer. Und ertrank und wurde zu einer Seehundfrau, genau wie alle, die sich auf diesen Inseln aus dem Leben stürzten.

> Es ist die alte Geschichte,
> doch bleibt sie immer neu …

und der Mann war ausser sich, als er abends, vom Fischen zurück gekehrt, die Frau nicht mehr fand; wie hatte sie ihm denn entkommen können? Wo er ihr Fell doch verbrannt hatte! Hatte sie mehr als ein einziges Leben? Oder war sie bloss falsch gewesen und hatte ihn ausgenutzt, ihm etwas vorgespielt, genau wie die erste? Aber warum sollte er denn jedes Mal verlassen werden, wo er den Frauen doch gab, was er ihnen überhaupt nur geben konnte? Oder hatte die alte

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 456

Geschichte doch so viel Macht, dass sie sich selbst über das Leben hermachen konnte?

Er wütete tagelang, konnte nichts essen, nur trinken, und wachte nachts auf, von Alpträumen geschüttelt; und sah schliesslich ein, dass das kein rechtes Leben mehr war. Brachte die Kinder zu seiner Schwester, die sich zwar über die zusätzliche Mühe beklagte, die beiden schliesslich aber auch noch aufnahm, weil er ihr ausserdem die Kuh brachte, die er sich neu angeschafft hatte; und dann liess er sich anheuern für lange Fahrten. War monatelang weg; fischte unter dem grössten Himmel, den man sich denken kann, schuftete, fror und fluchte, und konnte die Frau doch nicht vergessen. Wollte sie nicht vergessen! Wollte nicht wieder alleine sein! Und sass eines Winters, als er wieder einmal zu Hause war, in der Nähe der Höhle, in die die Seehunde zu kommen pflegten.

Sass da. Dachte an sein trauriges Leben, tat sich leid und trank aus der Flasche, die ihm der Nachbar zugesteckt hatte. Und darüber wurde es Nacht.

Leichter Schnee fiel. Kalter Krümelschnee, der lange in der Luft tanzte, bevor er sich niederliess. Der Mann blieb sitzen, obwohl es schneite; der Schnaps wärmte ihn. Und auf einmal bewegte sich das Meer, als würde es von unten aufgewühlt und aufgeworfen, und dann sah er die Seehunde kommen. Die Seehunde kamen! Er war sofort wieder wach. War es denn die Dreikönigsnacht?

Es musste die Dreikönigsnacht sein. Die Seehunde schwammen nämlich herbei, die Schnauzen keck über dem Wasser, und hoben und schoben sich an Land – genau bei der Höhle. Zogen da ihre Felle aus und begannen herum zu springen und zu tanzen, waren wieder Menschen, alte und junge, beiderlei Geschlechts. Und eine junge Frau war darunter, die war sehr schön, hell und rund und gelenkig; er sah bald nur noch sie und wurde von Gier ergriffen, sie zu besitzen. Stand auf und ging hin, stellte sich in ihre Nähe und schaute sie unverwandt an – und als im Osten schon ein Streifen Licht zu ahnen war, stürzte er auf sie zu und griff nach ihr.

“Was willst du?”, rief sie.

“Dich!”, rief er und zog sie zu sich her. Aber sie wehrte sich.

“Lass mich los!”, schrie sie. Und schlug um sich; er hatte Mühe, sie festzuhalten, sie war erstaunlich stark. Und er war auch nicht

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 457

mehr so ganz sicher auf den Beinen, wie er sich das jetzt gewünscht hätte.

Sie rissen aneinander, der Mann und die Frau, kämpften eine ganze Weile und er spürte dabei immer wieder ihre feuchte weiche Haut, dieses zarte Fleisch, das ihn nur noch gieriger machte, und deshalb packte er zu, wo immer er sie zu fassen bekam. Sie wehrte sich, zappelte, schrie und biss ihn schliesslich in den Arm, da schlug er auf sie ein mit seinen knotigen Fischerhänden. Schlug und schlug, und sie erstarrte, wurde stumm, und er wähnte sich schon als Sieger in dem Kampf, wollte sie endlich richtig anfassen, da rutschten sie aus auf einem nassen Stein und fielen ins Wasser, beide: zwei Körper, die sich aneinander festkrallten, als sei es ein einziger. Im Osten, wo die Wolken sich etwas geöffnet hatten, war der Himmel jetzt leuchtend rot. Und sie rutschten also aus auf dem Stein und fielen; sie sanken schnell, doch die Wut und der Schnaps gaben dem Mann so viel Kraft, dass er zwar mit der Frau versank, sie dabei aber nicht loslassen musste. Und er wollte ja auch nicht ertrinken und sterben! Und schwamm und kämpfte deshalb mit allen Kräften und schaffte es schliesslich, zum Ufer zu schwimmen und die Frau mit an Land zu ziehen.

Wieder hinauf an Land. Da, wo der Fuss, das Bein wieder Tritt bekam und einem die Luft die Nase füllte. Jetzt war der Himmel im Osten schon gelb. Bald würde die Sonne aufgehen, wenn die Wolken sich nicht gleich schon wieder schlossen. Der Mann atmete schwer. Er war nass und müde und legte die Frau neben sich auf einen grossen moosigen Stein. Sie war schlaff wie ein toter Leib und hatte die Augen zu, lag aber da, als fröre sie nicht. Obwohl immer noch Schnee in der Luft war. Sie atmete schwer. Und ihre Brüste hoben und senkten sich dabei. Er konnte sich daran kaum satt sehen, doch dann fiel ihm auf, dass sie gar keine Arme mehr hatte. Sondern wieder Seehundflossen. Links und rechts am Leib hingen Stummelflossen. Und er erschrak darüber und konnte doch nichts anderes denken als: Sie gehört aber trotzdem jetzt mir!

Er nahm sie mit in sein Haus. Darin war noch immer das Herdfeuer (wenn man es wieder anfachte) und das Bett – und eine Kuh könnte er sich auch wieder anschaffen, dachte er –, aber es war nicht mehr nur die Türe, die den Wind herein liess. Das Haus war alt und

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 458

morsch geworden. Und die Frau ging darin herum wie ein Gespenst und war auch zu nichts nütze; die Flossen hingen ihr am Leib wie zwei nutzlose Lappen und konnten nichts Ordentliches verrichten, und selbst wenn der Mann sie umarmte, blieb er allein. Sie konnte ihn ja nicht halten und kosen. Glück konnte man so etwas nicht nennen, fand er. Und Kinder bekamen sie dann ja auch keine.

Nein; Glück war das nicht. Und eines Tages, als er zum Fischen gehen wollte, kam ihm auf einmal alles sinnlos vor. Das Leben, diese unaufhörliche Not, und die feuchte Kälte, die stummen dummen Augen der Frau und sogar seine Arbeit auf See, die endlose Schinderei. Wofür? Und die Kraft verliess ihn; er stieg nicht in das Boot, sondern blieb auf der Insel zurück, liess die Kameraden alleine ausfahren. Und sah, als er zum Haus zurück kam, wie die Frau eben weg ging; sie war nackt und vor der Haustür lag der Wollrock, den er ihr geschenkt hatte. Er ging ihr nach und sah, dass sie auf die Küste zu hielt, sie war schnell und wurde immer schneller, als könne nichts mehr sie aufhalten. Oder fror sie nun doch? Er rannte jetzt hinter ihr her, kam ausser Atem und holte sie doch erst ein, als sie gerade ins Wasser springen wollte: da griff er nach ihr, klammerte sich an ihr fest, stolperte und rutschte dabei aus und fiel mit ihr zusammen ins Meer. Und ertrank.

Ertrank.

Doch sein Tod war nicht sein Ende. Denn der Mann hatte die alte Geschichte, die er kannte und gerne hatte vergessen wollen – was man nicht kann –, ja längst hinter sich gelassen. Diese alte, böse Geschichte. Er hat sie mit seinem Leben umgeschrieben, könnten wir sagen, die wir jetzt von ihm erzählen. Ihren ersten Teil umgeschrieben und sich und uns den zweiten Teil erspart. Und damit für seine Lebensgeschichte auch einen neuen Schluss verdient. Einen weniger rachsüchtigen.

Das Wasser, in das er fiel, war nämlich weich und gut. Es liess ihn ein und schloss sich über ihm. Es drang in seine Lungen, füllte seinen Leib und zog ihn hinab, und dieses Fallen fand er schön, es war ihm wie ein Aufgehobenwerden. Denn da war so vieles, von dem er noch gar nichts gewusst hatte! Ihm schien zum Beispiel, als könne er auf einmal schwimmen, so wie ein Fisch im Wasser schwimmen kann und wie er es selber noch nie gekonnt hatte; oder war es nicht eher

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 459

ein Schweben? Ein Schweben durchs Wasser, ein müheloses Vorwärtsgleiten jedenfalls. Und das in seinem Alter … Doch dann sah er seine Arme nicht mehr. Er hatte gar keine Arme mehr, sah er, nur noch die Hände, und die hatten Schwimmhäute zwischen den Fingern. Und sein Leib war rund und prall. Weiss und prall, bloss hier und dort ein bisschen grau und rundherum bedeckt von einem kurzen, ordentlichen Fell. War er jetzt auch ein Seehund geworden? Von den Beinen, merkte er, gab es nur noch die Füsse, die sich wie kleine Ruder bewegen liessen, und ihm war warm, als stecke er unter einer Decke. Um ihn herum floss das Wasser, und darin waren Algen, kleine Fische, Blasen, Getier.

Seehund also, dachte er. Ein Leben im Meer. Seetüchtig sein und die Welt von unten anschauen. Warum eigentlich nicht? Wenn das vielleicht endlich ein Glück war? Und Fische fangen konnte er hier unten ja auch, genau so wie früher als Fischer. Fische, Krebse, Weichtiere, vielleicht auch einmal einen Wasservogel: alles, was ihm vor die Zähne kam, bloss ohne Angel und Netz. Und hatte er nicht irgendwo einmal gehört, dass Seehunde sogar mehrere Weibchen haben können? Gleichzeitig und nebeneinander und ohne, dass das ihre Ordnung störte? Das fand er eine schöne Aussicht; aber wo war denn seine Frau? Er schaute sich nach ihr um. Drehte sich, schwamm sogar ein Stück weit wieder zurück, schwamm hinauf und hinunter, aber er konnte sie nirgends entdecken.

Denn sie war verschwunden. Für immer war sie weg.

Verena Stössinger, lic. phil. í norðurlendskari málfrøði og yngri týskari bókmentafrøði, rithøvundur og mentanarmiðlari.
Arbeiðspláss: Deutsches Seminar der Universität Basel, Nadelberg 4, CH-4051 Basel.

Verena Stössinger, lic. phil. in Scandinavian Languages & Literatures and in Modern German Literature, is a writer and a contributor to cultural discourse and works at the University of Basel, Deutsches Seminar, Nadelberg 4, CH-4051 Basel.

Grønland i Hverdag og Fest

– Kolonialisme, nationalisme og folkelig oplysning i mellemkrigstidens Danmark

Kirsten Thisted

Abstract

Taking its point of departure in a widely used general education textbook on Greenland by the Danish geographer Sophie Petersen, published in 1928, the article demonstrates how nationalism and colonialism were closely linked entities in Denmark in the years between the two world wars. The main justification offered for Denmark's sovereignty over Greenland was that while Greenland was the land of the Greenlanders, Denmark assumed the stewardship of the land on behalf of the Greenlanders. The claim that Denmark, as the only nation in colonial history, managed to protect an original people from extinction forms the basis of Danish exceptionalism: the perception of Denmark as a particularly kind and benevolent colonial power, in every regard focused exclusively on the well-being of those colonised. The Greenlanders were raised on Danish nationalism framed in an ethnic/cultural understanding of the concept of the nation that was easily transferred to the Greenlandic situation. Thus, Danish colonialism contained the seed of Greenlandic nationalism, which it eventually became difficult for Denmark to object to, born as it was of the same arguments that underpinned Danish nationalism. Thus, the history of Danish nationalism is also the key to understanding the developments that led to Greenlandic autonomy.

Det er en Sommerdag ved 10-Tiden om Formiddagen. Gennem den gamle Strandgade ude paa Christianshavn i København ruller den ene Bil efter den anden, og de har alle samme Maal: "Den kongelige grønlandske Handels Plads", populært kaldet "Trangraven", der ligger omme bag Flydedokken ud mod Havnen. Her maa være noget paa Færde, siden saa mange Mennesker er samlede; det er der ogsaa, et af den "Grønlandske Handels" Skibe ligger parat til at sejle, og Folk er mødt for at tage Afsked med Slægt og Venner.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 461

Så journalistisk indbydende indleder lektor cand. mag. Sophie Petersen sin bog *Grønland i Hverdag og Fest.* Bogen udkom i 1928 på C.A. Reitzels Forlag og var skrevet på direkte opfordring fra forlaget. Opgaven var at skrive en "Folkebog", der kunne imødekomme den folkelige interesse, som var blevet vakt med Kong Christian d. X's rejse til Grønland i 1921, i anledning af 200 års jubilæet for missionæren Hans Egedes ankomst. Bogen skulle samtidig kunne bruges som lærebog.

Vi er tilbage i en tid, hvor dansk kolonialisme på ingen måde var noget, man var tavs omkring. Tværtimod. Hvis man skammede sig en smule, var det fordi man ikke havde gjort det godt nok og ikke i tilstrækkelig grad havde været i stand til at markere sig blandt de store nationer. Først og fremmest græmmede man sig i nationalkonservative kredse over, at Danmark ikke havde været i stand til at holde fast ved det en gang vundne (Thisted 2008). Sidst var de dansk vestindiske øer "afstået" til USA i 1917 (man foretrak "afstået" eller "afhændet" frem for det mere nøgterne "solgt"). Tilbage var nu kun de nordatlantiske besiddelser, som det var de nationalkonservative magtpåliggende at forsvare og bevare under dansk overherredømme.

En anden aktuel anledning til udgivelsen af en bog om Grønland for det brede publikum var således striden med Norge om Nordøstgrønland. Der var sket det, at Danmark i 1921 havde proklameret sin suverænitet over *hele* Grønland, samt kundgjort, at det danske monopol gjaldt hele Grønland og ikke kun de danske kolonisteder. Det blev nordmændene fortørnede over, fordi de havde en omfattende fangstvirksomhed i Nordøstgrønland, som de gerne så udvidet til hele Østgrønland. Norge nægtede derfor at anerkende den danske proklamation, og i 1924 vedtoges en traktat, som gav nordmænd, islændinge og danske fri erhvervsret på Grønlands østkyst med undtagelse af Ammassalik og Scoresbysund, hvis dette sidstnævnte område blev koloniseret med grønlændere. Det blev det så allerede samme år (Arke 2003). Her stod sagerne, da Sophie Petersen skrev *Grønland i Hverdag og Fest.* Siden optrappedes konflikten, da den norske stat i 1931 okkuperede strækningen fra et stykke nord for Scoresbysund til nord for Daneborg og kaldte det "Eirik Raudas Land". Året efter okkuperedes det sydligste Østgrønland, til stor vrede for Det grønlandske Landsråd, som frygtede, at

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 462

dette kunne skade fangsten syd for Nanortalik. Sagen ankedes til Den internationale Domstol i Haag, der i april 1933 afgjorde den til Danmarks fordel.

Sophie Petersen benytter et af bogens kapitler til at levere et heftigt forsvar for Danmarks synspunkt. Argumenterne er de samme, som anførtes i Haag: Danmark kæmper ikke denne sag af hensyn til *danske* interesser, men *grønlandske*. Grønland tilhører grønlænderne – som Danmark har påtaget sig at beskytte. Hele affæren spiller derfor en ikke ubetydelig rolle i opbygningen af fortællingen om Danmark som en ganske særlig mild og velgørende kolonimagt, hvis styre egentlig slet ikke har noget med et koloniherredømme at gøre (Olwig 1994, Thisted 2005, 2008). Som Sophie Petersen skriver i sit forord:

> Danmarks Kolonisation og udforskning af Grønland er uden Sidestykke i Nationernes Kolonisationshistorie, den har fremkaldt beundring og betydet overordentlig meget for vort Omdømme i den kulturelle Verden, og Gang paa Gang er det udefra blevet fremhævet, at Danmark er det eneste Land, som har forstaaet at beskytte et Naturfolk mod udryddelse (s. 5)

Et lille forbehold anes i følgende uddrag, som er fra bogens slutning. Sophie Petersen har ikke ganske kunnet lukke ørerne for den kritik, hun udmærket vidste fremsattes mod det danske styre, men det er ikke noget, der kan få hende til at fravige det overordnede narrativ om det godhjertede danske regime:

> Grønland er Eskimoernes Land; men Danmark har i de 200 Aar, der er forløbet, siden Hans Egede kom derop, ikke alene udforsket Landet, men ogsaa koloniseret og kristnet det. Der *kan* her i Tidens Løb være begaaet Fejlgreb; men der er *altid* handlet med den indfødte Befolknings Vel for Øje, og under det skærmende Monopol[1] er det hidtil lykkedes at beskytte Eskimoerne mod de farer, som bl.a. har ødelagt deres Stammefrænder i Labrador. Danmark har derfor *frem for andre Nationer* erhvervet sig Retten til ogsaa i Fremtiden at hjælpe den grønlandske Befolkning, varetage dens Interesser og oplære den til Selvstændighed.
>
> *Slægt efter Slægt*
> *Vi tog i Varetægt*

---

1 Der var naturligvis først og fremmest tale om en beskyttelsesforanstaltning til fordel for Den Kongelige Grønlandske Handel, men monopolet fastholdtes under henvisning til, at grønlænderne skulle beskyttes mod en for hårdhændet udnyttelse, hvis private interesser fik frit spil.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 463

Et Folkehjertes Drøm ved Polarhavets Strøm
Maa Dannebrog staa vagt over Grønland!
(s.181, kursiverne er tekstens egne)

Erkendelsen af, at Grønland er eskimoernes land, er ikke mindst Knud Rasmussens fortjeneste, ligesom det var fra hans Femte Thule Ekspedition (1921-24), danskerne kendte til forholdene for Inuit i Canada og Alaska.[2] Verselinjerne til slut i citatet er fra et digt skrevet af eskimologen William Thalbitzer. Han var ellers ingen tilhænger af kristning eller "civilisering" af grønlænderne (Thisted 2004a). Alligevel bakkede han altså med patos op omkring det koloniale projekt. Noget andet var stort set utænkeligt ved den tid og gjaldt selv en rebel som Peter Freuchen, hvis kritik også forstummede i det øjeblik, han blev inviteret med om bord i det gode selskab (Hansen 1978, Thisted 2004, Thisted forthcoming).

Nærværende artikel er således ikke skrevet for at skose Sophie Petersen, fordi hun var menneske af sin tid og tænkte, som man gjorde dengang. Det er givetvis sandt, at hun som andre europæiske kvindelige rejsende brød med de konventioner, tiden satte for kvinders muligheder i deres eget samfund, men samtidig fastholdt de konventioner og begrænsninger, som kolonimagten satte for de koloniserede (McClintock 1995, Pratt 1992). Samtidig var hun imidlertid noget af en sej dame, og hendes bøger er værd at beskæftige sig med, ikke mindst på grund af den enorme udbredelse, de fik. *Grønland i Hverdag og Fest* er et oplagt sted at studere den forestilling om det nationale, som ikke kun befordrede kolonialismen, men også rummede kimen til dens afvikling, og som derfor også er nøgle til forståelse af nutidens selvstyrede Grønland.

Hele Danmarks Sophie

Sophie Petersen (1885-1965) var født og voksede op i København, hvor hendes far, der var uddannet farmaceut, bestyrede en kaffehandel. Midlerne var ikke store, og Sophie, som var enebarn, blev sat i

---

2 Thisted 2009, s. 269ff om rejseberetningen som et indlæg i grønlandspolitikken og om talen, Rasmussen holdt i rigsdagen ved sin hjemkomst.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 464

en af de mere beskedne "døtreskoler".[3] Eftersom hun havde udprægede evner for det boglige, kom hun efter konfirmationen på Nathalie Zahles Skole, hvorfra hun blev matematisk student i 1905. I 1911 dimitteredes hun fra Københavns Universitet som cand. mag. i naturhistorie og geografi med geologi som hovedfag. Hun og en medstuderende var de første kvinder med den kombination fra Københavns Universitet. Egentlig ville hun hellere have haft kombinationen historie og geografi, men den fandtes ikke dengang. Efter pædagogikum underviste hun ved en række af Københavns private pigeskoler, inden hun i 1920 blev ansat på Nørre Gymnasium. Her virkede hun indtil sin pension i 1955. Sophie Petersen var en central skikkelse inden for sine fag og udgav adskillige lærebøger. Det blev imidlertid rejsevirksomheden, som gjorde hende offentligt kendt som "Hele Danmarks Sophie". Aviser og blade fandt en god historie i den uforfærdede kvinde, der ganske alene rejste kloden rundt med to håndkufferter og en rygsæk. Helt til Australien og New Zealand nåede hun – og det var dengang turen tog 9 dage fra England! Kun meget sjældent modtog hun et legat. Hovedparten af rejserne finansierede hun gennem sine foredrag. Hun var ikke nogen særlig fremragende fotograf, men hun tog en masse billeder, og med sine lysbilledkasser drog hun rundt i det ganske land, ligesom hun allerede fra 1920-erne blev en kendt stemme i radioen.

På mange måder lever Sophie Petersen fuldstændig op til det billede, Victoria tiden havde skabt af den kvindelige rejsende som en excentrisk gammeljomfru. Hun var ikke gift, hun havde ingen børn, og hun fravalgte enhver form for feminin selviscenesættelse. Alene det faktum, at hun nægtede at gå rundt med så upraktisk en ting som en dametaske, vakte undren i de københavnske cirkler. Der går også mange historier om hendes uhyre sparsommelighed, ikke mindst på husholdningsbudgettet. For at spare penge cyklede hun eller gik i stedet for at tage bussen – hvilket samtidig tjente det udmærkede formål at holde hende i form. På sine rejser gjorde hun endvidere særdeles effektiv brug af sit kontaktnet i missionskredse og blandt udsendte handelsfolk. Konsekvensen var, at hun kom til at

---

[3] Sophie Petersen blev slået til Ridder af Dannebrog i 1953. Hendes levnedsbeskrivelse, dateret påsken 1954, findes i Ordenskapitlet. Udkast til en selvbiografi befinder sig på Geografisk Institut i København. Mere om Sophie Petersen i Nielsen 1993, 2003, Thisted 2008.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 465

se tingene fra sine værters synsvinkel, og nogen form for etnografisk feltarbejde kastede hun sig aldrig ud i.

Som hendes hovedværk regnes bogen *Danmarks gamle Tropekolonier*, 1946, udarbejdet under Anden Verdenskrig på baggrund af rejser til de tidligere danske besiddelser i Indien, Vestafrika og Vestindien i 1932, 1937 og 1939. En særlig status i forfatterskabet har imidlertid *Grønland i Hverdag og Fest*, som blev starten på rejsebogsproduktionen, og hvor forfatteren fandt sin særlige stil i kombinationen af rejseberetning, almen oplysning og lærebog.

Sophie Petersen kom første gang til Grønland i 1920 på en tre måneder lang studierejse. Året før havde hun været på Island og Færøerne. Hun havde været så spændt på, om ansøgningen om indrejse til Grønland gik igennem, men det gjorde den, og Sophie Petersen fulgte med skibet hele vejen op langs vestkysten af Grønland, til og med Uummannaq. En ung journalist ved navn Helge Bangsted mødte hende i Aasiaat (Egedesminde). Hun kom netop fra Qullissat på Disko-øen, hvor hun havde inspiceret kulminen. Bangsted var imponeret. 24. september beretter han i sin dagbog om en tur, de to har været på i fjeldet. Han beskriver hende som "en livlig, elskværdig og vindfrisk ældre Dame, der raskt trækker Kjole og Skørter af og i de bare Bukser stiger til Vejrs." Sophie Petersen var på det tidspunkt 35 år og bar endnu stillingsbetegnelsen "adjunkt", men for den 22 år gamle Bangsted har hun naturligvis forekommet "ældre". Rejsen gjorde hende til en slags "Grønlandsekspert", og året efter var hun blandt de udvalgte inviterede til 200 års jubilæet som repræsentant for Den grønlandske Kirkesag. Begge disse rejser indgår som forudsætning for *Grønland i Hverdag og Fest*. 1929 lykkedes det hende at komme på en rejse til Østgrønland, helt op til det nyoprettede Scoresbysund (Ittoqqortoormiit), og hun skrev på baggrund heraf lærebogshæftet *Østgrønland*, 1933. Der blev imidlertid ikke tale om, at Sophie Petersen som så mange andre danskere "tabte sit hjerte" til Grønland og gav dette sted prioritet frem for alle andre. Tværtimod. Hun kom tilbage til Island og Færøerne (i 1946 hvor verdenssituationen endnu var for usikker til fjernere rejsemål), men ikke til Grønland. Det var den store verden, hvor det danske flag stadig repræsenteredes gennem rederivirksomhed og erhvervsliv, der trak.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 466

Folkebog og lærebog

Ikke så snart havde Sophie Petersen besøgt Grønland, før hun kastede sig ud i debatten om Grønlands fremtid. Blandt andet skrev hun et skarpt modsvar til Peter Freuchen, som i et foredrag i Studenterforeningen havde kritiseret danskernes opførsel i Grønland. Foredraget optryktes som kronik i Politiken (22. maj 1925) og i bladet *Vinter Nyheder,* hvorigennem det også nåede grønlænderne (Thisted 2004). *Grønland i Hverdag og Fest* blev som sagt skrevet på opfordring fra C.A. Reitzels forlag. Måske havde forlaget opfanget et ønske fra tidligere indenrigsminister Hauge, fremsat på et møde i Det grønlandske Selskab i marts 1927. Hauge efterlyste her en lærebog om Grønland i nutiden, til brug i skole og hjem. Ganske vist var der udkommet mange ekspeditionsrapporter og videnskabelige behandlinger, samt i 1921 den stort anlagte og grundige *Grønland i Tohundredaaret for Hans Egedes Landing* (redigeret af G.C. Amdrup). Dette værk var imidlertid alene ved sit omfang (to meget tykke bind plus et atlas) og sin pris (30 kr.) langt fra nogen "folkebog". Også i *Jorden og Menneskelivet* (redigeret af M. Vahl og G. Hatt 1922-27) kunne man finde et større afsnit om Grønland – men det fordrede igen, at man var i besiddelse af hele det store fire binds værk. Peter Freuchens bog: *Grønland, Land og Folk*, 1927, regnedes helt klart ikke for at kunne gælde for "Bog*en*" om Grønland, men den er nævnt i Sophie Petersens litteraturliste.

Man fornemmer emnets vigtighed alene på bogens udstyr. *Grønland i Hverdag og Fest* er en smuk bog, trykt på tykt papir og gennemillustreret med sort-hvide fotos i god gengivelse. Der er bemærkelsesværdigt mange billeder i bogen, næsten på hvert eneste opslag. Prisen var holdt lavt: 6,50 kr. for den kartonnerede udgave, 8,50 for luksusudgaven indbundet i shirting. Det var for dyrt til at bogen kunne indkøbes i klassesæt, men overkommeligt for private (en oplagt gaveidé, som forlaget reklamerer) og for skole- og folkebiblioteker. 28. februar 1930 udsender Undervisningsministeriet en rundskrivelse, hvori de beder statsskolerne meddele, om de allerede har anskaffet sig bogen, idet Ministeriet overvejer at indkøbe et antal eksemplarer til fordeling. Hermed var bogen blåstemplet fra højeste sted.

For at imødekomme ønsket om kombinationen af folkeoplysning og lærebog opdelte Sophie Petersen sin bog i to dele, hvor den

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 467

første del (til og med s. 128 af bogens i alt 190 sider) lægger vægt på at fange læseren. Der er allerede citeret fra indledningen til det første kapitel, der som en anden rejseberetning tager læseren med på hele turen, fra denne starter på Christianshavn i København. Som en anmelder skrev: "[G]aar man først med .. om Bord paa Skibet … saa lægger man ikke Bogen fra sig, før man har gjort hele Rejsen med." (Dr. Phil. H. Odum i K.F.U.M.'s Maanedsblad, december 1928).[4] Anmelderen har ladet sig fange af fremstillingens vidtfavnende "vi", som både inkluderer det konkrete rejseselskab og den imaginært medrejsende læser, hvis fantasi og forestillingsmæssige medskaben fortælleren behændigt forstår at aktivere.

Skibet lægger først til ved Godthaab, hvor vi naturligvis kommer på en guidet rundtur. Undervejs fanges vores blik af en "Kolonigrønlænderinde", som er iført festdragt i anledning af, at det er skibstid. Vi får lov at se lidt nærmere på den smukke dragt – sandt at sige klæder vi kvinden af helt ind til særken, men hun føler sig tilsyneladende ikke det mindste intimideret, for hun inviterer os bagefter med hjem. På vejen slår vi et smut ind om butikken og får en vigtig del af hendes hverdag med. I næste kapitel er vi på mændenes gebet, idet vi fra dækket af en af de danske motorbåde har et glimrende overblik over den grønlandske kajak med fangstredskaberne og også får lejlighed til at følge fangeren, mens han lægger an til harpunering, slår sælen ihjel og gør den klar til bugsering. Også ind i fjorden på rensdyrjagt kommer vi – i hvert fald næsten, for "vi" vælger hurtigt at benytte dagen til en mere afslappende fjeldtur og lade jægerne, som helst vil være fri for at "have os snakkende og forstyrrende Europæere med" i fred til at passe deres arbejde. Diverse små oplysende foredrag indlægges undervejs – som når der om bord på skibet ind i fjorden meget belejligt er en geolog, der kan fortælle om, hvordan Grønland har fået sit nuværende udseende. En anmelder undrede sig over, hvorfor forfatteren dog indfører en geolog, når nu hun selv er geolog – han havde så ikke forstået meget af Petersens fortællerstrategi! Mindre medrivende bliver det dog efterhånden som foredragene tager mere og mere over, og når vi når frem til kapitel elleve, "Grønland i Fest", der skildrer 200 års jubilæet

---

4 Sophie Petersen har samlet et stort antal anmeldelser i en scrapbog, som befinder sig på Arktisk Institut.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 468

og kongebesøget, er det nok spørgsmålet, hvor mange af de "almindelige" læsere, der stadig gør rejsen med.

Anden del, "Grønlands Geografi", indeholder 12 afsnit med langt mere komprimeret tekst med tal og facts omhandlende emnerne: Beliggenhed, Grænser, Havene omkring Grønland, Kysten, Terrænet og Grønlands Geologi, Klimaet, Planteverdenen, Dyreverdenen, Grønlands Historie, Grønlands Befolkning, Grønlands Styrelse, Grønlands Næringsveje, samt som sagt et underafsnit i historiedelen, "Grønland-Norge-Danmark", der skiller sig ud ved at tage direkte stilling i konflikten – hvilket ikke overraskende faldt de norske anmeldere for brystet, tekstens karakter af lærebog taget i betragtning.

Bogen blev massivt anmeldt i aviser og fagskrifter, og anmelderne var generelt begejstrede. Hvad grønlænderne mente, kan man danne sig et indtryk af i debatbogen *Strejflys over Grønland,* 1930, forfattet af viceprovst Mathias Storch (1883-1957). For en umiddelbar betragtning kan det være overraskende, hvor *lidt* uenige den danske og den grønlandske forfatter tilsyneladende er.[5] Mest er det tilsyneladende faldet Storch for brystet, at Petersen påstår, at grønlandske præster har samme løn som danske (s.87). Det passede så absolut ikke, og påstanden er karakteristisk for den alt for rosenrøde skildring af grønlændernes forhold og relationerne mellem danskere og grønlændere. Hvad vigtigere var, så røbede fejlen imidlertid Petersens antagelse om lige løn som en naturlig og ønskværdig ting – og det var langt fra sådan, man tænkte i ministeriet ved den tid! Petersens bog var på mange måder patroniserende, men samtidig var den faktisk ganske progressiv i forhold til de emner, som på daværende tidspunkt var afgørende for de fremtrædende grønlændere: kravet om bedre uddannelse og anerkendelsen af grønlænderne som ligeværdige medborgere. I hvert fald hvis man nåede frem til de sidste kapitler.

"Vor Barndoms Grønland"

Som geografisk lokalitet opfylder Grønland perfekt kriterierne for den specielle kombination af noget på én gang fremmed og vel-

5 En mere indgående sammenligning af de to skrifter foretages i Thisted forthcoming.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 469

kendt, som karakteriserer "det eksotiske" (Huggan 2001:s.13). Grønland var fremmed ved sin kulde og utilnærmelighed, men alligevel en smule hjemligt, fordi der i middelalderen havde levet skandinaver, for hvem det var lykkedes at skabe en tilværelse på kanten af eksistensmulighederne som bondesamfund. De arkæologiske undersøgelser var på sit højeste ved denne tid, og nordboerne fylder massivt i Petersens tekst. På samme måde var de oprindelige inuit totalt fremmede og uforståelige for skandinaverne, symboliseret ved det mørke, man metaforisk lod hvile over landet inden Egedes ankomst. De moderne grønlændere var derimod genkendelige, og dermed forudsigelige og til at kommunikere med, på grund af kolonisationen, som havde skabt eskimoerne om til en "blandingsrace" så nogenlunde i danskernes eget billede.

Som så mange andre rejsende i Grønland var Sophie Petersen dybt frastødt, når hun genfandt for meget af sin egen verden stående synligt fremme hos grønlænderne - nipsgenstande på hylderne i det europæiske bohave var "frygteligt" (s. 26), i modsætning til en vegstenslampe, der var "noget saa ægte eskimoisk" (s. 24). At bogen havde fokus på det samtidige Grønland kom først og fremmest til udtryk ved, at fortidens trosforestillinger og skikke ikke nævnes med et eneste ord. Hvad angår erhverv er det imidlertid stadig kajakkulturen og sælfangsten, der dominerer, og fangerkulturen som sådan er i allerhøjeste grad omgærdet med romantiske og eksotiserende forestillinger. Sandt at sige har Petersen næppe selv oplevet den tidligere beskrevne sælfangst, hun så medrivende tager os med på. Beskrivelsen er snarere konstrueret ud fra bøger som Fridtjof Nansens *Eskimoliv* og Kaj Birket-Smiths *Eskimoerne*, hvorfra illustrationerne er hentet. "For nu at faa det rette Indtryk … vil vi tænke os, at vi … paa Afstand følger vor Kajakmand paa hans Fangsttur," indleder hun (s. 32). Kapitlet indeholder tillige en kort omtale af fiskeriet, som var et erhverv i fremgang, men Petersen er alligevel forbeholden overfor denne industris muligheder – muligvis fordi det på daværende tidspunkt *var* svært at udtale sig med sikkerhed især om torsken, muligvis fordi hun som alle andre hang fast ved forestillingen om fangsten som det "ægte" grønlænderliv. "[A]t give en populær Skildring af Øjeblikkets Grønland med dets Vanskeligheder og Problemer, der er saadanne, som nødvendigvis maa opstaa i et Land, hvis Folk er ved at gaa ind i en ny Kulturfase, og hvor ældgamle

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 470

Erhvervsgrene ikke længer slaar til, men skal afløses af nye," skriver hun om sin bogs formål i forordet (s. 5). Som afslutning på kapitlet om fangstrejsen og erhvervslivet lyder det imidlertid sådan her:

> Der er et stort Spørgsmål, hvad der i Fremtiden skal være Hovederhvervet i Grønland. Fiskeriet kan nok skaffe Føden; men det giver ikke de Biprodukter i Form af Skind og Spæk, der er nødvendig til Klæder og Brændsel i saa koldt et Land. Derfor ville det være det bedste, hvis det var muligt, at *forene* Sælfangst og Fiskeri, saa at Idealet af en Fremtidsgrønlænder var en Mand, der gik paa Sælfangst, naar der var Sæler, og paa Fiskeri, naar der var Fisk. (s. 40)

Det er ikke svært at se, at Petersen forestiller sig fremtidens (menige) grønlændere i samme skikkelse som den person, hun i første kapitel om rejsen til Grønland lader hejse om bord på skibet med kajak og det hele, og som bliver bogens første møde med befolkningen:

> Det var en lille, brun, mørkhaaret Mand iført den tætsluttende Sælskindspels, Helpelsen, der kan trækkes ned over Kajakhullet og gøre Mand og Baad til en Helhed. Han besvarer nogle Spørgsmaal, der stilles ham af Kaptajnen, og smiler over hele Ansigtet… (s. 15)

Det er den klassiske beskrivelse af den altid glade (og derfor lidt barnlige) eskimo, vi her præsenteres for, indsat i et hierarkisk kolonialt forhold, hvor kaptajnen spørger og grønlænderen svarer (på hvad han bliver spurgt om). Forståeligt nok var det ikke ligefrem den slags forventninger til fremtiden, grønlænderne selv nærede, og det vidste Sophie Petersen godt, for hun havde læst den første bog, Mathias Storch fik udgivet, romanen *Singnagtugaq,* som allerede året efter sin udsendelse på grønlandsk i 1914 var udkommet på dansk, oversat af Knud Rasmussen, under titlen *En grønlænders Drøm.* Handlingen forstod Sophie Petersen ikke meget af, men hun fornemmede det nationale potentiale og betegnede bogen som "et godt vidnesbyrd om de mange Muligheder, der ligger gemt i det grønlandske Folk" (s. 97).

Sophie Petersen korresponderede med flere grønlændere, herunder den rebelske og uglesete Peter Gundel (Thisted 2004, Thisted forthcoming), men hun valgte alligevel at lade de toneangivende danske stemmer føre ordet. Ikke mindst beror dette forment-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 471

lig på den måde, hvorpå danskernes cirkler i Grønland dengang var fuldstændig fastlagte indenfor de andre danskeres kreds. Først måtte ens person og ærinde godkendes af Indenrigsministeriet. Sophie Petersen sammenligner faktisk det lukkede Grønland med Tibet (s. 10)! Hun så sig selv som en, der kom og så tingene udefra og derfor var i stand til at vurdere forholdene i Grønland objektivt (indlæg mod Peter Freuchen i Nationaltidende 24. februar 1925). I sin levnedsbeskrivelse fortæller hun imidlertid, hvordan hun allerede inden ankomsten til Grønland havde fået en grundig introduktion til landet og ikke mindst til dets problemer. Den tilrejsende gjorde jo nemlig ikke den lange sørejse alene – der var altid et muntert rejseselskab på skibene, hvor garvede grønlandsfarere med stor beredvillighed øste af deres erfaringer. I Sophie Petersens tilfælde var det Provst Frederik Balle, der stod for initieringen:

> Paa denne Rejse var nu afdøde Provst Frederik Balle ogsaa med, og han blev mig til uvurderlig Hjælp gennem sit rige Kendskab til dette Land. Hver Dag travede vi flere Timer frem og tilbage paa Skibsdækket og tog Grønlands Problemer op til Debat. (Petersen 1954)

Heller ikke på land var den tilrejsende overladt til sig selv: "Det er en fast Skik i Grønland, at den fremmede, som kommer til en Koloni, maa rundt og hilse paa alle de Danske i Kolonien" (s. 18). Man startede i Godthåb hos landsfogeden, så rundt hos de øvrige danskere, og sådan gik det for sig i hver eneste koloni: gæsten sov i edderdunsdynerne hos kolonibestyreren, og dagene gik med kom sammen og store middage,[6] så der ikke blev tid til meget andet – bortset fra arrangerede udflugter, hvor man igen var i hinandens selskab. Set på den baggrund er det faktisk bemærkelsesværdigt, at Sophie Petersen knyttede kontakt til en almindelig grønlænder – og forståeligt at hun alligevel valgte at give ordet til de af denne grønlænder så forhadte "danskgrønlændere" (Thisted 2004, forthcoming).

Ikke en eneste gang får en grønlænder lov til at optræde i rollen

---

6 Sophie Petersen priser de gæstfrie danske husmødre. At være dansk kvinde i Grønland var imidlertid ingen dans på roser, kvinderne knoklede, ikke mindst i skibstiden, og de led frygtelige savn, når børnene sendtes til Danmark. Mange danske kvinder led af det, man dengang kaldte "dårlige nerver" (vi ville tale om depression), og det var almindeligt, at kvinderne efter en tid rejste hjem, hvorpå manden blev ene tilbage (Thisted forthcoming).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 472

som fortæller, selv om Petersen faktisk mødte en stor del af eliten. Et par digte bliver det til, ellers er det danske stemmer hele vejen igennem, især de stemmer, der er knyttet til skole og kirke. Præcis om et emne som "Den unge Grønlænder" ville det have været relevant at høre en grønlænder, men her taler seminarieforstander pastor Aage Bugge. Også Bugges beskrivelse går ud fra, at fremtidens grønlænder er fanger, selv om det medgives, at det nu om dage også er muligt for ham at blive præst eller at ansættes i handelen. Det sidstnævnte beskrives som "en fristende udvej", fordi det giver en sikker indkomst, men fristelsen bliver en afvej, fordi det i tider med god sælfangst vil være svært for grønlænderen "at være bundet til et Erhverv, der ikke har hans Interesse paa den Maade som Sælfangsten og Renjagten" (s. 91). Vi har imidlertid kun Bugges ord for, at det faktisk er sådan, de unge mænd føler. Det samme gælder den af danskere igen og igen fremsatte påstand, at den unge grønlænder, som opnår at komme på uddannelse i Danmark, vil vende hjem som en fremmed, en "hjemløs blandt sine Landsmænd" (s. 91). Selv om man har søgt grundigt, har det været svært at finde belæg for noget sådant i grønlændernes egne fremstillinger – eksempler på at grønlænderne identificerede sig med rollen som "foregangsmand" og ønskede meget bedre muligheder for uddannelse, er derimod talrige (Thisted 2005).

Også på billedsiden er fangerkulturen helt dominerende i Petersens bog. Den kartonnerede udgave har på forsiden en koloreret pennetegning af en kajakmand med skydesejl i forgrunden og isfjeld i baggrunden: et ikon for forestillingen om Grønland. På titelbladet er der et fotografi af en pige bærende et kæmpe lyngknippe på ryggen. Hun er i gammeldags dragt og har stadig den karakteristiske hårtop, som "vi kender saa godt fra vor Barndoms Billedbøger", men som Sophie Petersen indrømmer, at man skal lede længe efter i det moderne kolonibillede (s. 20). Herefter følger billeder af kvinder med bærepelse, kajakker, kajakudstyr, jordhuse (med og uden europæisk tag), kvinder der "kamiutter" (ordner kamikker) og laver senetråd, fangeren der bærer sin kajak, fanger i helpels, sælflænsning, spækskrabning, fangeren der kaster sin harpun, konebåde der bæres over land, konebåde med sejl af melsække, grønlænderfamilie i gammeldags skindtelt, osv. osv. Kun tre små fotos, meget mindre og i langt dårligere kvalitet end hovedpar-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 473

ten af bogens øvrige fotografier, illustrerer fiskeriet, et enkelt foto viser grafitbruddet Amitsoq, og et enkelt foto er taget ved fåreavlsstationen i Julianehaab. Selv om læseren således på den ene side klart får at vide, at Grønland er i udvikling og forandring, er der således en god sandsynlighed for, at han eller hun alligevel vil lades i tryg forvisning om, at Grønland stadig findes som et malerisk eventyrland deroppe i det høje nord. Tættest kommer Petersen dette "vor barndoms Grønland" i Ilulissat – i hvert fald hvis hun så bort fra, at kajakkerne ikke var på jagt efter sæler til grønlandske telte og beklædning, men derimod efter hellefisk til de danske butikker:

> Ved [Is]Fjordens Munding findes en Banke, hvorpaa Isfjældene strander, og hele Fjorden er opfyldt af tæt sammenpakkede Isfjælde. Kolonien og dens pyntelige Træhuse, Grønlænderinder paa Fjældene, Isbjærge i Vandet og mellem dem Kajakmænd, er det Billede, man ser, naar man sejler ind i Fjorden; det er rigtig vor Barndoms Grønland, saaledes som man dannede sig Billedet, efter hvad man saa og hørte som Barn. (s. 108)

Kolonialisme og (grønlandsk) nationalisme

Ønsket om at fastholde barndommens billede af Grønland beroede næppe udelukkende på nostalgi. Der var fra dansk side klare grænser for, *hvor* udviklet og selvstændigt, man ønskede at skildre Grønland, og hvor hurtigt man reelt ønskede, at det hele skulle gå. Det var en balancegang: Dels måtte man dokumentere, at staten gjorde sin pligt, og at civilisationen var i fremmarch, dels var strategien fra den danske stats side nu og i adskillige år frem den omtalte "beskyttelsespolitik", som holdt landet lukket for privat initiativ. Så sent som i 1940 skriver Thorvald Stauning i sit forord til Jette Bangs fotobog *Grønland*: "Der tales ogsaa ofte om dette store Land, hvoraf mere end firs Procent er dækket af Indlandsisen, som var det et tilgængeligt Omraade, og der tales om Grønlands Befolkning, som om det var et Folk, der umiddelbart kan træde i Forbindelse med andre." Underforstået: det kan grønlænderne ikke, de må fortsat beskyttes. På den måde understøttede den for så vidt uskyldige imødekommelse af læserens lyst til at se billeder fra "vor Barndoms Grønland" således en kolonial strategi. Jo mere oprindelige og sårbare, grønlænderne tog sig ud, jo bedre et argument var der for, at Danmark fortsat måtte forestå Grønlands varetagelse.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 474

Kolonialisme og nationalfølelse var tæt sammenvævede størrelser i Sophie Petersens univers. Det tidligere citerede afsnit om, at Danmark som det eneste land havde forstået at beskytte et naturfolk mod udryddelse, anføres som den direkte anledning til, at Grønland er værd at beskæftige sig med: "*Derfor* bør et fyldigt Kendskab til Grønland og dets Beboere være Almeneje…" (s. 5, min udhævning). Grunden til, at danskerne skal kende Grønland, er altså, at de skal kende *sig selv* og deres eget værd. Ved siden af det "vi", som er på rejse og oplevelse i Grønland, optræder således gennem hele bogen et nationalt "vi", således at læsningen i sig selv bliver til en performativ akt, hvor læseren bekræfter og bekræftes i sit nationale tilhørsforhold som (den gode) dansker.

Ligesom danskerne får ordet gennem stort set hele bogen, således er et digt af biskop Christian Ludwigs med titlen "Grønland" sat som indledning. Her optræder et dansk nationalt, imperialt og kolonialt subjekt – i modsætning til *Nunarput utorqarssuángoravit* af grønlænderen Henrik Lund, som er trykt på både dansk og grønlandsk i bogens (meget korte) afsnit om grønlandsk journalistik og litteratur (s. 97). I Lunds digt er et *grønlandsk* "vi" subjekt, og selv om digtet har overtaget den danske retorik om relationen mellem Danmark og Grønland som et mor-barn forhold, vibrerer digtet af utålmodighed, fremdrift og selvfølelse.[7] Man kan overveje, hvilken forskel det havde gjort, hvis Sophie Petersen havde valgt i stedet at sætte dette digt som indgang til bogen. Til et sådant skift i fokus var tiden imidlertid slet ikke inde.

Selv om Henrik Lunds digt ikke kommer på førstepladsen, så *er* det der imidlertid, og det samme er – ved nærmere eftersyn – en række andre grønlandske stemmer, som på overfladen formulerer sig helt i overensstemmelse med den danske nationalfortælling, men hvor der alligevel er en tydelig undertekst, som Petersen oven i købet gør eksplicit opmærksom på. Det drejer sig især om festlighederne i Nuuk i 1921, dels selve jubilæumsfesten, dels kongebesøget en uge senere, hvor bispernes og provsternes og kolonibestyrernes og alle de øvrige indbudte honoratiores taler nærmest forbigås,

---

7 Digtet er skrevet i 1912 og blev af danskerne udnævnt til Grønlands nationalmelodi i forbindelse med jubelen over afgørelsen i Haag i 1933. Den har siden været brugt som Grønlands nationalmelodi afvekslende med Jonathan Petersens *Nuna asiilasooq*, Kleivan 1991.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 475

mens vægten lægges på indholdet af de grønlandske taler. Ved jubilæet talte overkateket Niels Lynge: "og det er ikke for meget at sige, at Dagen blev hans," beretter Sophie Petersen. Lynge havde talt over Es. 49, 4., der var Hans Egedes tekst ved sin afskedsprædiken og hvorigennem han udtrykte sit mismod med det lidt, han havde udrettet. Lynge vender imidlertid teksten til optimisme:

> 'Men som sommeren er sen i Grønland og dens Blomster faa og smaa, saaledes er ogsaa den grønlandske Menighed først sent blevet udviklet. Og som Grønlands fjælde staar fast nu som paa Hans Egedes Tid, saaledes har ogsaa Herrens Ord og Guds Gerning staaet fast i Grønland.' Han vendte sig tilsidst mod sine Landsmænd og bad dem slutte sig til ham i en Tak til den danske Menighed: 'Vi er eet med jer, og vi griber eders Hænder og bringer vor Tak.' (s. 124)

Man kan vælge at se talen som et samtykke til koloniseringen – men man kan også lægge vægt på talens understregning af de to befolkningsgruppers ligeværdighed indenfor det kristne fællesskab. Med landsrådsmedlem Iver Mathæussens tale ved kongebesøget bringes temaet fra det religiøse over i det verdslige:

> Han talte paa Grønlandsk og skildrede Danmark som Grønlændernes Moder, der havde taget sit Barn ind under sine lune Vinger og beskyttet det. Derfor skyldte Grønlænderne Danmark Tak og glædede sig ved at høre Danmark til; men de ønskede, at de engang med Tiden maatte vokse saa meget i Dygtighed, at de fra Børn kunde naa til at blive betragtet som de Danskes Brødre og blive behandlet som saadanne af Danmark. Det var et politisk Ønske, der her beskedent, men bestemt, kom til Orde. (s. 126)

Grønlandsk nationalisme lå så at sige som en logik indbygget i den danske. De grønlandske skolebørn blev opflasket med dansk nationalisme, som det for eksempel fremgår af bogens afsnit om børneskolen, hvor Sophie Petersen overværer, hvordan Aage Bugge gør sin skoletime til "en hel lille Genforeningsfest", idet han fortæller om Sønderjylland og viser børnene billeder fra kongens indtog under Nordslesvigs "Tilbagekomst" til Danmark (s. 84). Det er ikke svært at forstå, hvor let den danske nationalisme lod sig oversætte til grønlandsk – og hvor svært det fra dansk side på sigt har været at sætte sig imod en sådan grønlandsk nationalisme, født som den var af alle den danske nationalismes egne argumenter.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 476

Sophie Petersens konklusion er derfor også klar: Danmark kan ikke i al evighed fastholde grønlænderne i den underordnede position, vejen mod selvstændighed og ligeværdighed (som på dette tidspunkt af alle parter tænktes udfoldet inden for rigsfællesskabet) var påbegyndt. I bogens slutning ridser Sophie Petersen således fronterne op omkring fastholdelse eller afvikling af den danske stats monopol. Alle er enige om, at monopolet *engang* skal afskaffes. Spørgsmålet er bare *hvornår*. Lakonisk konstaterer Petersen imidlertid, at valget ikke nødvendigvis er Danmarks alene: "Men noget helt andet er, at vi godt en skønne Dag kan blive tvunget af et stærkt Pres udefra til at lukke Landet op, og saa var det dog vist alligevel bedre, at vi i god Tid var begyndt paa at give Grønlænderne en vis Handelsopdragelse" (s. 180-81). Ofte har Sophie Petersen hørt og i sit afsnit om den grønlandske skole selv gentaget den påstand, at grønlænderne er dygtige til at læse og skrive, men har svært ved at lære at regne. I stedet for at støtte de stemmer, der mener, at man derfor må blive ved med at sætte grønlænderne under administration, plæderer Petersen for det modsatte synspunkt: at så må man sandelig se at få dem det lært (s. 181)!

Læser man således *Grønland i Hverdag og Fest* med samtidige øjne, snarere end med nutidige, bliver bogen en del mere progressiv, end den ellers kunne forekomme. Revolutionær er den ikke – men så havde den nok heller ikke opnået sin ministerielle blåstempling.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 477

Litteratur:

Amdrup, G.C. (red.) 1921. *Grønland i Tohundredaaret for Hans Egedes Landing.* Meddelelser om Grønland bd. 60-61. København.

Arke, Pia 2003. *Scoresbysundhistorier. Fotografier, kolonisering og kortlægning. Med kartografiske afsnit af Stefan Jonsson.* Borgen. København.

Bang, Jette 1940. *Grønland.* Det grønlandske Selskab. Steen Hasselbalchs Forlag. København.

Birket-Smith, Kaj 1927. *Eskimoerne.* Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag. København.

Freuchen, Peter 1927. *Grønland, Land og Folk.* Pios Boghandel. København.

Hansen, Jette Thorn 1978. *Peter Freuchens romaner.* Magisterafhandling, Aarhus Universitet.

Hauge, C.N. 1927. "Administrationen af Grønland". Det Grønlandske Selskabs Årsskrift 1926/27 s. 40-70.

Huggan, Graham 2001. *The Postcolonial Exotic: Marketing the Margins.* Routledge. London and New York.

Kleivan, Inge 1991. "Greenland's National Symbols". *North Atlantic Studies* Vol. 1 No. 2, pp. 4-16.

Nansen, Fridtjof 1891. *Eskimoliv.* Kristiania.

Nielsen, Uffe 1993. "Fra Jomfru Wroblewskys Skole, Nørrebroe, til Nørre Gymnasium." *Uffe Nielsen (red.): Nørre G 1918-1993.* Otto B. Wroblewsky. København.

Nielsen, Uffe 2003. "Sophie Petersen". *Jytte Larsen et. al. (red.): Dansk kvindebiografisk leksikon.* Kvinfo/Rosinante. København.

Olwig, Karen Fog 1994. "Et 'Gyldent Minde'? Tropiske troper i dansk identitet." *Liep, J., og K.F. Olwig (red.): Komplekse Liv.* Akademisk Forlag. København. S. 161-75.

Petersen, Sophie 1928. *Grønland i Hverdag og Fest.* C.A. Reitzels Forlag. København.

1933. *Østgrønland.* København.

1945. *Danmarks gamle Tropekolonier.* Det Kongelige Geografiske Selskabs Kulturgeografiske Skrifter, Bd. 4. København.

1954. Levnedsbeskrivelse. Upubliceret manus. Ordenskapitlet.

Pratt, Mary Louise 1992. *Imperial Eyes. Travel Writing and transculturation.* Routledge. London and New York

Storch, Mathias 1915. *En grønlænders Drøm.* Oversat efter originalen *singnagtugaq* af Knud Rasmussen. Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag. København og Kristiania.

1930: *Strejflys over Grønland.* Levin og Munksgaards Forlag. København.

Thisted, Kirsten 2004: "Peter Gundel. Dagbogsbreve til læge Jørgen Hvam 1923-1930." Tidsskriftet GRØNLAND Nr. 3-4, april-maj 2004, s. 81-128.

2004a. "'Tamme, fromme, evrobæstiske'". William Thalbitzers dagbøger fra

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 478

Østgrønland 1905-06." Tidsskriftet GRØNLAND Nr. 7, oktober 2004, s. 260-278.

2005. "Postkolonialisme i nordisk perspektiv: relationen Danmark-Grønland". *Henning Bech og Anne Scott Sørensen (red.): Kultur på kryds og tværs*. Klim. Aarhus. S. 16-42.

2008. '*Hvor Dannebrog engang har vajet i mer end 200 Aar'. Banal nationalisme, narrative skabeloner og postkolonial melankoli i skildringen af de danske tropekolonier.* Særtryk, Nationalmuseet. København. Netversion: *http://www.natmus.dk/sw22661.asp*

2009. "Knud Rasmussen" Ole Højriis (red.): *Grønland – en refleksiv udfordring*. Aarhus Universitetsforlag. Århus. S. 239-280.

Forthcoming. *Som Spæk og vand? Stemmer fra kolonitidens Grønland.*

Vahl, M. og G. Hatt 1922-27. *Jorden og Menneskelivet. Geografisk Haandbog Bd. 1-4*. I.H. Schultz Forlagsboghandel. København.

Kirsten Thisted er mag. art. í norðurlendskum bókmentum og lektari við Københavns Universitet. Hennara virkisøki umfatar minniluta-/meirilutaviðurskifti, mál- og mentanarmmót, mentanartýðing og danskar/norðurlendskar bókmentir úr postkolonialum sjónarhorni.
Teldupostur: thisted@hum.ku.dk

Kirsten Thisted, MA in Nordic literature. She is a former teacher at Ilisimatusarfik/University of Greenland and is now working at the University of Copenhagen. Her subjects are minority/majority relations, language and culture encounter, cultural translation and post colonial perspectives on Danish/Nordic literature.
Email: thisted@hum.ku.dk

Hvad er tekstfiktion?

Peter Widell

Abstract

This article is a contribution to a theory of literary genres building on the idea of characterizing literature by a restricted set of universal text parameters. In the article I will especially be focusing on the parameter *text fiction*. Here I will defend the position that a fictive text could be characterized neither as a text referring to something imagined, nor as a text referring to a merely possible world. It must be characterized as something belonging to *pragmatics*: Fiction is not concerned about the content of what is said, but about how it is said.

After having determined text fiction as a product of the performance of *pretended speech acts*, I will discuss how this pretended speech could be indicated as such by the author. Criticizing Searle and others who are of the opinion that text fiction is marked by non-semantic metaconventions, I am stating that text fiction is a sort of pre-linguistic communication governed by gricean intentions. It does not mean, though, that truth and meaning does not play any role in identifying fiction as it is claimed by Walsh and others.

1. Indledning

Følgende artikel skal ses som led i et projekt omkring grundlægningen af en skønlitterær genreteori. Det er projektets grundide, at det skønlitterære genrebegreb bedst lader sig belyse gennem en dobbeltstrategi, hvor det først er opgaven at finde frem til et *sæt universelle tekstparametre*, som man dernæst kan benytte enten til at præcisere allerede eksisterende genrebegreber, eller til en definition af helt nye genrebegreber, hvis der er behov for det.[1] Mens det er me-

[1] Her har jeg været inspireret af Gerard Genette, som i Genette (1990 (1970):10ff) har gjort et forsøg på at skelne mellem på den ene side de skønlitterære genrer,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 480

ningen, parametrene skal danne et sæt analytiske begreber, som man altid vil kunne spørge præcist til i et studeret tekstelement, vil de forskellige genrebegreber snarere være prototypiske begreber til karakteristik af hele tekster, der tillader forekomsten af mere eller mindre centrale eksempler.

Indtil videre har jeg i mit projekt påbegyndt undersøgelsen af parametrene *figurativitet, tropicitet, fiktivitet* og *realisme*.[2] Det, der ifølge min opfattelse gør disse parametre universelle, er som sagt, at man altid vil kunne spørge til dem i et vilkårligt givet tekstelement i en hvilken som helst tekst.

Som man kan se, er én af disse parametre parameteren fiktivitet eller – som jeg her vil kalde den – fiktion eller – for at være helt præcis – *tekstfiktion*. Det er så specielt denne parameter, jeg vil gøre til genstand for en grundig analyse i denne artikel.[3]

Indledningsvis vil jeg se på, om man kan give en analytisk definition af begrebet, eller om man bliver nødt til at klare sig med et mere omtrentligt begreb knyttende sig til begrebet om genre (afsnit 2). Derefter vil jeg se på forskellige forsøg på at indkredse begrebet analytisk: Først vil jeg se på et forsøg på ud fra semantiske intuitioner at se tekstfiktion som noget, der blot er forestillet eller indbildt (afsnit 3). Dernæst vil jeg se på et forsøg på ud fra pragmatiske intuitioner at se tekstfiktion som foregiven talehandlen (afsnit 4). Et særligt problem er, hvordan man som forfatter af et stykke tekstfiktion vil være i stand til over for publikum at angive, at det, man har forfattet,

---

sådan som vi har kendt dem siden romantikken som supergenrerne epik, lyrik og drama, og på den anden side visse mere universelle og klart afgrænselige modi, som fx Platons og Aristoteles' distinktion mellem diegesis og mimesis (Platon 2003:3. bog; Aristoteles 1992).

Det er i ønsket om at støde frem mod nogle mere generelle modi, at jeg har grundlagt min parameterteori.

Det kan måske i den forbindelse undre, at Genettes distinktion mellem diegesis og mimesis ikke umiddelbart indgår som parameter i mit sæt af parametre. Det skyldes, at distinktionen på grund af min særlige definition af fiktionsbegrebet er sammenfaldende med skellet mellem fiktion (som efterligning af alvorstale) og ikke-fiktion (som alvorstale). Forholdet er dog endnu for uanalyseret til, at jeg tør give en endegyldig vurdering.

2 Denne liste af parametre gør ikke krav på at være udtømmende. Hertil befinder min parameterteori sig endnu i en alt for indledende fase.

3 Der foreligger allerede en mere indgående undersøgelse fra min hånd af parameteren realisme, cf. Widell (2002).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 481

er et stykke tekstfiktion. En sådan signalering synes nemlig at måtte udgøre et inhærent eller definitorisk træk ved fiktion. Diskussionen går her på, om signaleringen kræver en særlig form for social overenskomst (afsnit 5), eller om den kan finde sted uden om en sådan overenskomst (afsnit 6). Til slut vil jeg se på, om man vil kunne se tekstfiktion som en selvgyldig kommmunikationform (afsnit 7), eller om man bliver nødt til at indskrænke sig til at se tekstfiktion som en "parasitær" form for kommunikation, specielt kendetegnet af, at den reference og sandhedstilordning, der finder sted i teksten, er blot foregivet (afsnit 8). Jeg mener det er vigtigt, at man når til en afklaring her, da det hænger afgørende sammen med, om man vil være i stand til at opretholde opfattelsen af humaniora som en grundlæggende filosofisk-rationel sammenhæng, eller om man må overgive sig til den udbredte opfattelse i dag, at humaniora skal ses som en rent retorisk-strategisk sammenhæng (afsnit 9).

2. Tekstfiktion som analytisk begreb og som genrebegreb

Tekstfiktion som parameter eller – som vi også kan sige det – som analytisk begreb tillader altid et enkelt svar: Enten vil et tekstelement være fiktivt, eller også vil det ikke være det. Heri adskiller begrebet sig fra de andre begreber i min parameterteori, der enten findes i grader som realismebegrebet, tillader flere lokale former som begrebet om figurativitet, som vi vil kunne finde som rim, som rytme, som assonans m.v., eller begrebet tropicitet, som vi vil kunne finde som metafor, som metonymi, som synekdoke, som ironi m.v.

En egenskab, betegnelsen "tekstfiktion" deler specielt med betegnelsen "realisme", men ikke med betegnelserne "figurativitet" og "tropicitet", er, at den ikke kun optræder som betegnelse for en parameter, og dermed som en analytisk kategori, men også ofte optræder som genrebetegnelse, som er en prototypisk kategori. Det kan virke lidt forvirrende. Imidlertid vil betegnelsen "tekstfiktion" her blive fastholdt som betegnelse for en parameter.

Grunden til, at vi overhovedet vil undersøge tekstfiktionsbegrebets mulighed som analytisk kategori, er, at vi vil imødegå den udbredte opfattelse, at det ikke skulle være muligt at give en præcis definition af tekstfiktionsbegebet – og i øvrigt andre forskellige tekstbegreber – en opfattelse, man ikke mindste har set gjort gældende inden for konstruktivistisk, dekonstruktivistisk og postmodernistisk

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 482

litteraturteori.[4] Det er min opfattelse, at vi herigennem også vil få et bedre redskab i hænde, når der skal redegøres for tekstfiktion som genre.

Det er mit udgangspunkt, at begrebet tekstfiktion har sin rod i stærke intuitioner hos os. At der eksisterer et præcist analytisk begreb om tekstfiktion svarende til disse intuitioner, betyder imidlertid ikke, at folk så altid vil være i stand til at redegøre for, hvori det består. Tværtimod. Og det er selvfølgelig derfor, der kan være behov for en analyse af begrebet som den, jeg vil foretage på de følgende sider.

Det skal understreges, at man ikke må opfatte tekstfiktion som et specielt skønlitterært begreb. Tekstfiktion kan være et bestemt træk ved visse skønlitterære tekster; men skønlitteratur er ikke nødvendigvis tekstfiktion, ligesom tekstfiktion ikke nødvendigvis behøver være skønlitteratur.[5]

3. Tekstfiktion som forestilling og indbildning

Det er en almen udbredt opfattelse, at tekstfiktion består i reference til noget blot forestillet eller indbildt. Vender man sig mod *Den Danske Ordbog* (2003-), finder man netop en sådan definition: Her defineres tekstfiktion som "forestilling eller påfund som er opdigtet eller indbildt." Tilsvarende defineres tekstfiktion i *Politikens Nudansk Ordbog* (1. udg. 1999) som "noget som ikke modsvares af noget i den virkelige verden, men som er opdigtet."

Disse definitioner mener jeg ikke holder for en nærmere filosofisk analyse. For hvad er egentlig en forestilling eller en indbildning?

Umiddelbart forekommer svaret indlysende: Forestillinger og indbildninger er selvfølgelig noget, vi hver især diverterer os med *privat*, i modsætning til de ting, der har eksistens i verden, og som vi alle kan se, høre, lugte og smage. Kradser man imidlertid lidt i overfladen af den forklaring, dukker et væsentligt problem op. Når jeg ser på et billede eller læser en skønlitterær tekst, er det ikke længere noget, en kunstner eller en forfatter blot har beholdt for sig selv. Så

---

4 Se fx Jacques Derrida (1980). I Widell (2002:94-95) har jeg kritiseret en tilsvarende holdning, hvad realismebegrebet angår.

5 Tekster (og tekstdele) indeholdende kontrafaktiske antagelser, fx kontrafaktiske konditionaler af typen "Hvis det havde regnet, havde jeg slået min paraply ud", er også fiktive; men der er normalt ikke tale om skønlitterære tekstdele.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 483

er han i færd med at henvende sig til mig. Men hvis et stykke tekstfiktion er private forestillinger hos forfatteren, hvordan vil han da kunne henvende sig til sit publikum om disse forestillinger? Det synes ikke muligt. Ikke fordi, forfatteren ikke skulle kunne have sådanne forestillinger. Det er ikke det, der er problemet her. Problemet er snarere, at forfatteren da vil stå over for et uoverstigeligt problem, hver gang han vil skulle henvende sig til sit publikum: "Antag, at enhver har en æske, hvori der er noget vi kalder en "bille", foreslår den østrigsk-engelske filosof Ludwig Wittgenstein. Lad os videre tænke os, at: "Ingen kan nogensinde se i andres æsker." Hvad vil da være situationen? "[…] så kunne det jo være, at alle havde en forskellig (ting) i deres æsker […]" (Wittgenstein 1971 (1953):141). Men på samme måde som i Wittgensteins lille eksempel synes det at forholde sig med vores forfatter: Heller ikke han vil kunne sikre sig, at det, andre har i deres hoveder, svarer til det, han selv har inde i sit hoved. Det, vores forfatter vil mangle, er noget fælles at pege på eller - som Wittgenstein formulerer det med baggrund i sit eksempel - nogle *ydre, fælles kriterier*, som vil kunne gøre det muligt for ham at afstemme sine forestillinger eller indbildninger med andres (Wittgenstein 1971 (1953) § 580).

Her kunne man så selvfølgelig henvise til, at vi allerede på forhånd ved, hvad de ord, forfatteren benytter sig af, betyder, *fordi der forelå ydre, fælles kriterier, da vi i sin tid lærte ordene at kende*. Det forklarer nok, hvordan vi i almindelighed kan henvende os om vores private tanker, hvis vi skulle finde det relevant, selv i tilfælde, hvor der ingen offentlige kriterier foreligger. Fx er der ingen problemer med at forstå en sætning som: "Da jeg kørte hjem, kom jeg i *tanke om*, at jeg havde lovet at tage en pizza med." Her behøves ingen offentlige kriterier. Men det hjælper os ikke med at forklare, hvad der er på spil, når vi specielt har med tekstfiktion at gøre. Tekstfiktion vil *altid* være uden sådanne kriterier, *da det jo definitorisk er fastlagt som "forestilling" eller "indbildning"*. Hvis tekstfiktion skal være mulig, kræver det mindst, at man vil kunne sige: Forfatteren bruger nu sproget *på samme måde, som han vil gøre, når der er offentlige kriterier*. Men det vil ikke kunne ske, hvis man starter med at pege ind i sig selv.

Et forsøg på at omgå denne "privatistiske" blindgyde inden for en semantisk forståelse af fiktionsbegrebet, vil være, at man helt undlader at tale om tekstfiktion som reference til noget privat "inde

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 484

i hovedet på forfatteren", og i stedet taler om fiktion som verdensreference, ganske vist ikke ikke i den faktiske verden – det ville ikke være fiktion – men til noget i en verden forskellig fra den faktiske verden, en såkaldt *blot mulig verden*. Det er der flere, der har forsøgt sig med.[6]

Imidlertid vil det blot føre os fra asken og i ilden. For hvad er en blot mulig verden? Hvem vil kunne sikre identiteten af en sådan verden? Når der hos Henrik Pontoppidan (1902) står: "Paa en ensomt liggende Husmandslod ude ved Sognegrænsen boede gamle Søren Kousted og hans Kvinde", regner vi det normalt for et stykke tekstfiktion. Men hvad skulle det være for en mulig verden, det refereres til med disse ord? Vi stirrer mod en sådan verden, men lige meget, hvor meget vi hver især stirrer, vil vi ikke være i stand til at lokalisere den for hinanden. Men hvis vi ikke kan det, hvordan vil vi da kunne sikre os, at vi overhovedet taler om den samme verden? Igen synes vi at mangle offentlige kriterier til afgørelse af spørgsmålet. Derfor synes heller ikke dette forsøg at have noget for sig.

Det ser med andre ord ud til, at ethvert forsøg på at forklare, hvad tekstfiktion er via *semantiske overvejelser*, hvad enten det peger "ind i vores forestillingsverden" eller "ud i en blot mulig verden", er dømt til at mislykkes. Tekstfiktion kan med andre ord ikke forstås i termer af reference og sandhedstilordning. Det, vi højest vil kunne sige i forbindelse med tekstfiktion, synes at være: Forfatteren bruger her sproget *på samme måde, som han ville have gjort, hvis der havde været offentlige kriterier til at afgøre, hvad han ville sige*. Men offentlige kriterier vil være kriterier *i den aktuelle verden*, i den verden, vi alle sammen kan se, høre, lugte og smage. Kun hvis forfatteren har sådanne kriterier, vil han kunne sikre sig, at hans verden er den samme som hans publikums. Og dermed, at han siger noger meningsfuldt.

---

6 David K. Lewis (1978); Ruth Ronen (1994). Med min kritik af mulige verdener-semantikken er der ikke nødvendigvis tale om en samtidig kritik af dens tekniske landvindinger og dens brugbarhed inden for forskellige specialsammenhænge. Det eneste, der her stilles spørgsmålstegn ved, er den filosofiske undermuring, nemlig hvad man overhovedet skal forstå ved en fiktiv verden defineret som en blot mulig verden.

Når jeg i noten her nævner Lewis, skal det retfærdigvis nævnes, at han i den nævnte reference også forsøger at definere fiktionsbegrebet ud fra andre kriterier, bl.a. ud fra begrebet om foregivelse, som vi vil se på i næste afsnit.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 485

Men med dette er vi allerede på vej over i en alternativ måde at definere tekstfiktionsbegrebet på. En sådan alternativ måde har man – specielt for tekstfiktionens vedkommende – netop bragt i forslag inden for talehandlingsteorien.

4. Tekstfiktion som foregiven reference og sandhedstilordning

Ifølge denne teori ses tekstfiktion ikke som noget, der skal gives en alternativ semantik. Her er tekstfiktion i stedet et helt igennem *pragmatisk begreb*. Lad os se på argumentationen inden for den talehandlingsteoretiske bestemmelse af tekstfiktionsbegrebet.

Når jeg taler, kan det, jeg siger, være sandt, eller det kan være falsk. Siger jeg noget falsk, er jeg usandfærdig. Det kan der være flere grunde til. Grunden kan være, (a) *at jeg ikke ved bedre*.[7] Den kan være, (b) *at jeg lyver*, dvs. at jeg bevidst kan sige noget, der er usandt i den hensigt at få den, jeg taler til, til at tro på det. Den kan også være (c) *at jeg fremfører et kontrafaktisk ræsonnement* (cf. note 5). Eller grunden kan sluttelig være, (d) *at jeg har til hensigt at skabe en skønlitterær fiktionstekst*.

Skaber jeg en fiktionstekst, vil det, jeg skaber – qua foregiven talehandling – undertiden kunne forveksles med det, jeg skaber i (a), (b) og (c). Især er det ofte vanskeligt at skelne mellem tekstfiktion og løgn. Da jeg imidlertid ikke har til hensigt at skjule, at det, jeg siger, mangler reference eller er falsk, men tværtimod gerne vil åbenbare min hensigt, indgår der ifølge talehandlingsteoretikerne altid et *kommunikationsrefleksivt sigte* i skabelsen og receptionen af en fiktionstekst: Samtidig med, at jeg har hensigten om at skabe et stykke tekstfiktion, har jeg også altid en intention om at kommentere eller på anden måde gøre opmærksom på, at jeg netop har denne intention.

Som man kan se af denne indkredsning af tekstfiktionsbegrebet, bliver tekstfiktion ikke i så høj grad et træk ved indholdet af det, jeg siger og skriver, som det bliver *et træk ved selve den måde, jeg taler eller skriver på*. At tale og skrive er ifølge talehandlingsteorien først og fremmest at udføre tale- eller skrivehandlinger. Men det vil sige, at

---

7 Strengt taget kan jeg, selv om jeg er uformående, også komme til at sige noget, der er sandt. Men da vil den sandhedstilordning, jeg giver udtryk for, ikke være begrundet i min vederhæftige udførelse af den pågældende talehandling. Det, at den er sand, vil være en ren tilfældighed.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 486

tyngdepunktet i karakteristikken af tekstfiktionsbegrebet forskyder sig fra den manglende reference og sandhed til selve den udførte talehandling.

Men hvad er det nu, der – ud over tilstedeværelsen af et kommunikationsrefleksivt element – indgår i en fiktiv talehandling?

Ifølge John R. Searle består skabelsen af tekstfiktionstekster i *at foregive udførelsen af talehandlinger*. Eller som han selv siger: "[…] the author of a work of fiction pretends to perform a series of illocutionary acts, normally of the assertive type." (Searle 1979b (1974):65).[8] Da det at udføre talehandlinger af assertiv type består i at referere og sige noget sandt om det, man refererer til, kan man også sige, at tekstfiktion består i blot at foregive, at man refererer til noget og siger noget sandt om det.[9] Det er her vigtigt at se, at forskydningen fra non-fiktion til fiktion ikke længere – som semantikerne tror – samtidig involverer en forskydning af referencen og sandhedstilordningen, men at forskydningen er rent pragmatisk: Er der én, der siger: "Der står en stol i stuen ved siden af", kan jeg som modtager af meddelelsen enten (i) gå ud fra, at afsender vil meddele mig, at der står en stol i stuen ved siden af, og at han vil sige noget sandt om denne stol, (ii) have mistanke om, at afsender lyver og vil bilde mig

---

8 Da ordet "foregive" også undertiden bliver anvendt om svigagtig handlen og løgn – "han foregav at være en god muslim" – er det vigtigt at understrege, at når Searle her definerer tekstfiktion som foregiven handlen, så skal det kontraktlige element i begrebet hele tiden være underforstået.

9 Da korrekt reference er en betingelse for at kunne sige noget sandt, kan vi sige, at tekstfiktion ikke kan bestå i sand beskrivelse uden reference. Enten må tekstfiktion bestå i manglende reference og sandhed, eller i manglende sandhed alene. Men den kan ikke bestå i sand beskrivelse uden reference.

Et eksempel på en tekstfiktionstekst, der både mangler reference og sandhed, finder vi i H.C. Andersens eventyr *Klods-Hans*. Et eksempel på en tekstfiktionstekst, der alene mangler sandhed, men stadig har bibeholdt sin reference, finder vi modsat i Klaus Rifbjergs "omvendte nøgleroman" *Marts 70* (1970). Her optræder en række kendte personer med navns nævnelse, men det, der siges om dem, er åbenlyst usandt.

Nøgleromaner som Tom Kristensens *Hærværk* (1979 (1930)) synes at dementere, at vi ikke skulle kunne have sandhed uden reference. I Hærværk indgår en række kohærente beskrivelser, der passer på eksisterende personer, men der forekommer ingen direkte reference til dem. Personerne må læseren selv gætte sig frem til (hvilket selvfølgelig kræver, at læseren har viden om de beskrevne personer andetsteds fra). Imidlertid: Det, at læseren må gætte sig frem til dem, synes alligevel at indicere at teksten trods alt kan gives en reference, selv om de ikke fremgår eksplicit af tekstens ordlyd.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 487

ind, at der står en stol i stuen ved siden af, vel vidende, at det gør der ikke, eller (iii) regne med, at afsender foregiver, at der står en stol ved siden af. Men her er det, afsenderen gør i de tre tilfælde semantisk set nøjagtigt det samme: Jeg siger "Der står en stol i stuen ved siden af" *og forudsætter, at det, jeg siger, har sin normale mening i alle tre tilfælde.*

Dermed behøver vi ikke – som semantikerne – antage et særligt begreb om fiktiv reference og sandhedstilordning i (iii). *Alt er semantisk set det samme såvel i (i) som i (ii) og (iii).*

Med denne forestilling om tekstfiktion – om det at skrive romaner, noveller osv. – som identisk med det at foregive at referere og tale sandt genoptages et træk ved tekstfiktion, som har været kendt i tekstfiktionsbegrebet helt tilbage til Platon og Aristoteles og til deres begreb om *mimesis* (jf. note 1). Noget foregives, dvs. efterlignes, men i modificeret form. I dette tilfælde er der tale om, at en fiktiv talehandling mimer en faktisk talehandling.

Spørgsmålet er imidlertid, hvad efterligningen nærmere består i? Her mener John L. Austin og den tidligere nævnte John R. Searle, at efterligningen først og fremmest indebærer en *reduktion* af teksten: Ved tekstfiktion mister det sagte sin oprindelige kraft. Det bliver "afbleget" (etiolated) og eksisterer alene "parasitært" (Austin 1997 (1962):51). Det betyder ikke, at det mister al kraft: Assertivet anvendes på nøjagtigt samme måde og med nøjagtig samme betydning, som hvis der havde været tale om et bogstavelig ment assertiv. Ja, endog følelseskvaliteten i det sagte bæres igennem; fx føler vi stadig medlidenhed med en person, der er genstand for en foregiven reference.[10] I virkeligheden er det eneste, der bliver "afbleget" og "parasitært", referencen og sandhedstilordningen samt – hvad der er nok så vigtigt – de handlinger, vi som hørere normalt udfører på baggrund af det, vi hører. Læser vi om en uret begået i en roman, gør vi fx intet for at gøre den god igen. Derfor har Coleridge (1817) uret, når han definerer tekstfiktion som "suspension of disbelief". I

10 At vi ikke kan lade være med at investere vores følelser i tekstfiktion, er en bemærkelsesværdig psykologisk kendsgerning, som formentlig har sin forklaring i, at vi mennesker dermed gives mulighed for at indøve empatiske indstillinger over for hinanden som udgangspunkt for dannelse af deontologiske fællesskaber, hvilket formentlig evolutionsteoretisk set er af vigtighed for menneskeartens overlevelse som social art.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 488

tekstfiktion har forfatteren på ingen måde et ønske om, at hans publikum skal reagere på samme måde som, hvis teksten havde været ikke-fiktiv. Så ville vi nemlig have haft med suggestion at gøre, og ikke med tekstfiktion.

Men da man nu ikke på selve assertivet kan se, om det er alvorligt ment, eller om der blot er tale om en foregiven talehandling, må der være andre signaler til stede til angivelse af, om en tekst er blot fiktiv. Der må være et eller andet i talesituation, som må kunne angive, at teksten hverken skal forstås som løgn eller som suggestion, men som tekstfiktion.

Her er det mest radikale synspunkt i retning af en bestemmelse af et sådant signal nok det synspunkt, vi finder hos Gregory Currie (1985). Currie hæver, at det at foregive en assertion slet og ret består i at udføre en *ny, selvstændig illokutionær talehandling*, en foregivelses- eller *make-believe-talehandling*. Derfor må de foregivelses- eller make-believe-illokutioner, der forekommer i tekstfiktion, ifølge Currie også være en art meta-illokutioner, én for hver talehandling: "Jeg foregiver hermed at hævde, at solen skinner" (realiseret som: "Solen skinner"). Det indebærer, at vi må oprette en selvstændig meningsteori for tekstfiktionshandlinger, så de foregivne illokutionære handlinger ikke helt "slukkes", men stadig kun "blegner": Hævdelsen i eksemplet må jo ikke blot figurere som en omtalt hævdelse; hævdelsen skal have delvis kraft.

Hvad der end kan være af positive træk ved Curries teori, så synes en sådan fordobling af meningsbegrebet – så vi parallelt med bogstavelige meningsindhold også må operere med fiktive meningsindhold (der endog på den syntaktiske overflade fremtræder som synonyme med de tilsvarende ikke-fiktive) – at være ganske uplausibel. Vi har nok at gøre med at holde styr på det bogstavelige meningsbegreb. Derfor forekommer det usandsynligt, at vi i tekstfiktion skulle være nødt til at fordoble dette meningsbegreb med en ny slags bogstavelighed. Currie har da også senere forladt denne teori (Currie 1990).

Et mere moderat synspunkt finder vi hos Searle (1979b (1974):67ff). Signalet er dog af samme illokutionære tilsnit som hos Currie, men for Searle er der ikke tale om noget nyt sæt af bogstavelige illokutioner "oven i" den foregivne handlens illokutioner.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 489

Snarere er der for Searle tale om, at tekstmarkøren skal findes i *én stor ekstralingvistisk, ikke-semantisk, horisontal metakonvention*, der – når den er etableret som overenskomst mellem forfatter og læser – én gang for alle bestemmer resten af den præsenterede tekst som tekstfiktion, hvad enten talehandlingerne bærer usande eller sande propositioner. Eller, som Searle selv skriver: "[…] telling stories really is a separate language game; to be played it requires a separate set of conventions, though these sets of conventions are not meaning rules […]" (Searle 1979b (1974):67). Denne løsning er ifølge Searle at foretrække, alene fordi der findes former for tekstfiktion, fx realistiske og naturalistiske romaner og noveller, som også indeholder assertiver, som kan være sande om virkelige entiteter. Så i stedet for at se tekstfiktion som et nyt sæt illokutionære handlinger, som Currie gør, hvor vi skal træffe afgørelse fra sætning til sætning, mener Searle det er bedre at se tekstfiktion i lyset af en overordnet læseregel for teksten som helhed, der fortæller læseren, at lige meget, om vi har at gøre med en falsk eller en sand proposition i en fiktionstekst, skal de stilles på samme niveau i den fiktive tekst.[11]

Spørgsmålet er så, om der med Searles synsmåde er dannet et nyt tekstfiktionsbegreb ved siden af begrebet om tekstfiktion som foregiven handling, et begreb om tekstfiktion *som suspension af sandhedssøgning, markeret gennem en ekstralingvistisk, ikke-semantisk horisontal metakonvention.* Der vil så i givet fald være tale om en nybestemmelse af tekstfiktionbegrebet som analytisk begreb.

5. Tekstfiktion som metakonventionelt markeret foregivelse

En vigtig præmis for synspunktet om tekstfiktion som foregiven handlen, er, at det vil være forfatteren, der er den suveræne dommer omkring, hvorvidt den producerede tekst er et stykke tekstfiktion eller ej. Det gælder både i Curries og i Searles version. Herudover forfægter begge det synspunkt, at det er nødvendigt, at forfatteren når til en art kontraktlig overenskomst med læseren om, at det, han præsenterer sin læser for, er et stykke tekstfiktion. Ellers er der ikke tale om tekstfiktion. Det kan forfatteren selvfølgelig gøre

---

11 Det er vel også det læseprocessen afspejler. Det betyder selvfølgelig ikke, at vi ikke altid vil kunne åbne for en gennemlæsning af teksten, hvor vi leder efter de sande propositioner (fx fordi vi vil bruge dette udvalg af tekstens propositioner som historisk kilde eller som anden dokumentation).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 490

ved at skrive "roman" eller "novelle" på forsiden af den trykte tekst. Men i de tilfælde, hvor der ikke opereres med en sådan eksplicit, paratekstlig markering af teksten, eller hvor – kunne man tilføje – en sådan betegnelse har været tænkt som ironisk, mener Searle, at der alligevel finder en markering sted af teksten som tekstfiktion på ekstralingvistisk, ikke-semantisk vis.

Men kan det nu være rigtigt? Først og fremmest: Hvad betyder udtrykket "ekstralingvistisk, ikke-semantisk konvention" egentlig? I Searle (1979b (1974)) bliver begrebet desværre blot antydet, men ikke egentlig forklaret. Derfor vil det måske være en god ide at se lidt nærmere på, hvad Searle andre steder har sagt om konventionsbegrebet.

En konvention er for Searle (jf. Searle 1971 (1965); 1969) først og fremmest en vedtagen regel om i et givet fællesskab at gøre et eller andet på en bestemt måde. *Konventionel handlen* står i modsætning til *rent instrumentelle handlinger eller praksisser* som det at fiske med krog eller bruge sukker på havregryn ved at involvere en gensidig social forpligtelse og ved være underlagt såkaldt *konstituerende eller semantiske regler.* At beskrive rent instrumentelle handlinger eller praksisser kræver også regler, såkaldt *regulerende regler.* Imidlertid kan de handlinger og praksisser, reglerne omfatter, eksistere uafhængigt af, om der er en regel, der styrer dem, eller ej, og de indeholder intet element af forpligtelse. Anderledes med konventionel handlen. Her er der tale om, at reglen direkte konstituerer, skaber eller – hvis vi skal udtrykke det semantiske ved reglen – definerer den handling, den samtidig styrer, i kraft af folks villighed til at følge reglen. Konstituerende regler har formen ""X" tæller som Y i kontekst K." Formen udtrykker, at et givet udtryk, "X", fx det at sige "Solen skinner" på dansk, tilordnes en bestemt værdi, Y, som for sætningens vedkommende kan være den værdi at gælde for tilordningen af sandhedsværdien sand til sagforholdet 'solen skinner'. I den forbindelse betoner Searle den *ontologiske* betydning af de to typer regler. Distinktionen er fundamental: Skellet muliggør skellet mellem på den ene side den ikke-sociale verden, vi deler med de fleste dyr, og på den anden side den sociale verden, vi deler med hinanden i kraft af vores evne til at handle, inklusive talehandle, i gensidig forpligtende forståelse ud fra konstituerende regler.

Spørgsmålet er, hvilken type regler tekstfiktionsmarkeringen føl-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 491

ger. Er reglerne blot regulerende og tilhører den præ-sociale verden, eller er de konstituerende og tilhører den sociale verden? Da tekstfiktionsmarkeringen skal være kommunikativ i sit anlæg – forfatteren skal gøre læseren bekendt med, at det, han skriver, skal ses som et stykke tekstfiktion – synes den ikke blot at kunne være styret af regulerende regler. På den anden side synes konventionen heller ikke at kunne være styret af en konstituerende regel. En konstituerende regel er en semantisk regel, sådan som vi har antydet det. Den tillægger et udtryk, "X", et givet indhold Y. Men ifølge Searle kan konventionerne i forbindelse med tekstfiktion ikke være af semantisk karakter, hvilket han eksplicit giver udtryk for. Konventionerne er ikke-semantiske.

Vi synes med andre ord at havne i en modsigelse.

Men måske er vi med denne henvisning til distinktionen mellem regulerende og konstituerende regler i virkeligheden på galt spor. I en række senere værker har Searle søgt at udvikle endnu et kommunikativt virksomt konventionsbegreb ved siden af begrebet om en konstituerende regel (Searle 1979a (1975); 1989; 2010), tilknyttet en speciel talehandlingstype, han kalder *erklæringer* (declarations). Måske kan vi se en fiktionskonvention som en art erklæring, en searlesk fiktionserklæring?

Det, der ifølge Searle er karakteristisk for erklæringer, er, at det propositionelle indhold ikke så meget er sandt om et på forhånd eksisterende sagforhold i verden, som det i sig selv er i stand til at skabe en kendsgerning. Heri adskiller erklæringen sig ifølge Searle afgørende fra andre typer af talehandlinger, som alene er underlagt semantiske regler: Siger jeg "Solen skinner", sikrer jeg min ytring propositionel mening (som sandhedsbetingelse) alene i kraft af en semantisk regel. Erklærer jeg derimod et møde for åbnet ved at sige "Mødet er åbnet", sikrer jeg ikke blot min ytring propositionel mening (som sandhedsbetingelse) i kraft af en semantisk regel; jeg skaber også en social kendsgerning i og med min ytring, nemlig åbningen af mødet (og dermed mødet).[12]

Men kan vi nu se tekstfiktion som en sådan erklæring? Kan tekstfiktion være en social kendsgerning skabt gennem ytringen af den

---

12 Det er Searles opfattelse. Jeg deler den dog ikke. Bl.a. mener jeg, at alle talehandlinger, ja alle sociale handlinger overhovedet, er erklæringer, og ikke blot de handlinger, Searle vælger at kalde erklæringer. Det betyder bl.a., at jeg ikke,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 492

samlede fiktive tekst, eller i hvert fald så meget af den, at det står klart for forfatterens publikum, at teksten er ment som fiktiv?

Det synes heller ikke at kunne være tilfældet. Det, der indgår i en erklæring, er et propositionelt indhold. Men et sådant indhold synes vi vanskeligt at kunne genfinde i et stykke tekstfiktion. Her er ikke nogen proposition, der *hermed* skaber et stykke tekstfiktion. De paratekstlige angivelser kan ikke gøre det: Romaner *skabes* ikke ved at der fx står "roman" på første side. Med "roman" refereres der blot til en forud eksisterende kendsgerning, nemlig den kendsgerning, at de følgende sider udgøres af en fiktiv tekst af en bestemt genretype. Men heller ikke træk inhærent i det, der siges, ser ud til at kunne konstituere et stykke tekstfiktion qua tekstfiktion: Der kan ganske vist optræde stærke *indikatorer* på, at der i et givet tilfælde er tale om et stykke tekstfiktion. Det gælder fx ved en indledning som "Der var engang […]" eller slutninger som "Og de levede lykkeligt til deres dages ende". Men sådanne markører eller andre mere eller mindre diffuse angivelser vil aldrig kunne være konstituerende for tekstfiktion. Ej heller synes stiltræk, der har udviklet sig mere eller mindre anonymt i bestemte typer af fiktionstekster, at kunne være konstituerende for tekstfiktion.[13]

Derfor: hvis tekstfiktion hverken kan signaleres gennem semantiske konventioner eller gennem propositioner båret af særlige erklæringer, synes vi kun at kunne stå tilbage med muligheden for, at de er rent instrumentelle handlinger styret af regulerende regler.

Faktisk mener jeg, at vi – når vi ikke har med direkte markører som "roman", "Der var engang […]" eller andre lignende markører at gøre – netop må se tekstfiktion som formidlet gennem rent instrumentelle konventioner, dvs. gennem handlen alene underlagt regulerende regler.

---

som Searle, mener, at sociale handlinger generelt er sproglige i betydningen: funderet propositionelt. Mange sociale handlinger har ikke denne egenskab.

Da denne divergens i opfattelse ikke betyder noget for fremstillingen i artiklen her, vil jeg nøjes med at henvise til Widell (2009) for en oversigt over mit synspunkt.

13 Man kan diskutere, om sådanne stiltræk er konventionelle tegn på, at der foreligger en fiktionstekst, eller om det blot drejer sig om tillagte vaner, alene underlagt regulerende regler. Om man vil henregne stiltræk under det første eller det andet, er afhængigt af, hvor bevidste de, der producerer og i øvrigt omgås de pågældende tekster, er om, at trækkene signalerer eller er stærke indikatorer på, at der netop er tale om tekstfiktion.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 493

Det kan også siges mere specifikt: Tekstfiktion synes i sin grundform at være en form for implikaturfremkaldt handlen.

6. Tekstfiktion som implikaturbåren handling

Inden for talehandlingsteorien har der været en standende strid mellem to grundopfattelser af, hvad kommunikation består i. Den ene opfattelse er Austins og Searles *konventionalistiske opfattelse*. Den anden er den såkaldte *intentionalistiske opfattelse*, som har været forfægtet specielt af Herbert Paul Grice (1989a (1957)) Peter F. Strawson (1971 (1964)) og Stephen Schiffer (1972), og som går ud på at forklare kommunikationsbegrebet alene ud fra begrebet om instrumentel handlen. Særlig kendt i den forbindelse er Grices teori om kommunikativ mening som publikumsrettet dobbeltintentionalitet: "[...] we may say that 'A meant something by x' is roughly to 'A uttered x with the intention of inducing a belief by means of the recognition of that intention'." (Grice 1989a (1957):45). Teorien er kontroversiel. Ikke mindst er den blevet kritiseret for at negligere, at kommunikativ mening ikke blot er et spørgsmål om intention, men også om konvention – *hvor det sidste ikke vil kunne defineres i termer af eller på anden vis reduceres til det første* (Searle 1971 (1965):46). Denne konventionalistiske kritik af den intentionalistiske opfattelse er jeg stort set enig i.

Men er det sagt, synes Grices teori ikke desto mindre at kunne finde anvendelse inden for to vigtige kommunikationsområder (hvor en forståelse af det første område, som vi skal se, lægger op til en forståelse af det sidste):

(A): Det første område, den synes at kunne finde anvendelse inden for, er området for skabelse af *præ-semantisk ad hoc mening* eller – som Grice kalder det – *okkasionsmening* (occasion meaning). Et eksempel til belysning af denne form for mening vil være følgende eksempel, hvor en fjeldvandrer pludselig for øje på én eller flere varder. Det kan fx være en dansker, der ikke er vant til at færdes i de norske eller færøske fjelde, og derfor ikke kender varder. Da han kan se, varderne må være et produkt af instrumentel handlen – de er for arrangerede til at kunne være et naturfænomen – forsøger han at gætte sig til formålet: "Måske er stendyngerne lavet for at tiltrække lyn på

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 494

høje steder?" "Måske er de en art huse, hvor det er svært at finde indgangen?" "Måske er det en indretning, der kan sikre, at jeg ikke farer vild på fjeldet fx i tåge?" Her er det sidste gæt interessant, da det – i modsætning til de to første gæt – er et gæt, der refererer til en kommunikationshensigt a la Grice hos dem, der har bygget varderne. Den vejfarende skal netop både erkende, at vardebyggerne har til hensigt at gøre den vejfarende opmærksom på et eller andet, *samt erkende, at det netop er vardebyggernes hensigt, at gøre den vejfarende opmærksom på det.* Som det fremgår, er meningen præ-semantisk og ad hoc: Fjeldvandreren slutter sig i situationen til vardebyggernes intention alene ud fra det, han ser, og ikke ud fra nogen regel af typen "'disse sten' tæller som sikring mod, at du farer vild". En sådan regel vil først kunne komme ind i billedet, i det øjeblik han møder folk, der kender til en sådan regel, fordi de er blevet enige om den og handler ud fra den. Indtil da vil meningen udelukkende være okkasionel og slutningsbaseret.

(B): Det andet område, Grices teori synes at kunne finde anvendelse inden for, er området for dannelse af de tidligere nævnte *implikaturer* med udgangspunkt i sproglig kommunikation. Lad os derfor igen stille spørgsmålet om, hvad implikaturer er. Nu består sproglig kommunikation – som vi tidligere har set – i udførelse af talehandlinger på baggrund af underliggende konstituerende regler. Disse talehandlinger vil typisk være assertive talehandlinger, hvormed taler gør gældende, at en given proposition er *sand* og *relevant* i situationen. I mange tilfælde leves der imidlertid ikke umiddelbart op til dette kommunikationsideal. Vi følger ikke altid de regler eller – som Grice kalder dem: maksimer – der gør vores propositioner sande og relevante. I den forstand kan talehandlingerne være defekte og repræsentere et brud på kommunikationsidealets maksimer. Nu kan der imidlertid være flere årsager til, at de er defekte. Det kan være, (i) at vi ikke er i stand til at følge reglerne eller maksimerne på grund af manglende evner. Det kan også være, (ii) at vi bryder med maksimerne, fordi vi vil lyve. Eller det kan være – og det er Grices hovedpåstand og Grices vigtigste pointe i Grice (1989 (1975)) – (iii) at taler vil have,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 495

hører skal drage slutninger på baggrund af det hørte, hvis konklusioner – hvis de bliver rekonstrueret som asserterede propositioner – i givet fald vil kunne være sande og meningsfulde. Det vil eksempelvis være tilfældet i en dialog, hvor én som svar på spørgsmålet "Vil du med i biografen?" svarer: "Jeg skal til eksamen i morgen." Her er svaret ikke umiddelbart rationelt set i forhold til det kommunikationsideal, maksimerne inkorporerer. Det er ikke relevant. Han burde i stedet have svaret "Ja" eller "Nej". Tolker den anden derimod svaret som en *begrundelse* for, hvorfor han ikke kan komme med i biografen, giver det straks mening. Det er imidlertid ikke eksplicit formuleret, at det er en begrundelse. Det er noget, den anden må slutte sig til. Men derfor er der tale om en implikatur. *Implikaturer er netop intentioner hos afsender om, at modtager drager slutninger af det (irrelevant eller på anden vis defekt) sagte på baggrund af erkendelsen af en kommunikativ hensigt bag.* Som man kan se, er der også ved implikaturer tale om en gricesk dobbeltintention, ligesom i situationen med varden. Men i modsætning til eksemplet her er udgangspunktet ikke et okkationelt fremstillet artefakt. Der drejer sig derimod om *tale underlagt konstituerende regler.* Afsenderen *siger* i udgangspunktet noget, som kan være sandt eller falsk, og som i den forstand vil være forståeligt. Det, han siger, er imidlertid ikke forståeligt ud fra det eksplicit sagte, idet det i udgangspunktet bryder med kommunikationsidealets maksimer. I den forstand ligner det situationen med varden. Der må drages slutninger af det sagte, før det forstås som meningsfuldt. Afsender må selv rekonstruere sig frem til den indeholdte propositions relevans og sandhed i situationen.

Men her synes især (B) at være af interesse for belysningen af tekstfiktion. Her har vi nemlig på forhånd et system af assertiver, hvor vi kan fastslå, hvad der kræves, for at et assertiv rummer en proposition, der har reference, som er sandt, og som har relevans: I tekstfiktion kan vi, som vi tidligere har set, netop *ikke* finde sandheden og referencen, og ofte heller ikke relevansen. Her brydes umiddelbart med kommunikationsidealets maksimer om sandhed og relevans.

Men kunne man nu ikke se defekten som markør for, at man

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 496

drager den konklusion, at tekstens forfatter har intentionen om, at man skal se assertivet som et eksempel på foregiven talehandlen, dvs. som tekstfiktion.

Det mener jeg faktisk vil være en rimelig tolkning af tekstfiktionsbegrebet. Men det kræver, at vi tager afstand fra Searles konventionalistisk funderede fiktionskriterium. Ifølge definitionen her er tekstfiktion ikke i første række styret af ikke-semantiske metakonventioner. Tekstfiktion kræver derimod altid som minimum en slutning om, at de udførte talehandlinger må være foregivet (og ikke blot udtryk for uformuenhed eller løgn) *på baggrund af en vis mangel på reference og sandhedstilordning i teksten.*

Det kan vi også give en kortere formulering: *At forfatte tekstfiktion er at benytte sig af en implikatur om at foregive at referere og tale sandt.*

At tekstfiktion kan defineres således, betyder ikke, at tekstfiktion så ikke kan angives gennem metakonventionelt fastlagte markører. Men der vil da – pace Searle – ikke være tale om ikke-semantiske metakonventioner, men derimod om *semantiske* metakonventioner (eller metaassertioner, som jeg egentlig hellere vil kalde dem). Fx når der (bogstaveligt) står "Roman" på titelbladet af en bog, eller når et eventyr indledes med vendingen "Der var engang […]".

7. Tekstfiktion og relevans

Som vi har set i (A) ovenfor, kan vi med Grice lokalisere et område for ikke-semantisk kommunikation, nemlig i skikkelse af et *område for præ-semantisk kommunikation.* Her har nogle fiktionsteoretikere ment, at det vil være mere korrekt – og for så vidt mere i overensstemmelse med Grices oprindelige intentionalistiske kommunikationsbegreb fra 1957 – om man generelt definerede tekstfiktionsbegrebet i pashøjde med dette område for præ-semantisk kommunikation, hvor der alene drages ad hoc slutninger om kommunikationshensigter på baggrund af, hvad der sker rent instrumentelt i situationen. Gennem denne reduktive manøvre vil man så være i stand til at gøre begreberne om reference og sandhedstilordning – og de rationalitetsnormer, der knytter sig hertil – overflødige for definitionen af tekstfiktionbegrebet. De får inferiør status.

En repræsentant for denne position er Richard Walsh (2005; 2007), der specielt bygger på en rendyrkning af Grices oprindelige synspunkt fra 1957, som vi kan finde genoptaget og radikaliseret hos

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 497

Dan Sperber & Dierdre Wilson (1986). Med baggrund i Sperber & Wilsons relevansteori mener Walsh at kunne fastslå, at reference, sandhed og mening blot skal ses som udtryk for retoriske valg på linje med andre retoriske valg, såsom valg af metafor, synekdoke, oxymeron, ironi *samt fiktion*. Derfor kan tekstfiktion ikke, som Austin, Searle og Grice foreslår det, defineres som en defekt, som et brud på bogstavelig tale. Forklaringen af tekstfiktions-begrebet ud fra retningslinjerne i (B) må ifølge Walsh være forkert. Det eneste krav til kommunikative intentioner, der synes at måtte gælde, er, at de skal være relevante i den betydning af ordet, vi finder i (A). Om de er sande på baggrund af meningsfulde ytringer, som i (B), synes højst at kunne være et lokalt krav, der ikke kan være definerende for fiktion: "The fiction/nonfiction distinction is not fundamentally ontological, but pragmatic; not a distinction between referential worlds, but between communicative purposes." (Walsh 2005:128).

Dette synspunkt mener jeg ikke er korrekt. Tværtimod mener jeg, at skellet mellem instrumentalitet og konventionsbåren kommunikation, mellem regulerende og konstituerende regler, og mellem kommunikationsmåde (A) og kommunikationsmåde (B) er et nødvendigt skel at opretholde som fundamentalbegreb ved tekstfiktion, hvis vi skal få et korrekt begreb om, hvad tekstfiktion består i.

Det vil jeg så bruge dette og næste afsnit på at argumentere for.

Men før jeg går over til min argumentation, vil jeg indledningsvis kaste et mere indgående blik på udviklingslinjerne i Grices og Searles respektive teorier og i den forbindelse give en lidt fyldigere karakteristik af Sperber & Wilsons teori.

Nu har vi tidligere med Searle stillet os kritisk over for Grices oprindelige intentionalistiske synspunkt på kommunikation, idet det negligerer den ontologiske forskel mellem handlen styret af regulerende regler og handlen styret af konstituerende regler. Når man fremfører eksistensen af konstituerende regler som argument over for rent intentionalistiske synspunkter, er det imidlertid vigtigt, at man skelner mellem på den ene side *formen for en konstituerende regel* – altså regelformen: "'X' tæller som Y i kontekst K" og de kapaciteter, der skal til for at operere med en sådan regelform – og på den anden side *enhver konkret regel underlagt denne regelform*. Det gjorde Searle ikke i tilstrækkelig grad sin oprindelige teori (jf. Searle

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 498

1969:17), hvilket han senere har erkendt som en mangel (Searle 2002:142ff): Grice har for så vidt ret i, at vi ikke blot kan gå ud fra, at sproget er et system af semantiske regler. Tværtimod må vi i vores forståelse af kommunikationens væsen gå spadestikket dybere og i mere omfattende grad belyse kommunikation som de generelle betingelser, der må være til stede, for at vi kan opbygge og ændre det system af semantiske regler, vi kalder et sprog. Men det betyder ifølge Searle på den anden side ikke, at vi dermed vil være i stand til at forklare vores sprog alene gennem griceske dobbeltintentioner. Her må vi ifølge Searle undsige Grices oprindelige synspunkt på menneskelig kommunikation, og dermed også Sperber & Wilson: *Vi*-intentionalitet, sådan som den kommer til udtryk i kommunikation, vil ifølge Searle aldrig kunne reduceres til en sammenstilling af individuelt anlagte intentioner (Searle 1995:23ff). Det gamle par, der sidder på en bænk og nyder aftensolen, ved hver især, at de sidder på bænken, *men de ved også, at den anden ved, at de hver især ved, at de sidder på bænken.* De har med andre ord *kollektiv bevidsthed.* Men denne bevidsthed kan ifølge Searle ikke sammenflikkes af griceske dobbeltintentioner. Kollektiv bevidsthed er emergent.

Det synes Grice at have, om ikke fuldt accepteret, så dog imødekommet, med sin implikaturteori fra 1975 (hvorfor det er vigtigt at skelne mellem den tidlige og den sene Grice). Under alle omstændigheder forudsætter implikaturteorien, at der må opereres med kommunikation ikke blot på ét, men på to niveauer: Dels må der finde primær kommunikation sted i form af bogstavelig kommunikation underlagt kravet om, at man skal tale sandt, dels må der finde sekundær, afledt, "afbleget" og parasitær kommunikation sted, der forudsætter et brud på bogstaveligheden i den primære kommunikation og kravet her om, at man skal tale sandt og meningsfuldt.

Men det er netop det Sperber & Wilson reagerer imod i et forsøg på at fastholde Grices oprindelige intention. Kravet om sandhed byggende på sproglig mening er ikke noget væsentligt krav for dem. Det vigtige for dem er forankringen af kommunikationen i den instrumentelle kontekst, der til enhver tid omgiver et stykke kommunikation. Men her repræsenterer lingvistisk forankret sandhed og mening – det, Sperber & Wilson kalder "coded meaning" – blot et valg blandt andre kommunikative valg. Det har ikke nogen speciel betydning. Det at sige "Solen skinner" i en bestemt situation, er ikke ens-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 499

betydende med, at sætningen dermed skulle være sand. Jeg må først kende til betingelserne for sætningens anvendelse, sådan som de er dikteret af den instrumentelle handlesammenhæng, sætningen er en del af. "Solen skinner" kan betyde, at solen skinner; men sætningen kan også betyde, at jeg ikke behøver tage min paraply med, eller at jeg lige har mødt én, der er glad i dag, hvorfor jeg spontant ytrer sætningen. Det er for så vidt blot eksempler på de implikaturer, vi allerede har set ét eksempel på i (B), men som Sperber & Wilson hellere vil se som eksempler på kommunikation i (A). I virkeligheden eksisterer der ifølge Sperber & Wilson et ganske løst og ubestemmeligt forhold mellem verden, handling og sprogligt udtryk. Spørgsmålet om reference og sandhedstilordning i forbindelse med en asserteret proposition er ifølge Sperber & Wilson lige så åbent, som alle andre spørgsmål i relation til handleverdenen og dens instrumentelle muligheder. Selv hvad der er løgn, og hvad der er sandhed, er i virkeligheden alene et spørgsmål om kontekstuel forankring af talen. Alene kravet om kommunikativ relevans er virksomt.

Det er denne teori om reference, sandhed og mening, Walsh overtager fra Sperber & Wilson. Idet der er den lille nuance, at Walsh specielt taler om narrative tekster, forkaster han ligesom Sperber & Wilson forestillingen om, at tekstfiktion skulle have noget med sandhedstilordning og semantisk meningsfuldhed at gøre, og fremhæver i stedet, som de, kravet om kommunikativ relevans: "[..] I want to argue that the problem of fictionality is not, after all, a problem of truthfulness but a problem of relevance. It is the presumption of relevance, not any expectation of literal truthfulness that derives the reader's search for an appropriate interpretative context […]." (Walsh 2005:157). Denne vægtlægning på kommunikativ relevans betyder samtidig, at Walsh forkaster den opfattelse, at der ved fiktion skulle kunne være tale om en defekt og et brud på bogstavelig kommunikation: "The relevance theory model allows for a view of fiction in which fictionality is not a frame separating fictive discourse from ordinary or 'serious' communication, but a contextual assumption." (Walsh 2005:157-158). Dvs. tekstfiktion står i kontinuitet med al anden sprogbrug som en fuldgyldig kommunikationsmodus, hvor foregivelsen af reference og sandhedstilordning slet ikke vil være foregivelse, men blot antager skikkelse af én af de måder, relevansen

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 500

kan manifestere sig på. Foregivelse er lige så seriøs som ikke-foregivelse og bogstavelighed.

Men er det nu en rimelig tolkning af, hvad tekstfiktion er? Jeg mener, der rejser sig uoverstigelige problemer i kølvandet af denne position.

8. Tekstfiktion, sandhed og mening

Ved at afgrænse tekstfiktionsbegrebet i forhold til kommunikativ relevans, underkendes eller – i hvert fald – underbetones den ontologiske distinktion mellem handling ifølge regulerende regler (område A ovenfor) og handling ifølge konstituerende regler (område B ovenfor). Alt bliver reduceret til forskellige udgaver af instrumentel handlen, hvorindenfor ingen fornuftige teoretiske eller praktisk brugbare distinktioner vil kunne drages. Der er altså tale om en tilbagevenden til samme intention, som vi finder i Grices oprindelige menings-projekt og dermed samtidig en desavuering af hans senere implikaturteori.

Nu kan der være god grund til at betone relevansen på sandhedens og meningens bekostning, hvis man vil definere, *hvad fiktion i almindelighed er*. For fiktionsbegrebet dækkes selvfølgelig ikke udelukkende af begrebet om tekstfiktion. Det er også Searle klar over. På teatret er alt fx fiktion. Ikke blot det, skuespillerne siger, som selvfølgelig vil være en form for tekstfiktion; men også det, de i øvrigt gør på scenen, og som er med til at tegne billedet af de agerende som fiktive personer: "[…] the actors pretend to be the characters." (Searle 1979b (1974):69). Det betyder, at det almene fiktionsbegreb i realiteten slet ikke skal bestemmes på tekst- og talehandlingsniveau,[14] men i stedet på niveauet for de handlinger generelt, der finder sted på scenen. Ja, faktisk må vi se fiktion som noget helt alment, en arke-aktivitet, vi vil kunne finde eksempler på langt ned i dyreri-

---

14 I øvrigt er det værd at understrege, at talehandlinger altid *også* er instrumentelle handlinger (men ikke omvendt). Fx er selve det at bevæge stemmebåndene eller kradse noget ned på et stykke papir – hvad Searle har fremhævet – et eksempel på udførelsen af en instrumentel handling. Desuden indgår illokutionære handlinger altid – hvad Austin har fremhævet – i perlokutionære handlinger, som altid vil være handlinger af instrumentel karakter.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 501

get. I virkeligheden kan fiktion stort set synonymiseres med *leg*.[15] Det har blandt andet Kendall L. Walton været inde på med sit begreb

[15] Leg kan være en monologisk, non-imitativ beskæftigelse, som fx det at gynge eller spille bold op ad en mur. Men der kan også være tale om imitative lege, hvor man forestiller sig at være et eller andet (fantasileg). Men i det øjeblik legen bliver social, dukker nødvendigheden af en socialt anerkendt markør op. Deltagerne i legen må være enige om, at nu leger vi og nu leger vi ikke og have en markør for det af én eller anden art. Sociale lege kan så igen udvikle sig til egentlige rollelege – far, mor og børn; krig; politi og tyve, cowboy'dere og indianere – og efterhånden får vi så også de mere permanente, overordnede rollerelationer mellem forfatter og skuespillere på den ene side og publikum på den anden side. For begge gælder jo, at de i lige grad skal være omfattet af legens tryllekreds. Det er klart, at vi i et teaterstykke normalt finder flere roller end disse to. Skuespillerne er også rollehavende i en indbyrdes interaktion på scenen. I *Romeo og Julie* har vi rollen som Romeo og rollen som Julie samt alle de øvrige roller i stykket. Men det fjerner ikke metarollerne forfatter, skuespiller og tilskuer: Forfatteren, der forfatter sit stykke som en ikke-fiktiv instruktion til sine skuespillere, hvilket også Searle er inde på (jf. Searle 1979b (1974):69), skuespillerne, der agerer non-fiktivt på scenen set i forhold til forfatterens forskrifter, men (understøttet af forfatteren) fiktivt over for publikum, og til sidst publikum, som blot overværer forestillingen og dermed har en helt igennem passiv rolle – i hvert fald, hvad det motoriske angår (fx er det ikke tilladt som tilskuer i vrede at springe op på scenen og deltage). Det er for så vidt dette rollesæt, der gentager sig i rollesættet *forfatter-oplæser-publikum* samt i rollesættet *forfatter-fortæller-læser*: Hvad det første rollesæt angår, kan rollen som oplæser findes i et normalt teaterstykke, nemlig hvis én af skuespillerne foregiver at læse noget op, én eller anden har affattet, det være sig et digt, et prosastykke, en meddelelse, eller den kan findes i et indskrænket teaterstykke, hvor der kun er én rolle, nemlig rollen som oplæser, hvor oplæseren, der evt. kan være identisk med forfatteren, læser et stykke fiktion, fx et eventyr eller en novelle, for et publikum fx i radioen eller til en oplæsningsaften på et bibliotek. Hvad det andet rollesæt angår, vil det fremstå i konsekvens af, at forfatteren ikke længere har sit publikum foran sig, som han kan læse op for, men er henvist til udelukkende at præsentere, hvad han fiktivt har at sige, på skrift.

Denne transformatoriske bevægelse gennem forskellige rollesæt fra rolleleg til tekstfiktion synes at udgøre den pragmatiske hovedvej til tekstfiktionen: *Tekstfiktion er set ud fra dette synspunkt slet og ret en form for stiliseret rolleleg*. Selvom denne idé om at jævnføre fiktionsskrivning med skrivning af dramatiske tekster og med leg vil kunne udvikles yderligere – fx vil det, der i en dramatisk tekst fremstår som forfatterens ikke-fiktive henvendelse til skuespillerne om at agere fiktivt på scenen over for et publikum, i en roman- eller novelleskrivningssituation blive transformeret til forfatterens ikke-fiktive henvendelse til sig selv om (når romanen eller novellen er færdig) at agere fiktivt som fremviser af en fortællende tekst over for en læser – vil det føre for vidt i denne sammenhæng at udvikle tanken yderligere.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 502

om fiktion som *en slags artefakt frembragt med henblik på skabelse af make-believe-lege*, et begreb, der er så alment, at det ifølge Walton også omfatter skabelsen af malerier.[16]

Men det, at det almene fiktionsbegreb må ses i relation til et helt generelt begreb om instrumentel handlen, må ikke få én til at glemme, at vi ikke blot kan se tekstfiktion som et stykke instrumentel handlen. En tekst er et stykke instrumentel handlen, selvfølgelig. Men den er også altid et stykke kommunikativ handlen. Dvs. en tekst er styret af en hensigt fra afsenders side om at kommunikere noget. Den er derfor bestemt af Grices dobbeltintentioner, sådan som også Walsh og Sperber & Wilson er inde på.

Men det er normalt ikke tilstrækkeligt. Siger jeg "Solen skinner i dag", kan det, jeg siger, kun forstås, hvis jeg kender til det sæt af regler, der allerførst gør teksten til tekst, dvs. til den sekvens af propositioner, der kan være *sande og falske* og – gennem denne mulighed for at være sande og falske – også *meningsfulde* i betydningen: korrekte i forhold til givne sæt af konstituerende regler. Grunden til, at Walsh og Sperber & Wilson ikke erkender dette argument er, at sproglig

---

16 Walton skriver (Walton 1989:53): "Appreciating paintings and novels is largely a matter of playing games of make-believe with them of the sort it is their function to be props in." Jeg finder på mange måder Waltons forslag tiltalende. Imidlertid har jeg også et par forbehold.

Jeg mener fx ikke Walton har ret i, at billeder uden videre er "props in a game of make believe". Renoirs "Badende kvinder", et billede Walton selv refererer til, er ikke en sådan "prop in a game of make believe", sådan som Walton gerne vil have det. Det er alene et defekt eksemplar af badende kvinder (i forhold til et ikke-defekt eksemplar). Derimod er en træstub i en leg, hvor man gør den til en bjørn, et andet eksempel fra Walton, rigtignok en sådan "prop in a game of make believe". For her kan bjørnen ikke – med mindre træstubben har en særlig form – ses i træstubben. Den er alene en bjørn i kraft af, at den er gjort til et konventionaliseret tegn for et sådant dyr. (cf. Widell 2007).

Et andet punkt, hvor jeg er uenig med Walton er, hvor Walton mener, at alt foregives i leg, også de følelser, vi giver udtryk for: Oplever vi en tragedie på scenen, er der ifølge Walton ikke tale om, at vi bliver rystet, men kun om, at vi "make believe", dvs. lader som om, vi bliver rystet. Selvom jeg er enig i, at fiktionsbegrebet også gør tilskueren i teatret eller biografgængeren til en rolle "in a game of make believe", så inddrages vi ikke fuldt i dette spil, denne leg. Som Richard M. Sainsbury gør opmærksom på, så "[…] offers (fiction) often very vivid presentations of emotionally charged scenes, scenes which naturally elicit fear, joy, sorrow, or whatever. It should be no surprise, that these vivid presentations elicit their standard emotions." (Sainsbury 2010:19). (jf. i øvrigt note 10).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 503

mening ifølge dem ikke kan forudsættes, men hele tiden er til forhandling. Derfor er tanken om tekstfiktion som en "parasitær" kommunikationsmodus, som lever på en sandhedsorienteret kommunikationsmodus' nåde, ifølge dem forkert. I eksemplet i (B) er meningen af sætningen "Jeg skal til eksamen i morgen" på ingen måde givet på tværs af en hvilken som helst talesituations relevanskrav. Nogle gange betyder "eksamen" det, man får karakterer for i skolen eller på universitetet, andre gange betyder "eksamen", at man bliver vurderet i almindelighed, atter andre gange betyder "eksamen", at man må koncentrere sig om at læse eller lige modsat, noget man er så stresset over, at man gerne vil lidt ud at more sig, så begrundelsen i dette tilfælde vil være en begrundelse for, ikke at man ikke vil i biografen, men for, at man tværtimod gerne vil i biografen. Derfor er al tale om faste meningsindhold ubegrundet, og derfor findes alene forståelsessituationer. Derfor er alle hensyn og intentioner i lige grad i spil: Er det sandheden, det drejer sig om? Er det relevansen? Er der tale om fiktion? Er der tale om ironi?

Det er imidlertid en alt for ensidig og letsindig måde at forstå kommunikation på. Det er rigtigt, at propositioners meningsindhold altid vil være farvet af de situationer, de er asserteret i. I den forstand er der ikke noget, der mur- og nagelfast hedder meningsindhold*et* af den danske ytring "Jeg skal til eksamen i morgen" eller meningsindhold*et* af den danske ytring "Solen skinner". Det er da også, hvad Searle for så vidt allerede fra nogle af sine første skrifter har indrømmet intentionalisterne: Den konstituerende regel for brug af sætningen "Jeg skal til eksamen i morgen" ligger bestemt ikke detaljeret fast.[17]

Men det betyder ikke, at vores begreb om sandhed og mening derfor er flosset i kanten. Tværtimod. Når vi har vanskeligt ved *i konkrete tilfælde* at angive, hvad betydningen af et ord eller en sætning er og fx sige, om ordet eller sætningen er synonym med et andet ord eller en anden sætning, så er det netop fordi vi ved, hvad synonymi er, og hvordan vi principielt set finder frem til en sådan synonymi.

---

17 Cf. Searle (1979c (1978)), hvor Searle argumenterer for det lidet sandsynlige for eksistensen af nul-kontekster, dvs. sprogbrug, der er neutral over for en hvilken som helst talesituation.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 504

Ellers ville vi jo ikke vide, hvornår vi i de forskellige konkrete tilfælde står over for en tvetydig eller vag betydning, og hvornår ikke.[18]

Yderligere: Selv om vi fx har vanskeligt ved i konkrete tilfælde at afgrænse en given ordmening, har vi normalt en relativ sikker intuition om, hvad vi kan kalde et ords og en sætnings *kernebetydning*.[19] Men det er netop et ords eller en sætnings kernebetydning, vi har brug for, når vi skal afgøre, om vi står over for et stykke afvigende sprogbrug, fx en metafor eller et stykke ironi eller fiktion. Fx vil vi altid kunne sige, at en sætning som "Julie er solen" er meningsløs i betydningen: Ingen situation i verden vil kunne gøre den proposition, den udtrykker, sand. Derfor er der ingen tvivl om, at sætningen af afsender er påtænkt en "parasitær" anvendelse som udgangspunkt for dannelsen af en implikatur, her i form af en metafor. Og det samme vil være tilfældet, hvis vi modtager en meddelelse, hvor vi ikke umiddelbart kan finde ud af, hvad én eller flere sætninger refererer til eller af afsender er tænkt at være sande om. Også her vil vi opfatte meddelelsen som en implikatur fra afsenders side, her om at opfatte det sagte som et stykke foregiven reference og sandhedstilordning, altså som fiktion. Og faktisk vil vi i en lang række tilfælde stå over for sådanne former for kerneanvendelser af ord og sætninger, hvor vi ikke er i tvivl om, at en sætning er anvendt i manglende overensstemmelse med rationalitetsprincippets maksimer, hvorfor vi opfatter det som vores opgave at drage slutninger af forskellig art. Det er for så vidt blot at tjekke sine intuitioner. Men derfor er Walshs og Sperber & Wilsons synspunkt på tekstfiktion overdrevet, fanatisk og utroværdigt. Deres trick består i, at de søger randanvendelserne, hvor de i stedet burde have søgt kerneanvendelserne: Tekstfiktion er ikke blot et spørgsmål om relevans i relation til den instrumentelle sammenhæng, det sagte indgår i, hvor vi lige så godt kunne have valgt andre former for relevans. Tekstfiktion er også et spørgsmål om sandheden og meningen af de valgte ord og sætninger i deres kerne-

---

18 Dette *transcendentale* argument for den nødvendige eksistens af sandhed og mening i sproget anvender Searle allerede i Searle (1969:7ff). Her er det rettet specielt mod William van Orman Quines angreb på menings- og synonymibegrebet (Quine 1971 (1951)). Argumentet her er et delvis lånt fra Grice & Strawsons svar på Quines angreb i Grice & Strawson (1989 (1956)).

19 I min argumentation her støtter jeg mig på en tilsvarende argumentation i Grice & Strawson (1989 (1956)).

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 505

anvendelse som udgangspunkt for – hvis de ikke lever op til Grices rationalitetsmaksimer for sandhed og mening – at slutte os til de valgte ord og sætningers status af foregiven reference og sandhedstilordning, altså tekstfiktion.

Dette i konsekvens af, at reference, sandhed og mening trods alt er et relativt stabilt træk ved anvendelsen af vores sprog.

Walsh skriver et sted: "The ontological status of the events themselves (and hence […] the generic basis for reserving a distinct concept of fictionality) comes to seem of marginal interest at best. The theoretical fusion of narrativity and fictionality is formal and rhetorical rather than referential […]" (Walsh 2005:39). Det kan jeg kun se som udtryk for manglende tiltro til den sandhed og mening – som sandhedsbetingelse – sproget bygger på: Sproget henter sin bæredygtighed fra det formelle og retoriske, skriver Walsh. Men det er ifølge min opfattelse at vende tingene på hovedet. Sproget henter tværtimod sin bæredygtighed fra den verden, sproget handler om, og som allerførst gør sproget meningsfuldt. Det er også fra verden som fælles referencebasis, tekstfiktionen skal hente sit rationale: Ved at bryde med den selvfølgelige sammenhæng mellem sprog og verden, skaber tekstfiktionen netop en ny form for frihed i sproget, som gør den egnet for andre anvendelser. Men netop heri skal vi finde tekstfiktionens væsentligste rolle: Netop i kraft af den mening, tekstfiktionen låner fra det bogstavelige sprog om verden, er den i stand til at bryde med denne sammenhæng og gøre sig til noget blot foregivet, med den frihed til følge, at der nu kan skabes nye konstellationer og konfigurationer. Men det gør os ikke i stand til at lægge en tøddel til vor viden om verden. Skal vi lægge en tøddel til vor viden om verden, må vi lade det bogstavelige sprog gøre det for os.

Når Walsh (2005:49) skriver: "Configuration is the making of plot, understood as a systematic synthesis, which is not the reproduction of something already given but creative production [...] Fictional particulars after all, are themselves generated in a reciprocal, dialectical relationship with the general framework of narrative understanding", så er jeg for så vidt enig. Tekstfiktion *er* konfiguration. Tekstfiktion *er* skabelse af synsvinkler og tilgange uden forankring i verden. Men desværre ligger der en tankegang bag Walshs bemærkning som gør, at vi er milevidt fra hinanden. Fiktion kan give os frihed til at foregive at tale om noget, som ikke findes. Men det er

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 506

kun muligt, hvis de ord og sætninger, der indgår i fiktionen, bevarer deres bogstavelige mening, som de alene kan få ved at stå i et referentielt og sandt forhold til verden. Det sidste ser Walsh desværre ikke ud til at ville indrømme.

9. Afslutning

Lad mig afslutningsvis opsummere hovedpunkterne i diskussionen i denne artikel: At frembringe fiktion er at foregive at udføre handlinger. Tekstfiktion er her en særlig form for fiktion, som specielt består i at *foregive at udføre talehandlinger*. Tekstfiktion er ikke bestemt af en særlig fiktiv verden, som vi i fællesskab skuer mod; den er *bestemt af tekstfrembringerens intentioner, som de kommer til udtryk i hans tale*. Hvad selve foregivelsen angår, er den et rent kognitivt anliggende: Den vedrører alene talehandlingernes *reference og sandhedstilordning* angående ting og forhold i vores fælles, fysisk foreliggende verden. De tilknyttede følelser berøres ikke (men nok de følelsesreaktioner og handlinger, der normalt knytter sig til de pågældende følelser).

Et vigtigt træk ved den foregivelse, der knytter sig til tekstfiktion, er, som vi har set, at den skal rumme et *kommunikationsrefleksivt element*, en kommunikeret hensigt. En person kan skjult foregive. Men det er ikke fiktion. Fiktion kræver, at modtageren på en eller anden måde gøres bekendt med foregivelsen for selv at kunne påtage sig rollen som – ligeledes – foregiven lytter eller læser. Hvad selve henvendelsesformen angår, kan den være båret frem af en konstitutiv eller semantisk regel, men behøver ikke være det. Derimod må den – som et væsenstræk ved tekstfiktion – *mindst være givet som implikatur* underlagt et relevanskrav. "Roman" og "novelle" er semantiske angivelser. Ligeledes er forskellige faste udtryk i teksten det som fx "Der var engang […]". Bestemte stiltræk udviklet inden for bestemte traditioner kan indicere, at der er tale om tekstfiktion, men de kan derimod ikke være definerende for tekstfiktion. Forholdet er ikke konstitutivt.

Det er i den sammenhæng væsentligt at indse, at *tekstfiktion først og fremmest er en parasitær kommunikationsform*: Den lever af et bogstaveligt sprog, der får sin mening gennem reference og sandhedstilordning. Var der ikke et bogstaveligt sprog med en dertil knyttet semantik, ville der heller ikke være nogen tekstfiktion.

Visse er af den opfattelse, at al kommunikation er implikaturbåren

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 507

kommunikation, alene underlagt et princip om kognitiv relevans. Det gælder Walsh, og det gælder en lang række andre fiktionsteoretikere. Men det er en overdreven, fanatisk og utroværdig opfattelse af, hvad tekstfiktion er. Desværre gør opfattelsen stor skade i humaniora i dag. Tidligere ville man inden for humaniora gerne reducere alle tekster til især syntaks, så man kunne tale om skønlitteraturen som bestemt af en særlig form for "litteraritet" (Hejlsted 2007:20-25). Dengang var det formalismen, strukturalismen og semiotikken, der herskede. I dag har man forladt syntaktismen og er i stedet blevet tilhænger af en mere pragma-kognitivistisk tankegang. Nu ses alt – delvis parallelt til synsmåden i dekonstruktivismen – som kommunikationsstrategier udelukkende underlagt retoriske hensyn. Dermed fornægtes – eller i det mindste negligeres eller underbelyses – det, der gør menneskesproget unikt: sprogets semantiske dimension, og den reference til den fysisk foreliggende verden, den er afhængig af. Det er alene denne dimension i sproget, der gør det muligt for os mennesker at have en fælles hukommelse om verden og en fælles socialitet. At skære denne forbindelse over ved at gøre alt til retorik – i den hensigt at "ophøje" tekstfiktion til kommunikationsform på linje med al sagrelateret, bogstavelig tekstproduktion – er desværre at fortsætte den tendens til relativisme, konstruktivisme og manglende verdensforankring, som strukturalismen og semiotikken i sin tid indvarslede.

Det er mit håb, at min artikel ud over at belyse, hvad tekstfiktion er, også har kunnet bidrage til at fremme en filosofisk-realistisk forståelse af sprog og kommunikation, hvor reference, sandhed og mening danner de centrale begreber. Kun gennem en sådan filosofisk-realistisk forståelse af sprogets egenart er det også muligt at forstå tekstfiktionen som den *parasitære*, men alligevel væsentlige kommunikationsform, den ifølge min opfattelse er.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 508

Litteratur

Aristoteles 1992 (1. udg. 1958). *Poetik*. Hans Reitzels Forlag. København.

Austin, John L. 1997 (1. udg. engelsk 1962). *Ord der virker*. Gyldendal. København.

Becker-Christensen, Christian et al. 1999. *Politikens Nudansk med etymologi*. Politikens Forlag. København.

Coleridge, Samuel Taylor 1817. *The Collected Works of Samuel Taylor Coleridge, Biographical Sketches of my Literary Life & Opinions* (vol. 7). Princeton University Press: 6. Princeton.

Currie, Gregory 1985. 'What Is Fiction?' *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 43, 4:385-392.

Currie, Gregory 1990. *The Nature of Fiction*. Cambridge University Press. Cambridge.

Derrida, Jacques 1980. 'The Law of Genre', *Critical Inquiry*7, 1: 55-.

Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2003-2007. *Den Danske Ordbog* (findes nu som netordbog, hvor den opdateres og udvides løbende). Gyldendal. København.

Genette, Gerard 1990 (1. udg. 1970). *Narrative Discourse: An Essay in Method*. Cornell University Press. Ithaka, NY.

Grice, Herbert Paul 1989b (1. udg. 1957). 'Meaning'. *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press: 213-223. Cambridge Massa-chusetts/ London, England.

Grice, Herbert Paul 1989c (1. udg. 1975). 'Logic and Conversation'. *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press: 22-40. Cambridge Massachusetts/London, England.

Grice, Herbert Paul & Peter Frederick Strawson 1996 (1. udg. 1956). 'In defense of a dogma', *Studies in the Way of Words*. University Press:196-212. Cambridge Massachusetts/London, England:

Hejlsted, Annemette 2007. *Fortællingen: Teori og analyse*. Samfundsanalyse. København.

Kristensen, Tom 1979 (1. udg. 1930). *Hærværk*. Gyldendal. København.

Lewis, David K. 1978. 'Truth in Fiction'. *American Philosophical Quarterly* 15: 37-46.

Platon 2003 (græsk 385-380 f.kr.) *Staten*. Museum Tusculanums Forlag. København.

Pontoppidan, Henrik 1902. 'Det store Spøgelse: En Fortælling', *Spejlet*

Rifbjerg, Klaus 1970. *Marts 70*. Gyldendal. København.

Ronen, Ruth 1994. *Possible Worlds in Literary Theory*. Cambridge University Press. Cambridge.

Sainsbury, Richard Mark 2010. *Fiction and Fictionalism*. Routledge. London.

Schiffer, Stephen 1972. *Meaning*. Oxford University Press. Oxford.

Searle, John R. 1969. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press. Cambridge.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 509

Searle, John R. 1971 (1. udg. 1965). 'What Is a Speech Act?'. John R. Searle (ed.) *The Philosophy of Lan-guage* Oxford University Press:39-53. Oxford.

Searle, John R. 1979a (1975). 'A Taxonomy of Illocutionary Acts'. Searle, John R. *Expression and Meaning*. Cambridge University Press:1-29. Cambridge.

Searle, John R. 1979b (1. udg. 1974) 'The Logical Status of Fictional Discourse'. Searle, John R. *Expression and Meaning*. Cambridge University Press:58-75. Cambridge.

Searle, John R. 1979c (1978). 'Literal Meaning'. Searle, John R. *Expression and Meaning*. Cambridge University Press:117-136. Cambridge.

Searle, John R. 1989. 'How Performatives Work'. *Linguistics and Philosophy* 12:535-558.

Searle, John R. 1995. *The Construction of Social Reality*. Allen Lane, The Penguin Press. London.

Searle, John R. 2002. 'Individual Intentionality'. John R. Searle *Consciousness and Language*. Cambridge University Press:142-155. Cambridge.

Searle, John R. 2010. *Making the Social World: The Structure of Human Civilization*. Oxford Univer-sity Press. Oxford.

Sperber, Dan & Dierdre Wilson 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Basil Blackwell. Oxford.

Strawson, Peter F. 1971 (1. udg. 1964). 'Intention and Convention in Speech Acts'. J. R. Searle (ed.) *The Philosophy of Language*. Oxford University Press. Oxford.

Walsh, Richard 2007. *The Rhetoric of Fictionality: Narrative Theory and the Idea of Fiction*. The Ohio State University Press. Columbus.

Walsh, Richard 2008 (1. udg. 2005). 'The Pragmatics of Narrative Fictionality'. James Phelan & Peter J. Rabinowitz (eds.) *A Companion to Narrative Theory*. Blackwell Publishing:150-164. Oxford and Malden

Walton, Kendall L. 1989. *Mimesis as Make-Believe: On the Foundations of the Representational Arts*. Harvard University Press. Cambridge MA.

Widell, Peter 2007. 'Lidt om billeder'. Peter Widell & Ulf Dalvad Berthelsen (red.) *11. Møde om Udforskning af Dansk Sprog*. Nordisk Institut:275-286. Århus.

Widell, Peter 2009. 'Logik, mening, handling, tale'. Inger Schoonderbeek Hansen & Peter Widell (red.) *12. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog, Århus 2008*. Nordisk Institut:301-318. Århus.

Wittgenstein, Ludwig 1971 (1. udg. 1953) *Filosofiske undersøgelser*. Munksgaard. København.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 510

Peter Widell (f. 1945), cand.mag. í donskum og málpsykologi. Starvast á deildini fyri Fagurfrøði og samskifti við universitetið í Århus. Granskingarøki: Málfilosofi, logiskur semantikkur, pragmatikkur, argumentatiónsástøði, metaforástøði, sakbókmentaligt og fagurbókmentaligt genruástøði.
Teldupostur: norwidell@hum.au.dk

Peter Widell (b. 1945), M.A. in Danish and language psychology. Works at Department for Aesthetics and communication at Århus University. Research areas: Language philosophy, logical semantics, pragmatics, argumentation theory, metaphoric theory, literary genre theory.
Email: norwidell@hum.au.dk

Realismens masker

Om Herman Bangs impressionisme i Branden.

Else Knuth-Winterfeldt

"Teatret er mit Liv; det er
Nerven i min Kunst".
Herman Bang

Abstract

True Colours of Realism
The 19th century was challenging for Denmark. Wars - sometimes won but mostly lost - diminished Denmark and left the Danish identity in the very low end of the barometer of self esteem.
As compensation art flourished and thanks to the journalist and author Herman Bang (1857-1912) a new journalistic trend was initiated as he reported from the remarkable fire on Kristiansborg on October 1884.
The feature with the simple headline: "Branden" describes the second fire within a decade on the royal castle. It surpassed all the other features appearing on the same day due to a successful combination of the classical dramatic form and the impressionistic stile balanced with the reactions of the author and other spectators as well. No interviews but moments of significance caught and added up as a row of pearls.
In this article I analyze how Bang use the technique of the impressionistic painters by paying attention to the shade accentuating the light and how this technique opens up for upper- and under currents of facts, mood and collective memory to embrace a much larger story than this spectacular fire.
Herman Bang was convinced that impressionism could provide literature with a higher degree of truth than realism. As a comment I have looked into the diary of a very young painter Estella Holm who tells her version on the fire.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 512

En artikel i et festskrift for Malan måtte i mine øjne berøre to af hendes store interesser: litteraturen og maleriet. Perioden faldt naturligt inden for impressionismen, der har indtrykket og ikke mindst lyset som sit kendemærke.

En sen nat mellem den 3. og 4. oktober 1884 skrev en af dansk litteraturs markante impressionister Herman Bang (1857-1912) om Christiansborgs brand, medens ruinen stadig ulmede. Da dagen brød frem blev hans velkomponerede reportage med den enkle titel *Branden* trykt i 3 af Ferslews aviser og den overgik alt, hvad de øvrige aviser kunne meddele om denne alvorlige begivenhed.

I 1884 var Herman Bang allerede en dreven debattør med sin egen markante stemme i kulturdebatten i Nationaltidende. Han formidler kulturstoffet fortrinsvis inden for litteratur og teater og han deltager aktivt i diskussionen om de nye former, der går fra realisme over naturalisme til impressionisme. For Bang har de to første ismer svagheder, som opvejes af den impressionistiske stil. Realismen kan ikke fange hele virkeligheden - selv fotografiet vil med sin udvælgelse af motiv afskære en del af virkeligheden - og dermed bliver litteraturen ikke en sand historieskrivning, som var en af de attraktioner, realismen bød på. Naturalismen forkastede Bang efter nogen tid. Han fandt årsagssammenhængen mellem arv og miljø tung og mekanisk at arbejde med - den fastlåste emnet på bekostning af det realistiske indhold. Men impressionismen, der fandt sin form nogenlunde samtidig inden for malerkunst og litteratur omkring 1870, bød på nye muligheder for at beskrive samtiden, for den bekender sig til det flygtige og det subjektive.

I litteraturen bevares øjeblikkenes friske indtryk ved at anvende en scenisk fremstilling tilført penselstrøg af beskrivende adjektiver for at anslå stemning og følelser uden en autoritativ fortællers ledende hånd. Mange år senere definerer Herman Bang den litterære impressionistiske stil i en samtale, der blev trykt i National-Tidende "Som al Kunst vil også den impressionistiske Fortællekunst gøre Rede for menneskelige Følelser og for Menneskers Tankeliv, men den skyer al direkte Udredning og viser os kun Menneskenes Følelser i en Række af Spejle" ("Hos Herman Bang, En Samtale med Jubilaren" National-Tidende 21/11 1903.)

I *Jeg, der kender Pressens Melodier…* har John Chr. Jørgensen analyseret *Branden* ud fra en

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 513

journalistisk vinkel. Her redegøres for faktuelle forhold omkring branden og den journalistik, der omgiver den sammen med en analyse af Herman Bangs artikel. *Branden* karakteriseres samtidig som et meget tidligt eksempel på New Journalism, hvor det faktuelle får følgeskab af journalistens personlige oplevelse.

Nok er det journalistik, men netop på en ny måde. For Bang anvender impressionismens virkemidler med inspiration fra malerkunstens forhold mellem lys og skygge i form af kontraster, der spejler og fremhæver hinanden – også i det stemningsbærende lydspor, han har lagt gennem reportagen, hvor han med behændige synsvinkelskift ændrer tempo og stemning.

Ifølge Herman Bang spejler impressionismen tidens oplevelse af jeg'et, da den spiller op til individualismen både inden for replikker og personskildringer. Det er ikke årsagsforklaringer, der fører læseren eller betragteren på sporet, men sanseindtryk, bevægelse, kort sagt, det handlende menneske – der så også virker ved sin manglende handling. Men hvad styrer fortællingen, når øjeblikket og individualismen fører personerne i forskellige retninger? Det problem kæmpede Herman Bang en del med, men en af løsningerne lå naturligt for den teaterinteresserede Bang i form af den stramme dramatiske struktur, som han i flere år havde beskæftiget sig med som skuespiller, teateranmelder og spirende instruktør.

Det klassiske drama styres af en overordnet idé, der belyses gennem et spil mellem to modsatrettede interesser eller holdninger eksemplificeret ved protagonisten og antagonisten og de personer, der grupperes under disse to indledningsvis nogenlunde ligeværdige idébærere. Dramaet udspiller sig i et dialogisk rum og selv om dramaets replikker er stramme, suppleres de med skuespillernes kostumer, gestik, bevægelser, mimik og intonationer og ikke mindst en krop i rummet.

Men hvordan kan alt det erstattes i den impressionistiske litteratur, der stiler mod at undgå beskrivelser og forklaringer?

Det sker ved at engagere læseren eller betragteren, der skal ledes til at se mere end han/hun evner at sanse, og her spiller den menneskelige hjerne en afgørende rolle ifølge Bang: "Vor Hjerne er nemlig ved øvelse blevet et drevent Redskab. Den skelner med Lethed Farver og Stoffer i sort Skygge eller under en skinnende Blankhed og Fylde i Silhouetter, hvilket for Øjet er umuligt, og af en

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 514

Tildragelse modtager den mangfoldige Indtryk, uden at der kan iagttages tilsvarende Ytringsformer i det skete." (*Impressionismen. En Replik* i Tilskueren 1890)

Et andet vigtigt element for at aktivere modtagerens medleven er anvendelsen af stemninger, der som et musikalsk akkompagnement anslår følelsesmæssigt genkendelige strenge, der unddrager sig refleksionens forsvarsmekanismer. Hermed træder Bang igen ind i teatrets magiske rum, hvor tilskuerens aktive medleven er en forudsætning for oplevelsen, der bl.a. sikres gennem den ubrudte stramme struktur kombineret med en spændingskurve, der fastholder illusionen.

Vendte man blikket mod øst, og det gjorde den Turgenjev-interesserede Herman Bang, så havde den russiske litteratur gennem adskillige år forfinet stemningsbeskrivelserne allerede inden impressionismen slog igennem som en selvstændig stilart.

I *Turgenjev i dansk åndsliv. Studier i dansk romankunst 1870-90* viser Johan Fjord Jensen i hvilket omfang Ivan Turgenjevs impressionistiske, stemningsfulde og kontrastfyldte prosa indvirker på den europæiske litteratur. Et andet særtræk er den måde, Ivan Turgenjev (1808-83) belyser centralfiguren med kontrastfulde antipoder i sine noveller og romaner.

Stilen spejler sider af Ruslands fastlåste politiske situation i 1800-tallet med en problematisk kløft mellem et tilbagestående autokratisk styre støttet af en del af adelen og et overvejende konservativt embedsmandsvælde på den ene side og 1800-tallets liberale ideer, der blev repræsenteret af en lille idealistisk, men handlekraftig intelligentsia inden for adel og borgerskab på den anden side af kløften. Da Zarens presse af indlysende årsager ikke varetog at være en kritisk røst over for det bestående styre, påtog adskillige forfattere allerede fra 1840'erne med censuren i hælene og livet som indsats, at lade litteraturen være forum for politiske diskussioner om en ny forfatning for at sikre demokratiske rettigheder for alle.

Det skabte en litteratur, der udviklede en subtil beskrivelse af stemninger – håbets og stilstandens og alt, hvad der lå der imellem af vemod og melankoli over ikke at kunne se en fremtid og forfølge de mål et menneske sætter sig – selv i litteraturen. Stemningsbeskrivelserne var farvet med antydningens impressionistiske lethed uden

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 515

forklaringer, så censuren kun vanskeligt kunne sætte sin skarpe finger på et politisk ukorrekt sted.

Kontraster og spejlinger var også centrale begreber inden for malerkunstens impressionisme. Interessen for lyset, reflekserne og skyggen havde været undervejs i en del år, inden Claude Monets maleri *Impression. Soleil levant* fra 1872 får prædikatet impressionisme. For malerkunsten var det også et spørgsmål om at fortolke samtiden i det flygtige og individuelle indtryk, der ikke blev ordnet under et tema. Det er bevægelsen og øjeblikket, der indfanges og det individuelle udtryk, men det mest markante var måden, de gengav det flygtige lys på og selve maleteknikken.

Fascinationen af lyset skyldtes opmærksomheden på lysets modsætning – skyggen. Det var skyggerne, der indeholdt en farvepalet af rene uformidlede farver, der interesserede impressionisterne. De arbejdede intenst på at få alle disse farvenuancer repræsenteret i deres rene form side om side med refleksfarverne og gerne med et groft og uregelmæssigt lag maling, så lyset kom til at fremstå som en knitrende kontrast. De bittesmå penselstrøg af rene farver sikrede gengivelsen af det flygtige indtryk og det flimrende ved lyset. Ser man på den omhu, hvormed malerne arbejder med disse flygtige indtryk, og hvor mange skitser en Monet maler på samtidigt for at indfange den rette belysning på forskellige tidspunkter, så peger det mod kunstnerens bevidste ønske om at overraske sin betragter og fremkalde et friskt nyopdaget indtryk hos modtageren, der kan åbne slusen til erindringens skatkammer på samme vis som også Herman Bang giver udtryk for.

En brand er par excellence egnet for den impressionistiske stil: det flygtige, indtrykket, den individuelle oplevelse. Og det er netop det, Bang gør i "*Branden*", hvor branden aldrig beskrives som en helhed. Det er de reaktioner, den kaster af sig, der spejler brandens alvor og sikrer de associationer, Bang ønsker at fremkalde med sin reportage.

Reportagen er formet nøje over det klassiske dramas aristoteliske opdeling med en begyndelse, hvor reporteren nærmer sig slottet og branden spejles i de reaktioner, den afstedkommer hos enkeltpersoner og den forsamlede flok af mennesker, der betragter ilden. En midte, der foregår inden for C.F. Hansens bygningskompleks og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 516

kulminerer med riddersalens sammenstyrtning, et dødsfald og kongens reaktion og endelig en afslutning, hvor der kommer nogenlunde styr på brandindsatsen, efter at hele det græskinspirerede bygningsværk fra 1828 er brændt ned med undtagelse af Slotskirken. Alt sammen rammes ind af den skrivende jeg-fortæller, der med et virkningsfuldt anslag beskriver sin egen rystede sindstilstand og elegant tager forbehold for at "det skrevne vil falde sammen med andet, men det er uundgåeligt" *(Branden* i "*Virkeligheden set i Herman Bangs Speil* s. 208 – herefter angives kun sidetal). Og det er så noget af dette "andet" jeg i det følgende vil tage op.

Er branden uoverskuelig, så vælger Bang at præsentere læseren for mere overskuelige små og store detaljer i brandens hærgen rum for rum for at skærpe opmærksomheden mod selve oplevelsen. Han nævner rum med forskellig symbolsk vægt i form af officielle rum og private rum.

De officielle rum repræsenterer centrale støttepiller i den danske kultur og forvaltning: Den kongelige Malerisamling rummer kulturarven med værker af samtidens kendteste navne, i Folketingssalen er der begrænset aktivitet under branden, men alligevel nævnes den. Riddersalen er ikke bare pragtrummet, det er også kongens repræsentationslokale og derefter Højesteret, der står som garant for udøvelsen af loven. Endelig benævner han på malende vis gården mellem Slotskirken og Højesteret som "Kirkegården", da det står klart at "Slottet var tabt (s.213). Men der nævnes også hjemlige rum som gange, gårdrum og private boliger i kælderen og en enkelt dagligstue som led i stemnings- og temposkift. Hvert rum tjener som scenisk indramning for de følelser, der formidles hos reporteren eller de tilstedeværende.

Der er reserveret en særlig position til selve branden, der også er "titelpersonen". Den indtager rollen som den centrale og styrende "hovedperson", som reporteren følger som en skygge, der lige som en rigtig skygge, skifter position alt efter belysning og situation. Han oplever, deltager aktivt i redningsarbejdet af malerierne, kommenterer, iagttager, lytter, sanser og endelig er han den skrivende journalist i reportagens ramme.

Reporteren nævner ikke det spektakulære syn af branden. Et overblik skaber distance og det er ikke hensigten. På impressionistisk vis spejler han reaktionerne på ilden i form af de aktiviteter og

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 517

reaktioner den afføder, og dermed øges fornemmelsen af den allestedsnærværende lurende, ulmende og frådende ild, der når som helst kan indhente selv en opmærksom reporter.

De impressionistiske malere hylder, som allerede nævnt, skyggens mange farver i ren form og mennesker, der males som individualister uden at være underordnet et tema og litteraturen søger at gengive mange individuelle røster, der kan føje nye vinkler og indtryk til billedet. Helst skal de repræsentere et bredt udvalg og det gør de også i *Branden*. Med lettere og kraftigere streger tegnes et persongalleri, der følger en socialt stigende kurve fra den unge følsomme pige på gaden over grædende og jamrende kvinder til en række mænd med forskellige professioner: civile, brandmænd, en soldat, der fortæller om riddersalens offer, en gammel gardersergent, der kritiserer det manglende overblik, til kongen og to af hans sønner, der betragter sceneriet, og endelig en handlekraftig "Kommandør af Søetaten" med et korps af heltemodige kadetter. Kongen nævnes før kommandøren, da han er reserveret en plads i det centrale midterfelt i den dramatiske opbygning, men eller er kurven ubrudt med social pil opad ind til højdepunktet, hvorefter den sociale pil drejer nedad igen fra kommandøren til kadetterne.

Der veksles behændigt mellem reporteren og de øvrige personer, der fortrinsvis omtales individuelt og karakteriseres gennem deres replikker, der også omfatter lyde og kropsudtryk.

Replikkerne repræsenterer et kontinuum fra skrig over jamren og korte sætninger, der leder op til det dramatiske midterpunkt, hvor riddersalen styrter sammen. Derefter bliver replikkerne mere sammenhængende og beskrivelsen af branden mere panoramisk og distant og som en virkningsfuld kontrast står kongen tavs i modsætning til alle de øvrige.

Alle disse skift mellem rum, mennesker, udbrud, lyde og ildens forskellige stadier giver sammen med de hastige tempus-skift mellem nutid, datid og fremtid i forskellig rækkefølge, kombineret med korte og længere sætninger og der veksles hele tiden mellem ild og mørke og rum med sodfyldt røg og døsige lamper, ude og inde, oppe og nede i et nøje koordineret flimrende indtryk, der mimer ildens flaksende bevægelse, de mange hastige indtryk og et åndeløst tempo, der minder om det bankende hjerte.

Inden kulminationen med sammenstyrtningen af Riddersalen

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 518

og dødsfald bremser han tempoet op i to tempi: "I et af de næste Værelser brændte en Astrallampe roligt paa et Dagligstuebord. Det saa hjemligt ud".(s. 210). Der har ikke været meget hjemligt over situationen ind til nu. John Chr. Jørgensen nævner i sin artikel "Branden – *Det store glansnummer*" denne opbremsning og kalder den også et humoristisk indslag og idyllisering. Jeg opfatter det snarere som et velplaceret følelsesmæssigt bagholdsangreb på læseren, når Bang skaber en lille behagelig association til tryg, hjemlig familiehygge lige inden den unge soldats død og slottets endeligt med tabet af riddersalen, der også var kongens repræsentationslokale.

Men Bang laver endnu en opbremsning, der også forbereder kulminationen stemningsmæssigt.

Bang benytter kontrasten. Han beskriver ikke ilden, men dens modsætning, vandet, der forsvandt under slukningsarbejdet og samtidig intonerer han en stemning af afmagt. Det sker i korte monologiske replikker, som jeg vil eksemplificere med nogle tekststumper:

s.210: "alt var forbi, Strømme af unyttigt Vand flød om vore Fødder."

s. 211: "En tom Vandslange dovnede midt i Sølen"
"Vi mødte Brandmænd, der skreg på Vand, Vand, Vand eller det er forbi."
"Der er ingen Ledelse. "Sig vi maa ha'e Vand" — "Vi kan ikke mere"
"Man styrtede ned efter Vand"
"Under Branden saa jeg tre Gange saadanne Jerndøre, som ikke fugtedes."

Reportagen kulminerer i et effektfuldt dobbelttab, hvor den afmægtige stemning forstærkes. Bang tømmer så at sige "scenen" for at give plads til helt enkle udtryk for tabet: en ung soldat og slottets dyrebareste rum, riddersalen.

Måske var det sådan…. Men den måde Bang skaber en scenisk forgrunds- og baggrundshistorie, hvor både en soldat og slottet får dødsstødet viser, hvor præcist han lader disse handlingsstrenge belyse hinanden.

Bang foretager desuden et virkningsfuldt synsvinkelskift til den unge soldat, der lige som brandmændene også gerne ville redde,

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 519

hvad reddes kan, dog med den forskel, at det ikke "kun" er slottet men et menneskeliv – tilmed hans soldaterkammerat – og det er ikke en gruppe, men en enkelt person, der må bære ansvaret. At Bang på lydsiden lader den døende soldats skrig kontrastere af den unge soldats delvise tab af mælet på grund af chokket, er en ekstra effekt.

Samtidig tegner Bang en linje mellem dette tab, hvor soldaten efter kammeratens død "gik omkring mekanisk og slog meningsløst med Armene"(s. 211) og landefaderen, der har mistet sit slot, hvis sindstilstand også udtrykkes ved sorgens stærkeste tegn: et stivnet kropssprog selv om kongens reaktion er lidt mere behersket for "Han bevægede mekanisk Hænderne i hinanden" s. 213). Til gengæld er han tavs, hvilket er et stærkt virkemiddel ikke mindst i et dramatisk højdepunkt.

Ser vi på de gennemgående stemningsstrenge, så har de et selvstændigt forløb, der følger den dramatiske kurve, som var det en selvstændig handlingsstreng i et drama. Den gennemgående og store stemningsstreng er angst og den anslås allerede i anslaget. Impressionisten giver sig ikke i kast med fortolkninger, men viser, hvad han/hun fortæller, så denne følelse af angst, der ligger som en grundtone i reportagen, må placeres flere strategiske steder, hos forskellige personer og i forskellige positioner. Bangs allestedsnærværende reporter føler angst. Han er et vigtigt følelsesmæssigt spejl, fordi han også er den gennemgående person. I små bemærkninger placeret i tekstens begyndelse, midte og slutning stikker angsten sit hoved frem. Den spejles i de mange personers handlinger og reaktioner og den nævnes af reporteren, hvor den knyttes til angsten for døden suppleret med angsten for en naturkatastrofe, men det sidste tjener blot som en sammenligning og har ikke samme stemningsskabende tyngde.

Jeg vil stille reporterens bemærkninger om sin angst skematisk op for overskuelighedens skyld:

s. 201: "Der paakom En en dump Angst"
s. 209 "en travl syslende Rædsel"
s. 210: "Men ind til min Dødsdag vil jeg høre denne ustandselige Knitren af Flammerne"

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 520

s 211 "Saadanne Sekunder er Evigheder"
s. 213 "Jeg havde ikke følt Angst før, nu følte jeg Dødsangst"

Angsten følger den dramatiske kurve, blot er selve højdepunktet på s. 212 ikke reserveret til reporterens stigende angst, men netop til den unge soldat, der "mekanisk og slog meningsløst med Armene" (s. 211).

Bang slår ikke mønt af en tilfældig følelse i forbindelse med en brand. Angst og utryghed var en genkendelig følelse, der var fælles for det meste af Europa i det urolige 1900-århundrede, hvor krige og oprør igen og igen vendte det store politiske kalejdoskop og dannede nye mønstre inden for det politiske område. Nye landegrænser trak dybe furer gennem det geografiske såvel som det følelsesmæssige landskab, og det berørte alle grupper i samfundet.

Kongefamilierne frygtede med rette for deres position. Det var ikke blot Kejser Napoleon III, der måtte forlade tronen i 1870 efter nederlaget i den Tysk-franske krig. Politisk uro ulmede i Tyskland, hvor den seneste konstruktion i form af et nyt kejserrige - efter samme krig - ikke var populært inden for de demokratiske og liberale kredse. I Rusland havde demokratiske fortalere og nihilisterne i årevis prikket til det autokratiske system for at opnå en demokratisk forfatning uden videre resultat og i 1881 myrdes Zar Alexander II af nihilisterne, noget man også interesserede sig for i Danmark, da den nye zarina var den danske konges datter. Overalt i Europa formulerede socialisterne krav om sociale forbedringer og politisk indflydelse for en meget stor gruppe arbejdere, og frygten for anarkistiske angreb var en daglig bekymring i mange kongehuse. Uro, utryghed og krige var også på dagsordenen i Danmark, hvor det seneste svidende nederlag i 1864 brændte dybe sår i den danske bevidsthed og klippede endnu en stor bid af det nationale landkort.

Bang lader da også angsten få følgeskab af hentydninger til krig. Og krige havde der været igen og igen overalt i Europa og Rusland. Luger man artiklen for krigsudtryk, er det tydeligt, at Bang slår på en meget kraftig stemningsstreng, når han beskriver ilden ud fra et militært krigssprog.

Jeg har igen listet eksemplerne op, der viser et nærmest selvstændigt krigsforløb:

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 521

s. 208 "De bestandige Knald fra det brændende Slot naar mine Øren som Knald af en Tirailleurild."
s. 209 "Knitren af Ilden lyder som Geværsalver."
s. 209 "Det evindelige Døn"
s. 210 "Jeg hørte lange flygtende Kommandoraab."
s. 210 "Der regnede ligefrem med Kugler af Ild og glødende Murbrokker."
s. 210 "Mellem Søilerne føg det med Hagl."
s. 210 "borede Flammerne sig ligesom smaa Spidskugler"
s. 210 "Ligesom om den blev gjemmenskudt."
s. 211 "Der var ingen Ledelse."
s. 212 "Militær ankommer i Skarer, men ingen kommanderer."
s.212 "en Overordnet - en Militær" (bliver gjort opmærksom på, at Højesterets Høisterets arkiv brænder) "Man gjorde intet."
s. 213 "En gammel Gardersergent sagde: "Og de løber vild deroppe (…) - naar de taber Hovedet... De ved hverken, hvor Udgang eller indgang er."
s. 213 "Slottet var tabt."
s. 213 "Alt var forvirring".
s. 213 "En Kommandør fra Søetaten giver Ordre til at hugge ned. Man fik Hamre, Økser, Bjælker til Vaaben."
s. 214 "Et Korps Kadetter(...) De havde opførte sig som Helte…"

Det er den mest omfattende og også den mest virkningsfulde streng. I krig er det ikke blot kugler og hagl, der er farlige, det er også vigtigt, at ledelsen kan løse opgaven, når det gælder liv og død. Det var en viden, der lå højt oppe i bevidstheden i et land, der har været i krig 4 gange på 100 år og den vinder nemt genklang, når enhver familie har måttet stille soldater til rådighed gennem flere generationer.

Bang trækker også større linjer end de nationale, for krige og uro hører hjemme i et større internationalt puslespil. Han vælger omhyggeligt de kunstværker, han nævner, der er blevet fjernet fra slottet. Det er næppe tilfældigt, at det drejer sig om personer, der har befundet sig tæt på kongemagten eller var selve kongemagten, og de blev alle forstødte på grund af politiske magtkampe, der også smitter af på de personlige beslutninger.

De spænder fra Det gamle Testamente til nutiden og disse magt-

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 522

kampe har fundet sted lige så længe. Bang nævner Jerichaus skulptur "Ofelia", så nævnes "Hagar og Ismael", og endelig træder vi helt ind i nutiden, da reporterne samler en lille erindringsbog op med titlen: "Souvenirs intimes de Napoleon III", der også er smidt ud af slottet. Endelig er reporteren opmærksom på endnu et værk af J.A. Jerichau (1818-1883). Det er hans banebrydende og efterspurgte naturalistiske skulptur fra 1845-46*:* "Panterjægeren", der forestiller en livagtig og dramatisk kamp mellem en jæger og en panterunge uden at udfaldet står klart. Den symboliserer på udmærket vis, hvordan den traditionelle magtfordeling er til diskussion, når selv en unge kan true sin jæger.

De mange begivenheder og billeder kaster gensidigt lys over brandens forløb og befolkningens reaktioner, men Bang har også reserveret en handlingsstreng, der understøtter det mærkeligt fascinerende ved branden. Han nævner ikke fascinationen direkte, men han føjer nogle små fine erotiske associationer til ildens utæmmelige kraft gennem et velkendt forløb, der ganske naturligt følger den dramatiske kurve opad:

s. 208 "Inden slikkede Rygningen"
s. 209 "smaa gemytlige Flammer, som kælede hen over Gesimserne"
s. 211 "Flammernes kogen"
s, 212 "den gule og lystige Ild. Saa megen Ild."
s. 214 "Bedækket af Gnister"
s. 214 "Ilden hvinede om os"
s. 214 "Flammerne … mere "spillende" end den glødende Luft"
s. 214 "Alt var Ild"

Her holdes spændingen oppe. Ilden er ikke slukket, men ved søetatens hjælp kan reporteren give indtryk af, at det vil lykkes, og han kan dermed afslutte reportagen.

Ved denne vekslen mellem mængden og individet, mellem overskuelige rum og uoverskuelige konsekvenser af ildens frembusen, nationalarven og folket, de officielle og de hjemlige, private boliger i slottets underetage danner Bang et net af kontraster på det visuelle, der auditive og det følelsesmæssige plan. Det er ikke blot modsætninger og referentkæder, men netop handlingsstrenge på syns, lyd

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 523

og oplevelsessiden. Det er en form for reflekser og kontraster, lys og skygge, der gensidigt belyser hinanden, og stemningsbånd der støtter, leder og forfører i et nøje tilrettelagt dramatisk forløb.

Jeg har kun nævnt få af de mange ledetråde, der slynger sig gennem teksten for at belyse, spejle, reflektere branden og påvirke læseren. Reportagen er formet over den dramatiske læst med nøje udvalgte handlingsstrenge, der formes ud fra stemninger, farvebeskrivelser og lyde, der i bedste impressionistiske stil reflekteres branden i alle de begivenheder og reaktioner, den forårsager samtidig med at de skaber associationer og forfører læseren. Selve branden gengives kun glimtvis, for det er oplevelsen, der er impressionistens ærinde og tidligt i anslaget gør Bang jo opmærksom på, at det er uundgåeligt, at "Meget af det skrevne vil falde sammen med andet." (s. 209). Det er ganske vist, men reportagen er stram som en klassisk tragedie, og intet af dette andet er tilfældigt, men nøje afpasset den oplevelse, Bang ønsker at (gen?)give.

John Chr. Jørgensen kaldte reportagen en forløber for New Journalism. Med en vis ret synes jeg, den også er berettiget til at kaldes en forløber for en filmisk drejebog over en historisk begivenhed, der også "vil falde sammen med andet" der uundgåeligt favner et tidsbillede i en enkelt begivenhed – eller slet og ret: et impressionistisk læsedrama over en aktuel begivenhed.

Impressionismen foregav ikke at være historieskrivning, men den kan skrive historie. Bangs gengivelse er så teknisk veldrejet, at den næppe fortæller historien som den var, men måske som den kunne være og i hvert fald som den blev.

Der findes andre beskrivelser fra branden på Christiansborg. I 1988 kom jeg i besiddelse af en dagbog, da min grandtante flyttede fra den lejlighed, hun havde beboet i en menneskealder og bad mig tage vare på indholdet i en skuffe i moderens arbejdsbord, som hun aldrig havde åbnet, selv om moderen for længst havde forladt denne verden. Endnu en stund var moderen nærværende i den lejlighed, hvor hun havde tegnet lamper, sølvtøj og møbler, lavet skulpturer og malet mange af malerierne med en stor forkærlighed for impressionismen.

Blandt tegninger og malerier lå også hendes dagbog, hvori hun som femtenårig beskriver sit daglige liv i København. Den 3. oktober 1884 er hele familien, lige som resten af København, vidne til

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 524

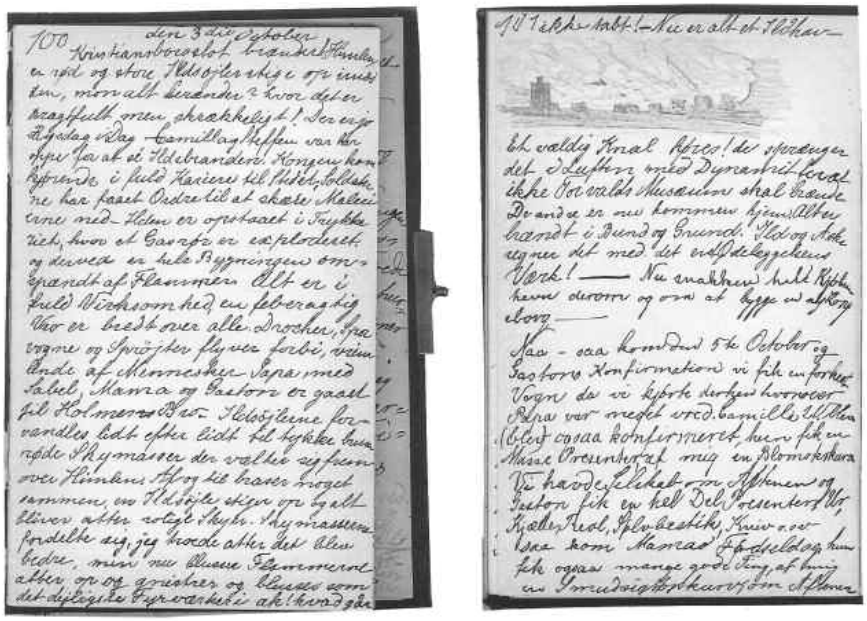

Christiansborgs brand. Hun har tilmed lavet en lille skitse af det brændende slot som illustration i dagbogens beskrivelse af branden.

Den unge Estella Blom er lige som Herman Bang visuelt begavet ud over det almindelige. Hun beskriver stort set samme forløb, som Bang og bemærker flere af de ting, som også Bang lægger mærke til. Men oplevelsen er forskellig. Hun betragter ilden på en vis afstand, mens Bang er tæt på begivenhedernes centrum. Også hun veksler mellem præcise beskrivelser, personlige indskud og sceniske tableauer. Hun delagtiggør med skarpsindig præcision læseren i det feberagtigt myldrende urolige København, hvor alt og alle er i aktivitet for at se eller hjælpe til ved branden, medens Bang på nærmeste hold ser det, der hindrer brandslukningen. Hun beskriver med malende lethed ildens skiftende voldsomme og rolige faser aftegnet som ild- og røgskyer på himlen og hun ved, at den sprængte gasledning spiller en rolle i den voldsomme brand, medens Bang holder sig til udsnit af branden oftest spejlet i de menneskelige reaktioner.

Som led i de aktiviteter, hun ser, nævner hun, hvordan kongen kommer "kjørende i fuld Karriere" (s. 100), medens Bang ser en slagen mand.

Også hun bemærker en dobbelthed i sin fascination af branden:

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 525

"Hvor er det pragtfuldt men skrækkeligt" siger hun på s. 100 i dagbogen og selv om hun også opholder sig ved de store tab, så giver hele denne oplevelse hende ikke en eneste association til krig til trods for, at hendes far er officer og har deltaget i krigene om Hertugdømmerne i både 1848-51 og 1864 samt endnu en krig i Algier i 1866 og samtaler med militært indhold absolut ikke var fremmed for hende. Knaldene fra Christiansborg og ildens opblussen minder hende ikke om krig, men om "det dejligste Fyrværkeri" med en lille tilføjelse "ak, hvad går ikke tabt. Nu er alt et Ildhav-" (Dagbogen s. 100-101).

Men det mest interessante er Herman Bangs og Estella Bloms afslutninger. Bang vælger at sætte et dramatisk punktum, hvor han effektfuldt veksler mellem fremtid og datid i nævnte omvendte rækkefølge: "Dagen, der kommer, vil vise en forkullet takket Ruin. Det *var* Christiansborg" (s. 215), medens Estella Blom lægger vægten på tabets optimistiske følgesvend - håbet: "Nu snakker hele Kjøbenhavn derom og om at bygge en ny Kongeborg -." (Dagbogen, s. 101)

Det har Herman Bang nok også hørt i de sene nattetimer i brandens ulmende skær på redaktionen, men det formilder unægtelig oplevelsen af det store tab. Impressionismen har sin force i at fastfryse øjeblikket – sammen med andet, der uundgåeligt kommer med - for at skabe bredde og dybde i indtrykket, mens realismen tager andre hensyn, der ikke står så knitrende skarpt.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 526

Litteraturliste:

Bang, Herman 1884. Branden. *National Tidende* 4 oktober 1884.

Bang, Herman 1966. *Realisme og Realister.* Gyldendals Uglebøger. København.

Bang, Herman 1890. Impressionismen. En Replik, *Tilskueren* 1890. København.

Borg, Mette 1986. *Sceneinstruktøren Herman Bang.* Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck. København.

Gunnarson, Torsten m.fl. 2003. *Impressionismen og Norden.* Bokförlaget Atlantis.

Hansen, Jørn Ørum 1992. *Herman Bang. Mellem masker og mennesker.* Systime, Herning.

Jacobsen, Harry1957. *Herman Bang. Resignationens digter.* H. Hagerups Forlag, København.

Jensen, Johan Fjord 1969. *Turgenjev i dansk åndsliv. Studier i dansk romankunst 1870-1900.* Gyldendal.

Jørgensen, John Chr. 1980. *Den sande kunst. Studier i dansk 1800-tals realisme.* Borgen. København.

Jørgensen: John Chr. 2003. *Jeg, der kender Pressens Melodier… Herman Bangs journalistik.* Forlaget Ajour.

Lehrman, Ulrik: Virkeligheden - set i Herman Bangs Speil. Temaer, indtryk og reportager. Forlaget Ajour.

Monet, Renoir, van Gogh, Gauguin. Impressionister og postimpressionister fra Israel Museum, Jerusalem. Arken Museum for moderne Kunst, 2009

Else Knuth-Winterfeldt er mag. art. í bókmentafrøði. Hon starvast á Aalborg Universitet.

Else Knuth-Winterfeldt MA in literary history and works at Aalborg University.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 527

Skrá yvir skrivligu avrik Malunar

Skráin umfatar vísindaverk Malunar, bøkur, vísindaligar greinir og tey verk, hon hevur ritstjórnað. Ummæli og greinir við blandaðum og almennum innihaldi í bløðum og tíðarritum eru ikki við í yvirlitinum.

Bøkur

Føroysk bókmentasøga 1. Saman við Turið Sigurðardóttur. Nám. Tórshavn. 2011.

Frida Zachariassen 1912-1992. Listasavn Føroya. 2010.

Rannvá Holm Mortensen. Foto: Per á Hædd. Listasavn Føroya. 2008.

Færøsk kunst 2006: 26. maj til den 18. juni – daglig 10.00-17.00. Foto: Per á hædd. 2006.

List: färöische Kunst. Übersetzung: Birgit Remmel; Photografien: Per á Hædd. Listafelag Føroya. 2002.

Analyser af færøsk litteratur. Udvalgt og redigeret af Jens Cramer. Forlaget Modtryk. Aarhus. 2001.

Faroese art = Færøsk kunst = Føroysk list: 14 artists from the Faroe Islands. Photo: Per á Hædd. Norðurlandahúsið í Føroyum. 2001.

Hvør af øðrum. Samanseting, frásøgn og millumtekstleiki í skaldsøgum eftir 1970. Føroya Fróðskaparfelag. Tórshavn. 2000.

Bylgjurnar leika í trá. Um skaldskap eftir konufólk 1889-1945. Føroya Skúlabókagrunnur. Tórshavn. 1992.

Fyri fyrst. Yrkingar, leikur og søgur eftir konufólk 1896-1945. 175 s. Føroya Skúlabókagrunnur. Tórshavn. 1992.

Konurák. Mentunargrunnur Studentafelagsins. 1989.

Kvinnurøddir. Kvinnur í almenna kjakinum 1890-1902. Mentunargrunnur Studentafelagsins. 1985.

Greinir

"Beinta som samfunnsaktivist". *Færøysk liv i nordisk perspektiv*, s. 137-152. Fróðskapur. 2011

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 529

William Heinesen på færøsk. Översätning – adaption, interpretation, transformation. *Föredrag vid den 28:e studiekonferensen i International Association of Scandinavian Studies* (IASS) i Lund 3-7 augusti 2010. Red. Claes-Göran Holmberg och Per Erik Ljung. Tillgängliggörande i OJS: Biblioteksdirektionen, Lunds Universitet. 2011.

Postkolonial dramatik. *Nordisk drama: Fornyelse og transgression. Foredrag fra den 27. Studiekonference i International Association for Scandinavian Studies,*. Ritstj. Maria Sibinska o.o. Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdanñskiego. Gdansk. 2010.

Poesia, canto e musica nelle Isole Faroer. *Studi Nordici XVI.* 2009: 69-75. Pisa. (Útkomið 2010)

Women and Ballads: The representation of women in Faroese ballad tradition. *Scandinavica* Vol 49, No 2. 2010.

Naaword. *Windvlinders. Poëzie van d Faerøer.* Wilde Aardbeien. Groningen. 2008. Eftirmæli í savnið við yrkingum týddar til hollendskt. Groningen. 2008.

Det postkoloniale medieforbrug. *KNR ukiuni 50-ini – Kiffartuussiuartoq. KNR 50 år – Altid til tjeneste.* Ritstj. Anja Lindelof. Forlaget Atuagkat. Nuuk. 2008.

Prólogo. *Baladas épicas feroesas.* Ritstj. Mariano González Campo. Mirabuano Ediciones & Fróðskapur. 2008.

Fløkt og fjølbroytt. *Frændafundur* 6. Ritstj. Turið Sigurðardóttir og Magnus Snædal. Reykjavík. 2008.

Regine Normanns Dengang – i nordisk perspektiv. *Regine Normann i hundre år.* Eureka. Tromsø. 2005.

Fortællinger om djævelskab: Carl Jóhan Jensens nye ambitiøse værk = Stories about devilry. *Nordisk litteratur.* 2005.

Kolonial og post-kolonial kortlægning: en skitse til belysning af færøsk litteratur i postkolonialt perspektiv. *Riss* 1/05 (12. Árg.). 2005.

Postkolonialisme og litterært system på Færøerne. *Poetik und Gedächtnis. Festschift für Heiko Uecker zum 65. Geburtstag.* Ritstj. Karin Hoff o.o. Per Lang GmbH. Frankfurt a.M. 2004.

William Heinesens Det gode håb i lyset af post-kolonial teori. *TijdSchrift voor Skandinavistik* 25:2. 2004.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 530

Fortælleren på færøsk: mellem islandsk og dansk: K.O. Viderøs roman Á Suðurlandið, 1991. *Fortællingen i Norden efter 1960.* Aalborg Universitetsforlag. Ålborg. 2004.

Kolonial og postkolonial kortlægning: en skitse til belysning af færøsk litteratur i post-kolonialt perspektiv. *M/K mod - og kvindehjerte: festskrift til Mette Kunø 5. November 2002.* Modtryk. København. 2002.

Narrative and ideological forms in writing of Faroese literary history. *Borders and communities.* Community College London. London. 2001,

Meira syndran enn heildarfatan. *Bragi* 2. 2000.

Numami allemi universiteti alla mikisunnguaq = Universitetets betydning for samfundet nu og i næste årtusinde.

Universitetip maannakkut siunissamilu inuiaqatigiinnut pingaarutaa, s. 66-78. Ilsimatusarfik. Nuuk. 2000.

Genskrivning, efterligning og modstand i færøsk historie og litteratur. *Tijdschrift voor Skandinavistiek.* Jhg. 30, nr. 2. 2009.

Græsset grønnes. *Úthavsdagar.* Føroya Fróðskaparfelag. 2000.

Við eigum William. *Tímarit máls og menningar* 3. Reykjavík. 2000.

Claus Lund – en "Litteratus" i Tórshavn i 1790erne. *Oplysning i Norden.* 1998.

Færøsk kvindelitteratur anno 1996 = Faroese women's literature in 1996. *Nordisk litteratur.* Nordbok, Nordisk ministerråd. 1997.

Køn og nation. *Sprog og Litteratur i Norden. Om oversættelse og kommunikation.* Nordiske sprog- og litteraturdage i København. Ritstj. Auður Hauksdóttir et al. Vígdis Finnbogadóttur stovnur fyri fremmand mál á Háskóla Íslands. 2006.

William Heinesens Det gode håb i lyset af post-kolonial teori. *Postkoloniale tilgange til nordisk rejselitteratur.* Ed. Prof. Dr. Henk var der Liet & Dr. Astrid Surmatz. Tijdschrift voor Skandinavistiek. Jhg. 25, nr. 2. 2004.

Udenlandsstoffet i tv-nyheder. *Annales societatis scientiarum Fróðskaparrit* 44. bók. Ritstj.Dr. Dorete Bloch. Tórshavn. 1996.

Skaldslig søga ella søgulig skaldsøga. *Annales Societatis scientiarum Fróðskaparrit* 44. bók. Ritstj. Dr. Dorete Bloch. Tórshavn. 1996.

Roman – køn – læser. *Litteratur og kjønn i Norden.* Ritstj. Helga Kress. Háskólaútgáfan. Reykjavík. 1996.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 531

Færøernes litteratur. *Litteraturhåndbogen.* Gyldendal. 1996.

William Heinesen's Tårnet ved verdens ende. *Scandinavica. An International Journal of Scandinavian Studies,* Vol 34, No 1. May. Edited by Professor Dr. Janet Garton. 1995.

Burtur á heiði. *Vinalagið, náttúran og samfelagið: tættir í ritverki Marionnu Debes Dahl.* Mentunargrunnur Studentafelagsins. 1994.

Skilnaður. *Vinalagið, náttúran og samfelagið: tættir í ritverki Marionnu Debes Dahl.* Mentunargrunnur Studentafelagsins. 1994.

Døgg er dottin. *Vinalagið, náttúran og samfelagið: tættir í ritverki Marionnu Debes Dahl.* Mentunargrunnur Studentafelagsins. 1994.

Millumleikur. *Vinalagið, náttúran og samfelagið.* Mentunargrunnur Studentafelagsins. 1994.

Lokkalogi. *Vinalagið, náttúran og samfelagið: tættir í ritverki Marionnu Debes Dahl.* Mentunargrunnur Studentafelagsins. 1994.

Á Suðurlandið. *Sýnisstubbar. Greinasavn.* Málting/Sprotin. 1994.

Savnet, kærligheden og søgningen efter sig selv. Færøsk kvindelitteratur. On Faroese women autors: Ritstj. Dr. Jorun Hareide, professari. Edda nr. 4. 1993.

Natur og teknik i moderne færøsk børnelitteratur. *Berättelser för och av barn.* 1992.

Tre kvindelige modernister. *Modernismen i skandinavisk litteratur.* Ritst. Asmund Lien. U i Trondheim. 1991.

Eitt íkast til ein fjølbroyttari mynd av sjónleikaframførslunum á føstulávint 1889. *Annales societatis scientiarum Fróðskaparrit,* 36.-37. bók, Tórshavn 1991.

Hon fekk hug á deyðum manni. *Hon fekk hug á deyðum manni,* Fróðskaparsetur Føroya. 1991.

En orientering om færøsk litteratur. *Aktuel litteratur i Norden.* Nordisk råds litteraturpris 1989. Det danske Kulturinstitut, Keypmannahavn, 1990.

At skriva um tað hini skriva. *Bókin undir lesiglasið.* Føroya Landsbókasavn. 1990.

En orientering om færøsk litteratur. *Aktuel litteratur i Norden,* 1989. Samandráttur av fyrilestri í Vrå fólkaháskúla, 1989.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 532

Aktuelle tendenser i den færøske litteratur í *Nordisk tidsskrift för vetenskap, konst och industri*, 1986.

Logi, logi eldur mín: leikmynd úr *Gomlum gøtum* eftir Jóhonnu Mariu Skylv Hansen (Saman við Lauru Joensen og Eyðuni Johannesen). Tórshavn. 1988.

Kvinder i færøsk offentlighed og litteratur: Konurák. Licentiatritgerð. 1986.

Føroyska bókmentaalmennið í 19. øld. *Annales societatis scientiarum. Fróðskaparrit.* 32. bók. Ritstj.Jóhan Hendrik W. Poulsen. Tórshavn. 1985

En undersøgelse af Johonnu Maria Skylv Hansens forfatterskab med henblik på konflikten mellem fortid og nutid. Próvritgerð. Københavns Universitet, Institut for nordisk filologi, Keypmannahavn. 1979.

Ritstjórn

Konubrot. Heiðursrit til Elin Súsonnu Jacobsen. Ritsj. Saman við Bjørg Jacobsen, Beintu í Jákupsstovu og Anniku Sølvará. Fróðskapur. 2011.

Songbók Føroys fólks. Saman við Turið Sigurðardóttur og Eivind Weyhe. 9. útg. og 10. útg. H.N. Jacobsens Bókahandil. Tórshavn. 1997 og 2008.

Bókmentaljós. Heiðursrit til Turið Sigurðardóttir. Ritstj. saman við Dagný Kristjánsdóttur, Leyvoy Joensen og Anfinni Johansen. 2006.

Eyðvinur. Heiðursrit til Eyðun Andreassen. Ritstj. saman við Jens Cramer og Anfinni Johansen. Føroya Fróðskaparfelag. 2005.

Eivindarmál. Heiðursrit til Eivind Weyhe á 60 ára degnum. Ritstj. saman við Anfinni Johansen og Zakarisi Svabo Hansen. Fróðskaparsetur Føroya. 2003

Úthavsdagar – Oceaniske dage. Ráðstevnurit um verkini hjá Williami Heinesen og Jørgen-Frantz Jacobsens. Ritstj. saman við Turið Sigurðardóttur. Fróðskaparsetur Føroya. 2000.

Nordisk litteratur og mentalitet. IASS' 22. Ráðstevna, 3.-9. august 1998 í Tórshavn 2000. Ritstj. saman við Jens Cramer. Fróðskaparsetur Føroya. Tórshavn. 2000.

Vinalagið, náttúran og samfelagið: tættir í ritverki Marionnu Debes Dahl. Mentunargrunnur Studentafelagsins. 1994.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 533

Brá, saman við Turið Sigurðardóttur, Eyðuni Andreassen, Jógvani Isaksen, Rógva Thomsen, Astri Luihn o.ø. Nr. 1-20. 1982-92.

Hon fekk hug á deyðum manni. Setursrit. Ritstj. Saman við Turið Sigurðardóttir. Fróðskaparsetur Føroya. 1991.

Íkast til bøkur

From Oral Tradition to Rap in the Faroes. *From Oral Tradition to Rap. Literatures of the Polar North*,. Ritstj. Karen Langgaard & Kirsten Thisted. Ilisimatusarfik/Forlaget Atuagkat. Nuuk. 2011.

Romantik på Færøerne. *Sprog og litteratur i Norden. Myte, frihed og fællesskab*. Ritstj. Erik Skyum-Nielsen. Nordatlantens Brygge. København. 2010.

Färöische Literatur. *Skandinavische Literaturgeschichte*. Ritstj. Jürg Glauser. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart. 2006.

Intertekstualitet. *Om litteratur. Metoder og perspektiver*. Ritstj. Leif Søndergaard, Syddansk Universitet. Systime, Aarhus. 2003.

Græsset grønnes. *Veje ved verdens ende*. Ritstj. dr. Rolf Reitan, lektari, Nordisk Institut, Aarhus Universitet. 2000.

Dansk kvindebiografisk leksikon. Stuttar ævisøguligar greinir um høvundar og listafólk og ein grein um fyrstu føroysku kvinnusakskvinnurnar. Ritstj. Jytte Larsen. Forlaget Rosinante. Keypmannahavn. 2000-01.

Færøerne. Kunst og kultur. *Bogen om Danmark*. Danmarks Nationalleksikon. København. 2001.

Færøsk litteratur *Litteraturhåndbogen*. Ritstj. Jens Anker Jørgensen o.o. Gyldendal 1996 og seinni útgávur. Keypmannahavn.

Nordisk kvindelitterturhistorie. Greinir í bindunum 1, 2, 4 og 5. Ritstj. Elisabeth Møller Jensen, Munksgaard/Rosinante, 1993-2000. Allar føroyskar kvinnubókmentir umboðaðar í verkinum:

Bind V: Ævisøguligar og bókmentasøguligar lýsingar av kvinnum, sum vóru viðgjørdar í undanfarnu bindunum. København. 1998.

Bind IV, s. 237-240: Lysten til et andet liv. København. 1997.

Bind III, s. 167-173: Rejsen til København. Færøske forfattere i den nationale bevægelse. København. 1996.

MalanMarnersdottir_Malan_heidursrit 23-01-12 16:52 Page 534

Bind I, s. 538-541: Dansa med hinanden, so fagurliga sum tú kann. Om de færøske viser. København. 1993.

Frauenliteratur der Färöer. *Island, Grönland, Dänemark und die Färöer der Frauen*. Ritstj. Birthe Marker, Lene Sjørup og Karen Wolf, Frauenoffensive. München. 1991.